ÎNTRODUCERE

ÎN

CĂRȚILE TESTAMENTULUI V. ȘI N.

DE

DR. IULIU OLARIU,
PROFESOR DE TEOLOGIE.

Născut la ~~5 Februarie 1859~~ 20 Iulie 1860 în Comuna Maidan Comitatul Caras-Severin. Mort la ~~23 Noembrie~~ 6 Decembrie 1920 în Caransebeș.
Biografia mai pe larg în opul „Evangeliile după Matei, Marcu și Luca", № 685 al Bibliotecei mele.

EDITURA AUTORULUI.

CARANSEBEȘ, 1891.
TIPARUL TIPOGRAFIEI DIECEZANE.

PREFAȚA.

Izvorul învățăturilor creştine e s. Scriptură. Celce să provoacă însă la ea ca autoritate trebue să fie deplin convins de cuprinsul ei dumnezeesc, care în forma de acum (T. V. şi N.) are istoria sa. Să'nțelege că la deosebitele cestiuni ale acestei istorii m'am mărginit numai la cele esențiale şi actuale, lăsînd la o parte ceeace e de ordine secundară. De aceea nici în §. literaturii n'am amintit autorii şi opurile care din vechime pănă în timpurile noastre tractează disciplina de față, crezînd aşa a reduce forma cărții.

Împărțirea e cea noauă premițînd partea întîia, deoarece mai cu temei înțelegem întregul fiind cunoscute părțile; iar citatele din tradiție sînt puse cu textul lor.

Fie ca această carte să contribue la cunoaşterea cuvîntului dumnezeesc şi împărtăşîndu-ni-să spiritul puterii, al dragostei şi al înțelepciunii să nu ne ruşinăm de mărturía Domnului nostru Isus Cristos.

Caransebeş la 14 Octomvre 1891.

Autorul.

ÎNTRODUCERE.

§. 1. Noţiunea şi împărţirea Isagogíei.

Disciplina, care să ocupă cu istoria si caracterul s. Scripturi (la părţi şi întreg) să numeşte *Isagogíe,* adecă *Întroducere.*

Numele acesta e foarte nehotărît; de aceea în timpurile mai vechi înţelegeau sub această disciplină toate cunoştinţele necesare la exegeză, cum: filología sacră, arheología biblică, istoria şi geografia biblică, ermineutica, critica biblică etc., şi abia timpul mai nou a mărginit cuprinsul ei la cele espuse. De observat este însă că acest nume e foarte vechi. *Cassiodor* zice în prefaţă la opul său (vezi §. 2.) că sînt *introductorii libri;* numeşte predecesorii săi pe acest teren: *introductores scripturae divinae;* iar numirea *Isagogíe* e luată dela opul lui *Adrian* (vezi §. 2).

Sînta Scriptură[1]) conţîne cuvîntul lui Dumnezeu, care s'a dat nu numai pentru o generaţiune, ci avea să fie normă pentru toţi credincioşii. Istoria predării şi păstrării lui e obiectul disciplinei de faţă; cercetarea în această direcţiune însă trebue să fie istorico-critică.[2]) Va trebui adecă să să arate: *originea* şi *autenticitatea* fiecărei cărţi; cum ele s'au adunat întrun singur op, espuindu-să mai deaproape *caracterul* acestuia cu privire la *estenziune, părţile* sale şi la *înşirarea* cărţilor; iar întregitatea canonului să dovedeşte cu *istoria păstrării* şi *lăţirii lui.* Deci împărţirea:

[1]) Nu fără interes e a şti că o parte a s. Scripturi, adecă *Testamentul vechi* să ia în doauă înţelesuri: dogmatic şi istoric. În cel dîntîi este uricul descoperirii dumnezeeşti făcute poporului israiltean ca pregătire la religiunea deplină (Evr. 1, 1); în al doilea colecţiunea literaturii evreeşti dela început pănă după exilul babilonian. În amîndoauă înţelesurile are atributul *sînt.* — În privinţa dogmatică pot servi ca normă cuvintele lui Iosíf Flaviu: „Prin fapte arătăm cît demult am crezut noi în aceste cărţi. Căci pănă acum nime n'a cutezat nici să adaogă nicĭ să lasă ceva. Tuturor Iudeilor e înăscut încă din cea mai fragedă pruncíe: a le ţînea ca poruncile lui Dumnezeu, a rămînea întrînsele şi pentru ele, dacă e delipsă, a şi muri.“ (Contra Apion. I, 8).

[2]) Acest adaus s'a făcut abia în veacul trecut de G. L. Bauer in opul său; Entwickelung einer historisch-kritischen Einleitung in die Schriften des A. T. Nürnberg und Altd. 1794.

Partea întîia tractează despre originea şi autenticitatea s. Scripturi ocupîndu-să:

1. T. V. *a)* cu *literatura* T. V. în genere: după desvoltarea şi caracterul său; după limbile sale; *b)* cu *originea* şi *autenticitatea* singuraticelor cărţi ale T. V.: *Pentateuhul; scrierile profetice* (profeţii anteriori şi posteriori); *aghiografele* (cărţile poetice, profetice şi istorice).

2. T. N. *a)* cu *literatura* T. N. în genere: după desvoltarea şi caracterul său; după limba sa; *b)* cu *originea* şi *autenticitatea* singuraticelor cărţi: *cărţile istorice* (cele 4 evangelii, Acta); *cărtile didactice* (epistolele lui Paul şi cele catolice); *cartea profetică* (Apocalipsa).

Partea a doaua tractează despre istoria cărţilor s. Scripturi espuind:

1. *canonul T. V. şi N.*; *autoritatea lui* la Iudei şi creştini;

2. *Păstrarea şi lăţirea lui* în textul original, în traduceri şi cu aceasta în legătură tractarea lui ermineutică.

§. 2. Literatura.

Întroducerea istorico-critică e o disciplină noauă. Părinţii bisericii recunoscînd deadreptul inspiraţiunea sîntei Scripturi căutau numai să apere contra tuturor atacurilor dogmele scoase dintrînsa. Ei aşadar să ocupau mai mult cu cuprinsul ei şi, dacă ating unele cestiuni isagogice, apoi o fac aceasta mai mult din întîmplare. Astfel de notiţe găsim la *Irineu, Tertulian, Clement Alexandrinul, Origen, Dionisie dela Alexandria, Eusebie, Ieronim, Augustin etc.*[1])

Din veacul al 4. încep a să pune notiţe scoase din tradiţie ca precuvîntări la explicările sîntei Scripturi. Aşa fac *Crizostom, Teodor de Mopsvestia, Teodoret, Ieronim, Ilarie Diacon,* († 390 numit Ambrosiaster). Noi avem însă şi opuri ermineutice cari ne arată numărul cărţilor ce constitue canonul; conţin notiţe despre autorul şi caracterul unor cărţi, despre timpul traducerilor. Atari opuri au scris *Augustin* (De doctrina christiana libri VI), *Adrian* (probabil că a trăit în veacul al 5. — pela 450 — Întroducere în dzeeştile scripturi); *Iuniliu* (episcop african

[1]) Cel mai mare merit pentru culegerea ştirilor mai vechi au *Ieronim* (De viris illustribus) şi *Eusebie* (Istoria bisericească).

pela 550: De partibus divinae legis libri II) şi *Cassiodor* (De institutione divinarum literarum).

Evul mediu nu produce nimica din cauza, că fiind limba evreească foarte puţîn cunoscută, cercetări temeinice nu să puteau face.

Reformaţia din veacul al XVI. a dat impulzul la o noauă desvoltare. Reformatorii, întemeindu-şi învăţăturile lor pe sînta Scriptură ca unica autoritate dzeească — în opunere cu catolicii — fură sîliţi să să ocupe mai cu dinadinsul de întrebările ce o ating. Ei deci au început a scruta după întregitatea lor atît textul original cît şi traducerile existente.

Acest exemplu fu continuat de urmaşii lor; în urmă imitat chiar şi de unii catolici (*Santus Pagninus,* dominican † 1514; *Sixtus Senensis* † 1599; *Salmeron* † 1585; *Bellarmin* † 1621 etc.), pănăce oratorianul *Rihard Simon* († 1712) pusă rezultatele cercetărilor făcute întrun sistem întemeind astfel *introducerea istorică*[1]).

Puindu-să acum baze solide la o tractare ştienţifică, atacurile filozofiei (deizmul, Descartes, Spinoza, Wolf), făcute cu scopul de a sgudui credinţa în o descoperire supranaturală şi în autoritatea canonică a sîntei Scripturi, au fost zadarnice; iar direcţiunea raţionalistă, inaugurată de Semler († 1791), aplicată la disciplina aceasta, ajungînd prin de Wette la total scepticizm, a fost paralizată de direcţiunea conzervativ-bisericească, care este acum cea domnitoare şi e reprezentată prin mulţi bărbaţi eruditi.

[1]) Opul de mare însămnătate este: Histoire critique de V. Testament. Paris 1678. A fost mai întîi confiscat, retipărit apoi la Amsterdam şi tradus în limba latină: Historia critica V. T. etc. 1681.

PARTEA ÎNTÎIA.

ORIGINEA ȘI AUTENTICITATEA CĂRȚILOR CANONICE ALE SÎNTEI SCRIPTURI.

I. TESTAMENTUL VECHI.

SECȚIUNEA ÎNTÎIA.

Începutul și desvoltarea literaturii evreești.

§. 3. Istoria literaturii T. V.

Urme sigure despre începutul literaturii la Evrei nu avem, deoarece am trebui să știm: cînd și unde ș'au format ei un alfabet propriu. Cu siguritate să poate numai afirma, că cunoșteau scrisoarea încă înainte de Moisí. Pe timpul petrecerii lor în Egípet au oficianți numiți *scriitori* (שטרים dela שטר a scris, Ex. 5, $_{6—10}$); în lege să vorbește de popor ca cunoscător al scrierii (Lev. 19, $_{28}$; Num. 5, $_{23}$; 11, $_{26}$); iar Moisí ia astfel de dispozițiuni, încît trebue să conchidem la o cunoștință destul de lățită a acesteia (Deut. 24, $_{1 \cdot 3}$).

Literatura T. V. îș are de întemeiător pe Moisí. El este alesul lui Dzeu, care scapă poporul din Egípet; el îi dă legile primite dela Dzeu; el însamnă unele întîmplări din timpul petrecerii în pustíe (Ex. 17, $_{14}$; Num. 23, $_{2}$). Dar neexistînd nici un motiv de a trage la îndoială că este autorul Pentateuhului, să poate afirma, că nu e numai începătorul istoriografiei, ci și al poezíei, al hocmei (înțelepciune) și profeției T. V. De altă parte însă nu să poate nega, că tradiții, ba chiar și consămnări de obiceiuri și de întîmplări, au existat încă înainte de Moisí, ceeace să vede mai bine din modul espunerii (în cărțile lui Moisí), care tradează că cuprinsul a fost scos din documente mai vechi (Gen. 4, $_{23\ sq.}$; 14; 23; 49). În urmă el dădu literaturii evreești caracterul religios și sînt, prelîngă care literatura profană nu să putu desvolta.

Timpul dela Moisí până la Samuíl nu e tocmai productiv, căci poporul trebui să ocupe țara noauă, să să organizeze, întăriască și apere contra atacurilor dușmănești gemînd

(pentru idololatría sa) timp foarte îndelungat sub jugul Filistenilor. Dar pentruca să să prevină neînţelegerile mai tîrzii între posesorii părţilor de pămînt, câştigate prin soarte, să compuseră documente, şi din atari documente e scrisă în parte cartea Iosua. Tot astfel nu putură rămînea neînsămnate pentru urmaşi nici faptele judecătorilor; dar că nici poezía n'a fost de tot neglesă să dovedeşte din unele exemple (Judec. 5.; 1. Sam. 2), cari să înmulţesc prin *„cartea dreptului"*, adecă a adevăraţilor teocraţi din acel timp (cf. §. 14 nota 5).

Un nou sbor capătă literatura prin *Samuíl* şi *şcoalele profetice*, în cari să pune bază la perfecţionarea poezíei lirice, a istoriografiei teocratice şi literaturii profetice.

Davíd atît prin productele sale cît şi prin îndemnarea ce a dat altor bărbaţi, întroducînd cîntarea la cultul dzeesc, aduce *poezía lirică* la cel mai înalt grad de desvoltare; iar pacinicul său fiu, *Solomon* — care îl întrece în mărire şi în productele literare — ridică *poezía didactică* la o perfecţiune ne mai ajunsă, culminînd în proverbele sale, cari sînt un model de înţelepciune. Dar degenerînd viaţa teocratică — în Solomon însuş — decade şi poezía Statul e desbinat şi numai ici-colo (sub Iosafat şi Ezechía) să ivesc bărbaţi, care preamăresc în Israíl măreţele fapte ale lui Iehova; istoriografía însă să continuă. Profeţii prelîngă obiectul chiemării lor (§§. 18. 19.) espun şi desvoltarea istorică a teocraţíei (1. Cron. $29,_{19}$); iar dela Davíd înainte începe *istoria analistică*. Acesta organizînd adecă statul, prelîngă alţi oficianţi, pune un *cancelar*(ספר) care avea să compună actele publice, şi un *scriitor* (מזכיר), care le păstra puindu-le în arhiva pentru istoria ţării (2. Sam. $8,_{16}$ sq.; 1. Reg. $4,_{3}$ etc.). De aci înainte vedem, că aceste anale să amintesc la sfîrşitul domnirii fiecărui rege (în Israíl până la Pecah, 2. Reg. $15,_{31}$, în Iuda până la Ioachím, 2. Reg. $24,_{5}$).

După desbinarea statului, profeţía — devenind predomnitoare din veacul al 9. — are menirea nu numai a supraveghia ca legea să să ţînă; a aduce aminte poporului de multele binefaceri ale lui Dzeu: ci, după căderea imperiului Israíl, îş îndreaptă privirea în viitor provocîndu-l la pocăinţă, căci la din contră va urma pedeapsa meritată; în urmă îl pregăteşte pentru scopul final al teocraţíei: *Mesía.* Această

literatură ajunge culmea în privința ideilor, formei prin Isaía; nu decade în avuția ideilor și puterea spirituală nici nemijlocit înainte și pe timpul exilului babilonian (Ieremía, Ezechíl); iar la *Daniil* vedem espuindu-să desoltarea împărăției lui Dzeu, învingerea ei asupra lumii cu o claritate necunoscută până aci.

Astfel ajungînd literatura evreească culmea înfloririi sale în veacul al 7. n. de Cr. decade pe încetul și să poate zice, că pela 400 n d. Cr. este timpul ei de încheiare, fiind Malahía ultimul reprezentant. Ceeace s'a scris după acest timp — evreește ori grecește — este numai o slabă imitație a modelelor de mai nainte.

§. 4. Limbile T. V.

Cărțile T. V. sînt scrise partea cea mai mare în limba evreească[1]). *Evrei*[2]) să numesc în înțeles etnografic urmașii lui Avram, precînd numele lor teocratic este: *Israíl* (Gen. 32,$_{28}$; 35,$_{10}$; Ex. 3,$_{16 \cdot 18}$) sau: *fíii lui Israíl* (Ex. 1,$_{9 \cdot 12}$ și în cărțile următoare ale Pent., Iosua, Judec., Samuíl). Mai tîrzíu usurpară acest nume numai pentru sine cele 10 seminții cari s'au lăpădat de dinastía lui Davíd[3]). În poezíe limba aceasta să mai numește: a *Canaanului* (Is. 19,$_{18}$); după imperiul Iuda: *limba iudaică* (2. Reg. 18,$_{26}$; Is. 36,$_{11 \cdot 13}$; Neem. 13,$_{24}$) în opunere cu cea aramaică, iar numirea: *limba evreească* în T. V. nu să aflä niciunde. Ea e înrudită cu limba Canaaniților sau a Fenicienilor, dar nu identică, deoarece atunci am admite, că venind Avram în Canaan a adoptat-o împreună cu urmașii săi, ceeace ar fi un neadevăr istoric.

[1]) Această limbă numită și *sîntă* (mai întîi în parafrazele caldaice לישן קודשא — *Targumul ierusalimitean* Gen. 31,$_{11}$ și *Ionatan* Gen. 45,$_{12}$)să credea până nu demult a fi mama tuturor limbilor din Azia anterioară. În timpul mai nou însă s'a dovedit, că este un ram al unei familii mari, adecă al familiei *Șem* sau semitice.

[2]) Numele *evreu* îl deduc unii dela *Eber* (Gen. 10,$_{24}$; 11,$_{14}$); cei mai mulți însă dela עבר = *trans* (dincolo, adecă de Iordan) urmînd LXX, care cu privire la imigrarea luĭ Avram traduce עברי (Gen. 14,$_{13}$) cu ὁ περάτης, = oarecum *advena*.

[3]) Profeții întrebuințază numirea Israíl și pentru întreg poporul. După exiliul babilonian să aflä mai mult numirea *Iudei*, deși cea dîntîi nu e dată cu totul uitării (Ezra, Neemía). Principii Macabei bat pe monetele lor: ישראל; iar Romanii venind cu ei în atingere îi cunosc numai ca *Iudei* (1. Mac. 8). Generalizat la întreg poporul a fost acest nume mai întîi prin principii idumei, care să numesc *principi și regi ai Iudeilor* rămîind numirea *israiltean* un epitet onorific pentru poporul legămîntului vechi (Rom. 9,$_{4}$; 2. Cor. 11,$_{22}$).

În privința desvoltării acestei limbi deosebim doauă perioade: a) dela început până la exilul babilonian; b) în și după exilul babilonian până la totala ei amuțire. În întîiul period să pun bazele literaturii (*Pent.*), limba să curățește de arhaizme, să perfecționează (*Iosua, Judec., Samuíl*), ajunge culmea înfloririi (sub *Davíd* și *Solomon*); iar către sfîrșitul lui (în urma invaziunii asiriene) începe a pierde din curățenia sa originală. În al doilea (prin invaziunea caldaică) să pierde de tot caracterul național înlocuindu-să cu limba aramaică.

Limba caldaică în care sînt scrise: *Dan.* $2,_4$—$7,_{28}$; *Ezra* $4,_8$—$6,_{18}$; $7,_{12}$—$_{26}$; *Ier.* $10,_{11}$ și un cuvînt *Gen.* $31,_{47}$ este limba, care din Mesopotamia s'a lățít spre apus până la Damasc, apoi în Palestina, foarte de timpuríu și în Babilonia. Ea e un ram al limbii aramaice;[1]) numele l-a căpătat însă dela o dinastíe, sub care Iudeii au venit cu Babilonenii în atingere. Cine au fost *Caldeii* כַּשְׂדִּים (2. Reg. $25,_4$) care au vorbit-o nu să poate hotărî mai deaproape; iar fragmentele literare ale T. V. (aici să numără și parafrazele caldaice) sînt scrise în limba aramaică adoptată și modificată de Iudei în exilul babilonian.[2])

Limba evreească și cea caldaică aparțîn la o rădăcină de limbi, cari să vorbiau de locuitorii din *Canaan* (Fenicia și Palestina), *Siria*, *Mesopotamia*, *Babilonia*, *Asiria Arabia*, chiar și în *Azia mică*, *Etiopia* și *Africa* de nord (partea ocupată de Puni) numindu-să cu un nume colectiv: *semitice*. Părinții bisericești, teologii vechi și unii moderni le numesc: *limbi orientale*, deși mai corectă e numirea: *limbi semitice*.

După lățirea imperiului macedonian s'a născut ca limbă literară o amestecătură din dialectul atic și celelalte dialecte numită *κοινὴ διάλεκτος* (*dialect comun*); iar pentru trebuința de toate zilele să formă un nou grai din limba macedoniană și alte dialecte grecești, care din veacul al 3. n. de Cr. devine în Alexandría limbă literară folosîndu-să mai întîi în acte

[1]) Numele limba caldaică și limba aramaică să întrebuințează amestecat.

[2]) Numirea limba caldaică pentru cea iudeo-aramaică a luat-o *Ieronim* din Dan. $2._4$ crezînd că כַּשְׂדִּים au folosit-o. Aceasta e însă greșit după cum ușor se poate dovedi din împrejurarea, că să numește אֲרָמִית, apoi din Ezra $4,_7$, cf. 2. Reg. $18,_{20}$; Is. $36,_{11}$.

publice, apoi şi la traducerea cărţilor T. V. El să numeşte: *dialect alexandrin.*

Evreii care trecuseră dela Alexandru cel Mare înainte în Egípet adoptară limba grecească, şi adecă dialectul comun, dîndu-i un colorit propriu. Ei să numiră: *elenişti*, iar limba lor: *elenistă.* În această limbă, care conţîne multe evraizme, sînt făcute: traducerea grecească, cărţile apocrife ale T. V. şi cărţile T. N.

Observare. Limba samarineană este un dialect aramaic conţînînd foarte multe evraizme.

Secţiunea a doaua.

Originea şi autenticitatea cărţilor T. V.

§. 5. Clasificarea acestor cărţi.

Adunîndu-să părţile constitutive ale T. V. întrun întreg să iví necesitatea a le împărţî, iar împărţirea nu s'a făcut nici după cuprins, nici după timpul compunerii lor, ci după poziţia ce fie-care carte ocupă în economía dzeească. Astfel avem: I. o parte întemeiătoare: *Thora sau cele 5 cărţi ale lui Moisí;* II. istoria descoperirii dzeeşti în timpurile următoare: *cărţile istorico-profetice*, şi III. scrieri cari exprimă credinţa bărbaţilor teocratici: *aghiografele.*

A.

Cele cinci cărţi ale lui Moisi.

§. 6. Numele şi împărţirea.

Între cărţile T. V. locul cel dîntîi îl ocupă cărţile lui Moisí, cari espun începutul şi desvoltarea descoperirii dumnezeeşti până la întrarea poporului israiltean în Palestina. Ele să numesc în original: תורה =*lege;* ספר התורה [1])=*cartea legii*, de rabini: חמשה חומשי תורה=*cele 5 părţi de cinci ale legii*, sau: חמשה חומשים *i. e. libri in quinque partes divisi;* iar

[1]) Aceste sînt numirile, cari să află în Pent. şi alte cărţi ale T. V. (Deut. 28,$_{61}$. 29,$_{20}$. 30,$_{10}$. Iosua 1,$_{8}$. 8,$_{34}$.; 2. Reg. 22,$_{8.\,11}$; 2. Cron. 34,$_{15}$; Neem. 8,$_{13}$). Afară de Pent. mai există numirile: *cartea legii lui Iehova*, (2. Cron. 17,$_{9}$. 34,$_{14}$. Neem. 9,$_{3}$); *cartea legii lui Dzeu* (Iosua 24,$_{26}$. Nem, 8,$_{18}$); *cartea legii lui Moisí* (Iosua 8,$_{31}$. 2. Reg. 14,$_{6}$. Neem. 8,$_{1}$); *cartea lui Moisí* (2. Cron. 25,$_{4}$. 35,$_{12}$. Ezra 6,$_{18}$. Neem. 13,$_{1}$); *legea lui Moisí* (2. Cron. 23,$_{18}$. Ezra 3,$_{2}$. 7,$_{6}$); *legea* (2. Cron. 25,$_{4}$. Neem. 8,$_{7.\,12.\,13.\,14}$.)

numirea grecească sună: ὁ νόμος (Lc. 24,$_{44}$ etc. în T. N.); ἡ Πεντάτευχος scil. βίβλος (*Origen*, in Ioan. c. 26.)=*5 volume* (dela πέντε și τεῦχος); latinește: *Pentateuchus scil. liber* (mai întîi *Tertulian* contra Marc. 1, 10), mai tîrzíu chiar și *Pentateuchum* (*Isidor Hispal.* Orig. 6, 2).

Nu să știe cu siguritate, dacă acest op a fost împărțît de însuș autorul în 5 cărți — ceea-ce este socotința cea mai lățîtă, provocîndu-să la numirea: *Hamușím*, care exprimă și că ele totdeuna au format un întreg[1]), sau de s'a făcut aceasta abia mai tîrzíu de LXX[2])

Singuraticele părți în original au numiri după cuvintele cu cari începe fiecare din ele; iar în LXX și Vulgata să numesc după cuprinsul principal. Asadar:

Cartea întîia בראשית=*la început*; Γένεσις, (mai complet Γ. κόσμου), *Genesis*, pentrucă espune crearea lumii (numele e împrumutat din 2,$_{4}$);

Cartea a doaua: ואלה שמות=*și acestea sînt numele*, Ἔξοδος (mai eomplet Ἔ. Αἰγύπτου), *Exodus* (eșire), pentrucă relatează despre eșirea Israiltenilor din Egípet;

Cartea a treia ויקרא=*și a chiemat*, Λευϊτικόν, *Leviticus*, conține legi referitoare la preoți;

Cartea a patra: וידבר = *și a zis* (grăit, vorbit), sau במדבר=*în pustíe*, Ἀριθμοί, *Numeri*, conține 2 numărări ale poporului în pustíe (numele e luat din 1,$_{2}$);

Cartea a cincia: אלה הדברים=*acestea sînt cuvintele*, sau דברים = *cuvintele*, Δευτερονόμιον, *Deuteronomium* (a doaua lege), repețește unele legi date de mai nainte.[3])

[1]) „Și aceste cinci sînt *una* a lui Moisí, cari conțîn legile și tradiția creării omului până la sfîrșîtul lui.“ (Iosif Flaviu, contra Ap. lib. 1, 8).

[2]) Un motiv cred a afla susțiitorii acestei ipoteze în împrejurarea, că LXX a împărțît și alte cărți. Dar ea nu să poate împăca cu tradiția, că sfîrșindu-să Psaltirea sub Neemía s'a împărțît cu privire la Pentateuh în 5 părți.

[3]) Pentru cele 3 cărți din urmă mai aflăm și alte numiri evreești luate dela cuprinsul principal. Astfel să numește a 3. תורת כהנים = *legea preoților* (în Mișna); a 4. חמש הפקודים = *cartea recenziunilor*; a 5. משנה תורה = *repețirea legii* [cf. Deut. 17, $_{18}$, în Masora]. — Cartea întîia să mai numește: ספר יצירה = *cartea facerii*; iar a doaua: נזיקין =*pagubele* [aluziune la Ex. 21. 22]. *Filo* numește cartea întîia Γένεσις, a doaua Ἐξαγωγή; numirea Δευτερονόμιον să află și în epistola lui Barnaba cap. 10. [*Carpzov:* Introductio ad libros canonicos etc. pag. 55 sq.]

§. 7. Cuprinsul Pentateuhului.

Geneza.

a) *Preistoria neamului omenesc* (cap. 1—11) conține: crearea lumii — lucrul celor 6 zile — sabatul — paradisul — ispitirea și căderea omului — pedeapsa — urmașii lui Adam: Cain și Abel — omorîrea lui Abel — urmașii lui Cain — Sit — urmașii până la Noe — corupțiunea oamenilor — potopul — legămîntul lui Dzeu cu Noe — urmașii lui (Sim, Ham și Iafet) — împrăștierea acestora — zîdirea Babilonului — amestecarea limbilor — urmașii lui Sim până la Terah (tatăl lui Avram).

b) *Preistoria poporului ales* (cap. 12—50) espune: chiemarea lui Avram — călătoria lui în Canaan — despărțirea de Lot — întîlnirea cu Melchisedec, regele Salemului — reînoirea fagăduințelor cătră Avram — Ismaíl — legămîntul cu Avram să reînoește, care de aci înainte (17, $_5$) poartă numele Abraam — tăierea împrejur — Isac — Sodoma — lăpădarea lui Avram la Gherar de femeia sa — jertfirea lui Isac — Nahor — moartea Sarei — însoțirea lui Isac cu Rebeca — moartea lui Avram — Isac petrece la Gherar — binecuvîntarea lui Iacob — visul lui Iacob — Iacob la Laban — fuga lui Iacob în Mesopotamia — împăcarea lui cu Esau — moartea lui Isac — istoria familiei lui Iacob — Iosíf e vîndut la Egipteni — soartea lui acolo — explicarea visurilor — venirea fraților în Egípet — așăzarea lui Iacob în Egípet — binecuvîntările lui Iacob asupra fiilor săi — moartea lui Iacob și Iosíf.

Exodul.

a) *Istoria eșirii din Egípet* (cap 1—15) conține: înmulțirea și starea apăsată a Israiltenilor — nașterea lui Moisí — creșterea lui la curtea lui Faraon — fuga la Midianiți — Dzeu să arată lui Moisí și-i poruncește a scoate poporul din Egípet — Moisí merge la Faraon a-i spune voia lui Dzeu — genealogía lui Moisí și Aron — Plăgile trimise asupra Egiptului — așăzarea paștelor — moartea celor întîinăscuți ai Egiptului — plecarea Israiltenilor din Egípet — Faraon îi urmărește și piere cu armata sa — cîntarea de laudă a lui Moisí.

b) *Istoria dela eșire până la darea legii pe muntele Sinai și construirea cortului sînt* (cap. 16—40) espune: trecerea Israiltenilor prin deșărtul Sur și Sin — dăruirea manei și a prepelițelor — scoaterea apei din stîncă — învingerea Amalechiților — Ietro vine la Moisí și-i dă sfaturi — sosirea la Sinai în a 3. lună după eșire — decalogul (20, $_{1-17}$) — felurite legi despre tractarea servilor, datorașilor, văduvelor, săracilor etc. — încheiarea legămîntului — facerea cortului sînt — uneltele dintrînsul — rînduirea preoților — vestmintele și sînțirea lor — idololatría poporului și pedepsirea lui — coborîrea lui Moisi de pe munte cu cele doauă table ale legii —

darurile de bunăvoie pentru cortul sînt — sînţirea lui în ziua întîia a anului al doilea după eşire (Cartea conţîne un restimp de un an).

Leviticul.

a) *Legi privitoare la jertfe* (cap. 1—7). După materie există: arderi de tot, daruri de pîne, jertfe de bucurie, pentru păcat, pentru vină — regulile ce trebuesc observate la aceste jertfe — însuşirile animalului menit pentru jertfire (22, $_{17-33}$).

b) *Legi preoţeşti* (cap. 8—10. 21. 22, $_{1-26}$): Aron şi fiii lui sînt consacraţi de preoţi — drepturile şi datorinţele preoţilor.

c) *Legi privitoare la mîncări şi curăţiri* (cap. 11—20). Există animale curate şi necurate — curate sînt animalele de casă ce rumegă avînd totodată şi unghia despicată (boi, vaci, oi, capre); necurate sînt: cămila, şoarecele de munte, iepurele, porcul etc. — curăţirea femeilor după naşteri de copíi — legi despre lepră şi curăţirea ei — necurăţía ceremonială — legi pentru ziua cea mare din fiecare an — jertfele să pot aduce numai la cortul sînt — să opreşte mîncarea sîngelui — să opresc însoţirile nelegiuite şi poftele rele.

d) *Legi privitoare la sărbătorile de peste an* (cap. 23—27) cari sînt: sabatul, paştele, săptămîna săptămînilor, sărbătoarea colibelor, anul sabatic, anul iobileu; dispoziţiuni referitoare la toate referinţele restituende în acest an — lege contra idololatríei — făgăduinţi şi ameninţări profetice — legi pentru voturi şi zecimi.

Numerii.

a) *Pregătiri de călătorie* (cap. 1—10, $_{10}$) conţîne: numărarea Israiltenilor după familii lăsîndu-să afară leviţii — gruparea seminţíilor împrejurul cortului sînt — ordinea călătoriei — numărarea şi alegerea leviţilor pentru serviţul dzeesc la cortul sînt — tabăra să să ţînă în stare curată (depărtarea celor necuraţi, legea despre restituţiune, despre curăţirea femeii cu prepus de necredinţă) — lege despre nazireat — darurile mai marilor aduse la sînţirea lăcaşului sînt — sînţirea leviţilor — sărbarea paştelor pe Sinai — conducerea prin nour şi trîmbiţă.

b) *Călătoria dela Sinai pănă în ţara Moabitenilor* (cap. 10, $_{11}$—21). După o petrecere de un an în Sinai purced mai departe — sosirea în deşărtul Paran — poporul murmură — pofta de carne să mulţămeşte şi pedepseşte — pătîrnichile — Aron şi Miriam murmură asupra lui Moisi şi să pedepsesc — iscodirea Canaanului prin 12 bărbaţi — răscularea poporului şi pedepsirea lui cu o petrecere de 40 de ani în pustíe, ca astfel afară de Iosua, fiul lui Nun, şi Caleb, fiul lui Iefune, nici unul, din cei care erau peste 20 de ani, să nu între în pămîntul făgăduinţii, ci să moară — legi pentru darurile de pîne, beuturi (libaţiuni) şi alte jertfe — pedepsirea omului care a călcat sabatul — răscularea lui Core, Datan şi Abiron — pedepsirea lor şi a aderenţilor — seminţía Levi să alege prin înflorirea toiagului lui Aron întru preoţíe — datorinţele, drepturile leviţilor şi preoţilor —

lege pentru apa de curăţire — sosirea la Cades — poporul murmură şi cere apă — Moisí scoate apă din stîncă lovindu-o cu toiagul său — Edomiţii nu permit Israiltenilor a trece prin ţara lor — moartea lui Aron pe muntele Hor urmîndu-i ca arhiereu fiul său Eleazar — Cananeii atacă pe Israilteni la Arad — poporul să pedepseşte cu şerpi — şarpele de aramă. (Călătoria dela Cades pănă în valea Sared a ţinut 38 de ani, despre cari nu ştim nimic mai deaproape).

c) *Întîmplările în ţara Moabitenilor* (cap. 22—36). Balac, regele Moabului trimite după Bileam, ca să blasteme pe poporul israiltean — profeţíile lui Bileam — idololatría Israiltenilor şi pedeapsa pentru aceasta — a doaua numărare a poporului — lege pentru moştenirea fetelor — Moisí prezice moartea sa — alegerea lui Iosua de urmaş — legi pentru deosebite jertfe — învingerea Moabitenilor — împărţirea pămîntului cucerit la răsăritul Iordanului între seminţíile Rubin, Gad şi jumătate Manase — orînduiri în privinţa ocupării şi a împărţirii pămîntului făgaduit — să hotărăsc 48 de cetăţi pentru leviţi şi 6 cetăţi de azil.

Deutoronomiul.

a) *Trei cuvîntări ale lui Moisí către popor* (cap. 1—30): În *intîia cuvîntare* Moisí recapitulează istoria călătoriilor dîndu-le făgăduinţi; le arată că ei sînt chiemaţi a ocupa Canaanul, deşi prin neascultarea lor adeseori au mîniat pe Iehova — regii Amoreilor sînt învinşi — toate sînt întocmite pentru ocuparea ţării numai să ţînă legile lui Dzeu.

A doaua cuvîntare repeţeşte cu puţine schimbări cele 10 porunci — datorinţele către Iehova sînt: a să feri de idololatríe şi de necurăţenie, a aduce jertfe, a sărba zilele aşăzate întru cinstirea lui — datorinţele către deaproapele sînt: oraşele de azil peutru ucigaşii fără de voie; hotarăle să nu să mai schimbe — prescripte pentru serviţul militar şi asediarea cetăţilor — drepturile celui întîinăscut — despărţirea de femee dîndu-i-să carte de despărţire — tractarea umană a săracilor şi dreptatea la judecată — căsătoría de levirat.

A treia promite Israiltenilor, că dacă vor ţinea legea să vor binecuvînta, iar de nu să vor blăstăma.

b) *Ultimele dispoziţiuni şi moartea lui Moisí* (cap. 31—34): Moisí încurajază pe Iosua — prezice apostazía Israiltenilor — provoacă pe leviţi a observa legea — arată în o cîntare neschimbata credinţă a lui Iehova către poporul ales — binecuvîntă cele 12 seminţíi — să urcă pe muntele Nebo, de unde poate vedea ţara făgăduită — moartea lui urmîndu-i Iosua ca conducător.

§. 8. Planul şi dispoziţiunea Pentateuhului.

Din acest cuprins rezultă, că Pentateuhul nu conţîne istoria lumii ori a poporului israiltean, ci istoria întemeiării împărăţiei lui Dzeu aici pe pămînt. În el ni să spune cum Dzeu

a făcut împărăţía cerească, făpturile de pe pămînt, cum creatura s'a lăpădat de dînsul amenințînd astfel a zădărnici planul dzeesc. Dar Dzeu, ființa obsolută, văzînd, că omenimea întreagă nu voieşte a urma povăţuirii sale, deosebeşte spre ajungerea scopului său (Gen. 3,$_{15}$) pe fiul cel bun al primei părechi de oameni, îl înmulţeşte şi, cînd o parte din aceştia să fac lui neplăcuţi, trimite potopul, din care scapă numai dreptul Noe. Între urmaşii acestuia este Avram speţialul întemeiător al poporului ales, dîndu-i-să făgăduinţa a să înmulţî, a deveni neam puternic şi a moşteni pămîntul (Gen. 12,$_{2}$. 13,$_{14}$ sq. 18,$_{18}$. 22,$_{17}$ sq.). Dar nu deodată. El însuş avea să fie lămurit: de aceea să meargă sub stăpînirea altora (Gen. 15,$_{13}$), unde prelîngă toate asupririle îndurate crescînd întrun popor mare redobîndeşte libertatea.

Acestui plan corespunde amintirea numai în treacăt a celor 430 de ani, cît au petrecut Israiltenii în Egípet şi neamintirea celor întîmplate în restimpul de 38 de ani din pustíe.

Cele 3 cărţi din mijloc istorisesc cum poporul să creşte prin legile date de Dzeu ca să poată moşteni pămîntul făgăduit şi ajunge chiemarea sa mai înaltă. Aceste legi să espun aci nu sistematice, ci cronologice, adecă după timpul în care au fost date.

Cartea a cincia repeţeşte unele legi dintre cele date mai nainte, dar corespunzător scopului parenetic: a convinge poporul despre adevărul lor şi a-l îndupleca ca să le împliniască. Totodată însă să ia privire la poziţiunea în patria cea noauă, de aceea să şi normează unele referinţi viitoare. Cuprinsul şi forma Deuteronomiului să deosebesc de celelalte patru cărţi, totuş toate la un loc formează un întreg, avînd ele un scop în vedere: *întemeiarea teocraţíei.*

§. 9. Autorul Pentateuhului.

Spre a arăta, că Moisí a compus întreg Pentateuhul (Deut. 31,$_{9.24}$ cf. 17,$_{18}$ sq; 28,$_{38.64}$; 29,$_{19}$ sq.$_{26}$; 30,$_{1}$) — fiind o cestiune de controversă — trebue să să aducă dovezi esterne şi interne.[1])

[1]) Adausul Deut. 31,$_{32}$, ba după unii chiar dela v. 1 al acestui cap. până la cap. 34 e făcut mai tîrzíu, după ocuparea Canaanului (Deut. 34,$_{10}$), probabil de Iosua, care în acel timp e conducător (Deut. 32,$_{44}$), sau de Eleazar, arhiereul de atunci.

1. *Dovezile esterne* sînt: *tradiția evreească, samarineană* și *creștină*.

a) În cărțile T. V. compuse după Pentateuh să află reminiscențe dacă nu amintiri directe. Așa în cartea Iosua să vorbește de *„cartea legii lui Moisí“* (1,$_{7\cdot 8}$; 8,$_{31\cdot 34}$; 23,$_{6}$; 24,$_{26}$); în cartea Judecătorilor nu să amintește legea lui Moisí, dar din istorie, din întreaga viață soțială, religioasă și politică să vede că ea — deși poporul era corupt — stătea în mare vază.[1] Autoritatea și proveniența Pentateuhului dela Moisí stau mai departe neștirbite sub Elí până la Davíd, ceeace dovedesc în mod neîndoelnic cărțile cari conțîn istoria (ale lui Samuíl, ale Regilor, Cronicele) și profeții care în acele timpuri sînt activi. Tot aceasta să mărturisește și prin literatura poetică; în urmă cărțile scrise după exilul babilonian — Ezra și Neemía — conțîn foarte multe provocări la legea mozaică și n'au fost nicicînd controversate.[2]

b) Samarinenii au recunoscut drept carte sîntă Pentateuhul, și adecă în limba evreească, dar cu scrisoarea samarineană. Neputîndu-să însă hotărî, de l-au primit ei dela cetățenii imperiului Israíl urmează, că tradiția aceasta nu dovedește tocmai mult pentru autenticitatea Pentateuhului, deși de altă parte e constatat, că ei dintre profeții următori pe nici unul nu l-au primit în canon.

c) Tradiția dela Iudei a trecut în urmă la creștini. Noi vedem că Cristos și apostolii să provoacă la lege atribuindu-o lui Moisi.[3]

[1]) Judec. 2,$_{1}$ sq. e compus din mai multe locuri ale Pent.: v. 2 din Ex. 34,$_{12\cdot 13}$; Deut. 7,$_{2\cdot 5}$; v. 3 din Ex. 23,$_{33}$; 2,$_{10}$ cf. Ex. 1,$_{8}$ etc.

[2]) Filo era atît de convins despre aceasta încît afirmă, că Moisí profețînd a scris și adausul (De vita Mosis lib. 3.)—

La cele espuse să pot asămăna: 1. Reg. 8; 2. Cron. 5,$_{2}$—$_{7}$ cu Lev. 26. Deut. 28; 1. Reg. 2,$_{3}$. 6,$_{12}$ sq. 9,$_{4}$. 11,$_{33}$. 2. Reg. 10,$_{31}$. 23,$_{21}$ etc. sînt provocări la poruncile și legile date de Dzeu prin Moisí. Obadía v. 4 cf. Num. 24,$_{21}$ și v. 17—19 cf. v. 18. 19; Ioíl 2,$_{2}$ cf. Ex. 10,$_{14}$; 2,$_{3}$ cf. Gen. 13,$_{10}$; 2,$_{13}$ cf. Ex. 34,$_{6}$ 32,$_{14}$; 2,$_{17}$ cf. Deut. 15,$_{6}$; Miha 5,$_{5}$ cf. Gen. 10,$_{10}$. 5,$_{6}$ cf. Deut. 32,$_{2}$. 6,$_{1\cdot 2}$ cf. Deut. 32,$_{1}$; Naum v. 2 cf. Ex. 20,$_{5}$. Deut. 4,$_{24}$; Avacum 3,$_{3}$ cf. Deut. 33,$_{2}$; Țefanía 1,$_{13}$ cf. Deut. 28,$_{30\cdot 39}$. 1,$_{16\cdot 17}$ cf. 28,$_{52}$; Amos 2,$_{4\cdot 17}$ cf. Ex. 23,$_{6}$. Deut 16,$_{19}$. 24,$_{17}$; Osea 2,$_{1}$ cf. Gen. 22,$_{17}$. 32,$_{12}$; 2,$_{2\cdot 17}$ cf. Ex. 1,$_{10}$; 9,$_{4\cdot 10}$ cf. Deut. 26,$_{14}$ etc. Isaía recunoaște legea ca autoritate și să provoacă la ea (30,$_{9}$); asămene Ieremía și Ezechíl. Cuprinsul psalmilor și al celorlalte cărți poetice este în mare parte viața condusă de spiritul legii mozaice.

[3]) Mt. 19,$_{7\cdot 8}$; Mc. 1,$_{44}$. 7,$_{10}$. 10,$_{3}$. 12,$_{19\cdot 26}$; Lc. 5,$_{14}$. 16,$_{29}$. 20,$_{28}$; Ioan 1,$_{45}$; Acta 28,$_{23}$; 2. Cor. 3,$_{15}$. Că Isus nu s'a acomodat credinții Iudeilor rezultă din Io. 5,$_{46}$. Scrierile apostolilor încă întăresc tradiția. (Lc. 24,$_{27}$; Acta 26,$_{22}$; Rom. 5,$_{13\cdot 14}$. 10,$_{5\cdot 19}$; Apoc. 15,$_{3}$.) —

2. *Dovezile interne.* Privind mai deaproape la cuprins vedem, că scriitorul și cetitorii cunosc foarte bine Egípetul;[1]) nu mai puțîn cunoscut e muntele Sinai, iar de Palestina să vorbește ca de o țară necunoscută (Gen. 23,$_{2 \cdot 19}$; 33,$_{18}$; Deut. 11,$_{10}$). Mai departe legile să înșiră după timpul în care s'au dat și nu întrun sistem — ceeace sigur să întîmpla, dacă un autor mai tîrzíu le-ar fi compus. Această disordine să observă mai vîrtos în cele patru cărți din urmă. Precînd în Geneza nu aflăm nimic, ce nu s'ar fi păstrat în tradiție, vedem din contră în Exod—Deuteronomiu, că lucrurilor accidentale să dă foarte mare atențiune, ce dovedește că scriitorul e martor ocular.[2])

În acest timp însă Moisí întrunește mai multe însușiri. El mai bine a putut cunoaște instituțiunile egiptene fiind crescut la curtea regească (Ex. 2, $_{10}$); el e chiemat de Dzeu a fi conducătorul poporului: deci și în stare a urmări darea legilor și descoperirile dzeești către acesta. Cuprinsul Genezei nefiind scos din esperință, el mai ușor l-a putut aduna din documentele existente. Mai departe să zice apriat, că Moisí a primit dela Dzeu porunca, a scrie cele întîmplate și legile nu numai pe table de piatră (Ex. 34, $_{27 \cdot 28}$), ci și „*în carte*" (Ex. 17, $_{14}$). Porunca aceasta o și împlinește el scriind „*toate cuvintele Domnului*" (Ex. 24, $_{4}$), cari să numesc *cartea legămîntului* (v. 7); iar după Num. 33, $_{2}$ a purtat el în timpul, cît a petrecut în pustíe un fel de ziar. — În urmă cea mai puternică dovadă e locul, după care Moisí a scris întreaga lege (Deut. 31, $_{9}$—$_{11}$ și $_{24}$—$_{26}$ cf. cu 17, $_{18}$ sq. 27, $_{2 \cdot 3 \cdot 8}$; 28, $_{58 \cdot 61}$; 29, $_{19}$ sq. $_{26}$; 30, $_{10}$).

În privința *timpului* compunerii acestui întreg să poate numai zice, că singuraticele părți sînt din deosebite restimpuri, dar s'a încheiat înainte de moartea lui Moisí.

Această socotință nu aflà la toți crezămînt. Dupăce mai nainte unii eretici traseră la îndoială originea dumnezeească a Pentateuhului [*Celz*, *Ptolomeu* în veacul al 2., *Nazareii*[3])], *Carlstadt* (1520) a fost cel dîntîi, care s'a îndoit de originea lui mozaică; iar *Isac*

[1]) Orașele să amintesc numai cu numele [Gen. 46,$_{28}$; Ex. 1,$_{11}$; 13,$_{20}$].
[2]) Ex. 15, $_{22}$. 16, $_{1}$; Lev. 9, $_{1}$. 24, $_{10}$; Num. 10, $_{1 \cdot 4}$; Deut. 1, $_{1}$ etc.
[3]) *Epifane* relatează despre Ptolomeu: „El zice că legea să împarte în trei: una e dela Dzeu, alta dela Moisí și alta dela presbiteri [Haeres. XXXIII. c. 9]; iar după *I. Damascen* Nazareii învățau, că cărțile Pentateuhului nu sînt ale lui Moisí [De haeres. c. 19].

Peyrère[1]) a negat-o deadreptul. Lui urmară *Spinoza*[2]), *Hobbes*[3]), *Clericus*[4]), (care din urmă a revocat) şi *Rihard Simon*[5]). Naturalizmul şi raţionalizmul, lăţîndu-să cătră sfîrşîtul veacului al 18. tot mai tare, începură a învăţa, că Moisí nu e autorul Pent.; el n'a dat legea, ci acest op s'a compus abia mai tîrzíu. (*Vater, de Wette*[6]) etc.

Aceste principii să desvoaltă apoi în deosebite moduri şi, neputîndu-să criticii înţelege, dădură naştere la mai multe ipoteze. Cele mai însămnate sînt:

a) *ipoteza fragmentelor* care susţîne, că Pent. s'a compus din deosebite fragmente adăogîndu-să şi unele mituri. Temeiurile ei sînt: lipseşte legătura între singuraticele părţi şi multele repeţiri. Dar neputîndu-să ea susţînea faţă de apărătorii unităţii şi nefiind în stare a da o lămurire asupra compunerii Pentateuhului, aderenţii ei au luat refugiu la

b) *ipoteza memoarelor* (uricelor)[7]): au existat pentru Geneza 2 urice, deosebite unul de altul prin numele lui Dzeu: *Elohím* şi *Iehova*. Mai tîrzíu s'a aplicat ea la întreg cuprinsul Pentateuhului zicîndu-să, că 2 redactori l-au compus din mai multe urice. Fiind şi aceasta combătută s'a înlocuit cu

c) *ipoteza întregirii*, adecă: la început a fost un unic uric (al Elohistului, pentrucă până Ex. 6, $_2$ numeşte pe Dzeu Elohím), care e originalul. Acesta s'a întregit prin al doilea uric (Iehovist), şi anume: în uricul dîntîi s'au intercalat — chiar şi dacă nu era legătură — din al doilea pasage întregi, notiţe şi aşa prelucrîndu-să să formà Pentateuhul de acum.

Dar şi cu privire la timpul compunerii Pentateuhului s'au ivit deosebiri. Unii afirmau că el s'a compus înainte de exilul babilonian, însă abia în veacul al 8. sau pe timpul lui Iosía; alţii că după exil ascriindu-l unii chiar lui Ieremía.

Din cele espuse rezultă, că faţă cu credinţa despre originea mozaică a Pent., critica istorică — deşi mult lăudată — n'a fost în stare a produce alt curent durabil.

1) Iudeu din Bordeaux, hughenot, a trecut apoi la catolicizm şi moare ca iezuit la 1676. El e şi urzîtorul Preadamiţilor [Systema Prae—Adamitarum lib. 4. c. 1. 2 susţîne, că Moisí a scris anale, cari nu sînt Pent. de acum].

2) Afirmă că Pent. s'a compus abia sub Ezra [Tract. theol. polit. c. 8.]

3) Pent. să numeşte după Moisí nu din cauza că l-ar fi scris, ci pentrucă să ocupă cu dînsul [Leviathan III. c. 33]

4) Ioan Clericus [le Clerk † 1736] prof. de limba evreească, filosofie şi istoria bisericească.

5) În opul său citat în §. 2. I. c. 2. zice că părţile istorice din Pent. sînt compuse de analiştii statului aşăzaţi de Moisí.

6) Cel dîntîi în comentarul său la Pent., al doilea în: Beiträge zur Einleitung i. d. A. T.

7) Dr. şi prof. de med. din Paris *Astruc* [† 1766] a desvoltat-o mai pe larg.

§. 10. Obiecțiunile contra autenticității Pentateuhului.

Acestea sînt parte *dogmatice*, parte *istorice*. Raționalizmul și panteizmul nu pot admite ca Dumnezeu, fie direct, fie indirect, — să înfluințeze asupra oamenilor mărginindu-i așa în libertatea lor: Pentateuhul însă conține minuni, deci nu este autentic. Dar aceasta nu dovedește nimica, căci mai întîi trebue arătat, că Dumnezeu nu poate înrîuri în lume, adecă că minunile nu sînt cu putință. Greșită este și afirmarea contrarilor, că Moisí n'a putut scrie o carte, în care elementul istoric, legislativ și poetic să fie așa bine reprezentat — ce presupune un grad foarte înalt de desvoltare a literaturii. Noi știm însă, cum a compus el toate acestea prin ajutorul mai înalt dzeesc; apoi nu trebue scăpat din vedere nici aceea, că nu numai el va fi scris la Evrei și nu cel dintîi. Obiecțiunea, că scrierea nefiind cunoscută nu s'a putut întrebuința cade de sine, deoarece avem papiruri egiptene cu 2.000 de ani n. de Cr. Mai departe să zice că Moisí vorbește de sine în persoana a treia; — aceasta însă nu aflăm numai la dînsul, ci și la alți scriitori (Is. 7, $_3$. 8, $_1$; Am. 7, $_8$); ba chiar și la scriitori profani, d. e. în comentariile lui *Cezar*; el trece preste marginile buneicuviinți și ale modestiei cînd să laudă pe sine însuș la Ex. 11, $_3$; Num. 12, $_3$; — dar aici nu trebue desconsiderată legătura textului și atunci să arată, că observările lui sînt la loc.

Nu mai puțină însămnătate are după acești critici împrejurarea, că în Pentateuh să amintesc întîmplări din timpuri mai tîrzii. Așa Gen. 12, $_6$. 13, $_7$ să vorbește de Cananiți și Fereziți ca de unii ce să află în țară, — ceeace însamnă numai că Avram n'a venit într'o țară pustíe; la Gen. 14, $_{14}$ să amintește Dan, care a fost ocupat abia pe timpul judecătorilor, — dar mai întîi trebue dovedit, că acest Dan e identic cu Laiș sau Leșem (Judec. 18, $_{29}$; Iosua 19, $_{47}$) ocupat de Daniți și numit apoi astfel; asămene nu vorbește Iosíf Gen. 40, $_{15}$ ca cum țara Canaanului ar fi ocupată. Observarea dela Gen. 36, $_{31}$ că Edomiții au avut regi înainte de Israilteni nu exprimă, că pe timpul scrierii cărții Iudeii aveau regi; iar „*cartea războaielor lui Iehova*“ (Num. 21, $_{14}$) nu să citează ca un izvor, ci a fost o colecțiune de cîntece, în cari să preamăriau faptele lui Iehova săvîrșite pentru popo-

rul ales. Gen. 12,$_8$ să numeşte *apusul*, care numire e împrutată din limba canaaneană şi nu hotărăşte nimica în privinţa locuinţii Iudeilor pe timpul scrierii cărţilor, adecă că ei ar fi fost deja în Canaan, precum nu deduce aceasta nime nici din notiţa Ex. 16,$_{35}$; Deut. 1,$_1$ *ostul Iordanului* să numeşte: עבר הירדן — ceace nu dovedeşte că scriitorul să află întradevăr în vestul Iordanului, căci עבר = *dincoace* şi *dincolo*, hotărîndu-să totdeuna mai deaproape prin un alt cuvînt (Num. 32,$_{19}$; Iosua 12,$_{1\cdot7}$; Deut. 3,$_8$).

În urmă fără temei e afirmarea, că dela Moisí până la Davíd şi Solomon legea nu să aminteşte, precum şi că pe timpul judecătorilor ar fi fost cu totul dată uitării. Aceasta să poate susţînea numai dacă să trage la îndoială autenticitatea cărţilor compuse dela Moisí până la încheiarea canonului[1]).

§. 11. Examinarea ipotezei uricelor.

Susţiitorii ipotezelor însirate în § 9. a, b, c au adus ca motive pentru socotinţele lor următoarele: *Dumnezeu să numeşte cu doauă nume deosebite; în text să află inscripţiuni, încheiări, repeţiri şi contraziceri; în urmă există deosebiri limbistice, ba chiar şi în idei.*

Din cuprinsul Genezei vedem, că autorul n'a putut fi martor ocular la toate evenimentele istorisite şi deci compuindu-o a trebuit să folosască urice scrise mai nainte. — Deosebirea cea mai mare între uricele întrebuinţate s'a părut a fi la numele lui Dumnezeu: *Elohím* şi *Iehova*, ceeace au recunoscut *Tertulian*, *Crizostom* şi *Augustin*, dar abia *Astruc* a dat impulzul la o cercetare mai serioasă. Criticii următori au dedus din împrejurarea, că până Ex. 6,$_2$ prevalează numele Elohím, iar de aci înainte — adăogîndu-să explicarea *El-Şadai* — mai vîrtos numele Iehova, că acest nume (Iehova) înainte de Moisí nu era cunoscut. Aceastä socotinţă însă contrazice cu fapta, că foarte de timpuríu întîmpinăm nume compuse cu Iehova (יה)[2], deşí nu să poate nega, că numele Iehova trebue să fi fost foarte puţîn între-

[1]] Hengstenberg: Beiträge zur Einleitung in das A. T. 5.; Welte: Nachmosaisches pag. 161 sq.

[2]) Mama lui Moisí să chiamă יוכבד [Ex. 6,$_{20}$. Num. 26,$_{59}$]; מריה [Gen. 22,$_{2\cdot14}$].

buinţat, căci altcum n'ar fi de lipsă explicarea din Ex. 6, $_{2}$. Să poate deci afirma, că autorul prelucrînd uricele existente întrun singur op a luat numele lui Dumnezeu aşa, cum ele erau scrise: *Elohím, El-Elion, El-Şadai.* Totodată nu trebue scăpat din vedere nici aceea, că: Elohím şi Iehova exprimă deosebite raporturi ale lui Dzeu cătră lume. אלהים e fiinţa absolută, dzeească în raportul ei cătră lume ca creatoare, susţiitoare şi guvernătoare; iar יהוה e fiinţa aceasta ca una ce a pus baza la opera de mîntuire a neamului omenesc de sub robía păcatului şi a morţii[1]). Din acest raport privindu-să locurile unde să vorbeşte de Dzeu, uşor să explică întrebuinţarea unuia sau altuia dintre aceste nume.

Relativ la inscripţiile şi multele încheiări (Gen. 2, $_{4}$. 5, $_{1}$. 6, $_{9}$. 10, $_{1}$; Lev. 26, $_{45}$ etc.) ce să află observăm, că ele nu provin numai aici, ci şi în alte scrieri; iar uniformitatea lor dovedeşte că sînt dela un autor.

Mai departe să zice, că multe întîmplări să repeţesc în mod deosebit. Gen. 2, $_{4}$ e drept că să deosebeşte de 1, $_{1}$—2, $_{3}$; — aici însă trebue observat, că autorul nu intenţionează a repeţî cele relatate, ci adaogă ceva nou. Nu este contrazicere nici între Gen. 6, $_{19}$. $_{20}$ şi 7, $_{2}$. $_{3}$, deoarece în locul din urmă să hotărăşte numărul părechilor, precînd în cel dîntîi să zice simplu că cu păreche au întrat în corabie. Gen. 28, $_{19}$ să spune originea numelui Betel, despre care fusesă vorba în v. $_{1}$; iar 35, $_{7}$ acest nume să confirmă; aşa e şi cu numele Israíl 32, $_{28}$ şi 35, $_{10}$. Numele Iosíf să explică 30, $_{23}$. $_{24}$ dela אסף şi יסף, sau mai corect zis din înţelesul duplu al acestui cuvînt; Ex. 17, $_{2}$ şi Num. 20, $_{2}$ sq.; Ex. 16, $_{13}$. Num. 11, $_{30}$ istorisesc doauă întîmplări, de aceea repeţirea.

1) Numele *Elohím* nu să derivă dela אול = אלה *a fi puternic,* de unde şi cel mai vechi nume al lui Dzeu la Semiţi: אל *cel puternic,* ci dela אלה, arab. aliha = *a să teme;* iar אלוה σέβας, σέβασμα este obiectul temerii sînte, *cel de temut.* Forma plurală *(pluralul abstracţiunii sau pluralis magnitudinis)* arată fiinţa cea mai înaltă, de care trebue a să teme, în care să află o nemărginire de puteri şi deplinătăţi dzeeşti. *Iehova* să derivă dela הוה = היה *a fi, exista,* e nume propriu însămnînd pe Dzeu ca pe unul: *ce este, a fost şi va fi* (אהיה אשר אהיה Ex. 3, $_{14}$). Dzeu personal, vecinic, care s'a descoperit patriarhilor şi, prin împlinirea promisiunilor date acestora, arată absoluta sa neatîrnare, deci: *Dzeul legămîntului, Dzeul mîntuirii.* Câteodată Elohím e împreunat cu Iehova: יהוה אלהים însămnînd: Iehova, care este Elohím, sau cea mai înaltă fiinţă de care să ne temem, sau care întradevăr este Dzeu.

Între contraziceri să accentuiază îndeosebi trei. După Gen. 11, $_{26 \cdot 32}$ Avram era la moartea tatălui său de 135 de ani, precînd îndată 12, $_4$ — dupăce amintește moartea lui Terah, zice că era de 75 de ani, — dar contextul învederează, că 12, $_4$ e vorba de o întîmplare înainte de moartea lui Terah. Gen. 26, $_{34}$. 28, $_9$ să amintesc femeile (3) lui Esau, cari după 36, $_{2 \cdot 3}$ să numesc altcum, ce să explică așa, că fiecare avea cîte doauă nume. Astfel să explică și Ex. 2. $_{18}$. Num. 10, $_{29}$, unde socrul lui Moisí să chiamă *Raguel*, iar după Ex. 3, $_1$ *Ietro*.

În urmă sînt deosebirile limbistice și ale ideilor religioase cari să află între părtile elohimistice și iehovistice. Această împrejurare însă arată, că espunerea e acomodată cuprinsului. Noi știm, că Pent. conține părți legislative, istorice, poetice, listele semințiilor etc. Toate acestea presupun ca în cuvinte și fraze să fie oarecare deosebire, dar nu contrazicere, ceeace nici contrarii nu pot afirma.

Din cele espuse pănă aci resultă, că Geneza e compusă din urice vechi și din tradiție; iar la celelalte patru cărți a folosît autorul propria sa esperință fiind conducătorul poporului israiltean. Probabil e însă, că s'au întrebuințat și actele oficiale, compuse în acele timpuri la deosebite ocaziuni, dar în ce măsură s'a făcut aceasta nu știm.[1])

§. 12. Unitatea Pentateuhului. Vrednicia de crezămînt. Însămnătatea lui.

Espunerile din §§. precedenți au arătat ca zadarnice încercările criticilor de a face plauzibilă socotința, că Pentateuhul s'a compus în deosebite timpuri și de deosebiți autori. Pătrunzînd mai adînc întrînsul ne convingem, că deși există deosebiri între singuraticele părți — cari sînt neevitabile (§. 11) — totuș întregul e stăpînit de un plan și caracter unitar, cari împreună cu limba arhaistică[2]) dovedesc fără îndoială, că el în toate părțile sale e compus de un autor.

[1]) Haevernick, Handbuch der hist. krit. Einleitung in d. A. T.; Hengstenberg l. c.; Keil: Bibl. Commentar; Oehler PRE VI. pag. 455 sq.

[2]) Limba este așa de veche, încît unele espresiuni nici chiar la Iosua nu să mai află, ceeace vorbește contra ipotezei unor critici, că Pentateuhul și cu Iosua ar fi un singur op: *Hexateuh*.

Dovedit fiind, că Moisí e autorul Pent., nu mai încape nicio îndoială în privința adevărurilor cuprinse în el. Referitor la Geneza observăm, că fiindu-ne cunoscute împrejurările compunerii, iar știința profană neputînd aduce o dovadă contrazicătoare, trebue să primim cuprinsul ei așa cum este. Adevărurile ei nu să răstoarnă nici prin aceea, că alți scriitori vechi nu amintesc întîmplările acestea, căci ar trebui să să dovediască, că ele nu s'au putut petrece, ce nu pot face nici care nu voiesc a admite, că există minuni. Iar cuprinsul celorlalte patru cărți știm sub ce condițiuni s'a compus. Autorul îș va fi dat multă silință să noteze lucrurile cum s'au întîmplat, căci la din contră întîmpina la popor cea mai mare opoziție. De aceea vedem, că să ating nu numai însușirile bune, ci și scăderile poporului. Așa să vorbește și mustră foarte adeseori neascultarea lui de Dzeu și de trimișii săi, înclinarea spre idololatríe etc.

Pentateuhul nu ne relatează numai istoria popoarălor, îndeosebi a poporului ales, ci el trebue privit și ca izvor al dogmaticei și moralei. În el să aflà legi și instituțiuni ce privesc: preoția, cultul, jertfele, sărbătorile etc.; apoi îndegetări la scopul ultim al T. V. în tipurile cultului și în profețíile mesianice[1]).

[1]) *Carpzov* l. c. pag. 46 sq. zice: „In eo itaque potissimum argumento versatur Pentateuchus, ut historiam non modo et chronologiam orbis, mira tamen brevitate, eoque qui fini scripturae divinitus intento exacte respondet, modo texat, gestaque Patriarcharum et populi Israelitici ad Mosis usque mortem fata exponat: *sed ut inprimis ecclesiae V. T. primaevam constitutionem ac indolem, tum etiam dogmatum, quae illis temporibus publice in ecclesia sonuerunt, ὑποτύπωσιν tradat.* Quae omnia secundum singulos eius libros Theodulfus Aurelianensis Episcopus, circa a. 850 clarus, apud Lorinum [Comment. in Num. proleg. p. 6] his versibus scite complexus est:

Quicquid ab Ebraeo stylus Atticus atque Latinus
 Sumsit, in hoc totum codice, lector, habes.
Quo loca prima tenet Genesis, primordia mundi,
 Diluviumque canens, gestaque magna patrum.
Exodus Aegyptum spoliat, secat aequora rubra,
 Pandit iter eremi; lympha ibi lexque datur.
Inde sacerdotum gentem Leviticus ornat,
 Et typice exponit dona sacris typicis.
Bella virosque liber Numeri describit et actus,
 Queis fregit Moses idola, stupra, duces.
Post repetit legem, populo benedicit, et alma
 Iura dat, ac dicto carmine victor abit.

B

Cărţile istorico-profetice (נביאים).

§. 13. Istoriografia la Evrei.

Istoriografia evreească îş are baza în Pentateuh. Aici i-s'a imprimat caracterul *providenţial şi etic,* adecă: toate să conduc de o fiinţă, pe care noi cu mintea noastră nu o putem cuprinde şi toate ţîntesc la realizarea unei lumi morale. Acest caracter e rezultatul monoteizmului, după care toate sînt create de o fiinţă nesfîrşîtă dumnezeească, culminînd această creare în om, cu care Dzeu a întrat în raport personal dîndu-i poruncile sale, cari omul trebue să le împliniască.

Dupăce Dzeu întocmisă toate pentru ajungerea scopului său (§. 8), dădu prin Moisí poporului ales o constituţiune deosebită, numită *teocraţie*[1]) şi-i pusă în vedere remuneraţiune ori pedeapsă, dupăcum el va ţinea ori nu legile date.

Din acestea urmează, că istoriografia teocratică are scopul de a arăta, *cum Dzeul legămîntului conduce poporul său şi cum, în urma purtării acestuia, să arată dreptatea şi graţia lui.*

În privinţa *materiei* istorice vedem, că să tractează despre acele persoane, fapte şi întîmplări, cari promovează ori împiedecă desvoltarea teocraţiei. Descoperirile dzeeşti în fapte şi minuni ocupă locul principal, precînd străduinţele poporului în artă, ştiinţă şi industrie să amintesc numai întrucît ele servesc acelui scop. De aici să explică împrejurarea, că întîmplările din cauze naturale, motivele subiective, cari hotărăsc persoanele la lucrare, să trec cu vederea; iar momentele cauzalităţii

Longe tamen ulterius scopum suum sacer scriptor porrigit, *Messiam mundi Salvatorem* potissimum tot vaticiniis et promissionibus describens, tot typis ac allegoriis adumbrans, imo per legem eundem tanquam medicum et opitulatorem quaerendum docens, ut non solum Nathanael Mosen prae ceteris de Jesu Nazareno scripsisse Joh. 1, $_{46}$ perhibeat, sed et Christus ipse Joh. 5, $_{46}$; Luc. 24, $_{27}$ in Mosaicorum librorum lectione ad doctrinam de promisso Messia animos attendere jubeat. Cui Paulus consonat Actor. 26, $_{22}$; Rom. 3, $_{24}$. 4 [toto capite]. 10, $_{6}$ sq.; 1. Cor. 10, $_{4}$; 2. Cor. 3, $_{14. 15}$ et in ep. ad Hebraeos passim. *Praeterea quoque ecclesiae ortum et incunabula, sedem et populum, jura et privilegia demonstrare constitutum erat autori*".

[1]) Numele Θεοχρατία pentru statul israiltean s'a urzît de Iosíf Flaviu [c. Apion. II, 16] spre deosebire de alte forme de stat, ideea însă e cuprinsă în darea legii pe muntele Sinai.

supranaturale, motivele şi scopurile dumnezeeşti — executate prin profeţi sau întralt chip — să espun cu cea mai mare îngrijire. Acest principiu aduce cu sine că la singuraticii scriitori domneşte cam un fel de idei, că operele lor au trecut la posteritate fără a să numi autorul, crezîndu-să faptele dumnezeeşti ca destulă garanţíe pentru adevărul celor istorisite. *Forma* e foarte variată. Unele părţi să tractează mai pe larg, altele foarte pe scurt, ceeace să explică din importanţa ce o are respectiva parte (faptă sau persoană) pentru istoriografie. Espunerea e simplă, cu multe repeţiri, sau că lipseşte orice legătură între singuraticele părţi; obiectivitatea însă — care în istoriografia altor popoară vechi nu să află — e observată, căci să relatează nu numai faptele bune, ci şi cele rele; nu numai vîrtuţile, ci şi viţiile; de multeori să spun numai urmările rele, dejudecîndu-să toate după legea morală a lui Dzeu.[1])

CAPITLUL ÎNTÎI.

Profeţii anteriori (נביאים ראשונים)

§. 14. Cartea Iosua.

Numele cărţii s'a dat după *Iosua*[2]) care pe timpul lui Moisí este o persoană de frunte stîndu-i întrajutor (Num, $27,_{18}$); iar după moartea acestuia conduce poporul israiltean (Deut. $31,_{7}$; Iosua $1,_{1}$ sq). El era din seminţía lui Efraím (1. Cron. $8,_{25}$—$_{27}$ cf. cu Num. $1,_{10}$) şi după tradiţia evreească a fost căsătorit[3]) cu Rahab din Ierihо[4]).

[1]) Delitzsch, System der christl. Apologetik p. 343 sq.; Ewald, Komposition der Genesis pag. 125 sq.

[2]) Autorul *Sinopsei* zice: „Praesens liber inscriptionem habet *Jesus Nave:* propterea quod ipse Jesus Nave Mosi successor populi dux factus est, cuius isto volumine historia et res gestae continentur.“ [Opp. Athan. tom. II. pag. 73. După Credner: Zur Geschichte d. Kanons pag. 129 s'a compus acest op cel puţin in veacul al 10.]

Numele lui a sunat mai nainte הושע, adecă *mîntuitor,* Moisí însă l-a numit: יהושע = *Iehova ajută* (dela יהוה şi ישועה Num. $13,_{16}$), care nume să află Neem. $8,_{17}$ prescurtat în ישוע — LXX şi T. N. Ἰησοῦς; alţii îl deduc dela ישע şi zic că lărgindu-să în יהושע s'a instalat astfel viitorul conservator al poporului (*Carpzov* l. c. pars. I. pag. 147.)

[3]) *Ieronim*: „Ostende mihi Jesum Nave vel uxorem habuisse vel filios; et si potueris monstrare, victum me esse fatebor“ (lib. I. contra Iovin. cap. 13). *Tertulian* neagă că Iosua a fost de doauăori căsătorit, dar admite că a fost odată (De monogamia c. 6).

[4]) Din unele locuri ale sîntei Scripturi rezultă că ea a fost măritată după Salmon, tatăl lui Boes (Rut $4,_{21}$; Mt. $1,_{5}$).

Pentateuhul conţîne legile ca un întreg complet, iar aici să continuă istoria poporului arătîndu-să, cum Dzeul legămîntului întradevăr îş ţine făgăduinţele date patriarhilor, că ei vor ocupa şi stăpîní ţara Canaanului, care e şi *scopul* cărţii.

Cuprinsul să împarte în 3 părţi:

a) *Ocuparea Canaanului* (istorică, cap 1—12): pregătirile pentru întrarea în Canaan — trimiterea spionilor la Ieriho — trecerea preste Iordan, care să desparte în doauă — tăierea împrejur şi sărbarea paştelor în Ghilgal — încetarea manei — Dzeu să arată lui Iosua — luarea şi risipirea Ierihonului — să descopere sgîrcenia lui Ahan şi să pedepseşte — ocuparea cetăţii Ai — Ghibeoniţi căştigă prin vicleşug pace — învingerea celor 5 regi ai Canaanului de miazăzi la Ghibeon în valea Aialon — reîntoarcerea la Ghilgal — învingerea regilor Canaanului de miazănoapte — ocuparea cetăţii Haţor — lista celor 31 de regi învinşi ai Canaanului.

b) *Împărţirea ţării* (geografică, cap 13—22): ţinuturile încă necucerite — hotarăle şi părţile seminţiilor despre răsăritul Iordanului — împărţirea ţării despre apusul Iordanului între celelalte $9^1/_2$ seminţii — aşăzarea cortului sînt în Silo — hotărîrea oraşelor de azil (dincoace de Iordan: Chedes, Sihem şi Hebron, dincolo: Beţer, Ramot-Ghilead şi Golan) — cetăţile Leviţilor — reîntoarcerea celor $2^1/_2$ seminţii dincolo de Iordan.

c) Cap 23. 24 (istorică): Iosua adună poporul la Sihem şi reînoind legămîntul cu Dzeu îl sfătueşte să ţînă totdeuna legea — moartea, înmormîntarea lui Iosua şi Eleazar.

Autorul e necunoscut, dar nu e Iosua[1]). Deşi am lăsa la o parte notiţa din cap. 24, $_{29}$ — unde să vorbeşte de moartea lui Iosua şi Eleazar —, căci aceasta s'a putut adăoga mai tîrzíu, cum e d. e. şi la Pent.; dacă nu considerăm cap. 10, $_{13}$, unde e vorba de *„cartea dreptu-*

[1]) Talmudiştii afirmă că Iosua a scris cele 8 versuri din urmă ale Pent. şi întreaga carte numită după dînsul; cele despre moatrea lui le-a adaus *Eleazar* (cap 24, $_{29}$ sq); iar soartea mai departe a lui Eleazar a descris-o fiul acestuia, *Fineas*. Noi însă vedem, că această socotinţă foarte de timpuríu a fost considerată ca fără temei. Aşa să afirmă, că cărţile scrise dela Iosua până la Ezra „nu sînt scrise de aceia, al căror nume poartă şi despre cine tractează, ci e faima că ele s'au scris de profeţii care au trăit în deosebite timpuri" (Sinopsa. Tom. II. opp. pag. 73). *Teodoret* — provocîndu-să la 10, $_{13}$ — zice: „este deci învederat, că această carte a scris-o altcineva dintre urmaşi, luînd anză dela altă carte" (Quaest. XIV. în Iosuam Tom. I., opp. Pars I. pag. 202). Mai sînt şi alţii, care o atribue lui *Eleazar, Samuíl, Isaía,* ori chiar lui Ezra. De Wette: „Eu cred, că aceasta *(adecă cartea Iosua)* are cu a 5. carte a lui Moisí un autor, sau cel puţin aceasta a fost modelul, după care s'a compus în multe părţi" (Beiträge zur Einleitg i. d. A. T. pag. 137—149).

lui“ [1]): apoi rezultă aceasta din împrejurarea, că să espun unele întîmplări, cari s'au petrecut mai tîrzíu. Aşa Caleb ocupă *Hebronul*, Otniel *Debirul* (15, $_{13-19}$), Daniţii cetatea *Leşem* (19, $_{47}$), cari au fost definitiv ocupate de Israilteni abia după moartea lui Iosua, ce rezultă din comparaţia cu Jud. 1, $_{10-15}$ şi 18. Tot la acest rezultat ajungem comparînd cap. 13, $_{2-5}$ cu Jud. 3, $_{3}$; 16, $_{10}$ cu Jud. 1, $_{29}$, şi 17, $_{11}$ cu Jud. 1, $_{27 \cdot 28}$. De altă parte însă vedem din cap. 5, $_{1 \cdot 6}$, că autorul aparţine la aceia, care au trecut cu Iosua Iordanul: deci să pare a fi *unul dintre bătrînii poporului* (Iosua 24, $_{31}$; Jud., 2, $_{7}$; apoi 4, $_{23}$. 24, $_{6 \cdot 7}$), *care vieţuind mai mult decît Iosua a scris cartea*[2]) *către sfîrşitul vieţii sale, după moartea acestuia şi a lui Eleazar.*

Timpul compunerii este scurt după moartea lui Iosua. Aceasta rezultă din însăş cartea. În cap. 15, $_{63}$ să zice, că Iebuseii încă nu sînt alungaţi din Ierusalím, — ceeace s'a întîmplat prin Davíd (2. Sam. 5, $_{5-9}$); Canaaniţii locuesc în Ghezer (16, $_{10}$), — precînd după 1. Reg. 9, $_{16}$ sînt ei stîrpiţi prin Faraonul egiptean îndată la începutul domnirii lui Solomon; locul pentru templu încă nu-i ales (9, $_{27}$ cf. 2. Sam. 24, $_{18}$ sq.; 1. Cron. 21, $_{18}$ sq., 22, $_{1}$); Ghibeoniţii şi acum fac serviţii la templu după învoiala cu Iosua (9, $_{21}$), — precînd Saul îi ucide până la unul (2. Sam. 21, $_{1}$ sq.); Sidon e capitala Feniciei avînd predicatul „*cel mare*“ (11, $_{8}$. 19, $_{28}$), iar pe timpul lui Davíd e renumit Tirul şi, după 13, $_{4-6}$, Sidonenii aparţîn la Canaaniţii ce nu trebue cruţaţi, — ceeace sub David nu mai stă (2. Sam. 5. $_{11}$; 1. Reg. 5, $_{15}$;

[1]) ספר הישר, Vulg. *liber justorum*, e o colecţiune de laude a faptelor lui Dzeu săvîrşite în mijlocul poporului ales şi care probabil s'a început pe timpul ocupării ţării complectîndu-să succesiv de cîntăreţi pioşi.

[2]) Fraza „*până în ziua de azi*“ invocată de mai mulţi ca argument contra celorce afirmau, că cartea s'a compus către finea vieţii lui Iosua, exprimă ceva foarte relativ şi să întrebuinţază şi la istorisirea unor lucruri ce au durat numai cîţiva ani arătînd astfel, că cartea nu s'a compus deodată cu evenimentele (cf. 4, $_{9}$; 5, $_{9}$; 6, $_{25}$; 7, $_{26}$ etc.)

Iar dacă cineva s'ar provoca la numirea cărţii voind a deduce, că Iosua e autorul, apoi să răspunde: noi avem în s. Scriptură a T. V. şi alte exemple, unde o carte să numeşte după cineva nu pentrucă el a scris-o, ci pentrucă respectivul a fost în timpurile acelea ale istoriei israiltene de cea mai mare însămnătate: aşa cartea Judecătorilor, cărţile Samuíl, cartea Rut. În urmă autoritatea canonică a unei cărţi nu atîrnă numai dela numele autorului, ci dela cuprinsul ei etc.

1. Cron. 14, $_1$). În urmă *limba* plină de arhaizme vorbeşte pentru socotinţa, că cartea s'a compus foarte de timpuríu[1])

Unitatea cărţii. Formînd cartea un întreg de sine stătător nu poate sta ipoteza unor critici moderni, că ea ar fi cu Pent. un op (vezi pag. 24. nota 2.). În toate manuscriptele vechi sînt ele doauă cărţi; limba să deosebeşte de ceea a Pent.; iar cuprinsul nu admite aceasta deloc. Arhaizmele din Pent. aici nu le mai întîmpinăm, de altă parte însă aflăm cuvinte şi formaţiuni cu totul noaue, necunoscute Pent. Nu mai mult norocoasă a fost încercarea de a aplica la această carte ipotezele Pent. (§. 9.), căci cei mai aprigi critici şi duşmani au trebuit să recunoască, că numai prejudiţii dogmatice pot naşte ipoteze, pot susţinea că există contraziceri, deosebiri de idei etc.

Caracterul istoric al cărţii să alterează — afirmă unii — prin aceea, că să relatează minuni mai multe şi mai extraordinare ca din timpul lui Moisí. Dar odată admis, că Dzeu ca creatorul tuturor făpturilor întrebuinţază spre realizarea împărăţíei sale acele mijloace, cari sînt mai acomodate, încetează şi aceste îngrijiri.

Izvoarăle folosîte la compunerea cărţii sînt: *propria esperinţă* a autorului (5, $_{1.6}$ martor ocular); *documente scrise* şi *compuse* la deosebite ocaziuni (protocoalele compuse la împărţirea ţării între seminţii, documentul renoirii legămîntului la Sihem, 24, $_{26}$); probabil este, că însuş Iosua a însămnat ceva din faptele sale, cari *notiţe* au fost apoi folosîte de autorul cărţii; în urmă *„cartea dreptului,“* de care s'a vorbit mai sus.

Observare. Mai există sub acest nume o cronică samarineană, care să deosebeşte în multe privinţi de cartea canonică conţinînd adausuri şi modificări ale istoriei.

§. 15. Cartea Judecătorilor.[2])

După moartea lui Iosua — întemeiătorul republicii israiltene — pănă la Saul poporul ales capătă dela Dzeu condu-

[1]) „Toate dovezile ne arată numai că cartea noastră s'a compus *în* sau *înainte* de anii dîntîi ai lui Saul; în care timp anumit însă, şi îndeosebi de cine s'a scris cartea, sînt întrebări, la cari nu să va putea da răspuns, şi deci nici n'ar fi de lipsă a le pune“ (Jahn, Einleitung II. §. 27.)

[2]) Sinagoga, apostolii (Acta 13, $_{16}$) şi biserica creştină numără îndată după Iosua cartea aceasta, ceeace să arată ca ceva firesc şi prin v. 1: „şi s'a întîmplat

cători,[1]) care îl apără contra asupritorilor (2, $_{16}$. 3, $_{9 \cdot 10 \cdot 15}$. 6, $_{15}$). Atari bărbați aveau încă mai nainte Tirenii (Iosíf Flaviu c. Apion. I. 21), apoi Cartaginenii, numiți *sufeți*, și erau cei mai înalți oficianți ai executivei.[2]) În cartea numită după dînșii să relatează faptele a 13 atari bărbați.[3])

Cuprinsul să împarte:

a) *În partea întroducătoare* (1—3, $_6$). Aici să arată cum numai semințiile Iuda și Simeon au luat unele cetăți dela Canaaniți, precînd celelalte seminții fiind dedate idololatríei au lăsat pe străini neconturbați a locuí în mijlocul lor — în urma acestei fapte urmează

după moartea lui Iosua, că fiii lui Israíl au întrebat pe Dzeu", continuîndu-să astfel istoria lui Josua. Numai *Epifane* face abatere. El numără după Pent. cartea lui Iosua, Iob, Judecătorii etc. (*Liber de mensuris et ponderibus* c. 23). Că el însă n'a înșirat cărțile sînte dupăcum urmează ele, nici n'a voit aceasta s'o facă vedem de acolo, că cărțile lui Samuíl le pune după Cronice, înaintea amîndurora însă Psaltirea; asămene prepune profeții mici celor mari; iar în alt op Iosua și Judecătorii urmează una după alta (Haeres. VIII. § 6.)

[1]) שׁוֹפְטִים, LXX *κριταί*, mai corect ar fi *δικασταί* (de care existau în Tir încă în veacul al 10. n. de Cr.). Numele *„judecător"* e luat din 2, $_{16}$; iar inscripția cărții dela împrejurarea, că ea conține faptele și viața acelor bărbați, care dela moartea lui Iosua înainte scapă poporul de asuprirea Canaaniților (Sinopsa s. Script.). Unicul Filo o numește: *τὴν· τῶν κριμάτων ἀναγραφομένην βίβλον*, adecă *liber judiciorum* [Liber de confus. linguar. op. pag. 265.]

[2]) „Senatum suffetes, quod velut consulare imperium apud Carthaginenses, vocaverunt... suffetes eorum, qui summus Poenis est magistratus" (Liviu lib. XXX. 7; XXVIII, 38). Ei să mai numesc și *judices* (Liv XXXIII, 46.). Există însă deosebire între sufeți și judecătorii israilteni. Cei din urmă să chiemau totdeuna de Iehova; să înzestrau cu putere extraordinară spre a putea învinge pe dușmani; nu urmau nemijlocit unul după altul, deoarece justiția și administrația publică erau încredințate bătrînilor poporului; în urmă nici nu judecau întreg poporul, ci numai una sau mai multe seminții. Ba ce e mai mult, unii dintre ei judecă înainte de a să fi arătat ca liberatorii poporului (Debora, 4, $_4$; Samuíl, 1. Sam, 7 $_6$); iar alții nu judecă deloc (Samson). De aceea să și asamănă ei în timpul mai nou cu *arhonții* Grecilor ori cu *dictatorii* Romanilor. „Extraordinario munere fungebantur et velut Hebraeorum dictatores quidam et vicarii Dei, delegata a supremo numine potestate gaudebant, judiciorum, consiliorum et bellorum principatum tenentes" (Carpzov, l. c. I. pag. 169); iar Berthold zice; „Dacă nu căutăm legătura istorica, apoi Șofetimii evreești să pot mai bine asămăna cu arhonții Grecilor și cu dictatorii Romanilor. Căci și aceștia existau numai în timpuri de război și nevoe, să retrăgeau apoi îndată; căteodată însă purtau oficiul întreaga lor viață; să alegeau de senat ori de popor, din cînd în cînd să sculau ei singuri, și deasămene nu să amestecau în administrația civilă" (Einleitung III. pag. 874).

[3]) Unii numără la judecători și pe *Abimeleh* din motivul, că el a stăpînit în Sihem 3 ani preste Israíl (9, $_{22}$). Cei 13 judecători sînt: *Otniel* (3, $_4$), *Ehud* (3, $_{16}$), *Samgar* (3, $_{21}$), *Debora* (4), *Barac* (4, $_6$), *Ghedeon* (8), *Tola* (10, $_1$), *Iaír* (10, $_3$), *Iefta* (11), *Ibzan* (sau Ebzan 12, $_8$), *Elon* (sau Aialon 12, $_{11}$), *Abdon* (12, $_{14}$), *Samson* (13—16). Alții numără 18 adăogînd afară de Abimeleh pe *Elí*, *Samuíl*, și pe cei doi fii ai acestuia: *Ioíl* și *Abía*; în urmă unii încep numărul judecătorilor cu *Iuda* și *Simeon* (1, $_{2 \cdot 3}$).

din partea lui Dzeu pedeapsă prin aceea că sînt supuse Canaaniților.

b) *În partea a doaua* (3, 7 — 16, 31) să espune istoria a 14 judecători. Israıltenii fiind apăsați de regele Mesopotamiei î scapă Otniel — Ehud bate pe Moabiteni dupăce a omorît pe regele lor Eglon — Samgar bate 600 de Filisteni cu un toiag de boi — Debora și Barac înving pe Sisera, conducătorul armatei regelui Iabin din Hațor, care este apoi omorît de Iael, femeia Cheneului Heber — Ghedeon bate pe Midianiți — istoria ultimă a lui Ghedeon, dela care au rămas 70 de fii, dintre care Abimeleh omoare pe toți afară de pe Iotam, care ascunzîndu-să scapă — fabula lui Iotam despre ființa regatului (9, 6 sq.) — Abimeleh stăpînesce 3 ani în Sihem și la asediarea cetății Tebez e omorît de o femee cu o piatră de rîșniță — scurta istorie a judecătorilor: Tola, Iaír — învingerea lui Iefta asupra Amoniților — votul său — Ebzan, Elon și Abdon judecători — nașterea lui Samson, căsătoría lui, faptele contra Filistenilor, cimilituri, răzbunarea lui asupra Filistenilor; el rumpe funiile cu cari-l legaseră aceștia prinzîndu-l în crepătura Etam; ucide 1000 de Filisteni cu o falcă de azin; faptele lui în Gaza — Dalila din Sorec — moartea lui.

c) Adausul (17—21) istorisește idololatría efraimitului Mica — fapta rușînoasă a locuitorilor din Ghibea cu concubina unui levit, care rămăsesă preste noapte acolo și răzbunarea întregului Israíl asupra seminției lui Veniamin, care apără pe făptuitorii crimei.

Scopul cărții e a arăta, că starea poporului ales după ocuparea țării făgăduite atîrnă dela ținerea legilor lui Iehova, care remunerează cînd ele să observă și pedepsește cînd să calcă.

Caracterul timpului judecătoresc să arată în 2, 10 sq. Aici să spune cum poporul a părăsit pe Iehova și servește Baalilor; să împrietenește cu Canaaniții, pe care avea să-i stîrpiască, și pedepsește de Dzeu. În timpuri de grele nevoi Dzeu îi scoală *„mîntuitori“* (מוֹשִׁיעִים, 3, 15); iar trecînd acestea poporul cade iarăș în fărădelegile de mai nainte. Așa vedem o necontenită schimbare în purtarea poporului cătră Iehova[1]).

[1]) „Temporibus Judicum sicut se habebant et peccata populi et . ricordia Dei, alternaverunt prospera et adversa bellorum“ [*Augustin:* de civ. Dei XVI. 43] și: „Post mortem Jesu Nave, populus Dei Judices habuit: quibus temporibus alternaverunt apud eos et humilitates laborum pro eorum peccatis, et prosperitates consolationum, propter miserationem Dei“ [ibid. XIII, 13].

Autorul e necunoscut[1]; iar după tradiţia evreească să fie Samuíl[2]). Dacă mai lărgim cuprinsul tradiţiei să poate zice, că cel puţin Samuíl a dat îndemnul şi un profet mai tînăr din şcoala sa a compus-o[3]). Această socotinţă devine probabilă, dacă privim

Timpul compunerii. În carte să espune istoria şi după moartea lui Samson arătîndu-să, că Iudeii sînt asupriţi de Filisteni (13, $_1$), — ceeace sub Samuíl nu mai stă, căci acesta îi învinge (1. Sam. 7, $_1$—$_{14}$). Din 17, $_6$. 18,$_1$. 19,$_1$. 21, $_{25}$ vedem, că precînd s'a compus cartea, încetaseră vremile de grea încercare pentru popor şi el începusă a gusta binefacerile domnirii regeşti, dar nu esperiasă şi partea ei cea rea. Mai deaproape să hotărăşte timpul compunerii în 1, $_{21}$.: „Şi fiii lui Veniamin nu alungară pe Iebuseii ce locuiau în Ierusalím, ci Iebuseii locuesc cu fiii lui Veniamin în Ierusalím *până în ziua de azi*", — precînd Davíd ajungînd rege preste toate semințíile îi stîrpeşte şi ocupînd cetatea Sion o face capitala imperiului sub numele „cetatea lui Davíd" (2. Sam. 5, $_6$—9, $_1$; 1. Cron. 11, $_4$—$_9$). În urmă era datina de a jăli după fica lui Iefta (11, $_{40}$), — ce n'a putut dura tocmai mulţi ani. Din acestea rezultă, că *cartea s'a compus pe timpul lui Saul, sau cel mult la începutul domnirii lui Davíd.*

Tot la acest rezultat ajungem şi dacă considerăm *limba*, care să deosebeşte de cea vorbită mai tîrzíu: pe timpul exilului babilonian[4]).

Izvoarăle din cari s'a compus cartea sînt: *tradiţia şi documente scrise,* existente pe atunci, dar cari pierzîndu-să nu sînt cunoscute mai deaproape[5]).

[1]) „Librum Judicum neminem sanae mentis sibi persuadere credo, ab ipsis Judicibus esse scriptum: epilogus enim totius historiae, qui habetur c. 2. clare ostendit, eum totum ab uno solo historico scriptum fuisse. Deinde, quia eius scriptor saepe monet, quod illis temporibus nullus erat rex in Israel, non dubium est, quin scriptus fuerit, postquam imperium reges obtinuerant" *(Spinoza:* Tract. Theol. Polit. cap. 8. III).

[2]) Ceeace nu să poate susţinea pentru formulele din 18, $_1$. 19, $_1$. etc.

[3]) Alţii cred, că a compus-o *Ezra, Ieremía* ori *Ezechía.*

[4]) Din 48, $_{30}$ au căutat unii să deducă, că cartea s'a compus pe timpul exilului babilonian, ce este însă greşít, deoarece sub *„prinsoarea ţării"* avem de înţeles după unii exegeţi luarea chivotului de Filisteni, sau o întîmplare necunoscută mai deaproape.

[5]) Din aceste izvoară s'a compus chiar şi adausul [17—21], care după cronologíe istoriseşte întîmplări din timpul scurt după moartea lui Iosua caracterizîndu-l astfel, şi s'a pus la sfîrşitul cărţii pentru cuprinsul său. Aceasta rezultă comparînd 18, $_1$ cu 1, $_{34}$; 20, $_{28}$ cu Iosua 22, $_{13}$. 24, $_{33}$.

Unitatea cărţii să dovedeşte prin stil şi spíritul în care este scrisă. În timpul mai nou unii critici s'au încercat de a arăta, că în carte ar fi contraziceri, repeţiri etc.; dar exegeza corectă, nepreocupată le-a delăturat ca pe unele ce nu sînt întemeiate.

Cronología acestui timp e foarte grea. Adunînd noi toţi anii cuprinşi în carte rezultă suma de cam 410 de ani (dela 3, $_8$ pănă 16, $_{31}$). Aceasta însă e prea mare, deoarece 1. Reg. 6, $_1$ să zice, că dela eşirea din Egípet pănă în al 4. an al lui Solomon sînt 480 de ani. Spre a aduce aceste date în consonanţă s'au făcut mai multe ipoteze fără ca vruna să fie fost de toţi recunoscută[1]).

§. 16. Cărţile Samuíl.

Aceste cărţi formau la început un singur op; s'au împărţît abia de LXX în doauă[2]), care împărţire a fost apoi adoptată de Vulgata[3]). Numele îl au ele dela Samuíl[4]), per-

[1]) Între multele ipoteze cea mai probabilă este: mai multe asupriri şi domniri de judecători [în deosebite părţi ale ţării] sînt contimporane, şi adecă: petrecerea în pustíe 40 de ani; dela întrarea în ţară pănă la întîia asuprire 75; întîia asuprire 8, Otniel 40, Moabitenii 18, Ehud 80 [precînd Samgar era în apus, Iabin 20, Barac şi Debora 40 in nord], Madianiţii 7, Ghedeon 40, Abimeleh 3, Tola 23, Iair 22 — deci 316 ani dela întrarea în Palestina [Iefta numără 11, $_{26}$ numărul rotund de 300 de ani]; — după aceea în ostul Iordanului: Amoniţii 18, Iefta, Ebzan, Aialon şi Abdon 31, în acelaş timp [10, $_7$. 13, $_1$] în vestul Iordanului: Filistenii 40 [contimporan Samson 20, Elí 40 de ani], Samuíl şi Saul 40, David 40, Solomon 3 — la olaltă 479 de ani dela eşire. [Reusch: Lehrb. d. Einleitung, pag. 40].

[2]) „Pentru originea mai tîrzíe a acestei inscripţiuni vorbeşte împrejurarea, că Iudeii mai vechi nicicînd nu citează: *2 cărţi ale lui Samuíl,* ci numai una. Aceasta rezultă din toate manuscriptele evreeşti". [Bertholdt, l. c. III, 890—892].

[3]) Această împărţire n'a fost recunoscută de toţi. *Origen* [la Eus. H. E. 6, 25]: „A regatelor întîia, a doaua, sînt la dînşii [ad. Evrei] *una Samuíl"; Ciril Ierus.:* „Întîia şi a doaua a regatelor sînt la Evrei *o carte"* [Cat. 4, $_{35}$]; „Întîia şi a doaua a regatelor [adecă 1. şi 2. Samuíl] să numără ca o carte" [Sinopsa pag. 75]; tot aşa şi *Ieronim* [prol. gal.]. În textul original s'a întrodus ea abia prin librarul veneţian Daniil Bomberg la anul 1518 în a doaua ediţie a bibliei sale.

Mai este de observat, că LXX le numeşte: Βασιλέων sau βασιλειῶν, Vulg. *Regum* sau *Regnorum* „quia regum cum Juda, cum Israelis facta et annos continent" [Sinopsa pag. 75]. Ba ce e mai mult în amîndoauă sînt ele îmbinate cu cărţile Regilor, şi anume astfel, că cele de faţă să numesc: I. şi II. a Regilor, iar cele ale Regilor în înţelesul mai strîns: a III. şi IV. a Regilor. Această îmbinare însă e necorectă, deoarece cărţile regilor au un cuprins propriu şi sînt compuse de alt autor.

[4]) Numele să derivă dela: אֵל — שְׁמוּעַ = *auditus Dei,* şi e motivat prin mărturisirea maicii [1. Sam. 1, $_{20}$]. Între multele motive, pentru cari aceste cărţi să numesc după Samuíl este şi: „Quod, quae in utroque libro occurrunt, omnia ad Samuelem certo modo referri possunt, etiam Saulis et Davidis gesta,

soana principală, care nu numai ca judecător, ci și sub regii Saul și Davíd are mare înfluință asupra afacerilor interne ale statului israiltean.

Cuprinsul:

a) *Cartea întîia. Preotul și judecătorul Samuíl* (1—12); *guvernarea lui Saul* (13—31). Elcana, un bărbat din Ramataim-Țofim ajunge la fiu prin rugăciunea femeii sale Ana — dedicarea acestuia lui Dzeu și cîntarea Anei — răutatea fiilor arhiereului Elí, profeții contra neamului lui — Samuíl e adus la cortul sînt în Silo; e bineplăcut lui Dzeu — Filistenii întră în țară — Israiltenii, crezînd că-i vor învinge, iau cu dînșii chivotul legii, dar sînt învinși, iar chivotul luat de Filisteni care-l retrimit, deoarece făcea mult rău în mijlocul lor — chivotul este așăzat la preotul din Chiriat-Iearim, Abinadab — în lupta contra Filistenilor cad cei doi fíi ai lui Elí, iar el auzînd de luarea chivotului cade mort la pămînt — Samuíl guvernează preste Israilteni — îi provoacă a să aduna la Mițpe spre a face pocăință — Filistenii cred, că e o conspirație contra lor, îi atacă, dar sînt învinși și cît timp stă Samuíl în frunte nu mai cutează a-i ataca — îmbătrînind Samuíl pune pe fíii săi (Ioíl și Abía) judecători preste Israíl — purtîndu-să aceștia rău cu poporul, bătrînii lui să adună la Rama și cer dela Samuíl un rege — acesta la început să opune cererii, căpătînd însă dela Dzeu înștințare să li-o împliniască, le unge pe Saul din seminția lui Veniamin, care nu fu recunoscut de toate semințíile pănă ce nu învinge pe Amoniți — Samuíl să lapădă formal de guvernare, cu care ocaziune vorbește către popor — îi aduce aminte de multele păcate ce le-au făcut ei și părinții lor admonîndu-l: totdeuna să țînă poruncile lui Dzeu — Filistenii întră iarăș în țară — Saul înainte de ciocnire aduce el însuș jertfă, de aceea îi vestește Samuíl, că casa lui nu va stăpîní totdeuna în Israíl, căci Dzeu ș'a ales deja un bărbat; Filistenii sînt învinși, mai vîrtos prin vitejía lui Ionatan — lupta contra Amalechiților, învingerea lor, neascultarea lui Saul cruțînd pe rege și lucrurile prețioase ale acestora — amenințarea cu totala pierdere dela fața lui Dzeu — ungerea lui Davíd de rege — Saul în urma lăpădării sale dela fața lui Dzeu cade în melancolíe — Davíd e chiemat a-l distrage cu cîntarea pe chitară — Davíd învinge pe Goliat și e iubit de popor — Saul îl pizmuește, caută a-l pierde, îi dă de soție pe fica sa, Micol — Davíd e sîlit a fugí dela curtea

quia uterque a Samuele unctus, opus veluti manuum ejus fuerint: secus vero rem se habere cum libris Regum, in quibus quae narrantur, ad Reges proprie spectant, non ad Prophetam ullum" [*Abarbenel* Praef. in libr. Sam. 74].

În privința lui Samuíl zice *Augustin*, că era profet și preot [Quaest in V. T. 46]; iar *Ieronim:* „Samuel Propheta fuit, Judex fuit, Levita fuit, non Pontifex, ne Sacerdos quidem" [adv. Iovin. lib. 2]. La Iudei să numește el: רבן של נביאים = *magister omnium Prophetarum.* De aici să și explică, de ce Acta 3, $_{24}$ șirul profeților începe cu dînsul.

regească la Rama, unde era Samuíl — să leagă între dînsul și Ionatan prietenie — Davíd fuge la Nob, apoi la Achis, regele din Gat, și în urmă în deșărtul Iudei ascunzîndu-să în peștera Adulain — Saul ucide pe preoții din Nob — moartea lui Samuíl — David pierde orice nădejde de a ajunge la tron și petrece în pustíe fiind gonit de Saul — Filistenii atacă iarăș țara — Davíd merge cu ei, dar la dorința capilor filisteni trebue să să întoarcă din tabără — după reîntoarcere luptă contra Amalechiților — în lupta cu Filistenii cad Saul, ucizîndu-să pe sine cu sabia, și fíii săi, între care și Ionatan.

b) *Cartea a doaua. Domnirea lui Davíd* (1—24). Davíd primește știre despre moartea lui Saul, e domnitor preste Iuda — Isboset, fiul lui Saul, preste Israíl — Armatele să ciocnesc la Ghibeon — puterea lui Davíd crește mereu — Isboset să ceartă cu comandantele său Abner care trece la Davíd — Abner e omorît de Ioab — uciderea lui Isboset — Davíd e rege preste tot Israilul — ocupă cetatea Sion și o face capitala imperiului — învinge pe Filisteni — aduce chivotul la Ierusalím (dela Chiriat-Iearim) — dorința de a zîdí lui Iehova un templu e zădărnicită la porunca lui Dzeu prin profetul Natan — subjugarea Filistenilor, Moabitenilor, Sirienilor, Edomiților — noauele diregătorii așăzate de Davíd — adulteriul lui cu Bat-Șeba, femeia lui Uria Heteul — moartea acestuia — Dzeu îl mustră pentru această faptă — în familia lui să întîmplă lucruri cari-l mîhnesc foarte mult — fíul său Absalom să răscoală fiind ajutorat și de popor, iar Davíd e silit a fugí dinaintea lui — anii din urmă ai domniri lui Davíd — zîdește un palat foarte frumos — are un harem mare — înființază garda împărătească (Creti și Pleti) numără poporul — e pedepsit de Dzeu pentru această faptă cu ciumă — cumpără dela Ebuseul Aravna locul, unde avea să să zîdiască templul.

Scopul cărților e de a arăta: cum Iehova scapă pe poporul israiltean de Filisteni prin trimișii săi, care întru toate să acomodează legilor sale (activitatea curat teocratică a lui Samuíl și Davíd), și cum tronul lui Davíd să întărește, cu alte cuvinte: cum să întemeiază imperiul israiltean ca eflux al teocrației (prefacerea republicei în monarhíe).

Autorul e necunoscut[1]; dar din întreaga dispozițiune a cărților rezultă, că ele s'au compus în forma de acum de un profet care a viețuit după Solomon.

[1]) Tradiția cea mai lățită la Iudei este, că *Samuíl* le-a compus. Aceasta o cred unii scriitori bisericești (*Teodoret, Grigorie cel Mare, Isidor dela Peluziu*) și teologi până în veacul al 17. Dar acestei socotinți contrazice împrejurarea, că să istorisesc fapte întîmplate după Samuíl. Alții iarăș — provocîndu-să la 1. Cron. 29, 29 — cred, că cartea întîia până incluzive cap. 24. e compusă de Samuíl, iar restul de Natan și Gad, deosebindu-să și aici *Isidor Hispalensis* care afirmă, că Davíd însuș a scris partea, în care să cuprinde istoria lui [Orig. lib. VI, c. 2].

Nesigur este și *timpul* compunerii[1]). Din multe îndegetări însă pare a fi cărțile acestea compuse pe timpul, cînd statul israiltean era deja împărțît[2]), dar înainte de risipirea imperiului Israíl, deoarece despre aceasta nimic nu să aminteşte. Că ele nu sînt compuse deodată cu evenimentele istorisite rezultă din împrejurarea, că conțîn istoria unui restimp mai mare decît de 100 de ani[3]); mai departe să explică datini și expresiuni din timpurile lui Samuíl și Davíd (1. Sam. 9, $_{9}$; 2. Sam. 13, $_{18}$); în urmă formula: „*până în ziua de azi*“ (1. Sam. 5, $_{5}$.6, $_{18}$. 30, $_{25}$; 2. Sam. 4, $_{3}$. 6, $_{8}$. 18, $_{18}$).

La acest rezultat ajungem și dacă considerăm dicția și *limba* clasică, liberă de orice amestec de forme mai tîrzii și de caldaizmele timpurilor, cînd Israiltenii după decadența lor politică și religioasă, au fost înfluințați de străini.

În privința *întregității* unii critici au observat, că aceste cărți ar trebui coreșe după LXX din cauza, că sînt cele mai puțîn citate la Evrei, apoi s'ar afla în ele prea multe contraziceri și repețiri. Dar aceasta nu e corect, pentrucă o corumpere intenționată a textului original nu să poate constata; mai departe nu să poate zice, că traducătorul, respective traducătorii LXX, ar fi tradus astfel, încît aceasta să poată servi ca bază la corigerea originalului și nici nu să poate dovedi, că prin desele decopieri numai în original s'au străcurat greșeli — deși neînsămnate —, iar în LXX nu. Contrazicerile, precum și repețirile, aflate de unii, dispar prin o exegeză nepreocupată, temeinică[4]).

În urmă [din motive interne] o ascriu unii lui *Ieremía* — ceeace nu să poate susțînea din motivul, că stilul scrierilor lui Ieremía să deosebește foarte mult de cel din cărțile de față; — sau că ele s'au compus, respective s'au interpolat și adaus de mai mulți autori în deosebite timpuri [*Carpzov* l. c. pag. 213 sq.].

[1]) Din 1. Sam. 6, $_{18}$ să vede, că cele cuprinse aci s'au scris înainte de ce Israiltenii cerură rege. În tot cazul acest întreg s'a scris așa cum este el azi abia după moartea lui Davíd [cf. 2. Sam. 5, $_{5}$].

[2]) „De aceea Țiclag a venit la regii din *Iuda* până în ziua de azi“ [1. Sam. 17, $_{6}$]. De un imperiu Iuda e vorba numai după împărțirea statului.

[3]) Durata acestui restimp nu să poate preciza. În 2. Sam. 5, $_{4}$ să zice, că Davíd a domnit 40 de ani — unde avem de numărat și cele 6 luni din urmă ale petrecerii sale în Hebron —, dar nu să spune cît a domnit Saul — ce nu să lămurește nici din 1. Sam. 13, $_{1}$; apoi nici nu știm cît a judecat Samuíl. Aproximativ să poate zice, că cărțile noastre conțîn istoria cam dela 1140—1015 n. de Cr.

[4]) Acești critici, cu toată agerimea minții lor și, prelîngă toată silința ce și-au dat, încă n'au putut ajunge acolo, ca cel puțîn doi să să înțeleagă în privința deosebirii izvoarălor întrebuințate [*v. Orelli*, PRE. art. Samuel].

Observare. În cărțile aceste obvine pentru întîiadată expresiunea משיח = *Christus*, folosîndu-să despre *Mesía* cel așteptat, dar și despre rege ca tipul lui (1. Sam. 2, $_{10 \cdot 35}$); iar despre Dzeul Israiltenilor numirea: *Iehova-Sabaot* = Dzeul oștirilor (1. Sam. 1, $_{3 \cdot 11}$ etc.). Locuri mesianice sînt: 1. Sam. 2, $_{10}$; 2. Sam. 7. 23, $_{1-7}$.

Izvoarăle întrebuințate de autor nu să îndegetează; numai 2. Sam. 1, $_{18}$ să amintește „*cartea dreptului*". De asămene nu putem ști nici modul, în care ele s'au folosît. Mai presus de toată îndoiala este însă, că notițele profeților contimporani despre viața lui Saul și Davíd n'au rămas nebăgate în samă. Despre aceasta ne convingem, dacă comparăm istoria lui Davíd din 2. Sam. 8—24 și 1. Cron. 11—21, care consună mai literal una cu alta și să citează (1. Cron. 29, $_{29}$) ca scoasă din scrierile profetice ale lui *Samuíl, Natan* și *Gad*[1]. Din ele nu s'au împrumutat numai elementele profetice, ci și cele biografice astfel, că numai istoria bătăliilor și învingerilor lui Davíd, listele oficianților de stat și ale eroilor etc. (2. Sam. 8. 10. 23, $_{8-39}$) s'au luat din consămnările cancelarului de stat (2. Sam. 8, $_{16}$), ori din analele imperiului (1. Cron. 27, $_{24}$).

Adevărul istoric e pretutindene observat. Espunerea e simplă, vioae, iar întîmplările să istorisesc așa dupăcum ele au urmat. Autorul nu ascunde nimic din ceeace credea el a fi delipsă pentru caracterizarea timpului sau a persoanelor. Aceasta să vede mai vîrtos de acolo, că să amintesc nu numai faptele de laudă, ci și greșelile regenților. Valoarea cărților e nespus de mare dacă considerăm, că noi numai din ele cunoaștem acest period atît de important pentru istoria poporului israiltean.

§. 17. Cărțile Regilor.

Aceste cărți conțîn istoria poporului israiltean dela Solomon pănă la exilul babilonian; iar numirea li s'a dat dela cuprinsul lor[2]. La început au format ele un singur op; s'au

[1]) „*Cuvintele lui Samuíl văzătorul*" cf. 1. Sam. 9, $_{9}$; „*cartea lui Natan profetul*" și „*cartea lui Gad prevestitorul*"; iar 1. Cron. 27, $_{24}$ să mai amintesc: „*cuvintele zilelor regelui Davíd*".

[2]) „Regum nominantur isti, ob id, quod Regum cum Juda cum Israel facta et annos continent". *[Sinopsa* pag. 75]; iar *Ieronim* zice: „Melius multo est *Malachim*, i. e. Regum, quam *Malachot* Regnorum dicere. Non enim multarum gentium regna describit, sed unius Israelitici populi, qui tribubus duodecim continetur" [Opp. tom. IV. 7] — să pare deci că el a cunoscut manuscripte evreești, cari aveau la aceste cărți inscripțiunea: מלכות = *a regatelor*.

împărţit de LXX în doauă, care împărţire s'a adoptat mai apoi de Vulgata, în urmă s'a întrodus şi în textul original de Daniil Bomberg în acelaş timp ca la cărţile lui Samuíl, deşí n'a fost de toţi recunoscută[1]).

Cuprinsul:

Cartea întîia. a) *Istoria domnirii lui Solomon* (1. Reg. 1—11): Îmbătrînind Davíd unge de rege pe fiul său Solomon însărcinîndu-l a pedepsi pe unii dintre oamenii, căror el nu le-a putut face nimica, pentrucă le jurasă a-i cruța — moartea lui Davíd — Solomon spre a asigura dinastíei sale tronul, împlineşte porunca tătîne-său — cere dela Dzeu, care i-să arată la Ghibeon, unde mersesă el să aducă jertfe, înțelepciune, iar Dzeu îi dă nu numai înțelepciune, ci și onoare, avuție promițîndu-i, că dacă va viețuí după legea lui îi va da și viață îndelungată — înțelepciunea ș-o arată el judecînd între cele 2 femei cu copilul de ceartă — diregătorii lui Solomon — imperiul să lățeşte tot mai mult — culmea domnirii sale să ajunge cu zîdirea templului, care să descrie mai deaproape împreună cu uneltele dintrînsul — sînțirea lui, cu care ocaziune Dzeu îi spune, că el e bineplăcut — pertractările cu Hiram, regele Fenicienilor — dările plătite acestuia, flota, vizita reginei din Saba (Arabia sudică) la Solomon — căderea lui în idololatríe, mai vîrtos prin ținerea de multe femei străine, cari împreună cu curtenii consumă pe zi cantități mari de mîncări — mînia lui Dzeu — Edomiții să răscoală, ba chiar și unul din servii săi cu numele Ieroboam i-să împotriveşte, dupăce încă mai nainte profetul Ahía îi spusesă, că Dzeu a hotărît de a lua domnia din familia lui — el moare cu convingerea, că întreaga lui mărire a fost numai deșărtăciune. (Solomon e un rege învățat, judecător 3, $_{16}$ sq., poet 4, $_{32}$, naturalist 4, $_{33}$).

b) *Istoria imperiilor Israíl și Iuda până la surparea celui dîntîi* (1. Reg. 12—2. Reg. 17): După moartea lui Solomon poporul să adună la Sihem cu scopul de a face rege pe *Roboam* (17)[2], fiul lui Solomon; dar fiind foarte asuprit prin jugul împus de Solomon, cere reducerea dărilor — Rehabeam trecînd cu vederea sfatul bătrînilor, ca el să împliniască cererea poporului, ascultă de tinerii care crescuseră cu dînsul și dă un răspuns negativ — astfel 10 seminții să desfac de dînsul alegîndu-și de rege pe **Ieroboam* (22), rămînd la Roboam numai semințiile Iuda și Veniamin — Ieroboam spre a împiedeca orice apropiere a celor 10 seminții desbinate de dinastía lui Davíd, întroduce cultul idololatru, și adecă cultul vițelului, în Bet-El și Dan — Iehova îl

[1]) *Origen:* „*A treia* și *a patra* a regatelor, *întruna*" [Eus. Ist. bis. VI. 25]; *Ieronim*: „Tertius sequitur Samuel, quem nos *Regum I. et II.* dicimus. Quartus *Melachím* i. e. Regum, qui *III. et IV. Regum* volumine continetur" [prolog. gal]. Vezi și cărțile Samuíl.

[2]) Cifrele puse în parenteză arată anii domnirii unui rege, iar steluța (*) o dinastíe noauă.

amenință, că deoarece nu îmblă pe căi drepte, casa lui va fi surpată — după el a urmat fiul său *Nadab* (2) — pe atunci domnia în Iuda: Roboam, *Abiam* (3) și *Asa* (41), între care cei doi dîntîi sînt pentru idololatría lor neplăcuți lui Dzeu, iar cel din urmă surpă idololatría în Iuda și e bineplăcut lui Dzeu, deşí e sîlit a cumpăra alianța Sirienilor contra imperiului Israíl — între acestea domnind Nadab ca și tată-său fu omorît de **Baasa* (Baesa, 24), care stîrpí întreaga casă a lui Ieroboam, dar nefiind nici el mai bun să amenință cu pierderea casei sale — lui urmează înrăutățitul său fiu *Ela* (2), care e omorît de **Zimri* (7 zile) — acesta iarăș e omorît de **Omri* (12); iar lui urmà și mai strîcatul său fiu *Ahab* (22), care întroduce cultul lui Baal — pe timpul acesta e activ profetul *Ilíe*, care prezice o secetă, să hrănește întrun mod minunat, învie pe fiul unei văduve, ucide pe preoții lui Baal, să roagă după ploaie, fuge dinaintea Iezabelei (femeia lui Ahab) în pustíe — Ahab învinge pe Sirieni de doauăori — să face neplăcut lui Dzeu prin uciderea lui Nabot, din care cauză îl amenință Ilíe, că casa lui va fi stîrpită — *Iosafat* (25), fiul lui Asa, din Iuda (un rege bun) încheie alianță cu Ahab în scopul de a ocupa Ramot-Galeadul dela Sirieni, dar sînt învinși, Ahab însuș pierde viața.

Cartea a doua. Lui Ahab urmà fiul său *Ohozía* (Ahazía, 2), care era ca și tată-său — sub dînsul moare Ilíe urmîndu-i *Elisei*, care arată prin minuni, că e trimis de Dzeu — lui Ohozía urmează fratele său *Ioram* (12), deși un rege rău, depărtează însă stîlpul lui Baal — regele Moabului, Meșa îl învinge împreună cu pe Iosafat — regele Siriei atacă imperiul Israíl — în imperiul Iuda abzicînd Iosafat urmează fiul său *Ioram* (8), neplăcut lui Dzeu pentru faptele sale — după el urmează *Ohozía* (Ahazía 1), care avînd de mamă pe Atalía, fica lui Ahab, urmà în fapte regilor din Israíl — amîndoi regii merg contra lui Hazael, regele Sirienilor — Ioram e rănit și să întoarce la Ezreel spre a să vindeca — Elisei unge de rege pe **Iehu* (28), care atacînd pe amîndoi regii îi omoare; depărtează din imperiu cultul lui Baal; stîrpește casa lui Ahab; e pentru faptele sale bune plăcut lui Dzeu — precînd să întîmplă acestea în Israíl, *Atalía* (7), mama lui Ohozía usurpă tronul în Iuda omorînd pe toți urmașii fiului ei și scapă numai *Ioas*, care crescînd sub înfluința arhiereului Ioiada (Iehoiada) e un bărbat blînd, pios — cu ajutoriul lui Ioiada ajunge el rege în Iuda (40) făcînd cele bune în ochii lui Dzeu — el să îngrijește de templu; dar nici lui nu-i succede de a depărta cu totul idololatría din mijlocul poporului, ba fu sîlit, cînd regele Siriei Hazael atăcà Ierusalímul, a lua aurul, ce să afla în templu și a-l trimite acestuia spre a cumpăra pacea — el moare în urma unei conspirațiuni a servilor săi — lui urmează fiul său *Amazía* (29), care e un rege bun, învinge pe Edomiți, e omorît — pe atunci domnia în Israíl fiul lui Iehu, *Ioahaz* (17), deși un rege rău, totuș Dzeu îl scapă de Sirieni — lui urmà fiul său *Ioas* (16), care nu să abate dela fărădelegile celorlalți regi din Israíl, învinge pe Amazía din Iuda

— sub dînsul Elisei moare — lui Ioas urmà fiul său *Ieroboam II*. (41); sub acesta imperiul Israíl ajunge la înflorire — în Iuda era rege *Azaría* (Ozía, Uzía, 52), fiul lui Amazía, care însușîndu-ș dreptul de a aduce jertfă fu lovit de lepră până la moarte — cu urmașul lui Ieroboam, *Zaharía* (6 luni), familia lui Iehu să stînge, fiind acesta omorît de **Sallum* (Sellum, 1 lună), care asămene fu omorît de **Menahem* (10) — acesta pentru păcatele sale e pedepsit de Ful regele Asiriei, căruia dădu el 1.000 de talanți de argint spre a-l întărí în domnie — lui urmà fiul său *Pecahía* (2), care e omorît de **Pecah* (20). sub a cărui domnire Tiglat-Pilesar, regele Asiriei, ocupă mai multe cetăți ducînd locuitorii lor în prinsoare — în acest timp ocupă tronul din Iuda *Iotam* (16), fiul lui Uzía, care ca rege e bun, dar neputînd delătura cultul de pe înălțimi, îl pedepsește Dzeu cu desele invaziuni din partea lui Rezin, regele Siriei — după el urmează fiul său, *Ahaz* (16), care îmblă în calea regilor din Israíl și, spre a putea lupta contra lui Rezin și Pecah, să alià cu regele Asiriei, Tiglat-Pilesar, trimițînd ca dar tot argintul și aurul, ce să află în vistiería templului; ba el făcu în privința altarelor dela templu și unele dispozițiuni contrare prescriptelor legii mozaice — Pecah din Israíl e omorît de **Osea* (9), care atacînd Salmanasar, regele Asiriei, țara, să deobligă a-i plăti tribut; dar mai tîrzíu descoperindu-să că el îmblă a face alianță contra Asirienilor cu So, regele Egiptului și, neplătind tributul, Salmanasar îl atacă iarăș, împresură Samaria 3 ani și, în urmă ocupîndu-o, nimicind imperiul duce o parte din locuitori în Asiria.

c) *Istoria imperiului Iuda până la exilul babilonian* (18—25). Pe timpul catastrofei în imperiul Israíl era regent în Iuda *Ezechía* (29), fiul lui Ahaz, lăudîndu-să ca un rege foarte bun — în al 14. an al domnirii sale este atacat de Sanherib, regele Asiriei, cui, spre a-l îndupleca la reîntoarcere, dă tot aurul ce să afla la templu — cade întrun morb greu, dar e vindecat — regele Babilonenilor trimite la dînsul soli cu scopul de a încheia alianță contra Asirienilor — el arată solilor toate avuțíile sale, ceeace urăște Dzeu și-i anunță prin profetul Isaía, că toate acestea să vor lua dela urmașii săi și duce la Babilon — lui urmează fiul său *Manase* (55), un rege foarte înrăutățît, tiran crunt, care nu cruță nici pe membrii din familia sa — după el vine fíul său *Amon* (2), asămene tătîne-său; iar după acesta fiul său *Iosía* (31), asupra căruia făcu mare impresiune găsirea unui exemplar din legea mozaică cu ocaziunea reparării templului — el poruncește, ca legea să să citiască la templu în auzul poporului — să să facă o noauă legătură cu Iehova, deobligându-să poporul a îndeplini ce cere Iehova — desfințază cultul de pe înălțimi, cultul idololatru — poruncește să să sărbeze paștele după prescriptele legii — către sfîrșitul domnirei sale vení asupra lui, Neco, regele Egípetului, care îl învinge la Meghido și, fiind foarte greu rănit, nu mult după aceea moare — poporul unge de rege pe fiul său *Ioahaz* (3 luni), dar prinzîndu-l Neco, îl duce în Egípet și pune în locul lui

de rege tributar pe frate-său Eliachím cu numele *Ioachím* (11) care, spre a plăti tributul, asupreşte poporul cu dări grele — el ajunge supus 3 ani chiar şi regelui din Babilonia, Nabuhodonosor — contra lui scoală Dzeu pe Caldei, Sirieni, Moabiteni şi Amoniţi — lui urmează fiul său *Ioachín* (Iehonía, 3 luni), care fiind atacat de Nabuhodonosor despoaie templul de toate vasele, de tot aurul, ba e sîlit a da şi dintre nobili foarte mulţi ca ostatici; pierde tronul fiind înlocuit prin fratele tătîne-său Matanía sub numele *Zedechía* (11). Sub acest rege Dzeu îş împlineşte toate ameninţările — revoltându-să el contra lui Nebucadnezar, acesta în anul al 9. al domnirii sale (a lui Zedechía), luna a zecea, ziua a zecea, atacă Ierusalímul, îl împresoară până în al 11. an, cînd voind regele a fugi din cetate e prins, orbit şi dus împreună cu poporul în Babilonia; templul e ruinat, cetatea surpată — locuitorilor li să dă voia, sau a merge în exil, sau a rămînea în patrie sub locoţiitoriul Godolía (Ghedolía). Cei mai mulţi rămîn în patrie; dar un atare Ismaíl omoare pe Godolía, ei temîndu-să de mînia şi răzbunarea lui Nebucadnezar, fug în Egípet.

În urmă să mai află o întîmplare din exil. Să istoriseşte adecă cum Iehonía în al 37. an al exilului său e scos din prinsoare prin regele babilonian Evil-Merodah, care îi dă un post înalt la curte tractîndu-l cu multă cruţare.

Scopul e de a arăta: cum Dzeu ş'a împlinit promisiunea dată lui Davíd în privinţa seminţíei sale (2. Sam. $7,_{12-15}$), deşi atît urmaşii lui, cît şi poporul, nu observau întru toate legile date. Acest scop să vede din suirea lui Solomon pe tron (cap. 1); din deosebita purtare de grijă a lui Iehova faţă de dînsul ca urmaşul lui Davíd ($2,_{24}$. $3,_{6}$. $6,_{12}$. $8,_{25}$ sq. etc.), ba chiar şi faţă de urmaşii acestuia, deşi nu erau totdeuna vrednici de aceasta (2. Reg. $8,_{19}$. $19,_{34}$. $20,_{6}$); din amintirea scăpării lui Iehonía din prinsoare (2. Reg. $25,_{27-30}$) ca semn, că Iehova nu lasă a să stînge lumina servului său Davíd; în urmă să vede aceasta din deosebita accentuare a profetizmului şi din mancitatea istorisirii, amintindu-să de luptele şi războaiele multor regi foarte puţîn sau nimica, precînd purtarea lor faţă de instituţiunile religioase să tractează foarte pe larg (cf. 2. Reg. $11,_{6}$. $12,_{28}$ sq. $15,_{3}$ etc.)

Autorul nu e cunoscut[1]), dar pare a fi un iudeu, care a scris cărţile în Babilonia (cf. 1. Reg. $5,_{4}$; 2. Reg. $25,_{27-30}$).

[1]) Unii, văzînd că la istorisirea faptelor regilor să amintesc izvoarăle, au susţinut, că cărţile de faţă sînt compuse de deosebiţi autori în deosebite timpuri, adoptînd astfel socotinţa autorului *Sinopsei* pag. 82: „Cele despre *Davíd* le-au scris Samuíl şi Natan şi Gad, profeţii; cele despre *Solomon* profeţii Natan şi Ahía; cele despre *Ieroboam* profeţii Saveia şi Addo; cele despre *Abiam* profetul Addo;

După Talmud și teologii mai vechi autorul acestor cărți e *Ieremía*[1]), iar alții le ascriu lui *Ezra*.

Timpul compunerii este a doaua jumătate a exilului babilonian. Această socotință e cea mai lățîtă și mai probabilă după cuprinsul și dispozițiunea cărților. Ultima întîmplare ce să istorisește e din anul al 37. după deportarea lui Iehonía (2. Reg. 25, $_{27-30}$). Aici să espune cum regele babilionian Evil-Merodah pune pe Ioachín în libertate, dar nu să amintește nimic de sfîrșîtul exilului: deci cărțile trebue să fie compuse înainte de aceasta, rămîind însă nehotărît, de s'au compus ele cînd Evil-Merodah era încă în viață, ori abia după moartea lui.[2])

Unitatea și independența. Cărțile de față, deși continuă istoria cărților Samuíl, nu pot fi considerate cu acelea ca un op, ce rezultă din dispozițiune, scop și tractarea istoriei, precum și din limba deosebită. Aici să amintesc regulat izvoarăle folosîte; faptele regilor să cumpenesc după prescriptele legii mozaice spunînd la fie-care începutul, durata și sfîrșîtul domnirii; cronología e observată cu deosebită îngrijire, iar *limba* e plină de cuvinte, formațiuni din timpul după exilul asirian și din cel babilonian.[3])

cele despre *Asa* (să află) în cartea cronicelor regilor din Iuda; cele despre *Iosafat* la profetul Iehu, fíul lui Hanani, care a scris cartea cronicelor regilor din Iuda; cele despre *Ioas* (să află) în cartea regatelor; cele despre *Amazía* în cartea regilor din Iuda, Israíl; cele despre *Ozía* (a scris) profetul Iesía; cele despre *Ioatam* (sînt) în cartea regilor lui Iuda, Israíl; cele despre *Ahaz* în cartea regilor din Iuda, Israíl; cele despre *Ezechía* (a scris) profetul Isaía, fíul lui Amos (falz în loc de Amoț, vezi Isaía §. 20); cele despre *Manase* (să află) în cartea văzătorilor; cele despre *Iosía* în cartea regilor lui Iuda; cele despre *Ioachím* în cartea regilor din Iuda, Israíl." Așadar vedem, că mai pentru fiecare rege autorul presupune un profet.

1) Ei să provoacă anume la identitatea caracterului limbistic; aceleași priviri posomorîte despre istorie; aceleași idei despre alegerea și ocrotirea casei domnitoare alui Davíd și despre alegerea Ierusalímului; în amîndoauă cărțile să află expresiuni împrumutate din Pentateuh; provocarea la profeții de mai nainte; în urmă consunarea dintre 2. Reg. 24, $_{18}$ sq. cu Ier. 52. Toate acestea însă să explică ușor din împrejurarea, că amîndoauă s'au scris cam în acelaș timp; apoi că autorul nostru a cunoscut cartea lui Ieremía; iar consonarea dintre cele 2 locuri să explică astfel, că amîndoi au scos din unul și acelaș izvor, dar nu unul dela altul, ce să dovedește prin deosebirea limbii și a materiei espuse.

2) Alții cred, că cărțile s'au compus înainte de exilul babilonian — provocîndu-să mai vîrtos la 2. Reg. 17, $_{19-21}$ — și anume zic ei: un scriitor a scris din izvoarăle existente (vezi mai jos) un op istoric, care formează sîmburele cărților de față. Redactorul din exil a prelucrat, adaus și continuat istoria până în anul 37. al exilului. Mai susțin în urmă unii, că ele s'au compus în anii dintîi ai exilului, iar partea din urmă a cap. 25 s'a adaus de o mînă străină.

3) De Wette aduce pentru deosebirea acestor 2 cărți următoarele: 1. sînt urme de exilul babilonian dela început până la sfîrșît; 2. cunoștința Pentateuhu-

Formînd ele un întreg bineordinat și desinestătător, sînt atacurile îndreptate contra lor — s'ar afla adecă repețiri, contraziceri, întrerumperi — tendențioase, cum să dovedește aceasta din o exegeză nepreocupată.

Ceracterul istoric e de toți recunoscut. Espunerea e simplă, neforțată, încît să vede, că cele istorisite sînt descrierea faptelor întîmplate; mai departe să îndegetează regulat izvoarăle cari au servit la compunerea istoriei, care consună întru toate cu ceeace să spune în cărțile Cronicelor, cari în parte mare sînt scoase din aceleași izvoară. Numai ipercritica n'a putut să să împace cu ideia, că minunile săvîrșite de Ilíe și Elisei să fie istorice. Dar cunoscîndu-le motivele — prejudiții dogmatice — îndoelile lor nu pot fi luate în considerare.

Izvoarăle din cari autorul a scos materialul pentru istorisirea sa sînt: a) pentru guvernarea lui Solomon: *cartea faptelor lui Solomon*" (1. Reg. 11, $_{41}$); b) pentru imperiul Iuda: „*cartea cronicelor regilor din Iuda*" (1. Reg. 14, $_{29}$. 15, $_{7.23}$ 22, $_{46}$; 2. Reg. 8, $_{23}$ 12, $_{20}$ etc); c) pentru imperiul Israíl: „*cartea cronicelor regilor din Israíl*" (1. Reg. 14, $_{19}$. 15, $_{31}$. 16, $_{5}$; 2. Reg. 1, $_{18}$ etc.[1]). Din cărțile Cronicelor vedem însă, că pentru timpul cuprins în cărțile noastre mai existau și scrierile profeților: *Ahía* (2. Cron. 9, $_{29}$), *Ido, Semeia* (12 $_{15}$. 13, $_{22}$), *Iehu* (20 $_{34}$), *Isaía* (26, $_{22}$. 32, $_{32}$), și nu e cu putință, ca autorul să nu le fie întrebuințat. Toate aceste izvoară sînt folosîte parte literal, parte prelucrate după planul autorului.

Observare. Cărțile de față conțîn istoria unui restimp de 455 de ani, adecă dela 1015 pănă pela 560 n. de Cr., cînd regele Ioachín e eliberat. Acest restimp să împarte în 3 perioade: *Întîiul period* (1015—975 n. de Cr.) tractează istoria domnirii lui Solomon; *al doilea* (dela 975—722 n. de Cr.) tractează istoria celor 2 imperii în mod

lui; 3. să desaproabă libertatea cultului dzeesc; 4. spíritul deosebit al istoriografiei (autorul are scopul de a zugrăvi în istoria patriei sale nimicite un tablou, care să fie învĕțătură, advertisment, de aceea și avem aici mai mult o poemă didactică decît o istorie); 5. să amintesc izvoarăle; 6. cronología e precisă. (Lehrbuch etc. pag. 259).

[1]) În privința celor doauă cronice să observă, că unii le țîn drept analele imperiilor compuse de cancelarul statului; iar alții zic, că sînt anale compuse de profeți, parte din analele imperiilor, parte din monografii profetice, cari anale conțîn istoria pănă la Ioachím (în imperiul Iuda, 2. Reg. 24, $_{5}$) și Pecah (în imperiul Israíl, 2. Reg. 15, $_{31}$). Ele s'au compus scurt înainte de risipirea imperiului Iuda.

sincronistic, și adecă: constant să ocupă mai întîi cu imperiul Israíl, pentrucă schimbîndu-să foarte adese dinastíile, oferia istoricului mai mult material decît Iuda, unde domnia dinastía lui Davíd; iar al *treilea period* (dela 722—560 n. de Cr.) arată soartea imperiului Iuda după surparea Israilului până la întîia jumătate a exilului babilonian.

CAPITLUL AL DOILEA.

Profeții posteriori.

§. 18. Profețía T. V.

Poporul ales avea totdeuna să păstreze adevărata cunoștință despre Dzeu. Spre a susţînea, întări această cunoştinţă, Dzeul legămîntului a instituit în mijlocul poporului preoţía, din care arhiereul cu sorţile numite Urím și Tumím cerca în momente hotărîtoare voia lui Dzeu. Dar fiind poporul așăzat între păgîni — deși legea hotărăște destul de lămurit datorințele lui — nu era scutit de alunecări în idololatríe. De aceea Dzeu, spre a-i ţînea totdeuna înaintea ochilor legămîntul, spre a-l feri de vrăjitoría păgînă (Deut. 18, $_{10}$—$_{18}$) — cînd voiau să știe cele viitoare — a rădicat din timp în timp bărbaţi, care nemijlocit vorbiau descoperirea și voia lui, fiind ei înzăstraţi pentru aceasta în mod supranatural[1]). Atari bărbaţi să numesc *profeți,* a căror trimitere din partea lui Iehova, ca continuătorii descoperirii și conducătorii ei la perfecţiune, o îndegetează deja Moisí (Deut. 18, $_{15}$. 28—30. 32. Lev. 26)[2]. Noi vedem că el spune apriat, care va fi direcţia ace-

1) Atare caracter au: *Noe, Avram, Isac, Iacob,* îndeosebi însă *Moisí,* care să numește profet, precum n'a fost nici unul înainte și după dînsul [Num. 16, $_{6}$—$_{8}$. Deut. 34, $_{10}$ sq.].

2) Maî nainte să credea profetul ca un bărbat, care numai prezice lucruri viitoare, deci nu să deosebia de vrăjitorii și văzătorii altor popoară decît numai prin împrejurarea, că prezicerile lui — fiind inspirate de Dzeu — totdeuna să împliniau. În timpul mai nou cred unii, că profeţía e numai productul dispoziţiunilor și culturii curat omenești. Mulţi au zis, că ei samănă oratorilor grecești afirmînd, că influința lor a fost de multe ori păgubitoare, ba că ei au pricinuit și căderea statului. Alţii iarăș susţîneau, că erau niște bărbaţi, ce să deosebiau de contimporanii lor prin talent, erudiţiune și agerimea spíritului, fiind astfel în stare de a da deslușiri în afaceri importante, ba chiar și a privi în desnodămîntul viitor al întîmplărilor. Alţii în urmă au afirmat, că profeţii erau poeţi cu o fantazíe bogată, în urma căreia în idee să pierdeau în timpurile ce erau să urmeze pentru popor; dintre aceștia unii iarăș ziceau, că ei espun în ficţiune poetică evenimentele trecute ca pe unele viitoare.

În privința acestor conjecturi să observă, că ele toate sînt unilaterale și nu să potrivesc cu tabloul, ce-l căpătăm din cărţile profetice și istorice, unde să espune activitatea acestor bărbaţi din toate punctele de vedere.

stor bărbaţi zicînd: „profeţi din mijlocul tău, din fraţii tăi, ca pe mine“ (va scula), adecă ei vor lega prezicerile lor de lege, vor vorbi ce Dzeu le va da în gură ca şi lui Moisí. Dzeu a şi sculat atari bărbaţi din timpurile judecătorilor până după exilul babilonian[1]) luminîndu-le nu numai spíritul, ci înoind şi inima lor încît acela, asupra cui a venit spíritul lui Iehova, era alt om (1. Sam. 10, $_{6 \cdot 9}$; Is. 6, $_7$). Acolo să întemeia o noauă comuniune de viaţă a omului cu Dzeu, căci în inima acestuia e scrisă voia lui Dzeu, fiind aceasta o arvună pentru realizarea deplină ce va să fie. Astfel era profeţía o prezicere reală despre noaua creatură a T. N., la care să rapoartă cuvintele lul Moisí: „O dacă întreg poporul lui Iehova ar fi profeţi, ca Iehova să le dea lor spíritul său“ (Num. 11, $_{29}$).

În acest înţeles sînt profeţii — cum arată numele lor נביא, προφήτης = *cuvîntător* — vestitori ai descoperirii dzeeşti[2]). Alte

[1]) E probabil că abia dela Samuíl înainte profeţía formează în mijlocul poporului iudeu un fel de castă; să poate chiar, că în această privinţă el a luat unele dispoziţiuni — şi atunci să explică uşor împrejurarea, de ce Acta 3, $_{24}$ şirul profeţilor începe cu dînsul. „Hoc itaque tempus, ex quo sanctus Samuel prophetare coepit, et deinceps, donec populus Israel captivus in Babyloniam duceretur, atque inde secundum St. Heremiae prophetiam, post 70 annos reversis Israelitis, Dei domus instauraretur, *totum tempus est Prophetarum*. Quamvis enim et ipsum Noe patriarcham, in cuius diebus universa terra diluvio deleta est, et alios supra et infra usque ad hoc tempus, *quo reges in Dei populo esse coeperunt*, propter quaedam per eos futura, sive quoque modo significata, sive praedicata, quae pertinerunt ad civitatem Dei regnumque coelorum, non immerito possumus appelare Prophetas: praesertim quia nonnullos eorum expressius legimus nuncupatos sicut Abraham, sicut Moysen; tamen dies prophetarum praecipue maximeque hi dicti sunt, ex quo coepit prophetare Samuel.“ (*Augustin*, de civitate Dei XVI, 1).

[2]) Cea mai lăţită numire în T. V. este נביא. Rădăcina e נבא care în forma Cal nu să află, ci numai în Nifal şi Hitpael; iar formaţiunea e după קטיל. Verbul נבא e intranzitiv=*scaturire* şi transpuindu-să la eşirea cuvîntării: *a vorbi*. Să poate că şi numele a avut această însămnare=*vorbitor*, îndeosebi=*tîlmaci*. Aplicîndu-să acest cuvînt la referinţa lui Dzeu către oameni însamnă el pe un bărbat, care e vorbitorul şi tîlmaciul între Dumnezeu şi oameni, persoana mijlocitoare (v. Orelli, Alttest. Weissagung von der Vollendung des Gottesreiches pag. 6. sq.)

Acest înţeles rezultă din Ex. 7, $_1$, unde Aron este נביא, adecă vorbitor în locul lui Moisí, sau mai corect: mijlocitorul între Moisí şi Faraon (cf. 4, $_{16}$). Acestui înţeles corespunde pedeplin şi expresiunea grecească: προφήτης (LXX), care nu însamnă: *a prezice*, ci: *a pronunţa, vorbi, palam proferre*. Προφήτης e propriu zis un vorbitor, care mijloceşte între doauă persoane, care aduce la cunoştinţa unuia voinţa sau cuvintele celuialalt. Filo: „Profetii sînt interpreţii lui Dzeu, care să foloseşte de organele lor spre a-ş arăta voinţa sa“ (De monarchia I, 9); şi: „căci profetul e interpret, auzînd în lăuntrul său dela Dzeu ceeace are a vorbi“ (De praemiis et poenis §. 9).

numiri sînt: *văzător*[1]) (רֹאֶה, 1. Sam. 9, $_9$; 2. Sam. 24, $_{11}$; 1. Cron. 9, $_{22}$. 26, $_{28}$; 2. Cron. 16, $_{7\cdot10}$), care după îndegetările din 1. Sam. 9, $_9$ pare a fi cea mai veche înlocuindu-să abia mai tîrzíu — poate dela Samuíl înainte — prin *Nabi*, și exprimă raportul ochiului cătră obiectul ce-l vede (Ez. 13, $_3$; Is. 44, $_9$); *privitor* (חֹזֶה, mai întîi 2. Sam. 24, $_{11}$) cu aceeaş însămnare, dar exprimă mai mult starea, în care petrece privirea la un tablou, caracterizează deci privirea profetică în genere (Am. 1, $_1$; Is. 1, $_1$. 2, $_1$. 13, $_1$; Miha 1, $_1$; Avac. 1, $_1$) şi să poate aplica şi la profeţii falşi; *îngerul lui Iehova* (Agheu 1, $_{13}$); *bărbatul spíritului* (adecă condus de spíritul lui Dzeu, Os. 9, $_7$); *servul lui Iehova* (Am. 3, $_7$; 2. Reg. 17, $_{13}$; Ier. 7, $_{25}$ etc.); iar avînd ei şi chiemarea de a supravighia teocraţía T. V. să numesc: *vighietori* (Ier. 6, $_{17}$; Ez. 3, $_{17}$. 33, $_7$). În urmă să mai numeşte profetul: *omul lui Dzeu* (1. Sam. 2, $_{27}$. 9, $_{6\cdot10}$; 1. Reg. 13, $_{11}$; Deut. 33, $_1$), ceeace însamnă în genere pe un încrezut al lui Dzeu; iar Jud. 13, $_{6\cdot8}$ să foloseşte această numire chiar şi despre fiinţi supranaturale, trimise de Dzeu la un om.

Dar noi vedem mai departe, că profeţii prezic cu siguritate evenimente viitoare, cari numai lui Dzeu puteau fi cunoscute. Aceasta e profeţía în înţelesul strîns al cuvîntului.[2])

Cunoştinţa aceasta mai înaltă o primesc profeţii dela Dzeu prin spíritul său, care influinţază asupra lor astfel, că înălţîndu-i preste marginile vieţii spiritual-naturale — puse la creaţiune — le descopere prin intuiţiune nemijlocită, sau în viziuni (Is. 1, $_1$; Ier. 11, $_1$ etc.), adevărurile sale.[3]) În această

[1]) *Isidor Hispal.* „Qui a nobis prophetae in V. T. *videntes* appellantur, quia videbant ea quae ceteri non videbant, et praespiciebant quae in mysterio abscondita erant. (Etymol. VII, $_8$, $_1$.)

[2]) Împlinirea profeţíilor era dovadă pentru adevěrata trimitere dela Dzeu. De aceea un profet falz să cunoaşte: dacă profeţía lui nu să împlinia, sau dacă cuvîntările lui contraziceau descoperirii dzeeşti, legii sau unui profet adevărat (Deut. 18, $_{22}$; 1. Reg. 22, $_{28}$; Ier. 28, $_{9\cdot15}$); iar existenţa profeţíilor dovedeşte, că religia T. V. e dată de Dzeu (Is. 41, $_{22}$. 45, $_{21}$ etc).

[3]) *Filo* înţelege sub împărtăşirea profetică o extază negînd, că omul în starea aceasta ar fi conştient de sine. Tot această socotinţă o aflăm şi la *Atenagora, Iustin Martirul, Montanişti şi Tertulian*, care din urmă îşi închipuiau extaza ca o *amentia*. Contra lor au susţinut însă *Origen, Epifane, Crizostom, Ieronim* etc. că influinţînd spíritul lui Dzeu asupra profetului, voia liberă şi puterea judecăţii omului sînt în lucrare normală. *Lactanţiu* întrabă: „Quis enim mentis emotae, non modo futura praecinere, sed etiam cohaerentia loqui possit?“ (Instit. div. lib. c. 4); *Epifane:* „Profetul vorbeşte ceeace spíritul sînt îi face cunoscut din viitor, fiind întreg la minte şi înţelegînd“ (Haeres XLVIII c. 3); *Crizostom:* „Aceasta e însuşirea văzătorului (*μάντις*) că îş iasă din fire, de silă să supune, e tras,

stare ei nu devin cu totul pasivi, un ce gata numai de a primi, ci în viaţa lor spiritulă să înalţă, să sînţesc şi provăd cu puteri extraordinare spre a putea privi şi grăi cele primite. Deşi în acest moment puterea supranaturală îi copleşeşte încît ei deocamdată sînt numai receptivi, totuş nu să nimiceşte cu totul raţiunea şi conştiinţa lor. Iar fiindcă Dzeu le vorbeşte (Deut. 18, $_{18.19}$; 2. Petru 1, $_{21}$), să întrebuinţază formula întroducătoare: „*cuvîntul Domnului către N*", „*aşa zice Domnul*", ce să exprimă şi mai emfatic prin expresiunile: „*spíritul lui Dzeu a venit preste......*" (Num. 24, $_{2}$; 1. Sam. 19, $_{20.23}$; 2. Cron. 15, $_{1}$. 20, $_{14}$), „*a căzut preste....*" (Ez. 11, $_{5}$), „*trece răpede prin...*" (1. Sam. 10, $_{3}$). Să mai zice că acest spírit: „*să îmbracă în om ca întro haină*" (Jud. 6, $_{34}$; 1. Cron. 12, $_{18}$; 2. Cron. 24, $_{20}$), „*să aşază asupra....,*" „*să pune preste....*" (Num. 11. $_{25.26}$; 2. Reg. 2, $_{15}$; Is. 11, $_{2}$).

Prin aceasta să deosebeşte profeţía de mantica păgînă, de divinaţía naturală şi profeţía demonică, cari cautau cu mijloace naturale: prin presîmţiri şi explicarea semnelor, a susţînea raportul între om şi provedinţa dzeească, dela care toate atîrnă.

Cuprinsul sau obiectul profeţíilor stătea totdeuna în strînsă legătură cu desvoltarea teocraţiei.

Această inspiraţie din partea lui Dzeu nu era habituală şi generală, ci numai pentru anumite momente şi anumite lucruri; nu atîrna dela oarecari pregătiri ale individului (Am. 7, $_{14.15}$) sau dela sînţenia sa,[1]) căci ei să luau din diferite stări şi între împrejurări deosebite. Aşa unii profeţi sînt din tagma preoţască: *Ieremía* (1, $_{1}$), *Ezechíl* (1, $_{1}$), *Zaharía*; iar *Amos* e păstor. Mai departe nu sînt ei numai

împins, tîrît ca un furios. Iar profetul nu astfel, ci fiind cu mintea trează şi întro stare de prudenţă, şi ştiind ce aude, toate le spune; încît şi înainte de sfîrşire din aceasta cunoşti pe văzător şi pe profet." (Omilia 29. la 1. Cor.); *Ieronim*: „Neque vero, ut Montanus cum insanis feminis somniat prophetae in extasi loquuti sunt, ut nescirent quid loquerentur et cum alios erudirent, ipsi ignorarent quid dicerent." (Praef. in Ies.); *Augustin*: „Extasin nonnulli Latini stuporem interpretuntur, mirum si proprie, sed vicine tamen, cum sit *mentis alienatio a sensibus corporis*, ut spiritus hominis divino Spiritu as umtus, capiendis atque intuendis imaginibus vacet; sicut Danieli demonstratum est, quod non intelligebat, et Petro illud vas submissum de coelo, quatuor linteis." (Ad Simplician. lib. II. quaest. 1).

[1]) „Nec omnis, qui prophetat pius est, nec omnis„ qui daemones expellit, sanctus. Etenim et Balaamus, filius Boeris, vates, prophetavit, licet impius" (Constitut. Apostol. VIII, 2).

din o semințíe, sau din un imperiu. Viața lor era simplă, nutrindu-să mai mult cu ierburi și frupte (1. Reg. 14, $_3$ sq; 2. Reg. 4, $_3$ sq; Ier. 40, $_5$); iar îmbrăcămintea: mantaua profetică făcută din cojoc sau peri de cămilă (1. Sam. 28, $_{14}$. 1. Reg. 19, $_{13. 19}$; 2. Reg. 2, $_{13}$; Zah. 13, $_4$ cf Mt. 3, $_4$; Evr. 11, $_{37}$).

Privind la formă observăm, că profeții spun lucruri viitoare ca cum le-ar vedea, și de aici să explică, de ce vorbesc în timpul perfect; de ce nu să observă strict cronología întîmplărilor prezise — așanumitul *caracter perspectiv* al profețíilor. Dar nu să poate afirma, că în ele s'ar amesteca lucrurile mai îndepărtate cu cele mai deaproape fără de nicio ordine, deoarece toate sînt puse sub raportul de cauză și efect; iar la unele aflăm indicîndu-să — cu anii — apriat timpul (Is. 7, $_8$; Ier. 25, $_{11}$. 29, $_{10}$), deșí aceasta e ceva de a doaua mînă, fiind în cele mai multe cazuri numai simboale. Profeții nu descriu în mod istoric evenimentele viitoare, ci arată numai stadiile desvoltării interne a împărățíei lui Dzeu, din care cauză numirea zilei și a oarei e ceva secundar. Ei înșiși nu cunosc apriat timpul care este între profețíe și realizarea ei. De aceea să espun lucruri cari urmează foarte tîrzíu unul după altul ca cum s'ar succede imediat (Ioíl 2, $_{28}$ sq). Mai departe espun ei profețiile lor parte în cuvîntări ținute înaintea poporului (Is. 7. 37, $_6$ sq; Am. 7, $_{10}$ sq; Ier. 21. 28, $_5$ sq. etc.), parte în tractate lucrate cu mare îngrijire, cari la unii în privința stilistică să apropie foarte mult de proză. Demulteori stările viitoare să espun în tablouri luate din prezent ori din trecut (Ioíl 2, $_{32}$. 3, $_{17}$ sq; Am. 9, $_{11}$; Obad. 1, $_{17}$ sq; Miha 4, $_1$ sq.), iar viziunile ce să află în cărțile profetice sînt parte descrise parte explicate. Viziunea e o stare extatică, în care conștiința lumii dinafară să pierde oarecum pășînd în locul ei o conștiință internă mai înaltă. La profeții evreești această stare însă nu e astfel, ca să să nimiciască orice legătură între obiectul privirii și referințele în cari ei trăiau, căci atunci încetînd această stare, nu ș-ar mai fi putut aduce aminte de cele primite, și nici nu le-ar fi putut împărtășí altora. Câteodată să întrebuințază și acte simbolice — cînd profetul însuș pășește activ în profețíe fiind reprezentantul lui Dzeu ori al poporului — spre a ușura înțelesul celor zise[1]).

[1]) Astfel Ahía din Silo voind a profețí lui Ieroboam, că va domni preste

Toate acestea ne explică împrejurarea, că multe locuri sînt foarte grele de înțeles sau chiar neînțelese[1]).

Considerînd scopul profețíei vedem, că acesta e de a continua legămîntul încheiat de Dzeu cu protopărintele Avram, pentruca mîntuirea, ce avea să iasă din sînul lui, să să lățască asupra tuturor popoarălor pămîntului. Chiemarea profeților e mai vîrtos etică: poporul să fie necontenit conștient de referința lui cătră Iehova, iar dacă ar rătăcí, să fie adus iarăș la calea cea adevărată. De aceea și caută profeții, cît numai e cu putință, de a-l întărí în cinstirea unui adevărat Dzeu — care cinstire să nu fie numai pe dinafară: prin jertfe, sărbători, rugăciuni și post, lipsind însă pietatea inimii — a-l feri de idololatríe, spre ce pănă la exilul babilonian înclina foarte mult[2]). Dar și în afacerile politice aveau ei mare trecere. Ei deșteaptă și susțîn în popor și regi conștiința, cumcă adevăratul rege al lui Israíl este Dzeu, de care să asculte, lui să să supună; iar domnitorii pămîntești sînt numai locoțiitorii lui: deci în timpuri de grele nevoi toți numai întrînsul să să încreadă[3]).

În urmă să observă că fiind ei în împlinirea chiemării lor foarte conștiențioși, necruțînd regi, nobili, preoți, judecători, popor, ci mustrînd fărădelegile lor, toți îi urmăriau sau cel puțîn le contraziceau (cf. 1. Reg. 22; scurt înainte de surparea Ierusalímului profetul Uría e omorît, iar Ieremía de multeori maltratat).

§. 19. Istoria literaturii profetice.

Profețía — condiționată prin întemeiarea teocrațíei (Ier. 7, $_{25}$) — să reduce pănă la Moisí, care e profet nu numai

Israíl, ia mantaua sa cea noauă, cu care era îmbrăcat, o rumpe în 12 părți și dă 10 lui Ieroboam cu cuvintele: „ia-ț 10 bucăți, căci așa zice Iehova, Dzeul lui Israíl, iată, eu iau din mîna lui Solomon împărăția și-ț dau ție 10 semințíi“ [1. Reg. 11, $_{29}$ sq]. Alte exemple sînt: 1. Reg. 22, $_{11}$; la Isaía, [numai cap. 20], Osea, [mai adeseori] Ieremía și Ezechíl.

[1]) „Bonae sunt in scripturis sanctis mysteriorum profunditates, quae ob hoc teguntur, ne vilescant; ob hoc quaeruntur, ut exerceant; ob hoc aperiuntur, ut pascant“ [*Augustin*, Liber sentent. LXVII].

[2]) Tendința aceasta să observă îndeosebi la *Ilíe, Elisei, Ieremía, Isaía, Malahía* etc.

[3]) *Samuíl* e conducătorul statului; *Ahía* vestește lui Ieroboam că va ajunge domnitor; *Elisei* unge pe Iehu [2. Reg. 9]; iar mai tîrzíu vedem, că ei sînt sfetnicii domnitorilor din casa lui Davíd ferindu-i de a aștepta în nevoi ajutor dela alte popoară [Is. 7].

în înţelesul mai larg al cuvîntului (cf. observarea 1 din §. premergător şi Gen. 20, $_{7}$; ps. 105, $_{15}$), ci şi în cel special (Num. 11, $_{25}$). Lîngă dînsul să aminteşte soru-sa *Miriam* (Ex. 15, $_{20}$) ca profetească, ceeace cu greu să poate explica cu: preotească sau cîntăreaţă, deoarece ea afirmă Num. 12, $_{2}$ despre sine, că Iehova vorbeşte printrînsa. Iosua nicicînd nu să numeşte profet şi putem zice, că nemijlocit după Moisí, profeţía apare numai sporadice; ba chiar şi de timpul lui Elí să zice: „Cuvîntul lui Iehova era rar în zilele acelea şi viziunile nu erau lăţîte“ (1. Sam. 3, $_{1}$). În timpul cel lung al judecătorilor aflăm profeţi: *Debora* (Jud. 4, $_{4}$), *îngerul lui Iehova* (ibid. 1, $_{11}$), care cu greu e o fiinţă omenească, şi un *„om al lui Dzeu“* (1. Sam. 2, $_{27}$), care mustră pe Elí, deşí prelîngă aceştia există *văzători* (1. Sam. 9, $_{9}$), dela care cer sfatul lui Dzeu în afaceri private. Ei însă nu aveau un teren mai mare de lucrare, ci trebue să lucreze în spíritul lui Moisí avînd mai mult în vedere timpurile în cari trăiau. De aceea vedem, deşí poate ceva din zicerile lor s'au însămnat, că nu ne-a rămas din ele nimica decît numai numele, iar la unii nici chiar acesta (Jud. 6, $_{8}$; 1. Sam. 2, $_{27}$; 1. Reg. 20, $_{13}$ etc.)[1]

Din veacul al 9. n. de Cr. începe propria literatură profetică[2]). Cînd statele dinafară să întind preste măsură crescînd în putere, iar în lăuntrul lui Israíl domneşte cea mai mare disordine (formîndu-să 2 imperii), profeţii sînt chiemaţi

[1]) Atari bărbaţi sînt: *Samuíl* [1. Sam. 3, $_{20}$]; sub Davíd: *Gad* şi *Natan* [2. Sam. 7, $_{2}$. 24, $_{11}$]; *Ahía* Silonitul [1. Reg. 11, $_{29}$]; *Semeia, Addo* [Ido, 2. Cron. 12, $_{15}$]; *Iehu* [1. Reg. 16, $_{1}$]; *Miha* [1. Reg. 22, $_{8}$]; *Eliezer* [2. Cron. 20, $_{37}$]; *Hanani* [2. Cron. 16, $_{7}$]; *Zaharía* [2. Cron. 24, $_{20}$]; *Ilíe* Tişbitul [1. Reg. 17, $_{1}$ sq.]; *Elisei* [1. Reg. 19, $_{16}$ sq.]; *Uría* [Ier. 26, $_{20}$]; pe timpul lui Iosía stă în mare vază *Hulda* [2. Reg. 22, $_{14}$]; iar pe timpul lui Neemía [6, $_{14}$] să află o profetească [în înţeles rău] cu numele *Noadía*.

[2]) Dupăcum s'a observat în §. premergător dela Samuíl înainte profeţía ajunge la cea mai mare însămnătate. Aceasta să întîmplă în urma împrejurării, că chivotul nu să mai află în cortul sînt, şi deci trebuia Dzeu să arate poporului, că el şi fără de acesta e în mijlocul lui. Cît de mişcat era poporul pe atunci, rezultă din mulţimea profeţilor, care să adună prelîngă Samuíl, şi din aşanumitele şcoale profetice. Ce a fost adevărata chiemare a acestor şcoale nu ştim cu siguritate, deoarece notiţe despre ele să află numai în cărţile lui Samuíl [1. Sam. 10, $_{5}$ sq. 19, $_{18}$ sq.] şi în relatările despre activitatea lui Ilíe şi Elisei [1. Reg. 18, $_{4}$. 19, $_{16}$ sq; 2. Reg. 4, $_{42}$. 6, $_{1}$ sq]. Învăţăceii, care să creşteau la profeţíe, să numesc: *fiii profeţilor* [1. Reg. 20, $_{35}$; 2. Reg. 2. $_{3 \cdot 5}$. 4, $_{1}$. 5, $_{22}$. 6, $_{1}$. 9, $_{1}$]; iar ca locuri, unde locuiau, să amintesc: Betel [2. Reg. 2, $_{3}$], Ghilgal [ibid. 4, $_{38}$], Ieriho [ibid. 2, $_{5}$]

a arăta, că popoarăle ce vin asupra Israiltenilor sînt puse de Dzeu ca executătorii pedepsei lui; că el știe toate ce să vor întîmpla, și de aceea le aduce la cunoștința poporului ales, dar abătut dela el. El le arată prin ei, că stăpînește ceriul și pămîntul și, că dupăce aceste popoară vor fi împlinit misiunea lor, nu părăsește pe ai săi, ci iarăș îi va primi. De aceea promisiunile unui Mesía, cari să serviască poporului de stea conducătoare la lumină, iar păgînilor ca deșteptare, de a cunoaște neputința lor. Această datorință au împlinit-o profeții prin aceea, că cele descoperite lor de Dzeu au spus poporului în cuvîntări (Ier. 2, $_1$ etc.), apoi — deși nu toți și numai în extras — au scris cele vorbite. Aceste notițe ale mai multor profeți au fost adunate întrun singur op și la înșirarea lor s'a luat în privire avuția profețíilor, de aceea să și împart ei în:

a) mari: *Isaía, Ieremía, Ezechíl* (după LXX) și *Daníl;*
b) mici: cei 12.[1])

Fiind profeții în privința individuală foarte deosebiți, iar spíritul lui Dzeu neînrîurind asupra spíritului lor în mod nimicitor, ci numai regulîndu-l, înălțîndu-l, urmează că în espunere să să deosebiască unul de altul[2]). Cei mai însămnați în privința stilului sînt: *Isaía, Ioíl, Miha* și *Avacum*; iar dintre profețíi cele *mesianice*[3]) sînt de mai mare importanță.

Cele mai multe scrieri ale profeților au inscripțiuni, cari conțîn în genere — după domnirea regilor — timpul în care ei au trăit; iar unele părți au chiar și inscripțiuni spețiale, prin cari să arată mai precis timpul și împrejurările, în cari s'a zis ceva. Alte scrieri profetice iarăș nu conțîn astfel de date *(Ioíl, Obadía, Avacum, Naum, Malahía),* din care cauză e foarte greu a statori o înșirare a lor strict cronologică.

[1]) „Hi propterea dicuntur minores, quia sermones eorum sunt breves, in eorum comparatione, qui maiores ideo vocantur, quia prolixa volumina condiderunt“ [*Augustin*, De civit. Dei XVIII, 29].

[2]) *Ieronim* „Singuli habent proprietates suas“

[3]) La §§. respectivi să indică locurile mesianice sau de importanță. De acestea să află și în alte cărți ale T. V. Gen. 3, $_{15}$. 9, $_{26}$. 12, $_3$. 18, $_{18}$. 22, $_{18}$. 26, $_4$. 28, $_{14}$. 49, $_{10}$; Num. 24, $_{17-19}$; Deut. 18, $_{15}$. 18, $_{19}$; 1. Sam. 2, $_{19}$; 2. Sam. 7, $_1$ 23, $_{1-7}$; 1. Cron. 17.

Istoria ne arată, că deja la încheiarea canonului profeţii mici formau un singur op[1]), dar să numără deosebit în textul original şi traducerile greceşti[2]).

Anevoios este şi a-i împărţî în grupuri. Cea mai corespunzătoare împărţire e următoarea:

a) profeţii înainte de surparea imperiului Israíl;
b) profeţii după surparea imperiului Israíl până la captivitatea babiloniană;
c) profeţii după captivitatea babiloniană.

În această înşirare a lor să caută cît e cu putinţă de a pune un profet din Israíl şi altul din Iuda: *Osea—Ioíl; Amos—Obadía; Iona—Miha; Naum—Avacum,* luîndu-să în samă inscripţiile sau cuprinsul mai bogat, sau congruenţa cuprinsului[3]).

Înşirarea profeţilor mici după codicii masoretici şi cei-cei alexandrini este următoarea:

Textul evreesc:	LXX:
Osea	Osea
Ioíl	Amos
Amos	Miha
Obadía	Ioíl
Iona	Obadía
Miha	Iona
Naum	Naum
Avacum	Avacum
Ţefanía	Ţetanía
Agheu	Agheu
Zaharía	Zaharía
Malahía	Malahía;

[1]) *Grigorie Nazianzeanul,* Carm. 33, zice:
Cei 12 (profeţi) sînt împreunaţi în o carte:
Osea şi Amos, şi Miha al treilea,
Apoi Ioíl, apoi Iona, Obadía,
Naum, Avacum şi Ţefanía,
Agheu, apoi Zaharía, Malahía.
Aceştia sînt una.

[2]) În amîndoauă cronología e neglesă.

[3]) Din această cauză Osea e pus în fruntea lor. Acest principiu să vede mai bine observat în LXX, unde sînt înşiraţi: *Osea* cu 14 cap.; *Amos* cu 9 c.; *Miha* cu 7 c.; *Ioíl* cu 3 c.; *Obadía* cu 1 c. începînd cu *Iona* alt şir nou. Tot aşa să pare probabil a fi pus după Osea profetul Ioíl, pentrucă la Ioíl urmează un contrast la descrierea vegetaţiunii dela finea lui Osea; după Ioíl vine Amos, pentrucă începe cartea sa cu sfîrşitul cărţii lui Ioíl [4, $_{16}$]; apoi urmează Obadía, pentru reciprocitatea între Ob. v. 19 şi Am. 9, $_{12}$; după Amos vine Iona din cauza, că acela începe cu vestirea unui sol între păgîni care e Iona. Profeţii după exil sînt înşiraţi după timpul, în care au fost ei activi.

iar urmarea lor cronologică[1]), dupăcum rezultă din cuprinsul singuraticelor scrieri și din raportul, în care stau cătră olaltă, este:

Obadía	sub	Ioram	între	889—884	n. de Cr.
Ioíl	„	Ioas	„	875—848	„
Iona	„	Ieroboam II.	„	824—783	„
Amos	„	„ și Uzía	„	810—783	„
Osea	„	Uzía — Ezechía	„	790—725	„
Miha	„	Iotam, Ahaz, Ezechía	„	758—710	„
Naum	a 2.	jumătate a lui Ezechía	„	710—699	„
Avacum	sub	Manase și Iosía	„	650—628	„
Țefanía	„	Iosía	„	628—623	„
Agheu	al 2.	an al lui D. Istaspe	„	519 (520)	„
Zaharía	sub	Daríu Istaspe	dela	519(520)	înainte.
Malahía	sub	Artaxerxe Longiman	între	433—424.	

a) Profeții mari[2]).

§. 20. Isaía.

După celece să spun în carte Isaía[3]) era fiul unui Amoț[4]) (עָמוֹץ 1, $_{1}$; 2. Reg. 19, $_{2}$. 20 $_{1}$; 2. Cron. 26, $_{22}$) necunoscut

[1]) Carpzov [l. c. III. pag. 73]: Iona, Ioíl, Amos, Osea, Isaía, Miha, Obadia, Naum, Avacum, Țefanía, Ieremía, Ezechíl, Daníl, Agheu, Zaharía, Malahía.

[2]) Din motive istorice în fruntea profeților mari stă Isaía în codicii evreești moderni, creștini, LXX [cu deosebirea numai, că în aceasta din urmă profeții mari urmează după cei mici]. Această ordine o are Isus Sirah [49, $_{6}$—$_{10}$ cf. 48], *Melito* dela Sarde, *Origen*; Talmudul numără: Iosua, Jud. Samuíl și cărțile Regilor, Ieremía, Ezechíl, Isaía și 18 profeți mici, iar continuînd zice: „Quid causae est, cur Jesaiae, qui ordine temporis praecessit Jeremiam atque Ezechielem, primus non detur locus? Nimirum cum libri Regum finiantur in historia de desolatione templi et urbis; Jeremiae autem prophetia tota in eodem versatur argumento; Ezechielis vero libri prima quoque agant de desolatione, ultima vero terminentur in consolatoriis eximiorum bonorum promissis; quod idem est argumentum totius prophetiae Jesaiae, recte se facere opinati sunt, si affinis argumenti libros, si desolationem cum desolatione, et consolationem cum consolatione copularent.“

[3]) Numele יְשַׁעְיָהוּ [1. Cron. 25, $_{3 \cdot 15}$. 26, $_{25}$; 2. Cron. 26; $_{22}$, LXX *Ἰεσίας, Ἰεσσίας, Ἰωσέας,* Vulg. Jesaias (var. Jesaias, Osaias), în text (2. Reg. 18 sq. 2. Cron. 32, $_{32}$. LXX *Ἠσαΐας,* Jsaias; var. Esaias] să află și în forma mai scurtă יְשַׁעְיָה (1. Cron. 3, $_{21}$; Neem. 11, $_{7}$ = *Ἰεσίας,* Jeseias, Jsaias; Ezra 8, $_{7 \cdot 19}$ = *Ἰσαΐας,* Jsaias). Unii îl deduc dela יֵשַׁע = *saluti fuit Dominus,* aut *salvabit Dominus;* alții după Ieronim dela יְשַׁעְיָה = *salus Domini:* „quia proclamaturus et praedicaturus erat salutem Domini, multaque oracula et promissiones edidit de futura salute“; alții dela perf. יָשַׁע, sau dela statul constr. al numelui יֵשַׁע; în urmă dela שָׁעָה pronunțîndu-l ca יְשַׁעְיָהוּ sau יְשַׁעְיָהוּ (Klostermann PRE. art. Jesaja, Carpzov l. c. III pag. 88).

[4]) Unii scriitori bisericești au susținut că este aceeaș persoană cu profetul. *Clement Alex.* s. a.; iar despre unii latini zice *Augustin:* „Amos quoque in diebus Oziae regis prophetasse se scribit... nec non Esaias, filius Amos, sive supradicti prophetae, sive quod magis perhibetur, alterius, qui non propheta, eodem nomine

mai deaproape. Fiind căsătorit[1]) avea 2 feciori (7, $_3$. 8, $_{3 \cdot 15}$), trăia în Ierusalím profețînd sub regii din Iuda: Uzía, Iotam, Ahaz și Ezechía[2]). În al 15. an al acestui din urmă mai este activ stînd la dînsul în mare vază[3]), precînd antecesorii erau foarte indiferenți față de profet (2. Reg. 19—22; 2, Cron. 32, $_{32}$). După tradiția evreească, primită apoi de creștini, a viețuit el și sub Manase, care-i era ginere și la a cărui poruncă a fost tăiat în doauă cu ferestrău de lemn[4]). Să mai afirmă încă, că profetul ar fi fost nepotul lui Amazía[5]).

Cuprinsul să împarte în 3 părți:

a) *Partea întîia* (1—35) conține păcatele și suferințele lui Israíl — sfaturi și făgăduinți — mărirea Sionului în zilele de pe urmă —

vocabatur" (De civitate Dei XVIII, 27). Cel mai energic pășește contra acestei socotinți *Ieronim*: „Amos propheta, qui sequitur Joelem, et est tertius duodecim prophetarum, non est ipse, quem patrem Esaiae prophetae legimus. Ille enim אמוץ scribitur..... hic vero עמוס. Apud nos autem, qui tantam vocalium literarum et S literae, quae apud Hebraeos triplex est, differentiam non habemus, haec et alia nomina videntur esse communia, quae apud Hebraeos elementorum diversitate, et suis proprietatibus distinguuntur" (Prooem. in Amos).

1) Din 7, $_{14}$ sq. comparat cu v. 3 e probabil, că a fost de doauăori căsătorit.

2) Regele Uzía să numește afară de în inscripție încă și 6, $_1$ — anul morții acestuia, în care profetul a primit viziunea; pe Ahaz îl ferește de o alianță cu regele asirian, Tiglat-Pilesar, contra lui Pecah din Israíl și a regelui sirian Rezin, căci știe că Iuda va ajunge sub jugul asirian, ceeace întradevăr să și simțește sub Ezechía (după al 14. an). Cea din urmă amintire despre profet e sub Ezechía, cînd regele babilonian trimite soli de a să alia contra Asirienilor (pela 714 n. de Cr.). Ce s'a întîmplat cu dînsul în anii din urmă ai lui Ezechía pozitiv nu știm. După 2. Cron. 26, $_{22}$. 32, $_{32}$ a scris el istoria lui Uzía și Ezechía.

3) După invaziunea lui Sanherib, regele, oficianții de stat, preoții să adresează cătră dînsul în toate afacerile de importanță.

4) În Talmud să află decursul procesului. Dixit Rabba: „Judicando judicavit (rex Manasse) illum, et interfecit illum. Dixit illi: Moses magister tuus (Ex. 33, $_{20}$) dixit, non videbit me homo, et vivet: tu vero dixisti (6, $_1$) et vidi Jehovam sedentem in solio alto et excelso. Moses magister tuus dixit (Deut. 4, $_7$): quis est sicut Jehova Deus noster (propinquus) omnibus invocantibus ipsum? tu vero dixisti (55, $_6$) quaerite Dominum, dum invenitur, vocate illum, dum prope est. Moses magister tuus dixit (Ex. 23, $_{26}$) numerum dierum tuorum implebo: tu vero dixisti [2. Reg. 20, $_6$) et addam super dies tuos quindecim annos. Dixit Jesaias, talem eum esse novi, ut recepturus non sit, quodcunque dixero, et si aequa responderim, superbe se sit gesturus. Invocavit igitur nomen Dei, et glutitus est cedro. Adduxerunt cedrum, et serraverunt illam. Quando serra pervenit ad os ejus, quievit anima ejus; propterea quod ipse dixisset (6, $_5$): et in medio populi, polluti labiis, habito ego". Această socotință o aflăm și la *Iustin Martirul, Origen, Augustin, Ambrosie*, care zice: „Esaiae, facilius compagem corporis serra divisit, quam fidem inclinavit, constantiamque detrivit, aut vigorem mentis exsecuit" [Lucae c. 20] și *Ieronim*: „Unde nostrorum plurimi illud, quod de passione sanctorum in epistola ad Hebraeos [11, $_{57}$] ponitur: serrati sunt, ad Jesaiae refferunt passionem" (in Jes. lib. XV). Și privind mai deaproape la caracterul acestui rege, tradiția e verosimilă; iar Isaía putea încă să fie în viață, deoarece ar fi fost numai cam de 80 de ani.

5) „Traditio apud nos est accepta a maioribus: Amos [Jesaiae pater] et Amazia (rex Judae) fratres fuerunt" [R. Levi, cf. Carpzov l. c. III pag. 92].

judecățile ce vor premerge acestora pentru fărădelegile ce să fac de Iuda, mai vîrtos în Ierusalím (lux, desfrîu, idololatríe) — viziunea lui Isaía — profeții despre mîntuirea lui Iuda de năvălirea Sirienilor și a lui Israíl (nașterea Mesíei din o fecioară, 7, 14) — pedepsirea imperiului Israíl după aceasta prin Asirieni — să făgăduiește împărăția mesianică — pierderea Asiriei — căderea Babilonului, Filistenilor, Moabitenilor, Sirienilor și a Efraimiților aliați cu ei, Asirienilor, Egiptului, Etiopenilor, Arabilor, Tirului (numite de cei vechi *decem visiones*) — descriere profetică a împresurării Ierusalímului — poporul întreg va fi pedespsit, dar i-să dă nădejdea unei mîntuiri — să vor reîntoarce din prinsoare și vor supune pe dușmanii lor — lauda lui Dzeu pentru ajutorul dat — răzbunarea lui Dzeu contra Asirienilor și a celor păcătoși din Sion — fericirea pioșilor.

b) *Partea a doaua* (36—39) espune unele întîmplări din timpul domnirii lui Ezechía, și anume războiul lui Sanherib contra Ierusalímului — rugăciunea lui Ezechía — răspunsul lui Dzeu căpătat prin Isaía — nimicirea armatei asiriene — boala, vindecarea și deșărtăciunea lui Ezechía cu ocaziunea venirii unei solíi babilonene.

c) *Partea a treia* (40—66) conține mîngăieri către exulanții din Babilon — Iehova e unicul Dzeu, ce să dovedește din izbînzile lui Cir, prin nimicirea idolilor și a idololatríei din Babilon — mustrări, îndemnări și făgăduinți către Israíl — profeții despre servul cel drept al lui Iehova — suferințele acestuia (53) — mîngăierea și lățirea Sionului, binecuvîntările împărăției mesianice — toată lumea să caute mîntuirea în acela — păcatele și pedepsele vechiului Israíl cu făgăduinți de milă către ceice să pocăiesc — creșterea, fericirea, mărirea adevăratului Israíl — profetul ca mijlocitorul lui laudă pe Dzeu pentru făgăduințele date și primește dela dînsul răspuns — Israíl gustă cu desăvîrșire pace și fericire, iar nelegiuiții vor suferí pedeapsă vecinică[1]).

Isaía atît în privința cuprinsului — estenziunii — cît și a formei ocupă între profeți locul cel dîntîi[2]). Cuvîntările lui sînt sublime și profunde dovedind un spírit puternic, care pătrunde cele de acum și celece au să să întîmple. El ca nici unul dintre profeți arată, că toată maiestatea lumii e trecă-

[1]) Rückert (Hebr. Propheten 1831) a fost cel dîntîi care a constatat, că partea aceasta din urmă să împarte în 3 secțiuni asămene de lungi, și adecă: 40—48; 49—57 (în care vorbește de mîntuirea prin *„servul lui Iehova"*, adecă Mesía) și 58—66, deosebite întreolaltă prin refrenul din 48, 22 și 57, 21. Aceste secțiuni ca întregimi iarăș să împart în căte 3 × 3 cuvîntări, cari coincid cu împărțirea capitlelor: deci căte 9 capitle formează 1/3 parte a întregului.

[2]) *Isus Sirah* 48, 23 sq: „A făcut Ezechía ce a plăcut Domnului și a îmblat în căile lui Davíd tătîne-său, *cari le-a poruncit Isaía profetul cel mare și credincios în vederea sa"*. *Iosíf Flaviu* îl numește: Profetul întradevăr dumnezeesc și minunat (Antiq. X, 3); iar *Eusebie:* magnus et admirabilis propheta, sau: prophetarum maximus.

toare; de aceea cei păcătoşi să să îndrepteze, căci celor smeriţi Dzeu le dă nemărginitele daruri ale mîntuirii; iar de Mesía şi de suferinţele lui vorbeşte cu o claritate aşa de mare, încît pentru aceasta şi pentru multele profeţii mesianice să numeşte: *evangelistul T. V.*[1])

Cuprinsului variat corespunde *limba* clară, nobilă, puternică, plină de figuri, sublimă, serioasă, poetico-retorică, care cînd mîngăie cu mîntuirea devine blîndă, amicabilă; totdeuna însă este ea maiestoasă, folosîndu-să cele mai acomodate expresiuni spre a îmbrăca ideile profunde[2]).

Întregitatea şî autenticitatea. În canonul evreesc şi creştin cartea întreagă a fost totdeuna considerată ca provenitoare dela unul şi acelaş autor, care să aminteşte în fruntea ei. Abia critica din timpurile mai noaue, şi îndeosebi teologii raţionalişti, a început a nega autenticitatea şi provenienţa părţii a doaua (respective a treia: 40—66) dela Isaía, atribuindu-o unui scriitor din ultimul period al exilului babilonian, unui: *Pseudo-Isaía, Deutero-Isaía, Isaía II.* Argumentele ce să aduc pentru această socotinţă — mai vîrtos limba cea deosebită — culminînd în afirmarea, că profeţii n'aveau puterea de a prevedea lucruri viitoare, în faţa unei critici serioase nu pot sta.

Pentru autenticitatea şi întregitatea cărţii vorbeşte împrejurarea, că dacă să admite o parte, atunci fiind cea premergătoare sau următoare cu ea în cea mai strînsă legătură, stă sau cade cu aceasta împreună. Dacă am procede

[1]) „Quidquid sanctarum est scripturarum, quidquid potest humana lingua proferre et mortalium sensus accipere, isto volumine continetur.... *Non tam propheta dicendus est, quam evangelista.* Ita enim universa Christi ecclesiaeque mysteria ad liquidum prosecutus est, ut non putes eum de futuro vaticinari, sed de praeteritis historiam texere.... *non solum propheta, sed Evangelista et Apostolus* (*Ieronim*, Praef. in Jes.). *Ciril Alex.* „Quare mihi videtur beatus Esaias non sola prophetiae gratia plurimum exornatus, sed et decoribus Apostoli. Est enim hic propheta simul et apostolus, et in hac scriptione sua habetis sermones, evangelicae praedicationis splendore non carentes“ [Comment. in Es.].

[2]) „De Esaia sciendum, quod in sermone disertus sit: quippe ut vir nobilis et urbanae elegantiae, nec habens quicquam in eloquio rusticitatis admixtum“ (*Ieronim*, Praef. in transl. Esaiae). „În Isaía să îmbină toate puterile şi toate frumseţele cuvîntării profetice spre a să contopi întruna; ceva deosebit prin ce ar escela nu găsim la dînsul, decît simetría şi perfecţiunea întregului“; iar în alt loc: „La profetul Isaía nu aflăm ceva propriu ca la alţi profeţi. El nu e nici cu predilecţiune liric, nici elegic, nici retoric, nici admonător, ca Ioíl, Osea, Miha, ci el descrie obiectele totdeuna aşa cum cere natura lor; ceeace tocmai îl face mare. O însuşire proprie lui este maiestatea cuvîntării, ce rezultă de acolo, că stăpîneşte deplin materia de propunere“. [Ewald, Proph. Jesaja I. pag. 272. 279].

negînd lui Isaía capitlu de capitlu ar trebui în urmă să ajungem la rezultatúl, că nimic nu este adevărat, poate chiar nici persoana autorului; iar dovezile esterne vorbesc pentru şi nu contra autenticităţii. Ieremía, Naum, Ţefanía, Zaharía au cunoscut partea a doaua şi să provoacă la ea[1]), ba în T. N. cele mai multe locuri sînt luate din această parte.

În privinţa limbii deosebite în amîndoauă părţile să observă, că în partea dîntîi să află mai mult mustrări, deci să cere o limbă aspră, ruptă; în partea a doauă cuprinsul e mai mult mîngăitor, aşadar trebue şi expresiuni acomodate; şi în urmă nu trebue nici aceea să pierdem din vedere, că partea din urmă e compusă spre finea activităţii sale profetice, şi adecă nu din cuvîntări ţînute înaintea poporului, ci mai mult ca un tractat.

Chiar şi unele pasage din partea întîia au fost esceptionate din aceleaşi motive ajungînd în urmă la acelaş rezultat[2]).

Observare. Locuri mesianice sînt: 2, $_{2}$—$_{4}$. 7, $_{14}$. 9, $_{6}$. 11, $_{1}$ sq. $_{9}$ sq. 42, $_{1}$—$_{7}$. 49, $_{1}$—$_{9}$. 50, $_{6}$. 52, $_{14 \cdot 15}$. 53, $_{1}$—$_{12}$. 55, $_{1}$—$_{5}$. 61, $_{1}$—$_{3}$.

§. 21. Ieremía[3]).

Acesta era din Anatot (1, $_{1}$. 29, $_{27}$) în seminţía lui Beniamin — un oraş spre nord de Ierusalím, cam $^{5}/_{4}$ oare de departe, acum un sat cu numele Anata — fíul preotului Helchía (1, $_{1}$).[4] Fiind chiemat de foarte tînăr (1, $_{6}$ sq,) la profeţíe, în al 13. an al lui Iosía (1, $_{2}$. 25, $_{3}$; 629 n. de Cr.), a profeţît în

[1]) *Naum* 1, $_{15}$ cu Is. 52, $_{1 \cdot 7}$; 3, $_{7}$ cu Is. 51, $_{19}$; *Ţef.* 2, $_{15}$ cu Is. 47, $_{8}$; *Ier.* 10, $_{1}$—$_{16}$ cu Is. 40, $_{19 \cdot 20}$. 41, $_{7}$; *Ier.* 50. 51 cu Is. 46, $_{1}$. 48, $_{20}$ etc.

[2]) 13, $_{1}$—14, $_{23}$. 21, $_{1}$—$_{10}$; 24—27 şi 34. 35.

[3]) În titlul cărţii, manuscriptele şi ediţiile evreeşti numele sună יִרְמְיָה, iar în text יִרְמְיָהוּ, deşí şi aici să află forma prescurtată [27, $_{1}$. 28, $_{5 \cdot 10 \cdot 11 \cdot 15}$. 29, $_{1}$; Dan. 9, $_{2}$], greceşte: Ἱερεμίας, lat. *Heremias*. Unii l-au dedus dela ירא מיה=*timens a Domino*; alţii dela ירם *exaltabit* şi יהוה *Dominus* (aşadar dela רום, sau ירם יה *exaltus Domini]*; cea mai lăţîtă deducere este însă dela רמה, insămnînd numele întreg: *Jehova jacit, projicit* (Nägelsbach PRE art. Jeremja).

[4]) *Clem. Alex.*, *Ieron.* etc. susţîn, că acest Helchía e identic cu arhiereul din 2. Reg. 22, $_{4}$ sq.; 2. Cron 34, $_{9}$ sq. Dacă ar sta aceasta, atunci de ce să vorbeşte 1, $_{1}$ despre tatăl profetului numai cu „unul dintre preoţii din Anatot“ şi nu cu „arhiereu“?; e cu putinţă ca arhiereul să petreacă afară de Ierusalím? În Anatot erau preoţi din familia lui Itamar, iar arhiereul Helchía era din familia lui Fineas (1. Cron. 5, $_{38}$ sq. cf. cu 24, $_{3}$ şi 1. Reg. 2, $_{26}$); în urmă din 29, $_{3}$ vedem, că şi alţii purtau acest nume.

Ierusalím[1]) sub regii: Iosía, Ioachím și Zedechía până după risipirea imperiului Iuda.

Activitatea lui profetică cade întrun timp, cînd imperiul iudeu era în totală decadență și cînd nu mai era de așteptat iertare din partea lui Dzeu, deoarece toate admonările arhiereului Helchía, profetesei Hulda și profeților Țefanía, Ieremía n'au fost ascultate de poporul înrăutățít. În cei dîntîi 22 de ani nu s'a întîmplat cu dînsul nimic deosebit, ba chiar din profețiile sale avem numai quintesența (3—10) și putem zice, că după bătălía dela Circezium (607 n. Cr., al 4. an al lui Ioachím), unde *Nebucadnezar* învinge pe Neco, începe adevărata lui lucrare. Iosía murisă deja, cu care ocaziune profetul compune plîngeri (2. Reg. 23, $_{25}$; 2. Cron. 35, $_{25}$), iar el trebue să lupte contra profeților mincinoși și a regilor răi. Poporul să revoltă contra lui mai vîrtos din motivul, că prezice captivitatea de 70 de ani (25, $_{11}$); îi sfătuește (pe rege și popor) de a nu să opune lui Nebucadnezar, care numai execută pedeapsa lui Dzeu (20.26—29. 32. 36—38). La Ioachín (Iehonía după Ier. 24, $_{1}$; 22, $_{24 \cdot 28}$. 37, $_{1}$) să rapoartă cele cuprinse în 10, $_{17-25.}$ 13; dar cele mai multe știri despre profet le avem din timpul lui Zedechía. Acesta cîtva timp e supus lui Nebucadnezar, amăgindu-să însă prin sfatul mai marilor face alianță cu regele egiptean, Hofra (Ier. 44., $_{30}$). Urmarea acestei fapte e că Nebucadnezar vine în Palestina, ocupă toate cetățile întărite, în ziua a 10. (52, $_{4}$; Ez. 24, $_{1}$), luna a 10. a anului al 9. al lui Zedechía (Ier. 39, $_{1}$), împresoară chiar Ierusalímul; dar venind oaste egipteană, Caldeii îi merg înainte și Ierusalímul e iarăș liber (37, $_{5 \cdot 11}$), deșí profetul le prezice, că Caldeii să vor întoarce (37, $_{3-10}$), ceeace să și întîmplà. Între acestea Ieremía voind a merge în semințía sa e prins și închis (37, $_{11-15}$). Neîncetînd nici acum de a profețî e aruncat întro cisternă, dar scăpat de acolo prin mijlocirea eunuhului *Ebed-Meleh* (38, $_{1-13.\ 28}$. 39, $_{15-18}$). Regele îl chiamă a-i cere sfatul; el îi spune să să supună Caldeilor; neascultînd însă nime sfatul lui, în ziua a 9. luna a 4. a anului 11. al domnirii lui Zedechía cetatea e ocupată, regele prins, orbit și dus la Babilon. Lui Ieremía, care era în închisoare (decînd îl scăpasă Ebed-Meleh din cisternă), Nebucadne-

[1]) Nu să poate hotărî de a profețît și în Anatot (11, $_{21}$. 12, $_{5}$), deși din 11, $_{18-23}$ vedem, că locuitorii deacolo caută să-l omoară.

zar îi permite: a merge în captivitate, sau a rămînea în patrie cu ceialalţi Iudei (40), care căpătară de guvernator în Miţpa pe *Godolía*. El mergînd la Miţpa preferă a rămînea în patrie. Iudeii însă nu sînt mulţămiţi cu guvernatorul şi, dupăce un oare-care Ismaíl îl omoare, temîndu-să de răzbunarea regelui, fug în Egípet aşăzîndu-să în Tafne, unde merge şi Ieremía. Aici el îi mustră încă odată (43, $_{8-13}$. 44) pentru idololatría lor, din care pricină — după unii[1]) — a fost omorît cu pietri, arătîndu-să în ziua de azi mormîntul lui la Cairo. După altă verziune iudaică, ocupînd Nebucadnezar Egípetul în al 27. an al domnirii sale, Ieremía, împreună cu prietenul său Baruh, a fost deportat în Babilon, unde a murit la adînci bătrîneţe[2]).

Nime dintre profeţii T. V. n'a avut să îndure din partea conaţionalilor săi atîtea maltratări ca Ieremía. Dupăce însuş Dzeu i-a dat o sarcină (16, $_2$), pe carea a suportat-o (15, $_{17}$. 11, $_4$. 7, $_{16}$. 14, $_{11}$), a trebuit să să vadă prigonit chiar şi de neamurile sale (11, $_{21}$. 12, $_6$); a trebuit să lupte contra profeţilor falşi (8, $_{10}$. 14, $_{13}$. 23, $_9$ sq. 28, $_1$ sq); pretutindenea era întîmpinat cu rîs, batjocură şi hulire (15, $_{10}$. 18, $_{18}$. 20, $_1$ sq). Dar iubirea cea mare cătră popor şi conştiinţa chiemării sale (20, $_9$) l-au însufleţit întratîta, încît el toate acestea le-a suportat cu cea mai mare resignaţiune, deşi era sfiicios, ba chiar fricos, fără ajutor[3]) — cel puţîn în timpul celei mai mari primejdii —, căci Ţefanía (1, $_1$) şi Hulda (2. Reg. 22, $_{14}$; 2. Cron. 34, $_{22}$) profeţesc sub Iosía, iar Avacum şi Uría (26, $_{20}$) pe timpul lui Ioachím.

[1]) *Tertulian*: „David exagitatur, Helias fugatur, Hieremias lapidatur, Esaias secatur" (in Scorpiace VIII); *Epifane*: „Taphnis, Aegypti urbe, a populo lapidibus oppressus interiit" (scil. Jeremia, De vita et obitu prophet.); *Ieronim*: „Hieremias captivitatem nuncians lapidatur a populo" (adv. Jovinian. lib. II).

[2]) Tradiţia iudaică mai afirmă, că după surparea Ierusalímului, Ieremía ar fi luat chivotul legii şi altarul tămîierii ascunzîndu-le pe muntele Horeb (2. Mac. 2, $_4$ sq) cari să vor regăsî numai în zilele lui Mesía.

[3]) Din 16, $_2$ au dedus unii, că el nu s'a căsătorit. *Ieronim*: „Hieremias, qui in utero sanctificatus est, et cognitus in vulva matris, ideo hoc privilegio fruitur, quia virginitatis erat beatitudini destinatus. Et cum omnes capti sint, vasa quoque templi Babylonio rege vastante direpta, iste solus liber ab hostibus est: et captivus nescit injurias, et a victoribus accepit stipendia: et Nabusaradan, cui de sanctis sanctorum Nabuchodonosor non praeceperat, praecepit de Hieremia. Hoc enim verum templum Dei est, et haec sancta sanctorum, quae virginitatis puritate Domino consecrantur (adv. Jovinian. lib. I.); *Isidor Hispal.* zice că după porunca dzeească Ieremía a rămas fecior (De vita et morte sanctor. c. 38). Sînt însă şi de aceia care trag aceasta la îndoială.

După moartea lui convingîndu-să poporul de adevărul ziselor lui a început a-l cinsti în măsură așa de mare, încît nu numai că s'au născut multe mituri (2. Mac. 2, $_1$ sq. 15, $_{14}$ sq.), ci și credeau, că înainte de Mesía el va veni să pregătiască calea; îl numiau ὁ προφήτης, înțelegînd Deut. 18, $_{15}$ despre dînsul. În T. N. să face aluziune la această credință Mt. 16. $_{14}$; Io. 1, $_{21}$.

Cuprinsul:

a) *Partea întîia* (1—45): Ieremía să chiamă la profeție — 2 viziuni simbolice — trimiterea lui la Ierusalím ca să să judece cu poporul pentru păcatele făcute — amenințări asupra lui Iuda — îndemnări îndreptate cătră popor în templu — Iudeii devin tot mai răi, deci pedeapsa e neîncungiurată — să descrie ființa idololatríei, nebunía și înșălăciunea ei — poporul și mai marii lui calcă legămîntul încheiat cu Dzeu, de aceea trebue pedepsiți — să roagă de Iehova, ca să miluiască pe poporul israiltean, dar înzadar, el trebue să meargă în captivitate — Dzeu va face cu poporul său strîcat cum face olarul cu lutul — Ieremía amenințînd pe popor cu pedepsele dumnezeești e închis — prezice că Nabuhodonosor va ocupa cetatea și alte rele, ce vor premerge acestei catastrofe — mustră și amenință pe mai mulți regi din Iuda — făgăduiește pe Mesía — soartea viitoare a poporului să asamănă cu 2 panere, în cari sînt smochine bune și rele — captivitatea va fi de 70 de ani — la finea ei vor fi pedepsiți Babilonenii, care în mîna lui Dzeu au servit ca răzbunători — sfătuiește pe Iudei și alte popoară a să supune lui Nebucadnezar — poporul să ferește de a nu da crezămînt profeților mincinoși, care-l sfătuiau a să opune Babilonenilor; ba chiar și pe cei deja deportați cu Iehonía îi îmbărbătau la neascultare și revoltă cu speranța că încurînd Iehova va nimici acest imperiu — le spune, că ei vor fi scăpați abia dupăce să vor fi curățît de toate fărădelegile — Iehova va încheia cu ei un nou legămînt — regele Zedechía lasă de închid pe Ieremía, unde Iehova îl înștințază despre viitoarea soarte a poporului — prezice strămutarea și moartra regelui — mustră în mai multe rînduri pe popor pentru păcatele sale — închiderea profetului întro cisternă — regele îl eliberează — surparea Ierusalímului.

b) *Partea a doaua* (46—51) conține profeții despre popoară străine: Egipteni, Filisteni, Moabiteni, Amoniți, Edomiți, Damasc, Babilon, după a cărui nimicire Israiltenii să vor întoarce în patrie.

Cap. 52 e un adaus tractînd despre a doaua ocupare a Ierusalímului — luarea vistieriilor din templu și, cum în al 37. an al prinsorii sale Iehonía e eliberat și tractat cu bunăvoință din partea regelui babilonian.

Din acest cuprins vedem, că aici să relatează profeții, viziuni, (11, $_1$ sq. 21, $_1$), acte simbolice (13. 19. 27. 32 etc.)

şi întîmplări din viaţa profetului (20. 21. 26 sq. 36 sq.), dar mai mult obiectiv decît cronologice; de aceea şi este foarte greu a statorí un principiu pentru urmarea lor. Acestui cuprins atît de variat corespunde pe deplin caracterul întreg al cărţii. *Stilul* nu e concis şi îndrăzneţ ca la alţi profeţi, d. e. Isaía şi Osea; perioadele sînt lungi, espunerea bogată în cuvinte; iar *limba,*[1]) care arată înfluinţa aramaizmului, e mai puţin vioaie decît la ceialalţi profeţi, să repeţesc cuvinte, figuri etc., e monotană, şi în urmă are cele mai multe reminiscenţe din Pentateuch, îndeosebi din Deut.

Întregitatea şi *autenticitatea* cărţii. Văzîndu-să din cuprins individualitatea profetului cartea a fost totdeuna recunoscută ca provenitoare dela Ieremía. Abia în timpurile mai noaue s'au încercat unii critici a ataca unele locuri, dar cu argumente atît de slabe, încît în urmă au trebuit să le recunoască ca nefondate.

Redactarea cărţii în forma de acum s'a întîmplat între anii 35 şi 70 ai exilului babilonian de *Baruh,*[2]) prietenul lui Ieremía, în mare parte sub supravighierea acestuia. Modul redactării e cu totul necunoscut lipsind în privinţa aceasta datele istorice. După 36,$_4$ profetul provoacă pe Baruh de a scrie toate profeţíile lui întro carte. Această colecţiune Ioachím arzîndu-o, profetul la porunca lui Iehova provoacă pe prietenul său (v. $_{23}$. $_{27}$. 45,$_1$) de a le mai scrie odată adăogînd şi alte cuvîntări.[3]) Dar şi această colecţiune s'a pierdut şi nu să poate dovedí, că ea ar forma baza cărţii noastre — care deci ar fi numai o completare — din cauza, că d. e. cap 21. conţîne cuvîntări din timpul lui Zedechía; ba chiar începutul

[1]) „Jeremias propheta, sermone quidem apud Hebraeos Esaiae et Oseae, et aliis quibusdam prophetis videtur rusticior, sed sensibus par est: quippe qui eodem spiritu prophetaverit. Porro simplicitas eloquii a loco ei, in quo natus est, accidit etc." (*Ieronim*, Prolog. in Jerem.)

[2]) „Quum Jeremias proferret verbum unum, se coram ipso scripsisse illud statim, qua ratione nihil addiderit Baruchus in volumine illo, nisi atramentum et characteres tantum, omne autem reliquum fuerit a Jeremia. Quod cum ita sit, verba illa omnia fuerunt ex ore ejus, et ne unum quidem illorum a Barucho" (cf. Carpzov l. c. III. pag. 142). „Baruch hunc librum scripsit, qui postea sermones istos ex ore Jeremiae scriptos, iis, qui in Babylone captivi erant, legit et consolandi gratia spem, quod liberandi essent a Deo, annunciavit." (Sinopsa s. Script.)

[3]) Nu să poate afirma, că profetul pănă atunci n'ar fi scris nimica din cuvîntările sale şi că acum pe toate le-ar fi dictat dearostul, deoarece din 36,$_{18}$ rezultă că a scris şi mai nainte.

(1, $_{1-3}$) vorbeşte de surparea Ierusalímului ca de un fapt complinit. De altă parte însă nu să poate nega conlucrarea profetului la redactare, ceeace rezultă fără îndoială din 51, $_{64}$.[1])

Numărarea singuraticelor părţi variază în LXX de original[2]). Pentru a explica această împrejurare s'au pus mai multe ipoteze, dar nici una n'a dat rezultate destul de mulţămitoare. Tabela ce urmează face evidentă deosebirea între:

Textul masoretic	şi	LXX.
cap. 49, $_{34-39}$		25, $_{34-39}$
46, $_{2-12}$		26, $_{1-11}$
— $_{13-28}$		— $_{12-26}$
50. 51		27. 28
47, $_{1-7}$		39, $_{1-7}$
49, $_{7-22}$		—, $_{7-22}$
49, $_{1-6}$		30, $_{1-5}$
49, $_{28-33}$		—, $_{6-11}$
49, $_{23-27}$		—, $_{12-16}$
48.		31.
25, $_{15-39}$		32.
26—45		33—51
52		52.

Observare. Locuri însămnate sînt: 3, $_{14}$ sq. 23, $_{5}$. 25, $_{11}$. 29, $_{10}$. 30, $_{8}$ sq. 31, $_{31}$ sq. 33. $_{14}$ sq.

§. 22. Ezechíl.[3])

Ezechíl, fiul preotului Buzi (1, $_{3}$, necunoscut mai deaproape), fu deportat împreună cu regele Iehonía în Mesopotamia (la an. 599 n. de Cr.), unde trăia în *Tel-Abíb,* lîngă rîul Chobar[4]),

[1]) Să poate că Ieremía, mergînd în Egípet, voia ca conaţionalii săi să aibă cuvîntările lui înscris. Aşa le-a adunat el împreună cu Baruh (43, $_{6}$), sau că Baruh singur le-a adunat în parte după moartea lui Ieremía. În acest caz din urmă să explică mai uşor şi cuprinsul cap. 52.

[2]) Această deosebire a observat-o deja *Origen* care zice: „Multe de acestea am văzut şi în cartea lui *I*eremía, în care am găsit metateze şi strămutări a celor profeţite" (Ep. ad Afric.).

[3]) Numele sună în evreeşte: יחזקאל = יחזק אל = *pe care Dzeu face tare,* sau יחזק אל = *Dzeu întăreşte* (1, $_{3}$. 24, $_{24}$), grec. Ἰεζεκιήλ, lat. *Ezechiel.* Acest nume îl poartă şi un preot sub Davíd (1. Cron. 24, $_{16}$). Altunde în T. V. nu să aminteşte Ezechíl profetul, şi de aceea în privinţa referinţelor lui personale sîntem avizaţi numai la cartea de faţă.

[4]) Sub *Chobar* sau *Chebar* (כבר) înţeleg unii rîul Chabor (חבור, 2. Reg. 17, $_{6}$. 18, $_{11}$) sau Chaboras ce să varsă la Circezium în Eufrat — lîngă care să fi locuit exulanţii imperiului *I*sraíl —; alţii iarăş un canal sau braţ al Eufratului, în care caz profetul a locuit în Babilonia.

avînd casa sa proprie și fiind căsătorit (1,$_{2}$ sq. 3,$_{15}$. 8,$_{1}$. 24,$_{18}$; 2. Reg. 24.$_{14}$.). El a fost chiemat la profeție în al 5. an — 7 ani înainte de surparea Ierusalímului (1,$_{1}$, la 594 n. de Cr.) — și a profețît între exulanți cel puțîn pănă în al 27. an al exilului său (1,$_{2}$. 29,$_{17}$, adecă 572) stînd la ei în mare vază (8,$_{1}$. 14,$_{1}$. 20,$_{1}$. 24,$_{18}$. 33,$_{30}$ sq). Cît timp a mai fost el activ după aceea și cînd a murit nu știm)[1]. Ca profet coincide timpul lucrării sale cu a lui Ieremía. El între exulanți avea să desvoalte mai departe cele prezise de acesta, care, ademeniți de profeții falși, în loc să vadă în pedeapsa suferită dreptatea lui Dzeu și să i-să supună, nădăjduiau, că noul regent (Zedechía) aliindu-să cu regii vecini, dușmani Babilonenilor, îi va scăpa din prinsoare (2. Reg. 24,$_{10-17}$. 25,$_{1-21}$; Ier. 29,$_{2}$. 52,$_{1-30}$.). Urmările însă au dovedit această nădejde de neîntemeiată. Așa a avut el datorința de a feri pe popor de necredință arătîndu-i, că fărădelegile lui sînt vina pedepsei, dar că Dzeu iarăș îi va milui și ei vor scăpa din exil.

Cuprinsul:

a) *Partea întîia* (1—24, descoperiri înainte de surparea Ierusalímului) conțîne: chiemarea lui la profețíe — viziune dzeească — Iehova îl încurajază de a vestí poporului fără de frică celece el i-a poruncit — asupra poporului vor vení din cauza multelor fărădelegi mari necazuri — în viziune profetul e dus la Ierusalím, unde Dzeu îi arată toate fărădelegile ce să fac de locuitori și cum pentru acestea vor urma pedepse grele, deșí el iarăș îi va aduna din țările în cari s'au împrăștiat, depărtînd toți idolii și recunoscîndu-să numai el singur ca Dzeu — căderea Ierusalímului să arată ca foarte apropiată — profeții falși sînt mustrați, asămenea și poporul arătîndu-i-să, că judecățile lui Dzeu sînt drepte — Israíl e ca o adulteră necredincios lui Dzeu, de aceea va fi aspru pedepsit — Dzeu e drept față de tot omul, deci să să pocăiască dacă nu voiesc a fi judecați după nedreptățile ce le fac — Israíl să înfățîșază ca 2 fecioare, cari mai nainte au desfrînat în Egípet, iar acum fiecare cu deosebiți bărbați, Ahola (Samaria) cu Asirienii, Aholiba (Ierusalímul) cu Caldeii, ca apoi aducîndu-și aminte de tatăl lor (Iehova) să să pocăiască, deșí nici

[1]) După unii *Buzi* ar fi un epitet al lui *I*eremía. „In Thargum Hierosolymitano Ezechiel propheta filius Jeremiae prophetae appellatur. Dicitur autem Jeremias *Buzus* (בוזי, בזוי) contemptus et abjectus, eo quod vilipenderent eum auditores“ *(Carpzov* l. c. *III.* pag. 199*)*. *Grigorie Nazianzeanul* zice, că Ezechíl mai nainte a fost servul lui *I*eremía *(*Oratio XLV*II)*. S'au mai născut și alte mituri: că *Pitagora* i-ar fi fost învățăcel în Asiria; că pentru cuvîntările, respective mustrările sale ar fi fost omorît de un conducător al poporului; în urmă au început a arăta și locul înmormîntării lui.

plîngere, nici tînguire nu vor mai folosî — Ierusalímul trebue să cadă, fíii săi să vor întoarce iarăş la Dzeu, pe care atîta timp îl părăsiseră.

b) *Partea a doaua* (25—48) conţîne profeţii privitoare la soartea viitoare a Amoniţilor, Moabitenilor, Edomiţilor şi Filistenilor, care văzînd soartea tristă a Iudei cu îngîmfare o batjocuriau, din care pricină vor fi nimiciţi — Tirul cel mai bogat şi cercetat oraş de atunci să îngîmfasă foarte crezîndu-să pe sine de neînvins, de aceea i-să prezice, că el va fi atacat, surpat de Nebucadnezar şi nu să va mai rezîdí — aceeaş soarte va avea şi Sidonul — Egípetul care a asuprit pe Israilteni va suferi, că poporul său va fi împrăştiat de Nebucadnezar şi, deşí să va reîntoarce în ţară, nu mai poate ajunge la mărirea avută mai nainte, ci va fi supus altor regi — ştiri despre cei prinşi ai lui Iuda — domnitorii răi vor fi judecaţi — poporul să va mîntui prin Mesía — Dzeu va milui pe Israíl, dupăce să va fi întors cătră el — Israíl răscumpărîndu-să va învinge pe toţi duşmanii săi — în viziune i-să arată templul în toate detailurile — datorinţele preoţilor — pămîntul sînt şi cetatea cea sîntă[1]).

Espunerea acestui cuprins e plină de viziuni, simboale şi figuri foarte îndrăzneţe, de aceea este el şi cel mai greu de înţeles[2]).

Limba e mai puţîn curată ca a lui Ieremía. La dînsul sînt multe cuvinte şi formaţiuni noaue — făcute de el însuş — cari la alt autor nu să află; anomalíi şi necorectităţi gramatice; seriozitatea morală însă e pretutindene observată, pentrucă el îş cunoaşte chiemarea şi ştie, ce pedeapsă urmează după neîmplinirea ei (3, $_{17}$—$_{21}$. 33, $_{7}$—$_{9}$); în urmă ca ceialalţi profeţi şi el să provoacă la Deut.

Autorul cărţii e însuş profetul, căci vorbeşte totdeuna în persoana întîia (afară de 1, $_{3}$. 24, $_{24}$); apoi nu să află în carte nimic ce ar dovedí, că s'a compus mai tîrzíu decît profetul, sau că s'ar fi schimbat ceva de altul; iar redactarea

1) Profeţíile contra popoarălor străine sînt înşírate numai după obiect, iar la celelalte e observată cronología.

2) *Grigorie Naz.* zice: „Între profeţi este el cel mai admirabil şi sublim" (Oratio XXIII), sau „Privitorul şi interpretul tainelor celor mari şi al minunilor" (Oratio I); *Ieronim* îl numeşte: „Oceanus scripturarum, mysteriorumque Dei labyrinthus", şi „Aggrediar Ezechiel prophetam, cuius difficultatem Hebraeorum probat traditio. Nam nisi quis apud eos aetatem sacerdotalis ministerii, id est, tricesimum annum expleverit, nec principia Geneseos, nec Canticum Canticorum, nec huius voluminis exordium et finem legere permittitur: ut ad perfectam scientiam, et mysticos intellectus plenum humanae naturae tempus accedat" (Praef. in Ezech.) şi: „Tertius (qui Ezechiel in prophetis est) principia et finem tantis habet obscuritatibus involuta, ut apud Hebraeos istae partes, cum exordio Geneseos ante annos triginta non legantur" (ad Paulinum).

unor cuvîntări s'a făcut nemijlocit după rostirea lor înaintea poporului, sau și după primirea lor dela Dzeu.[1]) Profețíile cuprinse în carte consună întru toate cu caracterul profetului, de aceea *autenticitatea* lor n'a fost nicicînd trasă la îndoială.

b) Profeții mici.

§. 23. Osea.[2])

Profetul să numește fíul lui Beeri[3]) din imperiul Efraím, necunoscut mai deaproape, a profețît sub Ieroboam II. (822—781) și Uzía, Iotam, Ahaz, Ezechía (727—698; $1,_1$ sq. cf. 2. Reg. 15 sq).[4]) Activitatea lui profetică să mărginește mai mult la imperiul Israíl, numindu-l „*Efraím*", care deși acum era în floare, totuș prin idololatríe, certele de tron, decadența internă morală, era deja copt de a apune.[5]) După surparea acestuia probabil că a mers el în Iuda, unde a și publicat cuvîntările sale. Socotința aceasta să întărește încîtva prin împrejurarea, că din Iuda să amintesc 4 regi.

Cuprinsul:

a) *Partea întîia* [1—3]: Osea mustră idololatría, care e izvorul tuturor fărădelegilor, sub icoana soțiilor sale adultere, pe cari le luasă la porunca lui Dzeu.

[1]) Cumcă profetul a cuvîntat e evident din locurile, în cari bătrînii poporului cer sfatul lui (cf. $8,_1$. $14,_1$. $20,_1$. $33._{30}$ sq.). Dar el nu a putut face aceasta între toate împrejurările, ci a trebuit să și scrie cele împărtășite lui de Dzeu, ce rezultă din locurile, în cari să adresează cătră ceice nu sînt în nemijlocită apropiere: cătră Iudeii din Ierusalím înainte de surpare, cătră popoarăle străine. E cu putință, că ceeace scrisesă odată, compuind întreaga carte, a mai cores, prelucrat.

[1]) Numele: הושע sau הושיע să derivă dela verbul ישע; în Hifil: הושיע = *salvabit, servavit, saluti vel auxilio fuit*; LXX dintru început Ἀυσή, deoarece Ὠσηέ e corecțiune hexaplarică, *Hosea*. „Osee in lingua nostra *salvatorem* sonat; quod nomen habuit etiam Josue, filius Nun, antequam ei a Deo vocabulum mutaretur. Non enim (ut male in Graecis codicibus legitur et Latinis) *Ause* dictus est; quod nihil omnino intelligitur: sed Osee, i. e. Salvator" (*Ieronim*, Comment. in Os.).

[3]) Unii rabini identifică pe tatăl profetului cu Beera (1. Cron. $5,_6$); iar *Epifane* și *Isidor Hispal.* susțîn, că profetul e născut în Belemot, semințía Isahar — amîndoauă părerile însă mai deaproape nu să pot dovedí

[4]) Amintindu-să Ieroboam II. și continuîndu-să activitatea protetică până sub Ezechía rezultă, că Osea a putut păși numai cătră sfîrșitul domnirii celui dîntîi continuînd până la începutul domnirii celui din urmă: deci a fost activ preste 50 de ani.

[5]) Aceasta să întărește prin următoarele: el cunoaște bine țara; vorbește de „țara noastră" $(1,_2)$; numește pe rege „regele nostru" $(7,_5)$; iar de Iuda amintește numai în treacăt ($1,_7$. $4,_{15}$. $5,_5$. $6,_{11}$. $10,_{11}$. $11,_{12}$. $12,_2$).

b) *Partea a doaua* [4—14]: întreg poporul e înrăutățît — preoții sînt lui asămene — nu este adevăr, nici iubire, nici cunoștință de Dzeu — să provoacă la pocăință, dacă nu voiesc a fi cu totul lăpădați dela fața lui Dzeu — domnitorii n'au vază — îndeosebi foarte înrăutățît e imperiul Israíl, care să și amenință cu totală risipire din partea Asirienilor — să vor pocăi și Dzeu îi va face iarăș puternici precum erau mai nainte, mai vîrtos din cauza, că s'au lăpădat de idololatríe — Iuda va fi foarte plăcut lui Iehova.

Din acest cuprins să poate vedea, că cartea noastră nu conține toate cuvîntările și profețíile lui Osea, rostîte către popor, ci e numai un extras compus de însuș profetul către sfîrșîtul lucrării sale[1]).

Stilul[2]) e poetico-retoric: figuri îndrăznețe, idei sublime, espunere frumoasă, demulteori întreruptă, de aceea căteodată neînțeleasă; actele simbolice (1—3) sînt scrise în proză; iar în privința *limbii* să observă, că întîmpinăm cuvinte și construcțiuni neobicinuite la alți scriitori.

Motive nu există, din cari *autenticitatea* cărții s'ar putea ataca — ce n'au făcut-o nici cei mai sceptici critici. Ea totdeuna să afla în canonul evreesc[3]), în LXX, apoi să citează în T. N.

Atîrnarea lui Osea dela Amos e recunoscută. Asa: $4,_{3}$ cu Am. $8,_{8}$; $4,_{15}$ cu Am. $5,_{15}$; $5,_{7}$ cu Am $7,_{4}$; $7,_{10}$ cu Am. $8,_{7}$ etc.

1) La partea a doaua s'au încercat unii critici de a fixa timpul singuraticelor enunțări, dar fără rezultate mulțămitoare. În genere să poate zice numai, că cuprinsul nu permite a trece preste anul al 6. al lui Ezechía; poate chiar și redactarea în forma de azi s'a făcut de autor precînd imperiul Israíl încă exista. E cu putință, că Osea a scris deja mai nainte ceva din profețíile sale, în inscripția cărora să afla numai regele Uzía din Iuda prelîngă Ieroboam; iar trecînd apoi în Iuda și adunînd, respective compuind cele de față, a adaus și numele celorlalți 3 regi. Astfel cel puțîn să explică mai ușor împrejurarea, că fiind el mai vîrtos activ în Israíl amintește din acest imperiu numai un rege (Bleek-Wellhausen: Einleitung etc. Hosea).

2) „Osee commaticus est, et quasi per sententias loquens" (Praef. in 12 prophet.), și: „Si in explanationibus omnium prophetarum s. Spiritus indigemus adventu ut cujus instinctu scripti sunt, illius revelatione pandantur — quanto magis in explanatione Osee prophetae orandus est Dominus, et cum Petro dicendum: Edissere nobis parabolam istam; praesertim cum obscuritatem voluminis in fine testatur ipse qui scribit: quis sapiens et intelliget ista, intelligens, et cognoscet ea" (Comment. in Hos.) zice *Ieronim;* iar *Augustin:* „Osee propheta quando profundius quidem loquitur, tanto operosius penetratur" (De civit. Dei XVIII. c. 28).

3) Os. $1,_{2}$ cf. cu Ier. $3,_{6-8}$; Os. $2,_{2}$ cu Ier. $3,_{18}$; Os. $14,_{2-5}$ cu Is. $3,_{22}$ etc.

§. 24. Ioíl.

Ioíl[1]), fiul lui Petuel[2]) (1, $_1$), nu e cunoscut mai deaproape[3]), a profeţît în Iuda[4]) (2, $_{23}$. 4, $_{6\cdot 7}$), probabil că în Ierusalím (1, $_{14}$. 2, $_1$. 3, $_5$. 4, $_{1\cdot 2}$)[5]). Nu să poate hotărî nici *timpul* activităţii lui; dar mai verosimil este că acesta cade între anii 877—847 n. Cr. Spre întărirea acestei păreri să aduc următoarele motive: Amos începe profeţía sa cu ziceri din Ioíl (Am. 1, $_2$ cu Ioíl 4, $_{16}$) şi o încheie cu aceleaşi promisiuni (Am. 9, $_{13}$ cu Ioíl 4, $_{18}$): deci a trăit mai nainte decît Amos şi regele Uzía; între duşmanii poporului nu să amintesc Sirienii şi Asirienii (cf. 2. Reg. 12, $_{17}$; 2. Cron. 24, $_{23}$ sq.), ci numai Fenicienii, Filistenii (4, $_4$), Egiptenii şi Edomiţii (4, $_{18}$); nu să aminteşte apoi supunerea Edomiţilor, — căzuţi sub Ioram dela Iudei — efeptuită prin Amazía (2. Reg. 14, $_7$) şi a Filistenilor sub Uzía (2. Cron. 26, $_2$ sq.), care au pradat Ierusalímul, ducînd cu sine mulţi prinsonieri (2. Cron. 21, $_{16}$ sq. cf. Ioíl 4, $_4$—$_6$): aşadar a profeţît între Ioram şi ultimul an al lui Ioas. De altă parte însă să aminteşte duşmănia Tirului şi Sidonului contra Iudei (Ioíl 4, $_4$), ceeace pe timpul lui Ioram şi Ohozía n'a fost, fiind aceştia înrudiţi cu casa domnitoare din Tir, ci abia după detronarea Atalíei; apoi să aminteşte un cult al lui Iehova regulat, ce a putut fi numai după Atalía şi cu suirea pe tron a lui Ioas (2. Reg. 11, $_{17}$; 2. Cron. 23, $_{16}$. 24, 14.)[6])

¹) יוֹאֵל=*Iehova e Dzeu;* LXX Ἰωήλ, *Joël,* ca cum ar fi compus din יְהוָֹה şi אֵל; *Ieronim* îl traduce cu: *incipiens.*

²) Iudeii cred că Petuel e aceeaş persoană cu Samuíl.

³) *Epifane:* „Ioíl, fiul lui Petuel, e din Vitom în Rubin. Murind în Vitoron a fost cu pompă înmormîntat în patria sa" (De vita prophet. XIV).

⁴) „Quomodo in Osee propheta sub nomine Ephraim ad decem tribus confertur vaticinium, quae vel Samaria, vel Jsraël saepe memorantur: sic in Joël omne, quod dicitur, ad tribum Juda et ad Hierusalem pertinere credendum est, et nullam omnino Jsraëlis, i. e. decem tribuum in hoc fieri mentionem" *(Ieronim,* Comment. in Joël.)

⁵) Din modul cum vorbeşte el 1. $_{13}$. 2, $_{17}$ au voit unii să deducă, că profetul n'a fost preot.

⁶) „Tempora, in quibus prophetavit, eadem debemus accipere, quae et in Osee legimus: in diebus Oziae, Iotham, Achaz et Ezechia, regum Judae, et in diebus Jeroboam, filii Joas, regis Jsrael *(Ieronim,* Comment. in Joël). Bleek-Wellhausen *(l.* c. §. 212 sq.*)* susţine, că a profeţît pe timpul regelui Uzía, dar recunoaşte că e contimporan cu Amos; alţii zic chiar că după exilul babilonian.

Cuprinsul:

a) *Partea întîia* (1—2, $_{17}$): descrie profetul în trăsuri vioae și naturale nevoia cea mare, ce va vení în țară în urma unei secete și a unei pustiiri prin locuste.[1])

b) *Partea a doaua* (2, $_{18}$—4, $_{21}$): Iehova va miluí pe popor — țara va produce de toate în belșug [nu numai în cele materiale, ci și în cele spirituale] — va trimite pe spíritul său și atunci vor cunoaște, că ziua judecății lui este apropiată — el va ține judecată cu popoarăle cari au asuprit pe Iudei [Egiptenii, Filistenii, Edomiții] — prinsonierii duși de Tir, Sidon și Filisteni vor fi scăpați — Iehova va binecuvînta pe poporul său.

Acest cuprins — foarte însămnat în privința mesianică (Acta 2) — nu cuprinde toate cuvîntările profetului rostîte la deosebite ocaziuni, ci e numai un extras, dar compuindu-l profetul s'a nizuit a-i da o formă desăvîrșîtă.

Limba e clasică, poetică, serioasă și curgătoare.[2])

Autenticitatea cărții a fost totdeuna recunoscută.

§. 25. Amos.[3])

Profetul[4]) era un păstor simplu și necărturar din satul Tecoa delînga Betleem (1, $_{1}$)[5]) în imperiul Iuda. El a profețît în Bet-El, centrul cultului idololatru în imperiul Israíl, sub Ieroboam II. și Uzía (între anii 807—769), cînd aceștia erau deodată domnitori: deci ceva mai nainte decît Osea.[6]) Întreaga lui activitate să mărginește la imperiul Israíl luîndu-să celalalt imperiu foarte puțîn în considerare (2, $_{4 \cdot 5}$. 6, $_{1}$. 9, $_{1 \cdot 12}$).

[1]) Cetele de locuste unii le explică în înțelesul propriu, alții alegorice (*Efrem, Ciril Alex., Teodoret*), *Ieronim*: „Sub metaphora locustarum hostium describitur adventus“ (Comment. in Joël).

[2]. Aceste însușiri arată că cartea nu s'a putut compune întrun timp, cînd înfluința străină începusă a să sîmțí și în literatură.

[3]) Cuvîntul עָמוֹס = *purtător* să derivă dela עָמַס = *oneravit, onus imposuit.*

[4]) Unicul izvor în privința persoanei și a lucrării profetice e în T. V. cartea de față (1, $_{1}$. 7, $_{8 \cdot 10}$—$_{14}$).

[5]) „Tekoa oppidum fuit, quod sex milibus ad meridianam plagam abest a sancta Bethlehem, quae mundi genuit Salvatorem: et ultra nullus est viculus, ne agrestes quidem casae et furnorum similes, quas Afri appellant mappalia. Tanta est eremi vastitas, quae usque ad mare rubrum, Persarumque et Aethiopum, atque Indorum terminos dilatatur. Et quia humi arido atque areno nihil omnino frugum gignitur, cuncta sunt plena pastoribus, ut sterilitatem terrae compenset pecorum multitudine“ (*Ieronim*, Amos) și: „Thecuam viculum esse in monte situm et duodecim milibus ab Hierosolymis separatum, quotidie oculis cernimus.“ (Comment. in Jerem.).

[6]) De am ști pozitiv cînd s'a întîmplat cutremurul de pămînt (1, $_{1}$), despre care relatează Zah. 14, $_{5}$ că a fost sub Uzía, am putea hotărî și timpul pășirii profetului.

Cuprinsul:

a) *Partea întîia* (1—6) conțîne profeții îmbinate cu pedepsele ce vor îndura 7 popoară, cari necontenit neliniștesc pe Israíl (Sirienii, Tirenii, Filistenii, Edomiții, Moabiteni, Amoniții și Iuda) — mustră idololatría cea foarte lățîtă în imperiu — fărădelegile, desfrîul, mituirea judecătorilor, asupririle din partea celor avuți și puternici, viața lor desfrînată și îmbuibată.

b) *Partea a doaua* (7—9): el vede sub icoana locustelor, a focului și a unui coș plin de poame pustiirea țării și deportarea poporului prin Asirieni în prinsoare — preotul lui Baal, Amazía — sub pretext că prin profețíile lui poporul s'ar ațîța la revoltă — îndeamnă pe rege de a perzecuta pe profet și a-l trimite îndărăt la Iuda, din care cauză îi prezice ca pedeapsă, că soția lui va curví în Samaria, iar fíii și fetele lui vor murí de sabie — poporul să mîngăe cu fericirea timpurilor viitoare.

Stilul profetului e simplu, așăzat, înțelegibil, scurt, dar totuș clasic și plin de frumseți poetice; *limba* în genere curată. Mai vîrtos bogate sînt tablourile luate din natură și viața păstorească.[1]) Din aceasta rezultă, că profețíile trebue să fie fost scrise de însuș profetul, și anume sînt ele un excerpt din întreaga lui lucrare în imperiul Israíl; *timpul* compunerii nu să poate hotărî.

Existînd cartea totdeauna în canonul evreesc și creștin în privința *autenticității* nu s'au ivit nicicînd îndoeli.

Observare. Locul 7, $_{14}$ să explică astfel, că el pentru profeție nu să pregătisă mai nainte.

[5]) „Ex hoc numero pastorum et Amos propheta fuit, imperitus sermone, sed non scientia. Idem enim, qui per omnes prophetas, in eo Spiritus s. loquebatur . . . Naturale est, ut omnes artifices suae artis loquantur exemplis et unusquisque in quo studio trivit aetatem, illius similitudinem proferat. Verbi gratia, qui nauta est et gubernator, tristitiam suam comparat tempestati, damnum naufragium vocat, inimicos suos ventos contrarios appellat: rursum prosperitatem et laetitiam auram placidissimam et secundos nominat ventos, tranquilla maria et aequora, campi simillima. E regione miles quicquid dixerit, scutum, gladium, loricam, galeam, lanceam, arcum, sagittam, mortem, vulnus et victoriam sonat. In ore philosophorum semper Socrates et Plato, Xenophon et Theophrastus, Zeno et Aristoteles Stoici versantur et Peripatetici. Oratores Lysiam et Hyperiden, Periclem et Demosthenem, Gracchos, Catones, Tullios et Hortensios, in coelum laudibus ferunt. Poëtae, si Epici sunt, Homerum atque Virgilium; si Lyrici, Pindarum et Flaccum, crebro sermone concelebrant. Cur haec dicta sunt? ut scilicet ostendamus, etiam Amos prophetam, qui pastor de pastoribus fuit, et pastor non in locis cultis, et arboribus ac vineis consitis, aut certe inter silvas et prata virentia, sed in lata eremi vastitate, in qua versatur leonum feritas et interfectio pecorum, artis suae usum esse sermonibus, ut vocem Domini terribilem atque metuendam, rugitum leonum et fremitum nominaret; eversionem Israeliticarum urbium, pastorum sollicitudini et ariditati montium comparans“ *(Ieronim,* Comment. in Amos).

§. 26. Obadía[1]).

Referințele personale ale acestui profet mai deaproape nu ne sînt cunoscute, deoarece în cartea de față nu să spune ceva cu privire la origine, patrie și părintele lui[2]); iar de altă parte acest nume să află în T. V. la mai multe persoane[3]). Din cuprins rezultă însă cu siguritate, că era iudeu.

Timpul activității sale profetice e înainte de Ioíl (între 889—884)[4]. Unii afirmă că el a profețît sub Ieroboam II. sau sub Ahaz; în tot cazul însă nu după risipirea Ierusalímului prin Caldei. Aceasta e evident din compararea v. 1—9 cu Ier. 49, $_{7}$—$_{22}$ (unde Ier. a împrumutat dela Obad.); apoi că nu amintește surparea Ierusalímului, nici exilul babilonian; iar de altă parte vorbește de prinsonierii Israiltenilor la Canaaniți și în Sefarad (ceeace s'a întîmplat în zilele lui Ioram prin Canaaniți și Greci, cf. 2. Cron. 21, $_{16}$ sq. cu Ioíl 4, 3. 6; Am. 1, $_{6 \cdot 9}$).

Cuprinsul: În această carte numai de un capitlu să arată, cum Edomiții, care pe timpul asupririi Ierusalímului și a deportării multor locuitori în prinsoare, au dat dușmanilor ajutor, vor fi pedepsiți de Iehova ca răzbunătorul poporului său — Iuda să va reîntoarce din prinsoare și va stăpîni locurile lor.

Limba e puțîn aspră, fără înfrumsețarea retoricei.
Cartea a fost totdeuna recunoscută ca *autentică*[5]).

1) Numele să derivă dela עֹבֵד și יָהּ=*serviens Domino, colens Jehovam,* LXX *'Οβαδίας, 'Αβδίας.*

2) Lipsînd datele istorice s'au născut deosebite mituri. Unii au afirmat, că el a fost prozelit idumeu; alții că era de naștere din Sihem, un învățăcel al profetului Ilíe, care l-a crutat (2. Reg. 1, $_{13}$) și că ar fi fost bărbatul femeii din 2. Reg. 4, $_{1}$ sq; alții în urmă au zis că numele trebue luat ca *nomen appellativum* înțelegîndu-să un israiltean evlavios, care a compus această profeție [Volck PRE. art. Obadja].

3) 1. Reg. 18, $_{3}$; 1. Cron. 3, $_{21}$. 7, $_{3}$. 8, $_{38}$. 9, $_{16}$. $_{44}$. 12, $_{9}$. 27, $_{19}$; 2. Cron. 17, $_{7}$. 34, $_{12}$; Ezra, 8, $_{9}$; Neem. 10, $_{5}$. 12, $_{25}$.

4) Așadar el e cel mai vechi între profeți, deși în canonul evreesc e pus în al 4. loc. [Cronología nu e tocmai strict observată].

5) „Parvus propheta versuum supputatione, non sensuum alioquin, ut in tribus voluminibus Salomonis, canticum canticorum quanto brevius est, tanto difficilius . . . ita hic quocque propheta ea videt, ea audit, quae prophetali digna sunt servitute“ *[Ieronim,* Comment. in Obad.], și „Si brevitas habetur contemptui, contemnantur Abdia, Nahum, Sophonias et alii duodecim prophetae, in quibus tam mira et tam grandia sunt, qaae feruntur, ut nescias, utrum brevitatem sermonum in illis demirari debeas, an magnitudinem sensuum“ [Epist. ad Philem.].

§. 27. Iona[1]).

Acesta era fíul lui Amitai din Gat-Hefer (Get-Ofer[2]) în semințía lui Simeon, profețînd sub Ieroboam II.[3]) (pela 800 n. de Cr.) și e identic cu cel din 2. Reg. 14, $_{25}$[4]).

Scopul cărții: „Iona e prototipul Mîntuitorului, care a realizat pe deplin ideea, căreia acela (contra voii sale) a servit, adecă ideea că predica despre pocăință, credință și mîntuirea împreunată cu aceasta dela Iudeii nepocăiți va trece la păgînii cei pocăiți. Precum vestirea lui Iona cătră păgîni a fost pregătită prin petrecerea lui de 3 zile în pîntecele peștelui, așa s'a făcut posibilă vestirea evangeliei între păgîni prin petrecerea de 3 zile a Mîntuitoriului în pîntecele pămîntului (adecă prin moartea și învierea lui, cari sînt punctele cardinale ale operei de mîntuire). Ninivitenii pocăiți sînt antiteza Israiltenilor, ei vor pășî la ziua județului contra tuturor, care au desprețuit predica aceluia, care e mai mare decît Iona." (*Kurtz*, Heilige Geschichte §. 100. 5).

Cuprinsul (4 cap.): Iona primește dela Iehova porunca de a merge la Ninive și a spune acolo să să pocăiască — el însă temîndu-să, că locuitorii ușor pot să fie iertați de Dzeu, merge la Iafo și îmbarcînd pe o corabie voiește a fugí la Tarsis sau Tartes, adecă la celalalt capăt al pămîntului — pe mare să întîmplă o furtună amenințînd corabia cu sfărîmare — corabierii sînt foarte îngrijați, cer ajutor dela zeii lor, iar Iona dormia liniștit — cîrmaciul îl deșteaptă provocîndu-l să să roage la Dzeul său, doar îi va scăpa — furtuna nu încetează — această întîmplare îi face a crede, că cu dînșii trebue să fie vrun făcător de rele — hotărăsc a arunca sorți, care cade pe Iona — el le spune, că e iudeu și ce misiune are de

[1]) יונה = *golumb, porumb,* Ἰωνᾶς.

[2]) „Porro, Geth, in secundo Sephorim miliario, quae hodie, appellatur Diocesaria, euntibus Tyberiadem, haud grandis est viculus, ubi et sepulchrum eius ostenditur" [*Ieronim*, Comment. Ionae].

[3]) „Jeroboamo propheta Ionas praedixit, quod devictis Syriis ditionem suam esset ampliaturus, prolatis eius terminis ad septentriones usque Amathen urbem, ad meridiem vero usque asphaltitem lacum. His enim olim terminis Chananaea terra finiebatur, juxta Josua imperatoris definitionem; quo oraculo excitatus Jeroboamus totos eos tractus, ademptos Syris, ad suum regnum addidit, nihil fallente Jonae vaticinio" (*Iosíf Flaviu*, Antiquit. lib. IX. c. 11).

[4]) Timpul pășirii lui ar fi mai sigur, dacă tradiția Evreilor ar fi adevărată. *Ieronim* zice: „Tradunt Hebraei hunc esse filium viduae Sareptanae, quem Helias propheta mortuum suscitavit, matre postea dicente ad eum: nunc cognovi, quia vir Dei es tu et verbum Dei in ore tuo est veritas. Et ob hanc causam etiam ipsum puerum sic vocatum. Amathi enim in nostra lingua veritatem sonat; et ex eo, quod verum Helias locutus est ille qui suscitatus est, filius esse dicitur veritatis." (Prooem. in Jon.).

împlinit zicîndu-le totodată să-l arunce în mare, unde e înghițît de un pește — în pîntecele acestuia petrece 3 zile — să roagă la Dzeu — iesă la uscat — Dzeu i-să arată și a doauaoară — merge la Ninive, spune locuitorilor, că pentru pocăință mai sînt încă 40 de zile — dela mare pănă la mic să îmbracă în sac, nu mîncă nimic — Dzeu îi cruță — Iona să supără pentru aceasta, iesă afară de cetate, îș cere moartea, clădește o colibă — Dzeu lasă de crește în apropierea ei un chicaion, care feria pe Iona de razele soarelui — preste noapte însă un vierme roade la inima lui și să uscă — Iona iarăș să supără și cu atît mai vîrtos îș cere moartea — Dzeu îi răspunde: „Ție-ț pare rău de chicaion, pentru care nu te-ai ostenit; nici l-ai făcut să crească, ce într'o noapte a crescut și s'a uscat. Și mie oare nu trebuia să-mi fie milă de Ninive, cetatea cea mare, în care sînt mai mulți decît 120.000 de oameni, care nu știu deosebi dreapta lor de stînga lor, afară de vite multe?"

Cartea conține o *istorie adevărată*. Aceasta să vede din multele îndegetări istorice și geografice. Tocmai pe timpul acela Israíl începusă a veni în atingere cu Asur (Os. $5,_{13}$. $10,_{6}$); iar 12 ani după moartea lui Ieroboam II. începe sub Menahem surparea lui prin Ful (2. Reg. $15,_{19}$); descrierea Ninivei corespunde relatărilor din scriitorii profani; decadența ei morală o descriu și Naum $3,_{1}$. Țefan. $2,_{13}$ sq., iar datina de a jălí atît oamenii, cît și animalele e foarte lățîtă în orient. Mai departe vedem, că persoana profetului și a corabierilor e psihologice fidel descrisă; în urmă, cartea la Iudei și creștini totdeuna a fost primită în canon; Cristos însuș să provoacă la ea ca la o istorie adeverată. (Mt. $12,_{39}$—$_{41}$.$16,_{4}$; Lc. $11,_{29}$—$_{32}$).

Neîntemeiată este deci socotința celorce o țîn de parabolă, mit, din cauza că conține foarte multe minuni: Iona în pîntecele peștelui — chicaionul crește preste noapte foarte mare — sorțul cade pe Iona — furtuna încetează îndată și peștele e la îndemînă de a-l înghițî și iarăș a-l lăpăda din sine. Aici să pot aplica foarte bine cuvintele lui *Augustin*: „Aut omnia divina miracula credenda non sunt, aut hoc cur non credatur, causa nulla est" (Epist. 21[1]).

[1]) Sub chicaion קיקיון avem de înțeles *Ricinus communis*, care intradevăr crește foarte răpede; iar „pește mare" (דג גדול) e *Squalus charcharias* și nu *κῆτος*, cum a tradus LXX, căci acesta are un grumaz foarte îngust, precînd în charcharia s'au găsît în timpurile mai noaue nu numai oameni, ci și cai.

Să mai provoacă contrarii la împrejurarea, că autorul vorbește în persoana a treia — ceeace însă arată că el voiește a fi cît să poate de obiectiv — care fenomen să află și la Is. $7,_{3}$ sq. $20,_{2}$ etc.

Din cuprins și *limba* cărții, care samănă foarte mult cu ceea a vechilor profeți, rezultă, că ea s'a scris de însuș profetul, și adecă scurt timp după cele enarate[1]).

§. 28. Miha.

Miha[2]), numit *Moraştitul* (1, $_1$; Ier. 26, $_{18}$[3]) — spre deosebire de alt Miha, care a fost pe timpul lui Ahab și era fíul lui Iimla (1. Reg. 22, $_8$; 2. Cron. 18, $_7$[4]) — a profeţît sub regii Iotam, Ahaz și Ezechía (1, $_1$) fiind contimporan cu Isaía. Din Ierusalím (probabil) să adresează el cătră amîndouă imperiile, dar mai vîrtos cătră Iuda, patria lui. Aceasta rezultă din cuprinsul profețíei vorbind el de căderea Samariei, de Asirieni ca de cei mai mari dușmani (1, $_{5-7}$. 6, $_{16}$. 7, $_{12}$); în urmă din amintirea celor 3 regi ai Iudei și din raportul profețíilor cătră Isaía (Is. 2. cf. Miha 4, $_{1-3}$; Is. 26, $_{21}$ Miha 1, $_3$ etc.)

Cuprinsul să împarte în 3 părți: a) 1. 2; b) 3—5; c) 6. 7: Profetul mustră fărădelegile făcute în Samaria și Ierusalím, cum: nedreptatea, minciuna, idololatría, lăcomía, sgîrcenia, asuprirea săracilor, mituirea judecătorilor, falzitatea profeților — prevestește nimicirea Ierusalímului, restabilirea lui — nașterea Mesíei în Betleem (5, $_2$) — timpurile fericite ce vor urma sub domnía lui — poporul e certat de Dzeu, care i-a dat atîtea bunătăți încă cînd l-a scos din Egípet, iar el l-a uitat — Iuda e cu totul stricat, Dzeu însă îl va scăpa și mîntui, de aceea îl vor lăuda pentru ajutorul dat.

[1]) Unii cred că s'a compus abia pe timpul Macabeilor. Aceasta însă contrazice cu faptica existență a cărții în canon; iar din 3, $_3$ nu să poate deduçe, că Ninive era deja surpată. Tot astfel nu sînt dovadă pentru o compunere mai tîrzíe nici aramaizmele ce să află în carte, căci ele să explică prin împrejurarea, că autorul e din imperiul de nord.

[2]) Numele מיכה e scurtat din מיכיה [2. Reg. 22, $_{12}$] sau מִיכָיְהוּ [Jud. 17, $_1$] sau מיכהו [2. Cron. 18, $_8$] = מיכיהו [2. Cron. 13, $_2$. 17, $_7$]=*cine e ca Iehova*; LXX Μιχαίας; Vulg. *Michaeas*, însămnînd aceeaș ce și מיכאל, ce să întărește prin 7, $_{18}$ și Ier. 26, $_{18}$.

[3]) LXX traduce Miha 1, $_1$ cu *„pe cel al lui Moraști“*, așadar acesta ar fi numele tatălui [*Ciril Alex.*], ceeace însă contrazice cu cele relatate de *Ieronim*: „Qui usque hodie, juxta Eleutheropolim urbem Palaestinae, haud grandis est viculus“ [Prol. in Mich.] — iar Ier. 26, $_{18}$ cu: *Moraștitul*. Moreșet e locul nașterii profetului, și: Moraștitul = cel din Moreșet. Mareșa [1, $_{15}$] e alt oraș, iar Moreșet-Gat [1, $_{14}$] e de explicat: Moreșet care e aproape de Gat.

[4]) *Ieronim* [ad Paulin.], *Isid. Hispal.* [Orig. l. VII] etc. au identificat pe acești doi Miha; dar istoria și cronologia nu permit aceasta, deși nu să poate tăgădui, că profetul nostru începe [1, $_2$] cu cuvintele dela sfîrșitul profeției celuialalt Miha [1. Reg. 28, $_{28}$].

Stilul profetului e îndrăzneţ, sublim în idei, clar şi vioi în predare, bogat în asămănări (1, $_{18}$. 2, $_{12}$ sq 4, $_{9}$ etc.), tropi; demulteori trece dela amenințare la făgăduință şi viceverza (2, $_{12}$. $_{13}$. 4, $_{9}$—$_{11}$. 7, $_{11}$ sq); dicţia e poetică, iar *limba* e clasică. El ocupă locul mijlocíu între Osea şi Isaía, deşi să apropie mai mult de cel din urmă.[1]) Cartea e compusă din mai multe cuvîntări de ale profetului ţinute la deosebite ocaziuni, cari sigur au fost mai cuprinzetoare decît cele de faţă, desi nu putem hotărî la toate: unde începe una şi unde ceealaltă; ba e cu putință că nici chiar cronología nu s'a băgat tocmai strict în samă (Aşa 4, $_{1}$—$_{3}$. Is. 2, $_{1}$—$_{3}$ să raportă la timpul regelui Iotam; iar 3, $_{12}$. Ier. 26, $_{18}$ la Ezechía). Cu toate acestea însă nu să poate zice, că cele 3 părţi între sine nu stau în cea mai strînsă legătură şi astfel a să îndoi de *canonicitatea* cărţii.

§. 29. Naum.[2])

Despre acest profet ştim numai că era din Elcoş, un sat în Galilea.[3]) El a profeţît după risipirea imperiului Israíl (2, $_{3}$) precînd Asirienii stăpînind multe popoară (1, $_{12}$. 2, $_{12}$ sq.

[1]) *Carpzov* l. c. III. pag. 375: „Quo igitur certior esset doctrinae fides, voluit Deus Jesaiam et Micham loqui simul, quasi uno ore, et talem consensum profiteri, quo possent convinci omnes rebelles. Neque enim ulla inter eos aemulatio locum habuit, ut alter exprobraret alteri furtum, quum repeteret, quae dicta erant: nihil potuit accidere gratius utrique, quam ut haberet testimonium a collega suo, et quod divinitus mandatum erat, profiterentur non tantum una mente et uno sensu sed etiam iisdem verbis, et quasi eodem ore".

[2]) Numele נחום să derivă dela נחם=*a mîngâia;* LXX Ναούμ, *Ieronim:* „Qui interpretatur *consolator.* Jam enim decem tribus ab Assyriis deductae fuerant in captivitatem, sub Ezechia rege Juda: sub quo etiam nunc in consolationem populi transmigrati, adversum Niniven visio cernitur. Nec erat parva consolatio, tam his, qui iam Assyriis serviebant, quam reliquis, qui sub Ezechia de tribu Judae et Benjamin ab iisdem hostibus obsidebantur, ut audirent, Assyrios quoque a Chaldaeis esse capiendos, sicut in consequentibus huius libri demonstrabitur" [Prooem. in Nah.]

[3]) *Ciril Alex.:* „Vedenia lui Naum din Elcoş. Elcoş era fără îndoială un sat în Iudea. Noi înţelegem, că numele *Elcheseu* [LXX Ἐλκεσαῖος, Vulg. Elcesaeus] să rapoartă la loc, la patrie şi nu la părintele profetului. Această tradiţie o avem dela aceia, pe care i-am cetit mai nainte" [ad Nah. 1, $_{1}$]; *Ieronim:* „Quidam putant, Helkeseum patrem esse Nahum, et secundum Hebraeam traditionem etiam ipsum prophetam fuisse; cum Helkesei usque hodie in Galilaea viculus sit, parvus quidem et vix ruinis veterum aedificiorum indicans vestigia, sed tamen notus Judaeis, et mihi quoque a circumducente [conducător] monstratus" [Prooem. in Nah.]. În timpul mai nou s'a ivit părerea, că *Elcoş* sau *Alcoş* ar fi un loc în Asiria, nu departe de Mosul şi de Ninive, unde ar fi şi înmormîntat profetul — istoria e însă contrară.

3,$_{1.2}$) smeriseră şi imperiul Iuda (1,$_{9.11.12}$). Prezicînd el surparea Ninivei şi a puterii asiriene (1,$_{14}$. 2,$_{1}$ sq. 3,$_{1}$ sq); raportîndu-să 1,$_{11}$ la Sanherib, care nu de mult pricinuisă atîtea nevoi (2. Reg. 19,$_{35}$ sq) — ceeace e încă în amintire proaspătă (1,$_{9.11.12}$ cf. Is. 36,$_{14}$ sq. 37,$_{3.17}$; 2,$_{14}$ cf. Is. 36,$_{13}$. 37,$_{9}$) — dar neamintindu-să moartea lui, rezultă că a fost activ în a doaua jumătate a domnirii lui Ezechía, în care timp s'a şi compus cartea. În cap. 3,$_{8}$ sq. să mai aminteşte că No-Amon (Teba) în Egípet a fost ocupat de un popor duşman, iar locuitorii duşi în prinsoare. De am şti pozitiv cînd s'a întîmplat aceasta, am putea face concluziuni pentru cartea noastră.

Cuprinsul (3 cap.; fiecare capitlu formează o parte): Dzeu din iubirea ce o are către poporul său Israíl va nimicí pe duşmani şi îndeosebi pe Ninive cea superbă care a surpat imperiul israiltean — Ninive să fie gata de apunere, căci deşi acum e mare şi puternică, nu să teme de nimica, totuş vine timpul când vor urma asupra ei pedepsele dzeeşti.

Stilul e original, poetic, clar, vioi; *limba* clasică, fără de aramaizme şi aşa foarte puţină deosebire să află în această privinţă intre Naum şi contimporanii săi: Isaía, Miha.

Cartea totdeuna a fost recunoscută de *canonică*.

§. 30. Avacum.[2])

Despre persoana acestui profet (1,$_{1}$. 3,$_{1}$) alte date nu avem. Din inscripţia cap. 3 să vede că era levit, căci spre a putea cînta la cultul dzeesc un imn compus de sine însuş cu acompaniarea instrumentului să cerea îndreptăţire din ofici. Unii au voit să-l identifice cu Dan. 14,$_{32}$, dar cronología nu îngădue aceasta. *Timpul* activităţii profetului după cuprins e înainte de invaziunea Caldeilor, care s'a întîmplat după bătălia dela Circezium. Aşa să espune 1,$_{6}$, că aceştia au în-

1) *Lowth:* „Ex omnibus minoribus prophetis nemo videtur aequare sublimitatem, ardorem et audaces spiritus Nahumi“ [De sacra poësi Hebr. §. 281].

2) חבקוק, LXX Ἀμβακούμ şi Ἀββακούμ, să derivă dela חבק = a *îmbrăţîşa;* subst. e poate în loc de חבקבוק = *îmbrăţişare. Ieronim:* „Vel ex eo, quod amabilis Domini est, vocatur amplexatio; vel quod in certamen et luctam, et ut ita dicam, amplexum cum Deo congreditur, amplectantis, id est, luctantis sortitus est nomen. Nullus enim tam audaci voce ausus est Deum ad disceptationem justitiae provocare, et dicere ei: cur in rebus humanis et in mundi istius πολιτείᾳ tanta rerum verşatur iniquitas?“ [Prolog. ad Habac.].

ceput a să lăţî cătră apus, dar nu să zice că au ajuns în Iuda şi Ierusalím; profeţii Ieremía şi Ţefanía, care trăesc sub Iosía, atîrnă dela Avacum (2, $_{20}$ cf. Ţef. 1, $_{7}$; 1, $_{8}$ cf. Ier. 4, $_{13}$. 5, $_{6}$); să zice 1, $_{5}$ că pedepsele cu cari ameninţă Dzeu vor urma chiar în zilele celorce le aud; în urmă cap. 3. presupune un cult al lui Iehova bineorganizat, deoarece din v. 19 să vede, că imnul acesta e menit pentru cultul dzeesc public: aşadar profetul au fost activ după al 12. an al lui Iosía.

Cuprinsul [să împarte a) 1. 2., b) 3]: Dzeu întru dreptatea sa nu mai poate suferi fărădelegile poporului — el a pus în mînile Caldeilor executarea dreptăţii sale — Iudeii de aceştia nu vor scăpa; dar şi pentru aceştia e deja gătită peirea — cap. 3 e o odă frumoasă, în care laudă profetul în formă de psalm măreţía şi binefacerile dzeeşti arătate poporului său, care din contră e rău şi neascultător.[1])

Stilul e energic, sublim şi dovedeşte, că cartea s'a scris pe timpul cînd profeţía era în floare. Ea este — îndeosebi însă cap. 3 — una dintre cele mai însămnate roduri ale literaturii profetice şi poetice la Evrei.

Autenticitatea şi *redactarea* cărţii de însuş profetul (cf. 2, $_{2}$) au fost totdeauna recunoscute.

Oda din cap. 3. pare a fi fost întrodusă în cultul dzeesc, deoarece are 3 *Sela* şi inscripţia obicinuită la psalmi.

§. 31. Ţefanía.[2])

În privinţa acestui profet avem date în însaş cartea. El să numeşte: „*Fiul lui Cuş, fiul lui Godolía, fiul lui Amaría, fiul lui Ezechía*“ (1, $_{1}$), care din urmă, încheind şirul genealogic, trebue să fie fost foarte cunoscut contimporanilor, deoarece simpla amintire a numelui e suficientă spre a

[1]) *Ieronim:* „Quomodo prior propheta Nahum, vaticinium habet contra Niniven et Assyrios, qui vastaverunt decem tribus, quae vocabantur Israel, ita Habacuc prophetiam habeat adversus Babylonem et Nabuchodonosor, a quibus Juda et Jerusalem, templumque subversa sunt“ [Prol. ad Habac.].

[2]) Numele צפניה, LXX Σοφονίας, *Sophonias*, să derivă dela צפן = *a ascunde, a păzî* şi יה; *Ieronim: arcanus Domini* [In prol. ad Joël.] şi zice: „Nomen Sophoniae, alii speculam, alii arcanum Domini transtulerunt. Sive igitur specula, sive absconditum Domini interpretatur, utrumque prophetae convenit“ [Comment.]; „Speculator et arcanorum Domini cognitor“ [Epist. ad Paul.]. Aşadar s'ar deriva dela צפה = *speculatus est, exploravit.* Numele acesta să mai află 1. Cron. 6, $_{25}$; Ier. 52, $_{24}$; Zah. 6, $_{14}$.

deosebí familia aceasta de alta (analogíe Zah. $1,_{1}$ cf. Ezra $5,_{1}$). Unii au crezut, că profetul a fost strănepotul regelui Ezechía, fiindcă numai astfel să explică împrejurarea, că aici contra obiceiului la alţi profeţi, să amintesc patru generaţiuni; alţii iarăş susţîn contrarul. Ei zic: deşi lipseşte uneori apoziţia „regele“ (2. Reg. $19,_{3}$), totuş aşa ceva nu să poate întîmpla în inscripţia unei cărţi (cf. Prov. $25._{1}$; Is. $38,_{1.9}$. $39,_{1}$); iar la argumentul celor de mai nainte, că autorul a voit să încungiure repeţirea unuia și aceluiaş cuvînt, să aduce Ier. $1,_{3}$. La tot cazul însă să poate afirma cu *Ciril Alex.*, că profetul „după origine nu era din neam de rînd“, ce să confirmă și prin aceea, că el să adresează mai vîrtos cătră nobilii poporului.

Cuprinsul [a) cap. 1.; b) cap. $2,_{1}$—$3,_{8}$; c) cap. $3,_{9}$—$_{20}$]: Iuda și Ierusalímul vor fi pedepsite pentru fărădelegile, idololatría lor — mai marii sînt nedrepți, profeții vorbesc lucruri îngîmfate — preoții sînt neconștiențioși, judecătorii mitarnici, poporul îndărătnic — profeții contra popoarălor, cari au asuprit pe Israilteni amenințîndu-le cu pierzare: Filistenii, Moabitenii, Cretenii, Amoniții, Etiopenii, Cușiții și Asirienii cu Ninive cea măreață — poporul lui Dzeu fiind lămurit prin atîtea suferinți va ajunge la fericire, cînd nime nu-i va mai putea face ceva rău, deoarece Dzeu este în mijlocul lui și-l scutește.

Timpul activității e domnia lui Iosía („în zilele lui Iosía, fiul lui Amon, regele Iudei“, $1,_{1}$). Cuprinsul descrie starea internă a ţării în acelaş mod ca şi Ieremía[1]); să amintesc rămăşiţele cultului idololatru ($1,_{4.5}$), pe care acest rege din al 12—18. an al stăpînirii sale l-a delăturat (2. Reg. $22,_{1}$ sq; 2. Cron. $34,_{1}$ sq); să vorbeşte de căderea Ninivei ca de ceva ce abia să va întîmpla ($2,_{3}$; ce a fost înainte de 605, deoarece atunci moare Nabopolasar şi predă tronul lui Nebucadnezar); în urmă profetul stă în strînsă legătură cu Avacum $2,_{20}$. Din acestea rezultă, că Ţefanía a fost într'ajutorul amintitului rege nobil şi înţelept, şi că cartea s'a compus înainte de al 18. an al lui Iosía.

[1]) Noi vedem că nu să cinstește numai Iehova [$1,_{5}$ cf. Ier. $6,_{20}$], ci și alți zei [$1,_{4.5}$ cf. Ier. $7,_{11}$ sq.]; există jurămînt falz la Iehova și zei [$1,_{5}$ cf. Ier. $5,_{2}$. $7,_{9}$. $5,_{7}$. $12,_{6}$]; toate păturile soțietății sînt demoralizate: familia regească, principii, profeții și preoții [$1,_{4.8.9}$. $3,_{3.4}$ cf. Ier. $2,_{8.26}$]; poporul e nerușînat [$2,_{1}$. $3,_{5}$ cf. Ier. $3,_{3}$. $6,_{15}$. $8,_{12}$]; Ierusalímul e rebel [$3,_{1}$ cf. Ier. $4,_{17}$. $5,_{23}$], e pătat cu sînge și urîciunile zeilor [$3,_{1}$ cf. Ier. $2,_{22}$ sq.]; să asupresc văduvele și săracii; casele sînt pline de avere străină [$3,_{1}$ și $1,_{9}$ cf. Ier. $5,_{27}$ sq. $6,_{6}$].

Stilul e vioi, puțîn original și conține afară de unele figuri foarte multe reminiscențe și împrumutări din profeții de mai nainte[1]); e mai slab decît al lui Naum și Avacum; — *limba* e curată și ușoară.

Toate 3 capitlele formează un întreg și sînt cvintesența activității profetice a lui Țefanía; iar cu privire la *caracterul* cărții să observă, că profetul ca nime altul să estinde asupra întregii economii (remunerătoare și pedepsitoare) a lui Dzeu. Această însușire a observat-o deja Bucer, care zice: „Si cuncta quis desiderat secreta vatum oracula brevi dari compendio, brevem hunc Zephanjam perlegat" (Comment. 1528). *Autenticitatea* e de toți recunoscută.

§. 32. Agheu.[2])

Cine a fost Agheu nu știm.[3]) El să amintește în cartea atribuită lui (1,$_{1}$. 2,$_{1 \cdot 10 \cdot 20}$) ca contimporan al lui Zerubabel și Iosua. Pășind în al 2. an al lui Daríu Istaspe (Ezra 5,$_{1}$. 6,$_{14}$; 520 n. de Cr.) admoniază pe prepoziți și popor de a continua zîdirea templului, întreruptă în urma împrejurărilor nefavorabile (Ezra 4) și din lipsa de zel.[4])

Cuprinsul [a) cap. 1; b) cap. 2,$_{1}$—$_{9}$; c) cap. 2,$_{10}$—$_{19}$; d) cap. 2,$_{20}$—$_{23}$]: Profetul provoacă pe popor de a reîncepe zîdirea templului, căci fiecare pentru sine zîdește palate frumoase — nerodirea cîmpului e o pedeapsă dzeească pentru negligența lor la lucrul lui Iehova — bătrînii poporului să plîngeau că templul acesta nu va fi

1) 1,$_{7}$ cf. Av. 2,$_{20}$; Ioíl 1,$_{15}$; 1,$_{18}$ cf. Am. 5,$_{11}$; 3,$_{19}$ cf. Miha 4,$_{6 \cdot 7}$; 4,$_{14}$ cf. Is. 34,$_{16}$ etc.

2) חגי, LXX Ἀγγαῖος, *Aggaeus* [prescurtare din Agaría ca și Zacheu din Zaharía] să derivă dela חג: „Quem nos festivum sive solemnem possumus dicere" [*Ieronim*, Comment.]; mai pe larg explică Abarbenel: „Quia prophetavit de excidio templi secundi, et praedixit populum reversurum Hierosolymam ad aedificandum domum Domini, quod eis gaudium excitavit et laetitiam, ut laetitiam noctis, qua sanctificatur festum (חג), inde ita vocatum esse Haggaeum ex significatione tripudiantis vel festum celebrantis, quod ille requirat domum Domini" [cf. Carpzov l. c. III. pag. 422 sq].

3) „Quidam putant et Joannem Baptistam et Malachiam, quem interpretantur angelus Domini, et Aggaeum, quem nunc habemus in manibus, fuisse angelos, et ob dispensationem et jussionem Dei assumsisse humana corpora et inter homines conversatos" *[Ieronim*, Comment. ad Agg.]; *Ciril Alex.* e de părere contrară: „Ceeace zice s. Scriptură de Agheu numîndu-l înger, nime nu va înțelege, că el avea o natură îngerească — ce ar fi absurd: ci el s'a născut în chipul nostru din femeie și afirmăm, că el s'a numit vestitor dela ἀγγέλλειν" [Comentar la acest loc].

4) Din 2,$_{3}$ au dedus unii, că profetul ar fi văzut și templul lui Solomon. În acest caz la pășirea de acum era foarte înaintat în vîrstă.

așa de măreț ca cel al lui Solomon, iar el le arată că îl va întrece, deoarece întrînsul va vení Mesía — mustră pe popor și preoți pentru darurile lor necurate — să adresează către Zerubabel arătîndu-i, că în timpurile viitoare casa lui Davíd iarăș va fi preamărită.

Acest cuprins a fost adunat de însuș profetul din cuvîntările sale ținute la deosebite ocaziuni și anume nu în întreaga lor extenziune, ci după părțile mai însemnate.

Stilul e simplu retoric, să apropie foarte mult de proză, vioi devine el prin multele întrebări; *limba* e cam liberă de caldaizme.

Caracterul *canonic* al cărții n'a fost nicicînd tras la îndoială.

Afară de cartea de față să mai atribue lui și altele. LXX adaogă la ps. 137. titlul: „*Psalmul lui Davíd, Agheu și Zaharía*"; la ps. 145. 146. 147. 148: „*Aliluia lui Agheu și Zaharía*" ; iar în Vulg. ps. 111. are inscripția: „*Alleluja, reversionis Aggaei et Zachariae*"; în traducerea siriană stă înaintea ps. 126: „*Ex psalmis ascensionis. Dicitur de Aggaeo et Zacharia, qui ascenderunt e Babel una cum captivitate*"; la ps. 127.: „*Dicitur quoque de Aggaeo et Zacharia, qui urgebant structuram templi.*" De aceea zice *Epifane* (De vita prophet.): „Și acesta a cîntat mai întîi aci (în templul restaurat) aliluia, ce să poate interpreta cu: să lăudăm pe Dzeul cel viu. Amín, adecă: așa fie, fie . . . de unde și noi cîntăm aliluia, care e imnul lui Agheu și Zaharía."

§. 33. Zaharía.[1])

Autorul să numește: „*Fiul lui Barahía, fiul lui Ido*" (1, $_{1 \cdot 7}$)[2]. Neem. 12, $_{4}$ să amintește între capii familiilor preoțești, care cu Zerubabel și Iosua au venit din exil, un Ido, al cărui urmaș e Zaharía (ib. v. 17). Nu este nici un motiv de a să îndoí, că aceștia sînt profetul de față cu moșul său, care din urmă fiind contimporanilor mai binecunoscut decît Barahía, la Ezra 5, $_{1}$. 6, $_{14}$ să amintește singur, ca cum ar fi tatăl profetului. El era deci din neam preoțesc, a pășît cu 2 luni

1. זכריה sau זכריהו, LXX Ζαχαρίας, = *Iehova îș aduce aminte*, să află în s. Scriptură foarte adeseori. (2. Reg. 14, $_{29}$. 18, $_{2}$; Is. 8, $_{2}$; Zah. 1, $_{1}$; Ezra 8, $_{3 \cdot 11 \cdot 16}$. 10, $_{26}$; Neem. 8, $_{4}$. 11, $_{4 \cdot 5 \cdot 12}$; 1. Cron. 5, $_{7}$. 9, $_{21 \cdot 37}$. 15, $_{18 \cdot 24}$. 24, $_{25}$. 26, $_{2 \cdot 11}$. 27. $_{21}$; 2. Cron. 17, $_{7}$. 20, $_{14}$. 21, $_{2}$. 24, $_{20}$. 26, $_{5}$. 29, $_{13}$. 34. $_{12}$. 35. $_{8}$; Lc. 1, $_{5}$. *Ieronim*: „Quia (Judaei reduces) habebant memoriam Domini et propter memoriam benedectionem, et ob benedictionem testimonium, idcirco ad populum Zacharias, filius Barachiae, filius Addo mittitur" (Comment. ad Zach.).

[2]) *Ciril Alex.*: „Fericitul Zaharía era din sînge sînt, adecă din seminția lui Levi și s'a născut după trup din tatăl său Barahía, iar după spírit s'a nutrit de profeție; este fiul lui Ido profetul, în ale cărui moravuri, dupăcum trebue să credem, a fost crescut și ale cărui vîrtuți le-a imitat" [Comment. in Zach.).

mai tîrzíu decît Agheu (l. c. mai nainte) amintindu-să încă şi sub arhiereul Ioachím (Neem. 12, $_{16}$). La starea profeţască a fost chiemat fiind încă tînăr (2, $_4$) şi a continuat lucrarea lui Agheu, dar pănă cînd, nu ştim.

Cuprinsul:

a) *Partea întîia* (1—8): după provocare la pocăinţă ca întroducere urmează 9 viziuni[1]) de deosebit cuprins, între cari unele să şi explică — bătrînii întrabă pe profet, de au să mai ţînă posturile întroduse[2]) — el primind înştinţare dela Dzeu le spune, că aceste posturi de acum înainte vor fi casei lui Iuda de bucurie şi veselie — mustră neascultarea poporului — făgăduieşte că Ierusalímul iarăş va fi locuit şi să vor sîmţí întrînsul bine.

b) *Partea a doaua* (9 - 11): ameninţă cu smerirea duşmanilor: Damascului, Filistenilor, Tirului, Asiriei şi Egípetului — regele Sionului va ieşî din toate învingător şi Israíl va prospera mai mult decît alte popoară — ceice nu să pocăesc vor fi aspru pedepsîţi.

c) *Partea a treia* (12—14) arată că toţi duşmanii lui Dzeu vor fi nimiciţi — Israíl pocăindu-să va fi mîntuit — suferinţele păstorului lui Iehova — pedeapsa duşmanilor săi şi mărirea Sionului, în care va trona Domnul pămîntului.

Acest cuprins conţîne: viziuni, simboale (1, $_8$—6, $_{15}$), cuvîntări simple (7. 8) şi cuvîntări cu asămănări îndrăzneţe (9—14)[3])

Autorul cărţii e Zaharía. Abia din veacul al 17. — mai întîi în Anglia, apoi în Germania — au început unii critici[4])

[1]) Numite după timpul în cari s'au împartăşît *nocturne*, şi a fost ziua a 24. luna a 11. anul al 2. al lui Daríu *I*staspe (1, $_7$) formînd descoperirea din luna a 8. a aceluiaş an întroducerea [1, $_1$—$_6$].

[2]) În decursul exilului babilonian adoptaseră Iudeii obiceiul de a postî în zilele, cari sînt momente însămnate ale catastrofei pricinuite de Caldei: în 10. a lunei a 5. [Ab], pentrucă atunci Nebucadnezar a aprins cetatea şi templul [Ier. 53, $_{12}$. $_{13}$ cf. 2. Reg. 25, $_8$ sq.]; în luna a 7. ziua a 3. întru amintirea omorîrii guvernatorului Godolía [Ier. 41, $_1$ sq.; 2. Reg. 25, $_{25}$ sq.]; în luna a 4. ziua a 9. pentrucă în această zi Ierusalímul a fost ocupat de Nebucadnezar în al 11. an al lui Zedechía [Ier. 39, $_2$. 52, $_6$. $_7$]; în urmă în 10. din luna a 10., deoarece atunci Nebucadnezar a început în al 9. an al lui Zedechía a împresora cetatea Ierusalímului [2. Reg. 25, $_1$; Ier. 39, $_1$].

[3]) Tocmai această variaţiune aduce cu sine, că multe locuri sînt foarte greu de înţeles. *Ieronim* îl numeşte: „Obscurissimus et inter duodecim longissimus" [I. ad. Exuperium), şi întralt loc zice: „Ab obscuris ad obscuriora transimus; et cum Moyse ingredimur in nubem et caliginem. Abyssus abyssum invocat, în voce cataractarum Dei; et gyrans gyrando vadit spiritus et in circulos suos revertitur. Labyrinthios patimur errores et Christi caeca regimus filo vestigia" [Proleg. ad Comment. lib. II. ad Exuper.].

[4]) Întîia anză la îndoieli a dat Mt. 27, $_9$, unde să citează o profeţie sub numele lui Ieremía, care la acesta nu să află, dar are cea mai mare asămănare cu Zah. 11, $_{12}$. $_{13}$.

să afirme, că cap. 9—14 nu pot avea acelaş autor cu cele premergătoare, deoarece referinţele cuprinse în ele nu corespuud celor după exilul babilonian avînd şi o formă deosebită. Purcezînd din aceste motive au zis unii, că aceste capitle sînt compuse de unul sau mai mulţi autori înainte de exil — şi adecă cap 9—11 de un profet sub regele Ahaz, iar 12—14 de un bărbat care a trăit în timpurile din urmă înainte de risipirea imperiului Iuda.

La acestea din partea susţiitorilor unităţii s'a răspuns: autorul descrie starea poporului după exil întru toate fidel, servind astfel de bază la descrierea desvoltării împărăţiei lui Dzeu pe pămênt[1]; forma deosebită e condiţionată de obiectul ce să tractează[2]; în urmă nu să poate explica, de ce adunătorii canonului evreesc toate 14 cap. le-au considerat ca un întreg, în care părţile singuratice stau în cea mai strînsă legătură.

Limba e curată, liberă de caldaizme.

Observare. Locuri mesianice sînt 9,$_{9}$ cf. Mt. 21,$_{4}$; 11,$_{12}$ Mt. 27,$_{9}$; 12,$_{10}$ Io. 19,$_{37}$; 13,$_{7}$ Mt. 26,$_{31}$.

[1]) Poporul e împrăştiat între păgîni ca o turmă fără păstor (10,$_{2}$) — deşi Iuda în parte s'a reîntors la Ierusalím — şi mai sînt mulţi care aşteaptă eliberarea (9,$_{11\cdot 12}$ cf. 2,$_{10}$ sq), precînd celalalt imperiu trebue mai întîi adunat (10,$_{6-10}$); desbinarea între amîndoauă imperiile a încetat; Iehova priveşte la toate semînţíile lui Israíl (9,$_{1}$), cari fiind unite vor învinge pe Iavan (9,$_{13}$); Iehova le dă harul său fiind o turmă (9,$_{16}$ cf 8,$_{13}$); păstorul Dlui paşte turma unită — care unire profeţii înainte de exil o aşteaptă numai (Is. 11,$_{13}$; Os. 2,$_{2}$; Ez. 37,$_{15}$ sq.) — şi va nimici frăţía între Iuda şi Israíl prin frîngerea toiagului (11,$_{14}$); din cele 2 imperii s'a format un popor, care locuieşte în Iuda şi Ierusalím (2,$_{2\cdot 16}$); să ameninţă Israíl care să află în aceste locuri (12,$_{1\cdot 2\cdot 5}$· 14,$_{2\cdot 14}$); reprezentanţii păgînilor sînt Asur (ţara de nord) şi Egípetul (ţara de miazăzi, 10,$_{10}$ cf. 6,$_{6}$); imperiul duşman să numeşte Iavan, care e o expresiune împrumutată dela Daníl 8,$_{21}$; iar amintirea Damascului, Hamatului, Tirului, Sidonului şi Filistenilor (9 $_{1-6}$) să potriveşte înainte şi după exil.

[2]) Dacă aici nu sînt viziuni, îngeri, satana, cei 7 ochi ai lui Dzeu, apoi să observă, că şi Amos are viziuni abia în partea a doaua. La Zah. nu sînt numai viziuni, ci şi cuvîntări profetice (1,$_{1-6}$. 7. 8), acte simbolice (6,$_{9-15}$. 11,$_{4-17}$); îngerii, satana lipsesc şi în 7. 8. (cf. 14,$_{5}$); ochii lui Dzeu să află numai 3,$_{9}$. 4,$_{10}$, dar provedinţa dzeesacă, care să simbolizează prin aceştia, să exprimă astfel şi 9,$_{1\cdot 8}$. Limba e acomodată obiectului: viziunile să espun în proză simplă, iar profeţíile în cuvîntări retorice, chiar în asămănări îndrăzneţe În urmă dacă în inscripţii autorul nu să numeşte, această împrejurare nu poate serví ca motiv de a ne îndoí în privinţa autenticităţii, căci aşa ceva întîmpinăm şi la Isaía 15,$_{1}$. 17,$_{1}$. 29,$_{1}$ etc. — cari cap. nicicînd n'au fost atacate ca neautentice.

§. 34. Malahía.[1])

Acest profet nu e cunoscut mai deaproape. Tradiţiunea evreească susţîne, că sub acest nume avem de înţeles pe Ezra,[2]) alţii zic că un înger al lui Dzeu.[3])

Cuprinsul [a) cap 1, $_2$—2, $_9$; b) cap 2, $_{10}$—$_{16}$; c) cap 2, $_{17}$— 3, $_{24}$]: să asamănă soartea tristă a poporului israiltean cu a altor popoară mîngăindu-să că stă mai bine — mustră pe preoţi, pentrucă pe altarul de jertfe să aduc daruri necurate spuind că lui Dzeu acestea sînt neplăcute şi că de acum înainte nici nu le mai voieşte, deoarece toate popoarăle îi aduc daruri curate — mai odată amenință pe preoţi, că dacă nu-şi vor împlini datorinţele după prescriptele legii, îi va pierde -- mustră căsătoriile cu femei străine şi despărţirea urmată după acestea de femeile legitime — poporul să mustră pentrucă murmură contra lui Dzeu fiind nemulţămit cu conducerea lui — vine timpul, cînd el va judeca popoarăle, dar înainte de ziua cea mare va vení un înaintemergător, care pregăteşte pe oameni pentru aceasta — cei nedrepţi vor peri, iar cei drepţi să vor bucura de binecuvîntările acelei zile — atunci va răsări soarele dreptăţii, la ale cărui rază toţi să vor simţí fericiţi — sosirea zilei celei mari să va face cunoscută prin păşirea profetului Ilíe.

Din cuprins rezultă, că Malahía a fost contimporan cu Ezra şi Neemía lucrînd pe timpul, cînd cest din urmă pentru a doauaoară petrecea în Ierusalím: deci după al 32. an al lui Artaxerxe Longiman.[4])

1) Numele מַלְאָכִי, *Μαλαχίας*, Vulg. *Malachias* = *îngerul lui Iehova*, să explică ca prescurtare din מַלְאָכְיָה, ca אֲבִי (2. Reg. 18, $_2$) din אֲבִיָּה [2. Cron. 29, $_1$.]

2) „Per manum Malachiae, cujus nomen appellatum est Esdra scriba“ [Targum I, 1]; ceeace crede şi *Ieronim:* „Malachi autem Hebraei Esdram existimant sacerdotem: quia omnia, quae in libro illius continentur, etiam hic propheta commemorat, dicens: labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirunt ex ore ejus, qui angelus Domini exercituum est. Tempus quoque titulusque conveniunt. . . . Igitur et Malachi, i. e. Esdras, post Aggaeum et Zachariam, qui sub Dario prophetae fuerunt, fuisse credendus est“ [Praef. ad Malach.].

3) *Ieronim:* „Nec putandum est juxta quorundam opinionem, angelum fuisse de coelo et assumsisse corpus humanum, ut Jsraeli, quae a Domino sunt mandata, loqueretur. Si enim interpretanda sunt nomina, et ex nominibus non spiritualis intelligentia, sed historiae ordo texendus est, ergo et Osee, qui Salvator dicitur, et Joël, qui interpretatur Dominus Deus, sive incipiens, et ceteri prophetae, non erant homines, sed vel angeli, vel Dominus atque Salvator, quia hoc eorum nomina resonant“ [Prooem. in Malach.]. De această părere e şi *Ciril Alex.* zicînd, că trebue desconsiderată socotinţa celorce afirmă, că Malahía a fost un înger şi a luat numai corp omenesc [Prooem. in Mal.]. LXX traduce în inscripţie cu *Μαλαχία*, iar versul dintîi „. . . . . *cuvîntului Domnului asupra lui Israíl prin îngerul său*“.

4) La acest rezultat ajungem dacă comparăm cele relatate de Mal. cu Neemía. Ca şi Neem. [13, $_{23}$ sq.] mustră Mal. căsătoriile cu femei străine [2, $_{11}$]; poporul despreţueşte pe Iehova [1] prin aducerea de jertfe necurate [1, $_6$ sq.], deşi

Deşí ultimul între profeţi şi trăieşte întrun timp, cînd nu să mai putea produce ca mai nainte, din care cauză *stilul* e cam negles, totuş vedem, că pelîngă nizuinţa de a corespunde actualităţii, caută el a face cuprinsul cărţii interesant folosîndu-să de antiteză şi sentinţe.[1])

Observare. Locuri de importanţă sînt: 1 $_{11}$. 3, $_{1}$. 4, $_{5}$. $_{6}$.

C.

Aghiografele

§. 35. Împărţirea.

Clasa a treia a cărţilor canonice o formează aşanumitele *Aghiografe* (כתובים; *Ἁγιόγραφα, cărţi sînte*) împărţîndu-să în: a) *cărţi poetice;* b) *cartea profetică a lui Danίl* şi c) *cărţi istorice.* Ele pentru teocraţíe n'au însămnătate constitutivă sau normativă ca cărţile lui Moisí; nici nu sînt descoperirea nemijlocită a lui Dzeu cătră poporul ales ca cărţile profetice, ci sînt productele vieţii spirituale normate de lege şi profeţi.

CAPITLUL ÎNTÎI.

Cărţile poetice.

§. 36. Poezía T. V.

Viaţa poporului israiltean e normată întru toate de raportul, în care stătea el cu Iehova. Conştiinţa acestui raport, deşteaptă totdeuna prin Tora şi profeţi, ş-a aflat expresiune

Neem. de aceasta nu aminteşte, dar îl ceartă, pentrucă aduc prea puţîn [13, $_{4}$ sq.], cu ceeace consună Mal. 3, $_{10}$; templul e zîdit, există un cult regulat [1, $_{6}$ sq. 2, $_{4}$ sq. 3, $_{1}$. $_{10}$]; să aminteşte guvernatorul străin [1, $_{8}$]: aşadar profetul a vieţuit după Agheu şi Zaharía fiind ţara supusă unei stăpîniri străine. Mai departe arată profetul, că Iudeii nu dau zeciuielile la cari s'au deobligat [Neem 10, $_{32}$ sq.]: va să zică ei ajunseseră în stare de a-şi putea împlini datorinţele cătră Iehova din al său propriu şi nu erau mai mult nevoiţi a apela la dărnicía regilor perzeşti [Ezra 6, $_{9}$ sq. 7, $_{20}$—$_{23}$]. Acest rău însă nu s'a putut naşte îndată, ci a trebuit să treacă cîtva timp la mijloc. Nu să poate afirma în urmă nici aceea, că Mal. a trăit mult mai tîrzíu decît Neem., deoarece să aminteşte, că acesta a delăturat abuzurile [13, $_{12}$—$_{14}$. $_{21}$ sq. $_{29}$—$_{31}$], sau că profeţía a fost mai tîrzíu publicată, pentrucă atunci n'ar ocupa locul între profeţi, ci cel mult între aghiografe [Nägelsbach, PRE. art. Maleachi].

1) Carpzov l. c. III pag. 458: „Stylo utitur, pro saeculi sui genio satis eleganti, terso ac nitido, conciso tamen et ad aculeos in legentium animis relinquendos composito."

şi în poezíe,[1]) care primeşte un caracter religios. Ideile ce să exprimă în ea sînt pătrunse de atîrnarea și scutirea de Iehova; de aceea avînd un atare caracter și cuprins s'au desvoltat mai vîrtos doauă forme: cea *lirică* și *didactică*[2]) cu numirea generală שִׁיר şi מָשָׁל (1. Reg. 5,$_{12}$), eposul şi drama însă nu.[3]) Dar chiar şi aceste doauă speţii de poezíe nu sînt totdeuna bine deosebite, căci vedem că adeseorí trec una în alta, d. e. cartea Iob e după tendinţă didactică și totuş are multe locuri lirice; unii psalmi, d. e. 119, sînt mai mult didactici decît lirici.

Poezía evreească să deosebeşte de poezía altor popoară atît prin *cutezanța și felurimea asămănărilor, tropilor, figurilor,* cît și prin *formă. Rima* și *metrul*[4]) lipsesc cu totul, căci puţinele exemple,[5]) ce să află, sînt numai din întîmplare; mai întîmpinăm *aliterația* (Ex. 5,$_{1 \cdot 8}$. 8,$_{15}$), *paronomazía* (Is. 33,$_{1}$), *jocuri de cuvinte* (Is. 5,$_{7}$. 7,$_{9}$. 61,$_{3}$; Miha 1,$_{10}$ sq) etc.

Cea mai obicinuită formă a poezíei evreeşti este aşanumitul *paralelizm,* în care ideea nu să exprimă prin o singură propoziţie, ci prin doauă sau mai multe membre de propoziţie. D. e. ideea: sînt încungiurat de duşmani (ps. 3,$_{1}$) sună în paralelizm:

Doamne cît de mulți sînt duşmanii mei,
Mulți să scoală asupra mea.

Paralelizmul poate fi:

1. *după cuprinsul* membrelor singuratice:

1) Cele mai vechi urme de poezíe în T. V. să află: Gen. 4,$_{23}$. 5,$_{29}$. 9,$_{25}$. 14,$_{19}$. 24,$_{66}$. 27,$_{28 \cdot 39}$. 48,$_{15}$. 49,$_{1}$ sq; Ex. 15,$_{1}$ sq. 17,$_{16}$ sq; Num. 6,$_{24}$. 10,$_{35}$. 21,$_{17 \cdot 27}$. 23,$_{7}$ sq.; Deut. 32,$_{1}$ sq. 33,$_{1}$ sq; apoi Ios. 10,$_{12}$; Jud. 5,$_{1}$ sq. 14,$_{14 \cdot 18}$. 15,$_{16}$; 1. Sam. 2,$_{1-10}$. 15,$_{33}$. 18,$_{7}$; 2. Sam. 1,$_{19-27}$. 3,$_{33}$. 20,$_{1}$. 22,$_{1-51}$. 23,$_{1-7}$; 1. Reg. 12,$_{16}$; 1. Cron. 16,$_{8-36}$; cărțile profeților încă conțîn unele cîntări: Is. 38,$_{10-20}$; *I*ona, 2,$_{3-10}$; Avac. cap. 3 și Plîngerile. — De a existat la Iudei poezía profană și la ce grad de perfecțiune a ajuns, nu știm, deşí din Am. 6,$_{5}$ ar rezulta, că unii începuseră să o cultive.

2) Poezía lirică ajunge culmea înfloririi prin Davíd, iar cea didactică prin Solomon, care după 1. Reg. 4,$_{32}$ a compus 1.005 de cîntece.

3) Unii au căutat a face din Iob și Cîntarea Cîntărilor cel puțîn poezíi dramatice, dacă nu drame — dar fără succes. — Avem și urme de *ghicitură* [Jud. 14,$_{14}$. 18,$_{1}$], *fabulă* [Jud. 9,$_{8}$; 2. Reg. 14,$_{9}$ sq.] și *parabolă* [2. Sam. 12,$_{1}$; Is. 5,$_{1}$ sq.]

4) Din veacul al 7. după Cr. să află amîndoauă, ceeace dovedește îndestul, că nu sărăcía limbii în forme sau caracterul ei e vina că nu există și mai nainte.

5) Gen. 4,$_{22}$; Jud. 14,$_{18}$. 16,$_{23 \cdot 24}$; 1. Sam. 18,$_{7}$; ps. 6,$_{2}$. 8,$_{5}$; Iob 10,$_{10 \cdot 11 \cdot 17}$; Prov. 22,$_{10}$ etc.

a) *sinonim*, cînd aceeaş idee să exprimă în mai multe membre de propoziţie, dar cu alte cuvinte, d. e. Gen. $4,_{23}$:

Ada şi Ţila, auziţi vocea mea;
Femeile lui Lameh, ascultaţi cuvîntul meu.

ps. $51._{3}$. $34,_{14}$; Prov. $23,_{15}$. $30,_{21}$; Ecl. $15,_{2 \cdot 3}$. $26,_{33}$ etc. Lc. $1._{48}$.

b) *antitetic* (să află mai mult în proverbele lui Solomon), cînd ceeace s'a zis în întîiul membru să contrazice în al doilea, d. e. Prov. $14,_{1}$:

Femeea înţeleaptă zîdeşte casa sa,
Iar cea nebună o surpă cu însăşi mînile sale.

Prov. $11._{1 \cdot 2}$. $15,_{1}$. $20._{24}$; Ecl. $9,_{5}$ Plîng. $1,_{1}$ etc.

c) *sintetic*, în care ideea din un membru în celalalt să continuă, desvoaltă, motivează, d. e. Pling. $3,_{1—5}$

Sînt omul care a văzut suferinţa
Sub varga mîniei sale.
Condusu-m'a şi m'a purtat în întunerec,
şi nu la lumină.
Da, contra mea întins'a
în toată ziua mîna sa; sau ps. $51,_{3}$
Învăţa-voi pe cei fărădelege căile tale,
Şi cei necredincioşi la tine să vor întoarce.

2. *după formă: perfect* — cînd construcţia membrelor e asămene de mare; *neperfect* — cînd aceasta nu află loc, d. e. ps. $22,_{5 \cdot 6}$:

În tine s'au încrezut părinţii noştri,
S'au încrezut şi tu i-ai mîntuit;
Către tine au strîgat şi au scăpat,
În tine s'au încrezut şi n'au fost ruşinaţi;

ps. $51,_{1}$ *Miluește-mă Dzeule după mare mila ta,*
După mulţimea milelor tale şterge fărădelegea mea.

Cea mai simplă formă a paralelizmului e *distihul*; aflăm şi *tristihuri, tetrastihuri*, foarte rar mai multe versuri, adecă *polistihuri* (5 sau 6; Prov. $30,_{4}$; Cînt. Cînt. $4,_{8 \cdot 16}$.)

ps. $1,_{1}$ *Fericit bărbatul care nu îmblă în sfatul celor răi,*
Şi pe calea păcătoşilor nu stă,
Şi pe scaunul derîzătorilor nu şade.

$1,_{3}$ *Acela e ca pomul sădit lîngă curgerile apelor,*
Care dă rodul său la timpul său,

A cărui frunză nu vestejeşte
Şi tot ce face el prosperează.

Monostih să află numai ca începutul ori sfîrşîtul unei strofe sau cîntări, d. e. ps. 146, $_1$:

Laudă suflete al meu pe Iehova!
2 *Eu voi lăuda pe Iehova viaţa mea,*
Voi cînta Dzeului meu cît voi fi.

Aceste reguli însă demulteori suferă oarecari schimbări. Nu tocmai rari sînt poezíile *alfabetice*, începînd versurile ori singuratice membre ale versului cu una din literile alfabetului (ps. 25. 34. 37. 111. 112. 119. 145; Prov. 31, $_{10}$ sq.; Plîng. 1—4.) —

§. 37. Psaltirea.[1])

Dintre cărţile poetice ale Evreilor de cea mai mare importanţă atît pentru cuprins şi formă, cît şi pentru deasa întrebuinţare, este colecţiunea de 150 de imne. Numirea generală este תהלים *imne, cîntări de laudă*; la rabini ספר תהלים sau numai תהלים, prescurtat תלים, תלין, תלי (*liber laudum seu hymnorum, Ieron.*); iar pentrucă ps. 72, $_{20}$ să zice: „Acum să sfîrşesc rugăciunile (תפלות) lui David“, numirea תפלות a trecut la întregul[2]). În T. N. întîmpinăm *„cartea psalmilor“* (Lc. 20, $_{42}$; Acta 1, $_{20}$); *Origen* vorbeşte de *Tillim, Tillin.* În LXX şi Vulgata sună numirea: *Ψαλτήριον, Psalterium*, traducîndu-să תהלה — sau în inscripţii מזמור — cu *ψαλμός*, pentrucă instrumentul, cu care să acompania cîntarea lor, încă să numeşte astfel.[3])

Cuprinsul. Deoarece nu să poate statori un principiu, care să să aplice regulat la toţi psalmii, de aceea e şi foarte greu de a re-

[1]) În toate manuscriptele vechi această carte să numără la Chetubím ocupînd aici deosebite locuri. Unele mss. au adecă: Psaltirea, Proverbele, Iob, Meghilot, urmărind scopul, ca după cărţile Regilor să urmeze iarăş ceva de cuprins istoric — dar Ezra-Neemía sînt de aici despărţite; Talmudul înşiră: Rut, Psaltirea, Iob, Prov.; iar în biserica creştină primitivă să pare, că psaltirea e în fruntea acestei clase de cărţi (Lc. 24, $_{44}$).

[2]) Amîndouă numirile să află la unii psalmi: 17. 86. 90. 102. 142. 145.

[3]) *Eutim. Zigab.* „În înţeles impropriu să numeşte aceasta (cartea psalmilor) Psaltire, căci *ψαλτήριον* însamnă un instrument numit la Evrei *Nebel*, *νάβλα, ναῦλα*, dela *ψάλλειν* = *a cînta*, ca şi rugăciune dela a să ruga; iar numirea aceasta a trecut apoi şi la carte, pentrucă conţine psalmi“ (Praef. in Psalm.).

produce cuprinsul lor. În genere însă să poate zice că avem: *psalmi de laudă, de rugă și plîngere, de pocăință, didactici, istorici, sărbătorești și mesianici* (= 2. 16. 22. 40. 45. 69. 72. 110).

Timp îndelungat atît la Iudei,[1]) cît și la creștini *(Crizostom, Ambrosie, Augustin,*[2]) *Teodoret)* era credința, că toți psalmii sînt ai lui Davíd. Deșí s'au ivit destul de timpuríu unele îndoieli,[3]) totuș abia în timpurile cele mai noaue să crede ca deplin dovedit, că *autorii* psalmilor sînt în mare parte indicați în inscripții.[4]) Aceștia sînt:

a) Moisí (ps. 90).

b) Davíd are 73 de ps. (3—9. 11—32. 34—41. 51—65. 68—70. 86. 101. 103. 108—110. 122. 124. 131. 133. 138—145).

c) Solomon (ps. 72. 127).

d) Asaf, fiul lui Berechía, levit și cîntăreț sub Davíd (1. Cron. 6,$_{24}$. 15,$_{17 \cdot 19}$. 16,$_{5 \cdot 37}$; 2. Cron. 29,$_{30}$; Neem. 12,$_{46}$) are 12 ps., dintre cari numai 7 sînt ai acestui Asaf (50. 73. 77. 78. 80—82), iar ceialalți 5 sînt compuși de membri neamului său, și adecă: ps. 83. e din timpul lui Iosafat, 75. 76 din timpul lui Ezechía, 74. 79 dela începutul exilului babilonian.

e) Fíii lui Core sau *Corahiții* (Ex. 6,$_{21}$ sq.; Num. 16,$_{1 \cdot 35}$. 26.$_{35}$) au 10 psalmi. Pe timpul lui Davíd capul acestei familii era *Eman* (1. Cron. 6,$_{16}$ sq. 9,$_{19}$) îngrijînd membrii ci chiar pe timpul lui Iosafat de cultul dzeesc (2. Cron. 20,$_{19}$).

[1]) Talmudul: „Toate laudele cîte să spun în cartea psalmilor le-a rostît David“ și „David a scris cartea psalmilor prin 10 bătrîni: prin cel dîntîi om, prin Melhisedec, prin Avram, Moisí, Eman, Iedutun, Asaf și prin cei 3 frați Core“.

[2]) „Mihi credibilius videntur existimare, qui omnes illos CL Psalmos, Davidis operi tribuunt, eumque aliquos praenotasse etiam nominibus aliorum, aliquid, quod ad rem pertineat, figurantibus; ceteros autem nullius hominis nomen in titulis habere voluisse: sicut ei varietatis huius dispositionem, quamvis latebrosam, non tamen inanem, Dominus inspiravit“ [De civ. Dei l. XVII]; *Eut. Zigab.:* „Alții zic, cu care consîmt și eu, că toți psalmii sînt compuși de Davíd“ [Praef. in Psalm.]; *Filastriu* († 397) numește eretic pe celce n'ar crede aceasta (Haer. 127). La unii ps. LXX a omis numele Davíd, iar la 14 a adaus.

[3]) *Ilarie dela Pictaviu:* „Absurdum est, psalmos David cognominare, cum tot auctores eorum ipsis inscriptionum titulis edantur“ (Prol. in Ps.); *Ieronim:* „Psalmos omnes eorum testamur autorum, qui ponuntur în titulis, David scilicet, Assaph, et Idithun, filiorum Core, Eman Ezrahitae, Moysis et Salamonis et reliquorum quos Esdras primo volumine comprehendit“ (Ep. ad Sophron.). Numirea *„Psaltirea lui Davíd“* e după principiul: a potiori fit denominatio.

[4]) Citatul de mai nainte al lui *Ieronim,* apoi *Sinopsa:* „Ai lui Davíd sînt toți aceia, cari au inscripția aceasta: *psalmul lui Davíd;* iar cari sînt compuși de alții sînt iarăș ai lui, dacă au inscripția *„lui Davíd“*.

De pe timpul lui Davíd sînt ps. 42. 44. 84; al lui Solomon ps. 45; al lui Iosafat 47. 48; al lui Ezechía ps. 46. 87; iar 49. 85 nu sînt de vrun interes istoric.

f) Eman şi *Etan* (1. Reg. 5. $_{11}$) au compus ps. 88. 89. Mai există 50 de psalmi *anonimi*, numiţi de Talmud *„orfani“* (ἀδέσποτοι). Rabinii zic, că aceşti psalmi trebue atribuiţi autorului dela psalmul premergător, ceeace însă cu greu să poate face la toţi (d. e. ps. 137 ar fi al lui Davíd dacă îl comparăm cu 133).

Timpul compunerii psalmilor e indicat încîtva prin autorii amintiţi mai nainte; iar cu privire la cei anonimi să observă, că cuprinsul lor arată, cumcă unii sînt chiar de pe timpul lui Davíd, alţii de mai tîrzíu, dar nici unul din timpul după Neemía sau chiar din cel al Macabeilor.[1])

Cei mai mulţi dintre psalmi au inscripţii, cari îndegetează: *autorul, caracterul poetico-muzical* sau *menirea liturgică*[2]), fiind unele chiar neînţelese. Numai 34 de psalmi n'au inscripţii şi s'au numit aşijderea orfani.[3])

La 39 de psalmi să mai află de 71 de ori, apoi Avac. cap. 3. de 3 ori cuvîntul סלה, explicat în mai multe chipuri.[4])

[1]) Nu să tăgăduieşte, că timpul compunerii variază: aşa ps. 71. e după Davíd; 91—100 dela Solomon până la exilul babilonian; 102 din timpul din urmă al acestui exil; la ps. 104—106 nu să poate hotărî timpul compunerii; ps. 107 probabil că e compus pentru sărbarea din Ezra 3, $_1$ sq.

[2]) În înţelesul dintîi la ps. lui Davíd să indegetează câteodată şi îndemnul; în înţelesul al doilea avem: *rugăciuni* (90. 102. 142), *imn* (145), *cîntare* (46), *psalmi de cîntare* (48. 66. 83. 88. 108), *cîntare de psalm* (30. 67. 68. 87. 92), *un psalm, o cîntare* (65, 75, 76), *cîntare de aur* (16. 56—60), *odă* (32. 42. 44. 45. 52. 55. 74. 78. 88. 89. 142), *ditiramb* (7), sau să numeşte şi instrumentul: *cîntare pe flaută* (5), *pe instrument cu corzi* (4. 6. 54. 55. 67. 76), în urmă melodía: *pe gatit* (8. 81. 84), *cu melanholíe* (53), *ca fetele* (adecă sopran 46); în înţelesul al treilea e de observat, că numai o cîntare serveşte la instruirea în săgetare (60 cf. 2. Sam. 1, $_{18}$), iar celelalte sînt menite pentru cultul dzeesc indicîndu-să aceasta prin למנצח, ce pare a însămna: *măiestru, instructor, dirigent.* Această inscripţie o au numai ps. lui Davíd, Asaf, ai fiilor lui Core şi 2 anonimi. Tot în înţeles liturgic e de luat şi inscripţia din ps. 38. 70. 100. 120., care o au cei următori până la 134, numiţi de LXX ᾠδαὶ τῶν ἀναβαθμῶν = *psalmii treptelor*, care numire după tradiţie li s'a dat, pentrucă să cîntau de pe cele 15 trepte ce duceau din vestibulul femeilor în cel al bărbaţilor, sau *ai suirii*, pentrucă mergînd Iudeii la sărbătorile cele mari la Ierusalím, îi cîntau pe drum. Ps. 135—150 să numesc: *ai templului* sau *Aliluia.*

[3]) Aceştia sînt: 1. 2. 10. 33. 43. 71. 91. 93—97. 99. 104—107. 111—119. 135—137. 146—150.

[4]) LXX îl traduce cu διάψαλμα = *întreludiu; Aquila* cu ἀεὶ, διὰ παντὸς; *Simah* εἰς αἰῶνα, *Teodotion* εἰς τέλος, *Ieronim: semper.*

Unii zic că e semnul incidenţii trîmbiţilor cu scopul de a marca cuvintele cîntate; alţii că arată incidenţa orhestrei sau întărirea instrumentelor acompaniătoare; sau o trecere dela *piano* la *forte*. Să mai află şi alte adausuri: הִגָּיוֹן, ps. 9,₁₇, ceeace ar însămna *piano; spre aducere aminte* (70) şi *a învăţa* (60).

Toate inscripţiile îşi au originea dela autori; iar adausurile celelalte pare a fi fost vîrîte foarte de timpuríu în text. LXX nu le mai înţelege şi nici nu le poate explica, deoarece nu poate scoate ceva pozitiv în privinţa lor din cartea Cronicelor, care să ocupă foarte mult cu cultul, sau din tradiţie.[1])

Colecţiunea aceasta de cîntări e împărţită în 5 cărţi: 1—41, 42—72, 73—89, 90—106, 107—150, cari să deosebesc una de alta prin doxología — de 1 sau 2 versuri — pusă la sfîrşît. Aceste doxologíi nu aparţin la textul ps. premergător, ci fiecare încheie partea respectivă în mod vrednic cuprinsului, d. e. ps. 41.₁₄: „Lăudat fie Iehova Dzeul lui Israíl din veci şi pănă în veci. Amín, Amín.“ Astfel şi la a 2. 3. 4., iar a 5. parte încheie cu ps. 150. ca sfîrşît la întregul (cum e şi ps. 134 la cei ai treptelor sau suirii). Împărţirea aceasta e foarte veche, să află în LXX, în toate traducerile vechi şi e probabil, că s'a făcut deodată cu adunarea acestor cîntări întrun întreg imitîndu-să astfel — după *Epifane*[2]) — Pentateuhul.

Cu privire la *redactare* să poate sigur zice, că ea s'a făcut după un principiu anumit, care este: înrudirea internă, obiectivă a cîntărilor, asămănarea cuprinsului, aceeaş tendinţă, numire şi menire. Astfel vedem, că la început sînt 2 ps. didactico-profetici (1. 2), iar la sfîrşît 4 (146—149), cari încep şi încheie cu „lăudaţi pe Iehova.“ Cei doi dîntîi fericesc pe ceice să ţîn de legea lui Dzeu, iar cei 4 din urmă pro-

[1]) În Cronice, dar îndeosebi în Ezra, să vorbeşte foarte mult de muzică. Ele să află mai vîrtos în cele 3 cărţi dîntîi, iar în cele 2 din urmă mai rar; apoi sînt aşa de multe şi variate, încît cu greu să poate crede, că să fie numai dela un autor, respective redactor.

[2]] *Epifane* [De mensuris et ponder. §. 5.]: „Evreii împart Psaltirea în cinci părţi, pentruca şi aceasta să fie un Pentateuh.“ Părerea aceasta să adevereşte prin împrejurarea, că şi aici putem deosebi părţi iehoviste şi elohimiste, şi adecă: ps. 1—41, 85—150 sînt iehovişti, iar 52—84 elohimişti — ceeace însă nu va să zică, că ici-colo nu să află una sau alta din aceste numiri ale lui Dzeu.

voacă toate creaturile a preamărí pe Dzeul mîntuirii îndeplinite. Întregul începe și sfîrșește cu ps. de ai lui Davíd (37 ps. sînt în cartea 1., 18 în a 2, în a 3. e numai 1 ps., 2 ps. în a 4. și 15 în a 5. carte); ps. lui Core și Asaf să află numai în cartea 2. 3, cu cari sînt ps. lui Davíd astfel întrețesuți, încît e bătător la ochi principiul adunării acestor imne. Așa după ps. 50. (al lui Asaf) urmează ps. 51. (al lui Davíd), pentrucă în amîndoi să arată contrastul între jertfele de animale și cele de sine însuș. În urmă vedem tendința de a grupa cît să poate psalmi iehoviști, apoi pe cei elohimiști.[1])

Din acestea rezultă, că *redactorul* cărții este unul, care n'a putut trăí mai tîrzíu decît Neemía.[2]) Aceasta să deduce din limba doxologíilor, care samănă foarte mult cu ceeace să află în binecuvîntările din templul al doilea, a căror caracteristică este legarea lui Amín prin *și* (Amín și Amín); apoi din 1. Cron. 16, $_{36}$, unde reproducîndu-să ceva din ps. 106 să adaogă din el (v. 48) și binecuvîntarea.

Numărarea ps. în LXX și Vulgata să deosebește de original. În cele doauă dintîi s'au contras ps. 9. 10, 114. 115, dar s'au desbinat în doauă ps. 116 și 147; deci:

Original:		LXX. Vulg.
1—8	corespunde cu	1—8
9. 10	„	9
11—113	„	10—112
114. 115	„	113
116	„	114. 115
117—146	„	116—145
147	„	146. 147
148—150	„	148—150

§. 38. Proverbele.[3])

În fruntea cărților lui Solomon, cuprinse în canonul

[1]) În cartea 1. să află Iehova de 272, Elohím de 15 ori; în a 2. Iehova de 30, Elohím de 164 de ori; în a 3. Iehova de 44, Elohím de 43 de ori; în çele 2. din urmă Iehova de 339, Elohím numai de 7 ori.

[2]) După tradiție e probabil, că Ezra a adunat Psaltirea, vezi pag. 88. obs. 3.

[3]) Numirea evreească sună משלי שלמה, LXX *Παροιμίαι Σαλομῶντος*, Vulg. *Proverbia Salomonis* — deși în s. Scriptură proverbe în înțelesul nostru să află foarte puține: Gen. 10, $_{9}$; 1. Sam. 10, $_{12}$. 19, $_{24}$. 24, $_{14}$; 2. Sam. 5. $_{8}$. 20, $_{18}$; Prov. 22, $_{6}$; Ez. 12, $_{22}$. 16, $_{44}$. 18, $_{2}$; Lc. 4, $_{23}$; 2. Petru 3, $_{22}$. Alte numiri

T. V. stau Proverbele.[1]) Cuvîntul *maşal* însamnă: *zicere*, sub ce înţelegem: *asămănare, parabolă, proverb, sentinţă.* Înţelepciunea dzeească era conducătoarea poporului în toate referinţele vieţii; ea a dat adevărurile religioase şi morale prin lege, le-a desvoltat şi adeverit prin prefeţíe şi conducerea poporului, îndemnînd astfel de a cugeta asupra contrazicerilor şi enigmelor din viaţa individuală, asupra modului de a indrepta lucrările sale după voia dzeeească. Aceste adevăruri s'au exprimat apoi în sentinţi scurte, în proverbe, asămănări, gnome şi alegoríi[2])

Cuprinsul:

a) *Partea întîia* (1—9): după o întroducere generală urmează îndrumări la înţelepciune — arată preţul vîrtuţii — îndeamnă a să ocupa cu vîrtuţile cuvioşíei — înţelepciunea adevărată aduce cu sine fericire — îndeamnă la dreptate şi bunătate — omul să să feriască de soţietatea rea şi desfrînată, care aduce cu sine mari neplăceri — dă învăţături despre chezăşíe, lene şi înşălăciune — descrie răutatea şi urmările triste ale adulteriului — să descrie înţelepciunea cu toate binefacerile şi făgăduinţele ei.

b) *Partea a doaua* ($10,_1$—$22,_{16}$) începe cu cuvintele: „Proverbele lui Solomon" recomandînd monogamía ca unica căsătorie adevărată, bunăvoinţa cătră aproapele, diliginţa, ascultarea, cruţarea, moderaţiunea, prudenţa şi alte vîrtuţi.

c) *Partea a treia* ($22,_{17}$—24) conţîne admonări ulterioare la înţelepciune.

d) *Partea a patra* (25—29) cu inscripţia: „Proverbele lui Solomon, pe cari le-au adunat bărbaţii lui Ezechía, regele lui Iuda" conţîne sfaturi morale, religioase şi ziceri proverbiale.

Cele 2 capitle din urmă sînt adausuri, şi anume cap 30. conţîne diferite poveţe ale lui Agur; cap $31,_1$—$_9$ sfaturile date lui Lemuel de mamă-sa; în urmă v. 10—31 să laudă întro frumoasă poezíe alfabetică femeea harnică şi virtuoasă.

mai sînt: πανάρετος σοφία [nu numai la *Hegesip* şi *Irineu*, ci şi la alţi scriitori bisericeşti], παραβολαί, παιδαγωγικὴ σοφία, sau şi numai σοφία; la rabini: cartea înţelepciunii; *Ciprian: sapientia Salomonis.*

[1]) *Ieronim:* „Salomon tria volumina edidit, Proverbia, Ecclesiasten et Cantica Canticorum. In Proverbiis parvulum docens et quasi de officiis per sententias erudiens; unde et ad filium eius sermo creber repetitur. In Ecclasiaste vero, maturae virum aetatis instituens, ne quicquam in mundi rebus putet esse perpetuum, sed caduca et brevia universa, quae cernimus. Ad extremum jam consummatum virum et calcato saeculo praeparatum in Cantico Canticorum sponsi jungit amplexibus" (Comment. in Coheleth).

[2]) *Ieronim:* „Familiare est Syris, et maxime Palaestinis, ad omnem sermonem suum parabolam jungere; ut quod per simplex praeceptum teneri ab auditoribus non potest, per similitudinem, exemplaque teneatur" (Comment. ad Matth.)·

Autorul cărţii în cea mai mare parte e Solomon. Siguritate deplină în această privinţă avem la cap 10, $_1$—22, $_{16}$ şi 25—29; iar relatîndu-să 1. Reg. 5, $_{12}$ că acest rege a compus 3 000 de ziceri; fiind el după 1. Reg. 5, $_{11 \cdot 14}$. 10, $_1$ sq. cel mai înţelept între contimporanii săi şi existînd în carte deplină unitate în stil rezultă, că şi unele părţi, la cari autorul nu să numeşte, încă sînt ale lui.[1])

Timpul redactării cărţii în forma de acum nu să poate hotărî. După 25, $_1$ e probabil, că sub regele Ezechía „*bărbaţii înţelepţi*" au adunat zicerile acestea, folosînd culegerile făcute încă pe timpul lui Solomon şi puind în urmă adausul, cap 30. 31.[2])

[1]) Cartea începe cu titlul 1, $_1$—$_6$, care în v. 7 ne face a crede, că de acum înainte vor urma numai ziceri (resp. admonări) de ale lui Solomon; dar în 10, $_1$ întîmpinăm o noauă inscripţie întroducînd până la 22, $_{16}$ ziceri (şi adecă în înţelesul adevărat al cuvîntului), cari să deosebesc în ton şi formă de cele premergătoare (colo distihuri sinonime, antitetice, sintetice; tristihuri, tetrastihuri: aici numai distihuri, şi adecă în prevalenţă antetice). Titlul acesta stă în cea mai strînsă legătură cu cele următoare până la 9, $_{18}$: deci pare că aceste capitle sînt întroducerea la zicerile din 10, $_1$ înainte. Cap. 22, $_{17}$ sq. e un nou şir de ziceri: „Pleacă urechia ta şi ascultă cuvintele înţelepţilor" continuîndu-să până la 24, $_{22}$. Cumcă adunătorul nu le-a ţinut de ale lui Solomon rezultă din întroducerea speţială şi stilul deosebit. În urmă: „Şi acestea sînt zicerile lui Solomon etc." cap. 25, $_1$ cari să estind până incluzive 29. Din această schiţare să poate vedea cari părţi sînt ale lui Solomon şi cari nu.

Autorul unui adaus să numeşte *Agur, fiul lui Iache,* iar în al doilea e vorba de Lemuel; amîndoi nu sînt cunoscuţi mai deaproape. Unii au zis, că Agur e numele simbolic al lui Solomon ca şi Cohelet şi ar însămna *adunător,* dar atunci rămâne neexplicat: fiul lui Iache. De aceea e probabil, că acesta a fost un înţelept israiltean, al cărui tată să chiema Iache, iar Itiel şi Uhal sînt învăţăceii sau fiii lui. În privinţa lui Lemuel asămene au crezut unii că e un nume simbolic al lui Solomon = *întors către Dzeu,* ceeace însă nu e cu putinţă, deoarece în alte locuri ale cărţii, Solomon să aminteşte cu numele său.

[2]) Redactarea pare a fi fost cam următoarea: Solomon înţeleptul poporului, a compus *meşalím,* iar cancelarul de stat a notat unele din zicerile cele multe ale regelui său. Aceasta să întăreşte prin compararea celor relatate în 1. Reg. 5, $_{12}$ cu cuprinsul cărţii de faţă, care cuprinde abia vro 600 de ziceri, şi adecă numai de cuprins religios-moral. Trunchiul acestui excerpt, rămas după Solomon, pare a fi 10, $_1$—22, $_{16}$; iar cînd şi de cine s'au adaus 22, $_{17}$—24 nu să poate hotărî, adecă: de au existat ele încă în adunarea de mai nainte sau de s'au adaus abia de bărbaţii lui Ezechía. Asămene nu să poate decide nici în privinţa întroducerii, cap. 1—9.

Cumcă redactarea nu s'a făcut de Solomon rezultă din modul cum traduce LXX inscripţia din 25, $_1$; „Şi acestea sînt zicerile lui Solomon, cele neîndoicioase, pe cari *le-au scos* [adecă le-au descris de altundeva] bărbaţii etc."

În urmă e de observat, că între LXX şi original în înşirarea unor părţi e deosebire. Astfel din zicerile lui Agur jumătate sînt puse după 24, $_{22}$, iar ceealaltă jumătate după 24, $_{34}$, urmînd adausul lui Lemuel; mai departe unele ziceri sînt modificate; există împrumutări din psalmi, cartea Sirah etc., ba chiar şi ziceri cari nu să află în originalul evreesc şi sînt parte traduse din evreeşte, parte îşi au originalul în greceşte (*Delitzsch,* Commentar).

§. 39. Cartea Iob.[1])

Esperința de toate zilele ne învață, că adeseori oameni evlavioşi sînt bântuiți de multe nenorociri, iar credința ne arată, că Dzeu e drept. Aceste doauă caută autorul a le aduce în consonanță luînd de persoană principală pe Iob[2]) din Uț[3]) şi ajunge la concluziunea, că planurile dzeeşti sînt aşa de nepătrunse, încît, dacă omul s'ar încerca să le cunoască, nu ajunge la vrun rezultat.

Cuprinsul să împarte în: prolog, tractat şi epilog.

a) Prologul (1. 2) espune cum era în țara Uț un bărbat foarte bogat, dar și temător de Dzeu, cu numele Iob — Dzeu ține sfat cu slugile sale, la care vine și satana — întrebat fiind de a văzut pe Iob răspunde, că acesta e pios pănăce nu va pierde toate ale sale — Iob pierde ficiorii, fetele, toate averile, chiar el însuș cade întro boală grea — auzînd de această nefericire 3 prietini ai lui: Elifas, Bildad şi Zofar vin să-l mîngăie păstrînd mai întîi prin 7 zile tăcere adîncă.

b) Tractatul (3—26) începe cu lamentarea lui Iob, care îș blastămă soartea și ziua naşterii — să espun dialogurile ținute de cîte 3 ori (afară de Zofar, care vorbeşte numai de 2 ori) între prieteni și Iob ajungînd pe baza legii mozaice de răzbunare la concluziunea, că nici *un nevinovat nu pătimește:* deci *cauza marei nenorociri a lui Iob ar fi păcatele, pe cari Dzeu acum le pedepsește întro măsură așa de mare, pentruca pocăindu-să să-ș recunoască vina* — Iob mărturiseşte că e nevinovat şi neagă, că există o provedință dreaptă, deoarece păcătosul demulteori trăeşte fără de griji şi năcazuri, iar cei drepți sînt adeseori cercetați de mari și grele nefericiri — prietenii neputînd răspunde la argumentele puternice ale lui Iob tac, care întrun monolog mai lung (27—31) întăreşte de nou nevinovăția sa, admite că soartea nelegiuiților și a celor drepți nu e totdeuna după starea lor morală, ci după înțelepciunea nepătrunsă a lui Dzeu — îș reaminteşte fericirea avută mai nainte — încetînd cei 3 prietini de a vorbi începe al 4. cu numele Elihu mustrînd atît pe Iob cît şi pe prietenii lui: pe cel dîntîi pentrucă să îndoieşte că există o provedință, ce remunerează şi pedepseşte după merit; pe cei din urmă

[1]) Numele איּוֹב = *hostiliter tractatus*, cel greu certat de soarte.

[2]) Arabii cinstesc foarte mult pe Iob și arată în 6 locuri mormîntul lui; iar LXX la sfîrșîtul acestei cărți a adaus unele notițe genealogice despre Iob și prietenii lui zicîndu-să între altele, că Iob mai nainte să chiema Iobab: așadar îl identifică cu regele Edomiților din Gen. 36, $_{33}$.

[3]) Nedezlegată e încă întrebarea, care ținut avem de înțeles sub Uț. Unii zic, că ar fi un teritoriu în Edom, de care să face amintire Ier. 25, $_{20}$; Plîng 4, $_{21}$; alții că e șesul Uț în apropierea Damascului; în urmă susțin unii, că ar fi partea de miazănoapte a Arabiei.

fiindcă văd în nefericirea lui Iob o pedeapsă dzeească pentru păcatele lui, deoarece *sînt și suferinți de curățîre și examinare ce vin asupra omului și cari el nu le poate înțelege,* precum ascunse sînt înaintea ochilor lui și unele fenomene din natură: *deci nu-i rămîne alta decît de a le suporta cu răbdare.*

În urmă răspunde Iehova din furtună puind lui Iob întrebări despre urzirea și ființa unor lucruri din natură, vorbind mai pe larg despre 2 animale (behemot = ipopotam; leviatan = crocodil) spre a-i arăta astfel, că omul nu poate ști și pricepe înțelepciunea și puterea dzeească și a-l face să să pocăiască, pentrucă l-a provocat a-i da samă despre celece suferă.

c) Epilogul (42, $_{7}$—$_{17}$): aici să mustră cei 3 prietini, pentrucă în cuvîntările lor n'au vorbit adevărul despre Dzeu făcînd astfel și lui Iob nedreptate, de aceea să provoacă a aduce pentru sine jertfe de curățire, ceeace și împlinesc — Iehova dă lui Iob toate cîte a avut îndărăt în măsură îndoit de mare; 7 ficiori și trei fete, care toți capătă o parte de pămînt — el mai trăiește încă 140 de ani văzîndu-ș urmașii pănă în al patrulea neam.

Autorul și *timpul* compunerii pozitiv nu să pot ștí, deșí criticii în privința celui dîntîi să unesc, că a fost iudeu[1]) cu multe cunoștinți și esperință; iar din cuprins, formă, spíritul și limba cărții rezultă, că ea s'a scris precînd poezía evreească era în floare. Ideile și *limba* asămănătoare cu cele din scrierile lui Davíd, îndeosebi cu ale lui Solomon, (mai vîrtos cu Proverbele) fac a presupune, că s'a scris cam în acelaș timp.[2]) În tot cazul însă nu s'a compus ea abia după exilul babilonian, ceeace să dovedește prin autorii care o citează.[3])

Ce să atinge de *caracterul* cuprinsului espus trebue observat, că unii credeau (scriitori bisericești), cumcă el ar fi întru toate *istoric,* adecă toate s'au întîmplat, precum le avem descrise în carte; alții credeau că e numai *ficțiune,*

[1]) Unii ziceau, că autorul e idumeu; că originalul a fost scris în limba siriană, ce au dedus ei din adausul LXX: „Aceasta s'a tîlcuit din cartea siriană"; Talmudul zice: „Moisí a scris Pentateuhul, cele despre Bileam și Iob"; aceasta cred și unii scriitori bisericești; *Grigorie Nazianzeanul* afirmă că Solomon e autorul; în urmă sînt și de aceia, care cred, că însuș Iob a scris cartea.

[2]) O netăgăduită înrudire există între cartea Iob cu Prov. 1—9, și adecă nu numai în cuvinte, ci chiar pasage întregi samănă unul cu altul; aceeaș aflăm și între Iob cu unii psalmi. Așa ps. 88, $_{15}$ cu Iob 14, $_{16}$; ps. 88, $_{9}$ cu Iob 30, $_{10}$; ps. 88, $_{38}$ cu Iob 16, $_{19}$; ps. 89, $_{8}$ cu Iob 31, $_{34}$; ps. 89, $_{48}$ cu Iob 7, $_{7}$; ps. 89, $_{49}$ cu Iob 14, $_{14}$.

[3]) Noi vedem, că Ieremía face aluziune la Iob (20, $_{14}$—$_{18}$ cf. Iob. 3, $_{3}$—$_{10}$. 20, $_{7\cdot 8}$ cu 12, $_{4}$. 19, $_{7}$ și 49, $_{19}$ cu 9, $_{19}$); Plîng. 2, $_{16}$ cu 16, $_{9\cdot 10}$. 27, $_{23}$; 3, $_{7}$—$_{9}$ cu 19, $_{7\cdot 8}$; 3, $_{14}$ cu 30, $_{9}$), apoi Ezechíl (14, $_{14}$ sq.), Isaía (40, $_{2}$ cu 7, $_{1}$. 44, $_{24}$ cu 9, $_{8}$. 59, $_{4}$ cu 15, $_{35}$).

parabolă, fabulă;[1]) în urmă cea mai lăţită părere e, că *sîmburele cărţii e istoric*, adecă a existat un bărbat bogat şi pios, care a fost cercetat de Dzeu cu pedepse grele. Acest sîmbure istoric a fost prelucrat apoi de un poet în forma de azi.

După ce s'au tras la îndoială cînd autenticitatea prologului, pentrucă conţîne lucruri miraculoase; cînd a unor cuvîntări din tractat — îndeosebi ale lui Elihu;[2]) cînd s'a accentuat diferinţa ce există între prolog şi tractat — diferinţă cauzată de cuprins — au cunoscut criticii, că cartea astfel, cum este ea în canonul evreesc, a format totdeuna un întreg şi că nu există motive a să îndoí de *autenticitatea* şi *întregitatea* ei.

Prologul şi epilogul sînt scrise în proză, iar poezía din cuvîntări aparţîne la cele mai frumoase roduri ale literaturii evreeşti.

§. 40. Cîntarea Cîntărilor.

În original să numeşte această carte שִׁיר הַשִּׁירִים אֲשֶׁר לִשְׁלֹמֹה, LXX *Ἄσμα ἀσμάτων*, *Canticum Canticorum*, adecă cea mai frumoasă cîntare.[3])

[1]) Însuş Talmudul e de această părere afirmînd, că Iob nicicînd n'a existat, nici n'a fost făcut, ci e o parabolă. Între scriitorii bisericii susţîn aceasta *Iuniliu* şi *Teodor dela Mopsvestia*. Teologii din timpul mai nou aduc ca motive următoarele: cum să poate ca Dzeu să ţînă sfat cu diavolul; cum pot Iob şi prietenii — fără oarecare pregătire — să vorbiască în poezíe, dar mai vîrtos Iob care e bolnav; iar chiar presupunînd că au vorbit astfel, ar fi trebuit cineva să însămne tot ce să petrecusă [cf. contrarul 19, $_{23}$]. ?!

[2]) Motivele din cari acestea au fost controverzate sînt cam următoarele: Cuvîntările lui Elihu [32—37] nu stau cu celalalt text în strînsă legătură, ba aceasta chiar să conturbă prin ele; el nu să aminteşte nici în prolog nici în epilog. Păşind deodată — deşi din întregul să vede, că a fost dela început de faţă, neamintindu-să că ar fi venit cu ceialalţi 3 — Iob nu-i răspunde, nici chiar Dzeu nu-l mustră sau dă dreptate pentru cele zise de dînsul. Cuvîntările acestea să deosebesc în formă prin tonul lor bombastic, plin de îngîmfare; mai departe el singur îş permite de a agrăi pe Iob pe nume [33, $_{1 \cdot 31}$. 37, $_{14}$ cf. 32, $_{12}$. 34, $_{5 \cdot 7}$. 35, $_{16}$]; în urmă limba are un colorit cam caldaic: aşadar zic aceşti critici, pasagiul acesta e adaus de un autor mai tîrzíu. Toate acestea însă nu stau, deoarece numai o înţelegere falză a ideii principale din carte şi a scopului ei pot produce astfel de disarmoníe între cuvîntările acestea şi celelalte. Neamintirea lui Elihu îş are cauza sa: el nu e prietin cu Iob; autorul îl face să vorbiască acolo, unde credea a fi aceasta delipsă; iar în epilog nu să mustră pentrucă a vorbit adevărul, nu să laudă pentrucă aceasta ar contrazice simplicităţii cărţii; expresiuni, fraze deosebitoare una de alta să află şi în celelalte cuvîntări; în urmă aramaizmele să poate că caracterizează pe vorbitor ca arameu de naţionalitate.

[3]) Unii au înţeles cuvintele: Şir Haşirím ca: *o cîntare din cîntări* [ale lui Solomon] sau: *o adunare de cîntări*; dar adevărata însămnare este cea indicată — în care înţeles o aflăm şi în Midraş: „Omnium laudatissimum, praestantissimum atque excellentissimum poëma“ —, fiind această numire o circumscriere a superlativului ca şi *cerul cerurilor* = cel mai înalt cer (1. Reg. 8, $_{27}$), *giuvaerul*

Cuprinsul (8 cap.) descrie în genere amorul dintre doauă persoane, cari în urmă să căsătoresc, iar în spețial pănă acuma încă nu s'a putut ajunge la o înțelegere, deoarece persoanele să întroduc simplu vorbind, fără a să face amintire de împrejurările însoțîtoare. Aproximativ este el următorul: Regele vede pe Sulamita sub un măr, să îndrăgește în fată, dar și ea întrînsul, din care cauză să învoiește a merge întro grădină, unde o primesc damele de curte, cari-i admiră frumseța — amîndoi declară unul altuia amor descriindu-și reciproc grațiile — altădată o cercetează amantul, o învită a merge cu dînsul în cetate, dar ea nu să învoiește, îl caută însă noaptea prin cetate și găsîndu-l îș mărturisesc de nou dragostea — frumsețele miresei să descriu de rege — să căsătoresc, dar neplăcîndu-i viața dela curte ea să cere la țară, unde liniștiți să locuiască amîndoi — regele să învoiește — în urmă să descrie castitatea.

Acest cuprins e după cea mai lățîtă socotință o *alegoríe,* care exprimă după Iudei: iubirea lui Dzeu cătră comuna iudaică[1]), iar explicătorii creştini zic, că avem de înțeles iubirea lui Dzeu cătră biserica întemeiată prin jertfirea fiului său[2]). Alte explicări sînt: cea *literală* a lui Teodor dela Mopsvestia, condamnată la sinodul din 553; cea *tipică,* după care aici să descrie un amor real, dar simbolizează unul mai înalt, spiritual; alții află în carte recomandarea monogamíei; iubirea lui Solomon cătră înțelepciune etc.[3]).

Autorul e Solomon, ceeace rezultă din inscripție, tradiția evreească și creştină. Această tradiție să adevereşte, dacă comparăm caracterul literar al cărții de față cu altele, despre cari

giuvaerelor = cel mai scump giuvaer (Ez. 16, $_{7}$), *Regele regilor și Domnul domnilor* (Apoc. 19, $_{16}$). LXX vedem, că a tradus literal; aflăm însă și numai numirea *Ἆισμα,* Vulg. *Cantica.* ל prepus la שְׁלֹמֹה însamnă autorul, ceeace întîmpinăm și la mulți psalmi; iar אֲשֶׁר ca singular la Solomon, adecă: Cîntarea Cîntărilor care e a lui Solomon (Delitzsch, Carpzov); sau ca plural la הַשִּׁירִים: Cîntarea Cîntărilor, cari cîntări sînt ale lui Solomon, adecă cea mai frumoasă dintre cîntările lui Solomon (Ewald, Dichter d. A. B. II pag. 354 sq.). Întreg acest titlu e dela autor, de aceea sună pronum. relativ întreg אֲשֶׁר, iar în text e apocopat שֶׁ, ce întîmpinăm și la Ier., care în profețía sa îl scrie întreg, în Plîngeri întreg ori prescurtat.

1) În T. V. raportul între Dzeu și poporul ales să înfățoșază adeseori ca acel între bărbat și femee: Ex. 34, $_{15}$; Lev. 20, $_{5}$; Ez. 16, $_{15}$ sq. etc.

2) Explicarea alegorică — dela *Origen* înainte adoptată de scriitorii bisericeşti *(Criz. Aug. Ieron.* etc.*)* — pare a să adeverí prin numele Sulamita, care e format din שְׁלֹמֹה.

3) În genere e de observat, că o explicare deplin mulțămitoare pănă acum n'a succes; nici cea alegorică nu să poate aplica pretutindene fără oarecari greutăți.

pozitiv ştim, că sînt ale autorului celor 1.005 de cîntări (1. Reg. 5, $_{12}$). În această carte să amintesc obiecte, producte, cari arată, că autorul are vaste cunoştinţi din natură; referinţele geografice corespund celor pe timpul lui Solomon; tablourile sînt aceleaşi; înrudirea cu ps. 72. e bătătoare la ochi; literatura evreească ulterioară dovedeşte, că cartea nu s'a putut compune tocmai mult după Solomon; iar unitatea, care domneşte între singuraticele părţi: aceleaşi caractere, aceeaş dispoziţie şi limbă, e contra socotinţii, că ea s'ar fi compus de mai mulţi autori[1].

Autenticitatea şi *canonicitatea* nu pot fi serios atacate, deşí unii s'au încercat a o face din motivele, că autorul vorbeşte în persoana a 3. (ceeace aflăm şi la alte cărţi); Tirza să numeşte (6, $_4$) capitala Israílului, ceeace nu stă, căci aici e vorba de ea numai ca de un oraş foarte frumos pelîngă Ierusalím.[2]

§. 41. Plîngerile[3].

Acestea sînt 5 elegíi, cari începînd (1. 2. 4) cu cuvîntul איכה, *ah cum!* arată, cum autorul deplînge soartea cetăţii surpate şi a poporului împrăştiat. Ele să numesc în Talmud şi de rabini după cuprinsul lor קינות· LXX *Θρῆνοι*[4]), Vulg. *Threni seu Lamentationes.*

[1]) Aici întîmpinăm dispoziţia din Iob; *Osea* fără îndoială cunoaşte cartea; Proverbele au reminiscenţe din ea: 4, $_{12}$. $_{15}$ cu Prov. 5, $_{15}$ sq. 5, $_6$ cu Prov. 1, $_{28}$. 6., $_9$ cu Prov. 31, $_{28}$. 7, $_{10}$ cu Prov. 23, $_{31}$. 8, $_7$ cu Prov. 6, $_{30}$; mai puţin sigure sînt mprumutările din Ier. 22, $_{29}$. Agheu 2, $_{23}$ cf. cu Cînt. Cînt. 8, $_6$ şi Is. 5, $_1$.

[2]) Aceste încercări în timpurile mai noaue să bazau pe împrejurarea, că în deceniul surpării Ierusalímului învăţăceii lui Hilel şi Şamai puseseră principul, că cărţile sînte *„necurăţesc mînile“*, adecă s. Scriptură să să feriască de orice profanare, între cari însă nu să amintesc Cohelet şi Cînt. Cînt. Puţîne decenii după aceea s'au adunat mai mulţi învăţaţi iudei, dintre care unul văzînd că sînt şi de aceia, care să îndoesc de canonicitatea Cîntării Cînt. a zis: „Lumea întreagă nu e vrednică de ziua, în care s'a dat Cînt. Cînt.; căci toate Chetubím sînt sînte, iar Cînt. Cînt e cea mai sîntă (קֹדֶשׁ קָדָשִׁים).“ Aici însă nu e întrebarea, de să să primiască acum aceste cărţi (Cînt. Cînt. şi Cohelet) în canon, ci ori de merită a exista în acesta, căci altă tradiţie evreească susţîne, că canonul s'a înmulţit de colegiul lui Ezechía cu cărţile lui Isaía, Mişle, Cînt. Cînt. şi Cohelet *(Delitzsch*, Commentar*)*.

[3]) În canonul evreesc această carte să numără între Chetubím, iar LXX şi Vulg. au pus-o după profeţía lui Ieremía. De observat este, că *Iosif Flaviu* şi *Ieronim* au crezut, că aceste elegíi sînt identice cu plîngerile profetului Ier., compuse la moartea regelui Iosía (2. Cron. 35, $_{25}$).

[4]) *Sinopsa:* „Pentrucă cu aceste cuvinte a deplîns Ieremía Ierusalímul cînd a fost ocupat, iar poporul dus în prinsoare“.

Cuprinsul:

Elegía 1. descrie Ierusalímul ca o văduvă, care fiind părăsîtă de toți prietenii îș plînge ziua și noaptea soartea — el e acum pustíu — feciorii și fetele lui sînt duși — au încetat dintrînsul cultul, veselía și bucuría — pedeapsa aceasta însă a meritat-o pentru multele fărădelegi — să provoacă celelalte popoară a lua soartea aceasta de pildă și a nu mînia pe Dzeu.

Elegía a 2.: Iehova în mînia sa n'a cruțat întru nimic pe fica Sionului, ci a lăsat ca dușmanii chiar si casa sa să o strice — foametea și ciuma au nimicit mulțime de popor.

Elegía a 3. descrie suferințele personale ale profetului: poporul vedea în el numai un obiect de rîs și de batjocură, el însă îl provoacă a să pocăí — după pedeapsa îndurată să roagă la Iehova, ca să-ș aducă aminte de poporul său.

Elegía a 4.: mizeria tuturor locuitorilor era foarte mare; ceeace mai nainte era prețios a ajuns acum un lucru de rînd — cele mai mari cruzimi s'au făcut — dușmanii au întrat chiar în cetate, ce să credea că nu e cu putință.

Elegía a 5.: poporul îș plînge păcatele și să roagă la Iehova, ca el după mila sa cea mare să-l readucă în starea fericită avută mai nainte.

Tradiția numește pe Ieremía *autor*. Și dacă privim mai deaproape la cuprins (îndeosebi elegía 3.), la spíritul și limba cărții, apoi ne convingem, că ea trebue să fie dela acela, care cu ochii săi a văzut soartea cetății și a poporului. *Timpul* compunerii e scurt după risipirea Ierusalímului[1]).

În privința formei să observă, că elegía 1. 2. 4. sînt simplu alfabetice, a 3. e triplu alfabetică (adecă tot căte 3 versuri încep cu aceeaș literă din alfabet), iar a 5. nu e alfabetică, dar conțîne 22 versuri cu paralelizme sinonime ori sintetice. În elegía 2. 3. 4 versul פ stă înaintea lui ע, iar în 1. e ca de rînd — ceva ce pănă acuma încă nu s'a putut explica.

§. 42. Ecleziastul.

Această carte aparțîne ca și Proverbele la clasa poemelor didactice, la mașal, deșí nu conzistă din mai multe sentințe puse una lîngă alta, ci ca un întreg bineordinat espune

[1]) LXX adaogă înainte de 1, $_1$: „Și s'a întîmplat, dupăce Israílul a fost dus prins, iar Ierusalímul pustiit, a șăzut Ieremía plîngînd și a vărsat această lacrimă pentru Ierusalím și a zis.... Vulg. adaogă la sfîrșit: „Et amaro animo suspirans et ejulans".

cuvîntările unui înțelept asupra deșărtăciunii lucrurilor omenești. Acest vorbitor în original să numește קֹהֶלֶת (1, $_{1 \cdot 2 \cdot 12}$· 7, $_{27}$· 12, $_{8 \cdot 9 \cdot 10}$) — LXX l'a tradus cu *Ἐκκλησιαστής* — care să identifică pe sine cu Solomon, fíul lui Davíd, ıege în Ierusalím (1, $_{1 \cdot 12}$).[1])

Cuprinsul (sînt 4 cuvîntări: a) cap. 1 2; b) cap. 3—5; c) cap. 6—8; d) cap. 8, $_{6}$ – 12). Toate sînt deșărtăciune — ce există sub cer să naște și să mișcă întrun cerc fără de scop — nimica nu mulțămește pe om; chiar înțelepciunea nu-l fericește, căci ea-i arată, că pretutindenea e neperfecțiune, ceeace el nu poate schimba și-l face a să crede pe sine deopotrivă cu dobitoacele — înțeleptul caută mulțămire în plăceri, dar chiar mărirea lui Solomon nu-i poate da fericire — există o ordine dzeească a lumii și răsplătire, dar ele sînt în lume nebăgate în samă — întîmplarea stăpînește în viața omenească — cel mai mare bine pentru om este a să veselí, el deci să să folosască de acele momente, în cari aceasta să îmbie fără a să lăpăda de credința în Dzeu — nimic nu folosește: multele îngrijiri și osteneli egoiste, căci favorul, invidia, aducerea de jertfe fără pietate și cu nedreptate sînt pretutindenea — avuție de o parte, sărăcíe de altă parte — fiind în lumea aceasta toate deșărtăciune urmează, că înțeleptul să nu să lasă a fi stăpînit de ea, deoarece averea, înțelepciunea și onoarea, scurt toate sînt fără valoare — cel mai bun lucru este de a trăí neconturbat — rea e moartea, prin ce omul devine pulbere, iar sufletul să reîntoarce la Dzeu, ale cărui porunci trebue ținute, căci el va ținea odată judecată asupra faptelor bune și rele.

Din acest cuprins rezultă, că *scopul* autorului este de a splana contrastul dintre credință: *există o ființă supremă, bună, aîntă*, și esperință: *toate nizuințele omului sînt deșărtăciune, omul pe pămînt nu află nimic bun*. Neputînd el deslega problema aceasta în mod teoretic, ajunge la rezultatul practic:

[1]) *Ieronim* (ad Eccles. 1, $_{1}$): „Ἐκκλησιαστὴς graeco sermone appellatur qui coetum i. e. ecclesiam congregat: quem nos nuncupare possumus *concionatorem*, eo quod loquatur ad populum et eius sermo non specialiter ad unum, sed ad universos generaliter dirigatur". Cuvîntul Cohelet să derivă dela קָהַל = *a aduna:* deci celce adună poporul, care vorbește către popor. Cu totul neîndătinată e terminațiunea femenină. Unii au afirmat, că în evreeasca mai tîrzíe să formează nume bărbătești cu terminațiune femenină, d. e. סֹפֶרֶת (Neem. 7, $_{57}$), פֹּכֶרֶת (Ezra 2, $_{57}$), și așa Solomon are conumele Cohelet = adunătorul comunei, cuvîntătorul, cu privire la sărbătoarea cea mare a sînțirii templului, cînd a adunat poporul și i-a vorbit (1. Reg. 8, $_{1 \cdot 55-61}$. Delitzsch etc.); iar alții zic, că acest cuvînt ar trebui tradus cu ἡ ἐκκλησιάστρια, ἡ ἐκκλησιάζουσα = aceea care vorbește (înțelepciunea), care în Solomon aflîndu-ș organul a început a grăi către popor (Ewald etc.).

dacă să pare omului ca cel mai bun lucru de a să veselí cît mai mult în viaţă, apoi să nu scape din vedere credinţa în Dzeu, dreptul răsplătitor (11, $_9$. 12, $_1$), culminînd în zicerea: „Ţine poruncile lui; aceasta este întreg omul; căci toate faptele omului Dzeu le va aduce la judecată“ (12, $_{13}$).

Tradiţia evreească susţine, că Solomon e *autorul,* care a compus 3 cărţi: Proverbele (în vîrsta de bărbat), Cîntarea Cîntărilor (cînd era tînăr) şi Ecleziastul (la bătrîneţe). Această socotinţă a fost totdeuna şi în biserica creştină, care pune cartea de faţă între Proverbe şi Cînt. Cînt.; iar *Ieronim* zice (1, $_{12}$): „Aiunt Hebraei, hunc librum Salomonis esse *poenitentiam agentis,* quod in sapientia divitiisque confisus per mulieres offenderit Deum“. Şi întradevăr ea e astfel întocmită, ca cum Solomon ar vorbi (1, $_1$) şi la dînsul singur s'ar raporta (1, $_{16}$. 2. $_9$), deşí vedem, că persoana vorbitoare nu este totdeuna aceeaş. Critica timpului mai nou însă a început a să îndoi de adevărul acestei tradiţii afirmînd, că autorul spre a da cuprinsului autoritate mai mare l-a întocmit ca cum Solomon ar vorbi; iar motivele sînt: stilul e foarte înrudit cu cel din timpul după exilul babilonian (Ezra şi Neemía); să vorbeşte de asuprirea poporului prin stăpînitori străini; poporul în loc să vadă cauza nevoilor de atunci în sine însuş, să crede pe sine drept (ca pe timpul lui Malahía[1]). Din acestea să pare, că adevăratul autor nicicînd nu să va putea şti, deşi e mai presus de orice îndoială, că mai tîrzíu de timpul lui Neemía cartea nu s'a compus.

Stilul e retorico-poetic, *limba* plină de aramaizme.

Canonicitatea cărţii a fost recunoscută atît de Iudei cît şi de creştini.

CAPITLUL AL DOILEA.

Cărţile profetice.

§. 43. Daníl[2]).

El era din familie nobilă şi a fost deportat la Babilon prin Nebucadnezar, unde ocupînd deosebite funcţiuni trăieşte

[1]) Nici 1, $_{16}$. 2, $_9$, cu atît mai vîrtos însă 1, $_{12}$, nu par tocmai naturale în gura lui Solomon, care nu demult ocupasă Ierusalímul.

[2]) În textul original să numără această carte la Chetubím ocupînd loc între Estir şi Ezra, iar LXX şi Vulg. împreună cu adausurile cap. 13. 14. o numără

pănă cel puțín în al 3. an al ocupării Babilonului de Cir. Cînd fu deportat era încă tînăr (1, $_{4 \cdot 10 \cdot 13}$.), a trăit cel puțîn 90 de ani, stătea la conaționalii săi în mare vază fiind om drept (Ez. 14 $_{14 \cdot 20}$. 28, $_3$)[1]. Avînd el darul de a explica visuri și viziuni, Nebucadnezar îl face locoțiitorul provinții Babilon. Sub regii următori să pare a nu mai avea această demnitate, dar tot petrece la curtea regească; iar Belșațar — după explicarea inscripțiunii miraculoase de pe părete — îl face al 3. satrap al imperiului, ceeace rămîne el și sub urmașul acestuia (adecă sub Daríu Medul = Ciaxare II., care în alianță cu Cir ocupă Babilonul), deși ceialalți satrapi caută a-l pierde.

Cuprinsul:

a) *Partea întîia* (1—6) espune cum regele Nebucadnezar în al 3. an al lui Ioachím, ocupînd Ieursalímul și luînd vasele din templu, duce cu sine ostatici dela poporul iudeu — între aceștia să află și Daníl cu Ananía, Misaíl și Azaría — regele schimbîndu-le numele (Daníl în Belteșațar, Ananía în Sidrah, Misaíl în Mesac și Azaría în Abed-Nego) lasă a-i instruí în științele ce să făceau pe atunci în Babilon poruncind totodată, că tinerii să fie bine ținuți, dîndu-li-să de mîncare din masa regelui — Daníl să roagă de îngrijitorul peste bucate să dee lui și prietenilor săi numai legume și apă (căci nu voiau să calce legea) — temîndu-să acela, că doar va observa regele, face o probă de 10 zile, după sfîrșîtul cărora să dovedește, că ei arată mai bine decît ceialalți — după 3 ani trebuiau să facă examen, la care Daníl și cei 3 excelează, iar Daníl mai arată și că poate explica visuri și viziuni, care însusire o validitează cît mai curînd — în al 2. an al domnirii sale visează Nebucad-

între profeții mari, și adecă după Ezechíl îndicînd astfel, că a trăit după acesta. Tradiția evreească să ține de original: „Unanimi consensu retulit gens nostra librum Danielis inter libros Hagiographos, non vero inter prophetas“ și: „Ecce Daniel seipsum excitavit, ut scriberet per Spiritum s. nempe historiam Nebucadnezaris, eiusque somnia, Belsazaris item et Darii, et miracula, sibi et sociis suis Babylone facta. Atque idcirco liber hic est ex numero Hagiographorum, non prophetarum, qui scripti sunt et facti mandato Dei, secundum prophetiae congnitionem“ (cf. Carpzov l. c. III pag. 228. 230). Numele דָּנִיֵּאל, sau Ez. 14, $_{14 \cdot 20}$ דנאל = *Dzeu (e) judecătorul meu*, LXX Δανιήλ, *Daniel*.

[1]) Presupuind, că locul cel dîntîi (unde să amintește el între Noe și Iob) s'a compus pela 592, iar al doilea (unde să numește foarte înțelept) pela 587, și comparîndu-le cu Dan. 1, $_1$ sq. — după care el a fost deportat în al 3. an al lui Ioachím (adecă după 2. Reg. 24, $_1$ la anul 606 n. de Cr.) — vedem, că pănă la 592 trecuseră deja 14 ani; iar după Dan. 1, $_4$ trecusesă el de vîrsta copilăriei: așadar cînd Ez. scrie cele citate era Daníl cam de 30 de ani, în care vîrstă putea să aibă reputația, ce acela i-o atribue.

nezar, dar uită visul — magii chiemați nu știu să i-l spună, de aceea mîniindu-să regele hotărește a pierde pe toți înțelepții din țară (între care era și Daníl) — auzînd el de aceasta să roagă la Dzeu, care în vedenie de noapte îi spune toate — el merge la rege și i zice, că a visat un colos, al cărui cap era de aur, pieptul și brațele de argint, pîntecele și coapsele de aramă, fluierile lui de fier, picioarele parte de fier, parte de lut; o stîncă a nimicit acest colos, dar nu prin mînă omenească; materiile după sfărîmare s'au contopit, iar vîntul le-a spulberat, precînd stînca s'a făcut un munte mare: acesta e visul, iar explicarea lui este, că după tine vor urma 4 regate, cari vor fi în tăria lor după materiile, cari le-ai văzut; cel din urmă parte tare [fier], parte slab [lut], va fi nimicit de imperiul lui Dzeu, contra căruia nimic nu poate răzbí — Daníl ajunge după aceasta guvernator peste întreaga provinţă Babilon; asămenea și cei 3 prieteni ajung la demnități înalte — mai tîrzíu zîdește regele acesta o columnă de aur, înaltă de 60 de coți, lată de 6 coți provocînd întreg poporul de a i-sa închina, căci cine nu va face aceasta să pedepsește cu cuptorul de foc — cei 3 tineri nu împlinesc porunca și fiind pîrîți sînt aruncați în cuptorul de foc, unde nu li să întîmplă nimic — altădată visează Nebucadnezar, că vede un arbore mare foarte, care la porunca lui Dzeu e tăiat și numai rădăcinele cu trunchiul vegetează între sălbăticime — Daníl îi explică, că arborele este însuș regele, care va fi scos din soțietatea omenească și șapte timpuri [ani?] va petrece între dobitoace, ceeace s'a și întîmplat, deoarece Nebucadnezar întru adevăr ș'a perdut mințile, păștia iarbă cu boii, lăsa să-i crească unghiile ca ghiarăle la paseri, iar părul ca penele vulturului — urmează apoi istoria ultimului rege babilonian, Belșațar, care dînd ospețe mai marilor țării, în veselía sa a poruncit, să să aducă vasele luate de Nabuhodonosor din templul Ierusalímului ca să bee vin din ele — precînd însă să veseliau mai bine, o mînă scrie pe părete niște semne neînțelese: מנאתקלופרסין = MENETEKELUFARSIN — regele încremenește la această vedenie — nime nu-i poate explica pănăce vine Daníl, care-i spune: semnele au următorul înțeles: מנא *a numărat* Dzeu regatul tău și i-a pus capăt: תקל ești *cumpenit* în cumpănă și aflat prea ușor; פרס s'a *despărțit* regatul tău și dat Mezilor cu Perșilor — Daníl este ridicat la demnitate înaltă, iar profeția s'a adeverit chiar în aceea noapte ocupîndu-să Babilonul — Daríu împărțînd împeriul în 120 de satrapíi, pune 3 guvernatori, între care e și Daníl; dar ceialalți guvernatori îl invidiază și căutau să-l piardă — știind ei, că el ține foarte mult la legea sa, au hotărît să exopereze dela rege un decret în înțelesul, că 30 de zile sub pedeapsa cu groapa de lei nime să nu să roage ori închine altui zeu sau om, decît numai regelui — Daníl cade în cursă, e aruncat în groapa de lei, dar nu i-să întîmplă nimic rău — regele mîniindu-să poruncește a-l scoate de acolo și a arunca pe dușmanii lui Daníl

împreună cu pe femeile și copii lor decretînd de lege a statului pe ceea lui Daníl.

b) *Partea a doaua* [7—12] conține 4 viziuni: în *întîia viziune* vede el eșînd din mare 4 fieră sălbatice: un leu, un urs, pardos și a patra cu dinți mari de fier avînd 10 coarne, cu unghii de aramă, cari însamnă cele 4 regate ce vor urma; al patrulea va avea 10 regi, iar cornul care nimicește pe cele 10 însamnă un rege mai puternic decît ceialalți, care urmărește pe sînți căutînd să-i abată dela Dzeul cel adevărat, dar în urmă și el va fi învins de *„fiul omului“* care va domní în veci — în *a doaua viziune* vede un berbece cu 2 coarne și un țap cu un corn, care nimicește berbecele, îș pierde cornul, dar în locu-i cresc alte 4 — berbecele, după explicarea dată profetului de Gabríl, însamnă regii Mediei și ai Perziei, care vor fi bătuți de regele Greciei, care este puternic, dar numai întîiul rege, căci să va desface imperiul în 4 părți, cari deșí vor fi tari, totuș nu ca mai nainte — între aceștia unul va fi mai tare, el va căuta să facă multe lucruri mari și va isbutí, în urmă însă va fi nimicit — în *a treia viziune* să espune, că precînd să ruga Daníl, aducîndu-ș aminte de profețía lui Ieremía și de durata captivității, i-să arată îngerul Gabríl spuindu-i, că rugăciunea lui a fost ascultată de Dzeu, care în 70 de săptămîni va desvolta și îndepliní împărățía sa — *a patra viziune* i-s'a făcut în anul al 3. al lui Cir, cînd era la rîul Tigru arătîndu-i-să îngerul Gabríl care zice, că împreună cu îngerul Mihaíl să roagă lui Dzeu pentru popor — în urmă să mai espune, cum puterea lumească până la sfîrșitul timpurilor necontenit va fi contra împărăției lui Dzeu, dar poporul ales va avea dela dînsul totdeuna ajutor, deși mulți vor trebuí să sufere martiriu.

Problema profetului a fost parte de a lăți între popoarăle păgîne cunoștința religiunii descoperite, parte de a susținea pe Iudei în credintă și a-i întări în nădejdea unui viitor Mesía.[1])

Autenticitatea cărții nu poate fi serios atacată. Obiectivitatea, cu care sînt descrise referințele politice și soțiale ale Babilonenilor, arată, că autorul le cunoaște foarte bine; iar inscripțiile cuneare descifrate până acuma au adeverit întru toate cele relatate de Daníl[2]). În partea a doaua să numește celce

[1]) *Ieronim:* „Nullus prophetarum tam aperte dixit de Christo. Non enim solum scribit, eum esse venturum, quod est commune cum ceteris, sed etiam, quo tempore venturus sit, docet, et reges per ordinem digerit, et annos enumerat, ac manifestissima signa praenunciat“ (Comment. ad Dan.); *Teodoret:* „Prezice mai lămurit decît ceialalți (profeți) venirea marelui Dzeu și a Mîntuitorului nostru Is. Cr.; și nu istorisește numai ceeace va face, ci hotărăște chiar și timpul, numărul anilor, cari vor trece până la venirea lui și înșiră toate calamitățile, ce vor veni asupra Iudeilor după fapta lor perfidă“ (Praef. in Comm. Dan.).

[2]) Istoria din începutul cărții nu contrazice celorce știm din 2. Reg. 24, $_1$; 1. Cron. 36, $_6$ cf. Ier. 25, $_1$. 42, $_2$. După obiceiul țării ministrul curții regești să

a primit descoperirile mai pretutindenea în persoana întîia ($7,_{2 \cdot 4 \cdot 6 \cdot 28}$. $8,_1$ sq. $9,_2$ sq., $10,_2$ sq., $12,_{5-8}$), în partea întîia însă voind a fi obiectiv vorbește de sine în persoana a treia — ce întîmpinăm și la alți scriitori ai T. V. (Isaía, Osea, Amos, etc.); tradiția evreească și creștină unanim ascrie cartea lui Daníl.[1]) Adunîndu-să canonul, culegătorii n'ar fi primit o carte compusă mai tîrzíu; Iosif Flaviu relatează, că viind Alexandru cel Mare la Ierusalím i-s'au arătat profețiile lui Daniil cari să rapoartă la dînsul, ceeace l-ar fi dispus a tracta cu Iudeii mai blînd; LXX pune cartea după Ezechíl, iar Baruh o citează. Cristos să provoacă la profețíile acestea ca unele adevărate; în urmă este limba evreească, întrețesută cu cea caldaică, o dovadă, că autorul le cunoștia pe amîndoauă foarte bine, ceeace mai tîrzíu, d. e. pe timpul grecesc, despre nime nu să poate afirma.[2])

numia „mai marele eunuhilor" ($1,_3$); științele, în cari să instruiau cei meniți pentru servițul de paj, erau „limba și scrisoarea caldaică". În Babilon era un mod de scriere inventat pentru o limbă străină, exotică, trăind rămășițele poporului, care o vorbia ca o castă separată sub numele „Caldei". Scrisoarea și limba aceasta trebuiau învățate, fiind altcum neînțelese. Magii la curtea babiloniană au întradevăr un rol foarte însămnat, ceeace să dovedește și din scriitorii profani. Columna ca simbolul măiestății regești să află și în Asiria; asămenea și cuptorul de foc să decretează mai demulteori în Babilonta și Asiria ca pedeapsă. Ultimul rege al Babilonului e Naboned, care prin căsătorie întră în legături cu familia lui Nebucadnezar, are de coregent pe fiul său Belșațar, care îș petrece precînd tatăl său să luptă cu Daríu Medul.

1) Citatele pag. 101 obs. 2. dovedesc numai, că cartea să numără de culegătorii canonului între Chetubím, deși recunosc că autorul e Daníl. Cauza acestei înșirări este credința, că profeții nu pot viețui la curți regești; apoi el n'a fost activ în pămîntul sînt; în urmă pentrucă conține numai viziuni.

2) Porfiriu († 304) a fost cel dintîi, care a tăgăduit, că această carte ar fi compusă de Daníl; iar în timpul mai nou raționaliștii. Motivele ce ei le aduc contra adevărului tradițional sînt: poziția cărții în canon (vezi obs. 1); Daníl nu să amintește de Is. Sirah (dar nici Ezra, iar $17,_{14}$ să zice, că fiecare popor îș are îngerul său păzitor, ceeace e aluziune la Dan. $10,_{13}$ sq.); particularitățile limbistice — să află anume 4 cuvinte grecești: κίθαρις, συμφωνία, ψαλτήριον și σαμβύκη (această împrumutare să explică însă foarte ușor din raporturile, cari după datele pozitive ce avem existau între Babilon și Grecia încă înainte de Nebucadnezar); în urmă cuprinsul plin de minuni. Neputîndu-să susținea aceste motive cade totodată și ipoteza, că cartea ar fi compusă abia pe timpul Macabeilor, cînd nime dintre Iudei n'a putut să aibă cunoștinți așa detailate de Babilonia; mai departe e prea mare contrastul între această carte și cele ale Macabeilor, unde să relatează, că poporul s'a abătut dela Iehova; în urmă Antioh Epifane caută a stîrpi religiunea adevărată, iar regii păgîni din Babilon vedem, că să poartă altfel față de ea. Cuprinsul, forma și spíritul cărții pot fi înțelese numai, dacă cartea e un product al lui Daníl.

CAPITLUL AL TREILEA.

Cărțile istorice.

§. 44. Cartea Rut[1]).

Numele cărţii s'a luat dela Rut, persoana principală în întreaga istorisire; iar *scopul* ei este de a arăta, cum Davíd s'a născut din o femee afară de teocraţíe, remunerîndu-să astfel vîrtutea.

Cuprinsul [4 cap.]: pe timpul judecătorilor erumpînd foamete un bărbat, cu numele Elimeleh din Betleemul Iudei emigrà împreună cu soţia şi 2 fíi, Mahlon şi Chilion, în ţara Moabitenilor — aici Elimeleh moare, iar cei 2 fíi să căsătoresc cu moabitene [numele uneia Orfa, al celeialalte Rut] — cam 10 ani a mai rămas Noomi aci, murindu-i însă amîndoi feciorii hotăreşte a să reîntoarce în patrie — amîndouă nurorile voiesc a merge cu dînsa, dar în urmă o însoţeşte numai Rut — ajungînd la Betleem, Rut cere dela soacră-sa voia de a merge afară la cîmp să adune spice — din întîmplare întră în holda lui Booz [o rudenie a socrului ei], care o primeşte foarte bine — spuind ea această întîmplare soacrei sale primeşte sfatul, să propună lui Booz căsătoria, din care să naşte Obed, tatăl lui Isai, tatăl lui Davíd, adecă Rut e străbuna lui Davíd.

Autorul cărţii nu e cunoscut. Ceeace să poate hotărît zice este, că considerînd stilul, ea nu poate fi compusă de celce a scris cărţile Jud. sau Samuíl. Ipoteze sînt, că a scris-o *Samuíl, Ezechía* sau *Ezra.*

Timpul compunerii: în carte să istoriseşte o întîmplare cu cel puţin 100 de ani înainte de Davíd; iar din cuprins şi scop rezultă, că ea nu s'a compus înainte de timpul domnirei lui Davíd, poate ceva mai tîrzíu, dar deloc nu în exilul babilonian. Nu numai că în restimpul între întîmplări şi compunere unele datini s'au schimbat (4, $_7$, ceeace întroducîndu-să monarhía uşor s'a putut face ca şi în alte privinţi), dar sfîrşînd genealogía (4, $_{18-22}$) cu Davíd arată, că acesta pe atunci

[1]) În textul evreesc să află ea între Chetubím; din motive liturgice în timpul creştin s'a pus între Meghilot: Cînt. Cînt. Rut, Plîng. Eclez. şi Estir; LXX o numără între c. Judecătorilor şi cărţile Samuíl din motivul, că acestea tractează mai pe larg istoria strămoşilor lui Davíd, iar aceea conţîne istoria aceluiaş timp. Stînd însă Rut cătră c. Jud. în acel raport ca şi adausul (17—21) le-au tractat unii de un op. *Iosif Flaviu* numără în canon numai 22 de cărţi şi contrage pe Jud. cu Rut; *Origen* zice apriat: „Jud. Rut la dînşii (Evrei) sînt una a Judecătorilor“; *Ciril Ierus., Ieron.;* alţii însă le deosebesc *(Melito*, etc.*)*. În privinţa numelui רות e de observat, că până acum n'a succes a-i cunoaşte adevăratul înţeles.

era pentru Israíl o persoană foarte însămnată. Aramaizmele, ce să află în carte, sînt împrumutate din limba vulgară, așadar nu pot servi ca dovadă, că cartea s'a compus abia pe timpul exilului babilonian; în urmă nu trebue scăpată din vedere nici contrazicerea cu Ezra 9, $_1$ sq.; Neem. 13, $_{1-3}$. $_{23-27}$ (căsătoría cu femei moabitene era considerată de cea mai urîcioasă faptă).

Cronología nu e completă: dela Pereț până la Davíd, adecă pentru un restimp cam de 850 de ani să amintesc numai 10 generațiuni, ceeace să explică însă din scopul autorului de a numi între antecesorii lui Davíd numai pe cei mai însămnați.

§. 45. Cărțile Cronicelor.

În partea istorică a Aghiografelor să află nu numai cărți, cari să ocupă cu istoria unei persoane *(Rut)*, sau cu un timp, în care provedința s'a arătat protejătoare *(Estir)*, ci ea conține și suplemente la istoria teocrațíei, deși nu să ocupă cu desvoltarea acesteia din principiul T. V. Un atare loc ocupă *cărțile Cronicelor* (aici să mai număra *Ezra* și *Neemía)*, cari conțin istoria dela Adam până după exilul babilonian, cînd Cir, regele Perșilor, dă Iudeilor voia a să reîntoarce în patrie[1]); iar cuprinsul lor e paralel cu cele relatate în Pent. și profeți[2]). În original să numesc ele דברי הימים (întîmplările zilelor), *anale;* au format un singur op, iar LXX împărțindu-le în douaă le-a numit *Παραλειπόμενα*[3]) *(praetermissa)*, pentrucă conțin întîmplări, cari în celelalte cărți istorice nu să află, sînt așadar suplementele acestora. Numele latin e *Paralipomenon liber primus et secundus; Ieronim*[4]) însă crede, că corespunzătoare titlului evreesc ar fi numirea *Chronicon totius historiae divinae,* și dela dînsul să și trage numirea actuală *Cronice.*

[1]) De aci vedem că aceste cărți să estind în T. V. asupra celui mai îndelungat timp.

[2]) „Quia continet enarrationem historicam; quantumvis etiam quaedam ibi extent prophetiae: quia vero principaliter et praecipue scriptus est ad enarrandas res gestas, et prosapias sive genealogias, ideo comprehensus fuit sub Hagiographis, sicut et liber Rut" (David Kimchi la Carpzov. l. c. I. pag. 285). *Ieronim:* „Omnis eruditio Scripturarum in hoc (libro) continetur: et historiae, quae vel praetermissae sunt in suis locis, vel perstrictae leviter, hic per quaedam verborum compendia explicantur" (Praef. in Paral.).

[3]) Numele Paralipomena îl explică *Sinopsa:* „După ce în acestea să cuprind multe, ce în regate (adecă cărțile Regilor) au fost omise".

[4]) *Prolog. galeat.:* „Dibre haiamin i. e. verba dierum, quod significantius *Chronicon totius historiae divinae* possumus appellare, qui liber apud nos *Paralipomenon* primus et secundus inscribitur".

Cuprinsul:

a) *Cartea întîia* [1—29] conţîne genealogíi dela Adam pănă la Avram — genealogía acestuia şi a urmaşilor săi Isac şi Iacob — urmaşii lui Iuda şi locurile aşăzării lor — familia lui Davíd — genealogíile celor 12 fíi ai lui Iacob cu scurte observări istorice şi geografice — genealogía lui Saul — moartea acestuia şi a lui Ionatan la muntele Ghilboa — Davíd ajunge rege în Hebron domnind aici $7^1/_2$ ani; ocupă Iebusul dela Iebusei şi locuieşte în fortăreaţa numită Sion, pe carea o întăreşte — chivotul să aduce dela Chiriat-Iearím, dar nu să aşază în Sion, ci la Gatitul Obed-Edom, unde rămîne 3 luni — Davíd zîdeşte un palat foarte pompos — aşază chivotul în fortăreaţă — i-să făgădueşte, că tronul va rămînea în familia lui — învingerea Filistenilor, Moabitenilor, Edomiţilor şi Sirienilor — inzulta din partea Amoniţilor, învingerea şi pedepsirea lor — numărarea poporului, pedeapsa pentru această faptă — organizează cultul la cortul sînt puínd muzici şi cîntăreţi — deosebitele diregătoríi de curte — organizarea armatei — Solomon să unge de urmaş — moartea lui Davíd după o domnire de 40 ani.

b) *Cartea a doaua* [1 – 36] conţîne istoria foarte detailată a lui Solomon şi a urmaşilor, lăsînd la o parte istoria imperiului Israíl — surparea Ierusalímului, în urmă permisiunea de a să reîntoarce din exil în patrie.

Scopul autorului e parenetic, voind a arăta cetitorilor, cum credinţa în Dzeul legămîntului aduce cu sine binecuvîntare, iar necredinţa nenumărate rele. Acest scop să vede lămurit din întreaga istorisire. Voind a descrie istoria economíei dzeeşti începe cu întîiul om; enumără pe scurt urmaşii acestuia pănă la Avram cu care să încheie legămîntul speţial; vorbeşte de întemeiarea monarhíei arătînd mai vîrtos raportul, în care regii israilteni au stătut cătră cultul mozaic. De aceea să amintesc în detail instituţiunile privitoare la cult ale lui Davíd (Solomon, Asa, Iosafat, Ioas, Ezechía, Iosía), iar despre tinereţele sale, păcătuirea lui cu Bat-Şeba, despre idololatría lui Solomon etc. nu să aminteşte nimic. Tot din această cauză nu să tractează istoria celuialalt imperiu, care era idololatru.

Autorul şi *timpul* compunerii. Din identitatea cuprinsului între 2. Cron. 36, $_{22}$ sq. cu Ezra 1, $_{1—3}$ au dedus rabinii şi scriitori bisericeşti, că Ezra le-ar fi compus pe amîndoauă.[1])

[1]) Această identitate a sedus pe unii a crede, că amîndoauă — adăogîndu-să mai tîrzíu şi Neemía, care e în strînsă legătură cu Ezra — la început erau un singur op şi că abia mai tîrzíu s'au despărţit. Neexplicată rămîne însă

Această socotinţă să adevereşte prin împrejurarea, că caracterul literar al cărţii Ezra şi al Paralipomenelor e acelaş; Ezra e numai o continuare la cele cuprinse în Paralipomene; apoi că pe atunci, cînd toate trebuiau restabilite după legea mozaică, nime n'a fost mai destoinic decît dînsul, de a spune conaţionalilor din documente vechi cele întîmplate mai nainte; în urmă din scop şi caracterul cărţii rezultă, că autorul a fost preot sau levit (tradiţii despre templu, cult, sărbători, muzică şi cîntarea dela templu, cunoştinţa detailată a claselor preoţeşti şi levitice).

Cartea s'a compus după exilul babilonian, dar înainte de stăpînirea macedo-grecească. Aceasta să dovedeşte din 2. Cron. 36, $_{22 \cdot 23}$; genealogía lui Zerubabel, care trăieşte sub Daríu Istaspe, să urmăreşte pănă la nepoţi (1. Cron. 3, $_{19}$—$_{21}$); identitatea amintită mai sus (la autor); în urmă să amintesc monete perzeşti (1. Cron. 29, $_{7}$, daricul = 7 fl. 50 cr.), ceeace sub Alexandru cel Mare nu era, căci să înlocuiseră cu cele greceşti (talanţi şi drahme).

Izvoarăle folosîte de autor sînt foarte multe, care prelucrîndu-le după scopul său din unele a luat materialul de trebuinţă chiar fără de nicio schimbare. Aceste izvoară sînt parte istorice, parte profetice. La cele dîntîi aparţîn analele statului (1. Cron. $_{9 \cdot 1}$; 2. Cron. 20, $_{34}$) numindu-să: *cărţile regilor din Iuda şi Israíl*" (2. Cron. 16, $_{11}$. 25, $_{26}$. 28, $_{26}$); „*istoria regilor lui Israíl*" (2. Cron. 33, $_{18}$), şi sînt aceleaşi cărţi istorice, de cari s'a folosît şi autorul cărţilor Regilor. Aceleaşi par a fi şi celece să numesc 2. Cron. 24, $_{27}$: „*în cărţile regilor*". De natură istorică e şi „*cartea profetului Ido*" (2. Cron. 12, $_{15}$. 13, $_{22}$) şi *Isaía* (2. Cron. 26, $_{22}$). Dintre profeţi să mai amintesc: *Samuíl, Natan, Ahía, Semeia, Iehu ben Hanani* şi *Hosai* (1. Cron. 29, $_{29}$; 2. Cron. 9, $_{29}$. 12, $_{15}$. 13, $_{22}$. 20, $_{34}$. 32, $_{32}$. 33, $_{19}$).

Multe locuri din aceste cărţi sînt paralele cu unele din cărţile Regilor. Ici-colo există între amîndouă relatările deosebiri în ortografíe, nume şi numere; abateri în privinţa cuprinsului, care în cărţile de faţa e mai scurt, sau mai pe larg desvoltat, sau altcum aranjat, deşi în alte locuri consună pănă la cele mai mici detailuri.

atunci împrejurarea, că Cronicele în canonul evreesc sînt puse după Ezra şi Neemía, stînd la sfîrşitul Aghiografelor.

§. 46. Cărțile Ezra și Neemía.

În vechime aceste cărți să numărau ca un singur op, cum ne putem convinge despre aceasta din mărturiile lui Iosíf Flaviu, a Talmudului, din scriitorii și sinoadele bisericii[1]). LXX și Vulg. le deosebesc în doauă părți; *întîia și a doaua Ezra;* ba chiar în textul evreesc și în traducerile vechi a doaua are inscripție separată[2]). Această unificare s'a impus oarecum de sine însuș, deoarece în amîndoauă să tractează istoria aceluiaș period, autorii sînt contimporani, au acelaș punct de vedere și acelaș scop teocratico-polemic; totuș caracterul literar dovedește, că aici avem lucrarea duor indivizi, dintre care întîietatea să cuvine lui Neemía, a cărui limbă e curat evreească, iar a lui Ezra e mestecată cu cea caldaică. Ele conțîn istoria dela anul 1. după exilul babilonian pănă la regele Artaxerxe Longiman, și adecă pănă cel puțîn în al 32. an al acestuia: deci un restimp de cam 100 de ani.

§. 47. Ezra.[3])

Persoana principală din această carte era după 7, $_{1}$ din familie preoțască (trăgîndu-să dela Aron), iar timpul reîntoarcerii din exil e domnirea lui Artaxerxe Longiman (7, $_{1.7.12-26}$)[4], la care să vede că stătea în mare vază. Din dispozițiunile luate cap 9. 10 reesă, că poporul întors din exil încă ținea foarte mult la dînsul. Această autoritate a avut-o el ca preot, ca supremul judecător pus de rege (7, $_{25}$ sq. v. 14) și ca cărturar (7, $_{6}$; titlul lui e: *preotul, cărturarul,* 7, $_{11}$;

[1]) Contra Apion. 1, $_{8}$; *Baba bathra:* „Ezra a scris cartea sa și genealogía în cartea Cronicelor pănă la sine însuș" (15, $_{1}$); *Origen:* „Întîia și a doaua a lui Ezra sînt o carte, și să numește Ezra, adecă ajutător" (Eus. H. E. 6, 25); *Sinopsa:* „Aceste doauă cărți sînt scrise de acela, a cărui inscripție poartă. Căci Ezra fiind preot și cetitor etc."; *Ieronim:* „Esdras et Neemias, adjutor videlicet et consolator a Domino, in unum volumen coarctantur" (epist. ad Paulin.), și: „Nec quenquam moveat, quod unus a nobis liber editus est, quia et apud Hebraeos Esdrae Neemiaeque sermones in unum volumen coarctantur" (Praef. in Esdr.); sinodul din Laodicea în can. 60.

[2]) Vezi citatul dela Origen; iar inscripția separată sună: *cuvintele lui Neemía, fíul lui Elchía.*

[3]) Numele עזרא = *ajutor*, dupăcum îl explică *Origen, Ieronim;* LXX Ἐζρᾶ, Vulg. *Esra, Ezra, Esdras.*

[4]) Timpul să numără după anii de guvernare a regilor perzești întrebuințîndu-să constant numele cum să rostau ele la Evrei și nu ca la Greci sau alți scriitori. Regii care să amintesc sînt: *Coreș* (1, $_{1}$. 4, $_{5}$) = Cir (558—529); *Dariaveș* (4, $_{5.24}$ etc.) = Daríu Istaspe (521—485); *Ahașveroș* (4, $_{6}$) = Xerxe (485—465); *Artahșasta* [4, $_{7.23}$. 6, $_{14}$. 7, $_{1.11}$ sq.] = Artaxerxe Longiman [465–424].

Neem. 8, $_{9}$. 12, $_{26}$. $_{36}$). Cărturar însă era el nu ca alții (acest titlu să află și Jud. 5, $_{14}$; 2. Sam. 8, $_{17}$. 20, $_{25}$; 2. Reg. 12, $_{11}$ în înțelesul: scriitor, secretar), ci a căutat însuș să pătrundă spíritul legii mozaice, cele cunoscute să aplice în viața sa și să le împărtășască poporului (7, $_{10}$). El e reformatorul lui Israíl după exil: organizează cultul, fixează învățătura și întemeiază viața după prescriptele legii mozaice și necesitățile timpului său (Neem. 8, $_{1}$. $_{4}$. $_{7-9}$. 9, $_{3}$. 10, $_{29}$; el să și numește *omnium doctorum misnicorum pater*").

Cuprinsul:

a) *Partea întîia* [1—6]: în anul întîi al domnirii sale [adecă și peste imperiul babilonian] Cir, regele Perșilor, dă voie Iudeilor de a să reîntoarce în patrie și a zîdi templul — spre a ușura și mai mult aceasta poruncește, ca să să reînapoieze Iudeilor toate vasele și uneltele luate sub Nebucadnezar predîndu-să lui Șeșbațar, mai marele lui Iuda — astfel sub Zerubabel[1]) [la 536] mai mulți să hotărăsc a părăsî exilul — acesta însoțît de Iosua cu frații săi [preoți] zîdește altarul, să aduc jertfele prescrise în legea mozaică [în luna a 7.], deși templu nu era nici început — cu mari sărbări să pun temeliile templului — Samarinenii voiesc și ei să participe, Iudeii însă nu le încuvințază, iar aceia zădărnicesc lucrul atît sub Cir cît și sub urmașii lui: Cambise și Pseudo-Smerde — sub Daríu Istaspe profeții Agheu și Zaharía provoacă pe Zerubabel de a continua zîdirea — guvernatorul țării Reum cu soții săi voiesc a împiedeca aceasta, dar regele la scrisoarea lor le răspunde, ca să ajute Iudeilor la lucru — astfel să sfîrșește zîdirea în ziua a 3. luna Adar a anului al 6. al lui Daríu Istaspe — templul să sînțește, să sărbeaza paștele după lege.

b) *Partea a doaua* [7—10] espune cum Ezra, care să reîntoarce din captivitate în al 7. an al lui Artaxerxe [458] e ajutorat de acest rege în executarea propusului său — fiind Ezra gata de plecare adună pe toți la rîul Ahva și văzînd, că nu este nici un levit, trimite după preoți, pe cari îi încredințează cu ducerea darurilor adunate dela poporul din exil — să face pocăință de 3 zile — sosînd în Ierusalím sînt bine primiți — mai marii poporului să plîng, că acesta neobservînd legea s'a amestecat cu străinii, ba chiar și unii dintre preoți au făcut această fărădelege — în 20. ale lunii a 9. adunîndu-să toți în Ierusalím, Ezra le poruncește să să despartă de femeile străine, dacă nu voiesc a fi cu totul lăpădați dela fața lui Dzeu — spre a să ști, care preoți au femei străine, să compune lista lor.

[1]) Acesta e numele evreesc = *născut în Babel*, pe'ngă care să poate, că avea și un nume babilonico perzesc, ca și Daníl, *Șeșbațar* [cf. 1, $_{8}$. 5, $_{14}$. $_{16}$; apoi 5, $_{16}$ cu 3, $_{8}$ sq. și 4, $_{2}$; Estír 2, $_{7}$].

Autorul și *timpul* compunerii. Fiind cartea în forma de azi un întreg de sinestătător urmează, că e compusă de acela, al cărui nume poartă și cui o atribue tradiția evreească și creștină. E drept, că aceasta să poate hotărît zice numai despre 7, $_{27}$—9, $_{15}$ — unde autorul vorbește în persoana întîia — dar și celelalte părți sînt opul aceleiaș persoane, pe cari le-a adunat din consămnări mai vechi, făcute încă pe timpul lui Zerubabel și Iosua, pentrucă numai astfel să poate explica uniformitatea în espunere.

§. 48. Cartea Neemía.

Neemía, fíul lui Acalía (1, $_{1}$), e contimporan cu Ezra și a lucrat după rezîdirea templului pentru restaurarea vieții politice și cetățenești.

Cuprînsul:

a) *Partea întîia* [1—7]: în anul al 20. al lui Artaxerxe [pela 445] aude Neemía, păharnicul acestui rege, vești întristătoare despre comuna din Ierusalím — după un post de 3 zile să roagă de rege a-i da voie să meargă în patrie — sosînd aci cercetează zîdurile capitalei, pe cari le află în stare foarte slabă — provoacă pe mai marii cetății și pe preoți să le zîdiască — un atare Sanbalat caută a-i împiedeca ațîțînd contra Iudeilor pe Samarineni, Arabi, Amoniți și Asdodeni — Neemía prinzînd de aceasta veste hotărește ca jumătate din lucrători să lucre, iar ceealaltă jumătate să fie gata de bătaie — în popor e mare mizerie și nemulțămire — Neemía provoacă pe mai marii poporului ca să ierte datoriile, ceeace să și împlinește — Sanbalat cu vicleșug voiește să piardă pe Neemía. dar fără succes — zîdurile să sfîrșesc în 52 de zile, adecă în 25 Elul — urmează lista celorce s'au întors cu Zerubabel.

b) *Partea a doaua* [8—10]: continuă istoria lui Ezra, care în luna a 7. cetește legea în auzul întregului popor — în 24 ale lunei a 7. să țîne un post mare; să mărturisesc păcatele; să încheie legămînt cu Iehova, care să sigilează de preoți și leviți în numele poporului — Iudeii să îndatorează a griji de cele trebuincioase la templu [a plăti $^{1}/_{3}$ de siclu, a aduce lemne pentru focul de pe altar etc.]

c) *Partea a treia* [11—13]: espune împrăștierea poporului în Ierusalím și prin alte cetăți — lista preoților și a leviților întorși cu Zerubabel din Babilonia — sînțîrea zîdurilor Ierusalímului — deosebitele diregătorii dela templu — Neemía după o activitate de 12 ani să reîntoarce la Suza ca să ceară prolungirea concediului —

[1]) נחמיה, *Νεεμίας*, după unii = *consolatur Dominus*, după *Ieronim* = *consolator Domini* sau *consolator a Domino*, scil. missus.

abuzurile ce să făcuseră în timpul absenții lui: leviții nu căpătau părțile lor; poporul nu observa sabatul, nici legea despre neamestecarea cu străinii.

Autorul. Prin *„cuvintele lui Neemía“* (în inscripție) autorul voiește a istorisí faptele săvîrșite de acest bărbat, vorbind în persoana întîia. Aceasta să poate afirma, e drept, numai despre $1,_{1}$—$7,_{5}$. $12,_{27}$—$_{43}$ și $13,_{6}$ până la sfîrșît, unde are și unele expresiuni de predilecțiune[1]), de ce nu să poate apoi despărțî tabela genealogică din v. $_{6}$—$_{73}$. Cu privire la $7,_{73}$ — $10,_{40}$ — în cari însușirile de mai nainte nu există — să observă, că deosebirea e condiționată de cuprins; iar partea a 3. (11—13) e continuarea istoriei începute și, stînd în strînsă legătură (d. e. începutul cap. 11 cu cap. 10) cu părțile premergătoare, trebue să fie dela acelaș autor.

Timpul compunerii e nehotărît, dar din $5,_{14}$ comparat cu $13,_{6}$ rezultă, că cartea nu s'a putut scrie înainte de al 32. an al lui Artaxerxe Longiman.[2])

Din acestea e mai presus de toată îndoială *canonicitatea și întregitatea* cărții.

§. 49. Cartea Estír.

Numele cărții s'a luat dela persoana principală Estír[3]), numindu-să מגלת אסתר = *volumul Estír,* sau și numai מגלה[4]).

[1]) cf. $2,_{8}$ cu v. $_{18}$. $2,_{12}$ cu $7,_{5}$. $2,_{19}$ cu $3,_{33}$. $3,_{36}$ cu $5,_{13}$. $5,_{19}$ cu $6,_{14}$.

[2]) După o conducere de 12 ani a poporului în Ierusalím, Neemía să reîntoarce la Suza. Fiind îndepărtat să făcuseră multe abuzuri, [$13,_{4}$. $_{10}$ sq. $_{15}$ sq. $_{23}$. sq.], pe cari reîntorcîndu-să le stîrpește. Modul cum vorbește de această călătoríe [$13,_{6}$], de abuzul din v. 4, care prin „mai nainte de acestea“ să leagă la cetirea legii și depărtarea străinilor din Israíl, espuse mai nainte; apoi amintește $13,_{1}$ sq. cetirea legii „în ziua aceea“, care cetire stă în legătură cu $12,_{44}$, care iarăș [prin aceea formulă] să leagă de relatarea sînțirii zîdurilor cetății: toate acestea dovedesc, că Neemía a scris carte cătră sfîrșîtul vieții sale.

[3]) Numele evreesc sună הדסה=*Hadassa,* Vulg. *Edissa=mirtă,* iar cel perzesc אסתר, grec. ἀστήρ = *stea. Sinopsa:* „Cartea să numește astfel, pentrucă conține istoria Estirei, cum Dzeu printrînsa a mîntuit întreaga națiune iudaică, care era mai pe aci să să stîngă de tot, iar pe Aman, care plănuisă peirea lor, l'a nimicit“.

[4]) La unele sărbători să citesc anumite cărți. Pentru sărbătoarea Purím era menită cartea de față. Numirea aceasta deosebită să trage de acolo, că Iudeii din timpurile mai tîrzíi o prețuiau foarte mult, o asămănau chiar cu Tora, preferindu-o Profeților și Aghiografelor. *Maimonides* afirmă, că în zilele lui Mesía Profeții și Chetubím vor fi nimiciți afară de Estír, care e vecinică ca și Tora.

Ea istoriseşte un episod din timpul domnirii perzeşti (9, $_{24 \cdot 26}$) cu *scopul* de a motiva istorice urzîrea sărbătorii Purím[1].

Cuprinsul (10 cap.): Ahaşveroş, regele Perziei, dă în anul al 3. al domnirii sale ospețe la Suza — fiind bine dispus chiamă pe regina Vasti în sala de ospătare, ca oaspeții să-i poată admira frumsețele — ea refuză, și de aceea e alungată dela curte, ca să nu dee pildă și altor femei de a nu asculta de bărbații lor — sfetnicii propun, de a-ș alege regină dintre fecioarele țării — între altele era și o jîdancă, nepoata lui Mardoheu, a cărui familie fusesă deportată din Ierusalím cu regele Iehonía — devenind Estír favorita regelui, Mardoheu venia adese la curte și așa descopere conspirațiunea celor 2 curteni contra regelui — spuind aceasta prin nepoată sa regelui conspiratorii sînt omorîți, iar întîmplarea să scrie în analele imperiului — între acestea succede unui atare Aman de a căștiga favorul regelui și ajunge cel mai înalt dignitar al împărăției, înaintea căruia trebuia, după datina perzască, toți să-și plece genunchii — Mardoheu aceasta nu o face — Aman mîniindu-să hotărăște a-l pierde dimpreună cu pe poporul evreu — îi succede de a îndupleca pe rege, să dee un edict, în înțelesul căruia întro zi anumită toți Iudeii din țară aveau să fie omorîți — după publicarea edictului Evreii să întristează; Mardoheu îmbrăcînd haine de jale nu poate însuș merge la curte, dar tot îi succede, a vestí de aceasta pe Estír, care să decide a mijlocí la rege — postește 3 zile, merge la rege și-l roagă ca împreună cu Aman să ospeteze la dînsa — în decursul prînzului să roagă ea de rege ca și a doaua zi să vie — Aman văzîndu-să distins și de regină să sîmte cu atît mai vîrtos vătămat prin Mardoheu și, la sfatul femeii sale, caută de a grăbí îndeplinirea planului său, ceeace sigur fiind, că-i va succede la rege, lasă să pună pe palatul său un stîlp de 50 de coți — regele în noaptea aceea nu poate durmí, poruncește să i-să citiască analele imperiului, deschizîndu-să tocmai la locul, unde era vorba de scăparea vieții regelui prin Mardoheu, care pentru această faptă n'a fost remunerat — mînezi viind Aman (cu scopul de a cere moartea lui Mardoheu) îl întreabă regele, ce trebue să să facă cu acela, pe care regele voiește a-l distinge — crezînd Aman, că e vorba de dînsul răspunde, că acela să fie condus în triumf de întîiul satrap al imperiului prin oraș — spre mai marea lui spaimă i-să poruncește a face astfel cu Mardoheu, ceeace prietenii lui o explică ca disgrație — Aman merge la prînz — regele provoacă pe Estír a-i spune rugămintea ei — ea îș descopere naționalitatea, planurile urîte ale lui Aman cerînd abrogarea edictului — regele mînios să îndepărtează, iar la re'ntoarcere găsește pe Aman la picioarele reginei (cerînd grație),

[1]) פּוּרִים să derivă dela perzescul *pur*, pentrucă după 3, $_7$ Aman a aruncat în luna 1. a anului al 12. al regelui său sorț, ca să vadă, în ce zi să-ș execute planul contra Iudeilor. Ca atare i-s'a arătat abia ziua a 13. din luna a 12. [Adar].

porunceşte să-l spînzure pe stîlpul, ce-l pregătisă pentru Mardoheu — edictul după legile medo-perzice nu să poate revoca, dar să dă voia Iudeilor, să să apere contra duşmanilor — în Suza la rugarea Estírei să continuă lupta şi a doaua zi; astfel în întreg imperiul mor 75.000, între care şi cei 10 fii ai lui Aman — în amintirea acestei întîmplări să întroduce de Mardoheu şi Estír sărbătoarea Purím în 14 şi 15 Adar.

Autorul[1]) şi *timpul* compunerii nu să pot hotărî. Din 9, $_{20 \cdot 32}$ reesă, că Mardoheu a făcut unele notiţe despre cele întîmplate, pe cari sigur le-a folosît autorul mai tîrzíu al cărţii, ceeace să întăreşte şi din modul, cum istoriseşte întroducerea sărbătorii (9, $_{23}$—$_{27}$), observînd v. $_{19}$ cum să ţîne de Iudei. De altă parte însă vedem, că autorul citează analele medo-perzice (10, $_{2}$); cunoaşte bine Suza şi referinţele imperiului perzesc; descrie precis caracterele şi persoanele principale (1, $_{14}$. 2, $_{13 \cdot 15 \cdot 21}$. 3, $_{1 \cdot 10}$. 4, $_{5}$. 5, $_{10}$); nu aminteşte de Iuda şi Ierusalím; nu ia în privire raportul teocratic sau religios (în carte, deşí era menită a să cetí publice, numele lui Dzeu, fie Elohím, fie Iehova, nu să află): aşadar e verosimilă ipoteza, că autorul a trăit şi compus cartea precînd imperiul perzesc încă nu era surpat, şi adecă scurt timp după cele întîmplate.

Izvoarăle întrebuinţate de autor sînt: consămnările lui Mardoheu, analele imperiului şi tradiţia.

Pentru *adevărul istoric* al cuprinsului vorbeşte mai vîrtos împrejurarea, că încă pe la 160 n. de Cr. să aminteşte „*sărbătoarea sorţilor*“, numită şi „*ziua lui Mardoheu*“ (2. Mac. 15, $_{37}$;[2]) primejdia trebue să fi fost foarte mare pentru Iudei, de s'au aflat îndemnaţi întru amintirea ei a întroduce o sărbătoare;[3]) în urmă relatările din carte consună pe deplin cu ceeace ştim din scriitorii profani despre imperiul perzesc sub Ahaşveroş despre datinile şi moravurile vechilor Perşi.[4])

1) În privinţa aceasta s'au făcut mai multe ipoteze. *Augustin* crede, că Ezra a compus-o [De civit. Dei XVIII, 36]; *Talmudul* o atribue sinagogei celei mari; unii iarăş arhiereului *Ioachím*, fiul lui Iosua, care cu Zerubabel s'a întors din exil; în urmă sînt rabinii şi teologi creştini, care provocîndu-să la 9, $_{20 \cdot 32}$ numesce pe Mardoheu autor.

2) *Iosíf Flaviu* zice, că ea să sărbează de Iudeii din toată lumea [Antiq. XI, 6, $_{13}$]

(3 Iudeii fiind foarte conservatori, după ocuparea ţării făgăduite sub Iosua, au ţînut numai sărbătorile orînduite de Moisí.

(4 Raţionalizmul a căutat să afle contraziceri între cartea aceasta şi cele cunoscute din alţi autori. Mai nainte să credea adecă, că Ahaşveroş e *Cambise*,

Autoritatea canonică a cărţii nu să poate trage la îndoială. Atît tradiţia evreească[1]), cît şi cea creştină[2]) amintesc cartea Estír între cărţile canonice. Îndoieli[3]) s'au ivit ici-colo, purcese mai mult din motive subiective — pentrucă nu să aminteşte numele lui Dzeu, sau şi pentru adausurile făcute de LXX — decît din motive istorice.

Sărbătoarea era un fel de carneval cu ospeţe şi beţíi, fiindcă şi Estír cu atare ocaziune a scăpat pe Iudei din primejdie. Mai tîrzíu vedem, că să prescrie a bea peste măsură de mult. Citindu-să cartea, de cîteori să pronunţă numele Estír ori Mardoheu, comuna strîgă: binecuvîntat să fie; iar la numele lui Aman: blăstămat să fie. Cînd însă beau prea mult schimbau numele strigînd: blăstămat fie Mardoheu, binecuvîntat fie Aman. Unicul moment religios era cetirea cărţii, sărbarea cu lumini şi focuri de bucuríe.

Adausul I.

Carţile necanonice (apocrife) ale T. V.

§. 50. Numirea „apocrif".

După încheierea canonului evreesc vedem, că autori necunoscuţi compun cărţi, parte scrise în limba evreească, dar

Daríu Istaspe sau *Artaxerxe;* un rege med înainte de Cir, sau Ciaxare, fíul lui Fraorte; iar acum sînt toţi critici de opinia, că aici avem de înţeles pe *Xerxe*, şi atunci toate să explică în mod foarte natural, deoarece acesta era despot crunt, schimbăcios şi desfrînat. Astfel nu e de mirat, dacă cere dela Vasti a călca datinele orientalilor; dacă la sfatul lui Aman dă edictul contra Iudeilor. După Herodot VII, 8 chiamă el după războiul contra Egípetului, în al 3. an al domnirii sale, la Suza pe toţi nobilii ţării spre a să sfătui în cauza războiului contra Grecilor. De aci să explică, că aceştia petrec 180 de zile la Suza (1, $_{2}$). Estír să aminteşte numai în al 7. an (2, $_{16}$ cf. cu 1, $_{3}$ sq.), pentrucă între acestea e războiul cu Grecii, din care Xerxe să reîntoarce abia în primăvara anului al 7. Acest rezbel ne explică şi împunerea dărilor noaue (10, $_{1}$). Bază istorică au mai departe şi celece să espun în 1, $_{1}$ (imperiul să estinde dela India pănă la Etiopia); 1, $_{5}$ [fortăreaţa Suza]; 1, $_{13}$ [în cauze momentoase să cerea sfatul magilor]; 1, $_{14}$ [7 principi, care în imperiu ocupă locul cel dîntîi]; 2, $_{8}$ sq.; adorarea marelui vizir ca substitutul unei fiinţi mai înalte [3, $_{2}$ sq.]; apoi cele cuprinse în 3, $_{2\cdot 12}$. 6, $_{1}$ sq. 8, $_{9}$; dar nici suma de 75.000 de Perşi, care au căzut atunci, nu să poate taxa exagerată, deoarece astfel de vărsări de sînge s'au întîmplat şi altuade [noaptea st. Bartolomei].

[1]) *Iosíf Flaviu* [Contra Apion. 1, 8] numără între cărţile canonice „după adevăr recunoscute" şi cartea noastră. Rabinii o laudă foarte mult. Vezi citatul lui Maimonides, etc.

[2]) *Origen* [In ps. I. numără ca 21. carte din T. V. pe Estír]; *Ilarie dela Pict.* [Praef. în ps. 1]; *Epifane* [De pond. et mens.]; sinodul dela *Laodicea* [can. 60]; *Ieronim* [Epist. ad Paulin.]; *Augustin* (De doctr. christ. 8]; *Ioan Damascen* [Credinţa ortod. IV, 18].

[3]) *Melito dela Sardes* [Epist. cătră Onisím]; *Grigorie Nazianz.* [Carmen de gen. script.]; *Iuniliu* [De part. div. leg. 3] nu o amintesc; *Atanasie* [Epist. fest. 39], o numără la apocrife; astfel şi *Sinopsa,* deşi altădată zice, că Iudeii o numesc între cele canonice.

păstrate numai în traducere grecească, parte scrise în limba grecească. Aceste cărţi s'au numit după exemplul lui *Ieronim*[1]) *„cărţi apocrife,“* precînd mai nainte să înţelegeau sub *βίβλοι ἀπόκρυφοι* parte scrierile în taină ţinute ale ereticilor,[2]) parte scrierile falze[3]), deosebindu-să de ele acele cărţi necanonice, cari să adauseră la LXX ca *βιβλία ἀναγινωσκόμενα libri ecclesiastici.*

După cuprins şi caracter să impart aceste cărţi (în genere) în: *istorice, didactice şi profetice.*

CAPITLUL ÎNTÎI.

Cărţile istorice.

§. 51. Cartea Ezra.

În LXX să numeşte ea I. Ezra[4]), pentrucă e pusă înainte de cartea canonică; în traducerile latine III. Ezra (Neemía = II. Ezra); iar Vulg. (afară de ediţia compluteană) o are împreună cu rugăciunea lui Manase şi IV. Ezra la sfîrşitul bibliei. *Tendinţa* cărţii e de a îndemna — prin exemplul lui Cir şi Daríu — pe stăpînitorii păgîni de atunci să tracteze blînd cu Iudeii. *Timpul* compunerii nu e sigur; deoarece în carte lipsesc orice indicii. Din scop pare a fi fost compusă de un elenist, care ştia bine greceşte şi trăia poate în Egípet pe timpul Ptolomeilor; în tot cazul însă nu înainte de veacul al 2. n. de Cr.

Cuprinsul: Începe cu istoria lui Iosía, regele din Iuda, care face mari pregătiri pentru sărbarea paştelor — războiul cu regele Egípetului — urmaşii lui sînt nelegiuiţi — Nabuhodonosor ocupă şi surpă Ierusalímul ducînd pe Iudei în prinsoare — Cir dă în anul întîi al domnirii sale Iudeilor voia de a să re'ntoarce în patrie şi a zîdi templul — li să reînapoiază vasele luate de Nabuhodonosor din

1) Vezi §-ul Canonul bisericii.

2) *Irineu* [Adv. haer. I, 20]: „Spre intimidarea celor neînţelegători au întrodus o mulţime de *apocrife* şi cărţi falze, pe cari ei le-au fabricat“. *Clem. Alex.* [Strom. III, 4]; „S'a vestit lor [ereticilor] dogma din oarecare *Apocrif*“. *Tertul.* [De anima c. 2]: „Quae penes nos apocryphorum confessione damnantur“. *Atanasie* [Epist. ad Ruf.]: *„Apocrifele* — sînt invenţiunea ereticilor“.

3) Constit. apost. VI, 16: „Cărţile apocrife a lui Moisí şi Enoh şi Adam, Isaía şi Davíd şi Ilíe şi a celor 3 patriarhi sînt stricăcioase“.

4) Ἔσδρας sau ὁ ἱερεύς, Ezra, numit per eminentiam *preotul.*

templu — zîdirea începe, dar sub Artaxerxe să oprește, deoarece Samarinenii insinuă pe Iudei ca pe niște oameni răzvrătitori, care dacă vor fi zîdit templul și cetatea nu mai dau bir — oprirea a ținut până sub Daríu Istaspe — acesta după un ospăț să culcă în odaia sa, unde îl păzesc 3 tineri, care să vorbesc între sine, ca fiecare să scrie pe un bilet ceva și să-l pună sub perina regelui, care deșteptîndu-să și citind va face pe cel mai înțelept diregător înalt — unul scrie: tare e vinul; al doilea: tare e împăratul; al treilea: tari sînt femeile, dar mai tare e adevărul — sculîndu-să regele cetește acestea și adunînd nobilii țării autorul [Zerubabel] celor din urmă să recunoaște cel mai înțelept — regele voiește a-l premia, iar el cere să aducă la îndeplinire propusul lui Cir — Iudeilor să dă voia a continua cu zîdirea făcîndu-li-să toate înlesnirile — să împărtășește lista celorce cu Zerubabel s'au întors din prinsoare — înainte de a începe zîdirea să aduc jertfe — iarăș sînt împiedecați prin uneltirile dușmanilor — Agheu și Zaharía îi îmbărbătează și cu multe greutăți templul să sfîrșește în 27 Adar a anului al 6. al lui Daríu consacrîndu-l cu multe jertfe — în 14. a lunei dîntîi să sărbează paștele — Ezra purcede sub Artaxexe în al 7. an cu o caravană de exulanți la Ierusalím, dupăce poruncisă regele mai marilor săi să nu-i împiedece întru nimic — Ezra sosește la Ierusalím, aduce jertfe — mulți dintre preoți țîn femei străine, îș rumpe hainele și să roagă la Dzeu să nu mai pedepsască pe popor pentru fărădelegile sale — adunarea poporului ținută în Ierusalím hotărește a să depărta femeile străine — lista preoților cu femei străine — legea să cetește în auzul poporului sărbîndu-să ziua aceasta cu mare bucurie.

§. 52. Cărțile Macabeilor.

Macabei să numesc fiii lui Matatía, preot în Modín, care pe timpul Seleucizilor au luptat pentru independența patriei și păstrarea legii strămoșești, iar mai tîrzíu acest nume să dă tuturor eroilor, care pe timpul Seleucizilor și Lagiilor luptă pentru religiunea lor. Numele Macabeu l-a căpătat mai întîi fíul lui Matatía, *Iuda*, pentru eroizmul său (1. Mac. 2,$_4$), căci ei să numiau Asmonei după bunul lui Matatía (Simeon Asmoneu). Numele *Μακκαβαῖος* îl derivă unii dela מַקָבָה, מקב *ciocan* (ca Martellus) spre a simboliza eroizmul; alții zic, că precum era la Romani obiceiul de a coasă pe stindardele militare SPQR, așa și Iudeii conduși de Asmonei ar fi cusut pe stindardele lor literile inițiale מכבי dela cuvintele מי כמוך באלים יהוה (cine e ca tine între Dzei Iehova), sau chiar: מתתיה כהן בן יוחנן (Matatía, preotul, fíul lui Iohanan).

§. 53. Cartea I. a Macabeilor.

După mărturía lui *Origen*[1]) și *Ieronim*[2]) a fost ea compusă în *limba evreească,* ceeace să dovedește prin multele evraizme și greșelile în traducerea LXX. *Autorul* originalului nu e cunoscut, dar nici traducătorul. Originalul, cum rezultă din istorisire, a fost compus scurt timp după cele întîmplate și nu mult după aceea a fost tradus; în tot cazul înainte de invaziunea lui Pompei (63 n. de Cr.), deoarece vorbește de Romani ca de niște străini; *Iosíf Flaviu* o întrebuințază. În carte să espune istoria jîdovească dela Alexandru cel Mare pănă la anul 135 n. de Cr.

Cuprinsul: începe cu istoria lui Alexandru cel Mare, care supune țările de prin prejur întemeind astfel cel mai mare imperiu din lume — la moartea sa împarte între comandanți imperiul, dintre care unul stăpînește în Siria — unii Iudei luîndu-să după Greci au întrodus în Ierusalím gimnazii și alte fărădelegi — între guvernatorii Siriei cel mai însămnat e Antioh IV. Epifane, care merge contra regelui egiptean, Ptolomeu, și învingîndu-l să întoarce pela Ierusalím, unde întră în templu, răpește cele mai prețioase lucruri, merge apoi în țara sa — doi ani după aceea trimite pe administratorul tributelor cu mulțime de popor în Palestina, care cu vicleșug (mințînd că vine cu pace) întră în Ierusalím, începe a omorî pe Iudei provocîndu-i să părăsască legea strămoșască — sărbătorile, jertfele, deosebirile de mîncări oprite și neoprite etc. să înceteze; întroducîndu-să jertfe păgînești să profanează templul — unii (voind a scăpa de moarte) să supun, alții nu — între cei din urmă era și un preot Matatía din Modín cu 5 feciori, care provocat fiind de trimisul regelui de a împliní cele poruncite, îl omoară împreună cu pe bărbatul, care voia să aducă jertfă păgînă — temîndu-să de răzbunarea regelui provoacă pe locuitorii cetății de a o părăsî și a să retrage în pustíe — oastea regească îi atacă întro zi de Sîmbătă și-i omoară pănă la unul, nevoind ei a călca Sabatul nici pentru apărarea vieții — Matatía provoacă pe cei rămași în viață de a să apăra în toate zilele — murind el urmează fíul său, *Iuda Macabeul* conducător al poporului — el omoare pe toți Iudeii, care au ascultat de porunca regelui păgîn — învinge oastea siriană — Antioh hotărește războí contra lui, dar spre a împlea vistieriile statului merge contra Perziei — guvernarea imperiului să încredințază unui atare Lisia, care

1] *Eus.* H. E. VI, 26 împărtășește titlul evreesc: *Σαρβὴδ Σαρβανὲ ἒλ,* sau *Σαρβὴ Σαβαναιέλ,* al cărui înțeles pănă acum nu să știe.

2] Prol. gal. „Maccabaeorum primum librum Hebraicum reperi. Secundus Graecus est, quod ex ipsa quoque phrasi probari potest.“

trimite contra Iudeilor pe comandanții Nicanor, Gorgie și Ptolomeu, numit Mavron, fíul lui Dorimen, — auzînd Iuda de aceasta provoacă pe popor a să ruga la Dumnezeu cerînd ajutor (la locul Masifa, deoarece Ierusalímul nu era ocupat dela Sirieni, iar templul era profanat) — Gorgie e învins, chiar și Lisia, care venisă cu un an mai tîrzíu cu o armată foarte număroasă — ocupă Sionul, templul să sînțește, să aduc jertfele legale și să hotărăște, ca în fiecare an prin 8 zile să să sărbeze dela 25. Chislev înainte ziua curățirii templului — merge contra tuturor dușmanilor împărțind terenul de operațiune între sine și frații săi — murind Antioh îi urmează pe tron fíu-său Antioh, numit Evpator, cărui succede a ocupa mai multe cetăți din Iudea, chiar și Sionul — Nicanor trimis de Dimitríe, care a omorît pe Antioh și i-a luat tronul, atacă pe Iudei, e însă învins, însuș cade — Iuda auzînd de Romani trimite la Roma soli ca să încheie legătură de pace și de război — Dimitríe trimite în Iudea pe comandantele Vacchid — Iuda cade în bătălíe (la 160) — *Ionatan* e ales de urmaș, neputînd însă rezista lui Vacchid, care întărisă mai multe cetăți, să încheie pace — Ionatan judecă poporul nimicind pe cei fărădelege — Dimitríe usurpătorul tronului sirian și Alexandru, fíul lui Antioh, căutau cu diferite promisiuni de a încheia alianță cu Ionatan — să încheie cu cel din urmă — ambii regi să războesc — Dimitríe cade — Alexandru ajunge domnitor și dă lui Ionatan foarte mari onoruri — de aci înainte Ionatan poartă o politică totdeuna priincioasă țării sale aliindu-să cu regii, care ocupau tronul Siriei — alianța cu Romanii și Spartanii să reînoiește — războaiele între pretendenții la tronul sirian — după omorîrea lui Ionatan (143) urmează frate-său *Simon*, care observa aceeaș politică — ocupă fortăreața Ierusalímului hotărînd ziua ocupării de sărbătoare (23 a lunii a 2.) — domnește în pace — țara înflorește — instituțiunile mozaice să restabilesc — poporul în sămn de recunoștință îl alege și arhiereu — bate monete după siclii mozaici — numește pe fiu-său Ioan guvernator — e omorît (135) de ginere-său Ptolomeu, care spre a putea ocupa tronul voiește să omoară și pe Ioan, dar nu-i succede — urmează pe tron *Ioan*, numit *Hircan*.

§ 54. Cartea II. a Macabeilor.

După cele împărtășite de *Ieronim* această carte a fost compusă în limba grecească. Cine a compus-o — care e un elenist în Palestina, poate în Ierusalím — și cînd s'a compus, nu știm, dar cu greu s'a scris înainte de jumătatea veacului întîi n. de Cr. — Iosíf Flaviu nu o cunoaște. Cuprinsul e paralel cu întîia Mac., începe însă ceva mai nainte istorisirea (cu Seleuc IV. Filopator), dar o și încheie mai nainte (cu învingerea lui Iuda Macabeul asupra lui Nicanor, la an. 160 sau 161).

Cuprinsul: Iudeii din Palestina trimit o epistolă celor din Egípet, în care să spune, că templul s'a curăţît, au gâsît focul sînt, deci şi ei să sărbeze zilele aşăzate întru amintirea acestor întîmplări — relatează cum Ieremía a provocat pe Iudeii, care erau să meargă în robie, să nu uite poruncile lui Dzeu, ci să iee cu dînşii foc sînt, iar el a ascuns sicriul, cortul şi jertfelnicul tămîierii întro peşteră şi nu s'au mai putut găsî — regele Aziei, Seleuc, trimite un povăţuitor cu numele Iliodor, de a lua averile din templul Ierusalímului, dar e împiedecat dela aceasta printrun înger — să espun certele între arhiereii din Ierusalím sub urmaşul lui Seleuc, Antioh Epifane — acesta merge a doauaoară contra Egípetului — absenţa lui o foloseşte un atare Iason spre a lua stăpînirea în Ierusalím, deşí fără succes — Antioh vine în ţară, la Ierusalím, ucide foarte mulţi Iudei — Menelau, arhiereul, îl conduce la templu — ia bani şi vase de acolo — să întoarce în ţara sa şi trimite oaste ca să omoară pe Iudei — Iuda Macabeul cu alţi 9 s'au retras în pustíe — Antioh trimite pe un învăţat atenian de a provoca pe Iudei să-şi părăsască legea şi să primiască pe cea păgînă — unii ascultă, iar Eleazar (un bătrîn) nu, de aceea trebue să moară — astfel suferă moarte de martir o mamă cu 7 fii — Macabeu îş adună oaste, atacă cetăţile căzute în idololatríe şi le surpă — Nicanor vine contra Iudeilor şi e învins — Antioh re'ntorcîndu-să cu ruşine din Perzia hotărăşte a să răzbuna contra Iudeilor, dar căzînd întrun morb greu recunoaşte mîna lui Dzeu, care ajutoră pe Iudei; le scrie o epistolă de pace recomandîndu-le a recunoaşte de urmaş pe fíul său, Antioh Evpator, — Iuda ocupă Ierusalímul şi fortăreaţa, sînţeşte templul, aduce jertfe, începe lupta contra duşmanilor şi-i învinge, încheie alianţă cu Romanii — Evpator năvăleşte în ţară, dar neizbutind a ocupa Ierusalímul încheie pace cu Iuda — Dimitríe, fíul lui Seleuc, omoare pe Evpator şi trimite pe Nicanor contra Iudei, dar e învins — duşmanii acuză pe Iuda, că e vina tuturor relelor; el fuge în pustíe — Nicanor îl urmăreşte şi ciocnindu-să armatele cade, sărbîndu-să întru amintirea acestei întîmplări ziua 13. a lunii a 12., adecă Adar (cu o zi înainte de ziua lui Mardoheu).

§. 55. Cartea III. a Macabeilor.

În Vulgata nu să aminteşte, dar nici cea următoare, deci să pare, că în biserica apusană nu erau cunoscute. Cartea de faţă e un product al gustului alexandrin şi, deşí istoriseşte întîmplări săvîrşite înainte de cele cuprinse în a II. Macabeilor, totuş fiind pusă în LXX după aceasta rezultă, că s'a compus mai tîrzíu. Mai întîi să aminteşte în can. 85. apost. şi la *Teodoret.*

Cuprinsul: Ptolomeu Filopator [221—204] purtînd războí contra lui Antioh şi învingîndu-l vine la Ierusalím — aici voieşte a întra

în templu — preoții în frunte cu arhiereul îl roagă să nu facă această fărădelege, el însă nu ascultă și cînd voiește a întra îi înțepenește întreg trupul — e scos afară — crezîndu-să înșălat de Iudei caută a să răzbuna contra Iudeilor din Egípet — dă poruncă, ca toți Iudeii din țară să fie aduși, dacă nu voiesc a părăsî legea lor, la Alexandría și închiși în ipodrom, iar averea să să secvestreze — să hotărăște o zi pentru pierderea celor închiși — să îmbată elefanți cu vin și tămîie, dar în ziua hotărîtă regele nu să deșteaptă din somn — a doaua zi nu-ș aduce aminte a fi decretat așa ceva; iar a treia zi elefanții, mînați de soldați, în loc să meargă contra Iudeilor, năvălesc asupra soldaților omorînd orice le venia înainte — regele recunoaște, că Dzeu e în ajutorul lor și poruncește a-i slobozî — le împlinește rugămintea, de a putea sărba ziua aceasta de mîntuire — scrie căpiteniilor din cetăți, ca nimic rău să nu facă Iudeilor, iar celor credincioși dintre ei le dă voia a ucide pe ceice s'au lăpădat de Dzeu lor.

§. 56. Cartea IV. a Macabeilor.

Aceasta e scrisă de un iudeu din Alexandría, care era verzat în filozofía stoică, și adecă de pe timpul, cînd Iudeii egipteni nu erau băntuiți de nime. — Sigur este, că s'a compus înainte de surparea Ierusalímului. Parinții bisericești o atribue lui Ios. Flaviu.

Cuprinsul: să espune cum Eleazar a suferit martiriu împreună cu alți 7 frați arătînd astfel, că pietatea e una dintre cele mai înalte virtuți cu *scopul*, de a îndupleca pe conaționali să țînă legea mozaică.

§. 57. Cartea Iudit.

Cele cuprinse în această carte nu să pot niciunde intercala în istoria jîdovească, și de aceea este o simplă prelucrare a unei povești cu *scopul*, de a întări pe aderenții religiunii mozaice în credința, că Dzeu le ajută. *Limba originală* nu să poate hotărî; probabil e, că s'a scris evreește ori caldaice, care original s'a pierdut foarte curînd și a rămas numai traducerea grecească. *Timpul* compunerii e veacul al 2. n. de Cr. și nu mult după aceea s'a făcut traducerea de un iudeu palestinean.

Cuprinsul: Nabuhodonosor era rege în Ninive, iar Arfaxad în Ectavana — cel din urmă ș'a întărit cetatea cu zîduri — popoarăle din prejur văzînd primejdia ce le amenință, au trimis soli la Nabuhodonosor, iar altele nu, de aceea el joară a să răzbuna — începînd războí cu Arfaxad, ocupă capitala, o surpă, prinde pe rege și-l omoare — viind timpul de a-ș împliní jurămîntul chiamă la sine pe mai

marele oastei, Olofern, şi-l trimite cu oaste număroasă contra duşmanilor — Olofern împlineşte porunca, ocupă ţările dela Ninive până la Cilicia, în urmă vine în nordul Palestinei — Ioachím, arhiereul, sfătuindu-să cu bătrînii scrie o epistolă către bătrînii din Betulia [până acum nu să ştie unde era situată această cetate] şi Baitometm, provocîndu-i să păzască bine trecătorile — văzînd Olofern rezistenţa Iudeilor întrabă pe capii Moabitenilor, Amoniţilor şi altor popoară supuse, ce fel de popor sînt aceştia — Ahior, căpitenia Amoniţilor, spune pe scurt istoria Iudeilor dela petrecerea lor în Caldea, Egípet până la exilul babilonian încheind, că dacă acest popor şi acum ascultă de Dzeul său nu poate fi învins — Olofern mîniindu-să foarte porunceşte, ca Ahior legat să fie trimis la Betulia, ca aşa să să convingă de contrarul — Ahior e bine primit de locuitorii din Betulia; el le spune afacerea sa cu Olofern — mulţimea cea mare de oaste înspăimîntă pe Betulieni — Olofern nu-i atacă deadreptul, ci abate apa, ca aşa prin sete să-i constrîngă a să preda — poporul din cetate ne mai putînd suporta cere dela căpitenie, ca să să predee duşmanilor — să pune un termin de 5 zile, după cari, dacă nu va veni nici un ajutor, vor face aceasta — hotărîrea bătrînilor ajunge la cunoştinţa unei văduve bogate şi frumoase, Iudit — ea mustră pe bătrîni pentru slăbiciunea lor, cere ca să-i îngăduie a eşi de sară din cetate — merge deadreptul spre tabăra duşmanilor. e prinsă si dusă la Olofern, care văzîndu-o porunceşte a o tracta bine — ea îi spune, de ce a venit: e drept, că Iudeii sînt neînvinşi pănăce ţîn legile lui Dzeu, dar acum vor fi sîliţi să mănînce din jertfe, şi ea prevăzînd căderea cetăţii a fugit de acolo; va rămînea în tabără şi-i va spune timpul, cînd să atace cetatea, dar s'o lasă în fiecare sară a eşî afară de tabără, ca să să roage la Dzeu — a 4. sară Olofern dă ospăţ, la care să îmbeată — Iudit să foloseşte de aceasta, îi taie capul, îl predă servitoarei sale şi neîmpiedecate de nime ies afară de tabără; merg în cetate, provoacă pe locuitori a ataca pe duşmani — oastea văzîndu-să fără conducător ajunge în cea mai mare disordine şi e bătută — să mai spune, că Ahior a primit legea mozaică, iar Iudít, stimată de toţi, a rămas viaţa ei întreagă văduvă.

§. 58. Adausurile la cartea Estír.

Cartea canonică Estír are numai 10 cap. În LXX s'au făcut la unele capitle adausuri, iar *Ieronim* în traducerea sa le-a pus la sfîrşîtul cărţii (cap. $10,_4$—$16,_{24}$). Aceste adausuri sînt compuse greceşte şi aflîndu-să contraziceri între ele şi textul canonic să vede, că nu traducătorul grecesc le-a făcut, ci un elenist din Egípet.

Cuprinsul: Înainte de Estír $1,_1$: visul lui Mardoheu despre 2 bălauri, cari să luptau între sine; după Estír $3,_{13}$: edictul lui Ar-

taxerxe (aşa să numeşte aici regele) de a nimicí pe Iudei; după Estír 4, $_{17}$: rugăciunea lui Mardoheu şi a Estírei pentru mîntuirea poporului; în loc de Estír 5, $_{1-2}$: primirea Estírei de rege să descríe mai pe larg; în loc de Estír 8, $_{13}$: al doilea edict al lui Artaxerxe, prin care să permite Iudeilor a să apăra contra duşmanilor; după Estír 10, $_3$: Mardoheu înţelege acum visul. În subscripţie să aminteşte, că Dositei cu fíu său, Ptolomeu, a adus cartea în Egípet în al 4. an al lui Ptolomeu şi Cleopatra.

CAPITLUL AL DOILEA.

Cărţile didactice.

§. 59. Cartea Tobít.

Amîndoauă persoanele principale din carte să numesc cu acelaş nume, ori deosebit. LXX numeşte pe eroul cărţii *Τωβίτ*, evreeşte טובי; Itala şi Augustin: *Thobis, Tobis*; Ieronim şi Vulgata: *Tobias,* cum să numeşte şi fíul. Cartea e prelucrarea poetică a unui material istoric păstrat în tradiţie. *Limba* originală e cea grecească. *Autorul* şi *timpul* compunerii nu să pot hotârî mai deaproape. După unii s'a compus de un iudeu palestinean în veacul al 2. sau 1. n. de Cristos.

Cuprinsul conţîne întîmplări din exilul asirian. După risipirea imperiului Israíl locuitorii sînt deportaţi în prinsoare — între aceştia era şi Tobít, născut în Tisbe din seminţía Neftali, un bărbat pios, observînd întru toate legea mozaică — aceasta continuă el şi la curtea asiriană, al cărei furnisor ajunsesă, făcînd milostenii faţă de conaţionalii săi — mergînd odată în Media depune la un atare Gavail 10 talanţi — după moartea regelui urmează fíu-său, care era crud, ucide mulţi Iudei, pe care Tobít îi îngroapă noaptea — regele prinde veste de aceasta şi Tobít spre a scăpa de urgía lui e silit a fugi — după omorîrea regelui (urmînd fiul acestuía Sarhedon) Tobít să re'ntoarce la Ninive, dupăce nepotul său de frate, Ahiahar, ajunsesă păharnic şi diregător înalt — întraceea îngropînd el înainte de sărbătoarea cincizecimii şi fiind spurcat n'a întrat în casă, ci s'a culcat afară sub streşina casii — aici îi cade în ochi tină dintrun cuib de rîndunele, orbeşte şi nime nu poate să-l vindece — nepotu-său să îngrijeşte de dînsul, precum şi femeea sa cu lucrul de mînă — odată a căpătat ea un ied, îl aduce acasă; iar el, crezînd că e furat, pretinde a-l reînapoia stăpînilor — femeia văzînd, că nu-l poate abate dela gîndul lui îl ocărăşte şi zice, că nici milosteniile lui nu i-au folosît, dupăcum arată starea de faţă

— Tobít îș cere moartea — în aceeaș zi să întîmplă în Ecbatana că Sara, fata lui Raguíl, îș cere moartea, deoarece o acuzaseră servitoarele, că ea ș-ar fi omorît pe cei 7 bărbați, ce-i avusesă (deși aceasta s'a întîmplat prin diavolul Asmodeu) — spre mîngăierea amîndurora e trimis Rafaíl — Tobít crezînd, că i-să apropie sfîrșîtul chiamă pe fiu-său Tobía, îi dă sfaturi: să cinstiască pe mumă-sa, nicicînd să nu o mîhniască, să facă milostenie, să-ș ia femee din neamul său, să nu fie trufaș față de frații săi, să nu să dee beției, să ceară sfat și să-l asculte, totdeuna să-ș aducă aminte de Dzeu; îi spune apoi, că în Raghe la Gavaíl a lăsat 10 talanți, să meargă să-i ia — Tobía găsește un bărbat, care să îmbie a-l însoțî în cale, numindu-să Azaría, fíul lui Ananía celui mai mare dintre frați (adecă ai lui Tobít) — plecînd Tobía cu Azaría sosesc la rîul Tigru, unde acela spălîndu-ș picioarele vede eșind un pește mare — Azaría îi zice să-l prindă, să scoată din el fierea, ficatul și inima — pe drum îi spune să ceară pe Sara de soție — la Raguíl sînt bine primiți; cer pe Sara; îi spune, că intrînd în odaia de durmit să aprindă ficatul și inima, ceeace simțînd Asmodeu va fugi — așa să și întîmplă, iar Asmodeu e legat în Egípetul de sus — întracestea Azaría călătorește la Raghe, aduce cei 10 talanți, să întorc la Tobít și la porunca lui Azaría îi ung ochii cu fierea, în urma căreia capătă vederea — ca sămn de mulțămită voiesc să dea lui Azaría daruri, dar el le spune, că e îngerul Rafaíl și că anume a fost trimis întrajutorul lor — Tobít mai trăiește încă mulți ani — pe patul morții (158 de ani) spune, că Ninive va fi surpată, asămene și Ierusalímul, dar iarăș va fi miluit — sfătuește pe Tobía să să mute în Media, — după moartea părinților (după porunca lui Tobít înmormîntați la un loc) să mută Tobía la Ecbatana, unde trăiește pănă la adînci bătrînețe (127 de ani) adaogîndu-să și aceea, că a auzît de risipirea Ninivei.

§. 60. Cartea înțelepciunii lui Isus, fíul lui Sirah.

Manuscriptele și edițiile grecești dau acestei cărți numele *Σοφία Ἰησοῦ Σιράχ*, care e luat dela cuprins; iar în Vulgata să numește *Ecclesiasticus* (bisericească) dela întrebuințarea ei în biserică. — Ea e compusă în felul proverbelor lui Solomon, dar e de un cuprins cu mult mai bogat. — *Autorul* să numește (50, $_{27}$), nu adaogă însă nimic despre referințele sale personale, ci amintește numai, că e din Ierusalím. — Dar lăudîndu-să arhiereul Simon (50, $_{1}$—$_{26}$); amintindu-să în prolog traducătorul ca unul ce în al 38. an al vîrstei sale sub Evergetes a venit în Egípet, pare că autorul a trăit pela 300 sau 280 n. de Cr. Nepotul autorului, care e și traducătorul, spune în prolog, că a făcut

traducerea din *originalul evreesc,* ceeace să dovedeşte şi prin însuşirea ortografiei greceşti, prin obscuritatea textului.[1])

Cuprinsul: omul recunoscînd mărimea înțelepciunii lui Dzeu să să teamă de ea — fiind ispitit de Dzeu să nu despereze, ci să suporte toate cu bărbăție, căci el voieşte a arăta, că e bine primit — copíii să să poarte față de părinți cu bunăcuvință, să nu-i lasă nicicînd fără ajutor — săracii să fie sprijiniți — bine să întrebuințăm bunurile timporale și să nu ne prea încredem întrînsele — să băgăm bine samă de limba noastră — să descríe adevărata prieteníe și urmările înțelepciunii adevărate — îndeamnă la pace cu toți omenii — omul să știe cum îș alege prietenii — fereşte de sumețíe care duce la pierzare — la judecarea oamenilor să nu căutăm numai la exterior, căci foarte ușor ne înşălăm — să nu căutăm a agonisí prea multe averi, deoarece nu le putem lua cu noi — să nu lăudăm pe nime fericit, căci abia mai tîrzíu, după moarte vom putea zice ceva — mîna de binefacere să întindem numai celui credincios și drept, iar păcătosului nu — omul să să însoțască cu cei deopotrivă cu dînsul — deosebită e conștiința bună de cea rea — arată folosul înțelepciunii și izvorul păcatului — părinții să să îngrijască de creșterea copíilor — Dzeu pedepsește pe făcătorii de rele — omul să să feriască de vorba spurcată, de multă vorbire, de vicleșug — laudă relațiunile bune între oameni: bărbat și femee, vecini — laudă femeile bune si mustră pe cele rele — sănătatea corpului să pierde prin lăcomíe și nesaț — reguli spre a alina greutatea vieții omenești — viața are multe daruri bune, dar să află în ea și ticăloșíe — omul să teme de moarte — vorbește despre lingușire și cerșitorie -- numele cel bun e cea mai mare avuție — lucrurile făcute de Dzeu sînt așa de mari încît, dacă ne-am incerca, nu-l putem lăuda după vrednicie -- arată din viața patriarhilor israilteni, dela Sim până după exil, că mila lui Dzeu e totdeuna aproape de ceice îl iubesc, deșí pe unii pentru fărădelegile lor îi pedepsește, dar nu-i lapădă de tot dela fața sa — îndeamnă a căuta înțelepciunea, în care el a aflat cea mai mare odihnă.

§. 61. Cartea înțelepciunii.

În manuscriptele şi ediţiile greceşti să numeşte *σοφία Σαλωμῶν* sau *Σαλομῶντος*. *Ieronim* a fost cel dîntîi, care a numit-o pseudepigraf, şi aşa s'a omis în inscripţie numele lui

[1] *Ieronim* zice: „Fertur et πανάρετος Jesu filii Sirach liber et alius ψευδεπίγραφος, qui Sapientia Salomonis inscribitur. Quorum priorem Hebraicum reperi, non Ecclesiasticum ut apud Latinos, sed *Parabolas* (această numire să află numai la dînsul) praenotatum, cui juncti erant Ecclesiastes et Canticum Canticorum, ut similitudinem Salomonis non solum librorum numero, sed etiam materiarum genere coaequaret“ (Praef. in vers. libr. Salom.). De observat este, că în literatura creștină cartea aceasta să citează mai întîi la *Clem. Alex.*

Solomon. *Atanasie* şi *Epifane* o numescę πανάρετος σοφία. *Scopul* autorului e de a arăta conaţionalilor, că pietatea aduce cu sine binecuvîntări, iar idololatria rele de tot felul şi deci să-i înduplece a împliní legea lui Dzeu. *Autorul* nu e Solomon,[1]) precum să numeşte vorbitorul în carte (7—9), ci un Iudeu din Alexandría din timpul mai tîrzíu al Ptolomeilor. Aceasta rezultă fără îndoială din cuprins şi tendenţa ei; să amintesc asupririle din partea regilor străini, şi în urmă conţîne foarte multe idei din filozofia alexandrină. *Limba* originală e cea grecească. (*Ieronim* zice: ipse stylus Graecam eloquentiam redolet.)

Cuprinsul: Ceice sînt chiemaţi a stăpîni să urmăriască totdeuna dreptatea şi să nizuiască de a nutrí în sufletul lor înţelepciunea — oamenii fărădelege crezînd, că viaţa e numai pămîntească şi după moarte toate încetează, caută de a asuprí pe cel drept, pe cel sărac, pe văduve, ca cu atît mai uşor să poată trăí; iar drepţii, deşí aici pe pămînt adeseori sînt cercaţi de Dzeu, au încredere întrînsul, fac binele şi aşa liniştiţi aşteaptă oara morţii — păcătoşii vor vedea, că cei despreţuiţi de dînşii sînt lui Dzeu bineplăcuţi şi, că tot ceeace ei au avut în lume, nu le foloseşte, precînd drepţii au de toate — urmează îndemnare cătră stăpînitorii din lume, de a căuta să-şi agonisască înţelepciunea dzeească, fiind ea mai bună decît toate bunurile lumii; folosul ei este mai mare, deoarece toate să chivernisesc printrînsa — o rugăciune cătră Dzeu, de a-l înzăstra cu înţelepciune — să mustră aceia care, în loc de a cunoaşte din frumseţa lucrurilor din lume pe Dzeu, au îndumnezeit natura, ba chiar şi lucrurile mînilor lor — arată urîciunea, izvorul şi urmările idololatríei — Dzeu pedepseşte răutatea oamenilor, ce să vede din istoria Egiptenilor, asupritorii Israiltenilor, pe care Dzeu i-a scăpat din robíe dîndu-le multe binefaceri — arată în urmă, că cei fărădelege vor perí, iar credincioşii să vor mîntuí.

§. 62. Rugăciunea lui Manase.

Această rugăciune a regelui din Iuda are bază istorică în 2. Cron. 33, $_{11}$—$_{13}$. Ea nu este prelucrarea originalului evreesc din cuvîntările lui Hosai (2. Cron. 33, $_{19}$), ci compoziţia unui iudeu, care a trăit înainte de Cr.

Cuprinsul: Regele Manase pentru fărădelegile sale e învins de Sardoheu, comandantele regelui Asarhadon, şi dus în prinsoare — aici mărturiseşte el întro rugăciune de pocăinţă, că Dzeu e atotpu-

[1]) Aceasta susţineau *Clem. Alex.*, *Tertul.*, *Lactanţiu*, iar *Augustin* şi *Ieronim* o neagă; cest din urmă mai aminteşte, că sînt unii care afirmă, că Filo ar fi compus-o.

ternic, atotbun, îndelungrăbdător și că toate nefericirile, ce vin asupra omului, sînt pedepse pentru păcatele săvîrșite.

CAPITLUL AL TREILEA.

Cărțile profetice.

§. 63. Cartea Baruh.

Ea e compilație din Ieremía și alte cărți ale T. V., atribuită lui *Baruh*, soțul lui Ieremía, cu *scopul* de a întări pe conaționali în suportarea jugului străin. — Deșí să află multe evraizme, totuș fiind în mare atîrnare de traducerea grecească a T. V. rezultă, că s'a compus grecește de un iudeu elenist din Alexandría, probabil că pela mijlocul veacului al 2. n. de Cr. *Anză* la scriere a dat împrejurarea, că vasele de argint, luate de Nebucadnezar din templu, cari să făcuseră în locul celor de aur, au fost trimise comunei din Ierusalím, în fruntea căreia stătea arhiereul Ioachím.

Cuprinsul: În al 5. an al exilului Baruh cetește înaintea regelui și a mai marilor poporului epistola sa, în care să arată, că exilul e o pedeapsă binemeritată pentru păcatele lor — să mărturisește, că Dzeu are milă cătră popor și-l va mîntui, dar să caute înțelepciunea dzeească și să-i urmeze — făgăduește, că Dzeu fără îndoială îi va mîntui — Ierusalímul să provoacă a să veselí și bucura de această mîntuire.

§. 64. Epistola lui Ieremía.

Această epistolă e pusă în Vulg. ca cap. 6 la cartea lui Baruh. Ea e neautentică, ce rezultă din limba grecească curată și din explicarea falză a celor 70 de ani ai exilului cu 7 generațiuni. *Timpul* și *locul* compunerii nu să pot hotărî.

Cuprinsul: conține întrun capitlu profetía viitoarei ocupări a Ierusalímului prin Nabuhodonosor, care va duce pe Iudei în robía din Babilon, unde vor vedea mulți zei, căror vor slujî mulți preoți și mult popor va aduce jertfele sale — arată scăderile acestor idoli, din cari Iudeii să cunoască, că nu sînt vii și nu pot ajuta nici strîca: deci să nu să teamă de ei.

§. 65. Adausurile la Daníl.

Întîiul adaus are bază istorică, cele doauă din urmă însă nu. Istoria despre Suzana să espune astfel, încît cu greu poate fi crezută și pare a fi numai lauda înțelepciunii lui Daníl;

iar cea despre Bal și bălaur e imitație aventurioasă după Dan. 6. Toate 3 au fost compuse grecește și sămănînd limba cu cea a LXX e probabil, că traducătorii alexandrini le-au încorporat: deci s'au compus în Egípet pela finea veacului al 3., sau începutul veacului al 2. n. de Cr.

a) *Cîntarea celor 3 tineri în cuptorul de foc* (Dan. 3, $_{24}$—$_{90}$): să espune, că exilul e pedeapsa dreptății dzeești pentru păcatele poporului — să laudă și preamărește Dzeu, care a făcut universul spunindu-să, cum Dzeu în acest cuptor i-a ocrotit încît nimic nu li s'a întîmplat.

b) *Istoria Suzanei* (Dan. 13). Un iudeu în captivitatea babiloniană cu numele Ioachím, foarte avut și binevăzut la conaționalii săi, avea soție foarte frumoasă, Suzana — la dînsul veniau foarte mulți dintre Iudei, între care și 2 judecători bătrîni, care voesc s'o seducă, dar fără succes — astfel să hotărăsc a o pierde învinuindu-o, că au văzut-o curvind cu un tînăr — după legea mozaică adulteriul să pedepsia cu moarte; această pedeapsă ar fi nimerit-o și pe Suzana, dacă nu întrevenia Daníl — el întrabă pe fiecare pîrîtor îndeosebi: unul zice că a văzut-o sub *schin*, la ce Daníl îi răspunde: „îngerul Dlui te va spinteca în doauă;" al doilea că sub un *prin*, iar Daníl: „îngerul Dlui avînd sabie să te taie în doauă" — ceeace s'a și întîmplat.[1])

c) *Istoria lui Bal și a bălaurului* (Dan. 14). În Babilon era un idol, Bal, căruia Cir aducea mari jertfe, țiind pe sama lui 70 de preoți cu familii — provocînd regele pe Daníl a i-să închina îi spune, că idolul e pe dinlăuntru de lut, iar pe dinafară de aramă: deci nefiind viu nu mănîncă — să face o încercare amenințîndu-l pe Daníl cu moarte — să pun jertfele, să închide odaia unde era idolul și sigilează cu inelul regelui — a doaua zi întrînd amîndoi văd jertfele consumate, dar și urme în cenușa ce presărasă Daníl pe podea — toți preoții sînt omorîți împreună cu familiile lor, iar idolul sfărîmat.

Asămenea să cinstia acolo un bălaur ca zeu — Daníl e provocat de Cir a să închina lui, căci e viu și mănîncă — Daníl îi răspunde, că îl va omorî fără sabie și toiag — el prepară o amestecătură de rășînă, său și peri, o dă bălaurului, care mîncîndu-o crapă — poporul să revoltă și cere pedepsirea lui Daníl, care nimicește toți zeii imperiului — Daníl e aruncat în groapa leilor, petrece acolo 6 zile fără a i-să întîmpla ceva — a 6 zi un atare Avacum în Palestina, ducînd de mîncare secerătorilor la cîmp, e adus de

[1]) În original e joc de cuvinte: cel dîntîi zice, că a văzut-o ὑπὸ σχῖνον, sentința sună: ὁ ἄγγελος τοῦ θεοῦ σχίσει σε μέσον; al doilea zice: ὑπὸ πρῖνον, iar sentința: ὁ ἄγγελος τοῦ θεοῦ ῥομφαίαν ἔχων πρίσει σε μέσον.

un înger prin aer în Babilon la Daníl, care după aceea e scos din groapă şi aruncaţi duşmanii lui.

§. 66. A IV. carte Ezra.

Ea s'a păstrat numai în traducerile latine, arabice, siriene, etiopice şi armenice sub numele *Apocalipsa lui Ezra*. *Autorul* nu e cunoscut, iar *timpul* compunerii pare a fi veacul 1. după Cr. *Limba* originală e cea grecească, ceeace să vede din multele grecizme ce să află în traducerea latină şi din citările unor părinţi.

Cuprinsul: În al 30. an după risipirea Ierusalímului primeşte deslusiri Ezra în Babilon, care cu post şi rugăciune să ruga la Dzeu pentru popor, că veacul de acum va înceta, dar înainte de aceasta va fi judecată grea — viitorul imperiu (simbolizat prin vulturul cu 12 aripi şi 3 capete) va fi nimicit prin imperiul lui Mesía, care fără arme va învinge pe toţi duşmanii prin puterea cuvîntului şi va domni în pace peste cei pioşi şi peste cele 10 seminţii exilate de Salmanasar — acestor împărtăşiri în 6 viziuni prin îngerul lui Dzeu Uriel urmează a 7. descoperire, în care i-să spune sfîrşitul lumii — să compună pentru popor cărţile sînte, ceeace înspirat de Spírit o face în 40 de zile compuind 94 de scripturi (24 publice şi 70 ascunse) dictînd la scriitori inspiraţi.

Adausul II.

§. 67. Scurtă privire istorică.

Avram fu ales a fi începătorul unui popor, care să păstreze cunoştinţa adevăratului Dzeu. — Acest popor crescu mare — deşí era asuprit în Egípet — şi cînd s'au fost împlinit timpul cercării lui, îi trimite pe Moisí, care-l scoate de acolo şi-l duce în ţara făgăduită. — Înainte de aşăzare în Canaan însă i-să dă legea, în care e depusă voia lui Dzeu, precum şi toate, ce poporul ales are să împliniască. — În lege să cuprind principiile de stat, care maĭ tîrzíu capătă rege văzut ca locţiitorul nevăzutului rege, al lui Dzeu. — Dar pentruca legea să să păstreze în curăţenía primitivă să aşază starea preoţască, căreia în timpuri deosebit de primejdioase pentru stat vin intrajutor profeţii.

Dupăce îşi aleseră rege văzut în persoana lui Saul — o urmare a teocraţíei în decădere — alege Dzeu dinastía lui Davíd. — Fíul acestuia, Solomon, lasă ca urmaş pe Roboam. Dar fiind dările foarte grele poporul cere reducerea lor. — Roboam însă nu să învoieşte, de aceea 10 seminţíi să despart, aleg în *Ieroboam* rege propriu cu reşedinţa în *Şechem*, zîdită de el pe muntele Efraím (1. Reg. 12, $_{25}$); iar pentruca să să rumpă orĭ-ce legături -- chiar şi cea religioasă — cu dinastía lui Davíd, introduce în

Bet-El cultul lui Baal şi al altor zei. — Acest imperiu să numia al lui *Israíl* sau *Efraím*, pecînd celelalte seminţii (Iuda şi Veniamín), cari au rămas credincioase casei lui Davíd, au format imperiul *Iuda*. Aceste 2 imperii erau întrolaltă în necontenită luptă, ceeace au uşurat duşmanilor ocuparea şi nimicirea lor. — În imperiul Israíl au fost 19 regi din 9 dinastíi, iar în Iuda 20 de regi din dinastía lui Davíd.

Toţi aceşti regi au fost în cea mai mare parte răi şi neplăcuţi lui Dzeu pentru idololatría şi fărădelegile lor. De aceea Dzeu le prezice prin profeţi peirea şi surparea imperiilor. Aşa sub penultimul rege din Israíl, *Facee* sau *Pecah*, să deportează de Tiglat-Pilesar (Teglat-Falasar) multi locuitori în Asíria (2. Reg. 15, $_{29}$), iar sub *Osea*, urmaşul aceluia, *Salmanasar* ocupă la 721 capitala Samaria ducînd pe locuitori în Asíria şi Media (2. Reg. 17, $_{6}$). — Rămîind acum ţara mai pustíe de locuitori să aduc colonişti păgîni (2. Reg. 17, $_{24}$), care amestecîndu-să cu locuitorii autohtoni — rămaşi în patrie — dau naştere poporului mestecat al *Samarinenilor* (numiţi aşa din cauza, că între alte cetăţi au ocupat şi Samaria).

După surparea imperiului Israíl imperiul Iuda mai există încă preste 130 de ani. Dar nebagînd în samă dreptatea dzeească, care e şi pedepsitoare — manifestată în risipirea imperiului Israíl — ajunge mai întîi în atîrnare de Babilonia (sub Ioachím), cînd unii nobili sînt duşi în Babilon (probabil pela 605), între care şi Daníl. — *Iehonía*, urmasul lui Ioachím, să deportează cu un număr mare de locuitori (între care şi Ezechíl) în Babilon (599 sau 595; 2. Reg. 24, $_{1 \cdot 14}$) pănăce sub *Zedechía* capitala e ocupată, locuitorii împreună cu regele orbit duşi în *prinsoarea babiloniană* (588 sau 585; 2. Reg. 25)

a) Regii din amîndouă imperiile sînt următorii:

Israíl:	*Iuda:*
Ieroboam I (981—959)	*Roboam* (981—964)
Nadab (959—957)	*Abiam* (964—961)
Baasa (Baesa, 957—933)	*Asa* (961—920)
Ela (933—931)	
Zambri (Simri, 931)	
Amri (Omri, 931—919)	*Iosafat* (920—895)
Ahab (919—897)	
Ohozía (Ahazía, 897—895)	*Ioram* (895—887)
Ioram (895—883)	*Ohozía* (Ahazía, 887)
	Atalía (886—880)
Iehu (883—855)	*Ioas* (880—840)
Ioahaz (855—838	*Amazía* (840—811)
Ioas (Iehoas, 838—822)	
Ieroboam II. (823—781)	
Anarhíe (781—770)	*Azaría* (Ozía sau Uzía,
Zaharía (770) b) În Asiria: *Ful* (2. Reg. 15, $_{19}$)[1]	811—759)

[1]) Spre sfîrşitul domnirii sale devin neatîrnătoare Media şi Babilonia, cea din urmă sub Nabonasar, cu care an al eliberării începe era Nabonasar: 747 n. de Cr.

Sellum (Sallum, 770)	
Manahem (Menahem, 770—760)	
Faceia (Pecahia, 760—758)	*Iotam* (759—743)
Facee (Pecah, 758—738). În Asiria: *Tiglat-Pilesar* (744—727, 2. Reg. 15, $_{29}$; 16, $_{7}$)	*Ahaz* (743—727)
Anarhíe (738—730)	
Osea (730—721). În Asiria *Salmanasar* V. 727—722, 2. Reg. 17, $_{3}$ (probabil identic cu Salman, Os. 10, $_{14}$).	*Ezechía* (Hischía, 727—698]
Sargon (Sargina, 727—704)	
Sanherib (704—680)	
Asardan (Asarhadan, 680—667, 2. Reg. 19, $_{37}$).	
Sardanapal VI (667—647)	*Manase* (698—643)
Asur-edil-el (Kineladan, 647—625)	
Sardanapal VII (623?—606)	
c) *Regii babiloneni*	*Iosía* (641—610)
Nabopolasar (625—604)	
	Ioahaz (610)
	Ioachím (610 - 599)
Nabucudrusur (Nebucadnesar, Nabuhodonosor, 604—561)	*Ioachín* (Iehonía, 599)
	Zedechía (Ţidchía, 599 —588 sau 585)
Evilmerodah (561—559)	
Neriglisar (559—555)	
Laborosoarhod (cîteva luni)	
Nabonet (Labinet, 555—538)	
Cir	

Daníl amintește numai pe Nabuhodonosor, Cir, Belșațar și Daríu Medul, fíul lui Ahașveroș. — Armoníe între aceste date să aduce în următorul mod: Belșațar=Evilmerodah; Belșațar=Nabonet, ultimul rege al Babiloniei, este fiu ori nepot lui Nebucadnezar; Daríu=Astiage din Media, care după omorîrea lui Evilmerodah prin cumnatul său Neriglisar ocupă Babilonul, iar în anul următor pierde domnía în Media prin Cir și Babilonia devine neatîrnătoare; Daríu=Ciaxare II., fíul lui Astiage, aliatul lui Cir la ocuparea Babilonului.

Ocupînd *Cir* Babilonia (536 sau 537) concede Iudeilor a să re'ntoarce în patrie și a rezîdí templul, ceeace și fac ei sub Zorobabel sau Zerubabel și arhiereul Iosua (Isus). Zîdirea să sfîrșește sub Daríu Istaspe (vezi cartea Ezra și Neemía). De aci înainte stau Iudeii sub suveranitatea Perșilor până la nimicirea imperiului prin *Alexandru cel Mare* (330).

d) *Regii perzești* după Niebuhr (vezi pag. 133) sînt: *Cir* (558—529, Ezra 1, $_{1}$); 2. *Cambise* (529—522, Ezr. 4, $_{6}$, probabil identic cu Ahașver); 3. *Smerde* (522, prob. Artaxerxe, Ezr. 4, $_{7-23}$); 4. *Daríu I. Istaspe* (521—485, Ezr. 4, $_{5}$; 5, $_{6}$ etc. Agh. 1, $_{1}$; Zah. 1, $_{1}$); 5. *Xerxe I.* (485—465, prob. Ahașveroș, Est. 1, $_{1}$); 6. *Artabanus* [465]; 7. *Arta-*

xerxe I. Longiman [465—424, după alții 474, Artahașta, Ezr. 7, 1. 8, 1]; 8. *Xerxe II.*[424]; 9. *Sogdian* [424]; 10. *Daríu II. Nothus* [424—404, poate „Daríu Perzul"]; 11. *Artaxerxe II. Mnemon* [404—364]; 12. *Artaxerxe III. Ochus* [364—338]; 13. *Arses* [338—335]; 14. *Daríu III. Codoman* [335—330].

După moartea lui Alexandru cel Mare [323] vin Iudeii mai întîi sub regii *Ptolomei* din Egípet, apoi sub *Seleucizii* din Siria. — Sub acești regi au ei o soarte cînd mai bună, cînd mai rea. — *Ptolomeu* I. Lagi duce pela 320 mulți Iudei în Egípet. Dar mai tiran a fost față de ei *Antioh IV. Epifane* [175 —163], care voiește a lega țările supuse lui mai strîns întreolaltă prin unitatea religiunii. De aceea să încearcă a stîrpi religiunea mozaică. — Dar fiind învins, Iudeilor le succede a mai întemeia odată dela 140 înainte un imperiu național sub principi din casa Asmoneilor [Macabeilor], pănăce în urmă certele din lăuntru dau Romanilor prilejul de a-i supune [la 63 n. de Cr.]. —

e) *Regii Ptolomei:* 1. *Ptolomeu I. Lagi* (306—284); 2. *Filadelf* (284—247); 3. *Evergetes* (247—221); 4. *Filopator* (221—204); 5. *Epifane* (204—180); 6. *Filometer* [180 —145]; 7. *Fiscon sau Evergetes* [170—116, parte cu cel de mai nainte fiindu-i frate.]

f) *Seleucizii:* 1. *Seleucus I Nicator* ocupă Babilonul [era seleucidă începe cu an. 312]; 2. *Antioh I Sotír* [281—262]; 3. *Antioh II Theos* [262—245]; 4. *Seleucus II Calinic* [245—226]; 5. *Seleucus III Keraunos* [226—224]; 6. *Antioh* III cel Mare [224—187]; 7. *Seleucus IV Filopator* [187 —175, fíul celui de mai nainte]; 8. *Antioh IV Epifane* [175—163 fratele celui de mai nainte]; 9. *Antioh V Evpator* [163—161, fíul celui de mai nainte]; 10. *Dimitríe I Sotír* [161—150, fíul lui Sel. IV]; 11. *Alexandru Balas* [152—145]; 12. *Dimitríe* II. *Nicator* [147—140, fíul lui Dimitríe I]; 13. *Antioh* VI [145—143, fíul lui Alexandru]; 14. *Trifon* [143—138, usurpător; 15. *Antioh VII. Sidetes* [138, fratele lui Dimitrie].

g) *Principii Macabei:* Preotul *Matatía* 166. Trei feciori ai lui: *Iuda Macabeul* [166—161], *Ionatan* [161—143], *Simon* [143—135], dela 140 înainte ajunge și arhiereu; fíul acestuia, *Ioan Hircan* [135 —106].

Observare. Cei 70 de ani ai exilului babilonian să calculă îndeosebi în 2 moduri: 1. asuprirea să ia ca sclăvíe sub Babilon. Supunerea a început în al 3. an al lui Ioachím, 143 N., al 70. an ar fi deci: 213 N.; iar adevăratul sfîrșit al prinsorii este anul re'ntoarcerii, 1. an al lui Cir.: 210, sau anul cînd templul a început a să rezîdi: 211 N. Lipsesc așadar dela 70. de ani 2—3 ani. 2. Exilul să ia dela timpul surpării templului, adecă 162 N., sfîrșitul este 232 N. Rezîdirea templului s'a sfîrșit în al 6. an al lui Daríu Istaspe: 232 N.: deci coincide pe deplin [Niebuhr, Geschichte Assurs und Babels seit Phul, Berlin 1857].

II. TESTAMENTUL NOU.

Secțiunea întîia.

Începutul și desvoltarea literaturii T. N.

§. 68. Scriitorii T. N.

T. N. conţîne scrierile învăţăceilor nemijlociţi sau mijlociţi (Marcu, Luca) ai Mîntuitoriului. Dupăce învăţătorul să înalţă la cer, să văd aceştia îndemnaţi a fixa înscris învăţăturile şi faptele lui, dar nu toate (Io. 20, $_{30}$), ci numai acelea, cari arată mai lămurit fiinţa lui dumnezeească. Necesitatea aceasta să simţi mai vîrtos atunci, cînd biserica să lăţeşte tot mai mult afară de Ierusalím şi Palestina, iar în sînul ei să produc oficii noaue (Efez. 4, $_{11}$, Acta 21. $_{8}$), între cari să amintesc *evangeliştii,* adecă atari credincioşi, care îşi propuseseră a duce mai departe predica evangeliei. Să'nţelege, că aceştia la espunerea materialului predicii nu puteau să observe strict cronología, ci îl alegeau şi espuneau după împrejurări.

Dacă din timpul petrecerii Mîntuitorului şi a lucrării sale pe pămînt nu a rămas ceva înscris, apoi e cu neputinţă, ca urmaşii lui în ofici să nu fie însămnat ceeace învăţau. Din cuvintele lui Luca (1, $_{1}$ sq.) dobîndim convingerea, că aceasta s'a început foarte de timpuríu, căci el vorbeşte de *mulţi,* care s'au încercat a scrie istoria evangelică, din care a scos materialul pentru evangelia sa aranjîndu-l în ordine cronologică. Cine a dat întîiul îndemn la atari compoziţiuni, nu ştim; dar ele, dupăce apostolii şi învăţăceii lor încep a scrie, să pierd din biserică, ce să întîmplà cu atît mai uşor, deoarece nu erau cunoscute decît numai în singuratice sau puţîne biserici şi, fiind defectuoase, să înlocuiră cu istorisirile mai complete ale martorilor oculari şi învăţăceilor lor.

Nu mult după aceasta să scriu şi faptele apostolilor. Anză la aceasta să dă parte prin aceea, că misionarii descriu călătoriile lor, parte că întemeindu-să comune creştine, acestea întră întreolaltă în raport. Atari notiţe vor fi existat mai multe, pănăce să iví trebuinţa a le pune întrun sistem, arătînd aşa desvoltarea împărăţiei lui Dumnezeu dela înălţarea Mîntuitorului înainte. Astfel ni se prezentă originea *Actei,* scrisă de Luca pentru Teofil.

Creştinizmul cuprinzînd tot mai mult teren să naşte corespondenţa între întemeiători şi comunele singuratice, între comune şi membrii ei absenţi (Acta 18, $_{27}$), sau între comunele din deosebite locuri (Acta 15, $_{23}$ sq.). Scrisorile păstrate în T. N. însă sînt scrise numai de singuratice persoane către comune sau persoane singuratice; iar între scriitori locul întîi îl ocupă *Paul*, urmîndu-i alţi învăţători ai bisericii apostoleşti. Aşa cel puţin să explică urzîrea epistolei către Evrei şi a celor catolice, cari din urmă au în vedere un cerc mai mare de cititori, din care cauză şi caracterul lor e mai puţin epistolar.

§. 69. Limba originală a T. N.

Cărţile T. N. sînt scrise în limba grecească[1]), care era foarte lăţită în imperiul roman prin mijlocirea alexandrinizmului şi a elinizmului iudaic. Ea e limba, în care cetăţenii statului să înţelegeau întreolaltă; străbătînd în Palestina să lăţeşte în cetăţi şi în toate păturile soţietăţii; e limba biblică[2]) şi scrisă a Iudeilor din Egípet cu ceialalţi iudei. Iudeii din provinţele romane vorbiau numai greceşte, decînd cultura grecească prin Alexandru cel Mare îş făcu pretutindene cale; misionarii dintîi ai creştinilor către păgîni şi iudei (Paul şi Barnaba) încep lucrarea lor din Antiohía, unde limba şi cultura grecească erau domnitoare; partea istorică a T. N. în-

[1]) *Baronius* († 1607) etc. afirmă de evangelia lui Marcu, iar *Bellarmin, Salmero, a Lapide* de epistola către Romani, că s'au scris în limba latină. *Harduin* (Comment. in libros N. T. Hag. 1741) susţine, că toate cărţile T. N. s'au scris latineşte; numai epistola către Filimon s'a scris mai întîi greceşte, s'a tradus apoi în latineşte şi iarăş în greceşte.

În privinţa evangeliei lui Marcu să îndegetează aceasta în o subscripţie la Peşito: „Sfîrşitul evangeliei, predica lui Marcu, care a predicat la Roma latineşte", ceeace însă să rapoartă mai mult la compunerea evangeliei. La epistola către Romani încă există subscripţii în unele manuscripte, cari zic că s'a scris latineşte (רומאית). Aceste subscripţii însă s'a dovedit, că sînt adause mai tîrzíu, crezînd copiatorul sau cetitorul, că fiind ea scrisă locuitorilor din Roma, a trebuit să să compună latineşte. Astfel e şi cu evang. lui Marcu, care să crede a fi fost menită mai întîi pentru Romani. Ele însă au putut fi scrise şi greceşte, deoarece limba aceasta era pe atunci foarte cunoscută (Credner, Einleitung II, 383 sq.); *Ignatie* scrie greceşte Romanilor; asămenea şi *Dionisie dela Corint* (168—c. 176).

[2]) Vechea evreească era demult şi pentru Iudeii din Palestina limbă moartă. Dacă cineva voia să citiască T. V. în limba originală trebuia să o înveţe; traduceri aramaice ale cărţilor — cel puţin înainte de Mîntuitorul — nu existau. De aceea şi Iudeii din Palestina să văzură sîliţi a ceti s. Scriptură în traducerea LXX.

deosebi ne arată legătura între Iudei și Greci[1]; în urmă cele mai multe cărți sînt scrise cătră cetitori care cunosc numai limba grecească.[2]) — Prin aceasta însă nu să eschide posibilitatea, ca una sau mai multe cărți să să fi scris la început în limba evreească, respective în cea aramaică, din care s'au tradus în cea grecească.[3])

Despre caracterul dialectului grecesc în T. N., care samănă cu cel folosît în unele scrieri și traduceri ale T. V., s'a vorbit în §. 4. și aici trebue amintit numai, că afară de unele cuvinte străine (îndeosebi perzești, d. e. *ἀγγαρεύειν*, *γάζα*, *μάγοι*, *παράδεισος* etc.), venind Iudeii în atingere cu Romanii, s'au primit și cuvinte latine cu formă grecizată (*κεντυρίων*, *κολωνία*, *λεγιών*, *κουστωδία*, *τίτλος*, *πραιτώριον*, *κῆνσος*, *σπεκουλάτωρ*, *κοδράντις*, *μάκελλον* etc., sau fraze latine, ca *συμβούλιον λαμβάνειν* = consilium capere, *ἐργασίαν δοῦναι* = operam dare etc.)

§. 70. Părțile T. N. Împărțirea.

Istoria lucrării Mîntuitoriului să tractează în cele 4 evangelii, iar lucrarea apostolilor în celelalte cărți ale T. N. —

[1]) În Ierusalím să afla o sinagogă grecească (Acta 6,$_{9}$, Libertinii, Cireneii și Alexandrinenii, adecă iudei eliberați din Cirene și Alexandría); Isus vorbește cu femeea greacă (Mc. 7,$_{26}$) și cu centurionul păgîn [Mt. 8,$_{5}$]; unii apostoli au nume grecești; cu Pilat să tractează fără dragoman; între creștini sînt mulți Greci [Acta 6,$_{1}$ sq; 11,$_{19}$ sq]; convertirea lui Corneliu [Acta 10.]; lucrarea lui Stefan [Acta 6,$_{9}$], a lui Paul în Ierusalím [Acta 9,$_{29}$] etc.

[2]) Epistolele lui *Paul* sînt adresate parte cătră comune din Europa, parte din Azia mică, în cari limba aramaică era puțîn cunoscută Iudeilor, și cu atît mai vîrtos păgînilor; iar persoanele, căror scrie apostolul epistole, sînt de origine străină. Epistola *întîia a lui Petru* e adresată cătră comunele din Azia mică; epistola lui *Iacob* cătră cetitori afară de Palestina; în a *doaua a lui Petru* și epist. lui Iuda cetitorii nu să amintesc; asămene și *întîia a lui Ioan*, deși ea e scrisă mai vîrtos pentru creștinii din Azia mică, în spețial pentru păgînocreștini. *Apocalipsa* după cap. 2. 3 e îndreptată cătră mai multe comune din Azia mică; *evangelia lui Ioan* s'a scris, după cea mai lățîtă socotință, în Azia mică mai întîi pentru credincioșii de acolo; evangelia lui *Marcu* pentru Romani; *evangelia lui Luca* și *Acta* pentru un oarecare Teofil, care la tot cazul nu e iudeu.

[3]) *Evangelia lui Matei* și *epistola cătră Evrei*, fiind adresate cititorilor din Palestina, pare că s'au scris în limba evreească. Această părere e foarte veche, deși nu tocmai necesară. Istoria ne dovedește, că nici Palestina n'a putut rămînea de tot neînrîurită de limba grecească, care dela Alexandru cel Mare să întinde tot mai tare. Nu puțîn contribue la aceasta stăpînirea Ptolomeilor și a Seleucizilor; de aceea multe orașe, cari mai nainte erau locuite numai de Iudei, să află mai tîrzíu întregi sau în parte în mânile păgînilor [Cezarea, Gaza, Gadara, Hippos, cf. Iosíf Flaviu, B J. și Antiq.]. La 63 a. Cr. vine Palestina sub Romani și stă de aci înainte mai mult sau mai puțîn în atîrnare de ei. Limba oficială între învingători și supuși era cea grecească [Isus vorbește cu Pilat]. Iudeii care locuiseră mai nainte afară de Palestina așăzîndu-să aci pentru totdeuna, sau numai pe un timp oarecare, încă converzau în limba grecească [vezi observarea 1].

De aceea partea întîia să numește foarte de timpuríu: *scrieri evangelice*, a doaua: *apostolești*. Scrierile evangelice sînt după: *Matei, Marcu, Luca și Ioan*[1]), cari în manuscripte, registre stau totdeuna în frunte și numai în puține manuscripte să află la locul ultim sau penultim. Înșirarea lor cu puține abateri[2]) este cea de aici.

Scrierile apostolești sînt 23, și adecă:

1. *istorică* e *Acta,* care espune lucrarea unor apostoli și învățători ai bisericii din timpul după înălțarea Mîntuitorului până la închisoarea lui Paul din Roma (continuare la evangelia lui Luca).[3])

2. *doauăzeci și una de epistole,* cari sînt adresate:

a) către comune (Romani, 2 c. Corinteni, căte una către Galateni, Efezeni, Filipeni, Coloseni și 2 către Tesaloniceni); 4 către persoane singuratice (2 către Timotei, 1 către Tit și alta către Filimon). — Cele 4 dîntîi să numesc *mai mari,* iar celelalte *mai mici;* apoi epistolele către Timotei și Tit au numire spețială: *epistole pastorale;*

b) 1 epistolă anonimă către *Evrei* (unii o numără la cele pauline);

c) 7 epistole catolice (1 a lui Iacob, 2 a lui Petru, 3 a lui Ioan, 1 a lui Iuda);

3. *1 scriere profetică* (Apocalipsa) —

În acest sir urmează epistolele apostolești în Vulgata,

[1]) *Irineu* [Adv. haer. 3, 1. 1]; *Origen* [la Eus. H. E. 6, 25], *Eusebie* [H. E. 3, 24] zic, că evangeliile s'au scris în acest șir.

[2]) *Codicele Cantabrigean*, cel mai vechi text al *Italei, Codex argenteus* gotic, *Constituțiile apostolești* 2, 57 făcînd deosebire între *apostoli* și *apostolici* înșiră: *Matei, Ioan, Luca, Marcu;* traducerea tebano-coptică: *Ioan, Matei, Marcu, Luca; Codex Claromontanus* latin: *Matei, Ioan, Marcu, Luca; Codex Bobbiensis* [fragmentar] are ordinea: *Marcu, Matei;* Evangeliarul sirian al lui Cureton: *Matei, Marcu, Ioan, Luca* [cf. Tischendorf, Nov. Test. Ed. VIII. mai Vol. III. p. 137].

[3]) În orient foarte de timpuríu Acta e pusă îndată după evangelii [d. e. *Codd. Alex., Vat., Ephr. rescr., Ciril Ierusal.*, Cat. 4, 36, Can. 60. din Laodicea. *Atanasie*, Ep. festal. 39, *Ioan Damascen*, De fide orthod. 4, $_{17}$]. Acest loc îl ocupă ea și în *Canonul muratoric*, la *Filastriu* [Haer. 88.], *Rufin* [Exp. Symb. 37]. De regulă în occident să pune după epistolele pauline și înainte de cele catolice [Codex Sinaiticus, Peșito, *Epifane*, Haer. 76., *Ieronim*, Ep. ad Paul.]; după epistolele pauline și cele catolice (în can. 84. apostolesc; traducerile memfitice și sahidocoptice; *Augustin*, De doctrina christiana 2, 8; *Iuniliu*, de partt. divin. leg. 1, 6 etc.); sau în urma tuturor cărților *(Cod. Claromontanus;* la *Barhebräus*, Nomoc. 6, 9 etc.). Cele mai multe ediții tipărite ale Vulgatei și concordanțele înainte de 1590 au Acta după epistolele pauline.

edițiile de rînd ale T. N. și în multe manuscripte grecești, existînd numai puține abateri.[1])

Numirea generală a acestor scrieri e *Testamentul nou, Novum Testamentum, ἡ καινὴ διαθήκη;* iar biserica veche le numi după părțile mai însămnate: *scrieri evangelice* și *apostolești* (*τὰ εὐαγγελικὰ* și *τὰ ἀποστολικά*, sau *τὸ εὐαγγελικὸν* și *τὸ ἀποστολικόν*), ori: *evangelie și apostoli* (*τὸ εὐαγγέλιον, οἱ ἀπόστολοι*).[2]) — În timpul mai nou (analogíe T. V.) cărțile T. N. să împart în:

a) *istorice* (cele 4 evangelii și Acta);

b) *didactice* (epistolele lui Paul, cea către Evrei și cele catolice);

c) *profetică* (Apocalipsa). —

Secțiunea a doaua.

Originea și autenticitatea cărților T. N.

A.

Cărțile istorice.

§. 71. Evangeliile în genere.

Cuvîntul *εὐαγγέλιον* însamnă în limba grecească „*darul ce să dă pentru o veste bună*", mai tîrzíu însăș *vestea bună*[3]); iar în T. N. „*vestea despre Isus, Mîntuitorul lumii și împă-*

[1]) Epistolele pauline stau la început în *Canonul muratoric, Eusebie* [H. E. 6, 25], *Grigorie Nazianzeanul* (Carm. 1, 1), *Rufin* (l. c.) și în manuscripte din apus (Cod. Amiantinus; vezi pag. 137. obs. 3); manuscriptele unciale ale textului, *Origen* (Hom. 7. in Jos. 1), *Atanasie* (l. c.), *Ciril Ierusalimiteanul* (l. c.), Conc. din Laodic. le au îndată după cele catolice. În manusciptele Peșitei e mare deosebire în înșirarea acestor 2 clase de epistole; iar în manuscriptele bibliei coptice stau mai întîi cele catolice.

Chiar și înșirarea epistolelor din singuratice clase nu e în toate manuscriptele aceeaș. Epistolele lui Paul sînt în cele mai multe manuscripte în ordinea espusă (*Epifane*, Haer. 42) și numai în unele stă epistola către Evrei după a 2. către Tesaloniceni și înainte de 1. către Timotei; iar epistolele catolice sînt înșirate: Petru (2), Iacob, Ioan, Iuda, sau cu alte modificări, stînd însă totdeuna în urmă epistola lui Iacob.

[2]) Împărțirea în *Εὐαγγέλιον* și *ἀποστολικόν* sau *ἀπόστολοι* e foarte veche. Ea să află la *Ignatie* (în epistola către Filipeni 5, Smirneni 5. 7), la *Irineu* (Adv. haer. 1, 3), *Clement Alexandrinul* (Stromata 7, 3); chiar și *Canonul muratoric* indică aceasta prin cuvintele: „Neque inter Prophetas completum numero, neque inter apostolos"; iar *Tertulian* să folosește numai de alte numiri zicînd: *Instrumentum evangelicum* și *Instrumentum apostolicum* (Adv. Marc. 4, 2). După această numire să iau și lecțiunile pentru scopuri liturgice.

[3]) *Passow*, Lexic. de Rost.

rățía întemeiată de dînsul“;[1]) sau și *codicele* care tractează despre acestea. În manuscripte și edițiunile grecești aceste cărți să numesc: *εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον, κατὰ Μάρκον, κατὰ Λουκᾶν* și *κατὰ Ἰωάννην*; în unele lipsește cuvîntul *εὐαγγέλιον*, adecă: *κατὰ Ματθαῖον* etc. (în cele latine în acest caz: *secundum Matthaeum* etc.); iar în altele sună: *τὸ κατὰ Ματθαῖον ἅγιον εὐαγγέλιον* etc. Prepozíția *κατά*[2]) înaintea numelui să află în toate manuscriptele grecești și e cunoscută încă în veacul al 2., ce rezultă din modul, cum scriitorii bisericii citează evangeliile. Nu mai puțîn cunoscută e expresiunea *evangelii*[3]) deși nu putem ști, dacă inscripția *εὐαγγέλιον* și *κατά* înaintea numelui să trag dela autori, sau sînt adause mai tîrzíu.

Deșí să folosește pluralul și singularul cuvîntului *evangelie,* totuș obiectul e numai unul, dar s’a tractat de 4 indivizi. De aceea expresiunea la *Ireneu* (Adv. haer. 3, 11): *evangelia în 4 forme.*[4]) —

Deja în LXX să traduce evreescul בשר [vezi obs. 1.] cu *εὐαγγελίζεσθαι*; *εὐαγγελιζόμενοι* sînt ceice vestesc aceasta [Is. 40, $_9$; 52, $_7$ etc.], care în T. N. s’a arătat în persoana lui Isus. —

§. 72. Evangelía după Matei.

Întîia evangelie e compusă de apostolul *Matei*[5]), care înainte de chiemarea sa la apostolat să numia *Levi* (Mt. 9, $_9$, cf. Mc. 2, $_{14}$; Lc. 5, $_{27}$). În registrele apostolești (Mt. 10, $_3$; Mc. 3, $_{16}$; Lc. 6, $_{15}$; Acta 1, $_{13}$) poartă el numele Matei

1) Avînd în vedere Is. 40, $_9$. 60, $_6$etc.

2) Arată că Mt. Mc. etc. sînt redactorii acestor cărți și nu ceice liber au produs, căci în acest caz ar sta genitivul.

3) *Iustin Mart.* (Apolog. 1, 66): „Căci apostolii astfel au predat în memoarele compuse de ei, cari să numesc *evangelii*“, va să zică să întrebuințază ca titlu al cărților.

4) Totuș *Origen* să exprimă [în Joann. Tom. 5, 4): „Și întradevăr cea [evangelia] compusă de patru e *o* evangelie“. *Augustin:* „In quatuor evangeliis, vel potius quatuor libri unius Evangelii“ [Tract. in Joann. 36.]; iar *Cassian* vorbește de o *quadriformis evangelistarum narratio* și de un nou *Evangelii corpus* [De coenob instit. 3, 3].

5) Unii deduc numele dela מתיה sau מתתיה = *darul lui Dumnezeu* (Θεόδωρος) — în care caz ar trebui să sune: Ματθίας sau Ματθαθίας — ; alții dela מתי corespunzînd terminațiunea αῖος lui י. — din evreește, ca יהודי = Ἰουδαῖς, עברי = Ἑβραῖος etc. Rădăcina cuvîntului e verbul נתן = *a dat, dăruit.*

şi fusesă, după propria relatare, vameş la lacul Ghenezaret. — Deoarece împrejurările chiemării lui Matei cu a lui Levi sînt aceleaşi rezultă, că avem aici numai o persoană, care are doauă nume — ce nu era neîndătinat la Iudei.[1]) — Tatăl lui era Alfeu (Mc. 2, $_{14}$), care e diferit de cel al lui Iacob celui tînăr,[2]) deoarece T. N. şi tradiţia nu vorbesc de o înrudire a lui Matei cu Mîntuitorul. — Lucrarea lui apostolească e foarte puţîn cunoscută. După revărsarea Spíritului sînt sigur a rămas el cu ceialalţi apostoli în Ierusalím şi Palestina[3]); iar *Clement Alexandrinul* relatează (Paedag. lib. II. c. 1), că ar fi dus o viaţă ascetică foarte strictă, mîncînd numai legumi şi abstiindu-să de carne. Cînd a părăsît el Palestina, unde a învăţat şi cînd a murit, nu ştim.

După *Apoloniu* Isus poruncisă învăţăceilor a nu să depărta de Ierusalím 12 ani [la Eus. H. E. 5, 21]. La rezultat nehotărît ajungem în privinţa aceasta şi prin relatarea lui *Origen*[4]). *Nicefor*[5]) zice, că apostolii au părăsît Ierusalímul 15 ani, *Teofilact* şi *Zigaben*[6]) 8 ani după înălţarea Mîntuitorului; iar *Ieronim*[7]) crede, că viind Paul la Ierusalím, au fost de faţă numai cei amintiţi cu numele [cf. Gal. 1, $_{18}$ sq.], precînd ceialalţi erau împrăştiaţi. *Eusebie* [H. E. 3, 24] afirmă, că dupăce Matei a predicat evangelia Iudeilor din Palestina a mers la alţii (*ἐφ᾽ἑτέρους*) — dar nu spune unde. Tradiţia susţîne, că a predicat în Etiopia [*Rufin*, H. E. 10, 9; *Socrate*, H. E. 1, 19; *Nicefor Callisti*, H. E. 2, 41], în Macedonia [*Isidor Hispalensis*: De vita et morte sanct. c. 67]; cea mai tîrzíe că în Partia, India, Arabia. Istoricii mai noi spun, că Matei a murit moarte de martir în Etiopia (*Nicefor*, l. c.; şi adecă în oraşul Meroe, *Μυρμήνη*), în Arabia, Perzia ori Macedonia. Biserica noastră ţîne ziua morţii lui în 16 Noemvre, cea catolică în 21 Septemvre. Gnosticul *Heracleon* [pela mijlocul veacului al 2.] îl numără după *Clement Alexandrinul* [Strom. 4, 9] împreună cu pe Matía, Toma şi Filip la apostolii, care n'au suferit moarte de martir[8]) — ce pare a să întări încîtva prin *Cle-*

[1]) Barnaba să numia Iose; Lebeu: Tadeu şi Iuda, etc. Să poate însă că ş-a schimbat numele după convertire, ca Simon lui Iona în Chifa, Saul în Paul etc. *Ieronim*: „Ceteri evangelistae propter verecundiam et honorem Matthaei noluerunt eum nomine appellare vulgato, sed dixerunt Levi: duplici quippe vocabulo fuit“ [Ad 9, $_9$].
[2]) Registrele apostoleşti şi Io. 19, $_{25}$.
[3]) După *Irineu* (Adv. haer. 3. 1) 15 ani dela înălţarea Mîntuitorului a predicat el conaţionalilor săi.
[4]) La Eusebie, H. E. 3, 1.
[5]) H. E. 2, 41.
[6]) Amîndoi în prefaţă la evang. Mt.
[7]) Comment. in epist. ad. Gal 1, $_{19}$.
[8]) El deosebeşte pe Matei de Levi (Origen, etc.)

ment Alexandrinul, Origen și Tertulian, care amintesc numai 3 martiri: Petru, Paul și Iacob cel bătrîn.

Cuprinsul:

a) *Preistoria* [1, $_{1}$—2, $_{23}$]: genealogía lui Isus — Iosíf primește înștințare dela înger în privința conceperii supranaturale — nașterea lui Isus dintro fecioară — magii din răsărit vin la Isus și i-să închină — la porunca unui înger Iosíf și María împreună cu pruncul fug în Egípet — Irod lasă a omorî în Betleem pe toți pruncii sub 2 ani — Iosíf și María să întorc din Egípet și să așază la Nazaret;

b) *Istoria lucrării publice a lui Isus* [3, $_{1}$—25, $_{46}$]: Botezătorul pășește la rîul Iordanului predicînd pocăință și mărturisește de Isus — botezul lui Isus în Iordan — ispitirea lui Isus de diavol în pustíe — Botezătorul e prins de Irod și aruncat în închisoare [cf. 14, $_{3}$—$_{5}$] — Isus merge la Capernaum — Isus predică în Galilea — chiemarea celor 4 apostoli la lacul Ghenezaret — Isus în Galilea face multe semne și minuni învățînd în sinagoge — predica de pe munte [5, $_{1}$—7, $_{29}$], în care să arată: fericirea creștinilor, că învățăceii sînt sarea și lumina lumii, adevăratul înțeles al legii dumnezeești, să vorbește de uciderea de om, de împăcare, adulteriu, divorț, jurămînt, dreptul de răsplătire, dragostea împrumutată, de elemozină, rugăciunea adevărată, rugăciunea domnească, post, grijele adevărate și falze ale bogatului, să nu judecăm pe aproapele, rugăciunea cu deplină încredere, calea fericirii și a pierderii, ferește de învățătorii falși — vindecarea unui lepros — vindecă pe servul sutașului — vindecă pe soacra lui Petru de friguri și alte minuni — arată condițiunile sub cari cineva poate fi învățăcelul lui — liniștește valurile mării — vindecă pe un îndrăcit la Gadara — paraliticul din Capernaum e însănătoșat — chiemarea lui Matei — răspunsul ce-l dă Isus învățăceilor lui Ioan la întrebarea, de ce învățăceii lui nu postesc — învierea fetei lui Iair — pe drum vindecă o femee de curgerea sîngelui — Isus vindecă 2 orbi și pe un mut — petrecînd aici mai multă vreme cercetează cetăți și sate învățînd în sinagoge și vindecînd; spune învățăceilor, că mult e secerișul și puțini sînt secerătorii — alege pe cei 12 apostoli și i trimite dîndu-le instrucțiune, cum să procează în calea lor arătîndu-le primejdiile ce vor întîmpina, dar și răsplătirea ce vor avea — Ioan trimite din închisoare învățăcei la Isus să-l întrebe, de este el Mesía; Isus mărturisește de Ioan mustrînd pe Iudei pentru îndărătnicia lor, precum și orașele, cari n'au ascultat de el arătînd, că soartea lor va fi mai rea decît a Sodomei și Gomorei — Isus preamărește pe Tatăl și chiamă la sine pe cei asupriți — învățăceii rump în ziua sabatului spice, ce el trebue să justifice înaintea fariseilor — vindecă mîna sacă combatînd astfel pe farisei — vindecă pe un îndrăcit surd-mut apărîndu-să contra atacurilor fariseești — voind mama și frații lui să vorbiască cu dînsul arată, că cei ce fac voia Tatălui ceresc sînt aderenții lui — parabola

despre sămănător și explicarea ei — parabola despre împărățía lui Dumnezeu asămănîndu-o cu sămînța bună și zizanie, muștar, aluat, comoara în pămînt, mărgăritarul în pămînt, mreaja de pescuit — învață în Nazaret, locuitorii de aci să scandalizează — moartea Botezătorului; Isus să retrage în pustíe — săturarea celor 5.000 de oameni — Isus slobozînd mulțimea trimite pe învățăcei dincolo de lac rămîind singur — călătorește pe mare și chíamă la sine pe Petru — face minuni în șesul Ghenezaretului — Isus învață pe cărturari și farisei, pe popor și pe învățăceii săi despre prețul tradițiunilor evreești și despre religiozitate — însănătoșază din depărtare pe fica unei femei canaanene — vindecă alți bolnavi și satură 4.000 de oameni cu 7 pîni și puțini pești — Isus rușinează pe saducei și farisei ferind totodată pe învățăceii săi de aluatul acestor din urmă — Petru mărturisește că Isus e Mesía — Isus descopere învățăceilor, că el trebue să moară și respinge contrazicerea lui Petru arătînd că moartea lui e numai decît de lipsă la fericirea lor — schimbarea lui Isus la față pe un munte învățînd pe învățăcei despre revenirea lui Ilíe — vindecarea lunatecului îndrăcit și învățătura despre puterea credinții — Isus face minune spre a putea plăti darea la templu pentru sine și Petru — învățăceii lui să dispută în privința rangului; Isus învață despre scandalizare și datorința de a ierta; parabolele despre oaia pierdută; stăpînul care cere samă dela slugile sale — călătoría lui Isus prin Iudea, cu care ocaziune învață pe farisei despre desfacerea căsătoriei — rostește binecuvîntare asupra pruncilor care veniseră la dînsul — învață pe un tînăr bogat despre datorință și sfat, iar pe învățăceii săi despre prețul sărăciei de bunăvoie, arătîndu-le și răsplata, ce o vor primi pentrucă i-au urmat — parabola despre stăpînul care năimește la deosebite timpuri lucrători în viea sa — prevestește de nou patimile și moartea sa — mustră ambiția Zebedeizilor și a mamei lor — ieșînd din Ieriho vindecă 2 orbi — Isus să pregăteste a întra în Ierusalím; poporul îl întîmpină cu strigăte de osana, orașul întreg e în mișcare — întrînd în templu alungă de acolo pe vînzători și cumpărători; vindecă orbi și șchiopi rușinînd totodată pe arhierei și cărturari — merge iarăș la Betanía, iar a 2. zi mergînd la Ierusalím rostește blăstăm asupra unui smochin, care îndată să uscă — răspunde Isus la unele întrebări ale arhiereilor și bătrînilor, legînd cu aceasta asămănarea despre tatăl cu cei 2 feciori; despre viieri și despre oaspele, care n'are haină de nuntă — răspunde irodianilor și fariseilor la întrebarea, de au să plătiască dare — răspunde saduceilor cu privire la înviere [femeea cu 7 bărbați], fariseilor cu privire la porunca mare în lege; întrabă pe farisei despre Mesía, care nu mai cutează a l ispiti — Isus demască pe farisei înaintea poporului și rostește vaiete asupra lor; prezice surparea Ierusalímului — asamănă revenirea sa cu venirea potopului și provoacă la veghiere prin parabola despre sluga rea — vorbește despre darea de samă finală sub icoana celor 10 fecioare; a unui rege care dă slugilor 10 talanți — descrie județul din urmă.

c] *Istoria patimilor, morții și învierii Domnului* [26, $_1$— 28, $_{20}$]: prezice moartea lui apropiată — fariseii și bătrînii să sfătuesc cum să-l prindă — María unge picioarele lui Isus în casa lui Simeon leprosul — Iuda să înțelege cu fariseii a trada pe Isus — Isus trimite 2 învățăcei ca să pregătiască pasha, iar în sara aceleiaș zile sărbează el cina cea de taină așăzînd s. euharistíe — Iuda să depărtează; Isus merge cu învățăceii pe muntele maslinilor și, precînd învățăceii lui dorm, el luptă sufletește — Isus e tradat și înzadar apărat de Petru; dus la Caiafa, unde să adunasă sinedriul: lui urmează Petru; aci rămîne Isus noaptea întreagă în casa arhiereului; e ascultat, condamnat și maltratat — Petru să lapădă de 3 ori — preoții și bătrînii țîn de nou sfat, predau pe Isus lui Pilat — Iuda mărturisește nevinovățía lui Isus și să spînzură; preoții cumpără pe banii sîngelui o țarină — Pilat cunoscînd nevinovățía lui Isus caută să-l scape, și anume mai vîrtos din motivul, că și femeia lui îl provoacă să facă aceasta, dar Iudeii cer în locul lui pe Baraba — a 3. încercare din partea lui Pilat a scăpa pe Isus și nesuccezîndu-i le dă pe Baraba, iar Isus e bătut — soldații îi pun pe cap cunună de spini — Isus e dus pe Golgota fiind ajutat de Simon dela Cirene să-ș ducă crucea; spînzurat între 2 făcători de rele — soldații aruncă sorț asupra hainelor lui Isus — să pune inscripție pe cruce — Isus pe cruce spînzurînd e batjocorit de trecători, de arhierei și chiar de unul dintre cei spînzurați — Isus e părăsit de Tatăl ceresc — Isus e adăpat cu oțăt; strîgă cu glas înalt și moare — moartea lui e urmată de multe minuni — Iosíf dela Arimatea cere lui Pilat trupul lui Isus; îl înmormîntează înfășurîndu-l în giulgi, fiind de față femeile pioase — arhiereii și fariseii lasă să străjuiască mormîntul lui Isus — Duminecă dimineața femeile pioase merg la mormînt să ungă trupul lui Isus, dar un înger le spune că a înviat — femeile aleargă la apostoli — Isus îi întîlnește pe drum — Iudeii corump soldații dela strajă — Isus să arată celor 11 învățăcei în Galilea; așază taina botezului. —

Scopul. Evangelistul dovedește, că Isus e Mesía cel făgăduit. De aceea începe cu genealogía lui Isus dela Davíd și Avram, căci după profețíile T. V. era el prezis ca urmașul acestora; arată din viața lui Isus, că întrînsul s'au împlinit profețíile T. V., de unde formula: *„ca să să împliniască ceeace s'a zis de Domnul prin profet"*; în urmă materialul ales (fapte, învățături și minuni cf. Is. 35, $_5$ sq, 6, $_1$ sq.) încă are să dovediască aceasta. Numai astfel, și scriind Matei evangelia pentru un cerc mai larg de cetitori, să explică împrejurarea, că tractează excluziv lucrarea lui Isus în Galilea și nu și pe cea din Iudea. Faptele săvîrșite de Isus în mijlocul poporului din Galilea erau foarte acomodate pentru

scopul său; iar materialul e astfel grupat, încît să observă tendinţa dogmatică, care aduce cu sine, că la înşirarea întîmplărilor adese nu să bagă în samă legătura lor cronologică, ci numai analogía cuprinsului.

Limba originală. Evangelia s'a scris în limba evreească, adecă dialectul siro-caldaic al Palestinei. Aceasta o mărturisesc mai mulţi scriitori ai bisericii. *Papía* întrun fragment din opul său „*Explicările istoriei domneşti*“, păstrat de Eusebie (H. E. 3, 39) zice: „Matei deci a compus în *dialectul evreesc* istoria lui Isus... fiecare însă a explicat-o cum putea“ (adecă: tradus şi explicat). *Irineu* (Adv. haer. 3, 1): „Iar Matei a edat între Evrei în dialectul lor scrierea evangeliei“. De *Panten* istoriseşte Eusebie, că mergînd în India (probabil Arabia de sud) a găsît evangelia lui Matei scrisă în *limba evreească,* pe care a dus-o apostolul Bartolomei“ (H. E. 5, 10). *Origen* zice că din tradiţie a învăţat, cumcă „Matei, care mai nainte fusesă vameş, apoi apostolul lui Isus Cristos, a publicat evangelia sa cu *litere evreeşti*“ pentru ceice cred din iudaizm (la Eusebie H. E. 6, 25). *Eusebie* (l. c. 3, 24) să pronunţă: „Matei a predicat mai întîi Evreilor, iar voind a merge şi la alţii, le-a predat lor evangelia scrisă în *limba maternă*“. La aceste mărturii mai vin *Ciril Ierusalimiteanul*[1]*), Epifane*[2]*), Sinopsa*[3]) între opurile lui Atanasie, iar *Ieronim* să exprimă: „Matthaeus, qui et Levi, ex publicano apostolus, primus in Judaea propter eos, qui ex circumcisione crediderunt, evangelium Christi hebraicis literis verbisque composuit; quod quis postea în graecum transtulerit, non satis certum est. Porro ipsum Hebraicum (originalul evreesc) habetur usque hodie in Caesariensi bibliotheca, quam Pamphilus studiosissime confecit. Mihi quoque a Nazaraeis, qui in Beroea urbe Syriae hoc volumine utuntur, describendi facultas fuit“ (De vir. illustr. 3), sau: „Matthaeus in Judaea evangelium hebraeo sermone edidit“ (Proleg. in Matth., cf. ep. ad Damas.; Comm. in Jesai.; in Hos.). Pentru originalul evreesc vorbeşte şi evangelia după Evrei (cf. §. 78).

Cine a tradus originalul în limba grecească, nu să poate hotărî — ce constată deja *Ieronim* (l. c.) —, deşi *Papía* (l.

[1]) Cat. 14: „Matei care a scris evangelia în limba evreească“.

[2]) Haeres. 30, 3: „Matei singur în T. N. a făcut espunerea evangeliei în limba şi cu litere evreeşti“ (cf. şi 51, 5).

[3]) „Evangelia după Matei s'a scris de el însuş în dialectul evreesc“.

c.) arată prin cuvintele „fiecare a explicat-o cum putea“, că după scrierea evangeliei în evreeşte s'au făcut încercări de a o traduce, dar aceste experimentări pe timpul său deja încetaseră, fiindcă exista o traducere recunoscută de toţi. *Eusebie* îl numeşte: „Celce a tradus-o (evangelia) în limba Elinilor“ (Quaest. II. ad Marin. ed. Mai I, 64).

Ipoteze cu privire la traducător sînt mai multe. *Sinopsa s. Scripturi* după cuvintele din l. c. adaogă: „Şi s'a publicat în Ierusalím, dar s'a tîlcuit (adecă tradus) de *Iacob*, fratele Domnului după trup, care s'a hirotonit de sînţii apostoli întîiul epíscop al Ierusalímului“; *Teofilact* (Proleg. in Matth.) şi subscripţiile unor manuscripte unciale spun că *Ioan*. *Eutimie Zigabenus* să mulţămeşte cu notiţa: „*În urmă s'a tradus în dialectul nostru*“, iar la margine e adaus: „*Precum să vorbeşte, s'a tradus aceasta de Ioan din limba evreească în cea grecească*“; alţii cred că 2 învăţăcei şi ajutători ai lui Matei au scris-o sub supraveghierea şi la porunca lui, şi anume: unul în limba aramaică, celalalt în cea grecească. Mai sînt unii în urmă care afirmă, că Matei însuş a tradus-o din limba aramaică în cea grecească, evitînd aşa orice falzificare.

Din cele espuse rezultă, că traducerea grecească înlocueşte în biserică foarte de timpuríu originalul evreesc şi să consideră de canonică.

Erasmus afirmă mai întîi, că evangelia noastră s'a scris greceşte. Lui urmară Cajetan şi alţi învăţaţi, despicându-să argumentele lor contra tradiţii în *negative* şi *pozitive*. La cele dîntîi să numără:

a) Tradiţia să bazează pe cuvintele lui Papía, care după Eusebie era mărginit (H. E. 3, 40, *σφόδρα σμικρὸς τὸν νοῦν*) şi a împrumutat vestea aceasta dela Nazarei şi Ebioniţi. Dar această părere a lui Eusebie să rapoartă la chiliazmul lui Papía, la învăţăturile lui aprocrife şi că unele ziceri ale Mîntuitorului le lua în înţeles literal, arătîndu-l aşa ca pe un bărbat fără spírit speculativ. Aceasta însă nu-l împiedecă a raporta un lucru istoric (dacă în biserica timpului său să întrebuinţa evangelia lui Matei numai în traducere grecească); apoi nu să împacă aşa ceva cu caracterul celorce i-au urmat: *Origen*, acest spírit critic, şi *Eusebie* însuş. Împrumutarea dela Nazarei şi Ebioniţi trebue dovedită.

b) Să susţine că tradiţia a confundat evangelia de faţă cu ceea după Evrei. Aici să observă însă, că scriitorii mai vechi pe cea din urmă nu o cunosc, iar cei din timpurile mai tîrzíi fac deosebire între ele fără a trage la îndoială originalul evreesc. *Clement Alexandrinul*

citează din ev. d. Evrei un loc ce nu să află în cea canonică[1]); *Origen:* „Scriptum est in evangelio quodam, quod dicitur secundum Hebraeos, si tamen placet alicui suscipere illud, non ad auctoritatem, sed ad manifestationem propositae quaestionis“ (Vetus interpret. la Mt. 19, $_{19}$, Delarue 3. p. 671), sau: „Dacă ar admite cineva evangelia după Evrei“ (in Joann.). Foarte strict deosebeşte aceste doauă evangelii *Eusebie* zicînd despre Ebioniţi (H. E. 3, 28): „Folosînd numai aşanumita evangelie după Evrei de celelalte fac puţină întrebuinţare“ — numărîndu-o la cărţile falze (l. c. 3, 26): „Între acestea (la νόθα) au pus unii şi evangelia după Evrei, care să bucură mai mult pentrucă au primit pe Cristosul Iudeilor“. *Ieronim* în urmă nu numai că cunoştea deosebirea între ele, ci le-a şi văzut (l. c. dela: „Porro ipsum Hebraicum etc., zicînd însă mai nainte): „Evangelium quoque, quod appellatur secundum Hebraeos et a me nuper în graecum latinumque sermonem translatum est, quo et Origenes saepe utitur“ (l. c. cap. 2.), şi: „Qui crediderit evangelio, quod secundum Hebraeos editum nuper transtulimus“ (in Mich. 7, 6).

E drept că sînt scriitori bisericeşti, care nu deosebesc aceste 2 evangelii. *Irineu:* „(Ebionaei) solo eo quod est secundum Matthaeum evangelio utuntur et apostolum Paulum recusant, apostatam eum legis dicentes“ (Adv. haer. 1, 26), şi: „Ebionaei autem eo evangelio quod est secundum Matthaeum solo utentes“ (l. c. 3, 11); dar arătînd el întralt loc caracterul lor eretico-iudeocreştin eschide întrebuinţarea evangeliei canonice a lui Matei. *Eusebie,* deşí deosebeşte 2 soiuri de Ebioniţi, totuş vorbeşte despre toţi nefavorabil şi adaogă: „Să folosesc numai de evangelia după Evrei“ (H. E. 3, 28). *Epifane* e de părerea, că Nazareii întrebuinţează evangelia lui Matei, dar admite, că ea după cuprins nu e identică cu cea grecească şi că asupra cestiunii nu e orientat din propria esperinţă[2]). Şi mai nefavorabil judecă el despre evangelia lui Matei — tradusă probabil în greceşte — întrebuinţată de Ebioniţi[3]). *Teodoret* (Haer. fab. 2, 1) împărtăşeşte, că unii dintre Ebioniţi „primesc numai evangelia după Matei“. *Ieronim* curmă orice îndoială în privinţa caracterului acestei evangelii (§. 78.).

c) Zic contrarii că nu există nici un exemplar din originalul evreesc. Noi ştim că creştinizmul trece în ţările unde să vorbia greceşte. Iudeocreştinii din Palestina aveau trebuinţă de originalul evreesc, iar ceialalţi creştini numai de traducerea grecească. Dar cunoscînd şi Evreii limba grecească curînd nu să mai sîmţeşte nece-

[1]) Strom. 2, 9: „Şi dacă în ev. după Evrei, „celce s'a mirat va stăpîni“ s'a scris: şi celce va stăpîni va odihni“. —

[2]) Haer. 29, 9: „Nazoreii au evangelia după Matei în evreeşte completă. Căci la dînşii aceasta cu tărie să păstrează aşa dupăcum s'a scris dintru început. Nu ştiu însă, dacă au ciuntit genealogíile dela Avram până la Cristos“.

[3]) Haer. 30, 3: „Adecă şi aceştia primesc evangelia după Matei Căci de aceasta numai şi ei să folosesc ca şi cei delîngă Cerint........, dar o numesc după Evrei;“ ibidem c. 13: „În evangelia lor numită după Matei, nu însă completă, ci inoită.....“

sitatea textului evreesc, care să dă uitării, şi în urmă să pierde cu totul.

Argumentele pozitive sînt:

a) Limba grecească era foarte lăţită şi cunoscută în Palestina. Aceasta e fapt istoric şi nime nu o tăgăduieşte; vedem însă, că la Iudeii din Palestina converzaţia de toate zilele era în limba evreească, respective siro-caldaică. Pe timpul domnirii siriene deja Iudeii înţeleg limba grecească, dar rămîn credincioşi limbei patriei şi după scuturarea jugului sirian, ba chiar sub stăpînirea romană. Sub aceasta din urmă limba oficială este cea grecească, să foloseşte însă şi cea evreească. Nu încape nicio îndoială, că Isus şi apostolii au vorbit această limbă, ce rezultă din expresiunile aramaice ale T. N.; apoi din Acta 22, $_2$; Tit agrăieşte pe asediaţi în limba lor (*Iosíf Flaviu,* Bell. judaic. 5, 9. 6, 2); chiliarhul presupune limba grecească puţîn cunoscută la Iudei, căci întrabă pe Paul: „ştii greceşte“ (Acta 21, $_{37}$); Iosíf Flaviu scrie istoria războiului iudaic mai întîi evreeşte, apoi o traduce în greceşte, etc.

b) Espunerea corespunde mai mult unui original decît unei traduceri. Nu să poate tăgăduí, că LXX sau altă traducere a unui scriitor profan nu arată atîta îndependenţă ca evangelia noastră; numai Vulgata să poate cu ea asămăna, care după Aberle (Einleitung pag. 36) e liber şi totuş corect tradusă, încît fără scădere ar putea înlocui originalul. Creştinizmul s'a predicat şi greceşte; deci pentru noţiunile creştine s'au format în graiul viu terminii necesari, pe cari traducătorul evangeliei i-a întrebuinţat. Mai departe nu trebue pierdut din vedere, că caracterul evraizant al limbii nu să poate şterge pentru un cunoscător al limbilor respective, aşa că şi cei mai aprigi apărători ai acestui argument au recunoscut, că el dovedeşte numai că originalul ar putea fi greceşte, dar nu că s'a scris în această limbă. În urmă nu putem ignora tradiţia unanimă şi atît de sigură a bisericii.

c) Citatele sînt în cea mai mare parte după LXX. Noi ştim că LXX să întrebuinţa şi de Iudeii palestineni[1]; iar în limba poporului să aramaizează[2]). Traducătorul a putut — dacă avem în vedere libertatea de care să folosesc Evreii în citare — să citeze după original ori după LXX, neţiindu-să strict mai de nici una, căci cele mai multe citate nu consună deplin cu textul respectiv, ci sînt foarte libere.

Cetitorii. Evangelia e compusă pentru iudeocreştinii palestineni cărora, voind apostolul a părăşí ţara, scrie un fel de suplinire. În această cestiune mărturiseşte cu hotărîre mai întîi

[1]) *Iustin Martirul,* Apol. I, 31, cf. c. Tr. c. 72. — *Tertulian,* Apolog. 18.

[2]) Cu ajutorul ei învăţau limba grecească scriind demulteori cu caractere evreeşti (*Tertulian* l. c.; Biesenthal, Das Trostschreiben des Apostels Paul an die Hebräer 1878).

Irineu[1]). E drept că el vorbeşte de Iudei (πρὸς Ἰουδαίους), dar motivarea arată, că are în vedere pe iudeocreştini (Adv. haer. 3, 1; întrebuinţază pentru aceştia „între Evrei"), pe care mulţi scriitori bisericeşti încă astfel îi numesc[2]). *Origen* înlătură orice îndoială[3]); iar *Eusebie* (l. c.) ne arată rezultatul cercetărilor sale şi cuprinsul tradiţiunii; lui urmează apoi *Ieronim*[4]). Această părere a fost recunoscută de toţi până în timpul mai nou şi să sprijineşte de motive interne. Autorul (şi traducătorul) amintind datini sau locuri mai mici din Palestina nu le explică (cum fac ceialalţi evangelişti) presupuindu-le cunoscute (cf. Mc. 7, $_{2-4}$ cu Mt. 15, $_2$ etc.); cap. 1. 2. sînt introducere la întreaga scriere şi sînt redactate în forma uzitată la genealogíile israiltene atingînd şi unele întîmplări la naşterea şi din pruncia lui Isus.

Traducătorul a avut în vedere şi cetitori afară de Palestina, ce rezultă din întreprinderea traducerii şi că unele cuvinte evreeşti sînt tîlcuite (cf. Mt. 1, $_{23}$. 27, $_{8 \cdot 33 \cdot 46}$).

Timpul compunerii. Tradiţia veche a bisericii este, că Matei a scris cel dintîi între evangelişti. Aşa zice *Irineu* „Matei a publicat între Evrei în dialectul lor scrierea evangeliei, cînd Petru şi Paul predicau în Roma.... iar după eşirea (moartea) lor Marcu.. şi Luca" (Adv. haer. 3, 1). *Clement*

[1]) Fragm. 29 ed. Stieren (ed. Massuet, Venetiis 1743 I. p 347): „Evangelia după Matei s'a scris pentru Iudei, căci aceştia aşteptau foarte mult pe Cristos cel din sămînţa lui Davíd. Iar Matei încă şi mai mult avînd astfel de dorinţă s'a nizuit foarte a le da o dovadă, că Cristos e din sămînţa lui Davíd, de aceea a şi început cu naşterea lui".

[2]) La *Crizostom* să află pentru iudeocreştini numirea: *Evrei* şi *Iudei*. Omilia I. la Mat. 3: „Să vorbeşte că şi Matei, viind la dînsul unii dintre Iudeii credincioşi şi rugîndu-l, ce le-a grăit cu cuvinte a lăsat lor şi înscris, adecă a compus evangelia în limba Evreilor"; IV, 1: „Şi ceice au primit erau foarte credincioşi"; — *Grigorie Nazianzeanul*: „Matei a scris pentru Evrei minunile lui Cristos" (Carm. 12, 31) etc.; Estius d. e. scrie în prefaţă la comentarul epistolei lui Iacob: „Ad fratres per Judaeam dispersos", şi 1, $_1$: „Judaeis, per varia loca dispersis, salutem dicit aut scribit".

[3]) La *Eusebie* (H. E. 6, 25): „A edat-o (evangelia) celor credincioşi din iudaizm"; „Evreilor a dat evangelia, celor credincioşi din circumciziune" (in Joann. 8): „Matei a scris-o (evangelia) pentru Evreii care aşteptau din Avram şi Davíd" (Pref. la Ioan).

[4]) „Matthaeus primum in Judaea propter eos qui ex circumcisione crediderunt evangelium Christi composuit" (De vir. ill. 3) şi „Ob eorum vel maxime causam, qui in Jesum crediderunt ex Judaeis, et nequaquam legis umbram succedente Evangelii veritate servabant" (Prolog. in Matth.).

Alexandrinul[1]), *Origen*[2]); *Eusebie* (H. E. 3, 24) crede, că Matei a compus evangelia sa înainte de a părăsî Palestina și a merge în țări străine. *Epifane* (Adv. haer. 51): „Căci Matei a început cel dintîi a predica... îndată însă după Matei a urmat Marcu". În acest înțeles scrie și *Ieronim:* „Primus omnium est Matthaeus publicanus", iar mai nainte zisesă: „Plures fuisse qui evangelia scripserunt" (Prol. la coment. Mt.). Comparînd acum aceste mărturíi și tradiția[3]) mai tîrzíe cu ce zice Irineu rezultă, că originalul evreesc s'a scris cu mult mai nainte (pela 42?), iar traducerea s'a făcut pela 67. d. Cr., în tot cazul însă nu după 70, deoarece Mt. 24 nu să spune, că prezicerile s'au împlinit; cap. 27, $_8$. 28, $_{15}$ să amintesc nume și faime cari să află „pănă în ziua de azi", adecă trecusesă vreme între cele istorisite și scrierea cărții.

Locul unde s'a compus evangelia nu să poate hotărî mai deaproape, deși nu încape îndoială, că trebue să fie Palestina, poate Ierusalímul (?)

Autenticitatea. Apostolul Matei a compus evangelia noaistiă, ceeace dovedesc mărturíi foarte vechi, începînd cu părinții apostolești.

a) *Mărturíile ortodoxe.* Nu să pot tăgăduí aluziunile la *Clement Romanul*[4]), *Barnaba*[5]), *Ignatie*[6]), *Policarp*[7]), *Iustin*

[1]) La *Eusebie* (H. E. 6, 14): „În privința ordinei evangeliilor tradiția celor mai vechi sună: evangeliile cari conțîn genealogíi s'au scris mai întîi".

[2]) La *Eusebie* (H. E. 6, 25): „Întîia evangelie a scris-o celce odinioară era vameș, mai apoi învățăcelul lui Cristos".

[3]) Cf. cele espuse la începutul §. în privința timpului, cînd apostolii au părăsit Ierusalímul.

[4]) Ep. 1. Cor. 46: „Aduceți-vă aminte de cuvintele lui Isus... Vai omului (prin care vine scandalul); mai bine i-ar fi de nu s'ar fi născut, decît să scandalizeze pe unul dintre cei aleși. Mai bine este lui a-ș lega o piatră de moară și a să arunca în mare, decît să să scandalizeze unul dintre cei mici" cf. Mt. 18, $_{6}$. $_{7}$.

[5]) Epist. c. 4: „Să luăm bine sama, să nu să întîmple cu noi dupăcum este scris, mulți sînt chiemați, dar puțini aleși" cf. Mt. 20, $_{16}$; 22, $_{14}$.

[6]) Ad Smyrn. c. 6: „Celce poate înțelege să înțeleagă" cf. Mt. 19, $_{12}$, și ad Rom. c. 6.: „Ce ar folosî omului, de ar dobîndi lumea întreagă, iar sufletul său l-ar pierde" cf. Mt. 16, $_{26}$.

[7]) Epist. c. 2.: „Aducîndu-ne aminte de ceeace zice Domnul învățînd: Nu judecați ca să nu fiți judecați" cf. Mt. 7, $_1$; „Cu care măsură măsurați, cu aceea vi să va măsura voauă" cf. Mt. 7, $_2$; „Și fericiți sînt cei săraci și prigoniți pentru dreptate, că acelora este împărăția lui Dumnezeu" cf. Mt. 5, $_{3}$. $_{10}$, și cap. 7: „Cu rugăciuni cerînd dela atotputernicul Dumnezeu, nu ne duce în cercare" cf. Mt. 6, $_{13}$, precum a zis Domnul: „Spíritul e gata, dar carnea e slabă" cf. Mt. 26, $_{41}$.

Martirul[1]), *Atenagora*[2]) şi *Teofil dela Antiohía*[3]), ale căror scrieri conţîn citate din evangelie, deşí după obiceiul scriitorilor vechi nici unul nu spune numele autorului. Cel dîntîi care aminteşte autorul evangeliei este *Papía* (după Eusebie, H. E. 3, 39), epíscop în Ierapol, învăţăcelul apostolului Ioan — a trăit pela mijlocul veacului al 2. şi să fie murit ca martir la 163. sub Marc Aurel —, care în opul său pierdut: *λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεις* a scris: „Matei a compus istoria (*λόγια*) lui Isus în dialectul evreesc". *Claudiu Apollinaris* (înainte de jumătatea veacului al 2.) să provoacă în cronica sa la „evangelia lui Matei" (Chronic. paschale, ed. Bonn. p. 14). Din veacul al 2. sînt şi toate manuscriptele evangelice mărturíe pentru autenticitate.[4]) *Peşito* numeşte evangelia în inscripţie nu „după", ci „a lui Matei"; iar dintre scriitorii următori amintim pe *Irineu*,[5]) *Tertulian*,[6]) *Clement Alexandrinul*,[7]) *Origen*,[8]) *Eusebie*,[9]) *Ciril Ierusalimiteanul*,[10]) *Epifane*,[11]) *Ieronim*,[12]) etc.

b) *Mărturíile eretice. Basilide*,[13]) *Valentín*[14]) şi *Ofiţii*[15])

[1]) El a compus „memoarele apostoleşti", combinînd locuri din cele 4 evangelii întrebuinţează mai vîrtos pe ceea a lui Matei.

[2]) Legatio pro Christianis c. 11 sq. cf. Mt. 5, $_{44}$ sq.

[3]) Ad Autolyc. 3, 13 sq. cf. Mt. 5, $_{28 \cdot 32 \cdot 44}$. sq.

[4]) Înscripţia sună: *εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον.*

[5]) Adv. haer. 3, 11: „ Iar Matei predică naşterea lui după om zicînd : Cartea naşterii lui Is. Cristos" etc., cf. Mt. 1, $_1$; vezi şi Adv. haer. 3, 1 (limba orig.).

[6]) De carne Christi c. 22: „Ipse inprimis Matthaeus fidelissimus evangelii commentator, ut comes Domini, non aliam ob causam, quam ut nos originis Christi carnalis compotes faceret, ita exorsus est: Liber geniturae Jesu Christi".

[7]) Strom. I. p. 341 ed. Sylb., cf. şi Eus. H. E. 6, 14.

[8]) Cf. Eus. H. E. 6, 25 (limba originală).

[9]) H. E. 6, 25. La cuvintele citate mai sus (limba originală) să adaogă: „. . . limba maternă, care să-l supliniască; s'a zis însă „făcîndu-să sară" (Mt. 28, $_1$) de explicătorul scripturii. Evangelistul Matei însă a predat evangelia în limba evreească" (Quaest. II. ad Marin. la Mai, Script. vet. nov. coll. I. p. 64 sq.); cf. şi ce zice de Panten (limba originală).

[10]) Cat. 14. cf. limba originală.

[11]) Adv. haer. 30, 3 (cf. limba originală).

[12]) Cf. cele espuse la limba originală.

[13]) A murit sub împăr. Adrian. El zice că toate îşi au timpul său, cum dovedesc „magii care au văzut steaua"; citează Mt. 7, $_6$ (cf. *Epifane*, Haer. 24, 5).

[14]) După *Irineu* (Adv. haer. 1, 3) întemeiază sistemul său pe Mt. 5, $_{18}$ şi 19, $_{20}$ sq. Alte locuri la Valentín şi Valentiniani cf. Hug, Einl. I. 76 sq.

[15]) Tot la *Epifane*, Haer. 37, 7.

la începutul veacului al 2.; învăţăcelul lui Valentín, *Ptolomeu*[1]) şi fiul lui Basilide, *Isidor*[2]), au citat evangelia noastră mai adese. Sectele gnostice, *Naassenii*[3]) şi *Sethianii*[4]) (jumătatea 1. a veacului al 2.) o folosesc mai mult decît pe celelalte; nu mai puţîn cunoscută este ea autorului *Omilíilor clementíne.*[5]) Pela miezul veacului al 2. dovedesc *Celz,*[6]) *Tatian,*[7]) *Teodot*[8]) şi *Marcion*[9]) parte prin citare, parte prin combatere, că evangelia lui Matei în biserica de atunci avea autoritate canonică. De aci să vede cît de adevărate sînt cuvintele lui *Irineu* cînd zice: „Tanta est autem circa evangelia haec firmitas, ut et ipsi haeretici testimonium reddant eis, et ex ipsis egrediens unusquisque eorum conetur suam confirmare doctrinam" (Adv. haer. 3, 11).[10])

c) *Evangeliile apocrife,* şi adecă: *Protevangelium Jacobi,*[11]) compus probabil pela începutul veacului al 2., foloseşte evan-

[1]) Ep. ad Floram la *Epifane,* Haer. 33 cunoaşte Mt. 12, $_{25}$; 19, $_{8}$; 5, $_{17\cdot39}$; 15, $_{5}$ sq.

[2]) La *Clement Alexandr.,* Strom. 3, 1 cf. Mt. 19, $_{10}$ sq. *Cerdo* după *Teodoret,* Haer. fab. 1, 24 să provoacă la Mt. 5, $_{38}$ sq.

[3]) [4]) După *Ipolit,* Philosoph. 5, 7 citează Naassenii Mt. 19, $_{17}$; 5, $_{45}$, şi după 5, 8 Mt. 13, $_{44\cdot33}$; 23, $_{27}$; 27, $_{52}$; 11, $_{5}$; 7, $_{21}$; 21, $_{31}$; 2, $_{18}$; 7, $_{13}$ sq. etc.; iar Sethianii după 5, 21 Mt. 10, $_{34}$.

[5]) Aci să află 4 citate luate din Matei literal, 10 cu puţîne schimbări, 11 mai libere; apoi multe aluziuni.

[6]) După *Origen* (Adv. Celsum I, 58.). Acesta vorbeşte de venirea magilor şi de fuga în Egípet; după I, 65 asupra Mt. 10, $_{23}$ etc. Chiar şi neoplatonicianul *Porfiriu* cunoaşte evangelia noastră.

[7]) După *Clem. Alex.* (Strom. 3, 12) s'a provocat el la Mt. 6, $_{19}$ spre a întemeia asceza sa exagerată. De mai mare importanţă e însă fapta, că a compus Diatessaronul omiţînd, după *Teodoret* (Haer. fab. I, 20), numai genealogíile şi puţîne alte părţi în interesul tendinţelor gnostice.

[8]) Epit. §. 9. in *Clem. Alex.* op. ed. Potter aminteşte Mt. 12, $_{29}$; § 86. Mt. 25, $_{1}$; § 12 Mt. 17, $_{2}$; § 14 şi 51 Mt. 10, $_{28}$; § 11 Mt. 18, $_{10}$ şi 5, $_{8}$; § 42 Mt. 5, $_{16}$; la *Epifane,* Haer. 54, 2 Mt. 12, $_{31}$.

[9]) După *Tertulian,* Adv. Marc. 2, 7. 4, 17, a criticat Mt. 5, 45; după 4, 7. 5, 14 Mt. 5, $_{17}$; după 3, 13 istorisirea despre închinarea magilor.

[10]) În privinţa materialului cf. Hug, Einleitung I, 36—84; Tischendorf, Wann wurden unsere Evangelien verfasst? 4. Aufl. pag. 43 sq.

[11]) Cap. 17. aminteşte ca Mt. 13, $_{55}$; Mc. 6, $_{3}$ pe fraţii Mîntuitorului; cap. 21 sq. închinarea filozofilor şi uciderea pruncilor în Betleem să espun după Mt. Tischendorf (l. c. p. 76 sq.) dovedeşte, că acest apocrif e scris înante de Iustin Martirul.

gelia lui Matei; *Acta Pilati,* numite și *Evangelium Nicodemi*[1]) să provoacă la ea; iar evangelia *secundum Hebraeos,*[2]) (cunoscută deja de Ignatie și Papía) s'a compus din a lui Matei.

Tradiția aceasta unanimă în privința opului și a autorului, fără ca cel puțin unul sa spună cum și de unde ș a luat începutul, dovedește caracterul apostolesc al evangeliei. Biserica veche, recunoscîndu-o de un op neautentic, ar fi declarat-o de atare — cum a făcut cu altele —, sau cel puțîn (nedovedind ea așa apriat caracterul apostolesc ca ceea lui Ioan) de lucrarea unui învățăcel apostolesc, ca la Marcu și Luca. Din acestea vedem deci, că Matei e autorul, pentrucă altcum biserica o atribuia lui Petru (ce corespundea mai bine scopului evangeliei) sau lui Iacob.

În timpul mai nou autenticitatea evangeliei e controversată[3]) (Schleiermacher, Lücke, Lachmann etc); iar ipotezele să pot resuma (după Meyer) în următoarele:

a) *Evangelia lui Matei dupăcum o avem acum e traducerea grecească a unui original evreesc* (aramaic), *care să atribue apostolului Matei*". Aici nimic nu să poate reflecta, deoarece tradiția bisericii din toate timpurile mărturisește aceasta (vezi limba originală).

b) „*Scrierea originală evreească, care traducîndu-să a dat naștere evangeliei noastre, trebue să fie fost — afară de limbă — după cuprins și formă în întregul și în părți esențial aceeaș cu Matei cel grecesc*". Această afirmațiune încă stă, dar să nu să considere ca o traducere literală. Biserica veche, deși stiea că e numai traducere, ține traducerea grecească a lui Matei de textul autentic, așadar nu cunoștea vro deosebire mai de importanță între aceasta și originalul evreesc. În genere niciunde nu aflăm vro urmă, că

[1]) Cap. 2. init. cf. Mt. 27, $_{19}$ și c. 9. cf. Mt. 27, $_{24}$ sq. Partea întîia din această evangelie o cunosc deja *Iustin* și *Tertulian*, deși nu în forma de acum (Tischendorf, De Evang. apocr. orig. et usu, Hagae 1856 p. 56 sq. și l. c. p. 82 sq.).

[2]) *Ignatie* (Ad Smyrn. c. 3) împărtășește, că după învierea sa Isus a zis să-l pipăie, ca să să convingă că are corp, ceeace după *Ieronim* (De vir. ill. 16) să află și în evangelia după Evrei. *Epifane* (Haer. 30, 13) relatează, că la botezul lui Isus a ars foc pe rîul Iordan, ce amintește și *Iustin Martirul* (Dial. c. 88.). *Papía* cunoaște această evangelie apocrifă (*Eusebie*, H. E. 3, 39); asămene și *Hegesip* (Eusebie, H. E. 4, 22.)

[3]) Nici chiar sectele, cari nu cunoșteau autoritatea canonică a evangeliilor n'au negat, că evangelia noastră e compusă de Matei și de un apostol (d. e. Marcioniții etc.). Numai *Maniheii*, cel puțîn maniheul *Faust* (la sfîrșitul veacului al 4.) a afirmat după *Augustin* (c. Faustum 17, 1), că evangelia în forma de azi nu e a lui Matei, provocîndu-să la numirea κατὰ Ματθαῖον și la aceea, că să vorbește în persoana a treia. — După *Sixt. Senensis* (Bibl. sancta 7, 2) Anabaptíștii încă refuzau evangelia lui Matei din cauza, că după tradiția veche ea s'a scris evreește.

evangelia grecească în raportul ei către originalul evreesc s'ar fi crezut de alta, decît de o traducere în înțelesul propriu; de aceea părerea mai noauă. că ea ar fi prelucrarea liberă a scrierii evreeşti, n'are nici un temei istoric.

c) *Considerîndu-să evangelia grecească a lui Matei traducere simplă și nu ca prelucrare liberă, apoi nici evangelia evreească cum s'a tradus în grecește nu poate fi compusă de apostol"*. Spre a motiva aceasta să provoacă criticii la multele îndegetări de timp, loc și la alte date, cari nu să împacă cu ideea că un martor ocular le-ar istorisí. Espunerea nu e intuitivă ca la ceialalți autori de evangelii; tractîndu-să învățăturile Mîntuitorului lipseşte legătura istorică; să împărtășesc povești și mituri, a căror neistoricitate un apostol trebuia să o cunoască (cap. 1. 2. 4. 17, $_{24}$ sq. 21, $_{18}$ sq. 27, $_{52}$ etc.); există contrazicere între Matei și Ioan,[1]) dintre care la cel din urmă autenticitatea nu sufără nicio îndoială; Matei nu amintește activitatea lui Isus în Iudea,[2]) ceeace ca apostol și martor ocular nu putea întrelăsa; nu tractează unele minuni ale Mîntuitorului[3]) (Io. 9, $_{1}$ sq. 11, $_{1}$ sq.); cronología e cu totul neglesă; ba chiar în privința originalității stă el îndărătul sinopticilor; unele întîmplări să istorisesc de 2 ori deosebindu-să ceva numai în formă[4]), ce dovedește că cel puțîn 2 izvoară s'au folosît de un autor mai tîrzíu; în urmă unele sînt numai ficțiuni avîndu-să în vedere T. V.[5]) (cf. Zah. 9, $_{9}$ la 21, $_{7}$ și Zah. 11, $_{12}$. Ier. 18, $_{1}$ la 27, $_{3}$ sq.)

La acestea să răspunde: dacă Matei nu procede pretutindene subtil în privința timpului și a locului, îmbinînd demulteori lucruri ce stau departe unul de altul, apoi să explică aceasta din scopul scrierii sale. Nu mai puțîn trebue să să recunoască, că fiecare la scriere oglindează individualitatea sa, și așadar trebue să existe deosebire între Matei și d. e. Ioan. Ce să atinge de originalitate

[1]) Această contrazicere este cu privire la botez și la ziua morții lui Isus. Mt. 3, $_{13}$ sq. nu contrazice cu Io. 1, $_{31}$, căci în acest loc din urmă să arată, că el a cunoscut pe Isus în mod supranatural, prin descoperire, de fiul lui Dumnezeu (Io. 1, $_{34}$), pecînd cunoștința de mai nainte era mijlocită prin oameni (prin rudele sale), mai puțin chiară și nehotărîtă. Nici în al 2. punct nu există contrazicere, deşí până acum n'a succes a da o explicare, care să fie de toți recunoscută.

[2]) Matei nu are de scop a espune istoria detailată a lucrării Mîntuitorului, și chiar planul său aduce cu sine că să tractează numai lucrarea în Galilea (vezi scopul). Totuș Mt. 4, $_{12}$. 19, $_{1}$ sint aluziuni la petrecerea lui Isus in Iudea (cf. și 21, $_{8 \cdot 9}$; 23, $_{14}$ sq. $_{37}$).

[3]) Ioan nu amintește săturarea celor 4.000 (Mt. 15, $_{32}$ sq.) și alte fapte ale lui Isus.

[4]) Cf. 9, $_{32}$ sq. cu 12, $_{22}$ sq.; 12, $_{38}$ sq. cu 16, $_{1}$ sq.; 14, $_{13}$ sq. cu 15, $_{29}$ sq. Identitatea e aici însă (fiind oarecare asămănare) numai închipuită. Astfel e și la Mt. 16, $_{28}$ cf. 24, $_{34}$; 12, $_{34}$ sq. cf. 15, $_{19}$ sq.; 16, $_{24}$ sq. cf. 10, $_{38}$ sq.; 11, $_{14}$ cf. 17, $_{11}$ sq.; 5, $_{32}$ cf. 19, $_{9}$; 10, $_{40 \cdot 42}$ cf. 18, $_{5}$; 7, $_{16}$ sq. cf. 12, $_{33}$. — Alte locuri citate de critici nici nu samănă unul cu altul, ca 16, $_{27}$ cu 10, $_{32}$ sq; 10, $_{17}$ sq. cu 24, $_{8}$ sq.; 6, $_{1}$ cu 23. $_{5}$.

[5]) Presupunerea aceasta e numai o intervertire a raportului, ce există între profeție și împlinire. Conform planului său Matei inzistă mai mult asupra acestui raport.

observăm, că voind Matei a arăta conaționalilor pe Cristos în mod apologetic, în privința citării și a tractării T. V. este mai original decît Luca. Autorul a ales, grupat și tractat astfel locurile din s. Scriptură, precum a putut face aceasta numai un martor ocular, căruia însuș Isus i-a destăinuit cuprinsul T. V.; numai un apostol a putut astfel desluși profeția și împlinirea ei. Originali sînt ceialalți sinoptici în privința faptelor și a timpului fiind mai preciși, iar Matei în privința cuprinsului cuvîntărilor Domnului. În urmă povești și mituri află în istorisirea evangelistului numai critica preocupată, care nu admite lucruri extraordinare.

d) *„Apostolul Matei trebue să fie luat parte la scrierea evreească, după care s'a tradus evangelia noastră, în măsură așa de însămnată, încît ea s'a putut afirma în tradiția veche și generală a bisericii ca evreeasca „evangelie după Matei" cu temei istoric suficient".* Susțiitorii acestei teze zic, că Matei a scris o colecțiune a zicerilor Domnului în limba evreească. Această colecțiune în mînile Iudeilor creștini pe încetul — adăogîndu-să elementul istoric — a devenit scrierea evangelică, care traducîndu-să în grecește ni să înfățișază în evangelia noastră Matei, și fu apoi recunoscută de biserică sub numele apostolului cu acel drept, întrucît colecțiunea zicerilor, făcută de Matei, e sîmburele ei. Acest sîmbure apostolesc mai apoi s'a pierdut, iar numele apostolului, care trecusă dela el la scrierea evangelică astfel alcătuită, adusă cu sine, că scrierea aceasta din urmă să crezu de lucrarea originală a lui Matei. Spre a motiva această ipoteză să provoacă la *Papía,* care după Eusebie (H. E. 3, 39) în opul său pierdut zice, că *Matei a compus în dialectul evreesc τὰ λόγια:* așadar Matei a adunat numai zicerile Domnului fără a adaoga ceva dela sine. E drept, că λόγιον în greca clasică însamnă *zicere, oracul;* dar noi vedem că acest cuvînt are și alte înțelesuri. LXX traduce cu λόγιον evreescul אמר (Deut. 24, $_{16}$; Ps. 107, $_{11}$, etc.) sau אמרה (Ps. 12, $_{7}$; 119, $_{50}$, etc.), unde să rapoartă la zicerile și promisiunile lui Dumnezeu; iar în ps. arată nu numai ziceri, cuvîntări, ci în genere descoperire, de care să ținea T. V. Pectoralul arhiereului (חשן) îl traduce LXX cu λογεῖον, Filo cu λόγιον (Exod 28, $_{15}$; 29, $_{5}$), care întrebuințază acest cuvînt în genere despre profeție. În T. N. să zice (Acta 7, $_{38}$), că Moisí a primit λόγια ζῶντα δοῦναι ἡμῖν, iar Rom. 3, $_{2}$ numără Paul între prerogativele Iudeilor și ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ θεοῦ, înțelegîndu-să întreaga descoperire dumnezeească. Autorul ep. c. Evrei numește τὰ λόγια θεοῦ (5, $_{12}$) învățătura mîntuirii, iar Petru 1, $_{4 \cdot 11}$ înțelege sub λόγια θεοῦ cuvîntări, ce sînt conforme descoperirii dumnezeești. Mai departe nu trebue pierdut din vedere, că evangelia conține cuvîntări și fapte ale Mîntuitorului numindu-să λόγια după principiul *a potiori fit denominatio. Papía* zice (l·

c.) de Marcu, că *n'a scris cele vorbite şi făcute de Cristos în ordine istorică,* le numeşte κυριακὰ λόγια, cari corespund lui τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ λεχθέντα ἢ πραχθέντα[1]); în urmă părinţii bisericii numesc evangeliile, chiar întreg T. N. λόγια τοῦ Θεοῦ.

Întregitatea. Evangelia s'a compus în întregul ei de un singur autor. Aceasta dovedesc dispoziţia unitară şi tradiţia bisericească, care consună cu mărturía manuscriptelor, în cari evangelia să află numai în forma de azi. Cu toate acestea în timpul mai nou au fost controversate cele 2 capitle dintîi, şi adecă de englezul Williams (1771) urmîndu-i apoi alţii. Motivele lor sînt: Aceste 2 capitle conţîn mituri, cari nu pot fi relatate de un apostol; ele lipsesc după *Epifane* (Haer. 30, 13) în evangelia *Ebioniţilor* şi în Diatessaronul lui *Tatian*[2]). Dar noi ştim că Ebioniţii nu recunoşteau, că María a conceput în mod supranatural, iar Tatian adera la dochetizm. Mai departe să află aceste capitle în cele mai vechi manuscripte şi traduceri; scriitorii veacului al 2. şi 3. *(Irineu, Origen)* citează; chiar Celz *(Origen,* c. Cels. 1, 38. 2, 32) să provoacă la ele; nexul între cap. 1. 2 şi c. 3 e foarte firesc; în urmă construcţia şi frazeología e ca în întreaga evangelie.

§. 73. Evangelia după Marcu.

Inscripţiile manuscriptelor greceşti, traducerile vechi şi tradiţia bisericii mărturisesc, că evangelia a doaua e compusă de Marcu, care să numia cu numele evreesc *Ioan* (Acta 13, $_{5 \cdot 13}$), cu cel roman *Marcu* (Acta 15, $_{39}$ cf. Col. 4, $_{10}$; Filim. $_{24}$; 2 Tim. 4, $_{11}$).[3]) sau *Ioan Marcu* (Acta 12, $_{12 \cdot 25}$; 25, $_{37}$). El n'a fost învăţăcel nemijlocit al lui Isus,[4]) şi din Mc. 14, $_{51}$ sq. au dedus unii, că acel tînăr ar fi fost evangelistul. De naştere era din Ierusalím, unde mama să, María, care trecusă la creştinizm, avea casă proprie (Acta 12, $_{12}$). După Col. 4, $_{10}$ este el nepotul lui Barnaba,[5]) iar instruc-

[1]) Vezi citatul întreg la evangelia după Marcu.

[2]) *Teodoret* scrie despre Tatian: „Ciuntind genealogíile şi altele, cari arată că Domnul s'a născut după trup din sămînţa lui Davíd" (Haer. fab. 1, 20).

[3]) Cum a ajuns la acest nume nu ştim.

[4]) Cf. citatul lui Papía la autenticitate.

[5]) Fiind nepotul acestui levit e verosimilă tradiţia, că aparţîne neamului preoţesc şi că dupa convertirea sa la creştinizm ş-a tăiat policarul spre a fi neapt la preoţie. El are predicatul ὁ κολοβοδάκτυλος = *cel cu degetul ciuntit.* Cf. Philosophum. *Origenis* p. 252, iar *Ieronim* zice: „Denique amputasse sibi post fidem pollicem dicitur, ut sacerdotis reprobus haberetur". (Ad ev. Marci in cod. Amiant.).

ţiunea primă în creştinizm o capătă dela Petru, care l-a şi botezat (I. Petru 5, $_{13}$);[1]) abia tradiţia mai tîrzíe afirmă, că Marcu ar fi unul dintre cei 70 de învăţăcei.[2]) Probabil că prin mijlocirea lui Barnaba face foarte de timpuríu cunoştinţă cu Paul şi după călătoría în Ierusalím (Acta 12, $_{25}$) merg toţi 3 în Antiohía. Începînd apostolul misionada întîia, Marcu îl însoţeşte (Acta 13, $_{5}$), dar dela Perghe să re'ntoarce la Ierusalím (Acta 13, $_{13}$. 15, $_{38}$).[3]) Aceasta supără pe Paul foarte mult; în a 2. misionadă nu mai voieşte să-l ia cu sine, din care pricină Barnaba să desparte şi merge cu Marcu la Cipru (Acta 15, $_{39}$ sq.). De aci înainte în Acta Marcu nu să mai aminteşte, dar în alte scrieri apostoleşti. Aşa vedem că e la Paul cînd acesta, în întîia sa închisoare dela Roma, scrie epistolele către Filimon (v. $_{24}$) şi Coloseni (4, $_{10}$); iar scriind din a 2. închisoare de acolo a 2. epistolă către Timotei spune acestuia, că luînd pe Marcu cu sine să vină la el (4, $_{11}$). Între acestea Marcu este soţ nedespărţît al lui Petru, ce rezultă din întîia sa epistolă; iar martori vechi[4]) ai bisericii spun, că era dragomanul, mai corect, secretarul acestui apostol.

După tradiţie a fost el împreună cu Petru la Roma,[5]) şi părăsînd după moartea acestuia oraşul, merge în Alexandría,

[1]) „Marcu fíul meu" arată, că apostolul l-a născut în creştinizm dovedind şi un intim raport. Acest Marcu nu e deosebit de evangelist, căci tradiţia istorică nu cunoaşte 2 persoane cu acest nume.

[2]) *Epifane,* Haer. 51, 6 şi Pseudo-Origen, De recta fide.

[3]) Motivul re'ntoarcerii e necunoscut. Poate că nu să credea destul de tare a suporta toate greutăţile unei călătorii, sau pentrucă nu era de acord cu Paul în privinţa primirii păgînilor în sînul creştinizmului.

[4]) Presbiterul *Ioan* prin Papía (la Eus., H. E. 3, 39): „Marcu fiind interpretul lui Petru, de ce îş aducea aminte a însămnat cu sîrguinţă". — *Irineu* (Haer. 3, 1) numeşte pe Marcu: „învăţăcelul şi interpretul lui Petru", iar 3, 10: „interpres et sectator Petri". *Clem. Alexandr.* (Adumbrat.): „Petri sectator". *Origen* (la Eus. H. E. 6, 25) zice că Marcu a compus evangelia cum i-a spus-o Petru. *Tertulian* (c. Marc. 4, 5): „Marcus quod edidit evangelium Petri adfirmatur, cuius interpres Marcus". *Eusebie* (H. E. 2, 15): „însoţîtorul lui Petru". *Ieronim* (De vir. ill. 8): „Marcus discipulus et interpres Petri" şi (Ad Hedib. 11) „Habebat ergo (Paulus) Titum interpretem (compunînd a 2. c. Cor.) et b. Petrus Marcum".

[5]) *Clem. Alex.* (Hypotyp. 6), *Eusebie* (H. E. 6, 14).

întemeiază biserica,[1]) ajunge episcopul ei — sau cel puțîn așază de atare pe Anianus — și moare ca martír, fără a să ști hotărît anul morții, care la tot cazul e după 67 d. Cr.[2])

Cuprinsul:

a) *Istoria lucrării publice a lui Isus* (1, $_1$—13, $_{37}$): Ioan Botezătorul pășește la Iordan predicînd pocăință și dînd mărturíe de Isus — Isus să botează de Ioan în Iordan — ispitírea lui Isus în pustíe de diavol — după prinderea și închiderea lui Ioan, Isus merge în Galilea, predică evangelia, chiamă pe cei 4 apostoli, merge la Capernaum — scoate spíritul necurat dintrun om — vindecă pe soacra lui Petru de friguri precum și pe alți bolnavi; cutrieră Galilea învățînd și predicînd — vindecă în Capernaum pe un lepros — Isus vindecă pe un paralitic și mărturisește de puterea sa a ierta păcatele — chiemarea lui Matei; Isus mănîncă cu vameșii și justifică petrecerea sa cu pacătoșii — învață pe învățăceii lui Ioan despre post — vindecarea omului cu mîna sacă — Isus călătorește mai departe fiind însoțît de mult popor și vindecă toate boalele — alegerea celor 12 apostoli; numește pe Zebedeizi *fíii tunetului* — Isus să apără contra atacurilor din partea a lor săi și a fariseilor — numește pe ceice fac voia Tatălui partizanii săi — asămănarea sămănătorului și explicarea ei înaintea învățăceilor — asămănările despre lumină, măsura egală, împărățía lui Dumnezeu — Isus liniștește valurile lacului Ghenezaret — scoate un leghion de demoni la Gherasa și le dă voie a întra întro turmă de porci — învierea fícei lui Iaír; pe cale vindecă o femee de curgerea sîngelui — Isus învață în Nazaret spre scandalizarea poporului — trimiterea celor 12 apostoli; Irod prinde veste de faptele lui și crede că Ioan învață; istoria uciderii Botezătorului — apostolii să re'ntorc, Isus merge cu dînșii în pustíe — săturarea celor 5.000 de oameni — Isus sloboade mulțimea; trimite pe învățăcei dincolo de lac rămîind singur — îmblarea lui pe apele lacului; face multe minuni în șesul Ghenezaretului — Isus învață pe farisei și cărturari precum și poporul și pe învățăceii săi despre prețul tradițiunilor evreești și religiozitatea internă — împlinește cererea femeii canaanene, a cărei fică era bolnavă — vindecarea surdo-mutului — săturarea celor 4.000 de oameni cu

[1]) *Eusebie* (H, E. 2, 16): „Spun că Marcu mai intîi a fost trimis a vesti în Egípet evangelia compusă de el, care cel dintîi a întemeiat comuna Alexandríei"; *Epifane* (Haer. 51, 6); *Ieronim*: „Assumpto itaque evangelio, quod ipse confecerat, perrexit ad Aegyptum, et primus Alexandriae Christum annuntians, constituit ecclesiam tanta doctrinae et vitae continentia, ut omnes sectatores Christi ad exemplum sui cogeret. Mortuus est autem octavo Neronis anno, et sepultus Alexandriae succedente sibi Aniano". (De vir. ill. 8); *Ipolit*: „Marcu evangelistul episcopul Alexandríei" (De LXX apost. Opp. p. 41.).

[2]) *Ieronim* (l. c.) zice, că a murit în al 8. an al lui Nero (61—62), și s'a înmormîntat în Alexandría; iar după *Irineu* (Adv. haer. 3, 1) Marcu a viețuit mai mult decît Petru. Abia *Nicefor Callisti* (l. c. 2, 43) istorisește, că Marcu a fost ucis cu petri de poporul din Alexandría — făcîndu-l astfel martir —, despre ce scriitórii mai vechi nu știu.

7 pîni și puțini pești — ferește pe învățăceii săi de aluatul fariseilor — Isus vindecă pe un orb — Petru mărturisește credința sa în Isus ca Mesía — Isus descopere învățăceilor, că el va pătimí arătînd lui Petru, că pentru fericirea lor aceasta e numai decît delipsă — schimbarea la față pe un munte și învățătura ce o dă învățăceilor despre revenírea lui Ilíe — vindecarea unui lunatic îndrăcit; învață pe învățăcei despre puterea credinții — prevestește a doauaoară moartea sa — învățăceii să ceartă în privința rangului, iar Isus leagă de acest incident deosebite învățături — Isus călătorește de sărbătoarea colibelor în Iudea; învață pe farisei despre desfacerea căsătoriei; binecuvîntă pruncii; învață pe un tînăr bogat despre datorință și sfat, iar pe învățăcei despre primejdiile bogățíei și prețul sărăciei de bună voie — prezice a treiaoară patima și moartea sa — mustră ambițiunea Zebedeizilor și a mamei lor — pe cale vindecă Isus pe orbul Bartimeu — Isus să pregătește a întra în Ierusalím; poporul îl primește cu osanale și cetatea întreagă e în mișcare — să re'ntoarce iarăș la Betanía — a doaua zi dimineața merge la Ierusalím pedepsind un smochin neroditor — alungă pe vînzători și cumpărători din templu — arhiereii și cărturarii caută să piardă pe Isus — sara părăsește Isus cetatea — smochinul e deja uscat, cu care ocaziune arată el învățăceilor săi puterea credinții și a rugăciunii — răspunsurile lui Isus date arhiereilor, cărturarilor și bătrînilor; asămănarea despre víe — răspunsul dat irodianilor și fariseilor cu privire la dare — răspunde saduceilor cu privire la învățătura despre învierea morților și unui cărturar în privința poruncei mari — Isus întrabă pe cei din templu de Mesía — demască pe cărturari înaintea poporului — laudă pe văduva care a dăruit în visteria templului 2 lepte — prezice risipirea Ierusalímului și sfîrșitul lumii — provoacă la veghiere.

b) *Istoria patimilor, morții, învierii și înălțării lui Isus* (14, $_1$— 16, $_{20}$): arhiereii și cărturarii să sfătuiesc a omorî pe Isus — María unge pe Isus în casa leprosului Simeon — Iuda să'nțelege cu arhiereii cum să le predea pe Isus — Isus trămite 2 învățăcei ca să pregătiască paștele — cina cea de taină așăzînd s. euharistíe — încrederea lui Petru; lupta lui Isus în Ghetsimane; Iuda vine și-l tradează; un tînăr fuge de acolo — pe Isus îl duc la arhierei; Petru îi urmează; Isus e ascultat noaptea întreagă, condamnat la moarte și maltratat. Petru să lapădă de Domnul de 3 ori — a doaua zi dimineața să adună iarăș sfatul și predau pe Isus lui Pilat, care-l află nevinovat — acesta caută a-l scăpa, dar Iudei cer în locul lui pe Baraba — a 3. oară să încearcă Pilat a scăpa pe Isus, Iudeii și acum cer moartea lui — Isus e biciuit; soldații îi pun pe cap cunună de spini și-l îmbracă în manta — Isus e dus la locul de pierzare; Simon din Cirene, tatăl lui Alexandru și Ruf, îi ajută a duce crucea — Isus la oara a 3. e răstîgnit între 2 făcători de rele — soldații aruncă sorți pe hainele lui; inscripția deasupra capului; Isus e batjocurit de trecători, arhierei și chiar de unul dintre cei răstîg-

niți — Isus e părăsît de Tatăl ceresc; e adăpat cu oțăt, moare — minunile ce s'au întîmplat cu această ocaziune — femei pioase sînt mărturíi la moartea lui — Iosíf dela Arimatea cere dela Pilat trupul lui Isus și-l înmormîntează înfășurîndu-l în giulgi — Duminică dimineața femeile pioase merg la mormîntul lui Isus, ca să-l ungă cu balzam — un înger le spune că Isus a înviat din morți — ele înspăimîntîndu-să fug de acolo la apostoli — Isus să arată Maríei Magdalenei; apoi altor 2 învățăcei; în urmă celor 11 precînd să aflau la masă — Isus așază taina botezului și arată lucrările credinții — înălțarea lui Isus la cer — apostolii predică pretutindene creștinizmul.

Limba. Scriitorii mai vechi ai bisericii în această privință nu zic nimic. Dar considerînd cît de mult accentuează ei textul evreesc al evangaliei Matei trebue să recunoaștem, că evangelia a 2. au putut-o avea numai în limba grecească. Apriat spun aceasta *Ieronim,* [1]) *Augustin,* [2]) *Isidor Hispalensis;* [3]) numai *Baronius* (Annales eccl. ad ann. 45. Nr 39 sq.) susține, că evangelia s'a scris latinește. Părerea sa o întemeiază pe subscripțiile din Peșito[4]) și pe un pretins original latin, din care fragmente să află în Veneția și Praga.[5])

Caracterul. Marcu dintre evangeliști e cel mai scurt; nu e complet în cuprins și formă, dar precis în istorisire. El caută a dovedi din faptele — nu din cuvîntările — lui Isus, că e trimisul lui Dumnezeu, făgăduitul Mesía. De aceea — omițînd preistoria și istoria pruncíei — începe îndată cu pășirea lui publică, espuindu-o cu toate amănuntele ei într'o limbă clară, vioae, energică și precisă. Din acestea rezultă și *scopul* evangeliei.

Timpul compunerii nu să poate precis spune, deși din cap. $13_{13 \cdot 24 \cdot 30 \cdot 33 \cdot 44}$ rezultă, că nu s'a scris după risipirea

[1]) Ad Damasum: „De Novo nunc loquor Testamento, quod Graecum esse non dubium est, excepto apostolo Matthaeo, qui primus in Judaea evangelium Christi Hebraicis literis edidit."

[2]) De consensu evangelist. 1, 4: „Horum sane quatuor solus Matthaeus Hebraeo scripsisse perhibetur eloquio, ceteri Graeco."

[3]) Orig. 6, 2: „Marcus . . . scripsit evangelium Christi eloquio Graeco in Italia."

[4]) Vezi pag. 135 obs. 1. — Traducerea *filoxeniană* observă la margine: „Care a predicat la Roma în limba romană, adecă francă" (latină). Și unele manuscripte grecești mai noi (dela 1200) spun aceasta; dar dela R. Simon încoace nici învățații catolici nu mai susțîn așa ceva.

[5]) În evul mediu să credea, că autograful lui Marcu să află în Veneția. Acum însă e dovedit, că aceste fragmente sînt părți ale *cod. Forojulensis* dela Vulgata.

Ierusalímului. *Irineu*[1]), *Clement Alexandrinul*[2]) și *Origen*[3]) zic, că evangelia s'a compus după a lui Matei, adăogînd Clement (l. c.), că chiar după a lui Luca. Clement mai afirmă (Hypotyp. 6. la Eus., H. E. 6, 14), că ea s'a publicat precînd Petru era închis la Roma, ceeace contrazice cu relatarea lui Irineu (l. c.) și chiar cu a sa proprie, după care evangeliile cu genealogíi s'au scris înaintea celorlalte. Dar cuvintele lui Clement au fost binevenite spre a dovedí autoritatea apostolească a evangeliei. De aceea vedem, că deja Eusebie susţîne nu numai autorizarea scrierii din partea apostolului, ci caută a pune și timpul petrecerii lui în Roma cît să poate de timpuríu, adecă în al 3. an al lui Claudiu (10 ani după moartea lui Isus), cînd să să fi întîlnit cu Filo și Simon Magul (H. E. 2. 14. 17).[4] Această părere a fost primită apoi de *Teofilact*[5]), *Eut. Zigabenus* etc. Combinînd acum ce zice Clement cu spusele lui Irineu ar rezulta, că evangelia a început a să scrie precînd Petru încă trăia, dar s'a publicat abia după moartea lui, pela anul 67. sau 68. d. Cr.

Locul compunerii. *Cetitorii.* Mărturíi foarte vechi și vrednice de crezămînt spun, că evangelia s'a compus în Roma; iar cetitorii sînt păgînocreștini. Astfel relatează *Clement Alexandrinul*[6]) și *Ieronim*[7]) etc. La acest rezultat ajungem și din

[1]) Adv. haer. 3, 1 cf. la autenticitate.

[2]) H. E. 2, 15 istorisește *Eusebie* ce știe după Clement despre anza scrierii, apoi adaogă: „Dar spun, că știind ceeace s'a făcut și descoperindu-i spíritul, să împliniască dorința bărbaților, a întărit scrierea (lui Marcu) pentru comune ca să fie mijlocire“; iar ibid. 6, 14, vezi la autenticitate.

[3]) *Eusebie*, H. E. 6, 25 cf. la autenticitate.

[4]) După dînsul anul morții Mîntuitorului e 33 d. Cr.; Claudiu ajunge la domnire în 41: deci e compusă evangelia lui Marcu la 43. d. Cr.

[5]) Prooem. în Matth.: „Evangelia lui Marcu s'a scris la Roma 10 ani după înălțarea lui Cristos.“ Multe manuscripte au la sfîrșitul evangeliei notița: „S'a publicat după 10 ani dela înălțarea lui Cristos.“

[6]) La *Eusebie*, H. E. 2, 15 și 6, 14 (în locul din urmă): „Iar cu evangelia după Marcu s'a petrecut astfel. Fiind Petru în închisoare la Roma a predicat cuvîntul... iar fiind cei de față mulți au rugat pe Marcu, deoarece i-a urmat mai demult și-ș va aduce aminte de cele vorbite, să scrie cele grăite. Iar el scriind evangelia a dat-o celorce l-au rugat. Ceeace auzînd Petru cu cuvință nici n'a împiedecat, nici n'a promovat.“ În *Adumbratio* în 1. Petri, Oxon. p. 1007 observă: „Marcus, Petri sectator, palam praedicante Petro evangelium Romae, coram quibusdam Caesareanis equitibus, et multa Christi testimonia proferente, penitus ab eis ut possent, quae dicebantur, memoriae commendari, scripsit ex his, quae a Petro dicta sunt, evangelium quod secundum Marcum vocitatur.“ Tot din predica lui Petru deduce și *Origen* compunerea acestei evangelii. (la Eus., H. E. 6, 25).

[7]) De vir. ill. 8 și Ad Hedib. 11, cf. la autenticitate.

motive interne. Autorul nu citează din T. V.[1]) (ce ar fi fost delipsă pentru iudeocreştini); explică în multe locuri[2]) expresiunile evreeşti sau cuvintele aramaice în greceşte; instruează pe cetitori despre datinele, învăţăturile evreeşti şi locurile unde s'a petrecut ceva ($7,_{3}$ sq. $12,_{18}$. $13,_{3}$. $14,_{12}$. $19,_{9}$); vorbeşte $10,_{12}$ (în opunere cu Mt. $19,_{9}$) de divorţul din partea femeii, ceeace era la Greci şi Romani; aminteşte pe fiii lui Simeon Cirineanul, dintre care unul locuia la Roma[3]); foloseşte cuvinte latine în formă grecizată.[4]) Nu ne'nsămnat e adausul $13,_{10}$ şi $7,_{27}$, apoi nici din întîmplare numai să zice $15,_{44}$ că Pilat s'a încredinţat despre moartea lui Isus dela centurion.

Numai Crizostom susţîne, că evangelia s'a scris în Egípet (Alexandría). El zice: „Să vorbeşte că Matei . . . a scris evangelia. Iar Marcu a compus aceeaş în Egípet (poate Alexandría, unde după tradiţie a întemeiat comuna) fiind rugat de învăţăceii săi" (Homil. 1. in Matth.). Dar scriitorii alexandrini nu ştiu de aceasta, chiar Crizostom nu pune aşa mare temei pe ea, căci ceva mai tîrzíu scrie: „De aceea nu ni să pare a fi tocmai sigur,că fiecare a scris unde petrecusă". Părerea lui să bazează pe notiţele lui Eusebie şi Ieronim, că Marcu mai apoi a fost în Egípet (Alexandría).[5])

Autenticitatea. La nici una din evangelii nu avem mărturíi aşa vechi ca la cea de faţă. Noi vedem că foarte de timpuríu încep a să cita din ea locuri şi fapte. Aşa *Clement Romanul*[6], *Barnaba*[7]); *Papía*[8]) împărtăşeşte cuvintele presbite-

[1]) Afară de $1,_{2}$.
[2]) cf. $3,_{17\cdot 22}$. $5,_{41}$. $7,_{11\cdot 34}$. $9,_{43}$. $10,_{46}$. $14,_{36}$. $15,_{22\cdot 34\cdot 42}$.
[3]) cf. $15,_{21}$ cu Rom. $16,_{13}$.
[4]) Numai în această evangelie să află κεντύριον în loc de ἑκατοντάρχης ($15,_{39\cdot 49}$) = *centurio* şi explicarea grec. λεπτὰ δύο cu κοδράντης = *quadrans* ($12,_{42}$); apoi κῆνσος = *census* ($12,_{14}$), δηνάριον = *denarius* ($6,_{37}$ $14,_{5}$), κράββατος = *grabatus* ($2,_{4}$. $6,_{55}$ $9,_{11}$.), λεγεών = *legio* ($5,_{9\cdot 15}$), ξέστης = *sextarius* ($7,_{4\cdot 8}$), πραιτώριον = *praetorium* ($15,_{16}$), σπεκουλάτωρ = *speculator* ($6,_{27}$), φραγελλόω = *flagello* ($15,_{15}$).
[5]) Vezi pag. 156 sq.
[6]) Ep. 1, 15 citează Is. $29,_{13}$ ca în evangelie $7,_{6}$.
[7]) Ep. 15 cf. cu $16,_{14}$.
[8]) La *Eusebie* (H. E. 3, 39): „Şi acest presbiter a zis: Marcu ajungînd interpretul lui Petru a scris cu sîrguinţă de ce ş-a adus aminte, nu în ordine, cîte a făcut şi vorbit Isus. Căci el nici n'a auzît, nici n'a urmat Domnului, mai tîrzíu însă lui Petru, care ş-a întocmit învăţăturile după trebuinţă, dar nu ca cum ar aduna la un loc cuvintele Domnului, de aceea nici n'a greşît Marcu, dacă unele a scris aşa dupăcum ş-a adus aminte; căci numai de aceea s'a îngrijit el, ca să nu omită din cîte auzisă, sau să falzifice ceva."

rului Ioan, care aparţine timpului apostolesc, *Iustin*[1]); iar cu numele o aminteşte mai întîi *Irineu.*[2]) Lui urmează *Clement Alexandrinul,*[3]) *Origen,*[4]) *Tertulian,*[5]) *Epifane,*[6]) *Ieronim,*[7]) etc.

Din mărturíile de mai nainte vedem, că Marcu a stat în raport foarte intim cu Petru şi de aceea s'a născut părerea, că Petru însuş ar fi compus evangelia. *Eusebie* istoriseşte (l. c. 2, 15) după *Clement Alexandrinul,* cum Marcu a devenit interpretul lui Petru. Auzîtorii erau foarte mişcaţi de istorisirile acestuia despre viaţa lui Isus şi doriau să le aibă ca amintire durabilă. Au rugat deci pe Marcu să le scrie, deoarece fiind mai demult în apropierea apostolului le va şti bine. Astfel aceştia dau anză la scrierea evangeliei de faţă, despre ce auzînd Petru nici n'a oprit, nici n'a promovat, dar a recunoscut, că cele scrise corespund adevărului şi a îngăduit să să lăţască (cf. *Ieronim,* De vir. illustr. 8. vezi obs. 7). Aci să accentuează îndeosebi împrejurarea, că Petru — după cele întîmplate — e autorul. E cu

1) Dial. c. Tryph. 103 zice, că evangeliile sînt compuse de apostoli şi învăţăceii apostoleşti, (Mc. şi Lc.); iar ibid. 106 scrie că Isus, dupăcum spun memoarele apostoleşti, a dat la 2 învăţăcei numele „fiii tunetului", cf. 3, $_{17}$.

2) Adv. haer. 3, 1 (la *Eus.* H. E. 5, 8): „Iar după eşirea acestora, Marcu învăţăcelul şi interpretul lui Petru, el însuş ne-a predat scriind cele vestite de Petru", sau ib. 10: „Quapropter et Marcus interpres et sectator Petri initium evangelicae conscriptionis fecit sic: Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei, quemadmodum scriptum est... In fine autem Evangelii ait Marcus: Et quidem Dominus Jesus postquam locutus est eis, receptus est in coelos et sedet ad dexteram Dei."

3) La *Eusebie* (H. E. 6, 14): „Iar cu a lui Marcu să are astfel: Petru predica cuvînt în închisoare la Roma şi în spírit vorbia evangelia; iar fiind mulţi cei de faţă au rugat pe Marcu, ca pe unul ce-i urmasă şi-ş va aduce aminte de cele spuse, să scrie cele grăite...."

4) La *Eusebie* (H. E. 6, 25): ... „A doaua (evangelie) cea după Marcu s'a scris precum i-a spus Petru să facă."

5) „Licet et Marcus, quod (evangelium) edidit, Petri affirmetur, cuius interpres Marcus... capit magistrorum videri, quae discipuli promulgarint." (Contra Marc. 4, 5).

6) Adv. haer 51, 6: „Îndată după Matei ajungînd Marcu soţul s. Petru în Roma a publicat evangelia. Şi dupăce a scris-o a fost trimis de apostol în ţinuturile Egípetului. Acesta a fost unul dintre cei 72 care s'au împrăştiat pentru cuvîntul Domnului: Dacă nu mîncă cineva trupul meu şi nu va bea sîngele meu, nu este vrednic de mine (Io. 6, $_{54}$), ce pentru ceice cunosc evangelia e un razim sigur. Asămene prin Petru întorcîndu-să s'a învrednicit el a vesti evangelia fiind purtat de spíritul sînt. A început a predica, cînd spíritul i-a poruncit a o face, începînd dela al 15. an al lui Tiberiu Cezarul, după al 30. an al lucrării lui Matei."

7) De vir. ill. 8 „Marcus discipulus et interpres Petri, juxta quod Petrum referentem audierat, rogatus Romae a fratribus, breve scripsit evangelium, quod quum Petrus audisset, probavit, et ecclesiae legendum sua auctoritate edidit, sicut Clemens in sexto hypotyposeon libro scribit. Et Papias Hierapolitanus episcopus meminit huius Marci et Petrus in epistola prima"; cap 1. „Sed et evang. juxta Marcum, qui auditor eius et interpres fuit, huius (Petri) dicitur"; ad Hedib. 120, 10: „M.... cuius evangelium, Petro narrante et illo scribente, compositum est"; Prol. in Matth. zice, că Marcu n'a cunoscut pe Isus, „sed ea quae magistrum audierat praedicantem, juxta fidem magis gestorum narravit, quam ordinem."

putință, că Petru a întrebuințat cam aceeaș formă la espunerea învățăturilor, ce era foarte ușor a reproduce. De aceea zice *Tertulian*: „Marcus quod edidit evangelium, Petri affirmatur, cuius interpres Marcus“ (adv. Marc. 4, 5); *Ieronim* (De vir. ill. 1): „Evangelium juxta Marcum qui auditor eius (Petri) et interpres fuit, huius dicitur“. Cuvintele acestui din urmă scriitor: „Marci evangelium Petro narrante et illo scribente compositum est“ mai tîrzíu au fost înțelese, că Marcu e autorul evangeliei.[1])

Atacată a fost autenticitatea evangeliei abia în timpul mai nou. Drept motiv s'a adus mărturía lui Papía care zice, că Marcu n'a scris evangelia sa *„în ordine“*, adecă nu e scriere strict cronologică, precînd evangelia arată contrarul. Dar după context Papía afirmă numai, că Marcu nu ș'a propus a ne da o istorie completă a lui Isus, ci numai a însămnat unele, dupăcum îș aducea aminte din propunerile lui Petru.

Întregitatea. Cap. 16, $_{9-20}$ lipsește în cele mai vechi manuscripte *(vatican* și *sinaitic)*, iar în altele mai noi (137. 138) e însămnat cu asterisc, indicîndu-să astfel ca un adaus mai tîrzíu; nu să află apoi întrun manuscript al Italiei (K) și în unele manuscripte ale traducerii aramaice; *Eusebie, Grigorie Nisenul, Ieronim* etc. și *multe scholii* spun, că lipsește în cele mai multe manuscripte, sau în cele mai bune; canonul lui *Eusebie* — în unele manuscripte — să estinde numai până la v. 9.; în urmă există abateri stilistice.[2]) Afară de manuscriptele acestea să cuprinde în ceialalți codici: *alexandrinean și Ephraemi rescriptus,* in *Itala, Vulgata, traducerea coptică, Pešito;* scriitorii bisericești, care să indoiesc de autenticitatea sfîrșitului incep abia cu *Eusebie,* precînd *Irineu,*[3]) *Ipolit* etc. îl cunosc; iar *Victor dela Antiohía* (către sfîrșitul veacului al 4.) zice, că să află în puține dar în cele mai bune manuscripte; apoi e de necrezut, ca evangelia să sfîrșască cu „căci să temeau“. Motivul refuzării la martorii de mai nainte pare a fi exegetic. *Eusebie*

[1]) *Iustin Martirul* numește evangelia memoarele lui Petru (c. Tryph. 106), deși abia *Eusebie* (l. c. 2, 15) vorbește numai de aprobare din partea lui Petru. Synops. Athan.: „Evangelium secundum Marcum Romae quidem ab ap. Petro *dictatum* est, editum vero a Marco.“ În veacul al 9. să scrie deja: „Petrus scripsit duas epistolas quae canonicae nominatur et Ev. Marci.“ (Anast. Bibl., Migne Patrol.: lat. CCXIII, 989).

[2]) Adese să află πορεύεσθαι (v. 10. 12. 15), θεάσθαι (11. 14); învățăceii să numesc „ceice să aflau cu el“ (v. 10); lipsesc expresiunile de predilecție ale autorului, cum εὐθέως, πάλιν etc.

[3]) Adv. haer. 3, 10 cf. pag. 162 obs. 2.

şi *Ieronim*[1]) declară, că pentru greutăţile armonistice între 16, $_9$ sq. şi Mt. 28, $_1$ sînt aplicaţi a considera aceste versuri de neautentice.

Prin ce întîmplare numai unele manuscripte au acest sfîrşît, nu să poate sti; ipoteze s'au făcut mai multe. *Hug*, etc. cred, că Marcu a fost conturbat la Roma în lucrarea sa şi a continuat-o apoi în Alexandría, prin ce evangelia s'a lăţit în 2 forme. Reithmayr (Einleitung etc. p. 394) crede, că în Alexandría să sărba învierea îndată după miezul nopţii, iar pentru Mc. 16, $_9$ sq. cf. Mt. 28, $_1$ întreg pasagiul să omitea în lecţionare, de aici apoi diferinţa în manuscripte. Şi întradevăr *Dionisie dela Alexandría* (Migne, Patrol gr. X 1272 sq.) mărturiseşte, că în Alexandría să sărbează învierea tîrzíu sara, iar în Roma dimineaţa.

§. 74. Evangelia după Luca.

Evangelistul, al cărui nume e contras din *Lucanus*,[2]) a fost după *Eusebie*,[3]) *Ieronim*,[4]) *Teofilact*,[5]) *Eutimie Zigabenus*[6]) etc. din Antiohía.[7]) Fiind de naştere păgîn (Col. 4, $_{11}$. $_{14}$ să

[1]) Ad Hedib. quaest. 3. : Huius quaestionis duplex solutio est: aut enim non recipimus Marci testimonium, quod in raris fertur evangeliis, omnibus Graeciae libris paene hoc capitulum in fine non habentibus, praesertim cum diversa et contraria evangelistis ceteris narrare videatur: aut hoc respondendum etc." De 16, $_{14}$ (adv. Pelag. 2, 15) zice: „In quibusdam exemplaribus et maxime in graecis codicibus... scribitur etc."

[2]) Unii codici ai Italiei au în inscripţii şi subscripţii *„Secundum Lucanum"*. Numele poate fi scurtat şi din *Lucilius*. Unii au identificat pe autor cu *Luciu* (Acta 13, $_1$; Rom. 16, $_{21}$). După locul dintîi a fost el din Cirene şi să ţinea de profeţii şi învăţătorii din Antiohía; iar în locul din urmă să numeşte împreună cu *Iason* şi *Sosipatru* ca unul din partea cui salută Paul, aşa că pe timpul scrierii epistolei a fost la dînsul în Corint. Deja *Origen* (In ep. ad Rom. 16, $_{21}$) cunoaşte această părere. Dar acest Luciu e fără îndoială de naştere iudeu; apoi cu greu va întrebuinţa Paul odată numele Luciu şi altădată Luca; iar *Constit. apost.* 6, 18 deosebesc pe Luca de Luciu.

[3]) H. E. 3, 4: „Luca era de neam din Antiohía, de profesiune medic".

[4]) De vir. ill. 7.: „Lucas medicus Antiochensis, ut eius scripta indicant, Graeci sermonis non ignarus, fuit sectator apostoli Pauli et omnis peregrinationis eius comes."

[5]) Prooem. in Lucam: „Dumnezeescul Luca era adecă medic din Antiohía".

[6]) Interpr. ev. Luc.: „Fericitul Luca ara de neam din Antiohía".

[7]) Cel dintîi scriitor bisericesc care să ocupă cu persoana lui Luca, *Irineu*, (pela 180) să vede silit a să mărginí numai la datele T. N. El zice, Adv. haer. 3, 14: „Quoniam autem is Lucas inseparabilis fuit a Paulo et cooperarius eius in evangelio, ipse facit manifestum, non glorians, sed ab ipsa productus veritate. Separatis enim, inquit, a Paulo et Barnaba et Joanne, qui vocabatur Marcus, et quum navigassent Cyprum, nos venimus in Troadem, et quum vidisset Paulus per somnum virum Macedonem dicentem: veniens in Macedoniam opitulare nobis, Paule, statim, ait, quaesivimus proficisci in Macedoniam, intelligentes, quoniam provocavit

deosebeşte de cei din tăierea împrejur), nu ştim cine la încreştinat; asămene nu să poate hotărî, dacă înainte de trecerea la creştinizm fusesă prozelit iudeu *(Isid. Hispal.)*, ce pare probabil din împrejurarea, că cunoaşte foarte bine iudaizmul. După ocupaţiunea publică era medic, ce să vede din mai multe locuri ale scrierilor sale,[1]) iar o tradiţie mai tîrzíe susţîne, că ar fi fost şi pictor şi ar fi zugrăvit mai multe icoane ale maicei Domnului şi ale altor apostoli.[2]) Scrierea falză, atribuită lui *Origen*(De recta in Deum fide sect. 1) *Ipolit,*[3]) *Epifane,*[4]) *Teofilact,*[5]) *Zigabenus*[6]) etc. zic, că ar fi fost unul dintre cei 70, ce să confirmă încîtva prin aceea, că numai el relatează de aceştia şi trimiterea lor.[7]) Dar după 1, $_{2.3}$ samănă a să număra la aceia, care n'au auzît şi văzut învăţăturile şi faptele Mîntuitorului, ci a fost instruat de apostoli. În misionada a doaua însoţeşte pe Paul dela Troia (Acta 16, $_{10}$) pănă la Filipi şi să re'ntoarce în a 3. misionadă cu apostolul dela Ahaia în Azia mică (Acta 20, $_{6}$). Aşijderea să află la acesta în închisoarea de doi ani dela

nos Dominus evangelizare eis. Navigantes igitur a Troade, direximus navigium in Samothracen: et deinceps reliquum omnem. ... Omnibus his quum adesset Lucas, diligenter conscripsit ea, uti neque mendax, neque elatus deprehendi possit, eo quod omnia haec constarent. et seniorem eum esse omnibus, qui nunc illud docent, neque ignorare veritatem. Quoniam non solum prosequutor, sed et cooperarius fuerit apostolorum, maxime autem Pauli, et ipse autem Paulus manifestavit in epistolis" etc.

1) Cunoştinţi din medicină să observă Lc. 4, $_{38}$ în expresiunea πυρετῷ μεγάλῳ (Galenius deosebeşte friguri mari şi mici); Acta 13, $_{11}$ întrebuinţază ἀχλύς, terminul tehnic pentru orbíe; cf. şi Lc. 22, $_{44}$ sq.

2) *Toma Aquinas* 3, 25: „Unde et b. Lucas dicitur depinxisse Christi imaginem quae Romae habetur". *Simeon Metaphr.* (Vita Luc. c. 6) pela miezul veacului al 9.; *Nicefor Call.* (H. E. 2, 43).

3) De LXX apost. Opp. p. 41 „. . . Luca evangelistul. Aceştia (adecă şi Marcu) s'au aflat între ceice s'au îndepărtat pentru cuvîntul Domnului (Io. 6, $_{54}$ cf. cu $_{68}$). Iar după aceea unul prin Petru, celalalt prin Paul s'au adus la Domnul, s'au învrednicit a predica evangelia, pentru care au şi suferit martiriu: acela a fost ars, iar acesta spînzurat de un oliv".

4) Haer. 51: „Fiind şi el unul dintre cei 72 care s'au îndepărtat pentru cuvîntul Mîntuitorului (Io 6, $_{53}$), iar prin sîntul Paul s'a adus iarăş la Domnul şi s'a îndeletnicit a predica evangelia. Şi vesteşte mai întîi in Dalmaţia, Galia, Italia şi Macedonia".

5) L. c. continuă: „. . . şi zic unii că şi el ar fi unul dintre cei 70 de apostoli şi s'a întîlnit, fiind cu Cleopa, cu Cristos cel înviat".

6) L. c.: „Zic unii, îndeosebi *Origen*, că Marcu şi Luca înainte de răstignirea Domnului s-ar fi numărat la cei 70 de apostoli".

7) Din 24, $_{13}$ sq. au dedus *Grigorie cel Mare* (Praef. in Iob. c. 1), *Teofilact* (l. c.) etc., că Luca e unul dintre cei 2 învăţăcei, cu care Isus s'a întîlnit după învierea sa.

Cezarea, apoi îl însoțește la Roma (Acta 27, $_1$ sq). În a 2. prinsoare a lui Paul la Roma e Luca de față (2. Tim. 4, $_{16}$). Unde petrece el după moartea apostolului, nu știm.

Epifane (l. c.) zice, că a predicat evangelia în Dalmația, Galia, Italia și Macedonia; iar *Nicefor* că în Grecia și că în al 80. an al vieții sale a fost spînzurat de un oliv (H. E. 2, 43); deja *Grigorie Nazianzeanul* (Oratio 3. adv. Jul.) îl numește martir. După *Ieronim*,[1]) împăratul Constanțiu poruncește la an. 357. ca osemintele lui să să aducă din Ahaia la Constantinopol și depună în biserica ss. apostoli. *Isidor Hispal.*[2]) zice, că s'au aduŝ din Bitinia, unde murisă în vîrstă de 74 de ani; *Damascen* că din Teba în Beotia [3])

Cuprinsul:

a) *Preistoria* (1, $_1$—4, $_{13}$): întroducere cătră Teofil — preotul Zaharía primește înștințare dela înger, că i-să va naște fiu — îngerul vestește Maríei, că va naște pe Mîntuitorul lumii — María cercetează pe Elisaveta rămînd acolo 3 luni și primește dela aceasta preamărire, iar ea rostește o rugăciune de laudă — nașterea lui Ioan Botezătorul; tatăl lui capătă iarăș graiul și preamărește pe Dumnezeu — nașterea lui Isus în Betleem, care să vestește păstorilor de îngeri; tăierea împrejur a lui Isus și aducerea lui în templu; profețía lui Simeon despre dînsul; profeteasa Ana îl declară de Mesía — părinții lui Isus petrec în Nazaret, unde el crește și fiind de 12 ani merge pentru întîiadată la Ierusalím — Ioan pășește lîngă Iordan predicînd pocăință și mărturisînd de Isus — Botezătorul e prins de Irod; botezul și genealogía lui Isus — Isus să ispitește de diavol.

b) *Istoria lucrării publice* (4, $_{14}$—21, $_{38}$): Isus predică în Galilea, Nazaret, de unde fiind batjocurit trece la Capernaum — aici învață, vindecă pe un îndrăcit, vindecă pe soacra lui Petru și pe mulți alții — chiamă la apostolat, după pescuirea bogată, pe Petru și pe ceialalți la lacul Ghenezaret — vindecă pe un lepros în Capernaum — vindecarea paraliticului mărturisînd de puterea lui a

[1]) De vir. ill. 7. (continuă): „Scripsit evangelium, de quo idem Paulus: Misimus, inquit (2. Cor. 8, $_{18}$), cum illo fratrem, cuius laus est in evangelio per omnes ecclesias. Et ad Colossenses: Salutat vos Lucas medicus carissimus. Et ad Timotheum: Lucas est mecum solus:... Sepultus est Constantinopoli, ad quam urbem vigesimo Constantii anno ossa eius cum reliquiis Andreae apostoli translata sunt". (Înainte de sepultus in unele ediții s'a intercalat: „vixit octoginta et quatuor annos, uxorem non habens" — lipsește în toate manuscriptele vechi).

[2]) De vita et obitu sanctorum c. 82: „Lucas Antiochenus, evangelista, et apostolicae conscriptor historiae, natione Syrus, arte medicus, graeco eloquio eruditus, quem plerique tradunt proselytum fuisse, et hebraeas literas ignorasse. Hic tamen fuit Pauli discipulus, et individuus comes peregrinationis eius. Quique ab ineunte pueritia castissimus fuit, et evangelicae praedicationis opus exercuit. Obiit septuagesimo quarto vitae suae anno. Sepultus in Bithynia, cuius quidem ossa, regnante Constantino (Constantio), Constantinopolim fuerunt translata".

[3]) Artemii passio n. 16 sq. (Spicil. Rom. ed. Mai 4, 352 sq.) după istoria lui Filostorgiu.

ierta păcatele — Isus chiamă pe Levi la apostolat și mănîncă cu vameșii — învață pe învațăceii lui Ioan despre post — învățăceii în zi de Sîmbătă zmulg spice, iar Isus ii apără contra fariseilor — vindecă mîna sacă — alegerea celor 12 apostoli — Isus predică pe un munte — vindecă pe servitorul centurionului din Capernaum și învie pe fíul văduvei din Naín — Ioan trimite 2 învățăcei la Isus din închisoare; Isus mărturisește de Ioan — Isus mustră pe Iudei pentru îndărătnicía lor — Magdalena unge picioarele lui Isus în casa unui fariseu și dobîndește iertarea păcatelor — predicînd Isus în Galilea îl însoțesc femei pioase — parabola despre sămănător, care o explică învățăceilor — mama și frații lui vin la el — liniștește furtuna pe lacul Ghenezaret — scoate un leghion de draci la Gadara și le dă voie a întra întro turmă de porci — Irod să pronunță asupra lui Isus — cei 12 să întorc din misiunea lor; săturarea celor 5.000 de oameni — Petru mărturisește credința sa, că Isus e Mesía, iar Isus descopere învățăceilor, că el trebue să pătimiască — schimbarea lui Isus la față pe un munte — Isus vindecă pe un lunatic — vestește de nou patimile sale — învățăceii să dispută în privința rangului, iar Isus îi invață — călătoría la Iudea; Samarinenii nu voiesc să-l primiască; Ioan și Iacob sînt foarte mîhniți pentru aceasta și cer pedepsirea lor, ce Mîntuitorul desaproabă; condițiunile sub cari cineva poate să-i urmeze — trimiterea celor 70 de învățăcei — aceștia să întorc cu bucuríe la Isus, care preamărește pe Tatăl pentrucă a descoperit puterea lui — Isus învață pe un cărturar ce să facă, dacă voiește a moșteni viața de veci spuindu-i asămănarea cu Samarineanul milostiv — Isus găzduiește la María și Marta arătîndu-le unicul lucru ce trebue să facă — învață pe învățăcei a să ruga — vindecă pe un îndrăcit mut și să apără contra învinuirilor fariseilor; o femee binecuvîntă pe mama lui — asămănarea despre sfeșnic; demască pe farisei și cărturari în casa unui fariseu, care-l rugasă să mănînce la el — Isus îmbărbătează pe ai săi la statornicíe în luptă contra dușmanului — nu primește a judeca întro afacere de moștenire — Isus ferește cu pilda unui om avut a avea prea multe griji lumești și arată cu pilda unui econom pios și cuminte și din răsplătirea la judecătorii necesitatea a fi totdeuna gata pentru judecata lui Dumnezeu — moartea celor omorîți și uciși să arată ca o provocare la pocăință întărind aceasta prin asămănarea smochinului neroditor — vindecă în sinagogă o femee gîrbovă — asamănă împărățía lui Dumnezeu cu un grăunte de muștar — pe drum către Ierusalím arată el cît de mic e numărul celor aleși — Isus e încunoștințat de planurile dușmănești ale lui Irod și-ș exprimă părerea sa de rău pentru nepocăința Ierusalímului — un fariseu învită pe Isus la sine; vindecă în zi de Sîmbătă pe un idropic; învață pe cei de față despre smerenie, iar pe ospătătorul său despre ospitalitate propuind o asămănare cu oaspele fără haină de ospăț — Isus arată aderenților necesitatea lăpădării de sine pentru celce voiește a întra în viața de veci — arată prețul iertării păcatelor prin asămănarea despre oaia

pierdută, drahma pierdută și despre fíul rătăcit — contra fariseilor arată el cum trebue folosíte bunurile pămîntești aducînd asămănarea economului nedrept și despre Lazar cel sărac — învață despre desfacerea căsătoríei — arată învățăceilor cît de mare păcat e scandela; necesitatea a ierta; puterea credinții; smerenia ce trebue să o avem — vindecă pe 10 leproși — răspunde la întrebarea despre începutul împărățíei lui Dumnezeu și adaogă unele învătături despre venirea sa la judecată — prin parabola despre văduvă și judecătorul aspru arată el necesitatea rugăciunii ne'ntrerupte — mustră mîndria unora prin asămănarea despre vameș și fariseu — arată unui tinăr și învățăceilor săi datorința și sfatul sărăcíei de bună voie — prezice patimile sale — vindecă pe un orb — Isus întră la Zahei și propune asămănarea despre împărțirea talanților — să pregătește a întra în Ierusalím; poporul îl primește cu osana — să tîngue pentru Ierusalím — alungă pe cumpărători și vînzători din templu — arhiereii și cărturarii caută să-l prindă — Isus răspunde la întrebările arhiereilor și cărturarilor, adaogă asămănarea despre vier — răspunde la întrebarea despre dare, iar saduceilor în privința învierii morților; întrabă despre Mesía — demască pe farisei înaintea poporului — laudă o văduvă care a aruncat în visteria templului 2 lepte — prezice risipirea Ierusalímului și sfîrsítul lumii — provoacă la veghiere — ziua învață el în templu, iar noptea petrece pe muntele olivilor.

c) *Istoria patimilor, morții, învierii și înălțării lui Isus* ($22,_1$ —$24,_{53}$): arhiereii și cărturarii să sfătuesc cum să prindă pe Isus — Iuda să'nțelege cu arhiereii cum să-l dea în mînile lor — Petru și Ioan sînt trimiși înainte a pregătí paștele — cina cea de taină: așăzarea s. euharistíi — Isus spune cine îl va trada — să naște dispută între învățăcei în privința rangului, iar Isus îi îndeamnă la smerenie — lui Petru să aduce aminte slăbiciunea sa — Isus prezice că va fi numărat între făcătorii de rele — merge cu învățăceii pe muntele olivilor și precînd aceștia dorm, el să află întro luptă foarte grea; un înger i-să arată și-l întărește; sudorile îi curg ca stropii de sînge — Isus e tradat, Petru îl apără înzadar, prinderea lui Isus; e dus la arhierei; Petru îi urmează și să lapădă de 3 ori de el — Isus e batjocurit de ostași; sfatul cel mare hotărăște dimineața asupra lui Isus și-l predă lui Pilat — Isus e acuzat la Pilat, care cunoscînd nevinovăția lui îl trimite la Irod; acesta cu oamenii săi batjocuresc pe Isus — Pilat să încearcă a scăpa pe Isus, dar Iudeii cer în locul lui pe Baraba — Pilat slobozînd pe Baraba le predă pe Isus care e dus la locul de pierzare; Simon dela Cirene îi ajută — popor mult vine după Isus îndeosebi femei, cărora le prezice judecata viitoare — Isus e răstîgnit între 2 făcători de rele; soldații aruncă sorți asupra hainelor — inscripția de pe cruce; Isus e batjocurit de bătrîni, soldați și chiar de unul dintre cei răstîgniți, iar al 2. îl ia în apărare, de aceea dobîndește ca răsplată raiul — Isus e părăsît de părintele său ceresc; moartea

lui e urmată de multe minuni; femei pioase sînt martore morţii; Iosif dela Arimatea cere dela Pilat trupul lui Isus — înmormîntarea trupului fiind de faţă femeile pioase cari să pregătesc a-l înbalzama; venind Duminecă dimineaţa la mormînt un înger le spune, că Isus a înviat; ele să duc la apostoli — Petru aleargă la mormînt; 2 învăţăcei mergînd înspre sară cătră Emaus să întîlnesc cu Isus — Isus să arată învăţăceilor adunaţi în Ierusalím — înălţarea lui Isus la cer; apostolii rămîn la un loc mărind pe Dumnezeu.

Limba originală e cea grecească, care e mai curată decît la ceialalţi evangelişti şi aduce foarte mult cu cea din epistola cătră Evrei.[1])

Scopul, cetitorii să spun la începutul scrierii: a da lui Teofil prin espunere critico pragmatică a faptelor creştine siguranţă despre învăţătura deja primită (1, $_{1-4}$). Cine e Teofil, nu să ştie;[2]) noi însă vedem că să întitulează cu „bunul“, „nobilul“ (escelenţă *κράτιστος* 1, $_3$)[3]) deşí, nu să poate nega, că evangelia are în vedere şi alţi cetitori, anume păgîno-creştini,[4]) ce rezultă din caracterul ei.

Fiind adresatul Actei aceeaş persoană, iar vorbindu-să de obiceiuri şi locuri din Palestina (Acta 1, $_{12}$. $_{26}$. 4, $_{31}$. 8, $_{26}$. 23, $_{51}$. 24, $_{13}$), din Macedonia (Acta 16, $_{12}$), Atena (Acta

[1]) *Ieronim* zice: „Evangelistam Lucam tradunt veteres ecclesiae tractatores, medicinae artis fuisse scientissimum, et magis Graecas litteras scisse quam Hebraeas. Unde et sermo eius tam in evangelio, quam in actibus apostolorum, id est in utroque volumine, comptior est, et saecularem redolet eloquentiam, magisque testimoniis Graecis utitur, quam Hebraeis“ (Comment. in Jsaiam 6, $_9$); şi: „Lucas igitur, qui inter omnes evangelistas Graeci sermonis eruditissimus fuit, quippe ut medicus, et qui evangelium Graecis scripsit“ (Ad Damasum ep. 20).

[2]) *Origen* zice: „Putat aliquis, quod ad Theophilum quempiam evangelium scripserit“ (Homil in Luc. 1). *Isidor Hispal.*: „Lucas... scripsit Theophilo, episcopo initians a sacerdotali spiritu“ (Orig. 6, 2). *Teofilact*: „Scrie lui Teofil care era împreună chiemat şi boier, căci escelenţă să zice numai de boieri şi conducători, precum şi Paul numeşte pe procuratorul Fest: nobile (escelent) Fest.“ (Prooem. in Lucam). *Epifane* (Haer. 51, 7) crede, că acest nume (Teofil) îl are fiecare om iubind pe Dumnezeu; şi aşa să exprimă şi *Baronius*: „Quisnam vero ille Theophilus fuerit, ad quem Lucas suum scribit evangelium, neminem hactenus invenimus definisse: putantibus nonnullis non esse nomen proprium alicuius viri, sed cognomentum Christiani cuiuspiam“ (Annales eccl. ann. 58. Nr. XXXII). Mai probabil pare ce spun Recognit. clement. 10, 71, că ar fi fost un bărbat de frunte din Antiohía: „Theophilus, qui erat cunctis potentibus in civitate (Antiochia) sublimior, domus suae ingentem basilicam ecclesiae nomine consecraret“, cu ceeace să poate îmbina ce zic Constitut. apost. 7, 46, după cari a fost el al 3. epíscop în Cezarea.

[3]) Acest titlu să dă arhiereilor şi oficianţilor supremi (cf. şi Acta 23, $_{26}$ 24, $_3$. 26, $_{25}$).

[4]) *Origen* (la Eusebie H. E. 6, $_{25}$) „Evangelia după Luca, . . . a făcut-o pentru cei dîn păgîni.“ *Crizostom*: „Luca ce împărtăşeşte *tuturor* espuind şi incepînd cuvîntul de mai nainte merge pănă la Adam“ (Hom. in Matth. 1).

17, $_{21}$) şi Creta (Acta 27, $_{8.12}$) să adaog explicările necesare, ceeace la locurile din Sicilia şi Italia nu să întîmplă (Acta 28, $_{12.13.15}$) urmează, că Teofil a locuit în Roma, ori aproape de acest oraş.

Caracterul evangeliei e univerzalistic arătîndu-să, că creştinizmul e pentru Iudei şi păgîni. De aceea autorul istoriseşte atari trăsături şi cuvîntări de ale Mîntuitorului, din cari reesă, că numai graţia dumnezeească mijloceşte mîntuirea[1]) — precînd Matei arată că numai Iudeii sînt poporul mîntuirii. Mai departe vedem, că Matei începe genealogía cu Avram (protopărintele Iudeilor), iar Luca cu Adam, dela care să trag toţi oamenii; în urmă să istoriseşte numai la Luca trimiterea celor 70 de învăţăcei, reprezentanţii tuturor popoarălor, iar Matei numai trimiterea celor 12 apostoli, reprezentanţii seminţiilor lui Israíl.

Timpul compunerii[2]). Evangelia este după Acta 1, $_1$ întîiul cuvînt scris cătră Teofil; iar Acta istoriseşte pe scurt, cum apostolul Paul a petrecut 2 ani la Roma în închisoare (28, $_{30}$ sq). De aici rezultă, că evangelia s'a scris înainte de această închisoare sau de sfîrşitul ei; în tot cazul nu după anul 70, deoarece risipirea Ierusalímului numai să profeţeşte (21).

Locul[3]) scrierii atîrnă de timp: Dacă s'a compus în închisoare atunci e Roma, dacă însă înainte, apoi poate un loc din Palestina (Cezarea?).

[1]) 7, $_{36}$ sq.; 9, $_{51}$ sq.; 10, $_{25}$ sq.; 12, $_{37}$; 13, $_6$ sq.; 15; 17, $_7$ sq.; 18, $_9$ sq.; etc.

[2]) Mărturíile esterne să deosebesc una de alta. *Irineu* (Adv. haer. 3, 1 la Eus. H, E. 5, 8) zice: „Iar Luca, soţul lui Paul, a pus întro carte cele predicate de acesta; apoi Ioan etc“. *Clement Alexandrinul* (la Eus. H. E. 6, 14, vezi: Matei, timpul compunerii). Din aceste 2 mărturíi să poate numai vedea, că Marcu şi Luca au scris după Matei, şi în urmă Ioan, dar nu să zice nimic hotărît cu privire la timpul dintre Marcu şi Luca. *Origen* (la Eus. H. E. 6, 25) spune cu hotărîre, că mai întîi a scris Matei, al doilea Marcu, al treilea Luca, şi mai în urmă Ioan. Cu aceasta stă în strînsă legătură şi înşirarea evangeliilor, care există deja pe timpul lui *Amoniu dela Alexandría, Eusebie* etc. *Ieronim*: „Quatuor tantum evangelia, quorum ordo est iste: Matthaeus, Marcus, Lucas, Joannes, codicum Graecorum emendata collatione, sed veterum“ (Praef. in quat. ev. ad. Damas).

[3]) În veacul al 4 domneşte părerea, că Grecia e locul scrierii. *Grigorie Naz.* zice: „Matei a scris pentru Evrei minunile lui Cristos, Marcu în Italia, Luca în Ahaia, pentru toţi Ioan, marele vestitor ceresc“ (Carm. 33). *Ieronim*: „Lucas in Achaiae Boeotiaeque partibus volumen condidit“ (Praef. ad Matth.) — ce să explica din împrejurarea, că Luca aci a lucrat mai mult; pentrucă evangelia să credea a fi a lui Paul; în urmă, pentrucă nu voiau să admită că şi alt evangelist să fi scris în Roma.

Izvoarăle. Despre compunerea acestei cărţi ne dă autorul unele lămuriri (1, $_{1-4}$). Izvorul principal, ca şi la ceialalţi prelucrători, sînt predica apostolilor şi spusele martorilor oculari ai vieţii Domnului. Dar el procede critic. Materialul scos din această tradiţie şi din unele însămnări existente l-a examinat cu îngrijire propuindu-ş a espune faptele după ordinea lor adevărată. Fiind el însă învăţăcelul lui Paul, acesta i-a dat cel mai bogat material, a cărui înrîurire asupra scrierii o mărturiseşte biserica veche, cum *Irineu*,[1]) *Tertulian*,[2]) *Canonul muratoric*,[3]) *Origen*,[4]) *Eusebie*,[5]) *Ieronim*,[6]) *Sinopsa s. Scripturi*[7]) etc.; apoi să arată şi din dispoziţiunea evangeliei. Precum Paul e condus de ideia univerzalităţii creştinismului,[8]) aşa şi Luca. Evangelia samănă foarte mult cu epistolele lui Paul (cf. 24, $_{34}$ cu 1. Cor. 15, $_{5}$); ba vedem că aşăzarea s. euharistíi (22, $_{19 \cdot 20}$) să relatează mai ca 1. Cor. 15, $_{24}$ sq.; în urmă să află unele expresiuni comune cu Paul.

[1]) Adv. haer. 3, 1; vezi obs. premergătoare şi pag. 164 observarea 7. şi continuă: „Sic apostoli simpliciter, et nemini invidentes, quae didicerunt ipsi a Domino, haec omnibus tradebant. Sic igitur et Lucas, nemini invidens, ea, quae ab eis didicerat, tradidit nobis, sicut ipse testificatur diçens: Quemadmodum tradiderunt nobis, qui ab initio contemplatores et ministri fuerunt verbi".

[2]) Adv. Marc. 4, 2: „Constituimus inprimis evangelicum instrumentum apostolos auctores habere, quibus hoc munus evangelii promulgandi ab ipso Domino sit impositum; si et apostolicos, non tamen solos, sed cum apostolis et post apostolos, quoniam praedicatio discipulorum suspecta fieri posset et gloriae studio, si non assistat auctoritas magistrorum, imo Christi, qui magistros apostolos fecit"; şi „Si ipse illuminator Lucae (Paulus) auctoritatem antecessorum et fidei et praedicationis suae optavit (dedus din Gal. 2, $_{2}$), quanto magis eam evangelio Lucae expostulem, quae evangelio magistri eius fuit necessaria;" şi în urmă 4, 5: „Lucae digestum Paulo adscribere solent (deci ev. să atribue deadreptul lui Paul); capit magistrorum videri, quae discipuli promulgarint".

[3]) Aici să zice, că Luca a scris în numele lui Paul (nomine suo) din istorisirile primite (ex opinione, prout assequi potuit) o evangelie, care începe cu naşterea lui Ioan (a nativitate Joannis incipere dicit).

[4]) La *Eusebie* (H. E. 6, 25): „Şi a treia după Luca, evangelia recomandată de Paul, care a făcut-o pentru cei din păgîni"; „Unde et ab apostolo merito collaudatur dicente (2. Cor. 8, $_{18}$): cuius laus in evangelio est per omnes ecclesias" (Homil. in Luc. 1.)

[5]) H. E. 3, 4. El împărtăşeste ca poveste, că Paul la 2. Tim. 1, $_{8}$ ar înţelege sub „evangelia mea", scrierea aceasta a lui Luca — deşí prin aceasta să recunoaşte, că Paul are parte la compunerea ei.

[6]) De vir. ill. 7... „Quidam suspicantur, quotiescunque in epistolis suis Paulus dicit: *iuxta evangelium meum*, (Rom. 2, $_{16}$. 16, $_{25}$; 2. Tim. 2, $_{8}$), de Lucae significare volumine: et Lucam non solum ab apostolo Paulo didicisse evangelium, qui cum Domino in carne non fuerat, sed et a ceteris apostolis. Quod ipse quoque in principio sui voluminis declarat, dicens: sicut tradiderunt nobis, qui a principio ipsi viderunt, et ministri fuerunt sermonis. Igitur evangelium, sicut audierat, scripsit".

[7]) „Evangelia după Luca s'a dictat de Paul apostolul, s'a scris şi publicat însă de Luca".

[8]) Cf. 2, $_{31 \cdot 32}$; 4, $_{25-27}$ 7, $_{2-10}$; 9, $_{52-56}$; 10, $_{30-37}$; 11, $_{28}$; 17, $_{11-19}$.

Numărul şi caracterul izvoarălor scrise sînt necunoscute, de aceea cu greu să poate hotărî dacă şi întrucît s'au folosît — afară de altele — scrierile lui Matei şi Marcu, sau poate numai Matei.[1])

Autenticitatea. Autorul nu să numeşte, dar tradiţia bisericească din timpurile cele mai vechi a atribuit această scriere lui Luca. Cea mai veche mărturie pentru autenticitate este Acta, care după toate semnele interne şi esterne e compusă de acest învăţăcel apostolesc; iar *Canonul muratoric,*[2]) *Peşito, Iustin Martirul,*[3]) *Irineu,*[4]) *Tertulian,*[5]) *Origen,*[6]) *Eusebie,*[7]) *Ieronim,*[8]) etc. citează din evangelie sau o ascriu lui Luca; *Papía* (la Eus. 3, 39) nu o aminteşte, deoarece din scrierile lui avem numai fragmente. Despre eretíci ştim că evangelia lui *Marcion*[9]) e numai o ciuntire a celei canonice a lui Luca;

[1]) Deja *Origen* nu mai cunoaşte aceste izvoară. El zice după Ieronim (Hom. in Luc. 1.): „Hoc quod ait conati sunt (Lc. 1, $_1$), latentem habet accusationem eorum, qui absque gratia spiritus sancti ad scribenda evangelia prosilierunt. Matthaeus quippe, et Marcus, et Joannes, et Lucas non sunt conati scribere, sed spiritu sancto pleni scripserunt evangelia. Multi igitur conati sunt ordinare narrationem de his rebus, quae manifestissime cognitae sunt in nobis. Ecclesia quatuor habet evangelia, haereses plurima: e quibus quoddam scribitur secundum Aegyptios, aliud iuxta duodecim apostolos. Ausus fuit et Basilides scribere evangelium etc." (Praef. in Matth.). Mai mare pond să pune dela Origen înainte pe ἐπεχείρησαν *conati sunt,* precum zice *Eut. Zigab.* (Luc. 1, $_1$): „Aceasta nu să zice de Matei şi Marcu, căci aceştia nu s'au încercat, ci au scris" — arătînd astfel că Luca a scris după ei.

[2]) Cf. pag. 171. obs. 3.

[3]) Dial. c. Tryph. 100 cf. Lc. 1, $_{38}$; ib. c. 105 cu 23, $_{46}$; ib c. 103 cu 22, $_{44}$; ib. 76 cu 10, $_{19}$; ib. 81 cu 20, $_{35}$ etc.

[4]) Adv. haer. 3, 1 (la Eus. H. E. 5, 8): „Luca soţul lui Paul, evangelia predicată de acesta a scris-o în carte", vezi şi pag. 164. obs. 7.

[5]) Adv. Marc. 4, 2, vezi pag. 171. obs. 2.

[6]) La *Eusebie,* H. E. 6, 25. vezi pag 171. obs. 4.

[7]) H. E. 3, 4: „Iar evangelia mărturiseşte a o scrie după celce a primit dela aceia, care dintru început au fost martorii oculari şi servitorii cuvîntului". Acest scriitor împărtăşeşte şi o epistolă a comunelor din Vienna si Lugdunum (din timpul lui Irineu) cătră creştinii din Azia, în care să provoacă la 1, $_{6}$, $_{67}$ (H. E. 5, 1).

[8]) Comment. in Matth. Prooem. 26, 18 zice de Luca, că a compus evangelia sa „ut ipse in prooemio confitetur, audita magis quam visa describens".

[9]) *Irineu* (Adv. haer. 1, 27): „Marcion id, quod est secundum Lucam, evangelium circumcidens et omnia, quae sunt de generatione Domini, auferens et de doctrina sermonum Domini multa auferens . . . semetipsum esse veraciorem, quam sunt hi, qui evangelium tradiderunt, apostoli, suasit discipulis suis, non evangelium, sed particulam tradens eis"; şi 3, 11. „Marcion id quod est secundum Lucam (evang.), circumcidens ex his, quae servantur penes eum, blasphemus in solum existentem Deum ostenditur". *Tertulian* (adv. Marc. 4, 2): „Ex iis commentatoribus, quos habemus, Lucam videtur Marcion elegisse, quem caederet".

dar o foloseşte *Basilide,*[1] *Valentin,*[2] *Teodot,*[3] *Heracleon,*[4] *Celz,*[5] *Tatian,*[6] etc.

Controversată a fost în timpul mai nou autenticitatea c. 1, $_{5}$— 2, $_{52}$ din motivul, că nu să află la Marcion. Dar noi ştim că acesta a ciuntit evangelia după scopurile sale dogmatice — ceeace a făcut el şi la alte părţi recunoscute ca autentice —; apoi vorbesc pentru autenticitate dispoziţia internă şi mărturíile esterne, existînd acest loc în toate manuscriptele şi traducerile vechi.

§. 75. Afinitatea sinopticilor. Explicarea acesteia.

Evangeliile în întregul lor espun aceeaş materie, totuş între cele 3 — tractate până aci — şi a patra există deosebire caracteristică. Acelea să ocupă cu lucrarea lui Isus în Galilea, iar a patra cu cea din Iudea, speţial Ierusalím, în mijlocul preoţilor şi cărturarilor evreeşti. Între cei 3, numiţi *sinoptici,* există consunare, care nu să mărgineşte la cuprins, estenziune, cursul istorisirii, ci să estinde la cuvinte şi treceri, până la minuţiozităţi şi expresiunele deosebite; de altă parte întîmpinăm deosebiri în alegerea şi tractarea materiei, precum şi în expresiuni.

I. Comparînd pe sinoptici întreolaltă vedem că:

a) Toţi istorisesc acelaş lucru întro formă, sau cu puţine deosebiri, iar împrejurările dovedesc, că aceasta nu să face numai din întîmplare.

D. e. Mt. 3, $_{3}$. Mc. 1, $_{3}$. Lc. 3, $_{4}$; Mt. 9, $_{6}$. Mc. 2, $_{10}$. Lc. 5, $_{24}$; Mt. 9, $_{15}$. Mc. 2, $_{20}$. Lc. 5, $_{35}$; Mt. 16, $_{28}$. Mc. 9, $_{1}$. Lc. 9, $_{27}$; Mt. 19, $_{23}$. Mc. 10, $_{23}$. Lc. 18, $_{24}$.

b) Forma e deosebită, dar espunerea la doi să apropie foarte mult una de alta, sau la toţi trei e deosebită.

D. e. Mt. 3, $_{1-12}$, Mc. 1, $_{4-8}$, Lc. 3, $_{1-17}$; Mt. 14, $_{1}$ sq. Mc. 6, $_{14}$ sq. Lc. 9, $_{7}$ sq.; Mt. 14, $_{13}$ sq. Mc. 6, $_{30}$ sq. Lc. 9, $_{10}$ sq.; Mt. 16, $_{13}$ sq. Mc. 8, $_{27}$ sq. Lc. 9, $_{18}$ sq.; Mt. 17, $_{1}$ sq. Mc. 9, $_{2}$ sq. Lc. 9, $_{28}$ sq.

c) Unele sînt comune, deosebindu-să espunerea în parte şi înşirarea în întregul.

D. e. Mt. 8, $_{1}$ sq. Mc. 1, $_{40}$ sq. Lc. 5, $_{12}$ sq.; Mt. 8, $_{14}$ sq. Mc. 1, $_{29}$ sq. Lc. 4, $_{38}$ sq.; Mt. 8, $_{18}$ sq. Mc. 4, $_{35}$ sq. Lc. 8, $_{22}$ sq.; Mt. 9, $_{1}$ sq. Mc. 2, $_{1}$ sq. Lc. 5, $_{17}$ sq.; Mt. 9, $_{18}$ sq. Mc. 5, $_{22}$ sq. Lc. 8, $_{41}$ sq.; Mt. 10, $_{2}$ sq. Mc. 3, $_{16}$ sq. Lc. 6, $_{13}$ sq.; Mt. 10, $_{5}$ sq. Mc. 6, $_{7}$ sq.; 9, $_{2}$ sq.; Mt. 10, $_{21}$ sq. Mc. 13, $_{12}$ sq. Lc. 21, $_{26}$ sq etc.

[1]) In Philosophum. 7, 26 întrebuinţază Luca 1, $_{35}$.

[2]) După *Irineu* (Adv. haer. 1, 8) cunoaşte Luca 2, $_{29.36}$ explicîndu-le în înţelesul gnosticilor.

[3]) El a explicat mai multe locuri ale evangeliei conform sistemului său. Aşa Lc. 11, $_{22}$; 15, $_{11-23}$; 16, $_{19}$ sq. etc. cf *Hug,* Einleitung I. 50 sq.

[4]) După *Clement Alex.* (Strom. 4, 9) a interpretat falz Luca 12, $_{8}$ sq.

[5]) La *Origen* (adv. Cels. 2, 32) vorbeşte de evangeliile cari relatează genealogía lui Cristos.

[6]) Cf. pag. 151 obs. 7.

d) Unele împărtăşesc numai 2 evangelişti. Aici consună mai mult Mt. cu Mc. sau cu Lc., decît aceşti doi din urmă întreolaltă :[1])

α) Matei. Marcu.

	Matei	Marcu		Matei	Marcu
1)	10, 42.	9, 41.		19, 1—9.	10, 1—12.
	13, 34. 35.	4, 33. 34		20, 20—28.	10, 35—45.
	13, 53—58.	6, 1—6.	15)	21, 17—22.	11, 11—14. 19—26.
	14, 22—36.	6, 45—56.		22, 34—40.	12, 28—34.
5)	15, 1—20.	7, 1—23.		24, 22—26.	13, 20—23.
	15, 21—29.	7, 24—51.		26, 6—13.	14, 3—9.
	15, 30—39.	8, 1—10.		26, 42—48.	14, 39—42.
	16, 1—4.	8, 11—13.	20)	26, 59—68.	15, 55—65.
	16, 5—12.	8, 14—21.		27, 27—31.	15, 16—20.
10)	17, 10—13.	9, 11—13.		27, 46—49.	15, 34—36.
	17, 19—21.	9, 28. 29.		28, 7.	16, 7.
	18, 8. 9.	9, 43—48.			

β) Matei. Luca.

	Matei	Luca		Matei	Luca
1)	5, 1—7. 29.	6, 12. 17—49.		10, 34. 35.	12, 51—53.
	5. 18.	16, 17.		11, 2—19.	7, 18—35.
	5, 25. 26.	12, 58. 59.		11, 21—23.	10, 13—15.
	6, 7—13.	11, 1—4.		11, 25—27.	10, 21. 22.
5)	6, 19—21.	12, 33. 34.	25)	12, 22.	11, 14.
	6, 22 23.	11, 34—36.		12, 34—42.	11, 29—31.
	6, 24.	16, 13.		12, 43—45.	11, 24—26.
	6, 25—33.	12, 22—31.		13, 16. 17.	10, 23. 24.
	7, 7—11.	11, 9—13.		13, 33.	13, 20. 21.
10)	7, 13.	13, 24.	30)	17, 19—21.	9, 28. 29.
	7, 22. 23.	13, 25—27.		18, 12—14.	15, 4—7.
	8, 5—13.	7, 1—10 şi 13, 28. 29.		22, 1—14.	14, 16—24.
	8, 19—22.	9, 57—60.		23, 25—36. 4. 14.	11, 39—52.
	9, 37. 38.	10, 2.		23, 37—39.	13, 34. 35.
15)	10, 12. 13.	10, 5. 6.	35)	24, 17. 18,	17, 31.
	10, 15.	10, 12.		24, 23.	17, 23.
	10, 16.	10, 3.		24, 28.	17, 37.
	10, 19 20.	12, 11.		24, 37—39.	17, 26. 27.
	10, 24.	6, 40.		25, 14—30.	19, 11—28.
20)	10, 26—33.	12, 2—9.			

γ) Marcu. Luca.

	Marcu	Luca		Marcu	Luca
1)	1, 21—28.	4, 31—37.		5, 15. 16. 13—20.	8, 35. 36. 38. 39.
	1, 35—39.	4, 42. 43.		5, 29—33.	8, 44—47.
	1, 45.	5, 15. 16.	10)	5, 35—37.	8, 49—51.
	2, 4.	5, 19.		6, 15. 16.	9, 8. 9.
5)	3, 7—19.	7, 12—19.		6, 30. 31.	9, 10.
	4, 21—25.	8, 16—18.		8, 38.	9, 26.
	5, 4.	8, 29.		9, 17.	9, 39.

[1]) Credner, Einleitung I. 164 sq.

15) 9, 38—40.	9, 49. 50.	12, 41—44.	21, 1—4.
11, 18.	19, 47. 48.	13, 9. 11. 12.	21, 12—16.[1])

e) Un evangelist istoriseşte ce la ceialalţi nu să află. Atari locuri Matei are 20, Luca 33, iar Marcu prelîngă multe adausuri mai mici în istorisire numai 2 parabole (4, 26 sq. 13, 33 sq), 2 vindecări (7, 32 sq. 8, 22 sq.). Credner l. c. pag. 168 sq.:

a) *Matei.*

1) 1, 18—25.	9, 27—34.	14, 28—31.	23, 8—14.
2, 1—12.	9, 35—38.	16, 17—19.	(23, 15 sq)
2, 13—23.	10, 15. 16.	17, 24—27.	24, 42—51.
4, 23—25.	10, 37—40.	18, 15—35.	25, 1—30.
5) Cea mai mare	10) 11, 28—30.	20) 19, 10—21.	30) 25, 31—46.
parte dela 5,	12, 11. 12.	20, 1—16.	27, 3—10.
1—7, 29, vezi	12, 15—21.	21, 10. 11.	28, 11—15.
însă paralele	12, 33—38.	21, 14—16.	28, 16—20.
între Mt. şi	13, 24—30.	21, 28—32.	
Lc. sub *β*.	15) 13, 36—52.	25) (22, 1—14.)	

b) *Luca.*

1) 1, 5—25. }	7, 20. 21.	12, 1—59.	18, 1—14.
1, 57—80. }	7, 36—50.	13, 1—27.	19, 1—14.
1, 26—38.	8, 1—3.	13, 31—33.	19, 39—44.
1, 39—56.	9, 51—56.	25) 14, 1—24.	35) 21, 34—38.
2, 1—20.	15) 10, 1—12.	14, 25—35.	22, 24—30.
5) 2, 21.	10, 16—20.	15, 1—32.	22, 63—71.
2, 22—39.	10, 25—37.	16, 1—31.	23, 4—15.
2, 40—52.	10, 38—42.	17, 1—10.	23, 27—32.
4, 15—30.	11, 5—8.	30) 17, 11—19.	40) 24, 13—43.
(6, 17—49.	20) 11, 27. 28.	17, 20—37.	24, 44—49,
10) 7, 11—17.	11, 29—36.	cf. Mt. 24.	34, 50—53.

II. Această consunare să explică în mai multe chipuri.

1. Un evangelist a folosît pe celalalt. Unii susţîn că

a) Matei e originalul, care a fost folosît de Marcu, apoi de Luca;

b) Matei e originalul întrebuinţîndu-l mai întîi Luca, apoi Marcu;

c) Marcu e cel mai vechi si să foloseşte de Matei şi Luca;

d) Marcu e amplificat de Luca, iar acesta de Matei;

e) Luca să foloseşte de Matei, amîndoi de Marcu;

f) Luca e întrebuinţat de Marcu, amîndoi de Matei.

Această ipoteză însă nu e fondată. Începutul literaturii creştine nu s'a putut face prin compilare; apoi deşí există între aceste evangelii armoníe, totuş nu să pot trece cu vederea deosebirile în cuvinte, fraze şi idei; unele să omit, altele să adaog, să amplifică în mod

[1]) Neconsiderînd toate detailurile avem locuri paralele: Mt. Mc. 16; Mt. şi Lc. 11; Mc. şi Lc. 8. Reuss le reduce: Mt. şi Mc. la 12, Mt. şi Lc. la 2, Mc. şi Lc. la 6. (Geschichte d. heil. Schriften p. 168).

deosebit etc. Mai departe vedem, că între Matei și Marcu sînt mai multe contraziceri (Mc. 4, $_{23}$ cu Mt. 9, $_{18}$; Mc, 1, $_{13}$ cu Mt. 4, $_{2}$; Mc. 6, $_{8}$ cu Mt. 10, $_{10}$); în urmă rămîne neexplicat de ce Luca omite mai de tot Marcu 6 $_{45}$—8, $_{27}$, dacă l-a avut înaintea sa ca izvor?

2. Cei 3 evangeliști au avut la lucrările lor unul sau mai multe izvoară înscris.

3. Era numai un izvor înscris, adecă toate evangeliile sînt compuse după evangelia siro-caldaică folosîtă în Palestina.

La acestea să răspunde: dacă ar fi existat un atare protoevangeliu sau chiar mai multe, creștinii dîntîi le-ar fi pastrat cu multă scumpătate și nu ar fi lăsat, ca ele să să piardă fără de nicio urmă. Aceasta însă nu eschide ca Luca, dupăcum însuș mărturisește, să folosască documente, cari pentru cuprinsul lor mai mic ușor s'au putut pierde.

4. Cea mai probabilă, pentru explicarea consunării sinopticilor, este *ipoteza tradiției*. Cristos a dat apostolilor săi porunca a merge în toată lumea și a învăța toate popoarăle. Predica acestor martori oculari despre faptele și învățăturile lui era în comune întîia evangelie orală. Credința s'a lățît la început prin grai viu; iar cuprinsul principal al acestei predici fiind istoric: nașterea Mîntuitorului, viața, lucrarea, patima, moartea și îndeosebi învierea lui din morți, să istorisia simplu, dovedindu-să că Isus dela Nazaret e Mesía cel făgăduit. Propunîndu-să istoria evangelică în acest chip ușor să produsă o consunare, conformitate în espunerea singuraticelor fapte, întrucîtva și a întregii istorii. Aceasta să întîmplă cu atît mai vîrtos, că la Evrei era datina, ca zicerile învățătorilor[1]) să să păstreze literal, ceeace la cuvîntările Domnului fu cu atît mai ușor, deoarece el le îmbrăca în parabole și gnome. Așijderea e cunoscut că istorisind cineva un lucru mai adese întrebuințează aceeaș formă de narațiune; dar și mai mulți la repețirea mai deasă a unui lucru aleg cam aceeaș formă de espunere. E deci cu putință, că evangeliștii au întrebuințat cam acelaș chip al istorisirii, ceeace era condiționat și de faptele principale ale cuprinsului evangeliilor. Această împărtășire orală a istoriei evangelice prin martorii oculari, prelîngă autoritatea lor, fiind simplă, dar avînd caracterul vredniciei de crezămînt, a fost suficientă pentru biserica primitivă. Puțini ani după înălțarea Domnului însă muriseră unii dintre martorii oculari, sau merseseră în alte țări; ba să făcuseră în acel timp și adausuri neautentice la istorisirile apostolești și pășînd ereticii pentru scopurile lor să folosau mai vîrtos de acestea: de aceea să ivi necesitatea, ca apostolii și învățăceii lor să tracteze istoria evangelică nu numai cu graiul viu, ci să o și scrie. Așa să compusă mai întîi evangelia după Matei, apoi Marcu și

[1]) Regula rabină la Șabb. f. 15, 1 sună: „Verba praeceptoris sine ulla immutatione, ut prolata ab illo fuerant, erant recitanda, ne diversa illi affingeretur sententia."

Luca — poate chiar în acest șir cronologic[1]) — ținîndu-să întru toate de cursul ce tradiția l-a luat în comune, cari au primit cuprinsul ei dela apostoli. Astfel să poate explica consunarea lor în dispozițiune și cuprins, la cuvîntările lui Isus chiar și în cuvinte; dar și diferența între olaltă, deoarece după individualitatea singuraticilor autori și după scopul lor deosebit să cristaliză cuvîntul în diferite forme. Că autorii mai tîrzíi vor fi întrebuințat pe cei de mai nainte nu să poate nega, însă *dacă* și *în ce măsură* s'a întîmplat aceasta, hotărît nu știm.

§. 76. Evangelia după Ioan[2]).

Tradiția bisericii atribue evangelia a 4. apostolului Ioan[3]). El era fratele lui Iacob celui bătrîn (decapitat sub Irod Agripa pela 42 sau 44 d. Cr., Acta 12, $_{2}$), fíul lui Zebedei şi al Salomei[4]), locuia în Galilea, probabil în Betsaida. În tinereţele sale fusesă împreună cu frate-so pescar (Mt. 4, $_{21}$), fără cultură (Acta 4, $_{13}$), deşí familia lor nu era tocmai săracă (Mc. 1, $_{20}$; Lc. 8, $_{3}$; Io. 19, $_{27}$). Mama lui — după tradiţie o rudenie a Mîntuitorului[5]) — o femee pioasă îl inițiasă în aşteptările mesianice, căci păşînd Botezătorul în apropierea Iordanului, Ioan să alătură lui recunoscîndu-l de înaintemergătorul Mesíei. Prin mijlocirea acestuia face el apoi cunoştinţa Mîntuitorului (Io. 1, $_{35}$ sq), dar acum încă nu-i devine învăţăcel, ci petrece şi mai departe întru ale sale, chiemîndu-l Isus şi pe frate-so la apostolat abia cînd erau ocupaţi cu pescuirea la lacul Ghenezaret (Mt. 4, $_{18}$ sq.; Lc. 5, $_{10}$ sq.). Între învăţăcei era el cu Petru şi Andrei cei mai intimi ai Domnului (Mc. 5, $_{37}$; Lc. 8, $_{51}$; Mt. 17, $_{1}$; Mc. 9, $_{2}$; Lc. 9, $_{28}$; Mt. 26, $_{37}$, Mc. 14, $_{33}$). Deosebită afecţiune avea Isus pentru Ioan, ce să vede din numirea „Învăţăcelul pe care iubia Domnul" — ce provine foarte adese — şi din împrejurarea, că la cina cea

[1]) Cf. pag. 137. obs. 1; *Clem. Alex.* cf. pag. 149 obs. 1; *Crizostom* înşiră: Mt. Lc. Mc. (Hom. 1. în Rom.); urmînd lui *Origen* să numără Mc. înaintea lui Lc. (Eus. H. E. 6, 25).

[2]) Numele e forma grecizată dela evreescul יוחנן = *Dumnezeu e grațios,*

[3]) Învățăcelul Ioan să amintește la sinoptici de 10 ori: Mt. 4, $_{21}$; Mc. 1, $_{19}$; Lc. 5, $_{1-11}$; Mt. 10, $_{31}$, Mc. 3, $_{17}$; Lc. 6, $_{14}$; Mc. 5, $_{37}$; Lc. 8, $_{51}$; Mt. 17, $_{1}$, Mc. 9, $_{1}$; Lc. 9, $_{28}$; Mc. 9, $_{37}$; Lc. 9, $_{49}$; Lc. 9, $_{54}$; Mt. 20, $_{20}$; Mc. 10, $_{35}$; Lc. 22, $_{8}$; Mc. 13, $_{3}$; Mt. 26, $_{37}$; Mc. 14, $_{33}$; în Acta 1, $_{13}$; 3, $_{1 \cdot 11}$; 8, $_{14}$ și epistola către Galateni 2, $_{9}$.

[4]) Ea să amintește între femeile din Galilea, cari au însoțit pe Isus până chiar sub cruce (Mt. 27, $_{55}$; Mc. 15, $_{40}$. 16, $_{1}$).

[5]) Scriitorii vechi cred că ea a fost fica lui Iosíf din o altă căsătorie; alții că ar fi nepoată de frate a lui Zaharía, tatăl Botezătorului; iar alții mai noi cred a deduce din Io. 19, $_{25}$ cf. Mt. 27, $_{56}$, că ar fi fost sora maicei Mîntuitorului.

de taină şade în apropierea acestuia (Io. 13, $_{23}$)[1]. Evangelistul şi frate-so erau de temperament aprig, de un zel pătimaş, ceeace îi făcea să fie intoleranţi faţă de alte păreri (cf. Lc. 9, $_{49}$ sq. 9, $_{54}$ sq.; Mc. 9, $_{38}$ sq.) — din care cauză Mîntuitorul le dădu numele „fiii tunetului“ (Mc. 3, $_{17}$). Pe încetul însă sub înfluinţa învăţăturilor umilitoare ale lui Isus spíritul egoist şi ambiţios (Mc. 10, $_{35}$ sq. cf. Mt. 20, $_{20}$ sq.) să înlocuieşte cu smerenie şi resignaţiune. La moartea sa Isus îi încredinţază pe mamă-sa (Io. 19, $_{26}$); după învierea acestuia pare a să fi retras cu María în Galilea (21, $_{15}$); dar înainte de înălţare îl aflăm în Ierusalím (Acta 1, $_{13}$), unde petrece timp mai îndelungat. Noi vedem, că de acum înainte lucră mult cu Petru, şi anume e de faţă cînd acesta vindecă pe un paralitic în templu (Acta 3), cu care ocaziune sînt amîndoi închişi (Acta 4.); iar mai tîrzíu, cînd după moartea lui Stefan creştinizmul să lăţisă, îndeosebi prin Filip, şi în Samaria, împreună cu Petru e trimis dela Ierusalím a întări pe credincioşii de acolo reîntorcîndu-să iarăş la Ierusalim, dupăce în mai multe locuri predicaseră evangelia (Acta 8, $_{14-25}$). Venind Paul după convertirea sa pentru întîiadată la Ierusalím (Gal. 1, $_{18}$ sq.), Ioan să pare a nu fi fost acolo, dar cu altă ocaziune îl întîlneşte şi-l numără între „stîlpii bisericii“ (Gal. 2, $_{9}$). Cînd a părăsít el Ierusalímul[2]) şi unde a mers de aci, nu putem şti; sigur însă este că nu la Efez, fiindcă atunci Paul ar fi încungiurat acest oraş (Rom. 15, $_{20}$; 2. Cor. 10, $_{16}$; Gal. 2, $_{7.\ 8}$); în vorbirea sa ţînută la Milet cătră prepoziţii din Efez nu aminteşte de dînsul nimica (Acta 20, $_{17}$ sq.); ba nici în epistola scrisă din întîia închisoare a apostolului la Roma şi adresată cătră comunele din Azia mică nu să vede că Ioan ar fi acolo. Dar mărturii foarte vechi vorbesc de lucrarea lui Ioan în Efez şi Azia proconzulară, ceeace a putut fi abia după moartea lui

[1]) Foarte fin observă Grotius la aceasta: „Quod olim Alexandrum de amicis suis dicisse memorant, alium esse φιλαλέξανδρον, alium φιλοβασιλέα, putem ad duos Domini Jesu apostolos posse aptari, ut Petrum dicamus maxime φιλόχριστον, Joanem maxime φιλοιησοῦν . . . . quod et Dominus respiciens illi quidem ecclesiam praecipuo quodam modo, huic autem matrem commendavit.“

[2]) Pozitiv nu să ştie, dacă era el încă în Ierusalím cînd Paul merge acolo ultima oară. Acta 21, $_{18}$ nu să aminteşte — ce să întîmplă însă şi Acta 15, cf. Gal. 2, $_{1}$ sq. Poate că şi acum era numai pe cîtva timp absent ca Gal. 1, $_{19}$.

Paul. Aceste mărturii sînt *Policrat*[1], *Irineu*[2], *Clement Alexandrinul*[3], *Origen*[4], *Eusebie*[5] etc., iar învățăceii lui sînt *Policarp, Ignatie* și *Papia*. În consunare cu Apoc. 1, 9 relatează *Clement Alexandrinul*[6], *Tertulian*[7], *Origen*[8], *Eusebie*[9], *Ieronim*[10], că Ioan a fost exilat pe inzula Patmos, unde a scris

[1] Episcopul Efezului pela 200 (la *Eusebie*, H, E. 5, 24) zice: „Ioan care a stat pe pieptul Domnului, preotul cu placa de aur pe acoperemîntul capului, (arătîndu-să înălțimea spirituală, sînțenia și demnitatea lui în ofici) și martor și învățător, acesta a murit la Efez“. Acesta îl mai numește între *părțile esențiale* ale bisericii (*Eusebie*, H. E. 3, 31).

[2] El a cunoscut pe Policarp, căci în epistola cătră *Florin* (*Eusebie*, 5, 20) zice, că îș aduce bine aminte de locul unde Policarp a șăzut și a vorbit de intrarea și eșirea, de întreaga lui viețuire; iar Adv. haer. 3, 3 zice, că încă în pruncia sa a văzut pe Policarp. În locul dintîi să mai spune cum Policarp vorbia cătră popor despre petrecerea lui cu Ioan (apostolul) și cu ceialalți care au văzut pe Domnul; iar în epistola cătră *Victor* (*Eus.* 5, 24) zice, că Policarp sărba paștele ca Iudeii (14 Nisan) și nu voia să să abată dela aceasta, deoarece astfel le sărbasă cu Ioan, învățăcelul Domnului și cu ceialalți apostoli, cu care a trăit la un loc. Despre unii bătrîni (între care sigur e și Policarp), numindu-i învățăceii apostolilor, zice spre a întări învățătura lui Ioan, învățăcelul Domnului, că ei au fost cu Ioan în Azia, care până în timpurile lui Traian (98—117) a rămas acolo; unii dintre aceștia n'au văzut numai pe Ioan, ci și pe alți apostoli (Adv. haer. 2, 22, 3, 1. 3, 4).

[3] Quis dives salvetur c. 42: „Am auzît cuvînt adevărat de Ioan apostolul care s'a predat și păstrat. Că dupăce a murit tiranul (nu spune pe cine înțelege) de pe inzula Patmos a venit la Efez, și a mers mîngăind și ținuturile mai apropiate ale păgînilor.“

[4] La *Eusebie*, H. E. 3, 1: „Precum ne spune tradiția... Ioan a mers în Azia, unde petrecînd a și murit în Efez.“

[5] Ibidem.

[6] Vezi obs. 3.

[7] De praescript. haer. 36: „Felix ecclesia (Romana)... ubi Paulus Joannis exitu coronatus, ubi apostolus Joannes, postea quam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur.“ Sub care împărat s'a întîmplat aceasta nu spune, să pare însă că și el cugetă la Domițian, deoarece zice Apologet. 5, că acesta s-a fost propus a imita tirănia lui Nero, dar iarăș a sistat-o rechiemînd pe cei exilați.

[8] In Matth. 16, 6. El nu știe sub care împărat a fost exilarea, căci zice „Iar împăratul Romanilor, precum ne învață tradiția, a condamnat pentru Patmos pe Ioan, mărturisitoriul cuvîntului adevărului. Ioan ne învață însuș cele ale martiriului său, nespuind cine l-a condamnat, zicînd acestea în Apocalipsă“ (1, 9).

[9] H. E. 3, 18: „Să vorbește că sub acesta (Domițian) apostolul și evangelistul Ioan pentru cuvîntul lui Dumnezeu a fost silit să locuiască pe inzula Patmos“ (să provoacă apoi la *Irineu* cf. obs. 2), și continuă: „Timpul (adecă al exilării) după cele mai sigure știri e al 14. an al lui Domițian“, iar 3, 20 scrie „Devenind Nerva împărat a desrădicat poruncile lui Domițian... atunci a părăsit și apostolul Ioan inzula Patmos reluînd locuința sa în Efez, cum ne spune tradiția celor vechi.“

[10] De vir. ill. 9.: „Quarto decimo igitur anno, secundam post Neronem persecutionem movente Domitiano, in Patmos insulam relegatus, scripsit apocalypsin. Interfecto autem Domitiano, et actis eius ob nimiam crudelitatem a senatu rescissis, sub Nerva principe redit Ephesum: ibique usque ad Trajanum principem perseverans, totae Asiae fundavit ecclesias; et confectus senio sexagesimo octavo post passionem Domini anno mortuus, iuxta eandem urbem sepultus est.“

— către sfîrșitul petrecerii, după *Irineu*[1]) — Apocalipsa. Timpul exilării e nehotărît: unii zic că în anii din urmă ai lui Domitian, iar *Epifane* că sub Claudiu. Ba *Tertulian* (cf. pag. 179) și *Ieronim*[2]) mai spun, că înainte de exilare apostolul ar fi fost dus la Roma, aruncat în oleu clocotitor fără să i-să întîmple ceva. Dela Patmos s'a re'ntors sub Nerva la Efez, unde moare sub Traian în vîrstă de cam 100 de ani[3]).

Să mai amintesc și alte trăsături din viața autorului. *Irineu* (Adv. haer. 3, 3 cf. Eus. 3, 28. 4, 14) istorisește, că Ioan voia odată să ia baie, dar auzind, că acolo să află Cerint, s'a întors înapoi zicînd: „Să fugim, ca să nu să surpe pe noi baia, în care să află Cerint, dușmanul adevărului". *Clement Alexandrinul* spune (Quis dives salvetur 42. la Eus. 3, 23), că Ioan încredințasă pe un tînăr îngrijirii unui episcop. Acest tînăr apucînd însă căi greșite deveni mai apoi conducătorul unei cete de bandiți. Apostolul să lasă de bunăvoie a-l prinde și-i succede a reîntoarce pe tînăr în sînul bisericii. Către sfîrșitul veacului al 2. *Apoloniu* (pela 170—180) istorisește întro scriere contra Montaniștilor pe baza tradiției bisericești, că Ioan a înviat în Efez pe unul din morți (Eus. 5, 18). *Ieronim* (în Ep. ad Gal. 6, 10) scrie, că din cauza bătrînețelor Ioan nu putea umbla, ci trebuiau să-l ducă în adunarea comunei unde repeta întruna cuvintele: „Fiilor, iubiți-vă între olaltă". În urmă biserica foarte de timpuríu ține mult la aceea, că Ioan a fost fecior dîndu-i-să numele παρθένος, παρθένιος; iar *Ieronim* zice: „Unus ex discipulis, qui minimus traditur fuisse inter apostolos, et quem fides Christi virginem repererat, virgo permansit, et ideo plus amatur a Domino" (adv. Jovin.); *Augustin* (De bono conjugali 21), *Epifane* (Haer. 51, 12) etc.

Cuprinsul:

a) *Istoria lucrării publice a lui Isus și lupta lui cu lumea* (1—12): evangelia despre cuvîntul cel vecinic — Botezătorul pășește lîngă Iordan și mărturisește de Isus — Ioan mărturisește înaintea Iudeilor de sine și de Isus — botezul lui Isus — Isus cîștigă învățăcei — chiemarea lui Filip și Natanail — Isus preface la un ospăț în Cana apa în vin — petrece cîtva timp la Capernaum — Isus merge la Ierusalím și curățește templu de vînzători și cumpărători (întîia pashă dela pășirea lui publică) — Nicodim vine noaptea la Isus, care îl învață — Isus merge în Iudea și botează; Ioan să pro-

[1]) Adv. haer. 5, 30 cf. Eus. 3, 18: „Căci nu s'a arătat (apocalipsa) tocmai de mult, ci aproape de veacul nostru, către sfîrșitul domnirii lui Domițian."

[2]) Adv. Jovin. 1, 26: „Refert autem Tertullianus, quod Nerone (așa toate mss.; edițiile: quod Romae) missus in ferventis olei dolium, *purior et vegetior exiverit, quam intraverit.*"

[3]) Adv. haer. 3, 3: „Dar și biserica din Efez, care s'a întemeiat de Paul, s'a întărit însă de Ioan petrecînd acolo până pe timpurile lui Traian, este mărturíe adevărată a tradiției apostolești"; cf. și pag. 179 obs. 1; iar după *Eusebie* (7, 25) să arată acolo mormîntul lui. Încă trăind apostolul să credea că el nu va murí, iar din veacul al 4. înțelegîndu-să falz Io. 21,$_{22}$ sq. afirmau că evangelistul doarme numai sub pămînt, care din cînd în cînd s'ar mișca. *Augustin* (In ev. Joann. tract. 124) zice: „Cui placet — asserat apostolum Joannem vivere, atque in illo sepulcro eius, quod est apud Ephesum, dormire eum potius quam mortuum iacere contendat. Assumat in argumentum, quod illic terra sensim scatere et quasi ebullire perhibetur: atque hoc eius anhelitu fieri, sive constanter, sive pertinaciter asseveret. Non enim possunt deese, qui credant, si non desunt, qui etiam Moysen asserant vivere" etc.

nunță de nou asupra lui — Isus vorbește cu samarineanca și aduce la credință pe Samarineni; merge la Cana și face a doaua minune aci înviind pe fiul mort al unui bărbat nobil — vindecă la lacul Siloamului pe un om, care era de 38 de ani bolnav — Isus mărturisește Iudeilor de sine însuș; să retrage în singuritate (lîngă Betsaida) — săturarea celor 5.000 de oameni scurt înainte de a 2. sărbătoare a paștilor — Isus slobozînd mulțimea trimite pe învățăceii săi dincolo de lac, rămîind el singur — Isus călătorește pe apă — predică în sinagoga din Capernaum despre pînea vieții; învățăceii mărturisesc credința lor întrînsul — Isus călătorește în Iudea de sărbătoarea colibelor — predică în templu; Iudeii să dezbină între olaltă pentru Isus, iar fariseii caută să-l prindă — Isus iartă păcatele femeii adultere și rușinează pe ceice au acuzat-o — mărturisește în templu că el e fiul lui Dumnezeu — pedepsește pe Iudei, care îl hulesc — vindecarea celui orb din naștere în zi de Sîmbătă, care pentru aceasta e urmărit de sinedriu — arată fariseilor că sînt spiritualicește orbi — Isus să numește pe sine ușa la staul și păstorul cel bun care îș pune sufletul pentru oile sale; vestește moartea sa, iar Iudeii să dezbină pentru dînsul — arată dumnezeirea sa și pentru aceea Iudeii caută să-l omoară — Isus să retrage și trece Iordanul — fiind încunoștințat de moartea lui Lazar merge la Betanía; învie pe Lazar — lățîndu-să vestea despre învierea lui Lazar, sinedriul să adună; Caiafa arată însămnătatea morții lui Isus, iar sinedriul hotărăște să omoară pe Isus — Isus să retrage în pustíul Efraím; apropiindu-să a 3. sărbare a pashei Iudeii zadarnic caută pe Isus în Ierusalím — Isus merge în Betanía, unde îl unge María — sinedriul hotărăște încă odată moartea lui Isus — Isus să pregătește a întra în Ierusalím; poporul îl primește cu osana; cetatea întreagă e în mișcare — păgînii din Ierusalím voiesc să vadă pe Isus; o voce din cer îl preamărește; Isus vestește răstîgnirea sa — evangelistul arată cari sînt motivele necredinții Iudeilor.

b) *Isus în mijlocul învățăceilor săi* (13—17): nemărginita dragoste ș-o arată Isus prin așăzarea s. euharistíi — spală picioarele învățăceilor dîndu-le pildă de smerenie — spune cine-l va trada; ia rămas bun și dă noauă poruncă; ferește pe Petru de slăbiciunea sa — făgădue că va reveni și răspunde la întrebările lui Toma, Filip și Tadeu, descoperindu-le spíritul creștinizmului — Isus să numește pe sine vița adevărată arătînd raportul în care stau credincioșii cu dînsul — vestește apostolilor ce vor suferí ei din pricina lui — să roagă ca arhiereu la Dumnezeu, ca să-l preamăriască și pe toți care cred întrînsul să-i facă una cu sine.

c) *Istoria patimilor, morții și învierii lui Isus* (18—20): Isus merge cu învățăceii pe muntele olivilor; e tradat de Iuda; Petru îl apără înzadar; e prins și dus mai întîi la Ana — Petru urmează Domnului și Ioan îl întroduce în curtea arhiereului — Petru să lapădă de Isus — Ana ascultă încă în acea noapte pe Isus, iar un servitor îl bate preste obraz — Isus e dus la Caiafa — Petru să

lapădă de nou — preoții și bătrînii duc pe Isus la Pilat; acesta îl află nevinovat; caută a-l scăpa, dar Iudeii cer în locul lui pe Baraba — Pilat lasă să biciuiască pe Isus; soldații îi pun pe cap cunună de spini și-l batjocuresc îmbrăcîndu-l în purpură — Pilat să încearcă încă odată a scăpa pe Isus, Iudeii tot mai mult cer moartea lui — Isus e de nou ascultat de Pilat care caută a-l elibera; Iudeii amenință pe Pilat că-l vor pîrî la împăratul, iar el temîndu-să le dă pe Isus, care e dus la locul de pierzare purtîndu-ș singur crucea; e spînzurat între 2 făcători de rele — Pilat lasă a să pune deasupra capului o inscripție în limba evreească, latină și grecească, contra căreia arhiereii protestează fără succes — soldații împart hainele lui Isus, iar pentru cămașa lui aruncă sorți — fiind răstîgnit Isus predă pe maică-sa învățăcelului pe care-l iubia — Isus e adăpat cu oțăt; pleacă capul și moare — făcătorilor de rele li să sparg fluierile, lui Isus să împunge numai coasta, din care curge sînge și apă — Iosíf dela Arimatea cere lui Pilat trupul lui Isus, iar Nicodím aduce smirnă și aloe; trupul lui Isus e înfășurat în giulgi și pus în mormînt nou — Duminecă dimineața María Magdalena merge la groapă și vede piatra răsturnată; aleargă la Petru și Ioan — aceștia venind la mormînt îl află deșert — María Magdalena rămîne acolo și să întîlnește cu Domnul înviat — Duminecă sara să arată Isus învățăceilor fiind ușile încuiate și așază taina pocăinții — Toma să îndoiește de toate acestea — 8 zile după aceea să arată Isus învățăceilor săi fiind de față Toma, și-l convinge după semnele ce le-a cerut, că a înviat — evangelistul adaogă că încă multe alte semne a făcut Isus, dar ce s'a scris în această carte dovedește îndestul, că Isus e fíul lui Dumnezeu. — Cap. 21 e adaus și conține: Isus să arată la 7 dintre învățăcei la lacul Ghenezaret; le poruncește să prindă pești; Petru mărturisește de 3 ori credința sa în Isus, care după a treia încredințare îi dă să pască oile sale; îi arată cu ce moarte va muri; învățăcelul pe care iubia Isus îi urmează; profeție despre acesta; credința fraților că nu va muri; mărturía scriitorului cu privre la cele istorisite în cele premergătoare.

Scopul principal al scrierii indică însuș evangelistul zicînd: „Acestea însă s'au scris ca să credeți, că Isus e Mesía, fíul lui Dumnezeu, și crezînd întrînsul să aveți viață în numele lui“ (20, $_{31}$), ceeace să arată și în prolog, dovedindu-să că Isus e cuvîntul întrupat al lui Dumnezeu. Aici să espune mărirea cuvîntului dumnezeesc cum a văzut-o el în viața pămîntească a lui Isus Cristos (1, $_{14}$), dovedită mai vîrtos în lupta cu dușmanii, ducînd sufletele primitoare la credință tot mai mare și la privire tot mai fericită. De aceea nu să face o istorie detailată a lucrării și vieții lui Isus, nici nu are autorul tendența a căștiga noi credincioși, ci să împărtășesc fapte,

cari dovedesc trimiterea dumnezeească a aceluia și binecuvîntările învățăturii creștine.

Al 2. scop e cel *polemic* sau mai corect *apologetic*[1]).

a) Prin comune unii afirmau, că Isus nu e Mesía, și anume învățăceii Botezătorului, care din iubire prea mare pentru învățătorul lor, pe acesta îl recunoșteau de Mesía și nu pe Isus (Recogn. Clem. 1, 54. 60). Paul încă întîmpină în Azia mică atari învățăcei, care nu cunoșteau botezul creștin (Acta 18, $_{25}$; 19, $_{1}$ sq.). Că contra acestora e îndreptată evangelia să vede din prolog, unde să arată adevăratul raport între Botezătorul și Isus, lumina cea adevărată accentuînd, că nu Ioan era lumina, ci venisă numai să mărturisască de aceasta (1, $_{6-8}$); împărtășește apoi ziceri de ale Botezătorului, cu cari acesta recunoaște, că nu el e Mesía (1, $_{15 \cdot 19-34}$); în urmă subordinează Botezătorul botezul său cu apă celui spiritual al creștinilor (1, $_{33}$; 3, $_{26}$ sq.).

b) S'a avut în vedere rătăcirile gnostice, ale Nicolaiților, docheților[2]) și în spețial a lui Cerint, precum mărturisesc deja *Irineu*[3]), *Tertulian* (De praescript. haer. 33), *Epifane*[4]), *Ieronim*[5]) arătînd, că Isus e cuvîntul cel întrupat al

[1]) Adv. haer. 3, 16: „Joannes Domini discipulus providens has blasphemas regulas, quae dividunt Dominum, quantum ex ipsis attinet, ex altera et altera substantia dicentes eum factum.“

[2]) Ce s'a dedus mai vîrtos din 1, $_{14}$ și 19, $_{30}$, deși nu rezultă aceasta numai decît.

[3]) Adv. haer. 3, 11: „Hanc fidem annuntians Joannes Domini discipulus, volens per evangelii annuntiationem auferre eum, qui a Cerintho inseminatus erat hominibus, errorem, et multo prius ab his, qui dicuntur Nicolaitae, qui sunt vulsio eius, quae falso cognominatur scientia, ut confunderet, et suaderet, quoniam unus Deus, qui omnia fecit per verbum suum, et non, quemadmodum illi (gnostici) dicunt, alterum quidem fabricatorem, alium autem patrem Domini . . . omnia igitur talia circumscribere volens discipulus Domini, et regulam veritatis constituere in ecclesia . . . sic inchoavit in ea, quae est secundum evangelium, doctrina: In principio erat verbum etc.“ și: „Abstulit autem a nobis dissentiones omnes ipse Joannes dicens: In hoc mundo erat etc. (10. 11). Secundum autem Marcionem et eos, qui similes sunt ei, neque mundus per eum factus est, neque in sua venit, sed in aliena. Secundum quosdam gnosticorum ab angelis factus est iste mundus et non per verbum Dei. Secundum autem eos, qui sunt a Valentino, iterum non per eum factus est, sed per demiurgum.“

[4]) Haer. 69: „De aceea fericitul Ioan viind și aflînd pe unii care să ocupau cu arătarea lui Cristos cea de pe pămînt și dintre Ebioniții care rătăciau în privința nașterii lui Cristos după trup dela Avram, iar la Luca să duce ea până la Adam, aflînd și pe aderenții lui Cerint și pe Mirintiani, care în disputa lor afirmau, că el e om simplu, și pe Nazorei, și multe alte erezíi — a început a strîga către ceice rătăciau, precum să istorisește, zicînd . . . la început era cuvîntul, etc.“

[5]) De vir. ilust. 9: „Joannes novissimus omnium scripsit evangelium, rogatus ab Asiae episcopis, adversus Cerinthum aliosque haereticos, et maxime tunc Ebionitarum dogma consurgens.“

lui Dumnezeu, e vecinic; (1, $_1$ sq. $_{14}$. 20, $_{31}$); prin acest cuvînt dumnezeesc toate s'au făcut (1, $_3$); adevărata cunoştinţă conzistă nu în speculaţiuni filozofice, ci numai credinţa poate cunoaşte misteriile lui Dumnezeu[1]).

c) În urmă autorul întregeşte istoria celorlalţi evangelişti. (Cf. raportul între Ioan şi sinoptici).

Caracterul. Ioan nu avea să lupte cu fariseizmul palestinean, învins prin lucrarea lui Paul, ci cu o clasă de Iudei şi iudeo-creştini dedaţi la speculaţiunile filozofice; apoi cu păgînii şi păgînocreştinii, care subordinau religiunea lui Logos celeia a existenţii absolute, izvorul tuturor spíritelor, atacînd astfel învăţătura despre mîntuirea oamenilor prin Fíul lui Dumnezeu cel întrupat. Trebuinţele împrejurimii sale şi necesitatea luptei contra eventualei falzificări dădură autorului direcţie la alegerea şi dispoziţia materiei. Unul dintre cei mai intimi, Ioan dela început primeşte în inima sa pe Domnul; urmăreşte cu deosebită atenţiune cuvîntările lui Isus şi celece acesta spunea de persoana sa să întipăresc adînc în sufletul lui, de aceea fu în stare a relata fidel şi cu vioiciune. Persoana Domnului este pentru autor de cea mai mare importanţă, şi ceeace acesta zisesă de raportul său către Tatăl şi al celorce îl iubesc formează obiectul espunerii sale, îmbogă-

[1]) Filo ş-a dat multă sîlinţă ca să îmbine filozofía timpului său cu ideile cuprinse în T. V.; iar lăţîndu-să creştinizmul unii voiau pe toate să le uniască dînd astfel naştere la deosebite erezíi. Filozofía învăţa: Există o fiinţă mai înaltă decît toate, ascunsă, unitatea supremă, existenţa curată numită τὸ ὄν. Această existenţă curată n'a putut înrîuri nemijlocit asupra materiei, ce există lîngă ea asămene din veci (ὕλη). Spre a explica crearea lumii s'a primit un şir de emanaţiuni din fiinţa curată, cari gradat au scăzut în spiritualitatea lor apropiindu-să tot mai mult de materie. Întiia emanaţiune e *cuvîntul* (λόγος), suma tuturor emanaţiunilor următoare, numit de Filo şi *al doilea Dumnezeu*. Abia în λόγος căştigă formă dumnezeirea ascunsă, ne'nţeleasă; el e pentru noi Dumnezeu. Din el purced alte 7 emanaţiuni (puteri); din acestea iarăş altele până la *demiurg* (δημιουργός), formatorul lumii, care e o putere de ordinea ultimă, nu cunoaste pe Dumnezeul pur spiritual, vecinic; de aceea e creatura neperfectă, e răul în lume.

Cerint aplică aceasta la creştinizm şi învaţă: a) Lumea nu e creată de Dumnezeul cel prea înalt, ci de o fiinţă subordinată; b) Isus e fíul natural al lui Iosíf şi al Maríei; la botez însă s'a pogorît asupra lui un Eon (spíritul lui Dumnezeu sau Logos) şi împreunat pentru totdeuna cu sufletul lui, prin ce omul Isus a devenit Cristos. La începutul patimilor însă acest Eon l-a părăsît întorcîndu-să în Pliroma, la cel vecinic, de unde venisă. Aceasta era şi învăţătura Nicolaiţilor.

ţînd materialul evangelic existent şi presupuind cunoscute alte întîmplări ale vieţii acestuia din cealalţi evangelişti.[1]) Să'nţelege că icoana astfel zugravită a Domnului şi a împrejurimii sale să deosebí de ceea a sinopticilor, unitatea însă nu e alterată, deoarece deosebirea zace numai în aceea, că toate istorisirile lui Ioan sînt îndreptate mai vîrtos înspre lăuntru, iar întîmplările din afară (la cari a fost martor ocular şi deci sînt cu atît mai vrednice de crezămînt, cf. 1, $_{14}$. 19, $_{35}$. 21. $_{24}$), să iau în considerare întrucît au un înţeles mai adînc, apar tipuri ale unor adevăruri maĭ înalte. Istorisirea e precisă, totdeuna însă predomneşte o tendenţă, care cîteoadtă să îndegetează numai, pregăteşte în cele mai multe cazuri întroducerea la cuvîntările lui Isus. De aceea foarte nimerite sînt cuvintele lui *Clement Alexandrinul*[2]), care numeşte evangelia noastră una *spirituală*.

Cetitorii în evangelie nu să spun apriat; dar considerînd cuprinsul rezultă, că s'a scris pentru cei din apropierea apostolului, adecă creştinii din Efez şi jur, care sînt mai vîrtos de origine elină. De aceea să explică datinile şi cuvintele evreeşti; să vorbeşte cîteodată de Iudei în persoana a

[1]) Să împărtăşesc numai puţîne minuni, mai nicio faptă din Galilea, nicio parabolă despre împărăţía lui Dumnezeu, puţîne gnome etc.; din contra multe cuvîntări foarte lungi, pertractări cu Iudeii etc.

[2]) La *Eus*. H. E. 6, 14: „În urmă totuş s'a hotărît Ioan, dupăce cele trupeşti sînt învederate în celelalte evangelii, îndemnat fiind de cunoscuţi, ca unul ce e purtat de spírit, să compună o evangelie spirituală". *Canonul muratoric:* „Joannes ex discipulis cohortantibus condiscipulis et episcopis suis dixit: Conjejunate mihi hodie triduo et quid cuique fuerit revelatum alterutrum nobis enarremus. Eadem nocte revelatum Andreae ex apostolis ut recognoscentibus cunctis (cf. Io. 21, $_{24}$) Joannes suo nomine cuncta describeret". *Ieronim:* „Joannes quum esset in Asia, et jam tunc haereticorum semina pullularent... coactus est ab omnibus paene tunc Asiae episcopis et multarum ecclesiarum legationibus, de divinitate Salvatoris altius scribere" (Prooem. in Matth.). *Augustin:* „Ceteri tres evangelistae tamquam cum homine Domino in terra ambulant et de divinitate eius pauca dixerunt; istum autem quasi piguerit in terra ambulare, sicut in ipso exordio sui sermonis intonuit, erexit se non solum super terram et super omnem ambitum aeris et coeli, sed super omnem etiam exercitum angelorum omnemque constitutionem invisibilium potestatum et pervenit ad eum, per quem facta sunt omnia, dicendo: In principis erat verbum... Huic tantae sublimitati principii etiam cetera congrua praedicavit et de Domini divinitate quomodo nullus alius est locutus; hoc eructabat, quod biberat. Non enim sine causa de illo in isto ipso Evangelio narratur, quia et in convivio super pectus Domini discumbebat. De illo ergo pectore in secreto bibebat; sed quod in secreto bibit in manifesta eructavit" (Tractatus in Joann. 36).

treia;[1]) deşí nu sînt cu totul daţi uitării, deoarece să dovedeşte, că unele profeţíi s'au împlinit.[2])

Acest cerc de cetitori nu să mai poate restrînge în înţelesul, că evangelia ar fi scrisă numai pentru ceice aveau cultură filozofică, deşí nu să poate tăgădui, că caracterul e mai mult speculativ ca al sinopticilor. Noi ştim, că Paul petrecusă mai multă vreme în aceste ţinuturi, apoi vine Ioan. Aceştia vor fi introdus pe creştini în cele mai profunde adevăruri ale creştinizmului făcîndu-i cunoscuţi şi cu terminología corespunzătoare, ceeace rezultă mai vîrtos de acolo, că Paul însuş în epistola către Efezeni şi Coloseni să foloseşte de termini, ce exprimă idei mai înalte, fără a-i explica.[3])

Timpul compunerii. Din cap. 21, $_{19}$ rezultă, că evangelia s'a scris după moartea lui Petru, fiindcă explică înţelesul profeţíei lui Isus. Considerînd, că Ioan a venit în părţile Aziei mici abia după depărtarea lui Paul; că în evangelie să vorbeşte de stările din Palestina ca de unele străine — ceeace dovedeşte că Ioan de mult nu mai era acolo; că în evangelie să află claritate, profunditate, linişte şi perfecţiune, ce presupun că între cele petrecute până la scriere a trecut timp mai îndelungat, urmează, că evangelia s'a scris după risipirea Ierusalímului, între anii 80—90 d. Chr.[4]) Cu aceasta e în deplin acord tradiţia cea mai veche: *Irineu,*[5]) *Clement Alexandrinul*[6]) *Origen,*[7]) *Eusebie,*[8]) *Epifane,*[9]) *Ieronim,*[10]) etc.

[1]) La cap. 1, $_{39}$ să explică *rabbí*; v. 42: *Mesía* cf. 4, $_{25}$; v. $_{43}$: *Chifa*; 2, $_{6}$ datina curăţîrii la Iudei; 4, $_{9}$ ura neîmpăcată între Iudei şi Samarineni; 5, $_{2}$ lacul Betezda; 19, $_{40}$ presupune că cetitorii nu cunosc feliul înmormîntării la Iudei; 2 $_{13}$; 5, $_{1}$; 6, $_{4}$; 7, $_{2}$ sărbătorile mari să numesc: ale Iudeilor; sub Iudei să'nţeleg cîteodată duşmanii lui Isus, cf. 7, $_{13}$; 9, $_{22}$; 15, $_{25}$ etc.

[2]) Cf. 2, $_{17}$; 12, $_{14}$ sq. $_{37}$, sq. $_{39}$, sq. 19, $_{24 \cdot 28 \cdot 36 \cdot 37}$; sau în cuvîntări: 13, $_{18}$; 15, $_{25}$; 17, $_{12}$.

[3]) Mărturíile despre cetitori şi anza la scriere, vezi pag. 185 obs. 2.

[4]) Cap. 11, $_{18}$ să vorbeşte de depărtarea Betaníei dela Ierusalím; 18, $_{1}$ de grădina dincolo de Chidron; 19, $_{41}$ de grădina în care a fost înmormîntat, ca de locuri şi stări din trecut. Aceasta să arată şi prin deasa întrebuinţare a imperfectului *era* (prelîngă care stă foarte bine 5, $_{2}$). Risipirea Ierusalímului însă trebue să să fi întîmplat cam demult, căci de impresia ce aceasta catastrofă a făcut-o, nu e nicio urmă.

[5]) Adv. haer. 3, 1 (la *Eus.* H. E. 5, $_{8}$): „Apoi (adecă după sinoptici) Ioan învăţăcelul Domnului, care şi pe pieptul lui a stat, şi el a publicat o evangelie, precînd trăia în Efezul Asiei.“

[6]) La *Eus.* H. E. 6, 14 cf. pag. 185 obs. 2.

[7]) La *Eus.* H. E. 6, 25 cf. pag. 170 obs. 2. şi pag. 171 obs. 4.

[8]) H. E. 3, 24: „Zic că Marcu şi Luca publicaseră deja evangeliile lor, iar Ioan în acel timp a petrecut cu predica nescrisă, a venit însă şi la scriere din cauza următoare etc.“

[9]) Haer. 51, 12. zice că Ioan a scris evangelia după al 90. an al vieţii sale, dupăce s'a re'ntors din Patmos.

[10]) De vir. ill. 9, vezi pag. 184 obs. 2.

Locul compunerii. Din cele espuse ştim, că evangelia s'a scris afară de Palestina, iar Ioan petrece timpul din urmă al vieţii sale mai vîrtos în Efez, unde a şi scris-o după *Irineu*[1], *Clement Alexandrinul*,[2]) *Origen*,[3]) *Eusebie*,[4]) *Ieronim*,[5]) etc.; apoi traducerea siriană şi coptică. În unele manuscripte să află postscriptul: „S'a scris greceşte în Efez, 30 de ani după înălţarea Domnului, sub împăratul Domiţian."

Faţă cu aceste mărturíi cade ceeace scriu *Pseudo-Hippolytus* (De XII apost. Opp. ed. Fabricius, app. p. 32), *Teofilact*[6]) şi unele manuscripte: „S'a edat după 32 de ani dela înălţarea lui Cristos, Dumnezeul nostru, pe inzula Patmos", ce s'a născut numai din o schimbare cu locul compunerii Apocalipsei. *Sinopsa s. Scripturi* îmbină aceste 2 date şi zice, că evangelia s'a compus în Patmos, dar s'a publicat în Efez.

Izvoarăle. La acest evangelist nu poate fi vorba de izvoară, ca d. e. la Marcu ori Luca. Ioan e nedespărţît de Mîntuitorul, iar din cele auzîte şi văzute istoriseşte ceeace corespundea mai bine scopului său. El deci nu trebue să împrumute materialul de alt undeva, ci să-ş aducă numai aminte; apoi, dupăce toate aceste (fapte şi cuvîntări) prin şirul anilor trecuseră procesul sistemizării, le dădu forma ce exprimă mai bine ideia sa despre Isus.

Autenticitatea. Pentru aceasta să aduc dovezi *esterne* şi *interne.* a) La sfîrşitul evangeliei să zice, că învăţăcelul pe care iubia Isus (21, $_{24}$) a scris cele premergătoare. De acest învăţăcel să vorbeşte mai adese în evangelie (13, $_{23}$. 18, $_{15}$. 19, $_{26}$. $_{35}$. 20, $_{2}$. 21, $_{20}$) şi după tradiţia unanimă a bisericii este Ioan. Între scriitorii vechi ai bisericii *Clement Romanul* nu poate fi adus ca mărturíe, deoarece pare a fi cel puţîn contimporan cu evangelia, dacă n'a trăit mai nainte; aşa să are şi cu epistola lui *Barnaba*, care cunoaşte evangelia[7]), deşí unii critici afirmă, că datează de sub Adrian; aceeaş să susţîne apoi de păstorul lui *Herma* (pela 140—150). La *Ignatie*[8])

[1]) [2]) [3]) [4]) Vezi pag. 186 obs. 5—8.

[5]) Prooem. in Matth. cf. pag. 185 obs. 2.

[6]) Prooem. in Joann.; in Matth.

[7]) Cristos să numeşte *poarta* şi *întrarea la Tatăl* (Sim. 9, 12 cf. Io. 10, $_{7}$. $_{9}$; 14, $_{6}$), iar *„ţîne poruncile şi nu vor fi grele"* (Mand. 12, 3) aduc aminte de 1. Io. 5, $_{3}$.

[8]) Ad Philad. 7. 9 cf. Io. 3, $_{8}$. 10, $_{7, 9}$; ad Magn. 1 etc. să numeşte diavolul *stăpînul veacului acestuia*, cf. Io. 12, $_{31}$; ad Rom. 7 cf. Io. 6, $_{48}$. $_{51}$. $_{53}$—$_{55}$; ad Trall. 8 cf. Io. 6, $_{51}$.

aflăm raportări directe la evangelie. *Policarp*[1]) a primit un cuvînt din 1. Io. 4, 4; iar autorul epistolei către *Diognet* (probabil sub Traian) în cap. 11. vorbeşte de Logos, arătarea şi lucrarea lui cu cuvinte luate din evangelie. *Papía* (după Eusebie, H. E. 3, 39) întrebuinţază epistola întîia a lui Ioan, care stînd în strînsă legătură cu evangelia dovedeşte autenticitatea acesteia. Dela mijlocul veacului al doilea ortodocşi şi eterodocşi cunosc învăţătura lui Ioan folosînd expresiuni ce întîmpinăm mai vîrtos la acest autor. *Iustin Martirul*[2]) în scrierile sale face deasă întrebuinţare de evangelia lui Ioan; apoi *Melito dela Sardes*,[3]) *Atenagora*,[4]), *Apollinaris*[5]), epíscopul Ierapolei, iar *Policrat dela Efez* (Eus. 5, 24) avînd în vedere Io. 13, $_{23}$ sq. 21, $_{20}$ numeşte pe autor *celce s'a răzimat de pieptul Domnului*. Cel dintîi aminteşte numele autorului *Teofil*[6]), al 6. epíscop al Antiohíei (dela 167): „De aceea vă

[1]) Ad Phil. 7. zice: „Căci care nu mărturiseşte pe Isus Cristos, că a venit în carne, e anticrist."

[2]) Acesta venisă în călătoriile sale la Alexandría, Efez, şi Roma. El zice apriat că memoarele apostolilor (cari să numesc evangelii, Apol. I, 66), ce a folosît, să cetesc la cultul dumnezeesc împreună cu scrierile profeţilor (Apol. I, 67). Aceste evangelii sînt scrise parte de apostoli, parte de soţii lor (c. Tryph. 103), sub cari fără îndoială a înţeles cele sinoptice — folosînd mai vîrtos pe Matei, apoi Luca, mai puţin pe Marcu —, dar şi Ioan e subînţeles, căci n'ar vorbi de autorii apostoleşti. El citează Apol. I. 61: „Căci şi Cristos zice: de nu vă veţi renaşte, nu veţi întra în împărăţía ceriurilor. Iar dupăce cei odată născuţi nu mai pot întra în pîntecele mamei lor, e învederat", cf. Io. 3, $_{3}$—$_{5}$; Apol. I, 6 cf. Io. 4 $_{24}$; *dela naştere*, Apol. I. 22; c. Tryph. 69. cf. Io. 9, $_{1}$; c. Tryph. 63 cf. Io. 1, $_{13}$; 88 cf. Io. 1, $_{20}$; Apol. I, 52 (c. Tryph. 14 32) cf. Io. 19, $_{32}$, la Zah. 12, $_{10}$.

[3]) Pitra a găsit şi edat un *Melitonis Clavis* latinesc (*Eus.* H. E. 4, 26), în care să face provocare la Io. 12, $_{24}$. 15, $_{5}$. 6, $_{54}$. Dar s'a dovedit că această Clavis nu e opul lui Melito, ci un glosar de mai tîrzíu. Melito vorbeşte însă altundeva de lucrarea de 3 ani a lui Isus, ceeace putea zice numai cunoscînd evangelia lui Ioan (cf. Otto, Corp. Apol. IX. p. 415).

[4]) Legatio pro Christ. cap 10 cf. Io. 1, $_{3}$. $_{17}$. $_{21}$—$_{23}$. Să mai poate aici compara şi epistola comunelor din Vienna şi Lugdunum (Eus. 5, 1, pela an. 175—80), în care Io. 16, $_{2}$ să citează ca cuvintele Domnului, iar spíritul să numeşte Paraclet.

[5]) Face aluziune întrun fragment din cronica pascală (edat de Dindorf) la Io. 19, $_{34}$ (străpungîndu-i-să coasta, ce a curs din coasta lui, cele 2, apa şi sîngele, au fost curate: cuvîntul şi spíritul"); iar în alt fragment presupune că cele 2 evangelii, cari au aceeaş autoritate, nu-şi pot contrazice („părerea lor e că nu e consunare cu legea şi că evangeliile ş-ar contrazice".) Aici e vorba adecă de ceice afirmau, că după Matei Isus a reposat în 15 Nisan, ce Apollinaris nu voia să conceadă, deoarece după Ioan ziua morţii e 14. Nisan, şi aşa după aceia evangeliile vin în contrazicere. Dacă evangelia lui Ioan n'ar fi fost recunoscută de canonică, erumpînd această ceartă, nime nu să provoca la ea.

[6]) După *Ieronim* (De vir. ill. 25 şi Epist. 151. ad Algasiam) acesta a scris şi un comentar pela 170 asupra evangeliilor, tractîndu-le armonico-sinoptice, deci

vor învăța pe voi sîntele Scripturi și toți cei purtați de spírit, între care Ioan zice: La început etc.“ (ad Autolyc. 2, 22). Mai departe să află evangelia în *Canonul muratoric,* în *Peșito* și *Itala.* Deosebită importanță are mărturía lui *Irineu:* „Ioan, învățăcelul Domnului, care și de pieptul lui s'a răzîmat, încă a publicat o evangelie“ (Eus. H. E. 3, 25). Învățăcelul lui Policarp nu putea zice așa ceva, dacă nu i-ar fi spus învățătorul său, că Ioan e autorul evangeliei. Dela sfîrșitul veacului al 2. și începutul veacului al 3. în biserică domnește deplină siguranță cu privire la autenticitatea acestei scrieri. *Clement Alexandrinul* tractează evangeliile ca „predate noauă“ (Strom. p. 465; în Hypotyp. la Eus. H. E. 6, 14) și aminteşte înșirarea evangeliilor după tradițiunea celor bătrîni; *Tertulian,*[1]) *Ipolit;*[2]) iar la cei 2 critici din acele timpuri, *Origen*[3]) și *Eusebie*[4]), e hotărît caracterul canonic, numărîndu-o cel din urmă la omologumene.

Afară de sfera bisericii evangelia încă e cunoscută. În veacul al 2. *Omilíile clementine;*[5]) *Ofiții* să provoacă după Epifane (Haer. 37, 7) la Io. 3, $_{14}$; *Basilíde*[6]) o cunoaște — deși unii critici susțin, că ceeace cunoaștem nu e sistemul său ci al școalei; *Valentin*[7]) și *Valentinianii,* care din urmă după Irineu[8]) au întrebuințat foarte mult evangelia, ba după Tertulian (De praescript. 38) întreg sistemul e scos din ea. Din această școală a ieșit și întîiul comentar la evangelie, de *He-*

să pare, că a compus o armonie la cele 4 evangelii („Theophilus . . . qui quatuor evangelistarum in unum opus dicta compingens ingenii sui nobis monumenta reliquit, haec super hac parabola (economul nedrept) in suis commentariis est locutus“).

1) Adv. Marc. 4, 3: „Connititur ad destruendum statum eorum evangeliorum quae propria et sub apostolorum nomine eduntur, vel etiam apostolicorum, ut scilicet fidem, quam illis adimit, suo conferat“.

2) Pela 250 a compus o apologíe dovedind autenticitatea evangeliei lui Ioan, dar numai titlul e cunoscut.

3) La Eus. H. E. 6, 25 numără evangelia aceasta la acele evangelii, care singură sub cer e recunoscută în întreaga biserică.

4) H. E. 3, 25.

5) 19. 22 cf. Io. 9, $_{2.\ 3}$; 3, 5 să află un citat din Io. 10, $_{9.\ 27}$; iar la 11, 26 cf. Io. 3, $_{3}$.

6) Philosophum. 7, 22. 27 cf. Io. 1, $_{9}$. 2, $_{4}$.

7) În învățătura despre Logos să află expresiuni ca *început, unulnăscut, vieață, har. Tertulian* (De praescript. 36) afirmă, că acesta întemeind școala n'a lăpădat cărțile canonice, ci numai le-a întrebuințat rău — deci și evangelia de față.

8) Adv. haer. 3, 11, 7 numește pe Valentini: „Qui a Valentio sunt eo, quod est secundum Joannem, plenissime utentes“. Aceasta rezultă și din Philosophum. lui *Ipolit* 6, 32. 6, 35, unde Valentinianii să provoacă la Io. 10, $_{8}$ ca la cuvintele lui Isus.

racleon.[1]) Contimporanul său, *Ptolomeu*[2]) (învăţăcel al lui Valentin, pela 150) citează Io. 1, $_{3}$ ca cuvintele apostolului şi — după Irineu (Adv. haer. 1, 8, 8) — luînd unele propoziţii din prolog, pe cari le atribue lui Ioan — a alcătuit învăţătura sa despre Eoni. *Teodot,*[3]) *Naassenii*[4]) şi *Peraţii*[5]) încă o folosesc; iar *Marcion*[6]) (contimporan cu Valentin) avea la început aceleaşi evangelii ca şi biserica, dar mai tîrzíu (sistemul său e alcătuit înainte de 140) lăpădà evangelia lui Ioan, deoarece pentru Gal. 2. credea, că şi acesta să numără între iudaizanţi. *Tatian,*[7]) învăţăcelul lui Iustin, citează din evangelie, ba pe timpul său pare că era hotărît numărul evangeliilor ce să cetiau în biserică. *Montaniştii* veacului al 2. întrebuinţază locuri din evangelie în învăţătura lor despre Paraclet. *Celz*[8]) vorbeşte de Logos şi dă lui Cristos predicate ce să află numai la Ioan. Numai *Alogii,* din motive dogmatice, lapădă evangelia atribuindu-o lui Cerint (contimporan apostolului Ioan), ceeace dovedeşte tocmai vechimea acestei scrieri.

b) În întreg cuprinsul evangeliei nu să află ceva ce ar contrazice altor relatări din veacul întîi creştinesc. Autorul cunoaşte în detail Palestina şi toate aşăzămintele evreeşti pe timpul apostolilor; persoanele active corespund întru toate adevărului, ce dovedeşte că scriitorul le-a văzut cu ochii săi.

[1]) *Origen,* Comment. in Joann. a păstrat unele fragmente.

[2]) Epistola ad Floram, la *Epifane,* Haer. 33, 3.

[3]) El are Io 1, $_{1 \cdot 4 \cdot 9}$ 6, $_{51 \cdot 56}$ etc.; vezi Hug l. c. p. 52 sq.

[4]) [5]) Apar în Philosophum. ca cei mai vechi gnostici (sînt secte de ale Ofiţilor); iar în scrierile lor să află locuri mai mult ori mai puţin literal împrumutate din evangelie. Aşa 5, 7 p. 148 cf. Io. 3, $_{6}$; 5, 8, p. 150 cf. Io. 1, $_{3 \cdot 4}$; p. 152 cf. Io. 2, $_{11}$. 6, $_{53}$; p. 154 cf. Io. 8, $_{21}$. 13, $_{33}$; p. 156 cf. Io. 10, $_{9}$; p. 158 cf. Io. 6, $_{44}$; 5, 9 p. 166 cf. Io 4, $_{21}$ sq.; p. 172 cf. Io. 9, $_{1}$. 1, $_{9}$; 5, 12, p. 178 cf. Io. 3, 17; 5, 16 p. 192 cf. Io. 3, $_{14}$; p. 194 cf. Io. 1, $_{1}$ sq.; 5, 17, p. 196 cf. Io. 8, $_{44}$; p. 198 cf. Io. 10, $_{7}$.

[6]) *Tertulian,* Adv. Marc. 4, 3 cf. pag. 189 obs. 1.; iar De carne Christi să rosteşte astfel: „Si scripturas opinioni tuae resistentes non de industria alias rejecisses, alias corrupisses, confudisset te hinc evangelium Joannis“ (cap. 3).

[7]) Oratio ad Graecos (pela 170) cap. 5: *„Dzeu era întru început“*; ibid. *„Cuvîntul întru început s'a făcut“* cf. Io. 1, $_{1}$ sq.; cap. 13: *„Şi aceasta este ce s'a zis: Întunericul n'a primit lumina“* (Io. 1, $_{5}$; aşadar să citează ca un loc al s. Scripturi); cap. 19: *„Toate printrînsul şi afară de dînsul nimica nu s'a făcut“* cf. Io. 1, $_{3}$; cap. 4. cf. Io. 4, $_{24}$. Diatessaronul (după *Teodoret,* Haeret. fab. 1, 20) e un extras din cele 4 evangelii omiţîndu-să genealogíile şi celece arătau, că Cristos să trage din sămînţa lui Davíd. Dionisie Bar-Salibi, epíscop iacobin din veacul al 13. zice, că Diatessaronul lui Tatian începea cu: la început era Cuvîntul şi istoriseşte, că Efrem Sirul ar fi comentat acest Diatessaron (Assemani, Bibl. orient. I, p. 57 sq. II, p. 159).

[8]) La *Origen* c. Celsum 1, 67 cf. Io. 2, $_{18}$ sq.; 2, 36 cf. Io. 20, $_{27}$.

Istorisirile sînt precise, clare, încît nu să poate presupune, că unul mai tîrzíu să le fie născocit făr a avea soartea altor producte din literatura apocrifă. În urmă numele lui Petru să află de 33 de ori, iar al Zebedeizilor să evită cu intențiune; nici nu să deosebesc cei 2 Ioan unul de altul prin un atribut, cum să întîmplă la cei 2 Iuda, deși Botezătorul să amintește de 19 ori[1]).

Necunoașterea autenticității acestei evangelii din partea Alogilor[2]) rămîne faptă izolată până în veacul al 18., cînd englezul Evanson la 1792 o reînoiește urmîndu-i apoi unii învățați germani, îndeosebi școala din Tübingen. Bruno Baur (1840) zice, că evangelia a 4. e scriere tendențioasă, anume aci să accentuează autoritatea anonimului, lui Ioan, față de aceea a lui Petru; iar Christian Baur (1848) susține, că în biserica primitivă existau până în veacul al 2. contrastele între creștinizmul iudaist și cel reformator al lui Paul. Scrierea lui Ioan voiește să șteargă acest contrast și atingînd numai unele cestiuni din veacul al 2. — montanizmul, gnoza, învățătura despre Logos, certele pascale — fără de a întra mai adînc în ele, ridică diferențele la unitate mai înaltă întemeind astfel biserica catolică. Să 'nțelege, că pentru a susține acestea și alte conjecturi — făcute de aderenții școalei — trebuiau dovezi, și de aceea atacară autenticitatea din următoarele motive:

[1]) Foarte potrivite sînt cuvintele lui Credner (Einleitung I, 208): „Dacă n'am
avea nici o știre despre autorul evangelei a 4., care în scriere nu să numește pe sine nici-
unde: totuș din motive interne, cari sînt în evangelie, ar trebui să deducem, că este
Ioan. Limba are un caracter deosebit, istorisirea este vioaie și intuitivă; datele sînt pre-
cise și hotărîte; ceva extraordinar este cum să vorbește de Botezătorul și de fíii
lui Zebedei; scriitorul dovedește o deosebită dragoste și intimitate cătră Isus, cari
ajung mai până la entuziazm; întreaga istorisíre fiind ideal dispusă are un farmec
ce captivează; evangelia începe cu reflexiuni filozofice. Toate acestea să întrunesc
însă la Ioan, care era din Palestina, martor ocular al tuturor întîmplărilor, apostol,
învățăcelul iubit al lui Isus, pe care acesta l'a legat de sine cu totă puterea în-
vățăturii sale cerești, care s'a răzîmat de pieptul lui Isus, a stat sub crucea ace-
stuia și care petrecînd mai apoi în Efez nu numai a fost atras de speculațiunea
filozofică, ci între Grecii verzați în filozofíe s'a și știut afirma". Asămene și O.
Krabbe: „Dacă n'am ști cine e autorul evangeliei a 4. și dacă n'am avea nicio
mărturíe esternă, apoi din impresiunea ce o face întregul ...... am trebui să de-
ducem, că poate fi compusă numai de un martor ocular, care a văzut mărirea
Fíului lui Dumnezeu .... de acel învățăcel, care s'a răzîmat de pieptul Domnului"
(Vorlesungen über das Leben Jesu pag. 45).

[2]) Epifane (Haer. 51, 3): „Dupăce nu primesc cuvîntul vestit de Ioan, să
numesc Alogi". Ei au făcut aceasta însă din opoziție față de Montaniști și să pare,
că erau monarhiani ebionitici sau dinamici. Identici cu aceștia sînt aceia despre
care zice *Irineu* (Adv. haer. 3, 11): „Alii vero, ut donum spiritus frustrentur, quod
novissimis temporibus secundum placitum Patris effusum est in humanum genus,
illam speciem non admittunt, quae est secundum Joannis evangelium, in qua Pa-
racletum se missurum Dominus promisit; sed simul et evangelium, et propheticum
reppellunt spiritum".

a) Limba e mai curată decît în celelalte scrieri ale T. N., ce nu să poate presupune dela Ioan, care fusesă mai nainte pescar. Noi însă știm cît de lățită era în acele timpuri limba și cultura grecească în Palestina; mai departe Ioan petrece timp îndelungat în Azia mică, unde chiemarea sa i-a impus să să familiarizeze și mai bine cu această limbă.

b) E de neînțeles ca un pescar să să avînte la idei așa sublime lăpădîndu-să de particularizmul iudaic și trecînd la univerzalizmul creștin. Creștinizmul la început și în decursul istoriei a produs însă multe schimbări, ce să arată în evangelia noastră și la sinoptici zicîndu-să, că spíritul lui Cristos va preface natura omenească și va lumina spíritele.

c) Cristos vorbește în această evangelie altcum ca în celelalte 3. La sinoptici să folosește el mai vîrtos de parabole și gnome scurte, e mai poporal, nu să abate întru nimic dela datina altor învățători; iar aici ni să înfațișază icoana mai eterică a Mîntuitorului, care e numai spírit; cuvîntările lui au un ce mistic și gnoză; nu are nicio trăsătură națională, simplă și mărginită. Aceasta e adevărat; dar noi trebue să știm, că în Cristos s'a arătat Dumnezeu deplin, și deci fiecare autor după individualitatea sa a reflectat ceva din o icoană a Mîntuitorului. Sinopticii văd mai mult lucrarea lui esternă, Ioan mai mult partea mai înaltă, spirituală; deși nu să poate tăgădui, că și la Ioan aflăm parabole (asămănarile despre viță; păstorul cel bun etc.), sentințe scurte (Io. 13, $_{16.\ 17}$; 12, $_{24}$—$_{26}$. cf. Mt. 10, $_{39}$), propuneri ce samănă cu predica de pe munte (Io. 14, $_{23}$—16, $_{16}$), iar la sinoptici urme de metoda mistico-dialectică a lui Ioan (Mt. 6, $_{22}$ sq.; 8, $_{22}$.; 11, $_{25}$ sq.; 16, $_{6}$ sq.; 22, $_{41}$ sq.; Lc. 10, $_{25}$) Cu aceasta stă în legătură afirmarea, că Ioan ne înfățișază pe Cristos ca pe un Dumnezeu, iar sinopticii ca pe un om. Dar și la sinoptici să arată raportul lui Cristos către Tatăl (Mt. 9, $_{2}$ sq. cf. Mc. 2, $_{3}$ sq.; Lc. 5, $_{18}$ sq.; Mt. 11, $_{27}$ cf. Lc. 10, $_{22}$; Mt. 22, $_{41}$ sq. cf. Mc. 12, $_{35}$ sq. Lc. 20, $_{41}$ sq.; Mt. 28, $_{18.\ 20}$ cf. Mc. 16, $_{15}$ sq.): deci nu există contrast între aceștia și celalalt, ci fiecare scrie evangelia observînd punctul său de vedere.

d) Nu să poate ca Ioan să fie ținut în minte atîta timp niște cuvîntări așa lungi cum sînt cele cuprinse în evangelie. Esperința ne învață însă, că ne aducem foarte bine aminte de lucruri cari ne-au impresionat deosebit. Ioan — neconsiderînd ajutorul supranatural la scriere — între învățăcei era mai dispus a primi și păstra idei speculative sau mistice. De altă parte nici nu să afirmă, că cuvîntările Mîntuitorului sînt tractate literal cum au fost rostîte, ce ar fi și cu neputință, pentrucă Isus a vorbit în altă limbă; apoi s'au scris ele mai tîrzíu decum au fost ținute; în urmă și sinopticii relatează în formă mai liberă cuvîntări mai lungi de ale lui Isus.

e) Autorul nu e de naționalitate evreu, ce rezultă din modul cum vorbește de Iudei. E drept, că vorbește de aceștia în persoana a 3. (1, $_{19.}$ 2, $_{6.\ 13.\ 18.\ 20.}$ 3, $_{1}$ etc.), ceeace să explică din împrejurarea,

că scrie mai vîrtos pentru păgîni, şi Iudeii pe atunci nu mai formau naţionalitate. Ţinuta acestora aduce cu sine, că şi ca duşmani, tot astfel să să numiască, de unde să explică şi 8, $_{17}$. 10, $_{34}$. 15, $_{25}$. Autorul cunoaşte foarte bine datinele (3, $_{25}$), religia evreească (3, $_{25}$. 7, $_{22}$. 9, $_{2}$. $_{22}$. $_{34}$); numai un iudeu poate avea idee aşa lămurită de mielul pascal (19, $_{36}$); pune mare pond pe alegerea lui Israíl (1, $_{11}$. 4, $_{22}$); ştie locul dat de Iacob lui Iosíf (4, $_{5}$. $_{6}$); aminteşte poarta oii în Ierusalím şi lacul Betezda (5, $_{2}$), vistiería (8, $_{20}$); timpul cînd să sărbează sînţirea templului (10, $_{22}$), stoa lui Solomon (10, $_{23}$), rîul Chidron (18, $_{1}$).

f) Să află greşeli istorice, geografice. 1, $_{28}$ să aminteşte o Betanía, de care să deosebeşte cea aproape de Ierusalím (11, $_{18}$ cf. 11, $_{1}$. 12, $_{1}$ cf. Mt. 21, $_{17}$. 26, $_{6}$. Mc. 11, $_{1}$. 14, $_{3}$. Lc. 19, $_{29}$. 24, $_{50}$). Un loc cu acest nume dincolo de Iordan nici Origen n'a găsît şi el a făcut conjectura, că trebue să fie Betabara. Noi ştim însă, că mai multe cetăţi în Palestina au acelaş nume, ceeace află loc şi aici (Betlehem în Iuda şi Efraím etc.). 4, $_{5}$ să vorbeşte de *Sihar,* care după unii e Sihemul şi ar fi numai un nume de batjocură, caracterizîndu-l ca *minciună* (ceeace însamnă *şeker* שֶׁקֶר) sau *beţiv* (dela şicor, שִׁכֹּר). Mai probabilă este însă părerea, că e un sat aproape de Sihem, ce să întăreşte şi prin adausul „numit“ (azi există aci satul *Askar*). În urmă 11, $_{51}$. 18, $_{13}$ să zice, că Caiafa era arhiereul acelui an, ceeace e un neadevăr istoric, deoarece după Iosíf Flaviu (Antiq. 18, 2, 2. 4, $_{3}$) acesta a fost 10 ani arhiereu. Aici să observă, că autorul nu spune că a fost numai acest an, cum nu să afirmă aşa ceva nici Lc. 3, $_{1}$. $_{2}$.

g) Între Ioan şi sinoptici există divergenţe, chiar contraziceri. După aceştia Mîntuitorul lucră 1 an, mai mult în Galilea, iar după Ioan călătoreşte el mai demulteori la Ierusalím şi petrece mai mult timp în Iudea (2, $_{13}$. 5, $_{1}$. 7, $_{10}$. cf. 6, $_{4}$. 7, $_{1}$), pănăce de nişte paşti e prins şi răstîgnit (18, $_{28}$ sq.). Din locurile citate să vede, că lucrarea lui Isus cuprinde cel puţîn 3 paşti, deci cam 3 ani. Dar niciunde nu să zice la sinoptici, că Isus numai atîta timp a lucrat; apoi celece ei istorisesc e cu neputinţă să să fi petrecut numai întrun an. Mai departe să afirmă, că sinopticii ne înfăţişază pe Isus ca pe un făcător de minuni, iar după Ioan ţîne el cuvîntări de cuprins metafizic. Fiecare evangelist înfăţişază pe Mîntuitorul după scopul ce-l urmăreşte; chiar de Ioan nu să poate susţînea, că ar despreţuí minunile, deoarece la dînsul aflăm minuni, pe cari ceialalţi nu le au (2, $_{1}$ sq. 9, $_{1}$ sq. 11, $_{1}$ sq.); iar în cuprinsul cuvîntărilor la sinoptici şi Ioan nu să poate dovedi o contrazicere, ci caracterul lor e dat prin deosebirea anzei şi a auzitorilor.[1])

[1]) Sinopticii încă îndegetează, că Isus a fost activ în Iudea, ceeace rezultă din primirea ce-i să face, cînd întră în Ierusalím (Mt. 21, $_{1}$ sq.), din vaietele asupra acestui oraş (Mt. 23, $_{37}$), prietenía cu família lui Lazar (Lc. 10, $_{38}$ sq. Mt. 26, $_{6}$ sq. cf. Io. 12, $_{1}$ sq.) şi cu Iosíf din Arimatea (Mt. 27, $_{57}$ sq.). În privinţa învăţăturii: atotştiinţa lui Isus să arată Mt. 9, $_{14}$. 16, $_{8}$. $_{16}$ sq., în care loc din

h) Să zice mai departe că evangelia să amintește abia de *Irineu,* care nu e mărturíe sigură, precînd *Ignatie, Policarp, Papía* (învățăceii nemijlociți ai lui Ioan) nu să provoacă la ea. În privința aceasta vezi cele espuse la autenticitate; iar de Papía știm, că din opul lui avem numai fragmente; apoi nici nu e sigur, în ce legătură vorbește el de Matei și Marcu și să poate, că n'a avut ocaziune a scrie ceva și de Ioan. În urmă

i) să provoacă contrarii la certele din veacul al 2. în privința sărbării paștelor. Quartodecimanii în Azia mică sărbau paștele în 14 Nisan, întărind această datină cu exemplul lui Ioan (Policarp la Eus. H. E. 5, 24 și Policrat ibid.). Dacă această datină să bazează pe autoritatea lui Ioan — zic contrarii autenticității — atunci el n'a putut scrie evangelia a 4., deoarece aceasta consună cu ceeace cunoaștem din sinoptici despre cina cea din urmă a Mîntuitorului și despre moartea lui; iar evangelistul nostru relatează [13, $_{1}$. 18, $_{28}$. 19, $_{14}$], că Isus în 13 Nisan a ținut cina de pe urmă și în 14 a fost răstîgnit. Aici observăm, că cearta nu privia înțelesul sărbării și ideea ei dogmatică, în care puncte consună biserica din Azia mica cu occidentul, ci era vorba numai de ziua, în care să să țînă ea, observînd biserica din Azia mică ciclul sărbătorilor evreești. Dar nici nu să poate dovedi, că cei din Azia mică de aceea sărbau atunci, pentrucă Cristos în această zi a mîncat pasca și a așăzat s. euharistíe, ci ei o sărbau astfel, pentrucă în această zi Cristos a murit și prin moartea sa a devenit adevăratul miel pascal, al cărui tip fusesă cel mozaic [1. Cor. 5, $_{7}$. Io. 16, $_{36}$.].

Întregitatea. Unii critici consideră pericopa din cap. 7, $_{53}$—8, $_{11}$ de neautentică, iar din mărturíile existente nu să poate ajunge la rezultat pozitiv, fiind multe pentru şi multe contra autenticităţii. Acest loc nu să află în cele mai vechi şi mai însămnate manuscripte (A. B. C. L. T. X. *Δ*. א), între cari unele sînt aici defectuoase[1]), altele (L. *Δ*) au loc gol, asterisc sau obel;[2]) iar altele în urmă îl au (între altele D. F. G. H. K. M. U.); apoi lipseşte în *traducerea siriană, coptică, armeană* şi *gotică,* dar să află în cea *arabă, perzască, etiopiană, Itala* şi *Vulgata.* Asămene nu să află la unii scriitori

urmă primeşte mărturisírea lui Petru, că e Fíul lui Dumnezeu; Mt. 25, $_{31}$ sq. prevesteşte venirea lui la judecată, cf. 26, $_{64}$; Mt. 28, $_{18}$. $_{20}$ are el cea mai mare putere asupra făpturilor. Există consunare între sinoptici și Ioan chiar în detailuri. Io. 2, $_{19}$ cf. Mt. 26, $_{61}$; 4, $_{36}$ cf. Mt. 9, $_{37}$. 5, $_{16}$. sq.; ținuta lui Isus față de Sabat sa istoriseşte ca Mc. 2, $_{23}$ sq. Mt. 12, $_{8}$; 10, $_{16}$ după obiect cf. Mt. 22, $_{1}$ sq. deși în altă formă; 13, $_{16}$. 15, $_{20}$ cf. Mt. 10, $_{24}$, dar în altă formă și legătură; 16, $_{2}$ cf. Mt. 24, $_{9}$; 13, $_{20}$ cf. Mt. 10. $_{40}$ (dar în altă legătură); 12, $_{25}$ cf. Mt. 10, $_{39}$; 20, $_{23}$ cf. Mt. 16, $_{19}$ (aici să dădusă numai lui Petru).

[1]) Cod. A. lipsește 6, $_{50}$—8, $_{52}$; C. dela 7, $_{3}$—8, $_{24}$.

[2]) Cod. S; cod. E. și în multe minuscule. În alte mss. e pusă după 7, $_{36}$ sau 8, $_{12}$, sau la sfîrșitul evangeliei; sau după Lc. 21, $_{38}$ (13. 19. 124. 346).

bisericeşti: *Tertulian, Origen, Ciprian, Apollinaris, Teodor dela Mopsvestia, Ciril Ierusalimiteanul, Crizostom, Teofilact; Eutimie Zigabenus* explică pericopa dar adaogă, că lipseşte în cele mai bune manuscripte sau că e provăzută cu obel etc.; o cunosc însă *Constituţiunile apostoleşti, Ambrozie, Ieronim,* care din urmă zice (adv. Pelag. 2, 17), că a aflat-o *in multis et Graecis et Latinis codicibus, Augustin* etc. Motivul din care pericopa s'a omis ni-l arată *Augustin,*[1]) şi caracteristic e cum să exprimă *Ambrozie*[2]) în acest punct.

Motivele interne contra autenticităţii sînt: prin 7, $_{53}$ pericopa să leagă de cele premergătoare întrerumpînd legătura cu cele următoare (8, $_{12}$); în privinţa tonului şi a caracterului samănă foarte mult cu istorisírile sinoptice, iar pentru v. $_{1 \cdot 2}$ să crede a fi mai potrivită la Luca 21[3]) (pag. 194. obs. 2.). Din acestea rezultă, că pericopa să află în manuscripte foarte vechi; poartă caracterul originalităţii nefiind alcătuită după alte modele şi nu să poate afirma, că s'ar fi format mai tîrzíu ca legendă.[4])

Grotius fu cel dîntîi, care atacă autenticitatea cap. 21. zicînd, că s'a adaus abia după moartea lui Ioan de un bătrîn din Efez. Aflîndu-să acest capitlu în toate manuscriptele şi traducerile, întrebarea ce ne preocupă poate fi rezolvată numai din motive interne. Cu cap. 20, $_{30}$ sfîrşeşte evangelia, iar ce urmează s'a adaus de autor spre a completa istoria lui Petru (cf. 13, $_{38}$. 18, $_{17 \cdot 25}$. sq.) şi a preveni credinţii falze despre persoana lui (v. $_{22 \cdot 23}$), ceeace rezultă de acolo, că stilul şi

[1]) De conjug. adult. 2, 7. zice el, că istoria despre femeea adulteră pe mulţi a scandalizat şi de aceea s'a şters din manuscripte; pentru aceştia era de necrezut astfel de purtare a Domnului faţă de păcătoasă şi să temeau „peccandi impunitatem dari mulieribus suis."

[2]) Apol. David: 2, 1: „Non mediocrem scrupulum movere potuit imperitis evangelii lectio quae decursa est, in qua advertistis adulteram Christo oblatam, eandemque sine damnatione dimissam. Nam profecto si quis eam auribus accipiat otiosis, incentivum erroris incurrit, cum leget adulterae absolutionem."

[3]) Cf. expresiunea δέ care să repeţeşte în loc de οὖν la Ioan, apoi ὄρθρου, πᾶς ὁ λαός, καθίσας, ἐδίδασκεν αὐτούς, οἱ γραμματ. κ. οἱ φαρισαῖοι, ἐπιμένειν, ἀναμάρτητος, καταλείπεσθαι, κατακρίνειν şi πλήν.

[4]) *Eusebie* (H. E. 3, 39) zice că Papía cunoştea „o altă istorie a unei femei care a fost învinovaţîtă de multe păcate la Domnul, care să află în evangelia după Evrei" — dar nu să poate hotărî, dacă aceasta e identică cu cea din evangelia noastră.

caracterul acestui capitlu adaus sînt întru toate ca în partea premergătoare a evangeliei. Versul $_{24}$ e adaus de unul dintre cetitorii dîntîi ai evangeliei, căci să zice: „Știm că mărturía *lui* e adevărată“ (nu: *a noastră*), cum a observat aceasta deja Canonul muratoric (vezi *caracterul*).

§. 77. Raportul între Ioan și sinoptici.

După cele tractate pănă aci rămîne a arăta raportul între cele 4 evangelii. Din vechime să credea deja, că Ioan a scris cel din urmă și trebue să fie cunoscut celelalte evangelii, căci numai astfel să explică împrejurarea, că nu istorisește tocmai multe din ce să află la ceialalți. El deci a putut alege din materialul ce-i sta la dispozițiune ceeace corespundea mai bine scopului său și era mai puțin cunoscut. Astfel sînt cuvîntările lui Isus ținute înaintea preoților și cărturarilor din Ierusalím, cari arată tainele persoanei și ființei lui; de aceea împărtășește puține minuni; ceialalți evangeliști să ocupă cu lucrarea lui în Galilea, iar Ioan mai vîrtos cu cea din Iudea și Ierusalím, cu care stau în strînsă legătură călătoríile de sărbători întracolo; în urmă această împrejurare ne explică, de ce după Ioan lucrarea Mîntuitorului cuprinde în sine un timp de cam 3 ani.

În spețial acest raport între sinoptici și Ioan e următorul: După prolog omițîndu-să istoria pruncíei lui Isus să împărtășește mărturía lui Ioan (1, $_{19}$ sq. cf. la sinoptici botezul lui Ioan, Mt. 3, $_{1}$ sq. Mc. 1, $_{1}$ sq. Lc. 3, $_{1}$ sq.). Nu să amintește ispitirea lui Isus, ci să tractează despre începutul lucrării în Iudea (1, $_{37}$ sq.); reîntoarcerea în Galilea, minunea dîntîi (2, $_{1}$ sq.). Întîia călătorie de paști la Ierusalím (2, $_{13}$ sq.); cele întîmplate acolo; la reîntoarcere converzația cu samarineanca (4, $_{1}$ sq.). După reîntoarcerea în Galilea (Io. 3, $_{24}$. 4. $_{1}$ sq.) sinopticii espun lucrarea lui publică (Mt. 4, $_{12}$ sq. Mc. 1, $_{14}$ sq. Lc. 4, $_{14}$ sq. cf. Io. 4, $_{43}$ sq.), iar Ioan are din acest timp numai vindecarea fiului unui oficiant împărătesc (4, $_{46}$ sq.), care nu să amintește la sinoptici, omițînd și altele (cf. Mt. 4, $_{12}$—8, $_{13}$. 9, $_{1}$—$_{17}$. 12, $_{1}$—$_{14}$. Mc. 1, $_{14}$—3, $_{19}$. Lc. 4, $_{14}$—7, $_{10}$); istorisește călătoria la Ierusalím de sărbătoarea Purím (5, $_{1}$ cf. Lc. 7, $_{11}$. $_{17}$. $_{36}$ sq.), cînd vindecă pe un bolnav (5, $_{2}$ sq.). Ce a făcut Isus acum înainte de paștele următoare (Io. 6, $_{4}$) nu știm, căci Ioan împărtășește săturarea celor 5000 de oameni (Io. 6, $_{1}$ sq. cf. Mt. 14, $_{13}$ sq. Mc. 6, $_{30}$ sq. Lc. 9, $_{10}$ sq.). Acum Ioan tractează mai pe larg de pînea cerească (6, $_{27}$ sq.) fără a amintí ceva de celece aflăm la sinoptici (Mt. 15, $_{1}$ sq. Mc. 7, $_{1}$ sq.). De sărbătoarea colibelor (7, $_{1}$ sq.) Isus merge a treia oară la Ierusalím (cf. Lc. 9, 51), cînd să petrec cele cuprinse pănă 10, $_{21}$. Neamintind întoarcerea în Galilea (Lc. 13, $_{1}$ sq. $_{22}$. $_{31}$ sq.) să împărtășește, că Isus să află în Ierusalím la sărbătoarea sînțirii templului (10, $_{22}$ sq), în care timp să întîmplă cele din 11, $_{1}$ sq., ce nu să află la sinoptici, care împărtășesc în acest loc parabole, învățături despre împărățía mesianică etc. (Mt. 19 sq. Mc. 10. Lc. 17, $_{11}$—19, $_{29}$). Numai Lc. 17, $_{11}$ să află călătoria prin Samaria și Galilea la Ierusalím (Io. 11, $_{54}$). În istorisirea despre ungerea lui Isus în Betanía (Io. 22, $_{1}$ sq) să întîlnește iarăs cu sinopticii (Mt. 26, $_{6}$ sq. Mc. 14, $_{3}$ sq.). De aci înainte toți evangeliștii convin în cuprinsul

istoriei, dar și aici caracterul evangeliei a 4. să observă, întrucît să împărtășesc cuvîntări mai lungi de ale Mîntuitorului (13, $_{18}$—18, $_{1. 28}$—$_{40}$. cf. Hug, Einleitung II. p. 203—13, Wieseler, Chronol. Synopse p. 160—332).

De observat este, că Ioan consună mai mult cu Matei decît cu Marcu și Luca, iar în unele expresiuni există mai mare asămănare între Ioan și Marcu decît cu ceialalți.[1])

§. 78. Evangeliile necanonice.

Foarte de timpuríu există afară de evangeliile canonice alte scrieri, cari deși pretind a fi recunoscute de biserică, totuș aceasta din vechime le respinge considerîndu-le de necanonice sau apocrife. Mai vîrtos să străduiau unii să întregiască istoria pruncíei și a rudeniilor lui Isus, dar o făcură astfel că deosebirea în stil și cuprins e prea izbitoare față de istorisirea simplă a evangeliilor. Mai departe aceste producte sînt abia dela sfîrșitul veacului al 2. sau începutul veacului al 3., unele chiar din al 4. 5. 6. etc.; în urmă cele mai multe să ținură ascunse de sectele gnostice și nu să făcură cunoscute în cercurile mai largi ale bisericii.

Aceste scrieri să împart în: *apocrife* și *necanonice* în înțelesul strîns al cuvîntului.

I. Apocrife sînt:

1) *Protoevangeliu lui Iacob;*[2]) să fie compus de Iacob, fratele Domnului, și espune în 25 de capitle istoria nașterii și pruncía Maríei până la nașterea lui Isus (1—20); apoi urmează pe scurt cu cuvintele evangeliilor canonice istoria venirii magilor; fuga în Egípet și uciderea pruncilor în Betleem (21. 22); în capitlele următoare să tractează uciderea lui Zaharía, tatăl Botezătorului, pentrucă n'a voit să estradeze pe fíul său lui Irod. Cartea e compusă în limba grecească probabil cătră sfîrșitul veacului al 2. (Tischendorf zice că pela 150); să află însă și în traducerea arabă și coptică. *Iustin Martirul, Clement Alexandrinul* și *Origen* o cunosc, iar în biserică, deși cuprinde idei gnostice — mai vîrtos în cea grecească — să întrebuințază foarte mult cetindu-să cu deosebire la sărbătorile Maríei.

2. *Evangelia pruncíei de Toma* e cea mai aventurioasă între apocrife și tractează istoria pruncíei lui Isus dela al 5—12 an cuprinzînd minuni absurde, răutăcioase și imorale.[3]) Deja *Irineu* (Adv. haer. 1,17) cunoaște unele istorii din această carte, iar *Origen* (Homil. I. in Lucam) întreaga carte. Numele lui *Toma*

[1]) Cf. Mc. 2, $_{9. 11}$ sq. și Io. 5, $_{8}$ sq. κράββατος Mt. are κλίνη, Lc. κλινίδιον; Mc. 6, $_{37}$ și Io. 6, $_{7}$ să prețuesc pînele cu 200 de denari, ce lipsește la ceialalți; Mc. 11, $_{9}$ și Io. 12, $_{13}$ să zice *osana bine este cuvîntat,* la ceialalți lipsesc aceste cuvinte; numai Mc. 14, $_{3}$ sq. și Io. 12, $_{3}$ sq. să numește unsoarea *nard veritabil* și să prețuește cu 300 de denari, iar Mîntuitorul răspunde *lasă-o (lăsați-o);* Mc. 15, $_{9}$ și Io. 18, $_{39}$ consună întrebarea lui Pilat cătră Iudei, la ceialalți e altcum; numai Mc. 16, $_{9}$ și Io. 20, $_{14}$ în urmă amintesc, că Isus s'a arătat mai întîi Maríei Magdalenei.

[2]) „Espunere și istorie cum s'a născut preasînta Născătoarea de Dumnezeu spre mîntuirea noastră" sună titlul întreg. Autorul nu poate fi Iacob, deoarece în cele mai vechi manuscripte acest adaus (fratele Domnului) lipsește; scriitorii bisericești o ascriu numai unui Iacob, precum să face aceasta și în cap. 25. (un Iacob din Ierusalím). Foarte tîrzíu a căpătat numirea: *Protoevangeliu.*

[3]) Istorisírea aceasta există în 4 forme: a) la *Fabricius* (I. p. 159—167) după un codice parizian; b) la *Thilo* (p. 275—315) după 2 manuscripte din Bologna și Dresden, apoi la *Tischendorf* (p. 135—149); c) acesta a mai tipărit-o după un codice de pe muntele Sinai (p. 150—155); în urmă d) după un codice latin din codicele vatican (p. 156—170). Mai completă este ediția de sub b., care în 19 capitle arată puterea supranaturală a lui Isus, care ca copil face minuni omorînd pe ceice nu-l respectau și apoi reînviindu-i; cap. din urmă e o istorisire foarte pe larg a lui Isus cînd era de 12 ani, după Lc. 2, $_{41}$ sq.

e ficțiune, căci după cuprins autorul poate fi numai un aderent al gnosticizmului. La Manihei cartea stătea în mare vază. Limba e cea grecească.

3. *Evangelia grecească a lui Nicodím*; după protoevangeliu cea mai însămnată și lățită scriere apocrifă. Deja *Iustin Martirul* (Apol. I, 35. 48) citează ca mărturíe pentru unele împrejurări ale istoriei patimilor Mîntuitorului *acte de sub Pilat;* iar *Tertulian* (Apologet. 21), *Eusebie* (H. E. 2, 2) etc. amintesc rapoartele lui Pilat către împăratul Tiberiu. Cuprinsul are 2 părți. Capitlul 1—16 e un protocol formal al interogatorului ținut de Pilat cu Isus; condamnarea, moartea, înmormîntarea și învierea acestuia[1]) încheind cu afirmarea, că în urma mărturisirii lui Iosíf dela Arimatea și Nicodím, chiar Ana și Caiafa s'au declarat învinși. Partea a doaua (17—27) e de origine mai noauă și istorisește pogorîrea lui Isus în iad, dupăcum au povestit-o cei întîi înviați din morți (Mt. 27, $_{52}$ sq), anume cei 2 fii ai lui Simeon cel bătrîn (Lc. 2, $_{25}$ sq.), care în textul latin să numesc *Carinus* și *Leucius*. Unele manuscripte latine mai au încă cap. 28, în care să zice că Ana și Caiafa mărturisesc lui Pilat, că Isus e fiul lui Dumnezeu. Cartea nu s'a compus înainte de veacul al 5., poate ceva mai tîrzíu; latinii o amintesc abia în veacul al 13. În prefață să zice că Nicodím a scris-o în limba evreească pe timpul Mîntuitorului, iar sub Teodosie II. a tradus-o Ananía (iudeocreștin) în limba grecească.

În unele manuscripte să află după evangelia aceasta o *epistolă a lui Pilat* către Tiberiu, în care să arată pe temeiul minunilor săvîrșite de Isus nedreptatea Iudeilor cînd l-au omorît; mărturisește despre învierea lui, ca așa împăratul să nu dea crezămînt Evreilor.

În a *doaua epistolă* a lui Pilat către împăratul Tiberiu să exprimă convingerea, că Isus e nevinovat și părerea de rău pentrucă l-a estradat Iudeilor. Mai sînt și alte scrieri de felul acesta. Așa:

a) Un *raport* mai lung (ἀναφορά) al lui Pilat în limba grecească către Tiberiu despre minunile săvîrșite de Isus; acuza Iudeilor pentrucă le-a făcut în zi de sîmbătă; despre moartea lui și semnele cu această ocaziune, în spețial învierea unor morți; în urmă despre învierea lui Isus.

b) *Predarea* (παράδοσις) lui Pilat e în mai multe manuscripte un adaus la a), în limba grecească. Aici să spune că Pilat pentru moartea lui Isus a fost tras la răspundere de către împăratul roman și în urmă omorît; Pilat să înfățișază ca unul ce a trecut la creștinizm.

c) *Moartea lui Pilat*, în limba latină; e o legendă despre moartea acestuia, care fiind condamnat de Tiberiu să sinucide. Aici să amintește și *Veronica* cu mahrama făcătoare de minuni, pe care era întipărită fața Domnului, și haina necusută a Mîntuitorului.

d) *Istorisirea lui Iosíf din Arimatea*, grecește, în care spune Iosíf cum Isus a fost prins și răstîgnit; în spețial istoria celor 2 făcători de rele împreună răstîgniți și cum unul dintre aceștia (numit aici *Demas*) să convertește.

e) *Răzbunarea Mîntuitorului* (vindicta Salvatoris), latinește, arată că pentru omorîrea lui Isus Romanii sînt puși să pedepsască pe Iudei; istorisește vindecarea miraculoasă și convertirea lui Tit, apoi a lui Tiberiu; Veronica cu măhrama. În urmă:

f) O scriere a unui *Lentulus*, care înainte de Pilat a fost procurator în Palestina, adresată senatului din Roma descriind persoana, îndeosebi fața lui Isus.

4. *Istoria* arabă a lui *Iosíf lemnarul* conține în omilii predate de Isus învățăceilor istoria Maríei, nașterea lui Isus, prigonirea de Irod, fuga în Egípet, istoria mai de apoi a lui Iosíf, îndeosebi moartea acestuia (în al 111. an), înmormîntarea lui. E probabil că originalul e scris în limba coptică, cel puțin s'a compus în Egípet (de ziua cînd să sărbează moartea lui Iosíf), iar neamintindu-o scriitorii vechi ai bisericii nu s'a scris înainte de veacul al 4.

[1]) Această parte pare a avea bază istorică fiind numai o prelucrare a *epistolelor* și *actelor lui Pilat,* cari să amintesc de *Iustin Martirul, Tertulian,* etc.

5. *Evangelia pruncíei Mîntuitorului* scrisă în limba arabă; întrun manuscript din Vatican să află și în cea siriană. În 55 de capitle să espune nașterea lui Isus, fuga în Egípet și minunile săvîrșite acolo de Isus (în parte împreună cu María), dintre cari unele sînt foarte scîrboase, așa d. e. un tînăr schimbat în azin devine iarăș om; apa în care a fost scăldat pruncul Isus face minuni; vindecări săvîrșite în Betleem (îndeosebi cu apa de scaldă și cu scutecele); minuni săvîrșite cu al 7. an al lui Isus (în această parte e analogíe cu evangelia lui Toma); în urmă să istorisește că Isus fiind de 12 ani petrece în templul dela Ierusalím. Nestorianii cinstiau foarte mult această evangelie care nu s'a compus înainte de veacul al 5.

6. *Istoria nașterii Maríei* în limba latină, are 10 cap. și vorbește de părinții Maríei, Ioachím și Ana, de nașterea, pruncía și logodirea Maríei cu Iosíf; conceperea și foarte pe scurt nașterea lui Isus (convine foarte mult cu protoevangeliu lui Iacob). S'a compus în veacul al 5. sau al 6.

7. *Istoria nașterii Maríei și pruncíei Mîntuitorului* în limba latină. Are 24 cap. și conține: căsătoria lui Ioachím cu Ana, nașterea și pruncía Maríei, logodirea cu Iosíf, nașterea lui Isus și petrecerea în Egípet. Această scriere convine în detailuri cu protoevangeliu lui Iacob, iar dela cap. 18 înainte să apropie tot mai mult de evangelia arabă a pruncíei lui Isus.

8. *Cartea lui Ioan despre adormirea Maríei* în limba grecească; există și 2 prelucrări latinești cu titlul: *Transitus Mariae*. Istorisirile evangelice referitoare la María să întregesc prin adausul despre moartea ei: sufletul ei a fost mai întîi dus în cer, apoi și trupul. Cartea s'a compus abia în veacul al 4.[1])

II. *Necanonice.* La această clasă să numără atari scrieri, cari deși existau în timpurile dîntîi ale bisericii, ba unii scriitori de atunci chiar să provoacă la ele, totuș nu au avut autoritatea celor 4 evangelii fiind la unele numai numele cunoscut. Aici să numără:

1. *Evangelia după Evrei* (Εὐαγγέλιον καθ' Ἑβραίους) în esență e identică cu cea întrebuințată de Nazareni și Ebioniți.[2]) La iudeocreștinii din Palestina stătea în mare vază originalul evreesc, respective siro-caldaic al lui Matei, al cărui text l-a aflat Ieronim la Nazarei în Beroea. Dar foarte de timpuriu acest text să corumpe de sectele iudaizante dîndu-să așa naștere la *Evraicon-ul* (Ἑβραϊκόν) Ebioniților, numit și „*Evangelia după Evrei.*" Ceice nu cunoșteau tocmai bine această evangelie o confundă cu originalul autentic al lui Matei[3]), precînd *Ieronim* deosebește foarte precis *Evangelium secundum Hebraeos* de Ma-

[1]) Adunate au fost aceste scrieri: 1) de *Ioan Alb. Fabricius,* Codex Apocryphus N. T. Hamb. 1703. 2 tom.; ediția a 2. 1719 înmulțită cu al 3. tom. *Andr. Birch* Auctarium cod. apocr. N. T. Fabriciani. Fasc. 1. Kopenh. 1804. 2) *I. K. Thilo,* Codex apocr. N. T. Partea I. Lipsca 1832. CLX și 896 p. (conține ev. apocrife). 3. *Tischendorf,* Ev. apocr. Lipsca 1853. LXXXVIII și 463 pag. (2. 1872). Ej. de Evv. apocr. origine et usu. Haag 1851.

[2]) *Epifane* (Haer. 30, 3) zice, că Ebioniții numesc evangelia lor „după Evrei"; iar după *Eusebie* (H. E. 3, 27) Ebioniții folosesc numai evangelia Evreilor; *Ieronim* (Comment. in Ezech. 18. lib. 6): „In evangelio, quod juxta Hebraeos Nazaraei legere consueverunt". De vir. ill. 2: „Evangelium quoque, quod appellatur secundum Hebraeos et a me nuper in Graecum Latinumque sermonem translatum est", și Comment. in Matth. 12, 13: „Evangelium, quo utuntur Nazaraei et Ebionitae, quod nuper in Graecum de Hebraeo sermone transtulimus, et quod vocatur a plerisque Matthaei authenticum".

[3]) *Epifane* (l c.) zice: „Ebioniții recunosc evangelia după Matei numindu-o evangelia după Evrei" și Haer. 29, 9: „Nazareii au evangelia lui Matei completă". Deja *Irineu* observă că Ebioniții recunosc numai evangelia lui Matei (Adv. haer. 3, 11); cf. *Ieronim:* „În evangelio juxta Hebraeos (quod Chaldaico quidem Syroque sermone, sed Hebraicis literis scriptum est), quo utuntur usque hodie Nazareni, secundum apostolos, sive ut plerique autumant juxta Matthaeum" (Lib. 3 adv. Pelag.).

tei-ul evreesc. Aflînd el pe cel din urmă la Nazareii din Beroea a copiat, iar evangelia după Evrei — folosîtă de Ebioniți și Nazarei — a tradus-o în grecește și latinește.[1]) Din locurile citate la scriitorii bisericești[2]) rezultă, că evangelia după Evrei a sămănat foarte mult cu cea după Matei. Cîteodată această evangelie să numește și *evangelia celor 12 apostoli* (*Ieronim*, Adv. Pelag. 3 „secundum apostolos"), probabil pentrucă să credea că s'a compus după tradiția apostolească.

Cu aceasta stă în legătură *evangelia după Petru*, de care *Teodoret* (Haer. fab. 2, 2) zice că Nazareii o folosesc, deși mai deaproape nu cunoaștem raportul, în care stă ea cătră evangelia lui Matei, deci și cătră cea după Evrei și a lui Marcu, care atîrnă de Petru. Tot așa de puțin cunoaștem natura *evangeliei după Egipteni* sau și *egipteană*. Numele arată că s'a compus în Egínet și poate că e un text corupt al evangeliei lui Marcu. Ea să amintește mai întîi de *Clement Alexandrinul* (Strom. 3. p. 452. 465), apoi de *Epifane* (Haer. 62, 2).

2. *Memoarele apostolești* ale lui Iustin Martirul. Aceste ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων (cum să numesc Apol. 2. p. 98; cum Tryph. p. 328—333 etc.), de cari să folosește el adese ca de izvoară, cînd relatează despre vieața lui Isus, numindu-le *evangelii*[3]) sau *evangelie*[4]), cari fiind scrise de apostoli și soții lor[5]) să cetiau în biserică împreună cu scrierile profetice,[6]) sînt în esență evangeliile canonice, deoarece și citatele lui în mare parte sînt scoase din acestea. Să'nțelege însă că Iustin, ca și alți scriitori bisericești la T. V., procede în citare foarte liber, combinînd chiar textul mai multor evangelii (în special Matei și Luca, apoi cu Marcu sau Ioan). Unele citate sînt scoase din alte evangelii, mai probabil este, că din evangelia după Evrei.

3. *Evangelia celor 4, de Tatian (Diatessaron)* e după Eusebie[7]) o armoníe a evangeliilor. Deja numirea: *evangelia celor 4 sau prin 4*[8]) arată, că avem de înțeles cele 4 evangelii canonice, folosîndu-o și bărbați ortodocși[9]). Sever (contimpo-

[1]) De vir. ill. 3: „Porro ipsum hebraicum (scil. evangelium Matthaei) habetur usque hodie in Caesariensi bibliotheca, quam Pamphilus Martyr studiosissime confecit. Mihi quoque a Nazaraeis, qui in Beroea urbe Syriae hoc volumine utuntur, describendi facultas fuit", cf. și pag. 199 obs. 2.

[2]) Această evangelie o folosesc sau fac aluziune la ea *Ignatie* (Ep. ad Smyrn. 3. după *Ieronim* De vir. ill. 16: „Ignatius... in qua (ep. ad Smirn) et de evangelio, quod nuper a me translatum est, super persona Christi ponit testimonium"); *Papía* (la Eus. H. E. 3, 39), *Hegesip* (la Eus. H. E. 3. 20. 4, 22); *Clement Alexandrinul* (Strom. 1. p. 380); *Origen* (Comment. in Joann. vol. 4. p. 63 și in Matth. T. 15 vol. 3. p. 671, dar adaogă în amîndoauă locurile: „dacă cineva admite această evangelie". Omil. 15 in Jerem. vol 3. p. 224); *Ieronim* (De vir. ill. 2. Comment in Matth. 6, $_{11}$. 12, $_{13}$. 23, $_{35}$. 27, $_{16}$. $_{51}$; in Ephes. 5; in Ies. 11, $_{2}$ și adv. Pelag. lib. 3); *Epifane* (Haer. 29, 9 și 30, 3. 13. 14. 16. 22. 26). Edate au fost aceste locuri de Fabricius, Cod. apocr. N. T. I. p. 355 sq.

[3]) Apol. 2. p. 98: „Căci și apostolii în memoarele compuse de ei, numite *evangelii*, astfel au predat".

[4]) Dial. c. Tryph. p. 227.: „Cele vestite în așanumita evangelie".

[5]) Cf. Apol. 2. p. 98 cu Dial. c. Tryph. p. 331: „Căci în memoare, cari zic că s'au compus de apostoli și de soții acestora".

[6]) Apol. 2. p. 98: „Și să cetesc memoarele apostolilor și scrierile profeților".

[7]) H. E. 4, 29: „Tatian alcătuind — nu știm cum — o armoníe a celor 4 evangelii, a numit-o „cea prin cei 4", care unii o au până în timpul de față".

[8]) *Eusebie* l. c.; *Teodoret* (Haer. fab. 1, 20): „Acest Tatian a compus și evangelia numită *prin cei 4*"; *Epifane* (Haer. 46, 1): „Să zice că el a compus evangelia *prin cei 4*, care unii o numesc după Evrei".

[9]) Teodoret, l. c. „Nu o folosesc numai ceice să țîn de această sectă, ci și ceice urmează dogmelor apostolești necunoscînd răutatea acestei compoziții, ci folosîndu-o simplu ca o carte. Și eu am aflat mai multe ca 200 de aceste cărți în bisericile noastre".

ran lui Tatian, encratit ca şi el) încă avea evangeliile canonice[1]; în urmă după mărturíile siriene[2]) Diatessaronul să începe cu: „la început era cuvîntul“ ca evangelia lui Ioan; iar Tatian în apología sa citează din Ioan.[3])

4. *Evangelia lui Marcion* e după multe mărturii evangelia lui Luca, dar acomodată principiilor gnostice ale acestui eretíc, respective prescurtată şi schimbată. Acest metod a aplicat el nu numai la evangelii ci şi la epistolele lui Paul, reducînd chiar numărul lor la 10. În urmă

5. *Evangelia lui Cerint* e o recenziune a evangeliei după Evrei corespunzător învăţăturilor aderenţilor acestuia. După *Epifane* (Haer. 28, 5. 30, 14) Cerint sau aderenţii lui au folosít numai evangelia necompletă a lui Matei dovedind din genealogía dela început, că Isus s'a născut dela Iosíf şi María; să poate că nu conţinea evangelia întreagă a pruncíei lui Isus. Mai mult nu ştim despre ea.

§. 79. Acta.

Numirea *Acta* sau *Istoria apostolilor* (*Πράξεις τῶν ἀποστόλων*, Vulg. *Actus apostolorum*[4]), desí nu e dela autor, o aflăm deja în *Canonul muratoric*, la *Clement Alexandrinul* (Strom. 5, 12. p. 588) si *Tertulian.*[5]) Cartea conţîne istoria creştinizmului dela înălţarea Mîntuitorului până în al 2. an al închisorii dîntîi a lui Paul în Roma, şi adecă espune în cele 12 capitle dîntîi lucrarea lui Petru, iar de ací înainte a lui Paul.

Cuprinsul:

a) *Întemeierea bisericii şi lăţirea ei între Iudei* (1—8, $_3$): tractează mai pe larg înălţarea lui Isus la cer — Petru îndeamnă pe fraţi a alege un apostol în locul lui Iuda Iscariot — în ziua cincizecimii să revarsă preste apostoli Spíritul sînt arătîndu-să în limbi de foc — mulţime de popor să adună şi Petru începe a le vorbí, că profeţíile T. V. s'au împlinit aducînd astfel 3000 de oameni în sînul bisericii — descrie vieaţa creştinilor de atunci — Petru vindecă la uşa templului pe un paralitic — predică de nou despre împlinirea profeţíilor — Petru şi Ioan sînt prinşi; numărul credincioşilor creşte; a doaua zi să adună sinedriul ca să asculte pe cei 2 apostoli pentru predica lor; Petru mărturiseşte că e trimis de Cristos, iar sinedriul le opreşte a mai vorbi de acesta şi-i sloboade ameninţîndu-i — comuna creştină să roagă la Dumnezeu după ajutor care i-să asigură

1) *Eusebie* l. c: „Aceştia — adecă Severianii — folosesc legea şi profeţii şi evangeliile.“

2) *Barhäbreus,* la Assemani Bibl. orient. I. pag. 57 şi *Bar Salibi* ibid. II, 159.

3) Oratio contra Graecos p. 152 cf. Io, 1, $_5$. p. 158 cf. Io. 1, $_3$.

4) Expresiunea grecească a trecut în traducerea siriană şi coptică *Πράξεις, res gestae* să află şi în literatura clasică, d. e. *πράξεις Κύρου* (Xenoph. Cyrop. 1, 3, 1) etc; lat. *Acta,* d. e. *Acta Philippi* (Curt. 8, 1) şi însamnă nu lucrări, respective fapte, ci *istorie.* Numirea exprimă mai mult decît să află în cuprins, căci aici să tractează numai de 5 apostoli: Petru, Paul, Ioan şi cei 2 Iacob.

5) Contra Marc. 5, 2 sq.; De jejun. 10. De bapt. 10, cf. *Irineu,* Adv. haer. 3, 14. 1. 3, 15, 1.

prin Spíritul sînt — o păreche care fățărisă credință să pedepsește — apostolii săvîrșesc multe minuni, sinedriul îi închide, îngerul îi scapă și ei predică în templu — sinedriul iarăș îi prinde, îi trage la răspundere și numai în urma întrevenirii lui Gamaliel nu sînt omorîți, ci numai biciuiți, iar ei continuă a predica — necesitatea a alege 7 diaconi — Stefan e prins ca tradatorul legii, dus înaintea sinedriului; aci mărturisește credința sa, în urma căreia moare ca martir — cu această ocaziune pășește un atare Saul, care prigonia foarte mult pe creștini.

b) *Trecerea bisericii la păgîni* ($8,_4$—$12,_{25}$): diaconul Filip predică în Samaria și căștigă pe mulți pentru creștinizm; chiar și vrăjitorul Simon să botează — apostolii trimit pe Petru și Ioan ca să-i întăriască; Simon îmbie pentru acest dar bani, e pedepsit de Petru — Filip aduce la creștinizm pe un oficiant dela curtea reginei Candace; în multe locuri ale Samariei să predică evangelia — Saul urmează cu goanele sale; convertirea lui înaintea cetății Damasc — Petru merge la Lida și vindecă pe Enea cel paralizat, merge apoi la Iope și învie pe Tabita — centurionul din Cezarea, Corneliu, chiamă la sine pe Petru, care primind inștințare dela Dumnezeu, că și păgînii vor fi primiți în sînul bisericii, merge la Cezarea și-l botează — după întoarcerea lui la Ierusalím dă samă de această faptă — creștinii împrăștiați în urma goanelor predică pretutindene pe Cristos, chiar și în Antiohía — Barnaba e trimis din Ierusalím în Antiohía; luînd cu sine pe Saul din Tars lucră în acel oraș cu mult succes — foametea profețită de Agab erumpe, Barnaba și Saul sînt trimiși din partea Antiohenilor cu ajutoare la Ierusalím — în acest timp Irod Agripa lasă să omoară pe Iacob cel bătrîn — Petru încă e prins și închis, dar un înger îl sloboade din închisoare, moartea lui Irod.

c) *Biserica între păgîni* ($13,_1$—$28,_{31}$). Cuprinzînd această parte istoria lui Paul să va tracta mai pe larg în §§. 81—84.

Scopul. Fiind această carte continuarea evangeliei a 3. urmează, că scopul trebue să fie cel indicat în genere acolo. Istorisirea începe unde s'a întrerupt în evangelie, espuind mai pe larg înălțarea Mîntuitorului și continuînd pănă la închisoarea lui Paul în Roma; iar fiind evangelia adresată lui Teofil, și Acta avea menirea să-l întăriască în credință arătîndu-i, cum aceasta s'a lățit și afară de Palestina. Să'nțelege, că autorul nu voiește a da o istorie detailată, ci să ocupă numai cu persoanele de capetenie care au propagat creștinizmul (Petru și Paul) presupunînd, că Teofil cunoaște lucrarea acestora în Italia. De aceea ceialalți apostoli nu să amintesc; să arată cum creștinizmul trece la păgîni prin botezarea lui Corneliu (c. 10); în urmă cum s'a stabilit ra-

portul între iudeo- și păgîno-creștinii în conciliul apostolesc (ținut între 50. și 52. d. Cr. Acta 15).[1]

Autorul este Luca. Cartea continuă evangelia a 3. (1, $_1$), urmărește acelaș scop (1, $_1$ cf. Lc. 1, $_3$), întîmpinăm aceeaș limbă și direcțiune paulină, nizuința a fi cît să poate de precis, în urmă mărturíile bisericii. Așa *Canonul muratoric,*[2] epistola comunei din *Lugdunum,*[3] *Irineu,*[4] *Constituțiunile apostolești,*[5] *Clement Alexandrinul,*[6] *Tertulian,*[7] *Origen,*[8] *Eusebie*[9] *și Ieronim.*[10] *Crizostom*[11] — e drept — relatează,

[1]) Unii au mai aflat în carte un scop general și altul spețial. Scopul general al autorului era să arate că păgînii și Iudeii au parte la împărăția mesianică și că puterea creștinizmului lucră între păgîni ca la Iudei. Aici să justifică deci procedura lui Paul de a nu impune păgînilor legile ceremoniale jîdovești, deoarece ei numai prin credința în Cristos să pot mîntui. Unele părți ale Actei ar vorbi pentru această părere, dar avînd în vedere întregul vedem, că multe lipsesc ce ar fi tocmai acomodate spre acest scop, așa între altele, certele apostolului cu iudaizanții, cari să cunosc numai din epistolele lui. Aceia care află un scop spețial zic, că aici să intenționează a împăca cele 2 partide (pe petrini și paulini) dovedind consunarea între învățăturile lor, să înțelege însă așa, că Petru primește elemente păgînocreștine, iar Paul iudaistice, adecă Petru paulinizează, iar Paul petrinizează. Aceasta e un neadevăr istoric. Nu să poate dovedi, că partidele acestea își iau începutul dela apostoli; ceeace știm din epistolele lui Paul stă în deplină armoníe cu Acta (cf. 9, $_{19}$ sq. și Gal. 1, $_{15}$ sq.; 15. și Gal. 2.; 17, $_1$ sq. și 1, Tes. 2.; 18, $_8$ și 1. Cor. 1, $_{14}$ etc.); cuvîntările acestor apostoli împărtășite în carte consună după cuprins deplin cu învățăturile lor: cuvîntările lui Paul din Antiohía, Pisidia și Areopag aduc aminte de epistolele către Romani și Galateni; cuvîntarea din Milet de cea către Filipeni și cele pastorale; în privința lui Petru cf. Acta 2—5 cu 1. epistolă a lui, c. 9—11 (Iope și Cezarea) și c. 15, $_{17}$ cu cele din Gal. 2, $_1$ sq. $_{11}$ sq. În urmă istorisirea este astfel ținută, că o atare tendență de împăcare nu poate rezulta în mod firesc.

[2]) „Acta autem omnium apostolorum sub uno libro scripta. Lucas „optime Theophile“ comprendit quia sub praesentia eius singula gerebantur etc.“

[3]) *Eusebie* (H. E. 5, 2) să provoacă la Acta 7, $_{58}$ sq.

[4]) Adv. haer 3, 14, 1: „Quoniam autem is Lucas inseparabilis fuit a Paulo et cooperarius eius in Evangelio, ipse facit manifestum, non glorians, sed ab ipsa productus veritate. Separatis enim, inquit, a Paulo et Barnaba et Joanne, qui vocabatur Marcus, et cum navigasset Cyprum „nos venimus in Troadem“.

[5]) Cf. 2, 6: „Precum zice Luca: celece a început Isus a face și a învăța“.

[6]) Adumbrat. in Ep. Petri IX, 732: „Sicut Lucas quoque, et Actus Apostolorum stylo exsecutus“ etc. Strom. 5, 12: „Precum amintește și Luca în istoriile apostolilor“.

[7]) De jejun. 10, 2.: „In eodem commentario Lucae et tertia hora orationis demonstratur, sub qua Spiritu sancto initiati pro ebriis habebantur, et sexta, qua Petrus ascendit in superiora.“

[8]) Contra Cels. 6, 11: „Precum Luca a scris în istoria apostolilor“.

[9]) H. E. 3, 4: „Luca istorisește în Acta“.

[10]) De vir. ill. 7: „Lucas aliud quoque editit volumen egregium, quod titulo apostolicarum πράξεων praenotavit, cuius historia usque ad biennium Romae commorantis Pauli pervenit“.

[11]) Omil. 1, 1 în Acta ap. LX, 13: „Mulți nu cunosc această carte sau nu știu cine a scris-o și cine a compus-o“. *Fotie,* patriarhul Constantinopolei, observă, că unii cred, că Clement Romanul a scris Acta; alții că Barnaba; alții în urmă

că Acta e puţîn cunoscută, ceeace să explică din împrejurarea, că e adresată unei persoane şi cuprinsul nu e de interes general.[1])

Timpul şi *locul* compunerii nu să pot hotărî mai deaproape. Cunoscînd din cele espuse raportul între Acta şi evangelia a 3.; considerînd apoi mărturía lui *Irineu*[2]) rezultă, că cartea de faţă nu s'a compus tocmai multă vreme după evangelie.[3])

Izvoarăle. Avînd în vedere cuprinsul înţelegem, că Luca nu l'a putut avea numai din esperinţa proprie, ci a trebuit să întrebuinţeze şi izvoară. Acestea sînt ştirile păstrate în tradiţie — mai vîrtos cele spuse de Paul —; apoi notiţe şi consămnări înscris (la cuvîntările lungi cf. 2, $_{14}$—$_{40}$. 7, $_{2}$—$_{53}$. 15, $_{7}$ sq.). În partea a doaua fiind martor ocular istoriseşte mai pe larg, iar celelalte împărtăşiri le-a primit dela Paul, izvorul nemijlocit.[4])

Autenticitatea. Reminiscenţe din Acta nu tocmai sigure aflăm la *Ignatie*[5]), *Policarp*[6]) şi în *Învăţătura apostolilor.*[7])

că Luca evangelistul (Quaest. Amphil. in Gallandi bibl. patr. 13 p 722), ce pare a fi o schimbare cu istoriile apostolilor apocrife, sau pentrucă lipseşte numele autorului.

[1]) Schleiermacher a crezut că sub „noi“ (Acta 16, $_{10}$) e de înţeles Timotei; alţii că Sila; în urmă un oarecare necunoscut, şi deci unul dintre aceştia autorul Actei. Dar din 16, $_{10}$ cf. 28, $_{16}$ rezultă, că autorul e martor ocular care poate vorbi de sine în persoana a treia, nicicînd însă deodată în întîia şi a treia.

[2]) Adv. haer. 3, 1 cf. pag. 148.

[3]) Din 28, $_{30}$ sq. au dedus unii, că s'a compus în închisoarea din Roma sau scurt după aceea. Hug. etc. au crezut pentru 8, $_{26}$ — unde e vorba de Gaza şi raportînd adausul „aceasta e pustíe“ la acest oraş şi nu la „cale“ — că s'a scris după începutul războiului jîdovesc, deoarece după Iosíf Flaviu (Bell. Iud. 2, 18, 1) Gaza scurt înainte de Ierusalím a fost risipită.

Cu privire la loc numai *Ieronim* zice avînd în vedere sfîrşîtul cărţii: „Ex quo intelligitur, in eadem urbe (scil. Roma) librum esse compositum“ (Catal. 7.).

[4]) Unii erau de credinţa, că Luca a scris numai ce a văzut cu ochii săi, deducînd aceasta din 16, $_{10}$ sq. Dacă astfel credea *Irineu* [Adv. haer. 3, 14. cf. pag. 164 obs. 7.], nu putem şti, dar la autorul necunoscut al *Canonului muratoric* e aceasta sigur: „Quia [quae] sub praesentia eius [Lucae] singula gerebantur“. *Eusebie* [H. E. 3]: „Luca a pus în acta apostolilor nu ceeace a primit din auzîte, ci cu ochii săi“ [a văzut]. *Ieronim* [Catal. 7.]: „Evangelium sicut audierat scripsit; acta vero apostolorum sicut viderat composuit“. Autorul *Sinopsei* afirmă: „Precum şi acta apostolilor Petru apostolul a dictat-o, dar a scris-o Luca“.

[5]) Ad Smyrn. 3: „Iar după înviere împreună a mîncat şi beut“ cf. Acta 10, $_{41}$.

[6]) Ad Philipp. 1: „Pe care l-a înviat Dzeu dezlegînd durerile iadului“ cf. Acta 2, $_{24}$.

[7]) Ed. Bryenn. 4, p. 21 cf. Acta 2, $_{44}$. $_{45}$. 4, $_{32}$.

Mai sigure sînt provocările lui *Iustin Martirul,*[1]) în *epistola comunelor din Vienna și Lugdunum,*[2]) *Itala, Peșito, Canonul muratoric* (vezi mai sus); *Irineu*[3]) amintește mai întîi autorul, apoi *Clement Alexandrinul,*[4]) *Tertulian,*[5]) *Origen,*[6]) *Eusebie.*[7])

Canonicitatea Actei nu să știrbește prin contrazicerile unor partide eretice, deoarece acestea să bazează numai pe motive dogmatice. *Marcioniții* nu recunoșteau legătura între iudaizm și creștinizm [*Tertul.* c Marc. 5, 2. De praescr. 22]; *Ebioniții* [*Epifane,* Haer. 30, 16] erau dușmani neîmpăcați ai învățăturii lui Paul, că păgînii numai prin credință intră în creștinizm; *Maniheii* [*Augustin,* De util. credendi 2, 7. Epist. 237. al. 253] nu primiau învățătura despre trimiterea Spíritului sînt; în urmă asceza unilaterală a *Severianilor* contrazicea învățăturilor lui Paul [*Eusebie* H. E. 4, 29].

Cronología. Timpul faptelor înșirate în Acta e nesigur. Istorisirea începe
cu anul morții, respective cu înălțarea Mîntuitorului, care a fost la 30 sau 31
d. Cr. Celalalt punct al hotărîrii cronologíei e sfîrșîtul cărții și anume revocarea
procuratorului *Felix* din Iudea, ce s'a întîmplat înainte de 62, dupăcum rezultă
din Iosíf Flaviu [Antiq. 20, 8, 9] care zice, că pe atunci trăia fratele lui Felix,
Pallas, favoritul lui Nero, și *Burrus,* Praefectus praetorio. După Tacit [Ann. 14,
65] Pallas e înveninat de Nero în anul 62, iar Burrus moare în lunile dîntîi ale
aceluiaș an. De altă parte e sigur, că procuratorul *Festus* n'a putut ocupa ofi-
ciul său înainte de 60. Dar nu să știe dacă Felix a părăsît oficiul său la 60 sau
61, și așa cronología e nesigură cu 1 an. După datele din Acta conciliul aposto-
lesc [15] s'a ținut cel puțin 7 ani înainte de prinderea lui Paul, iar convertirea
acestuia cade după Gal. 1,$_{17}$—2,$_{1}$ cu 17 ani mai înainte. De aci rezultă apro-
ximativ următoarea ordine cronologică:

La 34 sau 35 d. Cr. întoarcerea lui Paul [Acta 9,$_{1}$—$_{22}$], nu mult înainte
de aceasta e martiriul lui Stefan [Acta 6,$_{8}$—8,$_{40}$]. 37 sau 38 d. Cr. călătorește
Paul la Ierusalím după o petrecere de 3 ani în Arabia și întoarcerea la Damasc
[Gal. 1,$_{17}$ sq.]. Dela Ierusalím merge în Siria și Cilicia [Gal. 1,$_{21}$; Acta 9,$_{30}$].
44 d. Cr. moare regele Irod Agripa I. și nu mult înainte cade martiriul lui
Iacob cel bătrîn, prinderea și slobozîrea lui Petru [Acta 12,$_{1}$—$_{23}$]. Cam în acelaș
timp călătoresc Barnaba și Saul la Ierusalím ducînd ajutor din incidentul foa-
metei; iar cam 1 înainte de aceasta merge Paul dela Tars la Antiohía [11,$_{25}$ sq.]
Între 45 și 50 d. Cr. e întîia misionadă [13. 14]. La 51, respective 52 d. Cr.
conciliul apostolesc (15,$_{1}$—$_{29}$; Gal. 2,$_{1}$—$_{10}$). Paul să re'ntoarce la Antiohía și nu
mult după aceea începe misionada a doaua (15,$_{20}$—18,$_{17}$). În anul 52 sau 53 a
venit el la Corint, iar în primăvara anului 54 sau 55 părăsește orașul și merge
peste Efez la Ierusalím, apoi la Antiohía. După cîtva timp să re'ntoarce în Azia

1) Apol. I. cf. Acta 1,$_{8}$ sq.; Apol. II. p. 85. cf. Acta 13,$_{21}$.
2) Autorul nu să amintește, dar descrie ținuta unui martir ca acta 7,$_{60}$
zicînd: „Și s'a rugat pentru ceice i-aŭ făcut dureri, precum și Stefan martirul cel
desăvîrșit: Doamne nu le număra acest păcat".
3] Adv. haer. 3, 14 cf. pag. 164 obs. 7.
4] Strom. 5: „Luca amintește în acta apostolilor că Paul zice" cf. Acta 17,$_{22}$.
5] De bapt. 10: „Adeo postea in actis Apostolorum invenimus, quoniam qui
Joannis baptismum habebant, non accepissent Sp. S." etc. De jejun. 10: „Porro
cum in eodem commentario Lucae et tertia hora orationis demonstratur, sub qua
Sp. S. initiati pro ebriis habebantur, et sexta, qua Petrus ascendit in superiora"
etc. De praescr. 22: „Probantibus actis apostolorum descensum Sp. S." C. Marc.
5, 2: „Scripturam actorum apostolicor. confirmat, apud quam ipsa etiam epistolae
istius materia recognoscitur, intercessisse quosdam, qui dicerent, circumcidi oportere
et observandam esse Mos. legem; tunc apostolos de ista quaestione consultos" etc.
6] La *Eusebie,* H. E. 6, 25: „Luca care a scris evangelia și acta".
7] H. E. 3, 25 o numără la omologumene.

mică (18, $_{18}$—$_{23}$), unde rămîne cel puţin 2^1/$_4$ de ani (19, $_{8\cdot 10}$ cf. 20, $_{31}$). La rusaliile anului 57 sau 58 pleacă din Efez (1. Cor. 16, $_8$); în primăvara an. 58 sau 59 d. Cr. călătoria din urmă la Ierusalím (20, $_4$—21, $_{16}$). Puţine zile după sosirea sa acolo (24, $_{11}$) e prins şi închis, trimis la Cezarea (21, $_{27}$—23, $_{35}$), unde petrece dela 58—60, respective dela 59—61 (20, $_{27}$). În vara an. 60 sau 61 Festus devine procurator, iar Paul în toamna acelui an (27, $_9$) e trimis la Roma, unde soseşte primăvara anului următor (27, $_1$—28, $_{16}$) şi rămîne aci 2 ani, adecă dela 61—63, respective 62—64 d. Cr. (28, $_{30}$ sq.).

§. 80. Istoriile apostolilor apocrife.

Abia să lăţîsă creştinizmul şi începe a să compune Acte apocrife, cari pentru istorie n'au nicio însămnătate, deoarece cele vechi reprezentă interesele de partid, iar cele mai de apoi aveau scopul să umple golul ce există în canon cu privire la viaţa şi lucrarea apostolilor.

Epifane [Haer. 30, 16] relatează, că Ebioniţii aveau *Acta* lor, în care Iacob are un rol deosebit [în opunere cu Paul, de care să zice, că amorezîndu-să în faţa arhiereului a trecut — fiind elin — la iudaizm; dar necăpătîndu-o a păşit contra legii mozaice, sabatului şi contra tăierii împrejur]. Cu aceasta stau în legătură: *Predica lui Petru, Călătoriile lui Petru* [2 scrieri ebionitice], cari sînt izvoarăle Recogniţiunilor pseudoclementine şi a Omilíilor, compuse la Roma pela mijlocul veacului al 2. Biserica numeşte de autorul istoriilor apocrife pe maniheul *Luciu (Leucius) Charinus,* cari s'au păstrat pănă acum în prelucrare. *Fabricius* II. p. 402—742 împărtăşeşte o scriere, în limba latină: Historia apostolica [sau: Historia certaminis apostolici] în 10 cărţi, scrisă, zice-să, de *Abdía,* care să fie întîiul epíscop al Babilonului, în limba evreească şi tradusă apoi de *Iuliu African* în latineşte. Scriitorii vechi însă nu o cunosc, şi aşa nu s'a compus înainte de veacul al 7., şi adecă latineşte. Ea tractează istoria speţială a fiecărui apostol, parte după Acta lui Luca, parte după alte izvoară.

De alte istorii apocrife vorbeşte *Fabricius* p. 745—832, cari au fost completate de *Tischendorf, Acta Apostolorum apocrypha,* ex triginta antiquis codicibus Graecis vel nunc primum eruit vel secundum atque emendatius editit, Lipsca 1851. Această colecţiune conţîne:

1. *Acta Pauli et Theclae,* greceşte cu traducere latină; o aminteşte şi Tertulian [De bapt. 17], compusă de un presbiter din Azia din iubire cătră Paul. Tecla, o fecioară din Iconiu, aude în casa lui Onisifor pe Paul, care o impresionează aşa mult cu cuvîntarea sa încît nici mamă-sa nici logodnicul ei, Thamyris, nu o pot deslipi de el şi să o hotărască să să mărite. De aceea Paul e închis; Tecla îl cercetează şi e osîndită la moarte prin foc. Pe eşafod nu-i să întîmplă nimica; să întîlneşte cu Paul şi-l însoţeşte la Antiohía. Şi aci voieşte un atare Alexandru s'o ia de soţie; neînvoindu-să la aceasta e aruncată între animale sălbatice, dar şi aici e scăpată prin minune, etc.

2. *Acta Barnabae,* greceşte, să zice că e compusă de Ioan Marcu.

3. *Acta Andreae,* are forma unei scrisori a presbiterilor şi diaconilor din comunele Ahaiei cătră alte comune despre martiriul lui Andrei. Deja *Eusebie* [H. E. 3, 25] aminteşte πράξεις ale lui Andrei puse în circulaţie de eretíci. [Aceste trei au fost publicate mai de mulţi].

4. *Acta Thomae* greceşte, edată mai întîi de *Thilo* [Lipsca 1823]. Să aminteşte de Epifane, Augustin, etc. ca apocrif zicînd, că o folosesc Encratiţii, Maniheii etc.

5. *Acta Petri et Pauli,* tractează martiriul acestora, edată greceşte de acelaş.

6. *Acta Andreae et Matthiae,* greceşte, edată de acelaş.

Următoarele au fost mai întîi edate de Tischendorf:

7. *Acta Philippi* sau *Ex peregrinationibus Philippi apostoli,* greceşte; espune martiriul lui Filip în Ierapol, unde să fie predicat cu soru-sa, Mariana, şi Bartolomei.

8. *Acta Philippi in Hellade,* greceşte, tractează disputele lui Filip cu filozofii din Atena şi cu arhiereul Ananía, pe care-l chiemaseră aceştia întrajutor,

care la semnele făcute de Filip asupra lui și altora rămîne necredincios, în urmă să pogoară de viu în iad.

9. *Acta et martyrium Matthaei apostoli*, grecește, continuare la p. 6., vorbind de martiriul lui Matei între antropofagi, în cetatea Myrene

10. *Consummatio Thomae* [sfîrșitul apost. Toma], grecește, spune martiriul acestuia între Indieni la porunca regelui Misdeos, care mai apoi vindecîndu-i-să un fíu prin atingerea de pămîntul, unde era înmormîntat Toma, trece la creș inizm, ceeace făcuseră cu mult mai nainte soția și casnicii lui.

11. *Acta sau martiriul apostolului Bartolomei*, grecește; istorisește predica și lucrarea acestuia la Indieni, unde nimicește zeii falși, convertește pe regele Polymius, moare însă la porunca fratelui acestuia, Astreges, etc. Nr. 10 și 11 consună în esență cu scrierea lui Abdía.

12. *Actele apostolului Tadeu* [praxis], grecește, espune lucrarea acestuia la regele Abgar din Edesa și în alte cetăți ale Siriei până la moartea sa; epistola lui Abgar către Isus să împărtășește după altă recenziune ca la Eusebie [H. E. 1, 13].

13. *Actele* [praxis] *apostolului Ioan*, grecește, să ocupă cu pertractările avute de Ioan cu Domițian la Roma înainte de exilare, spre ce împăratul după cele auzite și văzute cu greu să hotărăște; împărtășește cuvîntările lui Ioan ținute după reîntoarcerea sa la Efez înainte de a-ș lua rămas bun dela comună; să accentuează foarte mult fecioría lui Ioan, iar autorul dă a înțelege, că e martor ocular. Această scriere o amintesc *Eusebie* [H. E. 3, 25 — pusă de eretíci în circulațiune], *Epifane* (Haer. 47, 1), *Augustin* (c. advers. leg. et proph. 1, 20) etc.; unii zic, că e opul lui Leucius.

B.

Scrierile didactice.

CAPITLUL ÎNTÎI.

Epistolele lui Paul.

§. 81. Paul până la întîia misionadă.

În cele următoare Paul ocupă locul de frunte, și de aceea trebue să ne ocupăm mai pe larg cu istoria lui.[1]

Paul, cu numele evreesc *Saul*,[2] era de naștere din

[1]) Izvoarăle acestei istorii sînt Acta și epistolele lui Paul. Criticii mai noi au atacat autenticitatea unor epistole; mai întîi a epist. către Timotei, mai apoi a tuturor epistolelor pastorale, către Tesaloniceni, Efezeni și Coloseni. Baur a recunoscut de canonice numai epistola către Romani, cele 2 către Corinteni și cea către Galateni.

[2]) Nume cunoscut din LXX și-l poartă mulți eleniști. Etimologicește însamnă: *cel cerut*, dela שָׁאוּל. Cum a ajuns Saul la numele Paul, nu știm. *Ieronim* zice, că dela S. Paul pe care l'a convertit: „Quumque primum ad praedicationem eius Sergius Paulus, proconsul Cypri, credidisset (Acta 13,6 sq.) ab eo, quod eum Christi fidei subegerat, sortitus est nomen Paulus." Mai în urmă să numește el Saul Acta 13,9, iar în epistole să află numai numele Paul. Să observă că unii eleniști purtau doauă nume: evreesc și grecesc, sau modificau pe cel evreesc după cele grecești ori romane: Isus în Iason, Dostai în Dositei: deci și Saul în Paul. Acest nume nu-l adoptă apostolul încă în pruncíe, dar nici îndată după convertire, pentrucă atunci l-ar purta totdeuna, ci abia dupăce începe predicarea între păgîni. Παῦρος cu schimbarea liquidei = παῦλος = *paulus* = mic, neînsămnat și poate, că e aluziune la constituția lui trupească (2. Cor. 4,7. 10,10. 12; Gal. 4,13). —

Tars[1]) în Cilicia (Acta 9,$_{11}$. 21,$_{39}$), care în privința culturii stătea în renume ca Atena și Alexandría. Aci ș'a însușît apostolul limba și cultura grecească. El era din semințía lui Beniamín (Rom. 11, $_{1}$; Fil. 3, $_{5}$), iar din Acta 23, $_{6}$ rezultă, că dintro familie farizaică veche. Tată-so avea dreptul de cetățan roman, deși nu știm cum îl dobîndisă.[2]) Observînd acesta un talent extraordinar îl meni pentru cariera rabină și-l trimite la Ierusalím;[3]) dar înainte de aceasta învățasă Paul în Tars meseria a face pînză de corturi,[4]) ce îi fu mai tîrzíu de mare folos.[5]) În fruntea școalei din Ierusalím stătea *Gamaliel*, nepotul lui Hillel, care, deși fariseu, era liberal, iubitor de literatura grecească și blînd în judecarea celor de alte păreri (cf. Acta 5, $_{34}$). La picioarele acestui învățat renumit șade Paul mai mulți ani (Acta 22, $_{3}$. 26, $_{5}$; Fil. 3, $_{5}$) pătrunzînd învățăturile T. V. [Acta 7, $_{58}$. 22, $_{3}$. 26, $_{4}$. $_{5}$]; trecînd apoi la secta fariseilor devine mare zelos al legii strămoșești și orînduirilor fariseești. Blîndeța și moderațiunea învățătorului nu și le însușește, ce explică ura și dușmănía lui contra mărturisitorilor lui Cristos, care surpă legea strămoșască [Gal. 1, $_{13}$ sq. Fil. 3, $_{6}$]. Acta istorisește, că un tînăr, Saul, la uciderea lui *Stefan* păzește hainele celorce îl ucid și află în această faptă mare plăcere [Acfa 7, $_{58}$. 8, $_{1}$. 22, $_{20}$]. După aceasta începe în Ierusalím goană contra creștinilor, la

[1]) *Ieronim:* „Aiunt parentes apostoli Pauli de Gyscalis regione fuisse Judaeae; et eos, quum tota provincia Romana vastaretur manu, et dispergerentur in orbem Judaei, in Tharsum, urbem Ciliciae, fuisse translatos" (De vir. ill. 5), care notiță față de Acta nu poate fi luată în considerare, căci cînd în prunciа lui Paul să fi fost ocupată o cetate din Galilea de Romani, iar Iudeii constrînși să emigreze? De Tars zice *Strabo* „Atare sîrguință spre filozofíe și alte învățături enciclice să află la oamenii de aci, încît întrec pe Atenieni și Alexandrineni...... să deosebesc însă întrucît iubitorii de învățătură sînt cei din țară, străinii cu greu petrec aci." (Geogr. 14, 5. p. 673 al. 991.)

[2]) August declară liber acest oraș, îi iartă dările — ceeace însă nu însamnă dreptul de cetățan roman. Tatăl lui Saul sau alt înaintaș l-a cumpărat ori căștigat pentru deosebite merite.

[3]) Cu anul al 12. fiecare băiat iudeu devine *fíul legii,* adecă îndatoratul legii. De aici rezultă, că Saul abia după acest an al vîrstei sale a putut merge la Ierusalím. Nu să știe, dacă și părinții lui au mers cu el. Din Acta 23, $_{16}$ vedem numai, că avea acolo un nepot de soră; iar Acta 23, $_{3}$ istorisește, că s'a născut în Tars și a petrecut mai mult timp în Ierusalím.

[4]) Talmudul învață: „Frumos e studiul legii prelîngă o ocupațiune lumească, căci cine să îndeletnicește cu amîndoauă e ferit de păcat, și fiecare studiu fără o meserie duce în sfîrșit la trîndăvie și apoi la păcat" (Pirke Abotb 2, 2).

[5]) Acta 18, $_{3}$. 20, $_{34}$; 1. Tes. 2, $_{9}$; 2. Tes. 3, $_{8}$; 1, Cor. 4, $_{12}$. 9, $_{6-15}$; 2. Cor. 12, $_{13}$ sq.

care Saul ia parte activă [Acta 8, $_{1}$]; la porunca sinedriului aduce în închisoare bărbaţi şi femei din această sectă, lasă să-i biciuiască pentru credinţa lor; caută a-i îndupleca prin intimidări să huliască pe Cristos, adecă să să lapede de el.[1]) Dar nu să mulţămeşte cu Ierusalímul, ci urmăreşte pe creştini şi în alte cetăţi [Acta 26, $_{11}$]. Fanatizmul lui să vede mărginit prin hotarăle Palestinei. El cere dela sinedriu plenipotenţă a căuta pe creştini şi la *Damasc,* în care înţeles capătă epistolă către sinagogile de acolo. Aproape de ţînta călătoríei sale însă i-să arată Domnul şi vorbindu-i (în limba evreească, cf. Acta 26) produce în el totală schimbare.[2]) Lumina care l-a cuprins atunci îl orbeşte; e dus de soţi în cetate, unde rămîne în starea aceasta pănă a 3. zi (cap. 9), cînd un credincios, de naştere iudeu, *Ananía* (care în acest scop avusesă descoperire dela Cristos), mergînd la dînsul îi dă iarăş vederea.[3])

Anul convertirii e 34 sau 35 d. Cr.; după tradiţia bisericească în 25 Ianuarie; iar vîrsta lui Saul nu să poate hotărî. Cel mai sigur dat în privinţa aceasta e Acta 7, $_{58}$, unde să numeşte el tînăr. Întîmplîndu-să martiriul lui Stefan nu tocmai mult înainte de convertire (Acta 8, $_{1-3}$. 9, $_{1 \cdot 2}$.) şi fiind adolescenţa la cei vechi pănă în al 30. an al vieţii urmează, că Saul încă nu trecusă de 30 ani. Aceasta să întăreşte şi din epistola către Filimon v. 9 (scrisă pela 62 d. Cr.), unde să numeşte bătrîn.

În Damasc rămîne Paul puţîne zile [Acta 9, $_{19}$]. De aici să duce în *Arabia* şi petrece 3 ani[4]), apoi să întoarce iarăş la Damasc [Gal. 1, $_{17}$] păşînd cu energíe pentru învăţătura creştină. Iudeii duşmănindu-l caută să-l omoară; păzesc porţile cetăţii ca să nu le scape, dar prietenii îl slobod întrun coş preste zîdul cetăţii [Acta 9, $_{23}$ cf. 2. Cor. 11, $_{32}$]. Dela Damasc merge Paul [întîiadată dela convertire] la *Ierusalím*

[1]) Acta 8, $_{3}$; 22, $_{4 \cdot 19}$; 26, $_{9-11}$; Gal. 1, $_{13}$; 1. Cor. 15, $_{9}$; Fil. 3, $_{6}$; 1. Tim. 1, $_{13}$.
[2]) Cf. Acta 9, $_{1-19}$; 22, $_{5-16}$; 26, $_{12-18}$. De acum înainte are Paul mai multe viziuni, prin cari să întăreşte în credinţă (Acta 22, $_{17}$ sq. 2. Cor. 12, $_{1}$ sq. 16. $_{9}$; Gal. 2, $_{2}$).
[3]) Minunea convertirii rezultă din Gal. 1, $_{15}$ sq. Vederea Domnului nu
să rapoartă la viaţa pămîntească a acestuia, ce n'ar putea invoca ca autoritate —
1. Cor. 9, $_{1}$. 15, $_{8}$; iar Acta 22, $_{14}$ Ananía caracterizează cele întîmplate lui Paul:
„Ca să vezi pe cel drept şi să auzi voce din gura lui;“ cf. Acta 26, $_{16}$: „Ţi s'a
arătat.“ De ce Saul a ales Damascul, nu ştim. Că această călătoríe s'a făcut cu
scop rezultă din Acta 22, $_{6}$. E probabil, că mulţi dintre creştini (îndeosebi din Ierusalím) să refugiaseră aci ca în străinătate; cel puţîn Ananía zice 9, $_{13}$, că auzisă de goanele lui Saul.
[4]) Ani de pregătire pentru oficiul său. Aci primí mai departe instrucţiune
în învăţătura creştină, nu dela om, ci dela Domnul (Gal. 1, $_{12}$ cf. Efez 3, $_{3}$).

[anul 37 sau 38] ca să cunoască pe Petru [Gal. 1, $_{18}$]. Credincioşii de aci, cunoscîndu-l de mai nainte ca duşman al bisericii creştine, îl primesc cu receală, căci nu ştiau ce să întîmplasă cu el fiind întreruptă comunicaţia între Ierusalím şi Damasc.[1]) *Iosíf* (Ioses) numit *Barnaba* (Acta 9, $_{27}$ cf. 4, $_{36}$), un învăţător însămnat, care fiind elenist stătea mai aproape de Paul, îl întroduce la apostoli. Aci petrece 15 zile; să întîlneşte numai cu *Petru* şi *Iacob,* fratele Domnului (Gal. 1, $_{18}$ sq.). Disputînd Paul cu eleniştii, aceştia caută să l piardă, dar aflîndu-să în templu Domnul îi porunceşte să părăsască cetatea (Acta 22, $_{17}$). Iesînd de aci (Gal. 1, $_{21}$) merge în *Siria* şi *Cilicia* — după Acta 9, $_{30}$ fraţii îl însoţesc pănă la *Cezarea* (lîngă marea mediterană), — apoi la *Tars,* unde petrece mai mulţi ani (probabil pănă la 43 d. Cr.; Acta 9, $_{26}$—$_{30}$). Între aceea apostolii trimit pe Barnaba la *Antiohía* Siriei — unde creştinizmul să lăţîsă (Acta 11, $_{20}$ sq.) —, care voind a lărgi terenul de lucrare merge la Tars, chiamă pe Saul (11, $_{25}$) şi lucră împreună un an întreg (v. $_{26}$; probabil că acum să întîmplă extaza din 2. Cor. 12, $_{2}$—$_{4}$). Precînd lucrau ei în Antiohía, în Iudea erumpe foametea prezisă de profetul creştin *Agab.* Credincioşii trimit pe Saul şi Barnaba la prepoziţii din Ierusalím cu ajutor pentru fraţii de acolo[2]) (Acta 11, $_{27}$—$_{30}$, a doaua călătoríe dela convertire; an. 44 sau 45);[3]) iar întorcîndu-să înapoi la Antiohía (Acta 12, $_{24}$ sq.) Barnaba ia cu sine şi pe nepotu-so de soră, *Ioan Marcu* (Col. 4, $_{11}$).

[1]) Regele arabic Areta ocupasă Damascul, deşí aparţînea la provincia romană Siria. Cînd s'a ocupat, nu ştim? Areta purta războí cu ginere-so Irod Antipa, care alungasă pe soţía sa dîntîi, fia lui Areta, ca să să căsătoriască cu Irodiada. Areta învinge pe Antipa; acesta cere ajutor dela împăratul Tiberiu, care trimite pe locoţiitorul Siriei, Viteliu. Între acestea Tiberiu moare (în Martie 37. d. Cr.), iar Viteliu să re'ntoarce înainte de a fi dat ajutor lui Antipa. Probabil însă este, că Areta a ocupat cetatea abia după retragerea lui Viteliu, în iarna anului 37 şi o stăpîni cel mult pănă la 39 d. Cr. Nu să poate decide, dacă această călătorie la Ierusalím s'a întîmplat îndată după părăsírea Damascului sau ceva mai tîrzíu.

[2]) Foametea a fost după Iosíf Flaviu (Antiq. 20, 5, 2) pe timpul procuratorului din Iudea *Cuspius Fadus* şi a urmaşului său *Tiberiu Alexander.* Cel dîntîi a ajuns la acest ofici după moartea lui Irod Agripa I. († 44 d. Cr.), iar al doilea probabil, că i-a urmat la 46.

[3]) După Gal. 2, $_{1}$ călătoreşte Paul cu Barnaba după 14 ani la Ierusalím, cari nu pot fi socotiţi dela convertire, ci dela întîia călătorie întracolo. Călătoria din Gal. l. c. nu e cea de aici, căci aceasta s'a întîmplat cel mult la 46 d. Cr.; aşadar cronologia nu permite a le identifica.

§. 82. Misionada întîia (între anii 45—50 d. Cr.)

În Antiohía erau mai mulţi învăţători: *Simeon* numit *Niger*, *Luciu* din Cirene şi *Manaen*. Precînd aceştia aduceau jertfa T. N. Spíritul s. le porunceşte să aleagă pe Paul şi Barnaba pentru servitul lor, adecă să-i înzestreze cu puterea de a predica (Acta 13, $_{1}$—$_{3}$; cf. Gal. 1, $_{1}$). În portul *Seleucia* îmbarcă *Paul, Barnaba* şi *Ioan Marcu* spre *Cipru*; percurg inzula dela răsărit spre apus (dela Salamis până la Pafos) predicînd în sinagoge (cf. Mt. 10, $_{5}$). *Pafos,* renumit pentru templul Citerei, era rezidenţa proconzulului roman, *Sergiu Paulus* (Acta 13, $_{7}$), care, nemulţămindu-l filozofía păgînă şi religiunea naţională, voind a cunoaşte adevărul ţînea la sine un mag (goet) cu numele *Barisus* (sau cel arabesc *Elima*=înţelept), ca să-l întroducă în filozofía orientală.[1]) Dar nici acesta nu-l mulţămi, şi auzînd de noaua învăţătură doria s'o cunoască; chiamă la sine pe Paul şi Barnaba. Goetul îş da silinţă să desfătue pe proconzul dela aceasta; Paul îl pedepseşte cu orbíe, ceeace produce în Sergiu mirare şi credinţă (Acta 13, $_{4}$—$_{12}$). Dela Pafos merg în *Pamfilia;* la *Perghe* Marcu, contra voii lui Paul (Acta 15, $_{37}$), îi părăseşte şi să re'ntoarce la Ierusalím, iar Paul şi Barnaba călătorind mai departe sosesc în *Antiohía* Pisidiei. Sîmbătă merg în sinagogă; Paul întro cuvîntare face privire scurtă asupra istoriei jîdoveşti până la Davíd îndemnîndu-i să creadă în Mesía. Unii foarte adînc impresionaţi îl roagă a desvolta cele propuse cu altă ocaziune. Vestea despre noaua învăţătură să lăţeşte; Sîmbăta următoare vin şi mulţi păgîni, ceeace deşteaptă pizma Iudeilor, care contrazic lui Paul; el să întoarce către păgîni care să bucură primind mulţi credinţa creştină. Iudeii răscoală aşanumitele femei pioase, perzecută pe Paul şi Barnaba, care părăsesc oraşul; merg la *Iconiu,* unde au aceeaş soarte; fiind şi de aci alungaţi vin în *Listra* Licaoniei (Acta 13, $_{13}$—14, $_{6}$).

În Listra vindecă Paul pe un şchiop din naştere, ce văzînd poporul crede, că Dumnezeu a luat asămănare omenească şi a venit la dînşii;[2]) recunosc în Barnaba pe Zeus (Iupiter),

[1]) Atari indivizi pe atunci erau foarte mulţi; ei înviau morţi, scoteau demoni, vindecau, preziceau din stele etc.

[2]) Licaonenii aveau mitul, că Zeus şi Hermes (Ovid. Metam. 8, 611 sq.) demult a cutrierat ţara lor luînd chip omenesc şi ar fi găzduit la părechea Filimon şi Baucis.

iar în Paul pe Hermes (Mercur), deoarece el cuvînta. Preotul templului lui Iupiter a adus tauri ca să le sacrifice, ce văzînd Paul și Barnaba își rump vesmintele și le spun, că ei sînt oameni simpli, au venit numai să le vestiască pe Dumnezeu cel adevărat. Nu mult după aceea au venit Iudei dușmani din Antiohía și Iconiu, care abat o parte din locuitori dela Paul; întrun tumult acesta e aruncat cu petri și mai mort scos afară de oraș. În mijlocul credincioșilor adunați prelîngă dînsul s'a ridicat el și întărindu-l puterea lui Dumnezeu întră în oraș. Mînezi de dimineață călătorește cu Barnaba la *Derbe,* unde întemeiază o comună; să întorc apoi pe drumul făcut: Listra, Iconiu, Pisidia, Pamfilia, întărind pretutindene comunele și așăzîndu-le prepoziți. In orașul dela țermure, *Atalía,* îmbarcă pentru Antiohía Siriei, de unde plecaseră. (Acta 14, $_{7}$—$_{25}$).

Acum rămîn Paul și Barnaba „nu puţine zile“ (Acta 14, $_{28}$) în Antiohía, deși precis nu știm cît timp. Din Gal. 2, $_{1}$ rezultă că călătoría următoare la Ierusalím e 17 ani (14?) dela convertire. Comuna din Ierusalím conzistă din Iudei și puţîni prozeliţi ai dreptăţii. Toţi luau parte la cultul din templu, ce făcuseră și Mîntuitorul cu apostolii. Puţîni păgîni erau de aceia care ca Corneliu fără a fi fost mai nainte prozeliţi ai porţii trecuseră deadreptul la creştinizm. Precum însă prozeliţii porţii nu erau consideraţi israilteni desăvîrşiţi — nefiind tăiaţi împrejur —, cu care Iudeii mai rigoroşi nu comunicau, îndeosebi nu mîncau cu ei la o masă ca să nu să spurce, așa începură și rigoroşii între iudeocreştini a afirma, că păgînii, dacă nu primesc legea mozaică, nu au parte la împărăţía mesianică, îndeosebi dacă nu să taie împrejur. Isus e adevăratul Mesía, dar prin venirea lui legea n'a pierdut valoarea; a întra în relaţiuni cu păgînocreştinii netăiaţi împrejur fără a să spurca, nu să poate. În Antiohía — mai vîrtos însă în cetăţile unde predicaseră Paul și Barnaba — să întîmplà, că trecuseră la creştinizm mai mulţi elini, deşi nu erau prozeliţi ai porţii. Cît timp aceşti 2 predicători petrec afară de Palestina, vin la Antiohía iudeocreştini din Iudea care afirmă, că cine dintre păgîni voieşte a întra în creştinizm nu trebue numai să să boteze, ci să să taie şi împrejur, obligîndu-să astfel a observa legea mozaică, care e trecere la creştinizm. Paul şi Barnaba li să

opun, iudaizanţii încep cu dînşii a să disputa; iar comuna din Antiohía spre a aplana cearta trimite pe cei 2 învăţători la Ierusalím (vezi pag. 203; Acta 15, $_1$—$_5$; a treia călătoríe a lui Paul la Ierusalím[1]).

Actele conciliului ţînut din acest incident să cuprind în Acta 15. $_6$—$_{29}$. Ací să espune cum cauza s'a dezbătut în cercuri private (Gal. 2, $_2$); apoi apostolii şi presbiterii comunei au examinat-o şi în adunare publică; Petru propune ca păgînii ce trec la creştinizm să nu fie îndatoraţi la altceva; fiind tăcere în adunare Paul şi Barnaba istorisesc semnele şi minunile săvîrşite de Dzeu printrînşii; în urmă să scoală Iacob propuind, că păgînii să nu fie îndatoraţi a observa legea mozaică, dar să să feriască de idololatríe, desfrînare, de cele înăbuşite şi de mîncarea sîngelui, ca aşa să nu cadă în păgînizm. Conţeleşi fiind toţi cu aceasta trimite conciliul o epistolă păgînocreştinilor din Siria şi Cilicia. Iudaizanţii să înfăţişază aici ca unii ce n'au plenipotenţă dela apostoli; acuză pe Paul şi Barnaba, că au falzificat învăţătura adevărată. Pentruca comunele să aibă deplină încredere în învăţăturile lui Paul şi Barnaba, conciliul le dă acestora de soţi pe *Iuda,* numit *Barsaba* şi pe *Sila;* iar Barnaba ia cu sine pe Ioan Marcu. Scrierea conciliului a liniştit pe deplin inimile credincioşilor, ba „Iuda şi Sila fiind profeţi mîngăiau pe fraţi cu multe cuvinte şi-i întăriau“ (Acta, 15, $_{31}$).

§. 83. Misionada a doaua (52—54 d. Cr.)

Petrecînd Paul şi Barnaba după reîntoarcerea din Ierusalím „puţîne zile“ în Antiohía[2]) să hotărăsc a face o noauă călătorie (Acta 15, $_{35}$. $_{36}$). Barnaba voia ca şi Ioan Marcu să-i însoţască; Paul însă pentrucă îi părăsîsă la Perghe nu să învoieşte. Aşa să despart unii de alţii.[3]) Barnaba cu Marcu merg în *Cipru,* iar Paul luînd pe *Sila* (Silvan) călătoreşte prin *Siria, Cilicia* întărind comunele, vine apoi la *Derbe* şi

[1]) Gal. 2, $_1$ zăzice, că Paul a mers la Ierusalím căpătînd poruncă dela Dumnezeu — ceeace să explică: comuna l'a delegat dupăce el îi împărtăşisă descoperirea avută.

[2]) De tot scurtă n'a tost petrecerea de astădată. În acest timp vine şi Petru la Antiohía şi să întîmplă cele istorisite Gal. 2, $_{11}$ sq.

[3]) Să poate că şi cele petrecute Gal. l. c. au produs oarecare receală între Paul şi Barnaba. Cest din urmă să mai aminteşte în T. N. numai 1. Cor. 9, $_6$ iar Marcu 2. Tim. 4, $_{11}$.

Listra Licaoniei (Acta 16, $_{1}$). În Listra ia pe *Timotei* (cf. §. 97), trec prin *Frigia* și ținuturile *Galatiei*;[1]) sînt opriți de spíritul a predica în *Azia* (A. proconzulară de care să ținea Lidia, Caria și o parte din Misia); iar venind în Misia spíritul îi oprește a merge în *Bitinia*, de aceea să duc la *Troia*. Aici să întîlnesc cu medicul *Luca*, care-i însoțește (istorisirea e în persoana 1. „noi,“ Acta 16, $_{10}$.). Cît timp a rămas de a predicat în Troia, nu știm. În urma unei viziuni de noapte îmbarcă toți pentru Macedonia; sosesc în *Samotrace*; a doaua zi în *Neapol*, unde calcă întîiadată pe pămînt european. De ací merg la *Filipi*, unul dintre cele mai însămnate orașe ale Macedoniei. Iudeii fiind puțîni la număr nu aveau sinagogă, ci numai casă de rugăciune (*προσευχή*) lîngă rîul Strimon. Paul merge întracolo Sîmbătă dimineața și dispută cu femei despre lucruri religioase. Cuvintele lui cîștigă pe *Lidia*, vînzătoare de purpură din Tiatira în Lidia, care era prozelită, crede și să botează cu toată familia. În casa acesteia a rămas Paul și soții timp mai îndelungat predicînd evangelia lui Cristos (Acta 16, $_{12}$—$_{15}$. $_{40}$). În Filipi era o sclavă cuprinsă, după socotința locuitorilor, de spíritul lui Pithon sau Apolo (zeul vrăjitoríei) și făcea stăpînilor mare cîștig. Adese, mergînd Paul la casa de rugăciune cu soții săi, aceasta strîga în urma lor: „Aceștia sînt servii Domnului celui înalt, care ne vestesc calea mîntuirii.“ Paul multă vreme nu o bagă în samă; odată însă poruncí spíritului să iasă din ea. Stăpînii văzîndu-să scurtați în cîștig prind pe Paul și Sila, îi duc înaintea autorității romane *(duumviri)* acuzîndu-i, că întro coloníe romană lățesc datini religioase jîdovești, ce era oprit prin legea statului. Fără cercetare sînt biciuiți amîndoi publice, aruncați în închisoare. Deodată să întîmplă un cutremur, ușile temniții să deschid. Temnițerul crezînd că cei închiși au fugit voia să să sinucidă; dar Paul îl oprește spuindu-i, că sînt toți de față. Temnițerul încă în noaptea aceea să botează împreună cu casa sa. Mînezi duumviri trimit pe servitorii lor ca să sloboadă pe Paul și Sila; iar ei să împotrivesc spuind, că sînt cetățeni

[1]) Lucrarea din Frigia e de tot necunoscută; în Galatia creștinizmul a fost primit cu bucurie (Gal. 4, $_{13}$), deși apostolul era bolnav (ib. 4, $_{19}$). Mai apoi să lățește creștinizmul în aceste ținuturi fără conlucrarea lui Paul: în Colose, Laodicea, Ierapol (Col. 2, $_{1}$).

romani şi că publice trebue să să declare nevinovaţi.[1]) Duumviri cer iertare şi-i roagă să părăsască oraşul. Ei merg în casa Lidiei, iau rămas bun dela comună (16, $_{16}$—$_{40}$).

Preste *Amfipol* şi *Apolonia* vin la *Tesalonic* (Acta 17, $_{1}$); iar Timotei cu Luca rămîn în Filipi.[2]) Aici exista sinagogă. Paul o cercetează în 3 Sîmbete, vorbeşte mulţimei şi arată că Isus după profeţíile T. V. avea să pătimiască, să învie din morţi; Isus dela Nazaret e adevăratul Mesía. Unii dintre Iudei cred; mai mulţi prozeliţi face el însă dintre păgîni. Credinţa lăţîndu-să foarte răpede Iudeii răscoală o parte din popor, întră în casa lui *Iason*, îl duc înaintea autorităţii oraşului învinovăţîndu-l, că găzdueşte oameni, care predică alt rege, Isus, şi nu pe împăratul. Iason şi ceialalţi credincioşi garantează, că nu e primejdie pentru stat şi sînt eliberaţi. Creştinii află de bine ca Paul şi Sila să să îndepărteze de aci încă în noaptea aceea (Acta 17, $_{1}$—$_{10}$)[3].

Dela Tesalonic a mers la *Vería* (Berea) predicînd evangelia cu mare succes între Iudei şi Greci. Aci vine şi Timotei. Iudeii din Tesalonic vin şi revoltă poporul. Apostolul lasă aci pe Timotei şi Sila, însoţît de puţini credincioşi apucă drumul „spre mare“ (Acta 17, $_{11}$—$_{15}$) şi să duce la *Atena*. La început nu voia să predice pănăce nu vor vení Timotei şi Sila, dar cercetînd oraşul şi văzîndu-l plin de statue, sufletul lui să întristează, predică despre acela care a dat celor rătăciţi adevărată înţelepciune şi mîntuire; vorbia în sinagogă cătră Iudei şi prozeliţi, în public cătră ceice îl ascultau; disputa cu filozofii epicurei şi stoici. Unii rîdeau de dînsul, alţii ziceau că vesteşte zei noi (vorbind de *Cristos* şi *Anastasis* = înviere). În Areopag ţîne prelegere publică. Între ceice au primit credinţa să amintesc *Damaris* (femee) şi un membru al areopagului, *Dionisie*.[4]) E probabil, că şi Timotei vine la Atena, dar Paul îl trimite iarăş la Tesalonic ca să întăriască pe cre-

[1]) Un cetăţan roman nu era permis să să pedepsască, şi dovedindu-i-să o crimă, i-să lua mai întîi acest drept şi apoi să putea biciui sau închide.

[2]) Că Timotei nu e cu Paul în Tesalonic să deduce din Acta 17, $_{4\cdot 14}$ cf. 16, $_{3\cdot 12}$ sq.; Fil. 2, $_{22}$; 1. Tes. 3, $_{2}$.

[3]) Cîtă vreme a rămas aci nu ştim. Considerînd însă, că întemeiază o comună puternică; că credincioşii din Filipi (4, $_{16}$) îi trimit de doauăori ajutor rezultă, că a stat aci cel puţîn 3 săptămîni.

[4]) După Constit. apost. 7, 46 a fost întîiul epíscop al Atenei.

dincioşi.[1]). Dupăce rămasă Paul în Atena timp mai îndelungat (Acta $17,_{16}$—$_{34}$; 1. Tes. $3,_{1}$ sq.) merge la *Corint*,[2]) trăgînd în gazdă la un iudeocreştin de naştere din Pont, *Aquila* cu soţia sa *Priscila* sau *Prisca* (cf. §. 87). Preste săptămînă lucră apostolul cu Aquila la pănură de corturi agonisîndu-ş cele delipsă pentru trai, iar Sîmbăta predică în sinagogă. Iudeii îi contrazic (deşí între cei convertiţi să aminteşte mai marele sinagogii, *Crisp*); el părăseşte sinagoga şi predică în casa prozelitului *Titius Justus*. În acest timp vin Timotei şi Sila la Corint (Acta $18,_{5}$). Nici acum Iudeii nu încetează a-l supăra; Dumnezeu însă îl îndeamnă să vorbiască şi aşa rămîne ací $1^1/_2$ an (Acta $18,_{11}$). Precînd Paul petrecea în Corint vine proconzul nou, *Annaeus Gallio.*[3]) Iudeii să folosesc de această schimbare; îl acuză că cu predica sa contrazice învăţăturilor şi legilor lor, produce între ei schizme. Gallio nu să amestecă zicînd, că dacă ar fi o nedreptate sau faptă ruşinoasă i-ar asculta, dar fiind vorba de nume şi cuvinte şi de legea lor, să să îngrijască ei înşişi, el nu voieşte să le fie judecător. Acest răspuns plăcu păgînilor, care înverşunîndu-să ucid în faţa scaunului judecătoresc pe căpitenia acuzatorilor, pe arhisinagogul *Sostene* fără să li să întîmple ceva pentru această faptă. Paul continuă predicarea sa.

Timotei adusesă veşti îmbucurătoare şi întristătoare. Apostolul îl trimite cu o epistolă la Tesalonic (§. 94.); iar mai tîrzíu scrie acestora altă epistolă (vezi §. 95.)

După o lucrare intenzivă şi roditoare părăseşte Paul împreună cu Aquila şi Priscila aceste ţinuturi; mai nainte însă îş tunde părul în Chenhrea, căci depusesă vot (Acta $18,_{18}$), şi merge la Efez. Aici predică în sinagogă; credincioşii îl roagă să rămînă la ei; le promite că să va re'ntoarce cît mai curînd;

[1]) Prin credincioşii din Vería lăsasă el vorbă lui Timotei şi Sila (Acta $17,_{15}$) să vină cît mai îngrabă la dînsul; iar din 1. Tes. $3,_{1}$ sq. rezultă, că cel puţin Timotei a venit la Atena. Mai tîrzíu să întîlnesc Timotei şi Sila cu Paul în Corint. Sila petrecusă în Vería sau altunde în Macedonia.

[2]) Din Acta 18; 1. Cor. $3,_{6}$. $4,_{15}$; 2. Cor. $1,_{19}$. 10. 11 rezultă, că Paul mai întîi a predicat aci învăţătura creştină.

[3]) Fratele lui Seneca. Cînd acesta a fost proconzul în Ahaia, nu ştim; de aceea nici nu poate fi un punct de mînecare pentru hotărîrea timpului de petrecere a lui Paul în Corint. Din Acta $18,_{11.\,12}$ rezultă, că Gallio încă nu era acolo cînd soseşte Paul. Nehotărît rămîne, dacă cele 18 luni au să să socoată dela v. 10, sau cuprind timpul întregii lucrări a lui Paul. Nici aceea nu ştim, cît a mai rămas Paul după cele întîmplate la sosirea lui Gallio.

merge la Cezarea, la Ierusalím (a 4. călătorie) și Antiohía (18, $_{18-23}$). Rămînd în Efez Aquila și Priscila întroduc în învățătura creștină pe un iudeu din Alexandría, *Apolo*, care merge apoi în Ahaia, spețial la Corint, și predică evangelia cu mare succes (Acta 18, $_{24-28}$).

§. 84. Misionada a treia (54—58 d. Cr.).

După petrecere de cîtva timp în Antiohía Paul merge prin *Frigia* în *Galatia* întărind pretutindene comunele în credință, apoi la *Efez* (Acta 18, $_{23}$), unde rămîne mai 3 ani (Acta 19, $_{8 \cdot 10}$. 20, $_{31}$). Aici află el iudeocreștini, care primiseră numai botezul lui Ioan și nu cunoșteau pe Spíritul sînt (Acta, 19 $_{1-7}$). La început predică 3 luni în sinagogă, dar pentru dușmăníile Iudeilor să întoarce către păgîni și cuvîntează cu mult succes în sala unui retor, Tyrannus. În Efez era foarte lățîtă vrăjîtoría, contra căreia lucră el făcînd minuni. Unii exorciști iudei încep a să folosî de numele Isus ca formulă la vindecările ce voiau să facă. Între alții să amintesc 7 feciori ai arhiereului *Skevas*, care însă o pățesc rău voind să scoată pe demon dintrun om. Mulți credincioși aduc cărțile lor de vrăjîtoríe și le ard publice (Acta 19, $_{11-19}$). Nu mult după așăzarea apostolului în acest oraș să vede sîlit a scrie epistolă către comunele din *Galatia* (vezi §. 90). Paul nu petrece însă acest timp numai în Efez, ci cercetează *Corintul*[1] (deși nu să amintește în Acta), apoi să reîntoarce la Efez De aici primind vești rele de Corint, trimite pe Timotei și Erast în Macedonia (și Corint); mai tîrzíu scrie *1. epistolă către Corinteni* (vezi §. 88.), iar după răscoala făcută de argintarul *Dimitriu* părăsește Efezul, preste Troia vine în Macedonia (Acta 19, $_{23}$—20, $_{1}$ cf. 2. Cor, 2, $_{12 \cdot 13}$), de unde trimite pe Tit cu a *2. epistolă către Corinteni* (vezi §. 89.). Petrecînd timp mai îndelungat în Macedonia trece la Corint. Încă în Efez plănuisă apostolul a vesti în alte țări evangelia, și adecă a merge la Roma (Acta, 19, $_{21}$). Înainte de a face această călătorie voia să ajutore comuna din Ieru-

[1]) Această absență dela Efez a fost de durată scurtă, „în treacăt" (Acta 20, $_{31}$, cf. 1 Cor. 16, $_{7}$). Că întradevăr a fost la Corint dela întemeiarea comunei până la scrierea epistolei a 2. către Corinteni rezultă din ibid. 12, $_{14}$. 13, $_{1}$; iar din 2, $_{1}$. 12, $_{21}$ rezultă că Paul și altădată, fiind la ei, a fost sîlit să-i întristeze cu cuvintele sale — ce nu s'a putut întîmpla la întîia lui petrecere acolo. Autorul Actei omite această călătorie ca și cea din Gal. 1, $_{17}$, cf. 2. Cor. 11, $_{25}$.

salím. De aceea face colectă în Macedonia și Grecia hotărîndu-să a o duce în persoană la locul destinațiunii[1]). Pe timpul acesta scrie din Corint *epistola către Romani* (vezi §. 87.). După o petrecere de 3 luni în Ahaia părăsește Corintul, dar — temîndu-să de cursele Iudeilor — nu merge prin Siria, cum îș propusesă, ci însoțît de 7 inși să duce la *Filipi*, unde să întîlnește cu Luca. Soții merg înainte la *Troia*, iar el rămîne cu Luca în Filipi, sărbează paștile, apoi trec la *Troia*, unde rămîne 7 zile. Întruna a săptămînei Paul sărba euharistía cu credincioșii; predică cuvîntul lui Dzeu și voind mînezi a părăsî orașul, sărbarea să lungește până către miezul nopții. Un tînăr, cu numele *Eutih*, ședea la fereastră și adormind cade jos din al 3. rînd. Paul îl învie, continuă vorbirea până în zori Mergînd la portul *Assos* îmbarcă pentru *Mitilene;* a 2. zi sînt în fața *Chiosului;* a treia zi la *Samos* (rămîind în *Trogiliu),* iar a 4. zi sosesc la *Milet* (Acta 20, $_{3-16}$). Bucuros ar fi mers la Efez, dar nu putea, căci să hotărîsă de Rusali să fie n Ierusalím. Așa chiamă la sine pe prepozitii din Efez și jur luîndu-ș rămas bun întro cuvîntare foarte instructivă (Acta 20, $_{17-38}$).

Dela Milet călătoría s'a continuat preste *Cos* și *Rodus* la *Patara* în Licia. Aici îmbarcă altă corabie și lăsînd *Ciprul* la stînga vin în *Siria;* apoi la *Tir,* unde rămîn 7 zile. Credincioșii acestui oraș cunoscînd primejdiile ce așteaptă pe Paul în Ierusalím caută a-l îndupleca să nu meargă întracolo. Dupăce nu le succede încercarea îl petrec afară de oraș, pe malul mării să roagă împreună, iar Paul pornește spre *Ptolemais,* unde rămîne 1 zi, apoi la *Cezarea* trâgînd în gazdă la diaconul *Filip.* Profetul *Agab* îi spune, că îl vor prinde în Ierusalím. Neputîndu-l îndupleca credincioșii să rămînă la ei, după cîteva zile merge la *Ierusalím,* unde găzduiește la prietenul său, *Mnason,* care era de naștere din Cipru (A 5. călătoríe; Acta 21, $_{1-17}$).

După sosire a 2. zi vizitează pe *Iacob,* fratele Domnului, la care erau adunați și bătrînii comunei. Paul le istorisește lucrarea și succesele sale între păgîni, iar ei îl fac atent, că

[1]) Iudeocreștinii întruna bănuiau pe păgînocreștini și pe Paul. El deci voia să le dea dovezi despre rezultatul evangeliei între păgîni și iubirea acestora către poporul iudeu.

are mulţi duşmani între iudeocreştini. Aceşti iudaizanţi îl acuzau, că el nu numai nu sîleşte pe păgîni a ţinea legea mozaică, dar nici Iudeilor, care locuiesc în mijlocul acestora, nu le permite să să taie împrejur şi să observe legea. Ca să nu apară despreţuitor al legii îl sfătuesc să să alăture la cei 4 iudeocreştini, care au depus nazireatul şi să plătiască toate chieltuelile.[1]) Dar nici aceasta nu foloseşte. A 7. zi aflîndu-să în templu Iudeii din Azia să revoltă învinovăţîndu-l, că a profanat templul, deoarece văzuseră cu dînsul pe *Trofim*, care era păgîn de naştere. Producîndu-să tumult e scos afară din templu; Iudeii voiesc să-l ucidă, dar cohorta romană îl scapă şi-l duce în fortăreaţă — deşí Iudeii strîgau şi să îmbulzau. Tribunul *Claudiu Lysia* îl ţinu de insurgentul egiptean, care cîţiva ani mai nainte cu 4000 de bandiţi pricinuisă mare nelinişte în ţară. Paul însă îi spune locul naşterii sale; să roagă a-i permite să vorbiască către popor. Vorbind (în limba evreească) de naţionalitatea, creşterea şi convertirea sa poporul îl ascultă, iar cînd aminteşte că a fost trimis la păgîni să predice cuvîntul dumnezeesc, strîgă, că nu e vrednic să trăiască. La porunca tribunului Paul e dus iarăş în fortăreaţă crezînd că prin biciuire şi tortură îi va succede să cunoască cauza acestei turburări. Paul îi împărtăşeşte, că e cetăţan roman şi nu i-să întîmplă nimica. Lysia însă voia să cunoască cauza, convoacă pe mînezi sinedriul aducînd şi pe Paul, care să apără cu mult curaj. Arhiereul *Ananía* vede în apărare aroganţă, porunceşte servitorului să-l opriască a vorbi lovindu-l cu palma peste gură. Cuvintele rostîte de Paul catră arhiereu produc întrerumpere, de care Paul folosîndu-să, conzistînd sinedriul din farisei şi saducei, accentuează contra celor din urmă, că credinţa în viaţa eternă şi învierea din morţi îl espune la atîtea perzecuţiuni. Efectul acestor cuvinte este, că amîndouă partidele să ceartă între sine, iar tribunul porunceşte ca Paul să fie dus în fortăreaţă. Noaptea următoare îl întăreşte Dzeu: „Fi curajos, căci precum m'ai mărturisit în Ierusalím, aşa trebue să mărturiseşti şi în Roma“ (Acta 23, $_{11}$). Amărăciunea între Iudei ajunsesă acel grad, încît mai mulţi de 40 au depus vot a nu mînca şi bea ceva, până ce nu va fi Paul mort. Despre aceasta prinzînd veste nepotul de soră a lui Paul îl încuno-

[1]) Aceasta să considera la Evrei ca un sămn deosebit al pietăţii.

ştinţază, apoi pe tribun, care spre a evita noaue turburări trimite încă în acea noapte pe apostol sub pază bună la *Cezarea*, la procuratorul *Antoniu Felix* (Acta 21, $_{18}$—23, $_{35}$).

§. 85. Închisoarea lui Paul în Cezarea şi Roma (a. 58—63).

Cinci zile după acestea arhiereul Ananía cu alţi membri ai sinedriului şi cu un advocat roman, Tertyllus, merg la Cezarea ca să acuze pe Paul la procurator, că conturbă pe Iudei în folosirea drepturilor, în exerciţul cultului după legea lor, face răscoală şi dezbinări între dînşii, l-au prins şi voiau să-l judece după lege, dar tribunul Lysia l-a scos din mînile lor. Tendenţa acuzei era ca Paul să fie estradat spre a-l judeca în afaceri religioase. Paul combatînd arată, că Felix e timp mai îndelungat procurator şi cunoaşte pe Iudei; că abia de vro 12 zile s'a întors din străinătate, deci fapta pentru care duşmanii voiesc să-l pedepsască trebue cercetată; că n'a venit la Ierusalím să facă răscoală, ci să-ş împliniască datorinţele faţă de templu, unde l-au văzut Iudeii din Azia, care avînd ceva contra lui ar fi venit acum să-l acuze; învăţătura lui consună cu cuprinsul legii şi al profeţilor; stînd înaintea sinedriului nu l-a aflat vinovat de alta decît poate pentrucă predică învierea din morţi. Felix recunoaşte nevinovăţía lui, dar nu-l eliberează, ci amînă judecata pe altădată, cînd va fi de faţă şi Lysia. Aceasta făcu el ca să să arate Iudeilor binevoitor[1]) şi să capete dela Paul bani pentru eliberare. De aceea tractează blînd cu el, permite credincioşilor să-l viziteze, îl chiamă adese la sine (Acta 24, $_{1}$—$_{26}$).

Dupăce rămasă Paul mai 2 ani în Cezarea, Felix e înlocuit cu *Porciu Festus*, care îndată după sosire să duce la Ierusalím, cînd Iudeii îl roagă ca să lasă pe Paul a veni la ei — să hotărîseră să-l omoară pe drum. Procuratorul îi invită să vină la Cezarea. A 14. zi stă Paul faţă în faţă cu duşmanii săi, care aduc multe mărturíi fără a putea dovedi, că el ar fi păcătuit contra legii, a templului sau împăratului. Chiar şi procuratorul să convinge că e nevinovat, dar voind

[1]) Prin asupririle sale era neplăcut Iudeilor. *Tacit.* Histor. V, 9: „Claudius, defunctis regibus aut ad modicum redactis, Judaeam provinciam equitibus Romanis aut libertis permisit; e quibus Antonius Felix per omnem saevitiam ac libidinem jus regium servili ingenio exercuit“.

să căştige bunăvoinţa Iudeilor propune lui Paul să meargă la Ierusalím. Acesta cunoscînd primejdia ce-l aşteaptă apelează la împăratul, la ce avea drept ca cetăţan roman,[1]) şi aşa să termină pertractarea judecătorească.

Procuratorul avea să compună cătră împăratul raport, în care să să arate starea lucrului şi punctele de acuză. Binevenită fu sosirea regelui *Irod Agripa II.* la Cezarea cu soru-sa *Vernica,* care putea să-l informeze despre religiunea mozaică. Fiind Paul adus ţine cuvîntare înaintea unei adunări număroase; regele îş ascunde emoţiunea, dar la sfîrşit zice „mai că voeşti a mă îndupleca să devin creştin“, la ce apostolul îi răspunde: „De ar voi Dzeu nu numai „mai că“, ci toţi aţi deveni, nu numai tu ci şi aceştia care mă aud ceeace sînt eu“ (Acta 26, $_{28. 29}$). Cu aceasta pertractarea să fineşte; Agripa crede, că s'ar putea elibera Paul, dacă n'ar fi apelat la împăratul. Să hotărăşte a-l trimite la Roma (Acta 24, $_{27}$—26, $_{32}$).

Cu alţi prisonieri fu predat Paul unui centurion roman, *Iuliu.* Tîrzíu în toamna anului 60. a îmbarcat o corabie din Adramit fiind cu el *Aristarh* şi *Luca.* Mergînd prelîngă malul Siriei trec prin *Sidon,* malul *Ciliciei* şi *Pamfiliei,* sosesc la *Mira* în Licia, unde schimbă corabia cu una din Alexandría. De aci plutesc lîngă *Cnid,* mai departe pelîngă Creta, faţă de *Salmona.* Abia trecînd au venit la locul numit *Limanuri bune,* aproape de cetatea *Lasea.* Întrînd însă vreme rea, putînd călători numai încet şi cu multă osteneală, Paul îi sfătueşte să rămînă în port; dar corabierii nu să învoiesc căci hotărîseră a petrece iarna în portul *Fenix* din Creta. Curînd vine asupra corăbiei vifor ameninţînd cu cufundare. Paul mustrîndu-i pentrucă n'au ascultat sfatul lui îi asigură că nici unul nu va pieri (Acta 27, $_{24}$). 13 zile şi nopţi sînt ei aruncaţi pe mare încoaci şi încolo, iar în noaptea a 14. observă, că marea descreşte. Mînezi aruncă ancoră, ies la uscat fiind de toţi 276 de inşi. Locuitorii inzulei (Malta) îi primesc bine, îndeosebi prevenitor e faţă de Paul şi soţii săi proprieatrul ei, *Publius,* al cărui tată e vindecat de o boală grea. Aci petrec 3 luni; iar permiţînd timpul călătoría pe mare purced mai departe cu o corabie din Alexandría. Sosesc în *Siracuza,* unde

[1]) De acest drept să foloseşte Paul deoarece voia să vadă Roma (Acta 19, $_{21}$ 23, $_{11}$).

rămîn 3 zile, trec pela *Rhegium* şi debarcă în *Puteoli*. La rugarea fraţilor de aci rămîn 7 zile, apoi merg la *Roma*, de unde credincioşii li-au ieşit înainte până la *Forum Apii* şi *Tres Tabernae* (Acta 27, $_1$—28, $_{16}$).

De timpuríu în primăvara anului 61. Paul soseşte la Roma, unde fie prin protecţia lui Festus, fie prin mijlocirea lui Iuliu e bine tractat, permiţîndu-i-să a locui în casă privată cu un soldat. Aci petrece el după Luca (Acta, 28, $_{17}$ sq.) 2 ani. Creştinii din Roma îl vizitează; el predică cuvîntul lui Dzeu Iudeilor, apoi şi păgînilor (Acta 28, $_{17-31}$).

Din închisoare scrie apostolul mai multe epistole: către *Filipeni* (§. 92.), *Coloseni* (§. 93.), *Efezeni* (§. 91.), şi lui *Filimon* (§. 100).

§. 86. Anii din urmă ai lui Paul (a. 63—67 d. Cr.).

Cu sfîrşitul închisorii din Roma, istoria vieţii lui Paul devine nesigură; iar spre a o construi încîtva avem unele îndegetări în epistolele pastorale şi mărturíile tradiţiei.

Epistola către *Tit* s'a scris dupăce Paul fusesă pe inzula Creta, ce s'a putut întîmpla numai după întîia închisoare la Roma. Mergînd el spre Roma atinge această inzulă, dar numai în treacăt, deoarece Luca descrie cu deamăruntul pe unde au trecut (Acta 27, $_7$ sq.) şi, dacă Paul încă mai nainte ar fi predicat aci, credincioşii nu întrelăsau să vină acum la el, ceeace autorul Actei nu lăsa neamintit. Ba în timpul cuprins de Acta apostolul nici n'a putut merge la Creta[1]).

În *epistola 1. către Timotei* sînt atari împrejurări, cari n'au fost pe timpul petrecerii lui Paul în Efez (în a 2. şi a 3. misionadă). Scurt înainte de a părăsî el acest oraş trimite pe Timotei la Corint (Acta 19, $_{20}$ cf. 1. Cor. 4, $_{17}$) şi cînd scrie a 2. către Corinteni iarăş e la apostol: deci Paul nu l'a putut lăsa în Efez, ca să continue lucrarea lui (cf. Acta 20, $_4$), dar nici nu putea nădăjdui în urma celor întîmplate (răscoala lui Dimitriu) să să întoarcă cît mai curînd acolo (cf.

[1]) Cf. §. 99, timpul, locul compunerii. Tit 3, $_{13}$ recomandă Paul pe Apolo, pe care la întîia petrecere a sa în Efez nu-l cunoştea (cf. §. 83.); apoi ar trebui să fi petrecut timp foarte scurt, deoarece după paşti părăseşte Corintul voind a fi de rusali la Ierusalím. Wieseler (Chronologie des apostol. Zeitalters p. 329 sq.) afirmă, că Paul a fost în Creta pe timpul petrecerii sale de mai 3 ani în Efez. cf. l. c. mai nainte.

1. Cor. 16, $_{6.7}$; 1. Tim. 3, $_{14}$). După 1. Cor. 16, $_{3}$ sq.; Rom. 15, $_{23}$ sq. voia apostolul să sosască cît mai ingrabă la Ierusalím, de aceea nici nu cercetează Efezul, ci chiamă pe prepoziți la Milet (Acta 20, $_{17}$ sq.[1])

A *2. epistolă către Timotei* e scrisă fără îndoială din închisoare (1, $_{8.12.16}$. etc). După 2. Tim. 4, $_{13}$ apostolul a mers la Roma pe alt drum ca în întîia închisoare (Acta 27), și anume preste Troia; roagă pe Timotei să-i aducă mantaua, pergamentele și cărțile lăsate la *Carp* — nu să poate ca acestea să le ceară abia după vro cîțiva ani. 2. Tim. 4, $_{20}$ lasă pe *Trofim* bolnav în Milet, pe *Erast* în Corint — precînd după sfîrșitul misionadei a treia e Trofim cu Paul în Ierusalím (Acta 21, $_{29}$); ba mergînd dela Cezarea la Roma nici nu atinge aceste orașe. După 2. Tim. 4, $_{6}$—$_{8.18}$ așteaptă Paul moartea, iar scriind epistolele din întîia închisoare la Roma nădăjduește a fi eliberat și a cerceta comunele din Macedonia și Azia (Fil. 2, $_{24}$; Filim. v. 22). În urmă nu trebue pierdut din vedere, că în epistolele de față ereziile să caracterizează mai deaproape și să vorbește de organizația ierarhică.[2])

Că apostolul Paul a fost a doaua oară închis la Roma reesă din mărturiile veacurilor prime ale bisericii. *Clement Romanul* zice: „Paul a predicat evangelia în orient și occident învățînd lumea întreagă dreptate; dupăce însă a ajuns până la marginile occidentului (καὶ ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δύσεως)[3])

[1]) Wieseler l. c. p. 288 sq. susține, că această epistolă s'a scris din Efez în a 3. misionadă. Paul călătorește în Macedonia; lasă pe Timotei în Efez (1. Tim. 1, $_{3}$) și-i scrie ca să știe cum să poarte oficiul, decumva ar zăbovi mai mult. Din Macedonia să duce la Corint și lăsînd pe Tit în Creta să'ntoarce în Efez. Dacă absența lui Paul ar fi fost cel puțin de 6 luni autorul Actei n'ar fi trecut-o cu vederea. După Acta 20, $_{29}$ sq. vorbește el către prepoziții din Efez de eritíci ca de unii ce în viitor vor păși, iar în epistola aceasta aceștia deja turbură comuna: deci trebue să fie scrisă mai tîrzíu decît întîia închisoare la Roma.

[2]) Wieseler zice, că Trofim a însoțit pe Paul în călătoría dela Cezarea până la Mira, de unde, rămîind din cauza boalei, s'a dus la Milet — ceeace e însă foarte greu de dovedit. Apostolul nu spunea adevărul, dacă lăsîndu-l în Mira zice, că l-a lăsat la Milet; apoi, dacă așa s'ar fi întîmplat, trebuia Timotei aceasta s'o știe, căci să află de timp îndelungat la Paul (cf. §§ de pe pag. 222). În urmă alta e starea apostolului în întîia închisoare din Roma ca cea descrisă aci.

[3]) Τὸ τέρμα τῆς δύσεως zic unii, că e de înțeles de Roma și deci autorul ar exprima, că Paul a venit la Roma. Dar occidentul să märginia cu Spania, și Clement, care scrie din Roma, nu poate întrebuința această expresiune în înțelesul unui scriitor cu locuința în orient. care retorice putea să zică de Roma, că e marginea apusului; în urmă apusul și răsăritul să deosebesc unul de altul prin cuvintele corespunzătoare. Alții fac schimbări în text. *Junius* (în veacul al 16)

mărturisind înaintea conducătorilor (*καὶ μαρτυρήσας ἐπὶ τῶν ἡγουμένων*)[1]) a murit ca cel mai mare exemplu al răbdării" (1. ep. c. Cor. 5.) La acesta să alătură *Dionisie dela Corint* (pela 170)[2]), *Canonul muratoric*[3]) (compus pela 170), *Irineu*[4]), *Caiu*[5]), *Tertulian*[6]), *Eusebie*[7]), etc.

Din cele espuse rezultă, că Paul scăpînd din întîia închisoare dela Roma a mai predicat în alte părţi evangelia executînd propusul din Rom. 15, $_{28}$; e prins şi dus la Roma, unde împreună cu Petru, după tradiţie la 29 Iunie 67 d. Cr., moare ca martir.

§. 87. Epistola cătră Romani.

Cei dîntîi cetitori ai epistolei sînt creştinii din Roma (1, $_{7}$), care comună există deja de mult, dar Paul încă nu o

a edat unicul codice, în care să află această epistolă a lui Clement şi aflînd loc gol între *κ* până *τὸ τέρμα* a substituit: *καὶ ἐπὶ τό* etc.; alţii zic că trebue substituit *ὑπό* şi traduc: „dupăce s'a înfăţişat înaintea celei mai înalte autorităţi împărăteşti". În acest caz însă autoritatea aceasta împărătească era numai în occident, deşí să estindea şi preste orient şi era mai aproape s'o numiască *τῆς οἰκουμένης*; apoi unii critici au văzut codicele amintit în muzeul britanic şi relatează că *ΚΑΙΕΠΙΤΟΤΕΡΜΑ* e autentic şi nu să află nici un gol.

[1]) Aceştia nu sînt *principes*, care erau membrii conziliului împărătesc, numindu-să *σύμβουλοι, σύνεδροι*, ci e probabil, că Clement înţelege pe *Helius Caesarinus* şi *Polyclet* care, fiind Nero la 65 şi 66 în Ahaia, aveau toată puterea în stat.

[2]) La *Eusebie* (H. E. 2, 25) zice în epistola cătră Romani: „Căci amîndoi viind în Corint ne-au plantat, asămenea au învăţat, apoi şi în Italia învăţînd au mărturisit", adecă au murit moarte de martir.

[3]) Vezi pag. 203 obs. 2. unde continuă: „Sed profectionem ab Urbe ad Spaniam proficiscentis (omittit)".

[4]) Adv. haer. 3, 1. pune petrecerea lui Paul şi Petru la Roma în ace!aş timp.

[5]) La *Eusebie* (H. E 3, 25): „Dacă voieşti să urci Vaticanul sau să mergi pe calea cătră Ostia, vei găsî mormintele celorce au întemeiat această biserică". (Contra montanistului Proclus).

[6]) Scorpiace 15: „Orientem fidem Romae primus Nero cruentavit. Tunc Petrus ab altero cingitur, quum cruci adstringitur. Tunc Paulus civitatis Romanae consequitur nativitatem, quum illic martyrii renascitur generositate"; şi (De praescript. 36): „Habes Romam... ubi Petrus passioni dominicae adaequatur, Paulus Joannis (sc. baptistae — cf. de baptismo, 4) exitu coronatur".

[7]) H. E. 2, 32: „Apoi (după 2 ani, Acta 28, $_{30}$) să zice că după apărarea sa (2. Tim. 4, $_{16.\ 17}$) a fost eliberat apostolul spre serviţul predicii, iar cînd veni a 2. oară în acest oraş sfîrşî sub acesta (Nero) cu martiriu", adaogînd ibid. 2, 25 că lui Paul s'a tăiat capul în Roma, iar Petru a fost răstîgnit. Această mărturíe a fost atacată zicîndu-să, că însuş Eusebie arată prin *λόγος ἔχει* că e o poveste; dar să observă că el însamnă astfel tradiţia, întrebuinţînd altădată expresiunile; *λόγος κατέχει, παρειλήφαμεν, ἱστορεῖται, ἔγνωμεν* etc.

vizitasă (1, $_{8}$—$_{13}$. 15, $_{22}$. 16, $_{19}$), deşí 16, $_{7}$ sq. să amintesc persoane, la cari ţîne foarte mult. Întemeiarea comunei creştine e nesigură. *Recognițiunele clementine* zic, că vestea de Cristos s'a lăţît încă precînd acesta învăţa, ce nu e tocmai neprobabil. Noi ştim, că sub Pompei (63 n. d. Cr.) foarte mulţi Iudei sînt duşi la Roma în sclăvíe. Stăpînii lor văzînd, că aceştia ţîn tare la credinţa strămoşască, le dau libertate, iar ei aşăzîndu-să sub August dincolo de Tibru intemeiară comună avînd sinagoga lor (*Filo,* Legatio ad Cajum). Pe încetul numărul lor creşte şi viind după moartea lui Irod cel Mare la August o deputaţiune din Palestina să alătură mai mulţi Iudei din Roma;[1]) iar bucurîndu-să ei de bunăvoinţa guvernului roman vedem, că la servițul lor dzeesc iau parte şi păgîni.[2]) Aceşti Iudei nu erau izolaţi de cei din Palestina, ci mergeau întracolo la fiecare sărbătoare mare, trimiteau daruri şi jertfe la templu. La pogorîrea Spíritului sînt (Acta 2, $_{10}$) să află în Ierusalím Iudei din alte ţări, chiar din Roma. Aceştia vor fi lăţît mai întîi creştinizmul; dar să poate, că şi alţi creştini au predicat aci — după martiriul lui Stefan (Acta 7. 8. 11). Că nime dintre apostoli n'a fost la Roma înaintea lui Paul rezultă din Rom. 15, $_{20}$ cf. 2. Cor. 10, $_{16}$. Aceşti creştini ajunseră foarte curînd în conflict cu Iudeii conservatori, care aşteptau în Mesía pe un liberator de sub jugul roman; va întemeia un imperiu mare, de care numai ei să vor bucura. Aceasta dădu anză la frecări între ei şi creştini,

[1]) *Iosíf Flaviu,* Antiq. 17, 11, 1: „Şi a fost numărul bătrînilor trimişi după socotinţa poporului 50, căror să alăturară preste 8.000 dintre Iudeii Romei".

[2]) Unii devin prozeliţi numindu-să *σεβόμενοι, metuentes (Iosíf Flaviu,* l. c. 18, 3. 5 aminteşte pe o atare Fulvia). *Ovid* recomandă tinerilor a merge la: „Cultaque Judaeo septima sacra Syro", dacă voiesc să vadă frumseţele cetăţii. *Juvenal* scrie (Satyr. 14, 96):

„Quidam sortiti metuentem sabbata patrem,
Nil praeter nubes, et caeli numen adorant:
Nec distare putant humana carne suillam,
Qua pater abstinuit, mox et praeputia ponunt.
Romanas autem soliti contemnere leges,
Judaicum ediscunt, et servant, ac metuunt jus,
Tradit arcano quodcumque volumine Moses".

Qui caeli numen adorant să pare a fi păgînii cu credinţe jîdoveşti, care să numesc în codicele lui Teodosie *caelicolas,* iar la Iustinian să aminteşte leg. 7. Cod. *de Judaicis et caelicolis.*

în urma cărora să restrîng tot mai mult drepturile lor,[1]) pănăce Claudiu (pela 50 d. Cr.) porunceşte prin edict, ca Iudeii să părăsască Roma.[2]) Între aceşti iudeocreştini erau *Aquila* şi *Priscila*, care merg la Corint; iar după moartea lui Claudiu să re'ntorc cu alţii la Roma (Rom. 16, $_3$), şi separîndu-să de Iudei întemeiază cu păgînocreştinii o comună. Astfel să explică împrejurarea că Iudeii, venind Paul acolo, văd în învăţătura lui ceva nou (Acta 28, $_{21}$ sq.).

Biserica catolică provocîndu-să la *Eusebie*[3]) susţine, că Petru a întemeiat comuna, şi adecă la începutul domnirii lui Claudiu (1. 2. 3. an), cînd să du-să la Roma să combată pe Simon Magul, rămîind apoi aci 25 de ani epíscop.[4]) Noi însă ştim, că pela 44 Petru să află în Ierusalím (Acta 12, $_4$); asămene la conciliul apostolesc (Acta 15, $_7$. cf. Gal. 2, $_1$ sq.). Deşí nu ştim unde s'a dus el după Acta 12, $_{17}$, iar după 1. Cor. 9, $_5$ călătorisă în altă ţară: totuş e mai presus de toată îndoiala, că n'a mers la Roma (cf. Rom. 15, $_{20}$. 2. Cor. 10, $_{16}$). El nu să află acolo nici cînd să scrie epistola noastră, deoarece l-ar fi salutat. Venind Paul la Roma fraţii îl primesc (Acta 28, $_{15}$), de Petru însă nu să face nicio amintire; asămene nici cînd să scrie epistola către Filipeni, căci Paul e singur (2, $_{20}$). Din toate rezultă, că Petru a putut merge la Roma abia după întîia închisoare a lui Paul acolo (§. 105.)

Cuprinsul:

a) *Partea dogmatică* (1—11): după întroducere, în care arată cetitorilor, că mîntuirea adusă poporului israiltean să vesteşte şi păgînilor, mulţămeşte lui Dzeu pentrucă aici s'a lăţit învăţătura creştină; exprimă dorinţa lui de a-i cerceta cît mai curînd — tema epistolei, că evangelia e o putere a lui Dzeu pentru toţi credincioşii

[1]) *Tacit* (Annal. 2, 85) istoriseşte că în al 19. an d. Cr.: „Actum et de sacris Aegyptiis Judaicisque pellendis; factumque Patrum consultum, ut quatuor millia libertini generis ea superstitione infecta, quis idonea aetas, in insulam Sardiniam veherentur, . . . ceteri cederent Italia, nisi certam ante diem profanos ritus exuissent" — ce privia numai pe prozeliţi, căci Flaviu l. c. asigură că Tiberiu nu perzecută pé Iudei.

[2]) *Suetoniu* (Vita Claudii 25): „Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit". Sub Chrestus avem de înţeles pe Cristos, căci să credea că e grecescul χρηστός, pronunţîndu-să astfel, ce să dovedeşte din inscripţiuni unde să află CHRESTUS sau CHRESTE. De aceea arată *Iustin* (Apol. I. 4), *Tertulian* (Apol. 3), cît de greşít e a urmări pe creştini, al căror nume arată că sînt oameni buni. Alţii cred, că Chresto ar fi un răzvrătitor — ceeace însă nu e dovedit. De aici vedem, că numai *tumultuantes* au fost sîliţi a părăsî Roma.

[3]) Chronicorum canonum libri duo: „Petru corifeul întemeind întîia biserică din Antiohía merge la Roma ca să vestiască evangelia. El însuş după aceea a stat în fruntea comunei din Antiohía şi Roma până la moartea sa". *Ieronim* (De vir. ill. 1) şi *Orosiu* (Hist. 7, 6). Socotinţa lui Eusebie să bazează pe o interpretare falză a lui *Iustin* (Apol. I. 26), care rapoartă o inscripţie veche la Simon Magul; apoi pe împrejurarea, că Petru şi cu Filo s'ar fi întîlnit în Roma.

[4]) Catalogul papilor de *Liberiu* din an. 354, care până la 234 să bazează pe cronica lui Ipolit, susţîne, că Petru a fost epíscop 25 de ani 1 lună şi 9 zile 30—55). *Ambrosiaster* zice însă, că Paul nu s'a putut supăra pe creştinii din (Roma, ci i-a putut numai lăuda „Quia nulla insignia virtutum videntes nec aliquem apostolorum susceperant fidem Christi, ritu licet judaico, in verbis potius quam in sensu".

și că credința face dreptate supranaturală — dela natură pe păgîni îi așteaptă numai mînia lui Dzeu, căci deși au putut cunoaște pe Dzeu, totuș au căzut așa de mult în păcate, încît au tăgăduit chiar și legea naturală — aceasta cunosc Iudeii și de aceea condamnă pe păgîni, deși ei cad în aceleași păcate și nepocăindu-să îi va ajunge mînía lui Dzeu, care nu caută la fața omului, ci judecă pe fiecare după măsura sa, adecă pe Iudeu după lege, iar pe păgîni după conștiința sa — Iudeul cu lege nețînîndu-o lucră ca păgînii să huliască numele lui Dzeu — tăierea împrejur fără credință adevărată nu folosește — prin acest semn Iudeii au prerogativă față de păgîni, fiind purtătorii adevăratei descoperiri a lui Dzeu, iar dacă unii nu bagă aceasta în samă să pedepsesc, ce dovedește că Dzeu ține făgăduințele sale și nu să desvinovățește niciciînd lucrarea rea — Iudeii și păgînii sînt asămene de păcătoși, ce mărturisește și Scriptura — păcatul să desrădică prin sîngele lui Cristos, ștergîndu-să astfel deosebirea între Iudei și păgîni, justificîndu-să omul numai prin credință și nu prin faptele legii — legea nu pierde din valoare, căci și T. V. arată, că Avram pentru credința sa a fost drept (cf. Gen. 15, $_5$) — tăierea împrejur n'a justificat pe Avram, care a fost ales înainte de aceasta și este numai pecetea credinții sale, prin ce a devenit tatăl tuturor — legea încă nu lucrează aceasta, căci i-s'a dat făgăduința înainte de lege; numai credința lucră toate, care a avut-o și Avram; iar obiectul credinții noastre e învierea lui Cristos, cauza și prototipul justificării — prin această justificare din credință avem înviere spirituală aflînd pace în grația sînțitoare — în această stare necazurile devin bucurie întărindu-ne în credința, că sîntem fíii lui Dzeu, iar iubirea ce spíritul o revarsă în inimile noastre e arvuna, că vom ajunge la împlinirea nădejdii noastre, căci dacă Cristos, fiind noi îndușmăniți cu el ne-a arătat o iubire atît de mare, cu cît mai mult putem acum aștepta fericirea — prin un om a întrat păcatul în lume, printrun om și dreptatea — chiar și ceice nu imitară păcatul lui Adam trebuiră să moară, căci trăgîndu-să dela el au moștenit vina — în măsură foarte mare să arată moartea și învierea lui Cristos la ceice prin credință au devenit fíii lui, iar acest efect e universal atît cu privire la singuraticii oameni cît și la singuraticele păcate — legea nu poate lucra aceasta, ci ea a adus numai la cunoștință păcatul, prin ce omul s'a văzut îndemnat a căuta mîntuirea sa în credință — să nu credem, că trebue să păcătuim, ca astfel grația să să poată afirma cît mai mult în lucrarea sa; noi am murit păcatului botezîndu-ne, prin ce ne facem părtași de moartea și învierea lui Cristos ducînd o altă viață ca mai nainte; nu mai sîntem supuși patimilor cari să nasc din pofta cărnii — această viețuire să țînă totdeuna, deoarece Cristos nu mai moare; noi acum sîntem sub har care ne dă putere a face binele — să mulțămim lui Dzeu privind la sfîrșîtul vieții în păcate și aceleia în sînțenie — noi nu mai stăm sub lege, precum și femeia e supusă legii bărbatului pănăce acesta trăiește — fiind înzestrați cu Spíritul sînt putem învinge poftele păcatului, cari prin lege numai

să deşteptau, ce nu va să zică, că legea era păcătoasă, ci numai că ea dădea anză la păcat, deoarece răul ce locuieşte în om lucră păcatul; această dezbinare să descrie din esperinţa apostolului; apoi descrie pe omul nemîntuit — în această stare desperată să produce în om cel mult dorinţa după mîntuire, care o poate da numai graţia lui Cristos — în viaţa din graţie a murit carnea stăpînindu-o cu spíritul, deci sîntem liberi de stăpînirea păcatului — sîntem însă liberi şi de stăpînirea morţii, căci avem în lăuntrul nostru pe Spíritul sînt, despre ce ne încredinţază aceea că sîntem fiii lui Dzeu; iar locuind în noi acelaş spírit care în Isus Cristos, vom fi şi noi părtaşi de învierea care în acesta s'a lucrat şi vom fi moştenitori ai lui Cristos — noi trebue să suferim pentru aceasta, dar ajungem la fericirea vecinică; această nădejde o are întreaga făptură, mărturisindu-ne noauă Spíritul sînt — noi ştim că toate pentru iubirea lui Dzeu devin bune şi toate ne conduc la preamărire; nu există nimica ce ne-ar putea asupri: nici conştiinţa păcatului, nici strîmtorări, nici iad nu ne pot despărţî de dragostea lui Isus — arată de ce Iudeii sînt eschişi dela mîntuire compătimindu-i — să nu pierdem din vedere, că Dzeu n'a promis mîntuire lui Israíl după carne, ci urmaşilor spirituali ai lui Avram şi alegerea să întîmplă după graţie (Gen. 21, $_{12}$. 18, $_{10}$. 25, $_{23}$; Mal. 1, $_{2}$) — Dzeu făcînd astfel nu e nedrept, deoarece el e liber — dacă Dzeu face cum voieşte, atunci de ce să pedepseşte omul? — făptura aici nu poate trage la răspundere pe creatorul său — Dzeu în urma profeţíilor (Os. 2, $_{1}$. $_{24}$; Is. 10, $_{22}$ sq.) voieşte, lăpădînd pe Iudei, să fie preamărit prin păgîni care au crezut, mai vîrtos că Iudeii n'au primit pe Mîntuitorul — Paul să roagă să fie mîntuiţi, dar ei nevoind să primiască o instrucţie mai înaltă sînt vina lăpădării lor; Dzeu cere credinţă în Cristos — Moisí făgăduieşte celuice va împlini legea viaţă vecinică (Lev. 18, $_{5}$), dar el cere şi dreptatea credinţii, sub care să înţelege şi cea în Mîntuitorul; această credinţă îmbinată cu mărturisirea duce la mîntuire — ca să să producă credinţa să cere predicator; Iudeii nu să pot scuza în această privinţă, căci lor s'a predicat îndestul — nu Israílul întreg e respins, ci numai partea mai mare — Dzeu lăpădînd pe Iudei a avut scopul, ca păgînii să să mîntuiască şi credinţa lor să îndemne pe Iudei a să întoarce, prin ce mîntuirea e universală — el vesteşte şi acestora mîntuirea, deşi e mai ales apostolul păgînilor — păgînii nu să pot mîndri faţă de Iudei; dacă nu vor ţînea credinţa, Dzeu îi va pedepsî mai aspru decît pe Iudei — Dzeu poate milui pe Iudei, care cu timpul vor întra în biserică, dupăce însă mai nainte vor fi întrat păgînii; aceasta e o taină a înţelepciunii dzeeşti, pe care nu o putem pătrunde.

b) *Partea parenetică* (12—16): fiind cetitorii chiemaţi la credinţă să-şi întocmiască viaţa ca un servit plăcut lui Dzeu; să împliniască datorinţele; să fie cu dragoste cătră toţi; să fie blînzi faţă de duşmani — să asculte de autorităţile lumeşti, deoarece sînt orînduite de Dzeu — chiar şi împlinind toate datorinţele încă n'au făcut în-

destul dragostei, care e perfecțiunea a toate — să să desfacă de toate lucrurile de rînd — să fie cu blîndețe către cei slabi; să fie îndulgenți cu privire la unele mîncări, cari unora să par oprite și și să nu-i judece, dar nici aceștia să nu facă aceasta — aceste considerațiuni nu sînt de mare importanță, dar e mai bine a păzî dragostea creștină spre a nu da scandelă; fiecare să urmeze conștiinții sale, căci altcum ar săvîrșî păcat — la lucrare să nu avem în vedere persoana noastră, ci pe deaproapele, precum nici Cristos n'a trăit pentru sine, ci pentru noi — cetitorii să susțînă bunăînțelegerea, căci toți sînt o familie a lui Dzeu și toți să-l preamăriască, deoarece el către Iudei s'a arătat credincios, iar către păgîni milostiv, care le va da pacea sa — deșí ei știu acestea, totuș ca apostol trebue să le scrie în acest înțeles — fiind pănă acum ocupat în răsărit n'a putut veni la dînșii, dar nădăjduiește a o face cît mai curînd mergînd în Spania — va călători însă la Ierusalím, în care cale primejdioasă să-l însoțască cu rugăciunile lor — recomandă Romanilor pe aducătoarea epistolei; salută mai mulți cunoscuți — să să feriască de iudaizanți — salutare dela soți — doxología.

Anza și scopul. Dupăce Paul predicasă în mai multe părți ale orientului învățătura lui Cristos să hotărî a merge în apus (Acta 19, $_{21}$). În mai multe rînduri fu el împiedecat (1, $_{13}$. 15, $_{23}$), iar după lățirea evangeliei și în Iliria (15, $_{19}$) credea, că poate îndeplini propusul său. Înainte de această călătorie în apus voiește însă a duce în persoană colecta făcută în Ahaia și Macedonia, ca astfel să dea comunei matere dovezi de dragostea comunelor întemeiate între păgîni (15, $_{25}$ sq.); ceeace împlinind, cînd merge în Spania (15, $_{24}$), va petrece cîtva timp și la ei (15, $_{22}$ sq.), nu doară ca să-i învețe, căci ei cunosc adevărul și ar contrazice principiului său de a nu să amesteca, unde alții au lucrat (Rom. 15, $_{20}$; 2. Cor. 10, $_{16}$), ci numai să nu-i lasă fără oarecare întărire (1, $_{11}$). Această dorință a lui să împlinește în parte prin aceea, că călătorind diaconisa *Febe* din portul Chenhrea la Roma îi dă epistola de față, în care arată intențiunea sa și desvoaltă mai pe larg învățătura, ca astfel să-i îndemne a-i fi întrajutor cînd va veni la dînșii. Conzistînd comuna din iudeo- și păgînocreștini (1, $_{6}$. $_{13}$. 11, $_{13}$. 15, $_{15}$ sq.) arată, că creștinizmul e pentru toți, deci să nu să creadă cineva mai mult decît celalalt, ci fiecare să cultive dragostea creștină.[1])

[1]) Unii au susținut că scopul epistolei ar fi *dogmatic*, adecă apostolul ar espune pe scurt învățătura creștină (doctrinae christianae compendium); alții că e pur *istoric*, adecă existînd în biserica primitivă deosebirea între petrinizm și

Timpul, locul compunerii. Din vechime să crede că epistola s'a scris pela sfîrșitul misionadei a treia, cînd apostolul petrece în Corint, in anul 58 d. Cr. (în Februarie sau Martie).[1] În 15, $_{25}$ zice el, că „acum“ e gata a merge la Ierusalím să serviască sînților, adecă a duce colecta făcută, la care îndeamnă pe Corinteni (2. epistolă c. Cor. 8, $_{7}$ sq.), iar din epistolă rezultă, că colectarea era deja sfîrșită. Epistola nu s'a compus însă nici după plecarea lui din Corint, deoarece amintește pe *Caiu*, la care găzduiește (16, $_{23}$ sq. cf. 1. Cor. 1, $_{14}$); apoi predă *Febei* epistola (16, $_{1}$); în urmă salută *Sopater* (Sosipatru) și *Timotei* (16, 21), care după Acta, 20, $_{4}$ călătoresc cu dînsul dela Corint.

Autenticitatea și întregitatea. Cele mai vechi mărturíi dovedesc, că epistola e compusă de celce să numește la începutul ei. *Clement Romanul*[2]) are reminiscențe; aluziune fac la ea *Policarp,*[3]) *Iustin Martirul,*[4]) *Teofil dela Antiohía,*[5]) *epistola din Vienna și Lugdunum*[6]), iar *Irineu*[7]) e cel dîntîi care o citează cu numele autorului. Lui urmează *Clement Alexandrinul,*[8]) *Tertulian*[9]) etc.; să află în *Peșito* și *Canonul muratoric.*

paulinizm, apostolul scrie această apologíe sau polemíe. *Augustin* etc. cred că în Roma erau certe între păgîno- și iudeocreștini, a căror aplanare a dat anză la scrierea epistolei. „In epistola ad Romanos . . . contentionem ipsam dirimit litemque componit, quae inter eos, qui ex Judaeis et eos, qui ex Gentibus crediderant, orta erat, cum illi tanquam ex meritis operum legis sibi redditum Evangelii praemium arbitrarentur . . . illi contra Judaeis se praeferre gestirent tanquam interfectoribus Domini“ etc. (Expos. in Epist. ad. Rom.)

[1]) Întrebare mai poate fi, dacă epistola s'a compus în oraș sau în portul Chenhrea (cf. 15. $_{25}$. 16, $_{1}$; Acta 20, $_{3}$).

[2]) Epist. 1. c. Cor. 30. 35. 38 etc.

[3]) Ad Philipp. 6.: „Toți trebue să să înfățișeze înaintea tronului lui Cristos și fiecare să dea samă despre sine“ cf. Rom. 14, $_{10}$. $_{12}$.

[4]) Dial. 23 întrebuințînd Rom. 4, $_{10}$. $_{11}$ zice „precum arată Scriptura“.

[5]) Ad Autolyc. 1, 14; 3, 14 cf. Rom. 2, $_{6}$—$_{9}$. 13, $_{7}$. $_{8}$.

[6]) La *Eusebie* (H. E. 5, 1): „Căci nu sînt vrednice suferințele timpului de acum față de mărirea viitoare ce ni să va descoperí (cf. Rom. 8, $_{18}$).

[7]) Adv. haer. 3, 16, 3: „Hoc ipsum interpretatus est Paulus scribens ad Romanos: Paulus apostolus Jesu Christi, praedestinatus ad evangelium Dei, quod promisit per prophetas suos etc. (Rom. 1, $_{1}$ sq.). Et iterum ad Rom. scribens de Jsrael dicit: quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem“ etc. (Rom. 9, $_{5}$).

[8]) Paedag. 1.: „Vezi, zice Paul, bunătatea și asprimea lui Dzeu“ cf. Rom. 11, $_{22}$; Strom. 3: „Asămene scrie și Paul în epistola cătră Romani: care am murit păcatului, cum deci vom mai viețuí întrînsul?“ cf. Rom. 6, $_{2}$.

[9]) De corona mil. 6.: „Ut cum ad Romanos natura facere dicens (apostolus) nationes ea, quae sunt legis“ etc. (Rom. 2, $_{14}$). Adv. Prax. 13: „Solum autem Christum, potero Deum dicere, sicut idem apostolus: Ex quibus Christus, qui est, inquit, Deus super omnia benedictus in aevum omne“ (Rom. 9, $_{5}$).

Chiar ereticii o atribue lui Paul provocîndu-să la epistolă *Ofiții,*[1]) *Basilide,*[2]) *Heracleon,*[3]) *Ptolomeu,*[4]) *Teodot*[5]) și *Marcion.*[6])

Observare. Fața de aceste mărturíi înțelegem ușor, că atacurile deistului Evanson (1792) și B. Bauer (1852) au rămas neurmate de alții.

În privința întregității s'au ivit îndoieli. *Marcion* (cf. obs. 6.) a omis cap. 15. 16, ce a făcut el după *Tertulian* (adv. Marc. 5, 13) din motive dogmatice; biserica dîntîi recunoaște epistola în întregul ei. Ea să află în *Itala, Peșito;* *Tertulian* are reminiscențe din 15, $_{14}$. 16, $_{4}$. Conținînd epistola mai multe încheiări (15, $_{33}$. 16, $_{20}$. $_{24}$) au crezut unii, că sfirșitul este 14, $_{23}$ (Semler etc.); iar critici mai noi susțin, că numai 16, $_{4}$—$_{20}$ e adaus din altă epistolă a lui Paul, adecă către Efezeni, și din eroare s'a pus aci de o mînă străină.[7]) Spre întărirea acestei păreri să provoacă la Marcion, dar mărturíile esterne și limba, care nu să deosebește, dovedesc autenticitatea acestei părți.

Ce să atinge de desele încheiări observăm, că atari să află și în alte epistole (1. Cor., Fil.) fără ca să fie atacată autenticitatoa lor. Doxología din 16, $_{25}$—$_{27}$ să află în unele manuscripte după 14, $_{23}$;[8]) în altele la sfirșitul epistolei;[9]) în altele lipsește,[10]) ceeace a produs multe ipoteze fără a da o explicare deplin multămitoare.[11]) Hotărît să poate afirma, că în cele mai multe manuscripte ea să află la sfirșitul epistolei.

Observare. Afară de scholiantul sirian la Peșito au mai susținut Harduin, Salmeron, Bellarmin, Corn. a Lapide etc., că epistola s'a scris în limba latină. Apostolul e însă elenist, apoi și alte scrieri adresate la Roma sînt scrise grecește *(Ignatie, Iustin, Irineu etc.);* iar motivele, luate dela numele latin *Tertius* (16, $_{22}$) și că cetitorii sînt latini, nu să pot lua în samă serios.

§. 88. Epistola I. către Corinteni.

Corintul, în vechime și pe timpul apostolesc unul dintre cele mai însămnate cetăți comerciale ale Greciei, era capitala

[1]) După Philosophum. lui *Ipolit* 5, 7.

[2]) Philosoph. 5, 27. *Origen,* Comment. in Epist. ad Rom. 5, 1.

[3]) După *Origen* in Joann. 13, 25.

[4]) După *Irineu,* Adv. haer. 1, 3, 4.

[5]) Cf. *Hug,* Einleitung I, 45 sq.

[6]) *Origen,* Comment. ad Rom. 16, $_{25}$: „Caput hoc (16, $_{25}$—$_{27}$) Marcion, a quo scripturae evangelicae atque apostolicae interpolatae sunt, de hac epistula penitus adstulit. Et non solum hoc, sed et ab eo, ubi scriptum est: quod non ex fide est, peccatum est (14, $_{23}$) usque ad finem cuncta dissecuit. In aliis vero exemplaribus, id est in his, quae non sunt a Marcione temerata, hoc ipsum caput (16, $_{25}$—$_{27}$) diverse positum invenimus. In nonnullis etenim codicibus post eum locum, quem supra diximus (14, $_{23}$), statim cohaerens habetur: ei autem, qui potens est vos confirmare. Alii codices vero in fine continent“.

[7]) Semler zice, că cap. 16 e un adaus și nu privește pe cetitori, ci avea să îndegeteze aducătorilor stațiunile, la cari aveau să găzduiască; mai tîrzíu acest registru s'a întrupat la epistolă.

[8]) *L* și mai toate minusculele, lecționariile grecești și manuscriptele, la *Rufin, Crizostom, Teodoret* și *Ecumeniu.*

[9]) B. C. D.* E. ℵ. 16. 66 etc.

[10]) D.** F. (loc gol după 16, $_{24}$) G. (loc gol după 14, $_{23}$), în mai multe manuscripte la Ieronim.

[11]) Hug (Einl. II. 340) crede, că cap. 16. nu conține învățături, de aceea nu să cetia în biserică. Doxología dela sfirșit însă fiind frumoasă, iar cap. 15 încheind cu binecuvîntare, nu s'a omis, ci s'a pus după 14, $_{23}$, și adecă s'a scris mai întîi la margine, pănăce a întrat în textul manuscriptelor și al lecționarilor.

provinţii Ahaia, reşedinţa proconzulului roman şi a jocurilor istmice; situat între marea ionică şi cea egeică (de aceea la poeţi numit *bimaris*) cu 2 porturi: cel răsăritean (Lecheon) îl lega cu ţările răsăritene, iar cel apusan (Chenhrea) cu cele din apus. Mummius la 146. n. d. Cr. risipeşte oraşul; favorizîndu-l însă mai tîrzíu Cezar[1]) şi împăraţii romani ajunge la un grad foarte înalt de înflorire, numindu-să „steaua Eladei," la Cicero „*lumen totius Graeciae.*" Ştiinţa şi artele înfloresc, iar bunăstarea adusă cu sine decadenţă morală înspăimîntătoare.[2]) În acest oraş vine Paul întîiadată în misionada a 2. (§. 83.).

Cuprinsul:

a) *Combaterea partidelor* (1—4): după salutare exprimă apostolul părerea sa de rău din cauza dezbinărilor din comună — el n'a dat anză la acestea; a încunjurat orice înţelepciune lumească şi s'a mărginit numai a predica pe Isus cel răstîgnit adresîndu-să cătră ceice în ochii lumii erau despreţuiţi — întemeiarea comunei e opul graţiei dzeeşti — el ar fi putut împărtăşî adevăruri mai înalte, dar Corintenii încă nu le puteau înţelege, ba nici acum nu pot face aceasta, ce să dovedeşte din împrejurarea, că între ei sînt partide — ei nu văd în Apolo şi Paul numai organe ale lui Dzeu prin care lucră, ci fac deosebire între ei, ce numai Dzeu poate face — cine voieşte a judeca pe un învăţător să caute, de acesta îş împlineşte datorinţele, ce iarăş numai Dzeu poate — el şi Apolo nu să pot lăuda cu lucrarea lor, dar nici Corintenii să nu creadă că sînt ai unuia sau ai celuilalt, ci să urmeze smerenia părintelui lor sufletesc — el a trimis pe Timotei, care-i va învăţa aceasta şi va pregăti venirea lui cu asprime ori blîndeţe.

b) *Mustră unele rele soţiale* (5. 6): Corintenii nu să pot lăuda, căci în sînul lor să suferă un păcat, care nu să află nici la păgîni; dacă ar fi ei aşa înaintaţi în cunoştinţa creştină ar fi eliminat pe celce a îndrăznit a face aşa ceva; nefăcîndu-o ei, îl escomunică el — avînd daraveri între sine recurg la autorităţile păgîne — e trist că în genere există astfel de ne'nţelegeri şi nu voiesc să ierte unul altuia; orice necinste îi eschide dela împărăţía lui Dzeu; acum să nu mai facă fărădelegi, căci libertatea creştină nu permite a trăi desfrînat; desrădicarea legii în privinţa mîncărilor nu conţîne legea morală; stomahul e pentru mîncare, iar corpul nu-i pentru boldul

[1]) Din interese comerciale ajungînd dictator dispune la 44 n. d. Cr. să să zîdiască de nou dîndu-i numele *Colonia Julia Corinthus.*

[2]) La templul Afroditei de aci serviau 1000 de femei desfrînate. Decadenţa morală să arată din cuvintele: κορινθιάζεσθαι, κορινθιαστής şi κορινθία κόρη.

animalic; membrele creştinului sînt templul şi proprietatea lui Dzeu, să nu să întrebuinţeze spre curvie.

c) *Răspunde la unele întrebări* (7—11, $_1$): admite că necăsătoría e ceva bun, dar aceasta o pot face numai ceice au darul dzeesc, iar ceice nu să pot hotărî la aceasta să să însoare şi să-şi împliniască datorinţele; căsătoria nu să poate desface, iar la căsătoríile mixte partea creştină să nu ceară despărţirea, dacă cealaltă parte nu o voieşte; fiecare să rămînă în starea, în care a fost chiemat — fetele şi văduvele să pot mărita, mai bine fac însă dacă rămîn cum sînt — cu privire la cărnurile jertfite concede celor înaintaţi în cunoştinţă să urmeze acesteia, dar dragostea creştină niciclnd să nu o piardă din vedere — zei nu există; dacă vrun creştin n'ar voi să mănînce carnea jertfită lor, fiindcă crede că există, cei înaintaţi în cunoştinţă să nu-i seducă ca contra conştiinţii să mănînce — arată duşmanilor săi, că el totdeuna a împlinit datorinţa dragostei necerînd nici aceea la ce avea drept, avînd în vedere numai scopul evangeliei — ei să-l imiteze şi să nu creadă, că fiind chiemaţi la creştinizm nu mai pot pierde acest favor, căci Israiltenii în pustíe le servesc de pildă — să nu desfrîneze şi să nu să încreadă în sine — această încredere în sine o dovedesc cînd iau parte la jertfele păgînilor; deşí idolii nu sînt ceva, totuş ceva sînt actele cari însoţesc aceste jertfe, la cari un creştin nu mai poate participa fără a nu să face vinovat de călcarea poruncii dzeeşti; libertatea unuia să nu dee altora scandelă — carnea ce să vinde să poate cumpăra fără a întreba de unde i; fiind cineva învitat de un păgîn la ospăţ să să ducă, dar dacă ar zice vecinul său, că e din jertfele idolilor şi l-ar mustra pentru aceasta, atunci să nu mănînce.

d) *Regulează viaţa din comună delăturînd unele disordini ivite la cult* (11, $_2$—14): să bucură că la cult să ţîn de ordinea aşăzată de el, s'au străcurat însă abuzuri; raportul între bărbat şi femeie să arată, că cel dintîi să înfăţişază cu capul descoperit — nici agapele nu să sărbează ca mai nainte, deoarece cei mai cu stare să folosesc numai ei de darurile ce le aduc, iar săracii trebue să ducă lipsă; cazurile cele multe de moarte dovedesc, că unii primesc s. euharistíe cu nevrednicíe — darurile Spíritului s. sînt necesare şi sînt de mai multe feluri, dar au acelaş scop: a întări biserica — între daruri să să prefeară acelea, cari zîdesc pe auzitori — descrie dragostea — descrie darul glosolalíei, care să să întrebuinţeze numai spre a explica cele rostîte; femeile să tacă şi asculte.

e) *Adevereşte învăţătura despre înviere* (c. 15): Cristos a înviat din morţi; învierea morţilor nu să poate nega, căci atunci am nega şi învierea lui Cristos; iar dacă Cristos n'a înviat, zadarnică e credinţa; păcatele nu sînt iertate şi deci e mai rău de cei morţi decît de oricare creştin; Cristos însă a trebuit să învie şi credinţa noastră este, că şi noi vom învia; învierea va fi ca la un grăunte, din care iasă o plantă noauă, dar nu grăuntele sămănat: astfel şi corpurile noastre vor trece în vecinicíe ca unele netrecătoare, preamărite; în-

vierea să deosebeşte însă de mărire; toţi vor învia, dar să vor preamări numai ceice sînt ai lui Cristos.

f) *Ştiri personale* (c. 16): ei să facă colectă pentru credincioşii din Ierusalím — în Efez va rămînea până la rusale; apoi mergînd preste Macedonia va veni la ei — să primiască pe Timotei — să asculte celece vor spune Stefana, Fortunat şi Ahaic, căci numai aşa le vor putea răsplăti ceeace aceştia au făcut pentru dînşii — salutare şi subscrierea.

Anza şi scopul. După depărtarea apostolului din Corint (Acta 18, $_{18}$ sq.) vine aci Apolo, care fusesă mai nainte învăţăcelul Botezătorului (§. 83.). Predica lui consună în fiinţă cu ceea a lui Paul (1. Cor. 3, $_{6}$. 4, $_{6}$. 16, $_{12}$) deosebindu-să numai în formă. El adecă, fiind foarte verzat în filozofía alexandrină, la predicare folosia arta oratoríei acestei şcoale (1, $_{17}$. 2). Aşa să produsă — fără voia lui — fierbere între credincioşi. Unii ţineau mai mult la forma simplă a lui Paul, alţii la Apolo, declarîndu-să partizani ai unuia sau ai celuilalt. O primejdie şi mai mai mare ameninţa comuna că, venind învăţători iudaizanţi (2. Cor. 3, $_{1}$) lucrau contra lui Paul (9, $_{2}$), accentuînd preste măsură autoritatea lui Petru şi trăgînd la îndoială aceea lui Paul (2. Cor. 11, $_{5}$). Să născură deci 3 partide. Contra acestora să ridică a 4. partidă care, nerecunoscînd autoritate omenească, să mărturisesc adereţi ai lui Cristos (1. Cor. 1, $_{12}$). Încă petrecînd Paul a 2. oară (§. 84) în această comună a observat unele lucruri supărăcioase (2. Cor. 2, $_{1}$. 12, $_{21}$); iar după re'ntoarcere scrie (probabil) din Efez o epistolă (avem numai îndegetări 1. Cor. 5, $_{9-11}$), în care combate desfrîul şi opreşte orice comunicare cu persoane desfrînate. Mai apoi dela privaţi — anume dela casnicii *Chloei* — primeşte veşti de partidele ce s'au născut, de ceice caută a zdruncina vaza lui apostolească, de abuzurile la agape (11, $_{18}$), desfrîul din 5, $_{1}$ sq. şi de certele din 6, $_{1}$ sq. etc. La epistola lui Paul Corintenii răspund trimiţînd o epistolă (pierdută) prin delegaţii *Stefana, Fortunat* şi *Ahaic* (16, $_{17}$ sq.), în care îi puseseră mai multe întrebări (7, $_{1}$ sq. 8, $_{1}$ sq. 12, $_{1}$ sq. 16, $_{1}$ sq.). Paul trimite pe *Timotei*[1] (4, $_{17}$. 16, $_{10}$) ca să domoliască spíritele şi restabiliască ordinea în comună; dar călătorind acesta cu *Erast* (Acta 19, $_{22}$) prin Macedonia, să vede el îndemnat a

[1]) Să poate că Paul trimite pe Timotei şi Erast în Macedonia, care aveau să cerceteze Corintul, încă înainte de a sosî delegaţii acesteia.

scrie epistola de faţă[1]) predîndu-o delegaţilor comunei, care aveau să sosască acolo mai nainte decît Timotei (4, $_{17}$. 16, $_{10}$)[2]. Din acestea rezultă scopul scrierii: a arăta raportul său către comună, a lămuri pe creştini despre însămnătatea evangeliei şi a-i ferí de recăderea în păgînizm.

Locul, timpul compunerii. Apostolul a scris epistola în Efez[3]) spre sfîrşitul petrecerii sale în a 3. misionadă (Acta 19, $_{10}$), dupăce trimisesă pe Timotei şi Erast şi să hotărîsă a merge (vizitînd Macedonia şi Ahaia) la Ierusalím (Acta 19, $_{21}$. cf. 1. Cor. 16, $_{3-7}$). După 16, $_{8}$ voieşte a rămînea în Efez numai până la rusale; îndeamnă pe credincioşi să colecteze, iar colecta nădăjdueşte a o duce în persoană la locul destinaţiunii (16, $_{1-4}$); după 5, $_{6-8}$ pare, că paştele sînt aproape cînd apostolul scrie epistola, iar Acta 24, $_{17}$ să observă că a dus poporului său elemozină. Din acestea rezultă că epistola s'a scris în anul 57. sau 58.

Autenticitatea nu poate fi trasă la îndoială. Întîia mărturíe e *Clement Romanul*, care în numele comunei din Roma scrie Corintenilor: „Aţi primit epistola fericitului apostol Paul. Ce v'a scris el la începutul evangeliei? Întradevăr ceva spiritual v-a trimis el atunci despre sine, şi Chefa şi Apolo, pentrucă şi atunci voi eraţi părtinitori“ (1. ep. 47. cf. 1. Cor. 1, $_{12}$); apoi *Ignatie*[4]), epistola către *Diognet*[5]), *Policarp*[6]),

[1]) În limba armeană exista 2 epistole — cunoscute în Europa din veacul al 18. — cari s'au crezut a fi epistola lui Paul către Corinteni şi răspunsul acestora, dar apoi s'a dovedit neautenticitatea lor.

[2]) Numai dacă delegaţii au dus epistola să înţelege recomandaţia din 16, $_{15-18}$.

[3]) 1. Cor. 16, $_{8}$, cf. 15, $_{32}$. 16, $_{5.\ 15.\ 19}$; 2. Cor. 2, $_{12}$ cf. Acta 22, $_{31}$. În unele manuscripte să indegetează greşit Filipi ca locul compunerii, ce să bazează pe 16, $_{5}$.

[4]) Ad Ephes. 2: „Ca întro supunere uniţi să fiţi în acelaş gînd şi aceeaş înţelegere, şi aceeaş toţi să vorbiţi“, cf. 1. Cor. 1, $_{10}$; cap. 18: „Spíritul crucii, care este scandelă celor necredincioşi, noauă însă mîntuire şi viaţă vecinică. Unde e înţeleptul, unde certătorul, unde fala celorce să zic prudenţi“ cf. 1. Cor. 1, $_{18.\ 20.\ 23.\ 24}$; ad Rom. 9 cf. 1. Cor. 15, $_{8-10}$; ad Philad. 3 cf. 1. Cor. 6, $_{9}$ sq. etc.

[5]) Din jumătatea întîia a veacului al 2.: „Apostolul . . . zice: ştiinţa îngîmfează, iar dragostea zîdeşte“ cf. 1. Cor. 8, $_{1}$.

[6]) Ad Philipp. 5.: „Nici curvarii, nici efeminaţii, nici sodomiţii nu vor moştenii împărăţia lui Dzeu“ cf. 1. Cor. 6, $_{9}$ sq.; ib. 11: „An nescimus, quia sancti mundum judicabunt, sicut Paulus docet“ cf. 1. Cor. 6, $_{2}$. Epistola către Smirneni despre martiriul lui Policarp c. 2. citează Is. 64, $_{4}$ ca 1. Cor. 6, $_{9}$.

Iustin[1]*, Atenagora*[2]*, Itala, Peșito, Canonul muratoric, Irineu*[3]*; Clement Alexandrinul*[4] o numește mai întîi „epistola 1. cătră Corinteni", *Tertulian*[5] etc.

Ereticii încă folosesc epistola: *Ofiții,*[6]*, Basilide*[7]*, Heracleon*[8]*, Ptolomeu*[9]*, Tatian*[10]*, Teodot*[11].

Observare. Bruno Bauer a atacat la 1851 autenticitatea amînduror epistolelor cătră Corinteni, dar fără succes.

§. 89. Epistola II. cătră Corinteni.

Cuprinsul:

a) *Apostolul apără caracterul său* (1—7): după salutare mulțămește pentru mîngăierea ce i-au făcut-o, cu care poate acum lucra și la alții mîngăindu-i — în Azia a suferit foarte mult, dar a scăpat — rugăciunile lor pentru dînsul le-a meritat, căci totdeuna le-a voit numai binele — el voia să vină la dînșii și, dacă n'a făcut aceasta, apoi să nu-l creadă nestatornic, ce nu convine cu predica evangeliei, ci îi era foarte greu să vie mai odată cu asprime; le-a scris așa aspru în privința incestului ca să înlăture păcatul; ei îi pot ierta ceva din canon, dacă află aceasta de bine — pe apostol îl pot cunoaște din neliniștea ce a simțit-o, pentrucă în Troia nu s'a întîlnit cu Tit și din rezultatele lucrării sale, cari numai prelîngă intenții bune să pot ajunge — el nu să laudă cu aceasta, deoarece ei singuri îi sînt epistola de recomandare, deși nu atribue sieș aceasta, ci lui Dzeu care a făcut o lege noauă, nu a literii, ci a spíritului — dacă legea veche a preamărit pe ceice o vestiau, cu atît mai bucuros și cu încredere pășește el pentru legea cea noauă

[1]) Dial. c. Tryph. p. 253: „Și.. a zis Cristos.. vor fi dezbinări și erezíi" cf. 1. Cor. 11, $_{18. 19}$; ib. p. 338: „Căci era pasha Cristos, care în urmă s'a jertfit" cf. 1. Cor, 5, $_{7}$ etc.

[2]) De resurrectione 4: „Este învederat, că după apostol ce e peritor și să risipește trebue să îmbrace nestricăciune" cf. 1. Cor. 15, $_{54}$.

[3]) Adv. haer. 4, 27, 3: „Et hoc autem apostolum in epistola, quae est ad Corinthios, manifestissime ostendisse, dicentem: Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt" cf. 1. Cor. 10, $_{1}$ sq.

[4]) Paedag. I, 6: „Cu multă hotărîre fericitul Paul ne-a abătut dela ceartă *în întîia sa epistolă cătră Corinteni*, unde scrie astfel: Nu fiți prunci cu mintea" etc. cf. 1. Cor. 14, $_{20}$.

[5]) De praescript. 33: „Paulus in prima ad Corinthios notat negatores et dubitatores resurrectionis".

[6]) După *Ipolit* (Adv. haer. 5, 8. 7, 26. 8, 10) atribue epistolei canonicitate.

[7]) Idem ibidem, vezi obs. 6.

[8]) După *Origen*, Comment. in Joann. 13, 59.

[9]) După *Irineu*, Adv. haer. 1, 3, 5. 8, 2, 3.

[10]) *Clement Alexandrinul* zice Strom. 3, 12, că cuvintele lui Paul din 1. Cor. 7, $_{5}$ acesta le „explica sofistice"; iar *Irineu*, Adv. haer. 3, 23, 8 relatează, că considera 15, $_{22}$ *a Paulo dicta*.

[11]) După *Clement Alexandrinul*, Exc. 49., cf. și Hug l. c. I. pag. 47 sq.

— grația dzeească îl încurajează a combate toate învinuirile și justificîndu-să sau recomandîndu-să apelează numai la conștiință, deoarece predica lui arată, că el a vestit o putere dzeească, deși singur e asuprit și strîmtorat, ca astfel să să descopere atotputința lui Dzeu — el știe că trebue să călătoriască în patria sa și caută a plăcea lui Dzeu — acestea nu le scrie pentruca să să recomande, ci ca părerea lor despre el s'o aibă și contra celorce caută a-l degrada — el e pătruns de dragostea lui Cristos; a murit cu acesta; patimile omenești nu-l mai stăpînesc și caută numai să-i împace cu Dzeu — să nu piardă grația dzeească, ci lăpădîndu-să de viața păgînă să să feriască de profanarea trupului și a spíritului, iar pe dînsul să-l primiască în inimile lor și să nu creadă, că ar fi făcut ceva din ceeace afirmă contrarii lui — știrile aduse de Tit i-au făcut mare bucurie.

b) *Îndeamnă a contribui la colectă* (8, $_1$—9, $_{15}$): credincioșii din Macedonia au primit în belșug grația dzească, de aceea crede că Tit va aduna și la ei ceva pentru frații lipsiți din Ierusalím; fiecare să dăruiască după putință, nu de silă.

c) *Apărarea autorității sale apostolești* (10, $_1$—13, $_{13}$): provoacă pe contrari să-și aducă aminte, că el pășește cu curaj și cînd e la ei nu numai în scrisoare, deci să nu-i dee anză a să folosi de autoritatea sa — dușmanii au numai acel merit că-l înegresc, precînd el să poate provoca la întemeiarea comunei ca testimoniu al lucrării sale, iar progresele din această comună îl vor îndemna cît mai curînd a merge întralte părți să vestiască evangelia, fără a să amesteca unde alții deja au lucrat — el nu să laudă decît numai în Cristos; dar lăudîndu-să pe sine să îmbracă în haina nebuniei și e jaluz ca credincioșii să nu să abată dela mirele sufletului lor — ei să lasă a-i seduce învățătorii falși, de aceea să știe, că el cu nimic nu stă îndărătul „marilor apostoli", căci și el ca ei e instruit în adevărurile creștine; sau poate să deosebește el și e mai mic decît dînșii pentrucă nu primește daruri, nici de a fi întreținut ca ceialalți?; el voiește să să arate desprețuit ca astfel să îndemne și pe ceice să numesc apostoli ai lui Cristos a-l imita, sau cel puțin a-i demasca; el a suferit pentru Cristos mai mult decît dușmanii săi, dar a și primit mai multe descoperiri, prin ce să preamărește Dzeu, nu el, căci el știe că e slab și supus ispitelor — trimiterea sa de Dzeu a dovedit-o cu semne și minuni; să deosebește de ceialalți apostoli numai prin aceea, că el toate a făcut fără a pretinde ceva, și chiar acum venind la ei nu-i va îngreuia cu nimic, dar și aderenții lui fac asămenea, d. e. Tit — nu crede că e delipsă a să justifica înaintea lor, căci el voiește numai mîntuirea lor; trebue să vorbiască așa, pentrucă să teme că va trebui să fie mai aspru decum ar dori — acum nimic nu li să va ierta; să caute ca să nu pășască judecînd în numele lui Cristos, ci fiecare să să ispitiască, iar el va arăta că Cristos e cu dînsul; să roagă la Dzeu ca să nu aibă trebuință de aceasta; el dorește mai mult perfecționarea lor, decît să arate autoritatea sa; ți-

nîndu-să de Dzeu, acesta nu-i va părăsî; binecuvîntarea lui Dzeu celui în 3 fețe[1]).

Anza și scopul. Paul scrie din Efez o epistolă la Corint (§. 88); trimite apoi pe *Tit* înțelegîndu-să ca în Troia să să întîlniască — ce să întîmplă în Macedonia, (2. Cor. 2, $_{12}$ sq. 7, $_5$ sq.), deșí îl așteaptă timp mai îndelungat (2. Cor. 1, $_5$ sq.). Știrile aduse de *Timotei*[2]), îndeosebi însă ale lui *Tit*, dau îndemnul la scriere. Acesta îi împărtășește, că întîia epistolă a avut efectul dorit. Toți credincioșii s'au întristat pentru cele întîmplate în mijlocul lor (2, $_5$ sq. 5, $_1$ sq. 7, $_7$ sq.); dușmanii iudaizanți încă nu încetaseră a vorbi de rău pe apostol (1, $_{15}$ 3, $_1$ sq. 10, $_9$ sq.). Așa scrie a doaua epistola cătră Corinteni trimițîndu-o prin Tit și alți doi frați (8, $_{16-24}$)[3].

Scopul să îndegetează 13, $_{10}$: „De aceea nefiind de față scriu acestea, ca fiind de față să nu întrebuințez asprime după puterea care mi-a dat Domnul spre întărire, iar nu spre surpare“ [cf. 1, $_{23}$. $_{24}$. 2, $_3$. 13, $_2$]. El accentuează autoritatea sa apostolească, care dușmanii o atacaseră, asigurînd după restabilirea ei lucrarea în mijlocul lor.

Timpul,[4]] *locul* compunerii. Scriind apostolul la an. 57. sau 58. această epistolă nu mai era în Efez [1, $_8$], ci preste Troia trecusă în Macedonia [2, $_{13}$. 7, $_5$. 8, $_1$. 9, $_5$ cf. Acta 20, $_1$], deși nu să poate indica mai aproape locul scrierii.[5]]

Autenticitatea. Cuprinsul și forma dovedesc fără îndoială, că Paul a scris epistola, iar mărturíile istorice dau deplină siguranță despre autenticitate. Deja *Clement Romanul* [1. Cor. 5] și *Policarp* [ad Philipp. 2. 6] o cunosc; în epistola cătră *Diognet* [5. 8] să descriu creștinii cam ca 2. Cor. 10, $_3$. 6, $_{8-10}$; *Teofil dela Antiohía* [ad Autolyc. 1, 2. 7; 3, 4] între-

[1]) Între singuraticele părți există deosebiri: anume să repețesc unele lucruri, nu să trece în mod firesc dela o parte la ceealaltă și să crede, că epistola n'a fost scrisă d'odată, ci cu întreruperi.

[2]) Unde s'a întîlnit el cu Paul (în Efez sau după părăsîrea acestui oraș) nu știm, dar din epistolă (1, $_1$) vedem că era la Paul.

[3]) *Origen* (Eusebie H. E. 6, 25) etc. cred, că unul dintre soți e *Luca*, de aceea în mai multe manuscripte să află observarea: „prin Tit și Luca“; iar *Teodoret* zice că *Barnaba*. Din 2. Cor. 8, $_{22}$ au combinat alții și de aceea postscriptul: „prin *Tit*, *Barnaba* și *Luca*“.

[4]) Misionada a treia — petrecerea în Macedonia, în Ahaia 3 luni; călătoria la Filipi, petrece aici 8 zile, merge la Troia — Ierusalím.

[5]) Astfel *Crizostom* și *Teodoret*, iar postscriptele manuscriptelor mai noaue spun, că *Filipi* e locul compunerii — ce a trecut și în *Peșito*. Biserica catolică a dedus din 2, $_{12}$ că ar fi *Troia*.

buinţază expresiuni luate din 2. Cor. 5, $_4$. 7, $_1$. 11, $_{19}$; să află în *Itala, Peşito* şi *Canonul muratoric*, la *Atenagora*;[1] iar *Irineu*[2] cel dîntîi foloseşte numirea „a doaua epistola cătră Corinteni"; *Clement Alexandrinul*,[3] *Tertulian*[4] etc. Dintre eretíci o recunosc de canonică *Ofiţii*,[5] *Basilide*[6] etc.

Observare. Din punct de vedere dogmatic epistola nu să poate compara cu întîia, dar este de interes din altă parte. Din nicio epistolă nu cunoaştem aşa bine pe apostol; în nici una nu ni să zugrăveşte dragostea lui cătră Cristos şi biserică; în nici una nu vedem graţia înaltă dzeeascâ, de care el a fost părtaş şi umilinţa de care era pătruns ca tocmai în aceasta. Limba e conformă cuprinsului şi, privindu-o drept expresiunea retoricei naturale, e cea mai frumoasă între epistolele lui Paul.

§. 90. Epistola cătră Galateni.

Locuitorii acestei provinţi sînt un ram al hordelor celtice, cari în veacul al 4. n. d. Cr. au început a emigra din Galia spre Panonia şi Iliria ajungînd pănă în Azia mică. Acestora urmează în veacul al 3. Tectosagii în unire cu Trocmii şi Tolistoboii [locuiseră spre apus de Garona], care aliindu-să cu emigraţii de mai nainte fundară un imperiu puternic; dar atrăgîndu-i bogăţíile Greciei şi ale Macedoniei invadară în 3 espediţiuni [281—279 n. d. Cr.], pănăce la Delfi fură învinşi şi mai de tot nimiciţi. Unii din rămăşiţe să întoarseră în Panonia, alţii merseră în Macedonia, alţii în Tracia, unde întemeiară un regat cu capitala Tyle.[7] Încă înainte de catastrofa dela Delfi [la începutul espediţiunii a 3.] să desparte o trupă de cam 20.000, condusă de 13 căpetenii, între care Leonnorios şi Lutharios. Aceştia prădînd sosesc la Bizanţ, trec

1) De resurrectione, nemijlocit înainte de cuvintele citate în §. 88. zice „că.. fiecare va lua după dreptate ceeace a făcut în trup ori bine ori rău" cf 2. Cor. 5, $_{10}$.

2) Adv. haer. 3, 7, 1: „Dicunt aperte Paulum in secunda ad Corinthios dixisse: in quibus Deus saeculi huius excaecavit mentes infidelium" cf. 2. Cor. 4, $_4$; ibid. 4, 28, 3: „Nam et apostolus ait in epistola secunda ad Corinthios: quoniam Christi suavis odor sumus Deo" cf. 2. Cor. 2, $_{15}$. $_{1?}$.

3) Strom. 4 „... iar învăţătura comună a credinţii a numit-o mireazma cunoştinţii în a 2. cătră Corinteni" cf. 2. Cor. 2, $_{14}$; „Căci pănă în ziua de acum e acelaş văl etc." cf. 2. Cor. 3, $_{14}$.

4) De pudicitia 13 zice, că 2. Cor. 2, $_6$—$_{11}$, care să rapoartă la incest, să află „in secunda ad Corinthios".

5) După *Ipolit*, Adv. haer. 5, 2. 7; 7, 26; 8, 10.

6) Idem ibidem.

7) Polybiu, Histor. 4, 45 sq.

în Azia mică,[1] ocupă Nou-Iliumul, dau ajutor lui Nicomede, regele Bitiniei, contra fratelui său revoltat. In urma servițelor făcute capătă dela acest rege o parte din Frigia;[2] dar nu să așază în locuri stabile, ci continuă viața de mai nainte, pănăce Atal I., regele Pergamului, îi învinge [pela 229 n. d. Cr.[3]] și îi sîlește a să așăza întrun loc. Acum ocupă ei o parte mare din Frigia cu părți mai mici din Capadocia și Pont, un teritoriu dela natură foarte frumos și roditor, dar necultivat, între rîurile Halys și Sangarius,[4]] care pe încetul să numi *Galatia,* adecă *țara celtică.*[5]] Acest teritoriu să împărțî între cele 3 seminții: Trocmii ocupă partea înspre nord-răsărit cu capitala Tavium; Tolistoboii pe cea dinspre miazăzi-apus cu Pessinus, iar Tectosagii centrul cu capitala Anchira [acum Angora; vezi Strabo]; nu încetară însă a prăda singuratice provințe. Contra Romanilor dau ajutor lui Antioh cel Mare; dar conzulul Cneius Manlius Vulso îi învinge la 189 n. d. Cr. și între condițiunile de pace să pune, ca părăsînd viața de până aci să păstreze constituția lor [Liv. 38, 40]. Principii următori ai Galatiei află toată fericirea in supunerea față de Romani; uneori le succede a mai adăoga la teritorul țării, iar Dejotarus poartă și titlul de rege [Strabo, 12 p. 547]. Urmașul său, Amyntas, îndeosebi favorizat de Antoniu și August, capătă prelîngă Galatia incă Pisidia, Isauria, părți din Licaonia, Pamfilia, Frigia și Cilicia [Dio Cass. 51, 2. p. 443; Strabo, 12 p. 569. 571. 577]. Favorul Romanilor micșorează tot mai mult independența națională. După moartea lui Amyntas [după o guvernare de 11 ani e omorît la 26 n. d. Cr.] Romanii ocupă țara și, despărțînd părțile din Cilicia și Pamfilia, o supun unui propretor cu reședința in Anchira, care fiind in Galatia, să numí astfel oficial și nou înființata provință [Strabo, 12 p. 567. 571; Dio Cass. 53, 26]. Acești locuitori aparțîn la gintea germană, iar limba lor — după *Ieronim* —

[1]) Pela 279 n. d. Cr., Pausan. 10, 23. 9.

[2]) Justinus 25, 2.

[3]) Livius 38, 16. 33, 21; Pausan. 1, 8, 1.

[4]) Strabo 12 p. 567. Pausan. Attic. 4, p. 11, 12.

[5]) *Γαλαταί* e o formă mai noauă a lui *Κέλτοι* sau *Κέλται* (Paus. 1, 3, 5) cum să numiau Celții preste tot (Strabo 4, p. 189) și să întrebuințază abia mai tîrzíu de Celții din Azia mică. Aceștia mai apoi adoptă cuvinte grecești, de aceea să numi provința *Gallograecia* (Pausan. 1, 4, 8).

samănă foarte mult cu cea vorbită pe timpul său împrejurul *Trier*-ului.[1]]

Cuprinsul:

a) *Partea apologetico-polemică* ($1,_1$— $4,_{30}$): după întroducere arată, că n'a fost trimis de oameni nici n'a primit instrucție dela oameni, ci apostolía o are dela Isus Cristos, care prin moartea sa de pe cruce a șters păcatul și a înviat din morți — să miră că s'au abătut așa curînd dela învățătura lui, deoarece el le-a predicat pe Cristos necăutînd a plăcea oamenilor, ce să dovedește din împrejurarea, că fiind mai nainte fanatic apărător al iudaizmului, acum predică evangelia, deși nu s'a pus în vro legătură cu ceialalți apostoli, cunoscînd numai pe Petru și Iacob — mergînd după 14 ani la Ierusalím (Acta 15) a predicat, că creștinii sînt liberi de lege, ceeace voind a dovedi n'a lăsat ca Tit să să taie împrejur, deși iudaizanții cereau aceasta — n'a fost sîlit a revoca ceva din ce făcusă; din contră stîlpii bisericii îl recunosc lor coordinat; iar cînd Petru începe a să abate dela învățătura libertății decretate pentru creștini i-s'a opus — foarte mult au greșît ei, că s'au abătut dela adevăr, căci Spíritul sînt prin semne și minuni le-a arătat puterea creștinizmului — Scriptura învață lămurit, că credința și nașterea spirituală dela Avram, nu nașterea trupească, justifică, ce să dovedește de acolo, că promisiunea s'a dat lui Avram înainte de lege cu 430 de ani; iar legea avea numai menirea a pregăti spre credință, deci nu poate justifica; ea a avut lipsă de un mijlocitor, nu promisiunea; între lege și promisiune nu există contrazicere; Iudeii au avut legea ca prin ei să fie cu putință mîntuirea și pentru păgîni; dar împlinindu-să aceasta legea nu mai avea scop; prin mîntuirea lui Cristos s'au șters deosebirile; ei au drepturi la promisiunea lui Avram, căci sînt fíii lui Dzeu și deci scoși de sub tutela legii — ei să vadă răul săvîrșît și cît demult l-au întristat; cînd era la dînșii dovediseră dragoste foarte mare; nici slăbiciunea lui nu i-au abătut de a nu-l asculta, ba fiecare bucuros s'ar fi jertfit pentru el — însăș legea condamnă procederea lor; Avram a avut 2 feciori: unul dela servitoare și altul dela cea liberă; Ismaíl și aderenții legii sînt fíii trupești ai lui Avram, iar membrii bisericii sînt frații lui Cristos și moștenitori ai bunurilor vecinice făgăduite lui Avram; legea nu-i mai obligă, căci să poruncește a alunga pe fíul sclavei.

b) *Partea parenetică* ($4,_{31}$—$6,_{18}$): tăierea împrejur nu folosește nimica, căci numai o cale duce la mîntuire; celce să învoiește a să

[1]) Prolog. in libr. sec. comment. in epist. ad. Galat.: „Marcus Varro cunctarum antiquitatum diligentissimus perscrutator, et ceteri, qui eum imitati sunt, multa super hac gente et digna memoria tradiderunt“ Din propria esperință adaogă (scit mecum, qui vidit etc.): „Unum est quod inferimus, et promissum in exordis reddimus, Galatas excepto sermone Graeco, quo omnis Oriens loquitur, propriam linguam eandem pene habere, quam Treviros, nec referre, si aliqua exinde corruperint“.

tăia împrejur trebue să observe legea întreagă și o recunoaște așa de mijlocitoarea grației, deși ea s'a desfințat prin Cristos; acesta să deosebește de biserica lui Cristos, în care dragostea e cea mai înaltă lege; e trist că cetitorii după un început așa bun sfîrșesc așa de slab — la acestea poartă numai unii vina, el nu, căci a trebuit să predice ceeace era delipsă, deși s'a atras urmărire, ce nu să întîmpla, dacă făcea concesiuni; aluatul să să depărteze din mijlocul lor ca să dobîndiască iarăș pace și libertate, pe cari unii voiesc să le răpiască și cari fără iubirea aproapelui nu pot exista; iar dacă aceasta acum a încetat și comunele sînt în primejdia de a să pierde, atunci nu poate fi bun nici pomul, care a produs așa ceva; adevărata libertate creștină o pot avea numai în spíritul lui Cristos, iar lupta care e în noi ne îndeamnă a viețuí după spírit, deci nu mai avem lipsă de lege; Galatenii în teoríe și praxă să rămînă în creștinizm — iubirea de sine s'o supunem cît să poate de mult arătînd dragoste și blîndețe cătră aproapele; după meritele faptelor vor fi remunerați ori pedepsiți — sfîrșitul îl scrie cu mîna sa dovedindu-le cît ține, ca ei întru toate să observe cele espuse pănă aci; arată scopurile celorce voiesc a-i abate dela calea adevărată; salutare.

Anza și *scopul.* În a 2. misionadă Paul vine în ținuturile Galatiei și întemeiază comune creștine (Acta 16, $_{6}$), cari conzistau din Iudei și păgîni.[1]) În a 3. misionadă le cercetează iarăș întărindu-le în credință (Acta 18, $_{23}$ cf. 19, $_{1}$. Gal. 4, $_{13\cdot 19}$). După depărtarea lui vin și aci ca în alte comune (Acta 15; Gal. 2, $_{4}$ sq.) iudaizanți (Gal. 1, $_{6}$. 4, $_{18}$)[2]) care susțîn, că spre a întra în creștinizm e necesară legea mozaică (Gal. 5, $_{2\cdot 11\cdot 12}$. 6, $_{12}$ sq.) și știind, că Paul luptă cu energíe contra acestei învățături, atacă autoritatea lui apostolească afirmînd, că el nu e învățăcelul Mîntuitorului, deoarece nu l-a văzut și că a fost instruit de apostoli, dacă nu de oameni în genere (Gal. 1. $_{1\cdot 11}$. 2, $_{3}$ sq. $_{14}$ sq.); învățătura lui despre justificare contrazice descoperirii dzeești, după care poporul israiltean ținînd poruncile legii să poate mîntui (3, $_{6}$ sq.); ba unii afirmară chiar, că ea contrazice oricărei învățături mo-

[1]) Gal. 3, $_{13\cdot 14\cdot 23\cdot 25}$. 4, $_{3\cdot 5}$. cf. 3, $_{29}$. 4, $_{8\cdot 12\cdot 17\cdot 21}$. 5, $_{2}$. 6, $_{12}$.

[2]) Din epistolă rezultă că aceștia au venit nu multă vreme după întemeiarea comunelor și părăsîrea acestor ținuturi, deoarece fiind Paul a doauaoară aci de față are să lupte contra lor. El afurisește 1, $_{8}$ evangelia care să deosebește de a lui; spune adevărul celor îndoelnici (4, $_{16}$); arată celorce voiesc a să tăia împrejur că trebue să observe legea întreagă (5, $_{3}$). Să pare deci că venind acum a doauaoară lucră cu succes contra iudaizanților și nădăjduia, că spíritele iarăș să vor liniști. După depărtarea sa însă urmează reacțiunea, deși e drept că creștinii încă nu s'au tăiat împrejur (4, $_{10}$), dar erau aplicați spre aceasta (5, $_{2}$) și începuseră a ținea sărbătorile jidovești (4, $_{11}$).

rale (5, $_{13}$ sq.). Acestea îndeamnă pe apostol a scrie epistola de faţă, în care combate atacurile duşmanilor, apără autoritatea sa apostolească şi învăţătura ferind pe Galateni de amăgirile contrarilor săi.

Timpul, locul compunerii. Epistola s'a scris după cele istorisite Acta 18, $_{23}$. 19, $_{1}$, şi anume din Efez, pela jumătatea anului 55 d. Cr.[1])

Autenticitatea şi *întregitatea* dovedesc codicii existenţi şi multe mărturii istorice. Aluziuni puţin sigure la epistola noastră întîmpinăm în epistola lui *Barnaba* 19. şi la *Herma* (Simil. 9, 13), *Clement Romanul*,[2]) *Ignatie*;[3]) mai sigure la *Policarp*;[4]) sigure la *Iustin Martirul*;[5]) *Canonul muratoric, Peşito, Itala, Atenagora*,[6]) iar *Irineu*[7]) citează epistola cu numele; *Clement Alexandrinul*[8]) *Tertulian*[9]) etc. Dintre eretíci

[1]) Conciliul apostolesc din Ierusalím şi cele întîmplate cu Petru în Antiohía aparţin trecutului (Acta 15; Gal. 2, $_{1}$ sq. $_{11}$ sq.); comune creştine (Gal. 1, $_{6}$) nu ne sînt cunoscute în aceste ţinuturi înainte de misionada a doaua; apostolul trebue să fie fost aci deja de 2. ori (Gal. 4, $_{13}$); în urmă din Gal. 4, $_{10}$ rezultă, că sărbaseră un an sabatic, care după calcularea iudeilor a fost pela 54 şi 55.

Să observă că la nicio epistolă nu s'au făcut atîtea ipoteze ca la aceasta fiind vorba de timp şi locul compunerii. *Marcion* zice, că e întîia epistolă a lui Paul; *Crizostom* crede, că s'a scris înainte de cea către Romani; lui a urmat *Ecumeniu* şi *Teofilact* afirmînd, că s'a scris în Efez. *Teodoret* susţine, că aceasta e întîia epistolă scrisă din închisoarea dela Roma, ce *Ieronim* dovedeşte din 4, $_{20}$. 6, $_{11}$. $_{18}$. Părerea aceasta a trecut în subscripţiile unor manuscripte (B.** K. L. ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης), în amîndouă traducerile siriene şi în cea coptică, la *Eusebie dela Emesa*, *Eutaliu* etc.

În timpul mai nou s'a crezut, că ea e cea din urmă epistolă a lui Paul: iar dela mijlocul veacului al 18. s'a afirmat contrarul, adecă că e cea dintîi.

[2]) Ep. 1. ad Cor. 1 cf. Gal. 1, $_{4}$; cap. 2. cf. Gal. 3, $_{1}$.

[3]) Ad Philad. 1. cf. Gal. 1, $_{1}$; ad Magn. 8. cf. Gal. 5, $_{3}$ sq.

[4]) Ad Philipp. 5: „Ştiind deci că Dzeu nu să batjocureşte" cf. Gal. 6, $_{7}$.

[5]) Acesta citează (Dial. c. Tryph. c. 95) Deut. 27, $_{26}$ după Gal. 3, $_{10}$; Dial. 90. 96. să desvoaltă învăţătura indicată în Gal. 3, $_{10}$. $_{13}$; Cohortatio ad Graec. 5 „Fiţi ca mine, căci şi eu m'am făcut ca voi" cf. Gal. 4, $_{12}$. 5, $_{20}$.

[6]) Legatio 16. cf. Gal. 4, $_{9}$.

[7]) Adv. Haer. 3, 7, 2: „Sed et in ea, quae est ad Galatos, sic ait (apostolus); Quid ergo lex factorum? Posita est, usque quo proveniat semen, cui promissum est" Gal. 3, $_{19}$; 3, 16, 3: „Et iterum in epistola, quae est ad Galatas, ait, cum autem venit plenitudo temporis" Gal. 4, $_{4}$. $_{5}$.

[8]) Strom. 3, 15: „De aceea şi Paul trimiţînd Galatenilor zice: fiilor, pe care iarăş vă nasc" etc. cf. Gal. 4, $_{19}$.

[9]) Adv. Marc. 5 p. 462.

o folosesc: *Valentín*[1]) și aderenții lui; învățăcelul său *Teodot*[2]), *Ofiții*,[3]) *Tatian*[4]) și *Marcion*.[5])

Observare. Bruno Bauer (Krit. der paul. Briefe II. 1851) a atacat epistola fără oarecare rezultat.

§. 91. Epistola către Efezeni.

La Efez,[6]) un oraș foarte renumit pe atunci, vine Paul mai întîi în misionadă a 2., cînd trece dela Corint la Antiohía (Acta 18, $_{19}$ sq.). Pe fundamentul pus de el au zîdit mai departe *Aquila* și *Priscila* (Acta 18, $_{18}$ sp. $_{26}$), poate și *Apolo* (ib. $_{24}$ sq. cf. 1. Cor. $_{3}$, $_{5}$ sq. 4, $_{6}$. 16, $_{12}$). Învățăceii lui Ioan să întrupară la comună fără opoziție (Acta 19, $_{2-7}$ cf. 18, $_{25}$) conlucrînd la întărirea ei (18, $_{27}$). În a 3. misionadă venind apostolul a douaoară (Acta 19, $_{1}$ sq.) petrece mai 3 ani, predică Iudeilor[7]), apoi păgînilor (§. 84.) și întemeiază o comună[8]) cu influință în Azia mică (Acta 19, $_{10}$ sq. 20. $_{26}$ sq. 21, $_{27}$ sq.). Dintru început comuna conzistă din iudeo- și păgînocreștini (Acta 19, $_{1-10}$. 20, $_{21}$), iar pe timpul scrierii

[1]) După *Irineu,* Adv. haer. 3, 3, 5.
[2]) Eclog. 53 cf. Gal. 3, $_{19}$. $_{30}$.
[3]) *Ipolit,* Philos. 106—114.
[4]) *Ieronim,* Comment. in Gal. 6.
[5]) O pune în fruntea epistolelor pauline ca „principalem adversus Judaismum“.

[6]) El aparținea la cele 12 orașe ionice din Azia mică; fusesă mai nainte locuit de *Carei* și *Lelegi,* apoi ocupat pela 1020 n. d. Cr. de *Ionieni* sub *Androclu,* care adoptară cultul existent al unei zeițe dîndu-i numele *Artemis.* Pozițiunea lui favorabilă îi căștigă foarte curînd nume în arte, științi și comerț, întroducîndu-să și demoralizarea aziatică, al cărei centru era templul zeiții Artemis, care fiind risipit la 21. Iulie 356 să zîdi și mai pompos (era mai mare decît domul din Köln); risipindu-să în urmă de *Goți* pela 262 sau 263 d. Cr. există acum de el numai ruine. Sub *Croesus* pierde Efezul independența, iar după surparea imperiului Lidiei ajunge sub Perși până la 334. *Alexandru cel Mare* îl favorizează foarte mult; la 133 împreună cu imperiul Pergamului e supus Romei. Alte orașe ale Aziei după aceasta pierd însămnătatea lor, iar Efezul devine (dela 133 resp. 27. n. d. Cr.) centrul cetăț lor din Azia mică (are deosebite numiri, în urmă să numește Azia proconzulară) numindu-să *întîia și cea mai mare Metropolă a Aziei.* În T. N. Efezul sau locuitorii lui să amintesc adeseori. Acta 18, $_{19}$. $_{21}$. $_{24}$. 19, $_{1}$—20, $_{1}$. $_{4}$. 20, $_{16}$ sq. 21, $_{29}$; Rom. 16, $_{5}$; 1. Cor. 16, $_{8}$; 1. Tim. 1, $_{3}$; 2. Tim. 1, $_{18}$. 4, $_{12}$; Apoc. 1, $_{1}$. 2, $_{1}$; chiar și Acta 19, $_{10}$. 20, $_{16}$. $_{18}$, cf. 27, $_{2}$; 2. Cor. 1, $_{8}$; 2. Tim. 1, $_{15}$; 1. Petru 1, $_{1}$ fiind vorba de Azia, pare — deși nu escluziv (1. Cor. 16, $_{19}$; Apoc. 1, $_{4}$) — a să avea în vedere Efezul.

[7]) Aceștia cercetau Ierusalímul la sărbători, unde ca și în Efez (Acta 18, $_{26}$. 19, $_{8}$) aveau sinagoga lor (Acta 2, $_{9}$. 6, $_{9}$) fiind zeloși pentru lege asămene celor din Iudea (Acta 19, $_{10}$—$_{17}$. 21, $_{27}$ sq. 24, $_{18}$). *Iosíf Flaviu* încă amintește pozițiunea lor favorabilă în Efez (Antiq. 14, 10, 5; 16, 2, 2 sq. 6, 4 sq.); de unde să explică cum învățăceii Botezătorului petrec aci fără a cunoaște calea creștină adevărată (Acta 19, $_{1}$ sq. cf. 18, $_{25}$ sq.) și că Paul caută a lucra încă în a doaua misionadă, deși nu poate rămînea timp mai îndelungat (Acta 16, $_{6}$).

[8]) **Avînd prepoziții săi rezultă, că era organizată (Acta 20, $_{17}$. $_{28}$).**

epistolei elementul păgînocreştin e preponderent (Acta 19, $_{26}$ cf. Efez. 1, $_{12}$ sq. 2, $_{1}$ sq. $_{11}$. $_{19}$. 3, $_{1}$. 4, $_{17}$).

Cuprinsul:

a) *Partea dogmatică* (1—3): după salutare mulţămeşte Dzeului său, care a ales pe credincioşi din iubire şi a efeptuit aceasta în sîngele lui Cristos — aceasta înlătură rătăcirea şi neştiinţa înlocuindu-le cu înţelepciune şi cunoştinţă, îndeosebi însă împărtăşeşte ea a cunoaşte planul vecinic al lui Dzeu, după care voieşte el a re'noi toate prin Cristos şi a ne da pe Spíritul sînt arvună a moştenirii vieţii vecinice — mulţămeşte lui Dzeu, că cetitorii stau în credinţa şi dragostea lui Cristos şi nu va înceta nicicînd a să ruga la Dzeu, ca acesta să-i întroducă tot mai mult în cunoştinţa adevărului creştin, ca aşa să cunoască mărimea avuţiei lor în Cristos, a cărui înviere le asigură o moştenire mai bogată, decît toate corurile îngerilor — această înviere deja produce în ei roduri. căci şi pe ei Dzeu i-a înviat din iubire, nu după meritele lor, din moartea spirituală — era un timp cînd ei ca păgîni stăteau în urma Israiltenilor, acum însă s'a surpat păretele despărţitor între Iudei şi păgîni; amîndoauă părţile omenimii sînt una prin o credinţă şi un Spírit sînt; au devenit o familie a lui Dzeu. şi deci nu mai sînt străini, ci petri alcătuitoare ale marelui edifici, care e biserica — el are chiemarea a întroduce pe păgîni în biserică, din care cauză suferă acum închisoare; descoperirea dzeească i-a arătat că şi păgînii sînt aleşi la mîntuire şi această taină vesteşte el oamenilor şi îngerilor, deşí e cel mai mic dintre toţi, adecă: prin Isus Cristos şi credinţa în el ne mîntuim — închisoarea lui să nu-i abată dela cunoştinţa adevărată; să roagă la Dzeu ca cetitorii prin credinţă şi iubire să rămînă totdeuna uniţi cu Cristos spre a cunoaşte mărimea dragostei lui.

b) *Partea parenetică* (4 – 6): cunoştinţa lor mai înaltă s'o dodovediască prin viaţă corespunzătoare, care să arată în dragostea creştină — darurile lui Cristos sînt deosebite, dar scopul tuturor este a uní pe toţi întrun corp — ei să arate că sînt fíii luminei, să fugă de lucrurile întunerecului, să desbrace pe omul cel vechi îmbrăcînd pe cel nou, care e făcut după Dzeu, să nu minţască, să nu să mînie, să nu urască, să nu să certe, ci să să iubiască unul pe altul; să fugă de necurăţíe — să întrebuinţeze bine timpul întru agonisirea mîntuirii lor şi să nu să dea beţíei, ci să să adune la un loc spre a preamări pe Dzeu — fiecare să-ş împliniască datorinţele sale; femeia să să teamă de bărbat; bărbatul să-ş iubiască femeia, precum a iubit Cristos biserica şi precum omul să iubeşte pe sine însuş — copíii să cinstiască pe părinţii lor, iar aceştia să nu-i întristeze — servii să asculte de stăpîni ca de Cristos, stăpînii să fie blînzi către servitori — toţi să lupte luptă bună contra spíritelor rele, pentru care să îmbrace armele spirituale — să fie statornici în rugăciune, îndeosebi să să roage pentru alţii aducîndu-şi aminte şi

de apostol — mai multe despre el le va împărtăşî Tihic; doreşte tuturor pace şi harul lui Dzeu.

Anza şi *scopul*. Cetitorii nu dau anză la scriere, ci apostolul trimiţînd pe *Tihic* în Azia mică voia a vesti pe credincioşi despre starea sa. Din Acta 20, $_{29.\ 30}$ vedem, că admonează pe prepoziţii din Efez a lua samă de turma lor încredinţată, căci el prevede timpuri grele pentru biserică. Probabil este, că în urma ştirilor primite dela *Epafras* (§. 93.) să vede îndemnat a aduce aminte credincioşilor de darurile primite dela Cristos, a-i întărí în credinţă îndemnîndu-i la viaţă adevărat creştină, deşí nu să poate afirma, că are în vedere erezía din Colose, pentrucă scrie în generalităţi fără a combate păcate speţiale sau o abatere speţială dela legea creştină.

Cetitorii. La toate cărţile T. N. titlul nu e pus de însuş autorul; iar la cartea de faţă nu toţi citează „cătră Efezeni". *Tertulian*[1]) istoriseşte adecă, că *Marcion* numia epistola aceasta „cătră Laodiceni". Nu mai puţin nesigură e salutarea întroducătoare (1, $_1$): „*sînţilor care sînt în Efez şi credincioşilor în Cristos Isus*". Cuvintele „*în Efez*" lipsesc în cod. sinaitic, vatican şi 67 [acest din urmă e din veacul al 10. sau 12.],[2]] iar din mărturíile unor scriitori ai bisericii rezultă, că omisiunile în codicii amintiţi sînt făcute în urma criticei. *Origen* la începutul epistolei nu are adresă, ci a cetit numai: „sînţilor care sînt şi credincioşilor.[3]] *Tertulian* [cf. obs. 1.] să provoacă la *ecclesiae veritas*, iar *Vasile cel Mare*[4]] crede, că epistola e

[1]) Adv. Marc. 5, 11: „Praetereo hic et de alia epistola, quam nos ad Laodicenos"; ibid. 5, 17. „Ecclesiae quidem veritate epistolam istam ad Ephesios habemus emissam non ad Laodicenos; sed Marcion ei titulum aliquando interpolare gestiit, quasi et in isto diligentissimus explorator. Nihil autem de titulis interest, cum ad omnes apostolus scripserit, dum ad quosdam". Motive dogmatice n'au putut îndemna pe Marcion să schimbe titlul. deci e adevărată mărturía lui; Tertulian combatîndu-l nu să provoacă la text (în Efez) ci la tradiţia bisericii, dovedind aşa indirect lipsa acestor cuvinte.

[2]) În cel dîntîi s'au adaus mai tîrzíu, în al 2. să află la margine, iar în al 3. o a doaua mînă le-a şters, probabil după B. Şi la epistola cătră Romani „în Roma" (1, $_7$) lipsesc în unii codici (G. Schol. cod. 47), dar nime n'a atacat autenticitatea explicîndu-să din întrebuinţarea cărţii la cetire în biserică, care adresă în altă comună nu avea înţeles.

[3]) Cat. ed. Cramer, Oxon. 1842 in h. l.

[4]) Contra Eunom. 2, 19: „Trimiţînd Efezenilor ca unora care întradevăr sînt uniţi cu *celce este* (în înţeles absolut) prin cunoştinţă, îi numeşte care cu adevărat există zicînd: sînţilor care sînt şi credincioşilor în Cristos Isus; căci astfel au predat ceice au fost mai nainte de noi, ba chiar şi noi am aflat în cele mai

scrisă către Efezeni, dar cuvintele „*in Efez*“, pe temeiul manuscriptelor vechi, le ține de neautentice. *Ieronim*[1]] cunoaște un text, în care lipsesc aceste cuvinte; vorbește de explicători care iau cuvintele „*care sînt, qui sunt*“ în înțelesul din Ex. 3, $_{14}$, unde Iehova să numește pe sine „celce este“, *qui est*, el însă lapădă această explicare și zice, că să să explice simplu: „care sînt în Efez“.

Afară de aceste mărturii ceialalți codici și toate traducerile conțîn cuvintele „*în Efez*“, și ele trebue să fie autentice, căci: a] numai așa să explică tradiția;[2]] b] Paul îndatinează a numi în epistolele sale pe cetitori, deși nu scrie totdeuna creștinilor unei comune [1. Cor. 1, $_{2}$; 2. Cor. 1. $_{1}$] sau singuraticelor comune [Gal. 1, $_{2}$], apoi scriind epistola de față n'ar fi spus pe cine-l privește, cărei presupuneri contrazice cuprinsul [1, $_{15}$. 2, $_{11}$. 3, $_{1}$. 4, $_{17 \cdot 28}$. 5, $_{4 \cdot 18}$] și trimiterea lui *Tihic* [6, $_{21}$]; c] formula „*care sînt*“ indică totdeuna la Paul locul cetitorilor [Rom. 1, $_{7}$; Fil. 1, $_{1}$; 1. Cor. 1, $_{2}$; 2. Cor. 1, $_{1}$]; d] dacă epistola ar fi scrisă numai „*sînților care sînt și credincioșilor*“ am avea un adresat, despre care n'am putea da o explicare potrivită, căci ar suna: sînților care sînt [nu numai sînți, ci] și credincioși.

Acum să naște întrebarea, cum s'au omis aceste cuvinte, respective cine sînt cetitorii? Mărturíile esterne dovedesc autenticitatea lui „*în Efez*“; Paul în toate epistolele numește

vechi scrieri“. El arată adecă contra lui Eunomiu, că Cristos e fíul lui Dzeu, produs ἐξ οὐκ ὄντων și el însuș ὄντως ὤν provocîndu-să ca dovadă la introducerea epistolei noastre, unde chiar cetitorii să numesc, fiind ei uniți prin cunoștință cu *celce este* (Cristos), unii ce *există* în înțeles metafizic, deoarece — zice el — după autoritățile și manuscriptele mai vechi textul sună: „sînților etc.“

¹) Ad Ephes. 1, $_{1}$: „Quidam curiosius quam necesse est putant ex eo quod Moysi dictum est: *Haec dices filiis Jsrael: qui est misit me*, etiam eos qui Ephesi sunt sancti et fideles essentiae vocabulo nuncupatos . . . Alii vero simpliciter non *ad eos qui sint, sed qui Ephesi sancti et fideles sint*, scriptum arbitrantur“.

²) *Ignatie* (ep. ad Ephes. 12) să provoacă la epistola lui Paul scrisă lor, numindu-i: „Părtași ai lui Paul la misteriu . . . care în întreaga epistolă îș aduce aminte de ei în Cristos Isus“ cf. Efez 1, $_{9}$. 3, $_{3 \cdot 4 \cdot 9}$. 5, $_{32}$. 6, $_{19}$. *Policarp* (ad Philipp. 1): „Prin har sînteți mîntuiți, nu din fapte“ cf. Efez. 2, $_{5}$ sq.: ibid 12: „Ut his scripturis dictum est: Irascimini et nolite peccare, et sol non occidat super iracundiam vestram“ (Efez. 4, $_{26}$ cf. ps. 4, $_{5}$; Deut. 24, $_{13 \cdot 15}$). *Irineu* (Adv. haer. 5, 2, 3): „Precum zice fericitul Paul în epistola către Efezeni, că sîntem membrele trupului din carnea lui“ cf. Efez. 5, $_{21}$ sq.; *Clement Alexandrinul* (Cohort. ad gent. p. 54): „De aceea zice fericitul apostol, mărturisesc în Domnul“ cf. Ef. 4, $_{17}$; Strom. 4: „De aceea și scrie în epistola către Efezeni“ (Efez. 5, $_{21}$ sq. *Tertulian* l. c.; iar afirmarea lui *Epifane* (Haer. XLII, 9), că Marcion prelîngă epistola către Efezeni ar fi avut și părți din cea către Laodiceni, e greșită.

cetitorii [vezi sub c.] — aci cercul acestora e în și afară de Efez; espunerea e generală; nu să află nicio reminiscență despre raporturile personale; nu salută pe nime, nu observăm urme de intimitatea în care era Paul cu Efezenii [Acta 20, $_{17}$ sq., cf. epistolele către Corinteni, Filipeni și Tesaloniceni]. După 1, $_{15}$ el numai a auzit de credința și dragostea lor; 3, $_{2}$ sq. nu știe dacă cetitorii cunosc chiemarea lui la apostolat; în urmă 4, $_{20}$ sq. arată, că epistola nu e scrisă numai pentru Efezeni. Din toate acestea pare, că epistola era scrisă ca un circular pentru mai multe comune, deși mai întîi a primit-o Efezul, avînd Tihic s'o ducă apoi mai departe [6, $_{21}$ cf. Col. 4, $_{7}$ sq.], în urmă la Laodicea.[1]]

Timpul, locul compunerii. Din 6, $_{21}$ vedem, că Paul trimite pe *Tihic* la Efezeni, iar repețîndu-să Col. 4, $_{7}$ aceleași dispozițiuni pare, că epistolele acestea s'au scris în acelaș timp. Cu epistola din urmă [Col. 4, $_{9-14}$] s'a trimis și cea către Filimon [$_{10-12}$. $_{23}$. $_{24}$]. Toate acestea s'au întîmplat însă precînd apostolul era închis, și anume la Roma, pela an. 63. d. Cr. [Efez. 3, $_{1}$. 4, $_{1}$. 6, $_{20}$; Col. 1, $_{24}$. 4, $_{3}$. $_{18}$; Filim. $_{1}$. $_{9}$. $_{10}$. $_{23}$].[2]] Cu aceasta consună și subscripțiile din cele mai

[1]) Unii au identificat epistola aceasta cu cea către Laodiceni (ca Marcion, cf. Col. 4, $_{16}$) și substituit „în Laodicea", — ceeace nu să poate din cauza autenticității lui „în Efez"; alții iarăș au zis, că ar fi existat mai multe copii ale epistolei, în cari era lăsat loc gol pentru numele comunei — ce însă s'ar apropia prea mult de formularele din timpul modern.

Omisiunea s'a făcut din motive istorico-critice, dogmatice sau practice cu și fără intențiune.

Întrebare deschisă rămîne, dacă această epistolă e identică cu Col. 4, $_{16}$ (cf. Col. 2, $_{1}$: Paul trebuia să doriască ca credincioșii din amîndouă comunele reciproc să cunoască epistolele, cari să întregesc una pe alta; apoi mărturía lui Marcion), sau de a scris o epistolă, care s'a pierdut (Col. 4, $_{15}$ salută pe Laodiceni prin Coloseni, a căror epistolă era scrisă odată cu cea către Efezeni: deci nu era lipsă a le spune ca să-i salute; Tihic duce amîndouă epistolele, Efez. 6, $_{21}$; Col. 4, $_{7}$: de ce să meargă Colosenii la Laodiceni după epistola lor? În urmă și aici s'a putut întîmpla ca 1. Cor. 5, $_{9-11}$; Fil. 3, $_{1}$).

[2]) În timpul mai nou au afirmat unii, că închisoarea de aici e cea din Cezarea. Noi vedem însă din Efez. 6, $_{19}$; Col. 4, $_{3}$ sq., că apostolul primește pe toți, ce în Cezarea nu putea face fiind închis în pretoriu (Acta 23, $_{11}$ sp.), ci numai în Roma (Acta 28, $_{30}$ sq.). Despre *Onisím* zice el Filim. 10, că l'a născut în închisoare — ce să potrivește pentru Roma, unde acesta era mai sigur ca în Cezarea de a nu fi prins de poliție (fugitivarii), care căuta sclavii fugiți dela stăpîni. Din închisoarea dela Cezarea apostolul știe că nu va scăpa așa curînd (§. 85, îndeosebi Acta 23, $_{11}$), iar Filim. 22 ia dispozițiuni, cari exprimă nădejdea eliberării sale. În urmă după *Tacit* (Annal. 14, 27), *Eusebie* (Cronicon) și *Orosiu* știm, că în anul 60. d. Cr. s'a întîmplat în *Laodicea, Colose* și *Ierapol* cutremur de pămînt; scriind el Colosenilor din Cezarea să nu facă nicio amintire de această nefericire?

Sinopsa s. Scr. afirmă, că epistola s'a scris în Roma înainte de ce văzusă apostolul comuna Efez, ci auzisă numai de credința ei. Așa și *Eutaliu* (Zacagni,

multe manuscripte: „s'a scris aceasta cătră Efezeni dela Roma prin Tihic".

Autenticitatea. Autorul să numește pe sine [1, 1. 3, 1 cf. v. 3], *Clement Romanul*[1] face aluziune; o cunosc *Ignatie,* [pag. 247 obs. 2] *Policarp* [pag. 247 obs. 2], *Itala, Peșito* și *Canonul muratoric. Irineu* mai întîi citează epistola cu numele autorului [pag. 247 obs. 2]; apoi *Clement Alexandrinul* (pag. 247 obs. 2], *Origen* [De princ. 3, 5, 4], *Tertulian* [pag. 246 obs. 1] etc. Ereticii încă dovedesc autenticitatea: *Valentin,*[2] *Ptolomeu,*[3] *Teodot.*[4]

Unii critici moderni au atacat autenticitatea din motive interne. Ei zic că epistola e fără adresă și scop hotărît — atunci însă nu să poate explica, cum biserica primește o epistolă care nu e apostolească, iar raporturile dintre apostol și comună trebue să fie fost foarte cunoscute, ca un altul să poată scrie în numele lui fără a veni cu ceva în contrazicere; cuprinsul e general și înrudit cu cel din epistola cătră Coloseni: deci e o prelucrare a acesteia. Nu să poate tăgădui, că exiztă înrudire între aceste 2 epistole; dar noi trebue să știm, că el voiește a desvolta aceleași idei. apoi s'au scris ele în acelaș timp (§ 93.). Mai departe s'a afirmat, că epistola de față e săracă în idei — ce să poate susținea numai necunoscînd cuprinsul ei; expresiunile ce să află numai aici să explică in avuția de idei a apostolului, cari cer formă nouă, iar învățătura despre natura lui Cristos și univerzalitatea bisericii întîmpinăm cu unele modificări și în epistola 1. cătră Corinteni. Temeinicia dovezilor acestor critici o arată împrejurarea, că unii susțin, că epistola cătră Efezeni e compilată din cea cătră Coloseni, iar alții afirmă contrarul.

§. 92. Epistola cătră Filipeni.

In veacul al 7. n. d. Cr. fundară locuitori din inzula Tassos un orașel cu numele *Κρηνίδες*[5] [izvoară] pe platoul între muntele Pangaeus și rîul Gangas. Filip, fiul lui Amyntas [la 358 n. d. Cr.), îl lărgește și întărește schimbîndu-i

Collect. mon. vet. eccl. p. 524); iar *Teodoret* zice, că unii cred. cumcă epistola s'a scris înainte de ce Paul văzusă Efezul, și adecă închisoarea ar fi una din cele 2. Cor. 11, 23 (Praef. in Epist. ad Ephes. et ad 1, 15. cf Col. 1, 4). Dar noi nu știm să fie petrecut Paul la Roma înainte de ce a predicat în Efez.

Întrebarea, care epistolă s'a scris mai nainte: cea cătră Efezeni sau cea cătră Coloseni, să răspunde în diferite chipuri. Unii zic că mai nainte s'a scris cea cătră Efezeni, fiind cuprinsul mai general, apoi cea cătră Coloseni, care e mai specială; alții iarăș deduc din Efez. 6. 21 cf. Col. 4, 7, că cea cătră Coloseni s'a scris mai nainte, deoarece prin „*și*" să face aluziune la epistola aceasta.

[1]) 1. cătră Cor. 46: „Nu avem un Dzeu și un Cristos și un Spirit al harului care s'a revărsat preste noi?" cf. Efez. 4, 4—6.

[2]) După *Irineu* (Adv. haer. 1, 3, 1) s'a provocat la Efez. 3, 21.

[3]) După *Epifane* (Haer. 33) și *Irineu* (Adv. haer. 1, 3, 1. 4; 1, 8, 4. 5) citează locuri din această epistolă.

[4]) Citează Efez. 6, 16 cu cuvintele „precum zice apostolul" (Excerpt. 85).

[5]) Diod. S. 16, 3. 8; Strabo 7. p. 490. Numele s'a dat dela împrejurarea că în apropiere sînt multe izvoară.

numele în Filipi (οἱ Φίλιπποι[1]). Importanța acestui oraș zace în aceea, că e cheia spre Tracia și că în apropiere să află mine de aur. În urma bătăliei decizive[2]) la 42. n. d. Cr. devine colonie romană (Acta 16, $_{12}$) căpătînd *jus Italicum* (Dio Cass. 51, 4). Paul vine în acest oraș mai întîi în a 2. misionadă (Acta 16, $_{13}$), întemeiază o comună mai vîrtos din păgîni (Fil. 3, $_{2}$ sq.). A doauaoară îl cercetează în a 3. misionadă. Între apostol și comună exista intimă legătură, deoarece ea îl ajutoră mai demulteori cu bani[3]).

Cuprinsul (4 cap.) e mai mult de caracter personal. După salutare mulțămește lui Dzeu pentru tot binele care să face în mijlocul lor accentuînd că să roagă la Dzeu ca ei să pătrundă tot mai mult adevărul creștinizmului — închisoarea lui e un mijloc pentru lățirea evangeliei, căci ea a ajuns pănă în palatul împărătesc — unii primesc creștinizmul numai ca să-i strîce, dar nu vor putea aduce aceasta la îndeplinire pentrucă Dzeu îi stă întrajutor; el bucuros dorește să moară, dacă n'ar trebui să vietuiască în folosul celorce sînt aleși spre mîntuire; de aceea nădăjduește, că va scăpa din închisoare si-i va vizita — Filipenii să exerciteze iubirea evangelică și să nu să abată dela ea prin ceice îi prigonesc, căci ei împreună cu dînsul trebue să sufere și voind a-i arăta dragostea lor cu umilință să păstreze iubirea creștină; Cristos încă a fost înjosît și a căștigat mărire: deci să-i urmeze și lucreze mîntuire cu frică fiască — el va trimite pe Timotei care le va împărtășî mai multe, cînd va ști cum stă cu dînsul, iar acum le trimite numai pe Epafrodit, deși aceasta nu o face bucuros, care după o boală grea să cere înapoi — ei să nu să supere dacă repetește unele învățături; ei să nu asculte de învățătorii falși, care vorbesc de tăierea împrejur; creștinii au tăierea împrejur spirituală, cea adevărată și nu au lipsă de cea simbolică, în carne; dacă aceasta ar fi delipsă el încă s'ar putea lăuda cu ea fiind iudeu și fariseu; dar ce el și alții au considerat ca roade adevărate ale dreptății, așteptînd răsplată dela Dzeu, a recunoscut mai tîrzíu drept pagubă și a lăpădat dela sine orice l-ar reținea dela dreptatea creștină; el nu să crede pe sine desăvîrșît și sigur de mîntuire, dar desprețuind iudaizmul a apucat calea adevărată spre perfecțiune; ei să nu să amăgiască de învățătorii falși, ci să pășască după dînsul; să nu slujască pîntecelui, ci să gîndiască cele cerești ca așa să fie părtași de cer — să păstreze dragostea cătră dînsul;

[1]) Herod. 6, 46; Appian. bell. civ. 4, 15; Strabo 7. p. 511. Poziția orașului nu permite ca să să estindă, de aceea a și rămas numai un orășel. Cuvintele; „întîiul oraș din partea Macedoniei“ (Acta 16, $_{12}$) sînt de luat în înțeles geografic, deoarece Nicopol (amintit v. 11) aparține la Tracia.

[2]) Între Brutus, Cassius; Octavian și Antoniu.

[3]) Îndată după plecare cînd să afla în Tesalonic, apoi mai tîrzíu (Fil. 4, $_{10-16}$ cf. 4, $_{18}$. 2, $_{25}$; 2. Cor. 11, $_{9}$).

cele 2 femei pioase, Evodia și Sintiha, să uite ne'nțelegerile, iar epíscopul să le ajute a face aceasta, căci ele i-au fost tot așa de folosítoare în lățirea evangeliei ca Clement și ceialalți clerici; să fie totdeuna plini de bucuríe avînd cu ei pe Domnul; să nu aibĭ grijă de ceva; să mulțămiască lui Dzeu rămîind în pace; astfel vor ajunge la perfecțiune — Paul să bucură că l-au ajutorat, deși el aceasta nu o pretinde, căci să mulțămește cu ce are, dar dacă și-au adus aminte de el acum a 3. oară, le mulțămește și să fie siguri, că Dzeu le va răsplăti; salutare dela toți, îndeosebi dela cei din curtea împărătească.

Anza și *scopul*. Credincioșii din Filipi trimiseră pe un atare *Epafrodit*[1]) la apostol cu ajutor în bani. Acesta după o boală grea să re'ntoarce în patrie, iar Paul îi dă epistola de față (2, $_{25}$, $_{28}$) mulțămind pentru dragostea ce i păstrează (2, $_{25}$. 4, $_{10}$ sq. $_{18}$).[2])

Timpul, locul compunerii. Subscripțiile vechi și tradiția[3]) mărturisesc, că epistola s'a scris în închisoarea din Roma,[4]) ce să dovedește și din epistolă. După 1, $_{13}$ lanțurile lui sînt cunoscute în pretoriu și e legat (1, $_{7}$. $_{14}$. $_{20}$. 2, $_{17}$); salută din partea celor din casa cezarului (4, $_{22}$); să află între moarte și viață, ce presupune apelarea la împărat ca ultimul mijloc de scăpare (1, $_{20}$ sq. 2, $_{17}$); lucrarea și starea lui consună cu ce să istorisește Acta 28, $_{16}$ sq.[5])

Autenticitatea și *unitatea*. Reminiscențe nesigure avem la *Clement Romanul* (1. Cor. 16), *Ignatie* (Philad. 8; Smyrn.

[1]) Nu e cunoscut mai deaproape. Fil. 2, $_{25}$ apostolul îl numește „frate și conlucrător și conluptător, iar al vostru apostol și servitorul lipsei mele“: deci aparținea la clerul de acolo, care după 1, $_{1}$ era organizat. Apostol e de luat în înțelesul: *trimisul* vostru și nu că el e capul comunei, cf. 4, $_{3}$, deși mai tîrzíu poate că a devenit acesta. Greșită e părerea lui *Teodoret* (Comm. in 2, 25) etc., că Epafrodit este epíscopul comunei. El nu e identic cu *Epafras* (Col. 1, $_{7}$. 4, $_{12}$; Filim. 23) — numele lor în ă da — deoarece împrejurările lor sînt deosebite.

[2]) În nicio epistolă nu exprimă Paul atîta dragoste ca aici. Bengel zice: „Summa epistolae: Gaudeo, gaudete“; Grotius: „Laetior, alacriorque et blandior ceteris“. Și altor comune au ajutat Filipenii, cf. Rom. 15, $_{26}$; 2. Cor. 8, $_{1}$—$_{5}$, încît Paul îi pune Corintenilor de model. E probabil că și aici nu erau spíritele tocmai liniștite, cf. 1, $_{27}$, 2, $_{2}$—$_{5}$. 4, $_{2}$ sq.

[3]) *Eutaliu, Crizostom* (Zacagni l. c. 547. 642. 648), *Teodoret, Sinopsa.*

[4]) În timpul mai nou s'a afirmat, că s'a scris în Corint (Acta 18, $_{12}$) sau închisoarea dela Cezarea (Acta 23, $_{23}$—26, $_{32}$).

[5]) Nu să poate decide care s'a scris mai nainte: epistola de față, sau cele cătră Efezeni, Coloseni și Filimon. După 2, $_{24}$ nădăjduește apostolul a fi eliberat, dar tot e în strîmtoare (1, $_{19}$ sq. 2, $_{17}$) precînd în celelalte 3 e sigur, că va scăpa din închisoare, ba Filim. 22 comandă o locuință: deci pare că s'a scris înaintea lor.

11), sigură e mărturía lui *Policarp*;[1]) apoi *epistola comunelor din Vienna şi Lugdunum*,[2]) *Canonul muratoric. Irineu*[3]) o citează cu numele; *Clement Alexandrinul*,[4]) *Tertulian*;[5]) eretícii *Cassian* şi *Teodot* încă o folosesc.[6]) La acestea să adaogă dovezile *interne*. Epistola are caracterul paulin după cuprins, spírit, limbă şi dispoziţiune.

Observare. Baur (1848) a atacat fără succes autenticitatea epistolei. Nu mai mult fundate sînt încercările de a arăta, că epistola conzistă din 2 părţi: una (1, $_1$—3, $_1$ şi 4, $_{21}$—$_{23}$) adresată comunei, iar ceealaltă (3, $_1$—4, $_{20}$) către cei intimi de acolo.

Din 3, $_1$ pare că înainte de epistola de faţă a scris Paul alta către Filipeni, care s'a pierdut — ce să întăreşte şi din mărturía lui *Policarp* (cf. obs. 1.).

§. 93. Epistola către Coloseni.

În Frigia lîngă rîul Lykos să află *Colose*,[7]) care după Herodot şi Xenofon[8]) era un oraş însămnat, cu populaţiune mare. Sub stăpînirea Seleucizilor şi a Romanilor decăzu faţă de Laodicea şi Apamea, numărîndu-l Strabo (12, 8, 13) la cetăţile mai mici (*πολίσματα*) ale Frigiei, Pliniu (Hist. nat. 5, 41) între *oppida*, dar adaogă *celeberrima*. Deşí cutremurul de pămînt întîmplat sub Nero[9]) îi strîcasă foarte mult, totuş

[1]) Ad Phil. 3: „Venind (Paul) la voi în persoană a predicat cu multă stăruinţă oamenilor credinţa adevărată; care şi absentînd dela voi a scris *epistole*, în cari voi privind vă puteţi zîdi în credinţa dată voauă"; ibid. 11: „Estis (laudati) in principio epistolae eius".

[2]) La *Eusebie* H. E. 5, 2 cf. Fil. 2, $_6$.

[3]) Adv. haer. 4, 18, 3: „Quemadmodum et Paulus Philippensibus ait etc." cf. Fil. 4, $_{18}$; ibid. 5, 13, 3: „Apostolus in ea, quae est ad Philippenses ait; et rursus ad Philippenses ait" cf. Fil. 3, $_{10}$. $_{11}$. $_{20}$.

[4]) Paed. I, 6: „Mărturisind Paul despre sine: căci încă n'am primit, nici nu sînt încă desăvîrşit" cf. Fil. 3, $_{12}$ sq.

[5]) De resurr. carnis 23: „... quum Philippensibus (Paulus) scribit, si qua, inquit concurram in resurrectionem, quae est a mortuis; non quia jam accepi etc." cf. Fil. 3, $_{11}$ sq.

[6]) Hug l. c. p. 45; iar după Philos. X, 11 *Setianii* cunosc Fil. 2, $_6$ sq.

[7]) În unele manuscripte să află *Κολοσσαί* cum au şi monetele acestui oraş: *ΚΟΛΟΣΣΗΝΟΙ* sau *ΔΗΜΟΣ ΚΟΛΟΣΣΗΝΩΝ* — iar în altele: *Κολασσαί*.

[8]) Herodot (7, 30): „(Xerxe) a venit în Colose, oraş mare al Frigiei, unde rîul Lykos intrînd întro adîncitură de pămînt, dispare"; Xenofon, Anab. 1, 2, 6: „Trecînd (Cir)... Meandrul a venit prin Frigia 1 stadiu, 8 parassange, în Colose oraş populat, bogat şi mare".

[9]) Un cutremur de pămînt aminteşte Tacit (Annal. 14, 27), care a pustiit Laodicea. Eusebie (Chronic.) observă, că acesta a fost în al 10. an al lui Nero (3 cetăţi ale Aziei au fost pustiite: Laodicea, Ierapol şi Colose); Orosiu (Hist. 7, 7) afirmă, că în al 14. an; iar din Tacit (l. c.) rezultă, că în al 7. an al lui Nero.

vedem că în veacul al 12. înflorește aci orașul *Chonae* (*Χῶναι*);[1]) iar acum există satul *Chonus*.

Întemeiătorul comunei creștine e necunoscut. Paul petrece în doauă rînduri în Frigia (Acta 16, $_{6}$. 18, $_{23}$), dar la Colose n'a mers,[2]) iar *Filimon* ($_{20}$) și (probabil) *Epafras* (Col. 1, $_{7}$. 4, $_{12}$) sînt învățăceii lui nemijlociți. Între aceștia cel mai zelos e Epafras,[3]) contra cărui sînt îndreptate atacurile dușmanilor: deci să poate că el a fundat comuna care conzista mai vîrtos din păgînocreștini (Col. 1, $_{21}$. $_{27}$. 2, $_{13}$) fără a să eschide Iudeii.

Cuprinsul:

a) *Partea dogmatică* (1. 2): după salutare mulțămește lui Dzeu pentrucă ei prin Epafras au primit adevăratul creștinizm, care astfel să predică în lumea întreagă; să va ruga la Dzeu ca ei să ajungă la o cunoștință tot mai mare a adevărului creștin arătîndu-l și în viața lor — Dzeu dă oamenilor prin fíul său bunurile cele mai înalte — Cristos prin învierea sa e capul bisericii; iar Colosenii au ajuns printrînsul la înviere spirituală și vor rămînea în pacea lui Dzeu, dacă țin evangelia, deci să nu asculte de speculațiunile eretícilor — el suferă toate cu bucuríe, ca astfel Mîntuitorul tot mai mult să să vestiască între păgîni, prin ce să împlinește chiemarea acestora la mîntuire — el e foarte îngrijat ca și ceice nu-l cunosc în persoană să primiască adevărul adus de Isus Cristos; eretícii să nu-i înșale cu înțelepciunea lor — filozofía ce li să împărtășește îmbinată cu iudaizmul e numai înșălăciune, iar grația lui Cristos are în sine ce iudaizmul numai a îndegetat — avînd ei iudaizmul spiritual să nu pună mare preț pe ceremoníile celui pregătitor, căci e numai umbra adevărurilor creștine — să nu să lasă amăgiți a servi îngerilor; să nu observe prescriptele eretícilor în privința mîncărilor, căci ele au numai aparența adevărului.

b) *Partea parenetică* (3. 4): idealul creștinilor este împreunarea lor cu Cristos cel înviat si așteptarea măririi vecinice — să sînțască trupurile lor prin înfrînare și curățenie, să fugă de sgîrcenie, să să lapede de omul cel vechi îmbrăcînd pe cel nou, la care nu hotărăște nașterea ci dragostea cătră Isus — să fie binevoitori, gata a să împăca, iubitori, pacinici arătînd credința în pietate — femeile să să supună bărbaților, iar aceștia să fie cu iubire; le recomandă rugăciunea; să folosască bine timpul; să fie cu băgare de samă cînd vorbesc — Tihic și Onisim le vor spune mai multe despre dînsul — salutări dela prieteni și Epafras, Luca și Dima — salutări cătră

[1]) *Teofilact* (Col. 1, $_{2}$): „Colose.. cetatea Frigiei e aceeaș care acum să numește *Χῶναι*".

[2]) Col. 2, $_{1}$ sq. zice că cetitorii nu-l cunosc în persoană.

[3]) El a predicat și în Ierapol, Laodicea (Col. 1, $_{7}$. 4, $_{13}$).

Laodiceni, căror să trimită epistola și să ceară pe cea către Efezeni; admonează pe Arhip; salutări.

Anza și *scopul*. În Colose eretícii[1]) începuseră a calumnia pe *Epafras*, care călătorind la Roma împărtășește apostolului starea comunei (1, $_7$ sq. 4, $_{12}$; Filim. $_{23}$), deși poate încă mai nainte *Onisim* îi va fi spus ceva. Paul să vede îndemnat a trimite pe *Tihic*[2]) (Acta 20, $_4$) la Colose dîndu-i epistola de față (4, $_7$ cf. Efez. 6, $_{21}$ sq.); ferește pe credincioși de primejdia, în care eretícii voiesc să-i bage, îi întărește în credința creștină, care să să arate în fapte.

Timpul, locul[3]) compunerii sînt aceleași ca la epistola către Efezeni (Efez. 6, $_{21}$; Col. 4, $_7$).

Autenticitatea e dovedită prin mărturía tradiției bisericești. Reminiscențe aflăm deja la *Clement Romanul, Ignatie* și

[1]) Erezía de aici e aceeaș care mai tîrzíu s'a desvoltat în gnosticizm (îndeosebi sistemul lui Cerint) și neoplatonizm. Caracterul ei fundamental e oriental, care să îmbină apoi cu idei platonice și iudaice, dupăcum e depus în sistemul lui Filo (§. 76.), era așadar un panteizm dualistic. Eretícii învățau, că există *un ce absolut*, putere spirituală τὸ ὄν sau τὸ ὄντως ὄν, nu personal ὁ ὤν; el e adîncul βυθός, din care toate iau începutul. Prelîngă acesta există din veci materia (ὕλη), fără formă, care e izvorul răului. Ființa absolută la creare n'a putut înfluința deadreptul asupra materiei, fiind prea depărtată, ci a produs din sine ființi mijlocitoare, numite οὐσίαι μέσαι, sau δυνάμεις, cari în ultima analiză purced din ființa absolută, dar în deosebite emanațiuni una dela alta pierd tot mai mult din natura lor spirituală apropiindu-să astfel de materie, pănăce în urmă una e capabilă a prelucra materia creațiunii. Întiia putere produsă din ființa dzeească e λόγος, care cuprinde în sine celelalte emanațiuni și să numește *plinirea* sau *capul* (πλήρωμα, κεφαλή) puterilor dzeești. (Întruparea unei atari puteri să credea pe sine Simon Magul, Acta 8, $_{10}$). Din acest *cuvînt* au emanat alte puteri, din acestea iarăș altele cu deosebite numiri (ἀρχαί, ἐξουσίαι etc.) pănă la *demiurgi* (δημιουργοί) și *guvernatorii lumii* (κοσμοκράτορες). Conform naturii lor mai fine sau mai dure aceste puteri locuiesc în regiunile mai înalte ale aerului sau în atmosfera mai groasă. Cu aceste ființi omul poate întra în legătură, în ce conzistă fericirea perfectă. Această legătură să face prin observarea tăierii împrejur (2, $_{11}$), unor prescripte cu privire la mîncări și sărbători (2, $_{16}$), smerenie și servițul îngerilor (1, $_{16}$), îndeosebi însă prin asceză severă (2, $_{20-23}$). De aceea să oprește căsătoría și orice mulțămire a boldului, a mînca carne și din orice animal ucis, chiar a să atinge de el, ca astfel omul să nu fie împiedecat în comunicarea cu spíritele mai înalte. Din acestea vedem, că eretícii de aici erau iudaizanți (deosebiți însă de cei din Galatia, Filipi și jur), care îmbinaseră iudaizmul cu speculațiuni teozofice întrucît filozofau asupra lumii spirituale.

[2]) Îl însoțește *Onisim*, care duce epistola către Filimon (Col. 4, $_9$; Filim. $_{11}$ sq.). Cînd apostolul scrie epistola să aflau la dînsul *Timotei* (1, $_1$) *Aristarh* (4, $_{10}$ cf. Acta 27, $_2$) *Marcu* (4, $_{10}$) *Isus Iustus, Luca, Dima, Epafras* (4, $_{11-14}$). Epistola de față și cea către Romani sînt scrise de apostol înainte de a cunoaște pe cetitori.

[3]) Unii au susținut că s'a scris în Cezarea.

Policarp; apoi *Barnaba*[1]) *Iustin Martirul,*[2]) *Teofil dela Antiohía,*[3]) *Itala, Peşito, Canonul muratoric. Irineu*[4]) o citează mai întîi cu numele. Lui urmează *Clement Alexandrinul,*[5]) *Tertulian*[6]) etc. Epistola de faţă o folosesc şi eretícii, cum: *Peraţii,*[7]) *Basilide,*[8]) *Ptolomeu.*[9])

În timpul mai nou a fost atacată autenticitatea, şi adecă mai întîi de *Mayerhoff* (Der Brief an die Kolosser etc. Berlin 1838) afirmînd, că există diferenţe limbistice şi în stil; să abate dela caracterul paulin; consună cu cea către Efezeni, în urmă polemía contra lui Cerint. Cuprinsul epistolei însă e paulin, expresiunile cari nu să află aici (ca în alte epistole) şi cele cari numai aici ocur sînt fenomene cunoscute la Paul (d. e. ep. c. Gal. cu Corint.; 1. Cor. cu 2. Cor.); înrudirea între epistole vezi mai jos; iar că Cerint s'ar combate nu rezultă din cuprins. *Baur* (Paulus II. p. 8 sq.) susţine — negînd autenticitatea epistolei de faţă şi a celei către Efezeni — că aici să combate erezía ebioniţilor; direcţiunea dogmatică e gnostică (pentrucă Cristos e centrul univerzului, ce ar corespunde lui πλήρωμα). Noi trebue însă să ştim că apostolul niciunde n'a avut ocaziune a tracta această învăţătură, deşí o îndegetează Rom. 9, $_{5}$. 11, $_{36}$; 1. Cor. 15, $_{23}$. $_{24}$. etc.; dacă epistola ar fi compusă de cineva mai tîrzíu, apoi mai cu anevoie ne explicăm recunoaşterea ei din partea bisericii, decît dacă e paulină. *Ewald* a afirmat că epistola are caracter paulin, dar Timotei a compus-o la porunca apostolului — fără a dovedí aceasta; alţii altcum.

Raportul între epistola de faţă şi cea către Efezeni să explică conform §. 91.; iar locurile paralele (după *de Wette,* Einleitung §. 146 a) sînt:

Efezeni	Coloseni
1, $_{7}$.	1, $_{14}$.
1, $_{10}$.	1, $_{20}$.
1, $_{15-17}$.	1, $_{3}$. $_{4}$.
1, $_{18}$.	1, $_{27}$.
1, $_{21}$.	1, $_{16}$.
1, $_{22}$ sq.	1, $_{18}$ sq.
2, $_{1}$. $_{12}$.	1, $_{21}$.
2, $_{5}$.	2, $_{13}$.
2, $_{15}$.	2, $_{14}$.
2, $_{16}$.	2, $_{20}$.

[1]) Citează 12, 7: „Căci întrînsul sînt toate şi spre dînsul“ cf. Col. 1, $_{16}$.

[2]) Dial. c. Tryph. p. 311 citează: „Întîiul născut al întregii creaturi“ Col. 1, $_{15}$; cf. ibid. p. 326: „Întîiul născut al lui Dzeu şi mai nainte de toate făpturile“.

[3]) Ad Autolyc. 2, 31: „Întîiul născut a toată creatura“ Col. 1, $_{15}$.

[4]) Adv. haer. 3, 14: „In ea epistola, quae est ad Colossenses ait: Salutat vos Lucas medicus dilectus“, Col. 4, $_{14}$; ibid. 5, 14; „Apostolus in ea epistola quae est ad Colossenses ait: Et vos cum essetis etc.“ Col. 1, $_{21}$.

[5]) Strom. I, p. 277: „Iar în epistola către Coloseni învăţînd scrie (autorul epistolei l. c. Corinteni, de care vorbisă mai nainte), pe fiecare om învăţînd întru toată înţelepciunea“, Col. 1, $_{28}$; ibid. IV. p. 499. V. p. 576. VI. p. 645.

[6]) De praescr. haer. 7: „A quibus nos apostolus refraenans nominatim philosophiam contestatur caveri oportere, scribens ad Colossenses: Videte etc.“ (2, $_{8}$); De resurrect. carnis. 23: „Docet quidem Apostolus Colossensibus scribens etc.“ 2, $_{13}$; c. Marc. 5, 19: „Hoc nunc probavit et apostolus dicens: De spe reposita in coelis, quam audistis in sermone veritatis evangelii etc.“ Col. 1, $_{5}$. $_{6}$.

[7]) *Ipolit,* Philosoph. 5, 12 să provocau pentru „misteriile nespuse“ ale lor la Col. 2, $_{9}$.

[8]) Ibidem, să provoca la Col. 1, $_{26}$.

[9]) După *Irineu* (Adv. haer. 1, 3, 4) foloseşte Col. 1, $_{16}$.

Efezeni	Coloseni
3, 1.	1, 24.
3, 2.	1, 25.
3, 3.	1, 26.
3, 7.	1, 23. 25.
3, 8 sq.	1, 27.
4, 1.	1, 10.
4, 2.	3, 12 sq.
4, 8 sq.	3, 14 sq.
4, 15 sq.	2, 19.
4, 19.	3, 1. 5.
4, 22 sq.	3, 8 sq.
4, 25 sq.	3, 8 sq.
4, 29.	3, 8. 4, 6.
4, 31.	3, 8,
4, 32.	3, 12 sq.
5, 3.	3, 5.
5, 4.	3, 8.
5, 5.	3, 5.
5, 6.	3, 6.
5, 15.	4, 5.
5, 19 sq.	3, 16 sq.
5, 21.	3, 18.
5, 25.	3, 19.
6, 1.	3, 20.
6, 4.	3, 21.
6, 5 sq.	3, 22 sq.
6, 9.	4, 1.
6, 18 sq.	4, 2 sq.
6, 21 sq.	4, 7 sq.

§. 94. Epistola I. cătră Tesaloniceni.

Ocupînd Romanii provinţa Macedoniei o împărţiră în 4 districte. *Tesalonic*[1]) era pe timpul Mîntuitorului capitala districtului al doilea (Liv. 45, 29), reşedinţa unui pretor şi cvestor (Cic. Planc. 41), situat în ţinutul Mygdoniei. Mai nainte acest loc să numia *Terme* (*Θέρμη*, Herod. 7, 121; Tuchidid 1, 61) dela sînul din apropiere (termaic). Regele macedonian, Cassander (309—297 n. d. Cr.), îl măreste, înfrumseţază şi impopulează cu locuitori dimprejur numindu l după soţia sa Tesalonica[2]). În urma poziţiei devine foarte de timpuríu în-

[1]) Acest nume să aminteşte la Greci mai întîi de Polybius; iar acum să numeşte *Salonichi.*

[2]) Dion. Halicarn. Antiq. Rom. I, 49; Strabo 7. Ea era fica lui Fílip II. şi sora lui Alexandru cel Mare. Alţii zic că schimbarea numelui s'ar fi întîmplat încă pe timpul lui Filip din Macedonia întru amintirea victoriei lui asupra Tesalonicenilor (*Θεσσαλῶν-νίκη*; Stef. Byzant. De urbb. et popul.; împăratul Iulian, Oratio 3. p. 200. Opp. Par. 1630. 4). Era o staţiune în calea comercială (numită via Ignatiană), care începînd dela Dyrrachium trecea prin Macedonia ajungînd până la gurile rîului Hebrus în Tracia. (Strabo 7, T. I p. 467).

sămnat, iar în veacul 1. d. Cr. era prelîngă Corint cel mai renumit oraş de comerţ în Grecia. Locuitorii erau mai vîrtos Greci, apoi colonişti romani, la care veniră, din cauza căştigului mare ce să putea aci face, Iudeii, care să înmulţîră foarte şi aveau sinagoga lor (Acta 17, $_1$). Nici mai tîrzíu Tesalonic nu pierde din importanţă, deşí fu espus la multe nefericiri; chiar în zilele noastre (la 1430 îl ocupă Turcii) e după Constantinopol cel mai însămnat oraş în aceste părţi. Starea materială favorabilă adusă cu sine demoralizarea; mai vîrtos sexul femeesc avea nume rău.[1])

În acest oraş vine Paul în a 2. misionadă (Acta 17, $_1$) întemeind comună creştină din păgîni şi Iudei (1, Tes. 1, $_9$; Acta 17, $_1$), iar în a 3. misionadă îl mai viziteazâ odată (Acta 20, $_4$ sq.)

Cuprinsul:

a) *Partea istorică:* (1, $_1$—3, $_{13}$): după salutare îş exprimă apostolul bucuria, pentrucă Tesalonicenii dovedesc credinţă vie în fapte satisfăcînd aşa aşteptării sale; sînt exemplu pentru creştinii din Macedonia şi Ahaia — zelul acesta să nu scadă din cauza, că el nu e la dînşii, ci aducîndu-şi aminte de ostenelele şi jertfele lui în mijlocul lor să vadă în acestea cea mai mare dovadă de dragostea nemărginită şi desinteresarea lui — această dragoste le-o arată şi acum, că trimite la ei pe unicul ajutor al său, pe Timotei, care venind îndărăt au adus veşti bune şi îmbucurătoare, de aceea doreşte şi mai mult să-i vadă; Dzeu să-i ţînă în credinţa creştină.

b) *Partea dogmatică* (4, $_1$—5, $_{28}$): ei să arate credinţa lor şi în fapte urmînd prescriptelor lui; să să feriască de desfrînare, să-şi stăpîniască trupurile şi să nu să nedreptăţască unul pe altul provocînd astfel mînia lui Dzeu; să să iubiască între sine, să vieţuiască în linişte; să să ocupe cu lucrul, ca aşa să nu fie sîliţi a cere ajutor dela alţii — să nu creadă, că a 2. venire a lui Cristos e aşa apropiată încît n'ar mai fi lipsă de lucru spre vieţuire; ei să plîng pentru creştinii cei deja morţi, care nu pot vedea venirea lui Cristos; le aduce aminte cele învăţate, că învierea lui Cristos e arvună pentru învierea creştinilor morţi; ceice au murit înainte de venirea Domnului să vor uni cu dînsul mai nainte decît cei vii, deşí nime nu ştie timpul, cînd aceasta să va întîmpla; lucru zadarnic ar fi şi a cugeta mult asupra lui, deoarece ziua judecăţii va surprinde pe oameni ca furul ce vine noaptea: deci să fie totdeuna gata de venirea judecătorului, ca aşa să fie părtaşi de graţia lui — îi provoacă ca toţi să vieţuiască dupăcum să cuvine sînţilor, ca aşa fiecare să poată zîdi pe celalalt; să fie cu supunere cătră prepoziţi;

[1]) Lucian în satirele sale (50. 51. 51) adese aminteşte acest oraş.

să admoneze cu blîndețe și să fie cu răbdare față de slăbiciunile altora; să petreacă în bucurie și rugăciune, să mulțămiască; există deosebire între spírite; să păstreze numele lor cel bun; binecuvîntarea cu adausul, că epistola să să aducă la cunoștința tuturor membrilor din comună.

Anza și *scopul*. Goana începută contra apostolului (Acta 17, $_1$ sq.) să estinsă asupra creștinilor (1. Tes. 2, $_{14}$. 3, $_3$). De doauăori Paul voia să să re'ntoarcă la Tesalonic, dar împrejurările nu-l iertau (2, $_{18}$). Neputîndu-să mai mult stăpîni trimisă din Atena pe *Timotei* la dînșii (3, $_1$. $_2$), care venind înapoi aduce vești îmbucurătoare. Credința Tesalonicenilor s'a dovedit în întîia examinare; dragostea lor către frați e activă în fapte încît sînt modelul credincioșilor din Macedonia și Ahaia (1, $_{3-10}$); ei țîn tare la normele morale împărtășite de apostol. De altă parte însă erau și aci unele scăderi. Păcatele principale ale păgînizmului: desfrînarea și lăcomía, nu erau deplin înlăturate (4, $_3$ sq.); îndeosebi mari griji le făcea învățătura despre a doaua venire a lui Cristos. Unii credeau, că acesta va veni cît mai curînd la judecată făcînd sfîrșit veacului de acum, de aceea părăsîră ocupațiunile zilnice dîndu-să trîndăviei (4, $_{11}$ sq.). Griji le cauza și soartea celor care muriseră înainte de venirea lui Cristos, de care nu știau, dacă vor lua parte la împărățía mesianică (4, $_{13}$ sq.). În punctul acesta să pare, că Tesalonicenii au cerut deslușiri dela Paul (4, $_{13}$). Apostolul să vede îndemnat a scrie epistola de față, întîiul document înscris dela dînsul și poate cel mai vechi în T. N., provocînd pe cetitori a persevera în credință, a sa lăpăda de scăderile morale și a fi liniștiți în privința celor morți.

Timpul, locul compunerii. Din cele 3 cap. dîntîi vedem, că apostolul e în călătorie afară de Azia, anume în Ahaia (1, $_7$. $_8$); să află sub impresiunea ce a făcut-o comuna cînd petrecusă acolo; foarte îi dorește, ce să explică mai bine, dacă nu-i părasîsă demult (2, $_2$. $_{17}$. 3, $_{11}$ cf. Acta 16. 17, $_{1-9}$); iar partea a 2. a epistolei arată, că deși credincioșii esceleză în viața creștină, totuș să află și membri nevrednici. După 3, $_6$ *Timotei* nu să întorsesă tocmai demult, care după Acta 18, $_5$. $_6$ și *Sila* să întîlnesc cu Paul abia în Corint — venind din Macedonia —, și adecă precînd acesta nu petrecusă multă vreme aci. Din acestea rezultă, că

epistola s'a scris pela începutul lucrării lui Paul în *Corint*, deci în anul 53, sau începutul anului 54. d. Cr.[1])

Autenticitatea epistolei a fost recunoscută din vechime. Stilul și cuprinsul e curat paulin și stau în deplină armoníe cu cele relatate în Acta. Cu privire la dovezile esterne observăm, că aluziune fac la epistolă *Clement Romanul*,[2]) *Ignatie*,[3]) *Policarp*;[4]) *Itala, Peșito, Canonul muratoric, Canonul lui Marcion*[5]), *Dionisie dela Corint*.[6]) *Irineu*[7]) mai întîi o citează cu numele, apoi *Clement Alexandrinul*,[8]) *Tertulian*;[9]) *Eusebie*, o numără la omologumene etc.

Motivele interne aduse de Schrader (Apostel Paulus 1836) și Baur (1845) sînt fondate pe păreri subiective și explicări volnice, cari să înlătură prin principiul cardinal al acestei școale: a recunoaște numai acele epistole ale lui Paul de canonice, în cari obvine controversa între paulinizm și petrinizm.

§. 95. Epistola II. cătră Tesaloniceni.

Cuprinsul:

a) *Partea dogmatică* (1, $_{1}$—2, $_{12}$): după salutare mulțămește lui Dzeu că credința și dragostea cresc întărindu-i contra tuturor goanelor — îi mîngăe cu răsplătirea pentru suferințele lor, care vor căpăta-o la judecată; să roagă pentru ei ca atunci să fie în stare a suporta toate; să nu să lasă amăgiți că paruzía e apropiată; să

1) *Teodoret* zice: „Această epistolă a trimis-o dzeescul apostol din *Atena*, precum scriind lor i-a învățat; căci la mijlocul epistolei astfel vorbește: pentru aceea etc.“ (1. Tes. 3, $_{1}$). Dar din acest loc 3, $_{1}$ să poate mai curînd deduce, că Paul nu mai era în Atena cînd scrie epistola de față. Subscripțiile în manuscriptele vechi sună: „s'a scris dela Atena“; asămene *Teofilact* și alți scriitori ai bisericii grecești; apoi *Peșito* și *Ebedjesu* (Assemani, Bibl. or. 3, 1 p. 11). *Eutaliu* și *Ecumeniu* deși recunosc, că s'a scris epistola din Atena, pare însă că admit un timp după Acta 17, $_{15}$ sq., deoarece după cuvintele: „Aceasta o trimite dela Atena“ adaogă voind a arăta anza scrierii: „Apostolul suferind multe necazuri în Vería, în Filipi Macedoniei și în Corint.. trimite pe Timotei la dînșii (Tesaloniceni) cu epistola aceasta“ (*Zacagni* l. c. T. I. p. 650).

2) 1. Cor. 18: „Sîntem datori după toate a mulțămi“ cf. 1. Tes. 5, $_{18}$.

3) Efezeni 10: „Neîncetat vă rugați“ cf. 1. Tes. 5, $_{17}$.

4) Filip. 2: „Ferindu-vă de toată nedreptatea“ cf. 1. Tes. 5, $_{22}$.

5) După *Tertulian*, Adv. Marc. 4, 5.

6) *Eusebie*, H. E. 4, 23 are un loc dela acest autor, care sună: „Îndemnînd ca un părinte pe copii“ cf. 1. Tes. 2, $_{11}$.

7) Adv. haer. 5, 6, 1: „Et propter hoc apostolus se ipsum exponens . . . in prima epistola ad Thessalonicenses dicens sic: Deus autem pacis sanctificet vos perfectos, et integer vester spiritus et anima etc.“ cf. 1. Tes. 5, $_{23}$.

8) Paedag. lib. I. p. 88 lib. Sylb.: „Aceasta a arătat foarte înțelepțește fericitul Paul zicînd: putînd a fi spre greutate ca apostolii lui Cristos am fost blînzi în mijlocul vostru, precum doica să îngrijește de copíii săi“ cf. 1. Tes. 2, $_{6 \cdot 7}$.

9) De resurr. carnis 24: „Et ideo majestas spiritus sancti perspicax ejusmodi sensuum et in ipsa ad Thessalonicenses epistola suggerit: de temporibus autem et temporum spatiis, fratres, non est necessitas scribendi vobis etc.“ cf. 1. Tes. 5, $_{1}$.

nu asculte de ceice afirmă aceasta sau că el le-ar fi scris o epistolă în acest înțeles; cînd a fost la ei le-a spus că venirii lui Cristos va premerge căderea generală dela el și va păşî Anticrist; ei știu că după răutatea, care deja s'a ivit, păşeşte Anticrist, cînd să vor deosebí spíritele.

b) *Partea parenetică* (2, $_{13}$—3, $_{18}$): ei să nu să ocupe cu lucruri aşa îndepărtate, ci mai vîrtos să să bucure că au fost aleşi dovedind aceasta prin credință și viață; să conlucre cu rugăciunile lor la lățirea evangeliei cerînd și pentru dînsul ajutor în nevoi, ca astfel el întărit să fie în credință; răul să poate delătura, dacă ceice apelează la mila altora vor lucra agonisîndu-şi pînea de toate zilele, ce și el făcea cînd petrecusă în mijlocul lor; toți să caute a stîrpi răul; salutarea e scrisă cu mîna lui făcînd atenți pe cetitori la aceasta, după care vor putea cunoaşte epistolele scrise de el.

Anza şi *scopul.* Nu mult după trimiterea epistolei precedente primeşte Paul veşti despre starea comunei din Tesalonic.[1]) Credinţa şi viaţa creştină să dovediseră deplin în noaua goană venită preste ei (1, $_{3}$. $_{4}$); nelinişte să produsă însă prin aşteptarea paruzíei lui Cristos. Răspunsul apostolului cu privire la soartea celor reposaţi înainte de paruzíe îi liniştisă, dar erau nedumeriţi în privinţa timpului; ei credeau că acesta e foarte aproape. Astfel să produce în unii spaimă, consternaţiune, alţii iarăş aşteptau cu dor momentul, cînd venind Domnul va întemeia o împărăţíe. Urmarea a fost, că unii neglijară ocupaţiunile lor zilnice. Iritarea spíritelor să potenţă şi mai mult cînd unii afirmară, că din descoperire dzeească ştiu timpul apropiat al paruzíei, iar unul scrisă chiar o epistolă în numele apostolului (2, $_{2}$); alţii iarăş afirmau, că Paul cu grai viu ar fi făcut enunţări în acest înţeles (2, $_{2}$), ce întăriau unii din 1. epistola (1. Tes. 5, $_{2}$. $_{3}$. cf. ibid. 4, $_{15}$. $_{17}$). Apostolul să vede îndemnat a scrie această epistolă arătînd, că paruzía nu e aşa aproape; îi îndeamnă la lucru şi lăudînd hărnicía lor îi îmbărbatează la statornicíe.

Timpul, locul compunerii. În epistolă referinţele comunei sînt mai acelea ca cele descrise în 1. epistolă (2. Tes. 2, $_{1}$ sq. cf. 1. Tes. 4, $_{13}$ sq.; 3, $_{6}$ sq. cf. 1. Tes. 4, $_{10}$ sq.; 1, $_{4}$ sq. cf. 1. Tes. 1, $_{6}$. 2, $_{14}$. 3, $_{2}$ sq.); *Silvan* şi *Timotei* sînt la apostol (1, $_{1}$), care după Acta 18, $_{12}$ părăsesc Corintul înaintea lui Paul şi altunde nu să află amîndoi la dînsul, deşí cu Timotei să întîlneşte în Efez (Acta 19, $_{22}$); în urmă să amintesc

[1]) Cine a dus epistola întîia şi a adus veşti nu ştim.

mai multe comune existente în Ahaia (1, $_4$) ca în epistola întîia (1, $_{7.\ 8}$). Din acestea rezultă, că epistola s'a scris în Corint nu tocmai mult timp după întîia: pela începutul anului 54. d. Cr.; iar din 3, $_2$ vedem, că apostolul fusesă deja atacat de Iudei și să întemeiaseră comune filii prelîngă Corint (1, $_4$ cf. Rom. 16, $_{21}$; 1. Cor. 1, $_2$; 2. Cor. 2, $_1$)[1].
Autenticitatea să dovedește prin mărturii esterne; în timpul mai nou unii au atacat-o din motive interne, dar fără succes[2]). Reminiscențe aflăm la *Policarp*[3]), *Iustin Martirul*[4]), *Clement Alexandrinul*[5]); cu numele o citează *Irineu*[6]), apoi *Tertulian*[7]); *Eusebie* o numără la omologumene, etc.; să află în *Canonul muratoric, Peșito, Canonul lui Marcion*[8]).

§. 96. Epistolele pastorale.

Epistolele 3 următoare încă din vechime să numesc pentru cuprinsul și menirea lor *epistole pastorale.* Numirea *păstor* să

[1]) *Teodoret* zice, că epistola s'a scris în Atena „dupăce trecusă puțin timp" dela scrierea celei dîntîi. *Eutaliu* (Zacagni l. c. p. 547) repetește această părere, care apoi a trecut și în manuscriptele T. N. *Peșito* și *Ebedjesu* însă zic că s'a scris din Laodicea Pisidiei (Assemani l. c. 3, 1. p. 11). *Ecumeniu* și *Pseudo-Atanasie* (Sinopsa) numesc Roma ca locul compunerii. *Hugo Grotius* a dedus din 3, $_{17}$, că epistola s'a scris înaintea celei precedente, ce e însă greșit, deoarece contrazice cuprinsului și celor relatate în Acta.
[2]) Cap. 3, $_{17}$ e semnul autenticității epistolelor pauline, ce în alte epistole autentice nu obvine — dar înțelesul acestor cuvinte este, că epistolele ce el le va mai scrie vor conținea salutarea scrisă cu mîna sa. Învățătura despre paruzía lui Cristos (2, $_{1}$—$_{12}$) să tractează aici mai pe larg ca în alte epistole (cf. 1. Cor. 15, $_{23}$—$_{26}$) și e ținută prea iudaizant. Apostolul însă numai acum a avut ocaziune a tracta aceasta mai pe larg, deși îndegetări există și altunde în T. N. (1. Io. 2, $_{18.\ 22}$. 4, $_3$; 2. Io. $_7$; Apoc. 12. 13 etc.). Să mai afirmă, că e contrazicere în acest punct între cele 2 epistole — dar și a 2. epistolă arată numai, că paruzía nu e așa aproape. În urmă să zice, că aici să presupune detronarea sau moartea lui Nero; deci s'a scris epistola cel puțin între 68—70 d. Cr. Aceasta e falz, deoarece Anticrist (2, $_3$ sq.) aparține terenului religios și nu celui politic: deci nu-i Nero, sau Caligula (după Grotius). Dispozițiunea epistolei e întru toate conformă caracterului paulin încît o falzificare și supoziție sînt cu totul neexplicabile.
[3]) Ad Philipp. 11: „Et non sicut inimicos tales existimetis, sed sicut passibilia et ignorantia membra revocate" cf. 2. Tes. 3, $_{15}$.
[4]) Dial. c. Tryph. p. 336: „omul apostazíei" cf. 2. Tes. 2, $_3$; apoi vorbeștet de apostazíe și de omul păcatului.
[5]) Strom. 5: „Nu întru toți — zice apostolul — e cunoștința; rugați-vă deci, ca să fim scăpați de oamenii fără căpătîi și răi; căci credința nu e a tuturor" cf. 2. Tes. 3, $_2$.
[6]) Adv. haer. 3, 7, 2: „Et iterum in secunda ad Thessalonicenses de Antichristo dicens ait: Et tunc revelabitur in quem Dominus Jesus Christus interficie spiritu oris sui" cf. 2. Tes. 2, $_8$.
[7]) De resurr. carnis 24: „Et in secunda, pleniori solicitudine ad eosdem: Obsecro autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi et congregationem nostram ad illum, ne cito commoveamini animo" cf. 2. Tes. 2, $_1$ sq.
[8]) *Tertulian*, c. Marc. 5, 16; *Epifane*, Haer. 42.

află deja în T. V. de profeţi şi învăţătorii comunei iudaice, ba însuş Iehova zice (Ier. 3, $_{15}$): „Vă voi da păstori, care vă vor paşte pe voi cu înţelepciune şi învăţătură“ (cf. Is. 63, $_{11}$; Ez. 34, $_{11}$ sq.; ps. 23, $_{1}$ sq. 78, $_{21}$). Isus încă să numeşte pe sine *păstor,* iar raportul lui cătră credincioşi îl asămănă cu cel al păstorului cătră turma sa (Io. 10, $_{1}$ sq. cf. 1. Petru 2, $_{25}$); apostolii aplică aceasta la prepozitii comunelor şi credincioşi (Acta 20, $_{28}$ sq.). De aceea şi vedem, că în timpurile mai vechi prepoziţii bisericii să numesc *ποιμένες, pastores,* iar inviaţiunile, cum să poarte oficiul lor cu demnitate şi spre folosul comunelor: *inviaţiuni, scrieri, epistole pastorale.*

Epistolele acestea sînt adresate cătră 2 prepoziţi, iar îndrumările sînt acomodate împrejurărilor de atunci. De aceea să nu credem, că ele ar conţînea întreg materialul pastoralei, ci sînt numai scheletul, care după împrejurări îmbracă deosebite forme.

§. 97. Epistola I. cătră Timotei.

În misionada a doaua Paul vine la *Listra* şi să întîlneşte cu *Timotei,* care era cel puţîn catehumen (Acta 16, $_{2}$ învăţăcel) de nu deja botezat[1]). El era fíul unei evree, *Eunica* (Acta 16, $_{1}$; 2. Tim. 1, $_{5}$), măritată după un grec (Acta 16, $_{3}$), iar bunica lui după mamă să chiamă *Lois* (2. Tim. 1, $_{5}$). Aceste femei (convertite probabil de Paul în întîia misionadă) dădură lui Timotei creştere religioasă; el de timpuríu cunoaşte scripturile (2. Tim. 3, $_{15}$), mai tîrzíu primi învăţătura noauă, iar apostolul îl numeste „fíul“ său (1. Tim. 1, $_{2 \cdot 18}$; 2. Tim. 1, $_{2}$; 1. Cor. 4, $_{17}$), deşi poate e aceasta numai mijlocit, fiind instruit de cele 2 femei. La credincioşii din Listra şi Iconiu stă în mare vază (Adta 16, $_{2}$); dar fiind tatăl lui păgîn, apostolul îl lasă a să taia împrejur (ibid. 3). Dela Listra împreună cu *Sila* merg la Troia, Filipi, unde rămîne *Timotei;* în Vería iarăş e la apostol, care călătoreşte apoi la Atena lăsînd îndărăt pe Timotei şi Sila; nu mult după aceea îi urmează (Acta 17, $_{14 \cdot 15}$, cf. §. 83.). Din Atena Paul trimite pe Timotei la Tesalonic (Acta 17, $_{14}$ sq.; 1. Tes. 3, $_{1-5}$) şi întorcîndu-să din misiune să întîlnesc în Corint (Acta 18, $_{5}$; 1. Tes. 3, $_{6}$ cf. §. 83.; epistolele cătră Tesaloniceni sînt scrise

[1]) Nu să poate hotărî de a fost Timotei din Listra ori Derbe (Acta 16, $_{1}$. 20, $_{4}$).

în numele apostolului și a lui Timotei, 1. Tes. 1, $_{1}$; 2. Tes. 1, $_{1}$). După $1\frac{1}{2}$ an părăsește Paul acest oraș, Timotei rămîne aci sau merge altundeva; dar în a 3. misionadă e la apostol în Efez[1]), de unde îl trimite în Macedonia (Acta 19, $_{22}$)[2]. Scriind Paul a 2. epistolă către Corinteni Timotei e de față 2. Cor. 1, $_{1}$); călătoresc amîndoi la Corint (Rom. 16, $_{21}$) și părăsînd Paul Ahaia vin la Filipi, de unde Timotei cu alți soți merg înainte la Troia (Acta 20, $_{3-6}$. cf. §. 84.)[3]. De acum înainte nu mai avem vești sigure despre Timotei până în întîia închisoare la Roma, cînd îl aflăm la Paul (Col. 1, $_{1}$; Filim. 1; Fil. 1, $_{1}$); ba scriind epistola din urmă promite a trimite cît mai curînd pe Timotei, ca să ducă știri despre el (2, $_{23}$). După depărtarea lui Timotei din Roma Paul dobîndind libertate continuă lucrarea sa evangelică[4]).

În acest period al vieții lui Paul neexistînd izvoară istorice s'au făcut mai multe ipoteze. Cele mai apropiate de adevăr par a fi următoarele. Dela Roma Paul preste Creta (Tit 1, $_{5}$) merge în Azia mică, petrece în Colose (Filim. 22), Troia și Milet (2. Tim. 4, $_{13 \cdot 20}$), iar preste iarnă să află în Nicopol din Cilicia (Tit. 3, $_{12}$). În primăvara anului viitor probabil merge la Efez, așază pe Timotei de prepozit (1. Tim. 1, $_{18}$. 4, $_{14}$; 2. Tim. 1, $_{6}$), apoi în Macedonia (1. Tim. 1 $_{3}$). Aci primește știri triste despre comuna din Efez, voiește a se re'ntoarce cît mai curînd (1. Tim. 3, $_{14}$), dar crezînd că va întîrzia prea mult, scrie epistola de față (1. Tim. 3, $_{15}$). Alții iarăș cred, că după eliberare a cercetat Spania, apoi merge cu Tit în Creta lăsîndu-l aci (Tit 1, $_{5}$), în Azia mică unde lasă în Efez pe Timotei (1. Tim. 1, $_{3}$), călătorește în Macedonia, poate și în Epir, petrece iarna în Nicopol (Tit 3, $_{12}$), scrie lui Timotei, în vara an. 65 să întoarce la Efez, și adecă preste Troia (2. Tim. 4, $_{13}$), apoi în Milet (2. Tim. 4, $_{20}$) unde să bolnăvește Trofim pe care-l lasă aci, și în Corint, unde rămîne Erast, și iarăș în occident (Călătoria în Spania o pun unii după părăsirea Corintului zicînd, că acolo e prins și fiind dus la Roma sufere martiriu).

Tradiția bisericească este că Timotei a fost întîiul epíscop al Efezului[5]); iar *Fotie* (Bibl. 254) istorisește despre moartea lui următoarele. La o sărbătoare în onoarea Dianei, cu care ocaziune îmblau mascați, s'a aruncat el în mijlocul poporului

[1]) Unde a petrecut Timotei dupăce Paul părăsește Corintul, nu știm.

[2]) Unii susțin, că Timotei s'a întors dela Corint întîlnindu-să cu apostolul în Efez. După răscoala lui Dimitriu (Acta 21, $_{1}$ sq.) Paul părăsind Efezul lasă aci pe Timotei ca să întăriască pe credincioși (1. Tim. 1, $_{3}$). Din Macedonia apoi ii scrie epistola de față (*Teodoret*, *Baronius*, *Petavius* etc. cf. pag. 223 obs. 1).

[3]) După unii Timotei însoțește pe Paul până la Milet (Acta 20, $_{16}$ sq.) și să duce la Efez cu prepoziții de acolo.

[4]) De observat este, că Timotei să amintește și Evr. 13, $_{23}$.

[5]) *Crizostom* (Omil. 15, 1. Tim.): „Este deci învederat, că Timotei a fost încredințat cu conducerea bisericii sau a întregului popor din Azia“; *Eusebie* (H. E. 3, 4): „Să istorisește, că Timotei a primit mai întîi epi·copía parohíei din Efez“; *(Const. apost.* 7. 46.)

voind să-l conturbe în procesiune şi escesele îndatinate. Atunci păgînii îl aruncă cu pietri, bat cu ciomege încît mai mort cade la pămînt. Dupăce învăţăceii săi l-au dus pe un munte din apropiere ş'a dat sufletul. Adevărul acestei legende nu e dovedit; biserica noastră şi cea catolică îl numără între martiri.

Cuprinsul:

a) *Partea dogmatică* ($1,_1$—$4,_{11}$): după salutare aduce aminte lui Timotei de ce l'a lăsat în Efez, adecă să lupte contra erezíei; scopul evangeliei e dragostea către Dzeu şi oameni, nu speculaţiunile fantastice, nici legea mozaică, care are numai menirea a ne ferí de păcat şi conduce la Cristos; el e fericit, că graţia dzeească l-a făcut să înţeleagă aceasta întorcîndu-să astfel dela lege la dragostea evangelică, prin ce bunătatea lui Dzeu s'a arătat în deplina ei mărire; Timotei aducîndu-ş aminte de aceasta să ţînă tare la credinţa în Isus Cristos, îndeosebi faţă de fanaticii legii — cu succes va lucra contra erezíei, dacă credincioşii să roagă pentru toţi oamenii, şi adecă bărbaţii cu evlavie şi din inimă curată, iar femeile observînd simplicitate şi bunăcuvinţă în găteală, îngrijînd mai vîrtos de familie; espune însuşirile ce trebue să le aibă servitorii bisericii (epíscopii, diaconii şi diaconisele — întîmplîndu-să să nu poată veni aşa curînd la el îi spune cum să să poarte în biserică; să nu speculeze nici să nu ţînă legile iudeeşti, ce deja s'au condamnat în erezía existentă, deoarece toate lucrurile au menirea a servi spre cinstirea lui Dzeu; să înveţe pietate, ca aşa să aducă pe toţi la fericire.

b) *Partea parenetică* ($4,_{12}$—$6,_{21}$): eretícii i-vor împuta tinereţele ca scădere, de aceea să caute a o substituí prin vîrtute făcîndu-să model tuturor — faţă de bătrîni să să poarte ca un fiu, faţă de cei tineri ca frate; să înveţe pe văduve a trăi cuvincios şi a împlini datorinţele; în oficiul de văduve să primiască numai pe cele mai înaintate în vîrstă, cari au fapte bune, iar pe cele tinere să le sfătuiască a să mărita, ca să nu fie comunei spre sarcină — pe presbiteri să tracteze bine, îndeosebi pe ceice îşi împlinesc datorinţele; fără examinare pe nime să nu aşeze întro treaptă ierarhică, căci s'ar face părtaş de păcate străine; să fie strict cu sine, dar să nu uite de legile sanitare; pe sclavi să înveţe a să supune stăpînilor, chiar de ar fi creştini — toţi să urmeze învăţăturii adevărate, care singură duce la pietate, ce e mare căştig, căci nu ne face atîtea griji ca agonisirea averilor pămînteşti; fereşte de iubirea de argint, care e rădăcina tuturor relelor; Timotei să aibă totdeauna în vedere venirea lui Cristos, ca aşa cu scumpătate să împliniască datorinţele sale lucrînd spre viaţa vecinică; încheierea.

Anza şi *scopul*. Călătorind Paul dela Efez aude veşti triste despre această comună, de aceea scriind învăţăcelului său, care

rămasă acolo, îi dă instrucţiuni cum să conducă biserica luptînd contra erezíei cu credinţa şi viaţa sa.

Timpul, locul compunerii. În viaţa apostolului cuprinsă în Acta nu există un moment, unde să poate intercala scrierea acestei epistole. Paul a vizitat Efezul de doauăori (§. 91). Din epistolă rezultă, că dupăce petrecusă cu Timotei în Efez călătoreşte în Macedonia (1. Tim. 1, $_3$) lăsînd pe acesta să-l substitue şi-i scrie (probabil din Macedonia[1]) sau alt ţînut din apropiere), deşí speră a veni cît mai curînd la dînsul (1. Tim. 3, $_{14 \cdot 15}$). Mai departe să vorbeşte de o erezíe, care să deosebeşte de cea amintită în epistolele cătră Romani şi Galateni, sămănînd mai mult cu cea din epistola cătră Coloseni, în care să espune numai în genere, iar aici să tractează mai pe larg. O atare erezíe s'a putut naşte în Efez numai după cele istorisite în Acta 20, $_{29}$ sq. În urmă comuna e organizată avînd prepoziţi (1. Tim. *3*, $_1$ sq.), instituţiune de văduve (ib. 5, $_9$). Acestea presupun, că comuna există deja demult, creştinizmul devenisă o putere, contra căreia păşeşte acum speculaţiunea păgîno-iudaică amestecînd şi elemente creştine; deci s'a compus epistola după anul 64 d. Cr.[2])

Autenticitatea. Biserica în toate timpurile a recunoscut canonicitatea epistolei şi abia în timpul mai nou s'au ivit îndoeli. *Clement Romanul*[3]) face aluziune la ea, apoi *Ignatie*[4])

[1]) *Teodoret* (Praef. in epp. Pauli), *Eutaliu* (Zacagni l. c. p. 686) şi *Sinopsa*, iar traducerea coptică numeşte *Atena*. În unele manuscripte sună subscripţiunea: „Din *Laodicea* care e metropola Frigiei" (adăogînd unele aci: Pacaţiane sau capaţiane, care adaus mărturiseşte despre împărţirea statului roman în veacul al 4.); iar în cod. A. numai: „*din Laodicea*"; asămene *Peşito, traducerea etiopiană, Ecumeniu, Teofilact* etc. Părerea, că epistola s'a scris din Laodicea, să bazează probabil pe împrejurarea, că s'a identificat cu Col 4, $_{16}$. *Teofilact* zice: „Care era însă din Laodicea? Întîia cătră Timotei, căci aceasta e scrisă din Laodicea".

[2]) *Teodoret* etc. au identificat călătoría din 1. Tim. 1, $_3$ cu cea din Acta 20, $_1$, dar noi nu ştim de s'a întîlnit Paul cu el şi în Efez (§. 84. 86. pag. 217. 222). Alţii luînd de bază Acta 20, $_{3-5}$ au afirmat, că epistola s'a scris cînd apostolul după petrecerea de 3 luni în Ahaia trimite dela Corint pe Timotei la Efez scriindu-i acolo (§. 86. obs. 2.). Dar după 1. Tim. 1, $_3$ primeşte el epistola dupăce Paul călătorisă în Macedonia.

[3]) Epist. 1. Cor. 29: „Să ne apropiem deci de el cu sufletul curat ridicînd mîni curate şi nevinovate" cf. 1. Tim. 2, $_8$; ibid. 54: „Celce face aceasta dobîndeşte nume în Cristos şi orice loc îl va primí" cf. 1. Tim. 3, $_{13}$.

[4]) Ad Magn. 8.: „Nu rătăciţi în alte învăţături, nici în basmele cele vechi cari sînt nefolositoare" cf. 1. Tim. 1, $_4$.

Policarp,[1] epistola către *Diognet,*[2] epistola comunelor din *Vienna și Lugdunum,*[3] *Iustin Martirul,*[4] *Hegesip,*[5] *Teofil dela Antiohía*[6]. *Irineu*[7] cel dintîi o citează, apoi *Clement Alexandrinul,*[8] *Tertulian*[9] etc. După *Epifane* (Haer. 54, 6) voia *Teodot,* iar după *Tertulian* alti eretíci să dovediască învățăturile lor din epistola de față (De praescr. haer. 25, 2).

§. 98. Epistola II. către Timotei.

Cuprinsul (4. cap.): apostolul mulțămește lui Dzeu, pentrucă are în Timotei un prieten credincios exprimînd și dorul de a-l vedea cît mai curînd; îl provoacă a-ș aduce aminte de darul primit prin împunerea mînilor, ca așa să-ș împliniască datorințele de păstor; el să nu să rușineze de învățătorul său, care acum e închis, ci să vestiască evangelia preamărind pe Dzeu, care i-a mîntuit prin Isus Cristos — spre a vesti acest adevăr evangelic Paul a devenit apostolul păgînilor și trebue să sufere, dar el e încredințat, că va dobîndí cununa învingerii — Timotei să ia exemplu dela dînsul și încurajeze mai vîrtos prin ceeace a făcut Onisífor, care nu s'a odihnit pănăce n'a venit la el, deși cei din Azia îl părăsîseră, dîndu-i ajutor trupesc și sufletesc — să țînă tare la învățătura primită; să caute a învăța și pe alții, care apoi să-i urmeze în învățătură; să nu uite de chiemarea sa viețuind numai pentru oficiul său, ca să poată dobîndí răsplată, deoarece și Cristos ca om numai așa a căștigat înviere, ba el însuș numai prin patimi așteaptă a fi încununat — cel unit cu Isus e sigur, că va dobîndí cele făgăduite; acest adevăr Timotei să-l aibă în vedere și așa să poată sta înaintea lui Dzeu ca un slujitor

[1]) Ad Philipp. 4: „Începutul tuturor relelor e iubirea de argint. Știind deci că nimic n'am adus în lume, nici a duce ceva nu avem; să ne îmbrăcăm deci cu scutul dreptății“ cf. 1. Tim. $6,_{7.10}$.

[2]) Cap 4: „Să nu aștepți misteriul pietății lor“ cf. 1. Tim. $3,_{16}$.

[3]) *Eusebie* (H. E. 5, 1): „stîlp și întăritură“ cf. 1. Tim. $3,_{15}$.

[4]) Întrebuințează mai demulteori expresiunile: pietate, evlavie; iar după Eusebie (H. E. 3, 26) are „marele mister al pietății“ cf. 1. Tim. $3._{16}$.

[5]) *Eusebie* (l. c. 3, 32) are „altcum învață“ și „știința mincinoasă“ cf. 1. Tim. $1,_{3}$. $6,_{20}$.

[6]) Ad Autolyc 3, 14: „Cuvîntul dzeesc ne poruncește încă a ne și supune autorităților și puterilor și a ne ruga pentru ele, ca să avem viață liniștită și în pace“ cf. 1. Tim. $2,_{1.2}$.

[7]) Adv. haer. 1, 1: „Dupăce unii s'au abătut dela adevăr au întrodus cuvinte mincinoase și genealogíi deșerte, cari cauzează mai mult certe, precum zice apostolul, decît economía lui Dzeu în credință“ cf. 1. Tim. $1,_{4}$; 2, 14, 7: „Et bene Paulus ait, vocum novitates, falsae agnitionis“ cf. 1. Tim. $6,_{20}$.

[8]) Strom. 2, 11: „Scriind apostolul, o Timotee, zice, păzește depozitul etc.“ cf. 1. Tim. $6,_{20}$; Cohort. 9, 8: „Iar pietatea e spre toate folosîtoare, după Paul, avînd promisiunea vieții de acum și a celei viitoare“ cf. 1. Tim. $4,_{8}$.

[9]) De praescr. haer. 25. 2: „Et hoc verbo usus est Paulus ad Timotheum: O Timothee, depositum custodi“ cf. 1. Tim. $6,_{20}$; De pudic. 13, 2: „Plane idem apostolus Hymenaeum et Alexandrum Satanae tradidit, ut emendarentur non blasphemare, sicut Timotheo suo scribit“ cf. 1. Tim. $1,_{20}$.

vrednic; să nu să lasă în certe și dispute, ce era pe atunci datina, cum d. e. Imeneu și Filet neagă învierea cărnii — ceice umblă după credință să fie siguri, că vor ajunge scopul, pentru care au fost aleși; biserica stă totdeuna, deși vor păși oameni răi și eretici, deoarece scandalul trebue să vină, ca așa să să arate adevărații membri ai bisericii — Timotei e încă tînăr, dar pentru aceasta să nu fie nerezolut, ci să să înfățișeze ca un creștin desăvîrșit aducînd pe cei slabi prin blîndețe la credința adevărată — împreună cu biserica să va desvolta și răul, care va lua deosebite forme; vor păși apostoli falși amețind capetele credincioșilor, vor ataca adevărul, dar în urmă vor pieri — Timotei să-l imiteze; celce voiește a fi creștin adevărat trebue să sufere multe prigoniri, cari tot să vor înmulți, însă fiind el tare în credință să nu să abată dela ea; să țînă mult la s. Scriptură, care singură îl poate învăța înțelepciune fiind inspirată de Dzeu — nimic să nu-l opriască a vesti evangelia, ce e acum cu atît mai delipsă, deoarece au păşît eretícii si el va trebui să-l supliniască, cînd va părasî terenul de luptă — dorește să-l mai vadă odată, căci Dima s'a dus dela el, Crescens e în Galia, iar Tit în Dalmația și numai Luca e la dînsul; venind să aducă pe Marcu, pentrucă are trebuință de dînsul, pe Tihic l-a trimis înapoi la Efez — în Troia a lăsat unele lucruri, să i-le aducă — să să feriască de faurul Alexandru, care i-a făcut mult rău — la întîia apărare nime n'a cutezat să vorbiască pentru dînsul, dar întărit de grația dzeească a predicat înaintea păgînilor și a scăpat de grele nevoi; Dzeu îl va scăpa cît mai curînd de toate grijele chiemîndu-l la sine — salutări; știri despre Erast și Trofim; îl roagă mai odată să vină; salutări dela unii membri ai comunei; binecuvîntarea.

Anza și *scopul*. Aflîndu-să Paul în închisoare și între împrejurări foarte critice să vede îndemnat a scrie învățăcelului său să vie cît mai curînd la el, dar întărindu-să în credință să fie gata a suferi împreună chiar și moarte.

Timpul, *locul* compunerii. Dupăce scrisesă Paul întîia epistolă lui Timotei și-l vizitează merge preste Corint la Roma. Că epistola de față s'a scris în închisoare la Roma rezultă din 1, $_{16}$ sq. La cele espuse §. 86. să mai adaogă, că după Acta 28, $_{30}$ sq. credincioșii îl puteau vizita fără oarecari primejdii; nu era împiedecat în învățătură, iar acum trebue să dea samă pentru lucrarea sa (4, $_{17}$. cf 1, $_{12}$. 2, $_{9}$). *Dima*, care mai nainte era foarte zelos pentru evangelie, iubind prea mult lumea, l-a părăsît fiind numai Luca la dînsul (4, $_{11}$. cf. Col. 4, $_{14}$. Filim. $_{24}$); starea lui critică îl îndeamnă a îmbărbata pe Timotei (1, $_{7}$. $_{8}$. 2, $_{1}$ sq.). Mai departe de *Aristarh* nu să face amintire (cf. Acta 27, $_{2}$; Col. 4, $_{10}$; Filim. $_{24}$); provoacă pe Timotei să

aducă cu sine pe *Marcu* (4, $_{11}$), care în întîia închisoare e la dînsul (Col. 1, $_{1}$. 4, $_{10}$; Fil. 1, $_{1}$; Filim. $_{24}$); în urmă pe *Tihic* l-a trimis la Efez (4, $_{12}$. cf. Efez. 6, $_{21}$; Col. 4, $_{7}$). Din acestea rezultă, că epistola s'a scris cătră sfîrşitul vieţii lui Paul, pela 66—67 d. Cr.[1])

Autenticitatea. Lăsînd la o parte reminiscenţele din *Clement Romanul, Ignatie*[2]) şi *Policarp*[3]), avem mărturíi sigure pentru canonicitatea epistolei la *Irineu,*[4]) *Clement Alexandrinul,*[5]) *Tertulian,*[6]) *Origen,*[7]) *Eusebie,*[8]) *Crizostom,*[9]) etc.

§. 99. Epistola cătră Tit.

Între soţii lui Paul era Tit, care în Acta nu să aminteşte, ci abia Gal. 2, $_{1-3}$, cînd apostolul împreună cu Barnaba a mers la conciliul apostolesc (Acta 15). Nu să ştie nici locul naşterii lui; sigur este însă, că a fost din părinţi păgîni (Gal. 2, $_{3}$)[10]) şi încreştinat de Paul (Tit. 1, $_{4}$). După conciliul

[1]) Astfel *Peşito, Crizostom, Ieronim, Teodoret, Teofilact* etc. Ipotezele ce s'au mai făcut sînt nefondate. Unii au crezut, că epistola s'a scris cătră sfîrşitul închisorii dîntîi (Wieseler l. c. etc.); alţii iarăş admit a doaua închisoare la Roma dar zic, că epistola s'a scris la începutul închisorii prime, adecă înainte de epistolele cătră Coloseni, Filipeni şi Filimon. Atunci să întreabă, de ce nu să aminteşte Aristarh, şi cum stă cu cele relatate despre Dima şi Marcu? (cf. espunerile de mai sus).

[2]) Ad Polyc 6.: „Plăceţi pentru cine luptaţi. dela care veţi avea plată" cf. 2. Tim. 2, $_{4}$.

[3]) Ad Philipp. 9 fără îndoială s'a împrumutat cuvintele: „Căci n'au iubit veacul de acum" din 2. Tim. 4, $_{10}$.

[4]) Adv. haer. 3, 3: „Despre acest Linus aminteşte Paul în epistolele cătră Timotei" cf. 2. Tim. 4, $_{21}$.

[5]) Strom. 1, 1 citează 2. Tim. 2, $_{1-15}$; Cohort. 9 să află 3, $_{15}$ ca cuvintele lui Paul şi zice ibidem 3, 6: „Căci ştim şi ce porunceşte nobilul Paul despre femeile diaconise în a 2. epistolă cătră Timotei."

[6]) Scorp. 13: „Qualiter de prospectu ejus (i. e. martyrii) exultans scribit Timotheo" citînd 2 Tim 4, $_{6-8}$.

[7]) Comm. in Matth 117: „Item quod ait: sicut Jamnes et Mambres restiterunt Moysi (3, $_{8}$), non invenitur publicis in scripturis, sed in libro secreto, qui suprascribitur Jamnes et Mambres liber. Unde au-i sunt quidam epistolam ad Timotheum repellere quasi habentem in se textum alicuius secreti, sed non potuerunt."

[8]) H. E. 2, 22: „Mergînd Paul a doauaoară întracolo (la Roma) a sfîrşit cu martiriu; în care avînd legăturile a scris a 2. epistolă cătră Timotei, unde aminteşte de întîia lui apărare . . . primeşte şi aceste mărturíi ale lui. În întîia apărare zice el etc."

[9]) Prol. in ep. P. „Mi să pare că e cea din urmă între toate epistolele; şi să vede aceasta din sfîrşit: căci eu deja mă jertfesc, zice, etc." cf. Omil. 1. la epist. 2. c. Tim.

[10]) *Eusebie* (H. E. 3, 4): „Să istoriseşte că Timotei a primit mai întîi ca epíscop scaunul în Efez, precum Tit pe cel asupra bisericilor Cretei." *Ieronim* Catalog. script. eccles. *Teodoret* la 1. Tim. 3.

din Ierusalím apostolul îi dă mai multe comisiuni. În a 3. misionadă îl trimite dela Efez la Corint (2. Cor. $2,_{12}$ sq. $7,_{6\cdot14}$. $12,_{18}$) avînd a să întîlni în Troia; dar fiind sîlit Paul a părăsî Efezul mai nainte să întîlnesc în Macedonia, de unde îl trimite la Corint cu a doaua epistolă însărcinîndu-l a începe colecta pentru credincioşii din Ierusalím (2. Cor. $2,_{13}$. $7,_5$ sq. $_{13}$ sq. $8,_{6\cdot16}$ sq. $_{23}$). Ştirea din urmă biblică despre dînsul e 2. Tim. $4,_{10}$. Din epistola noastră vedem ($1,_5$), că e epíscop al inzulei Creta — întîiul ei epíscop, după tradiţie, şi să fie murit în etate de 94 de ani.

Cuprinsul (3 cap.): în întroducere arată că are dreptul a predica evangelia făgăduită în T. V. şi că învăţătura împărtăşîtă lui Tit e adevărată — l-a lăsat în Creta să aducă la îndeplinire ce el nu putusă face cînd era acolo: să aşeze în fiecare comună presbiteri, enumărînd însuşirile candidaţilor la oficii biserice̦şti, adecă să fie neprihăniţi, să predice învăţătura adevărată a lui Cristos şi s'o poată apăra faţă de eretíci; acestea să cer mai vîrtos în Creta, deoarece locuitorii, după mărturía unui poet, sînt foarte strîcaţi, care nu pun preţ pe nimic şi deci eretícii uşor pot pătrunde cu învăţăturile lor; iudaizanţii au păşît cu destul succes, Tit să lucre cu energíe contra lor arătînd credincioşilor adevărata învăţătură creştină îndemnîndu-i să arate puterea ei nu prin abţînerea de mîncări şi de căsătorie, ci de păcate — viaţa creştină adevărată e aceea, cînd fiecare să poartă după etatea sa: bătrînii să fie treji şi răbdători, femeile bătrîne retrase, cele tinere să-şi împliniască datorinţele, cei tineri să fie morali, iar exemplul tuturor să fie Tit însuş; sclavii să asculte de stăpînii lor şi să le fie credincioşi, căci numai aşa să ajunge scopul pentru care Cristos a venit mîntuindu-ne; el să predice fără frică — să vestiască dragostea care să arată în ascultare şi blîndeţe, pentrucă aceasta e cea mai mare mulţămită pentru mila şi graţia nemăsurată, date noauă de Dzeu justificîndn-ne prin Isus Cristos şi dîndu-ne nădejdea vieţii vecinice; faptele dragostei sînt esenţa religiunii creştine; să nu să amestece în certele învăţătorilor iudaizanţi şi să încunjure pe ceice nu-l ascultă după una şi a doaua admonare; dupăce va fi trimis pe Artema şi Tihic să să grăbiască a veni la dînsul la Nicopol, unde va petrece preste iarnă; pe Zina şi Apolo (aducătorii epistolei) să provadă cu cele delipsă arătînd credincioşilor, cum creştinii să ajutoră intre olaltă; salutări; binecuvîntare.[1])

Anza şi *scopul*. Paul predicînd în Creta evangelia merge în alte ţări şi lasă îndărăt pe Tit. Cîtva timp după aceea păşesc eretícii cu destul succes în comunele întemeiate şi fără

[1]) În $2,_{11}$—$_{14}$ să cuprinde morala creştină; în $3,_3$—$_7$ fundamentele teologíei, iar $3,_{10}$ să află mai întîi expresiunea *eretic*.

organizaţie deplină. Apostolul să văzu deci îndemnat a scrie învăţăcelului său dîndu-i instrucţiune, cum să lupte contra duşmanilor învăţăturii adevărate învitîndu-l totodată să vie la dînsul în Nicopol.

Timpul, locul compunerii. Stînd epistola în strînsă legătură cu 1. cătră Timotei, cele observate acolo au şi aici valoare, rămîind însă nehotărît care s'a scris mai nainte. Cît timp a stat Paul pe inzula Creta şi cît a trecut pănă a scris epistola, nu ştim (între 64—66 d. Cr.); dar că nu s'a compus în Nicopol rezultă din expresiunea „acolo" (3, $_{12}$).[1])

Autenticitatea. Epistola de faţă, deşi scurtă, să află în cele mai vechi documente ale bisericii, cari dovedesc caracterul ei canonic. Aşa *Itala, Peşito, Canonul muratoric; Clement Romanul,*[2]) *Ignatie,*[3]) *Iustin Martirul,*[4]) *Teofil dela Antiohía*[5])

[1]) *Teodoret* (Praef. in ep. Pauli, opp. III. p. 5) etc. crede că epistola s'a compus înainte de epistola cătră Romani în misionada a 3. Aceasta a trecut în mai multe manuscripte, în cari după Tit 3, $_{12}$ sună subscripţia: „s'a scris dela Nicopol în Macedonia." Biserica siriană a primit această părere, dar a adaus, că aducătorii epistolei sînt (după subscripţiile Peşitei de acum) Zina şi Apolo (dedus din Tit 3, $_{13}$), iar după *Ebedjesu* (Assemani l. c. III. 1. p. 12) e Epafrodit (cf. Fil. 2, $_{25}$. 4, $_{28}$). Şi *Ieronim* pare a pune scrierea epistolei cătră sfîrşîtul misionadei a 3. (Comment. in Tit. praef.) Alţii cred, că epistola s'a scris în a 2. misionadă (Hug, etc.). Părăsînd adecă Paul Corintul (Acta 18, $_1$ sq.) a mers în Siria cu care ocaziune a atins Creta; lăsînd aci pe Tit călătoreşte la Efez, de unde îi scrie: deci pela 54 sau 55 d. Cr. Tit ar trebui aşadar să fie însoţît pe Paul, iar noi vedem din 2. Cor. 7, $_{13}$ sq. că aceştia îl cunosc numai din descrierile apostolului; asămene şi Apolo trebue să fie fost soţul lui Paul, iar noi ştim că ei să cunosc abia mai tîrzíu (Acta 18, $_{24}$—19, $_1$). În urmă să mai susţîne (Wieseler etc.) că epistola e scrisă în a 3. misionadă dela Efez. Anume cătră sfîrşîtul petrecerii de aci cercetează Paul Corintul; merge apoi în Creta şi lăsînd îndărăt pe Tit să întoarce la Efez. Dar Acta nu aminteşte o călătorie a lui Paul la Creta. Scriindu-să a 2. cătră Corinteni (2, $_{13}$) Tit să află la apostol, iar în cea de faţă zice să rămînă în Creta pănă va trimite pe Tihic si Artema (3, $_{12}$) şi cu greu va fi îndemnat Paul pe Tit să întrerupă o lucrare aşa momentoasă. După amîndouă ipotezele Paul a putut petrece aci timp numai foarte scurt, iar cuprinsul epistolei arată contrarul, deoarece există mai multe comune, avînd Tit să continue organizarea lor. Din Acta 20, $_{31}$ rezultă mai departe că Efezenii s'au bucurat ne'ntrerupt de prezenţa apostolului. Că altul să fie predicat înaintea lui Paul nu convine cu principiul lui. Erezía de aici nu consună cu nici una din cele descrise în epistolele înainte de închisoarea dela Roma, deşí în cele scrise din aceasta să află urme, descriindu-să aici numai mai pe larg. În urmă autorul Actei descrie, fiind martor ocular, cele întîmplate în călătoria dela Cezarea spre Roma. (§. 86).

[2]) Ep. 1. c. Cor. 2: „Gata spre orice lucru bun" cf. Tit 3, $_1$.

[3]) Ad Magn. 8: „Nu rătăciţi în alte învăţături, nici nu vă ocupaţi cu basme vechi, cari sînt nefolositoare" cf. Tit 3, $_9$.

[4]) Întrebuinţază expresiunile *pietate* şi *evlavie,* iar Dial. c. Tryph. 47. să află *bunătatea şi iubirea de oameni a lui Dzeu,* cf. Tit. 3, $_4$.

[5]) Ad. Autolyc. 2, 16 e reminiscenţă din Tit 3, $_5$.

Irineu,[1] *Clement Alexandrinul,*[2] *Tertulian;*[3] *Eusebie* o numără la omologumene, *Atanasie,*[4] *canonul 60 din Laodicea, Ieronim*[5]) etc.

Gnosticii[6]) n'au recunoscut aceste 3 epistole, *Marcion*[7]) nu le are în canonul său, *Tatian* a primit numai epistola cătră Tit. E cunoscut însă, că Marcion a procedat arbitrar cu canonul, iar Tatian crede, că aci să accentuează mai mult caracterul iudaizant al eresíei.

De atunci până la Schleiermacher (1807) canonicitatea acestor epistole a fost totdeuna recunoscută. Mai întîi a fost atacată epistola întîia cătră Timotei, mai apoi toate 3 epistolele pastorale. Motivele din care s'a făcut aceasta sînt:

a) Greutatea de a fixa timpul compunerii acestor epistole. Nu există însă motive a nu primi tradiția bisericii, că Paul a fost eliberat din întîia închisoare.

b) Să afirmă, că în ele s'ar combate gnosticizmul sau învățăturile lui Valentin ori Marcion — ce nu să poate dovedi din cuprins. Erezía caracterizată în epistole samănă foarte mult cu cea îndegetată numai în epistola cătră Coloseni, adecă iudaizmul sau iudeocreștinizmul combinat cu speculațiuni păgîne.

c) Biserica avea ierarhíe deplin organizată (epíscopi, presbiteri, diaconi etc), ce în alte epistole nu să află (cf. însă Rom. 12, 8 *prepoziți;* 1. Cor. 12, 28 *guvernatori*). Diaconatul și presbiteratul existau deja în biserica primitivă (Acta 6, 1 sq. 14, 23. 20, 17; cf. Efez. 4, 11, etc.)

[1]) Adv. haer. 3, 3: „Paul zice: de omul eretíc... ferește-te“ cf. Tit 3, 10.

[2]) Strom. 1, 14 citează 1, 12 cu formula: „Apostolul Paul în epistola cătră Tit“, iar Cohort. ad Gentes 3: „Căci eram odinioară și noi ne'nțelepți, neascultători“ cf. Tit 3, 3; ibid. 6.: „Caci după dzeescul apostol al Domnului, grația mîntuitoare a lui Cristos s'a arătat tuturor oamenilor“ cf. Tit 2, 11—13.

[3]) Adv. Marc. 5, 21: „Miror tamen, cum ad unum hominem (Philem.) literas factas receperit (Marcion), quod ad Timotheum duas et unam ad Titum, de ecclesiastico statu compositas, recusaverit.“

[4]) Epistola fest. 39.

[5]) Comment. in ep. ad Tit. prooem.: „Sed Tatianus, Encratitarum patriarches, qui et ipse nonnullas Pauli epistolas repudiavit, hanc vel maxime, hoc est ad Titum apostoli pronuntiandam credidit, parvi pendens Marcionis et aliorum, qui cum eo in hac parte consentiunt, assertionem“.

[6]) Scriitorii bisericești au păstrat fragmente din scrierile unor eretíci, în cari să află locuri din epistolele pastorale. Așa la *Heracleon* (Clem. Alex. Strom. lib. 4. pag. 502) întîmpinăm: „Nu să poate tăgăduí pe sine“ cf. 2. Tim. 2, 13; apoi în Excerptele din izvoarăle valentiniane (idem): „lumina neapropiată“ cf. 1. Tim. 6, 16.

[7]) *Ieronim* (Comment. in ep. ad Tit. prooem): „Licet non sint digni, qui fidem primam irritam fecerunt, Marcionem loquor et Basilidem et omnes haereticos, qui V. laniant Test., tamen eos aliqua ex parte ferremus, si saltem in Novo continerent manus suas... Ut enim de ceteris epistolis taceam, de quibus quidquid contrarium suo dogmati viderant eraserunt, nonnullas integras repudiandas crediderunt, ad Timotheum videlicet utramque, ad Hebraeos et ad Titum... Sed Tatianus etc.„ (pag. 111. obs. 9.).

d) Epistolele acestea să deosebesc de celelalte în expresiuni, idei și ton. În fiecare epistolă Paul are expresiuni,[1]) cari în altele nu obvin, ce rezultă din obiectul tractării, dispoziția și tendența autorului, deosebitele împrejurări ale locului și timpului. Că 1. Tim. $2,_{15}$. $4,_{3}$. $5,_{14}$ cf. $3,_{4}$. $_{12}$. $5,_{10}$. $2,_{15}$. $1,_{13}$; 2. Tim. $4,_{8}$ nu s'ar putea combina cu învățătura lui Paul s'a dovedit de exegeza nepreocupate ca nefondate. În urmă

e) Să zice, că nu să face aluziune la raportul apostolului cu această comună (Efez). Epistolele sînt adresate către anumite persoane, iar scopul lor aduce cu sine ca stările spețiale ale comunei să nu să ia în considerare.

§. 100. Epistola către Filimon.

Pozitiv nu să știe, de acest bărbat a fost convertit de Paul în Efez sau altundeva; dar înainte de închisoarea dela Roma apostolul nu fusesă în Colose. Filimon era din Colose (Col. $4,_{9}$) și escela prin credința activă, iar în casa lui să aduna o parte a comunei la cultul dzeesc ($_{1}$—$_{7}$). După tradiție a fost el întîiul epíscop în acest oraș (Constit. apost. 7, 46) sau în Gaza și a murit ca martir sub Nero.

Cuprinsul ($1,_{1}$—$_{25}$): după întroducere urmează obiectul epistolei adresîndu-să către mai multe persoane[2]) ca așa să fie mai sigur rezultatul; mulțămește lui Dzeu pentru dragostea lui Filimon către credincioși; îl roagă ca pe Onisim să-l primiască cu cruțare; bucuros l-ar fi ținut la sine, dar nu voiește să-i facă nedreptate, deci îl trimite înapoi; iar el să-l primiască ca pe apostol; paguba ce a făcut-o Onisim va restituí apostolul; el va vení cît mai curînd la dînșii, de aceea să-i caute o locuință; salutări dela Epafras și soți.

Scopul și *anza*. Sclavul lui Filimon, *Onisim*[3]), fugind dela dînsul s'a dus la Paul în Roma, care-l face creștin. Apostolul nu-l ține, ci îl trimite stăpînului, cărui scrie să nu aplice pedeapsa după dreptul de atunci.

Timpul, locul compunerii. Din cuprins rezultă, că epistola s'a scris către sfîrșitul închisorii lui Paul la Roma. După Col. $4,_{9}$ călătoresc Onisim și Tihic, care (din urmă) duce epistolele către

[1]) Numărîndu-să s'a aflat, că cuvinte ce numai odată obvin în T. N. există mai multe: în epistola către Rom. 94; 2. Cor. 96; Fil. 34; Gal. 57; Efez. și Col. 143 etc.

[2]) *Apia* pare a fi soțía, iar *Arhíp*, un prieten, sau poate fíul lui. *Teodoret* zice că casa lui Filimon există și pe timpul său.

[3]) După tradiție a fost întîiul epíscop în Vería din Macedonia (Constitut. apost. 7, 46,), sau să identifică cu epíscopul din Efez (*Ignatie* ad Ephes. 1. și 6) afirmîndu-să că a murit în Roma ca martir.

Efezeni şi Coloseni; apoi să amintesc în epistola de faţă persoanele din cea către Coloseni: Timotei, Aristarh, Marcu, Luca, Dima şi Epafras.[1])

Autenticitatea. Fiind epistola foarte scurtă şi necuprinzînd dogme uşor să explică împrejurarea, că nu să citează ca alte epistole ale lui Paul. Aluziuni să află însă la *Ignatie,*[2]) există în *Peşito, Itala, Canonul muratoric, canonul lui Marcion, Tertulian,*[3]) *Origen;*[4]) iar *Eusebie* o numără la omologumene, *Ieronim*[5]) etc.

Baur (Paulus II. p. 88 sq.) a aflat întrînsa „embrionul unui roman creştin."

§. 101. Epistola către Evrei.

Autorul e necunoscut. Din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre au fost mai multe păreri.

1. *Mărturíile scriitorilor bisericeşti.*[6]) *Clement Romanul*[7]) foloseşte epistola aceasta foarte adese fără a numí autorul; asămene o cunoaşte păstorul lui *Herma* (III, 1, 1. 9, 12, 14), iar *Iustin Martirul*[9]) are reminiscenţe. *Panten*[8]) (pela 150) e cel dintîi care recunoscînd deadreptul epistola de paulină zice, că apostolul nu s'a numit pe sine din modestie. *Canonul muratoric*[10]) numără 13 epistole ale lui Paul; *Marcion* şi *Basilide*

[1]) În privinţa timpului compunerii există şi aici abateri ca la epp. către Efezeni şi Coloseni.

[2]) Adv. Ephes. 2.; Magn. 12; Polic. 6. cf. Filim. v. 20: *„să am căştig."*

[3]) Adv. Marc. 5, 21: „Soli huic epistolae brevitas sua profuit, ut falsarias manus Marcionis evaderet".

[4]) Hom. in Jerem. 19: „Paul . . . a zis în epistola către Filimon despre Onisim: să nu fie fapta ta bună din sîlă, ci de bunăvoie".

[5]) Prooem. in ep. ad Philem. espune părerea celorce atacă epistola: „Aut epistolam non esse Pauli . . . , aut si Pauli sit, nihil habere, quod aedificare non possit".

[6]) Epistola a 2. a lui Petru e adresată către iudeocreştini şi de aceea au dedus unii din 3, $_{14}$. $_{15}$ că s'ar face aluziune la epistola de faţă. Să observă însă că aceste cuvinte nu să află în epistola către Evrei, ci după înţeles în 1. Cor. 5, $_{9}$, sq.; 1. Tes. 5, $_{1}$; 2. Tes. 2, $_{1}$ sq.; Fil. 3, $_{2}$ sq. etc.; apoi cetitorii sînt deosebiţi.

[7]) Epist. ad Corinth. 9 cf. Evr. 11, $_{5}$. $_{7}$. 12 cf. Evr. 11, $_{31}$. 17 cf. Evr. 11, $_{37}$. 36 cf. Evr. 6, $_{4}$. 43 cf. Evr. 3, $_{5}$ etc.

[8]) Apol. I, 63. VI, 425 (Isus) să numeşte înger şi apostol cf. Evr. 3, $_{1}$; Dial. c. Tryph. 13 citează Evr. 9, $_{13}$.

[9]) După *Clement Alexandrinul* (la Eus. H. E. 6, 14): „De aceea, precum zice fericitul bătrîn (Panten), dupăce Domnul a fost trimis de apostolul celui atotputernic, către Evrei din modestie Paul, fiindcă fusesă trimis la păgîni, nu s'a scris pe sine apostolul Evreilor, pentru cinstea Domnului, pentru chibzuinţa că trimite şi Evreilor, deşí era vestitorul şi apostolul păgînilor".

[10]) Cuprinde afară de acestea (scrise către 7 comune) încă una către Laodiceni şi alta către Alexandrineni, care din urmă au identificat-o unii cu cea către Evrei.

încă n'au recunoscut-o, dar epistola cătră Evrei să află în *Peşito* după cele pauline fără a să pune autorul. *Irineu*[1]) o cunoaşte, deşí nu zice, că ar fi opul lui Paul. *Clement Alexandrinul*[2]) atribue epistola lui Paul zicînd, că s'a scris evreeşte şi Luca a tradus-o în greceşte. *Caiu*[3]) (pela 196) numără numai 13 epistole pauline. *Tertulian*[4]) zice, că Barnaba a scris-o şi pare a nu şti, că unii o atribue lui Paul, iar lui Marcion nu împută, că a omis epistola cătră Evrei cum face aceasta pentru cele pastorale. *Novaţian*[5]) (pela jumătatea veacului al 3.) nu întrebuinţază epistola cătră Evrei. *Origen*[6]) citează

[1]) *Eusebie* (H. E. 5, 26): „Afară de opurile şi epistolele amintite mai avem dela Irineu o carte cu deosebite tratate, în care să aminteşte epistola cătră Evrei şi cartea înţelepciunii, din care a folosît el uneleziceri". *Stefan Gobarus* (în veacul al 6.) zice după *Fotie* (Bibl. cod. 232) apriat, că Ipolit şi Irineu nu recunosc epistola cătră Evrei de opul lui Paul; iar *Fotie* (l. c. 121) a găsît în scrierile lui Ipolit notiţa: „epistola cătră Evrei nu e a lui Paul". Cu aceasta stă în strînsă legătură împrejurarea, că Irineu în opul său contra ereticilor nu întrebuinţază această epistolă.

[2]) Strom. 6 citează Evr. 5, $_{12}$: „Paul . . . scriind Evreilor". După *Eusebie* (H. E. 6, 14): „El zice, că epistola cătră Evrei e a lui Paul, dar s'a scris Evreilor în limba evreească, iar Luca traducîndu-o a publicat-o pentru Elini. De aceea e aceaş formă la explicarea acestei epistole ca şi la Acta. Paul nu ş'-a pus numele cu drept cuvînt. Căci — zice el — trimiţîndu-o Evreilor, care erau preocupaţi faţă de el l-ar fi bănuit, înţelepţeşte n'a voit să-i înstrăineze de tot puind la început numele său".

[3]) *Eusebie* (H. E. 6, 20): „Am primit dialogul lui Caiu (Gaiu), un bărbat înţelept, din Roma sub Zefirin, contra lui Proclu, capul ereziei din Frigia . . . . aminteşte numai 13 epistole de ale sînţitului Paul; iar pe cea cătră Evrei nu o numără la celelalte, dupăce şi alţii la Romani nu o ţin de a apostolului;" cf. *Ieronim*, De vir. ill. 49.

[4]) De pudicitia 20: „Volo tamen ex redundantia alicujus etiam *comitis apostolorum* testimonium superducere, idoneum confirmandi de proximo jure disciplinam magistrorum. Exstat enim et *Barnabae titulus ad Hebraeos*, a deo satis auctoritati viri, ut quem Paulus juxta se constituerit in abstinentiae tenore: aut ego solus et Barnabas non habemus hoc operandi potestatem?. Et utique receptior apud ecclesias epistola Barnabae illo apocrypho Pastore moechorum . . . . Hoc qui ab apostolis d dicit et cum apostolis docuit, nunquam moecho et fornicatori secundam poenitentiam promissam ab apostolis norat". Adv. Marc. 5, 21 cf. pag. 271. obs. 3.

[5]) Aceasta putea face foarte uşor spre întărirea învăţăturii, că *lapsi* nu mai pot fi primiţi în sînul bisericii din Evrei 6, $_{4}$—$_{6}$.

[6]) Ad African. 9: „Dacă cineva fiind strîmtorat pentru dovada din Evrei 11, $_{37}$ ar primí părerea celorce zic, că epístola nu e a lui Paul, apoi m'aş folosî faţă de un atare şi de alte dovezi, că epistola e a lui Paul". *Eusebie* (H. E. 6, 25) zice despre dînsul: „Asupra epistolei cătră Evrei judecă el în omiliile sale astfel: Stilul epistolei cătră Evrei nu are simplicitatea proprie apostolului, ci compoziţia ei e mai grecească, ce trebue să admită oricine, dacă poate judeca asupra deosebirii limbii. Ideile epistolei sînt admirabile şi nu să deosebesc de celece să află în epistolele recunoscute de autentice ale apostolului; şi aceasta va recunoaşte celce cunoaşte mai deaproape scrierile apostolului. Dacă trebue să mă pronunţ, aş zice numai că ideile sînt ale apostolului, iar expresiunile şi compoziţia sînt ale altuia, care a însămnat cuvîntările apostolului şi a propus cuvintele

epistola de faţă cu cuvintele „apostolul,“ „Paul,“ „Paul în epistola către Evrei zice“; recunoaşte, că unii nu o atribue lui Paul; însuş zice, că ideile sînt pauline, iar dicţia şi compoziţia nu; fiind cuprinsul paulin e bună tradiţia bisericii, că Paul a scris-o şi face bine comuna creştină, care o primeşte de atare; cine însă a scris-o numai Dzeu ştie, deoarece tradiţia numeşte de autor pe *Clement*, epíscopul Romei, sau pe *Luca*. De paulină o consideră *Dionisie* (pela 280), *Alexandru* (pela 312), *Atanasie, Teofil* şi *Ciril*; numai *Eutaliu* (pela 460, Zacagni l. c. p. 668 sq.) aminteşte unele îndoieli în privinţa autenticităţii, dar le combate.

Credinţa Alexandrinenilor e de mare importanţă, deoarece ei cultivau atunci ştiinţa şi erau critici ageri; de aceea epistola este primită de celelalte părţi ale bisericii răsăritene. Sinodul din *Antiohía*[1]) (pela 264) să provoacă la ea; *Arianii*[2]) o combat din motive dogmatice, din care cauză lipseşte în traducerea gotică; *Eusebie dela Cezarea* însă o numeşte adese un product al lui Paul (H. E. 3, 3) şi o numără la omologumene (ibid. 3, 25), dar crede, că e tradusă din originalul evreesc (ibid. 3, 38); aminteşte de unii Greci, care ţiindu-să de Romani, nu o primesc drept paulină (ibid. 3, 3); ba însuş o numeşte odată la antilegomene.[3]) Lui Paul o recunosc *Iacob de Nisibis*[4]) (pela 325), *Efrem Sirul*,[5]) sinodul dela *Laodicea*,[6]) *Vasilie cel Mare, Ciril Ierusalimiteanul* (Cateh. 4), *Grigorie*

învăţătorului său cu cuvintele proprii. Dacă deci — zice mai departe — o biserică crede, că această epistolă e paulină, să fie lăudată pentru aceasta; căci nu fără temei ne-au predat-o cei vechi ca o epistolă a lui Paul. Cine însă a scris-o, ştie numai Dzeu; totuş istoria unora ne spune, că Clement, epíscopul roman, a scris epistola; iar alţii zic că a compus-o Luca, care a scris evangelia şi Acta“.

[1]) În scrisoarea către Paul de Samosata citează Evr. 11, $_{26}$ cu cuvintele „după apostolul Paul“.

[2]) *Epifane* (Haer. 59, 37) şi *Teodoret* (Prooem. in ep. ad Hebr.) zic, că aceştia nu o recunosc de paulină.

[3]) H. E. 6, 13: „Ei întrebuinţază şi mărturíi din antilegomene, aşanumita înţelepciune a lui Solomon şi a lui Isus fíul lui Sirah şi epistola către Evrei, a lui Barnaba, Clement şi Iuda“.

[4]) Citează din această epistolă ca dintrun op apostolesc (Gallandi, Bibl. Patr. V. p. 1 sq.).

[5]) Citează Rom. 2, $_{16}$; Efez, 5, $_{15}$; Evr. 10, $_{31}$ cu cuvintele: „despre această zi strîgă Paul apostolul“ şi le deosebeşte de alte citate prin cuvintele: „strîgă fericitul Petru“ (Opp. Graec. Tom. II. Rom. 1743 fol. p. 203).

[6]) În can. 60. numără 14 epistole pauline. Acest sinod, Atanasie şi codicii ℵ ABC etc. numără epistola noastră după a 2. Tes. şi înainte de 1. Timotei.

de Nazianz, Jambi ad Seleucum,[1]) *Grigorie de Nisa, Epifane, Crizostom, Teodor* de Mopsvestia, *Teodoret* etc.

Dela mijlocul veacului al 4. începe şi biserica apusană a fi de părerea celei răsăritene. O citează ca opul lui Paul mai întîi *Ilarie dela Pictavium,* apoi *Lucifer Calaritanus* (†371), *Filastriu,* (epíscop în Brescia, † pela 387), *Ambrozie,* etc. Totuş să amintesc şi unele îndoieli. Filastriu numeşte eretíci pe ceice n'ar primi epistola de paulină, ci o atribue lui Barnaba, Clement Romanul sau Luca, zice însă, că în biserica latină să citesc numai 13 epistole.[2]) Comentarul lui Ambrosiaster să estinde numai asupra celor 13 epistole, fără a cuprinde epistola cătră Evrei. Chiar *Rufin*[3]) adaogă: „Si quis tamen eam receperit". *Ieronim*[4]) nu s'a putut hotărî a o de-

[1]) Să adaogă însă observarea: „Unii numără epistola cătră Evrei la *notha*".

[2]) Haeres. 122 şi 127 o numeşte paulină; iar Haer. 88: „Statutum est ab apostolis et eorum successoribus, non aliud legi in ecclesia debere catholica, nisi legem et prophetas et evangelia et actus apostolorum, et Pauli tredecim epistolas, et septem alias, Petri duas, Joannis tres, Judae unam et unam Jacobi, quae septem actibus apostolorum coniunctae sunt. Scripturae autem absconditae, i. e. apocrypha, etsi legi debent morum causa a perfectis, non ab omnibus legi debent, quia non intelligentes multa addiderunt et tulerunt, quae voluerunt haeretici." Haer. 89: „Haeresis quorundam de epistola Pauli ad Hebraeos. Sunt alii quoque, qui epistolam Pauli ad Hebraeos non adserunt esse ipsius, sed dicunt aut Barnabae esse apostoli, aut Clementis de urbe Roma episcopi. Alii autem Lucae evangelium aiunt epistolam, etiam ad Laodicenses scriptam. Et quia addiderunt in ea quaedam non bene sentientes, inde non legitur in ecclesia; et, si legitur a quibusdam, non tamen in ecclesia legitur populo, nisi tredecim epistolae ipsius et ad Hebraeos interdum. Et in ea quia rhetorice scripsit, sermone plausibili, inde non putant eiusdem apostoli. Et quia et factum Christum dicit in ea (3, $_2$), inde non legitur; de poenitentia autem (6, $_4$ sq.) propter Novatianos aeque. Cum ergo factum dicit Christum etc."

[3]) Invectiva in Hieronymum 1. Opp. Hieronymi ed. Martianay. T. V. p. 279.

[4]) La Tit 1, $_5$ Opp. ed. Vallars. 2. Tom. VII. P. 1. p. 695: „Si quis vult recipere eam epistolam, quae sub nomine Pauli ad Hebraeos scripta est"; ibid. la 2, 2. p. 714; „Relege ad Hebraeos epistolam Pauli, sive cuiuscunque alterius eam esse putas". Epist. 125 ad Evagrium observă el: „Epistola ad Hebraeos, quam omnes Graeci recipiunt et nonnulli Latinorum" (ed. Martianay T. II. p. 571). Comment. la Matei 26, $_{8.\ 9}$: „Paulus in epistola sua, quae scribitur ad Hebraeos, licet de ea multi Latinorum dubitent" (ed. Vallars. T. VII. P. 1. p. 212); „Apostolus in epistola, quae ad Hebraeos scribitur, docet, licet eam latina consuetudo inter canonicas scripturas non recipiat" (Coment. la Isaía 8, $_{18}$); „Quod quicunque est ille, qui ad Hebraeos scripsit epistolam, disserens ait" (Coment. la Amos 8, $_7$); „Hoc testimonio apostolus Paulus, sive quis alius scripsit epistolam ad Hebraeos usus est" (Coment. la Ieremía 31, $_{31}$); Catalog. 59: „Sed et apud Romanos usque hodie quasi Pauli apostoli non habetur"; ibid. 5: „Epistola autem, quae fertur ad Hebraeos, non eius creditur propter stili sermonisque distantiam, sed vel Barnabae juxta Tertullianum, vel Lucae evangelistae juxta quosdam, vel Clementis Romanae postea ecclesiae episcopi, quem aiunt sententias Pauli proprio ordinasse et ornasse sermone; vel certe, (sc. eius non creditur) quia Paulus scribebat ad Hebraeos et propter invidiam sui apud eos nominis titulum in principio salutationis amputaverat.

clara deadreptul de paulină, iar *Augustin*[1]) îş dă multă silinţă a străbate cu *auctoritas ecclesiarum orientalium,* deşí nu poate ascunde unele păreri contrare. La stăruinţa lui să convoacă sinodul dela *Hippo* (393), care în canonul 36. şi al 3. din *Cartago* (397) în can. 47. numără ca scripturi canonice: „13 epistole a lui Paul“ adaogînd: „a aceluiaş una către Evrei“, ce dovedeşte, că încă nu cutezaseră a o pune întrun rang cu celelalte, ceeace să întîmplă prin can. 29. al sinodului al 5. din *Cartago* (ţînut la 419) unde să zice: „Epistolarum Pauli apostoli numero quatuordecim“ (Mansi, Conc. coll. III. p. 891. 924. IV. p. 430).

2. *Dovezile interne:*

a) Unele îndegetări, ce să află în epistolă, să pot raporta şi la alt scriitor nu numai la Paul.[2])

b) Cap. 2, $_{3}$ autorul să numără la ceice n'au primit evangelia deadreptul dela Domnul, ci dela alţii. Noi ştim însă, că Paul totdeuna — fie din motive polemice, fie numai în treacăt — accentuează cu toată tăría, că nu e delegatul vrunui om, ci învăţătura creştina i-a descoperit-o Cristos (Gal. 1, $_{1 \cdot 11 \cdot 12 \cdot 15 \cdot 16}$. 2, $_{16}$; 1. Cor. 9, $_{1}$. 11. $_{2}$ sq.; Efez. 3, $_{2 \cdot 3}$).

c) În cap. 9, $_{1-5}$ la descrierea sanctuarului din Ierusalím să comit erori istorice, d. e. altarul tămîierii să zice, că e în sînta sîntelor; autorul să ţîne strict de Pentateuh presupuind, că cele dispuse acolo s'ar afla şi în templul lui Irod — ştim însă, că chivotul lipsia. Paul trebuia să ştie toate acestea, deoarece petrecusă acolo mai multă vreme.

Scripserat autem ut Hebraeus Hebraeis Hebraice, i. e. suo eloquio disertissime, ut ea, quae eloquenter scripta fuerant in Hebraeo eloquentius verterentur in Graecam; et hanc causam esse, quod a ceteris Pauli epistolis discrepare videatur“.

[1]) De peccatorum meritis et remissione 1, 2: „Ad Hebraeos quoque epistola, quamquam nonnullis incerta sit... magisque me movet auctoritas ecclesiarum orientalium, quae hanc quoque in canonicis habent, quanta pro nobis testimonia contineat, advertendum est“. Enchirid. ad Laurent. 8: „In epistola quippe ad Hebraeos, qua teste usi sunt illustres catholicae regulae defensores“. De aceea citează el de regulă epistola ca una paulină, mai adese însă încunjură numele autorului zicînd: *epistola ad Hebraeos; epistola quae scribitur, inscribitur, est ad Hebraeos* etc. Va să zică el mai mult o recunoaşte de canonică decît de paulină, ce rezultă şi din: „Exponens autem apostolus, quid sit: in Isaak vocabitur tibi semen (Gen. 21, $_{12}$): i. e., inquit, non qui filii carnis, hi filii Dei, sed filii promissionis deputantur in semine (Rom. 9, $_{18}$). Sic intellectum est et in epistola ad Hebraeos et sic expositum“ (De civit. Dei 16, 32).

[2]) Cap. 13, $_{19}$ cf. 10, $_{34}$. 13, $_{23}$ cf. Fil. 2, $_{24}$; 13, $_{19 \cdot 23}$ cf. Rom. 1, $_{11-13}$. 14, $_{29}$. 1. Cor. 11, $_{34}$. Gal. 4, $_{19}$ sq. 1. Tes. 2, $_{17 \cdot 18}$. 3, $_{10 \cdot 11}$; 13, $_{18}$ cf. Rom. 15, $_{30}$. 1. Tes. 5, $_{25}$. 2. Tes. 3, $_{1}$. Col. 4. $_{3}$; 13, $_{23}$ cf. 1. Tes. 3, $_{2}$. Filim. v. 1; 13, $_{24 \cdot 25}$ cf. 1. Tes. 5, $_{26 \cdot 28}$. 2. Tes. 3, $_{18}$. Filim. $_{23-25}$.

d) Stilul şi dispoziţiunea să deosebesc de a lui Paul.[1]) Limba în această epistolă e mai curată decît în celelalte scrieri ale T. N., să apropie foarte mult de greca clasică, şi numai unele părţi din Acta au aceeaş dicţie; evraizme obvin numai la citatele din T. V. Apostolul din contră în epistolele sale luptă cu limba pănăce poate da ideilor forma cuvenită; din care cauză întîmpinăm iregularităţi gramaticale, schimbări de construcţiune şi la parenteze mai lungi foarte multe anacolute. În epistola către Evrei însă vorbirea să mişcă lin şi sărbătoreşte; perioadele sînt regulate (7, $_{20-22}$), anacolute nu există; dicţia căştigă în frumseţe, eufoníe şi armoníe prin construcţiuni participiale (1, $_{1-4}$ 7, $_{1-3}$ etc.). Cu un cuvînt autorul epistolei grijeşte foarte mult de formă, ce la Paul nu să observă. O dovadă e aceasta, că celce a scris-o e familiarizat cu regulele retorice si arta stilistică; deşí nu să poate nega, că dacă autorul acesteia întrece pe Paul în dicţie, apoi nu-l ajunge în agerimea dialectică la argumentare (d. e. 12, $_{25}$); lipseşte legătura strictă între idei (d. e. 4, $_{14}$), expresiunea nu e precisă şi determinată (d. e. 7, $_{27}$).

e) Deşi în întregul său ideile samănă celor pauline, totuş există deosebiri[2]). La Paul centrul opului de mîntuire este învierea lui Cristos din morţi, ce aici să aminteşte numai în treacăt (13, $_{20}$); credinţa e opusă legii şi faptelor ei fiind obiectul speţial Cristos, iar aici să'nţelege sub aceasta încrederea umilită în graţia şi promisiunile lui Dzeu; autorul nu aminteşte de participarea păgînilor la împărăţía mesianică, deşi înfăţoşază iudaizmul ca o treaptă neperfectă spre creştinizm; în urmă observăm deosebită predilecţie pentru explicarea tipicosimbolică, care la Paul obvine foarte rar (Gal. 4, $_{21}$ sq.; 1. Cor. 10, $_{1}$ sq.).

f) Paul citează din originalul evreesc şi din LXX — căteodată liber —, iar autorul epistolei către Evrei numai din LXX (mai mult ori mai puţîn strict[3]). Formula de citare la

[1]) Aceasta au constatat-o deja *Clement Alexandrinul*, *Origen*, *Filastriu*, *Ieronim*, cf. pag. 274 sq.

[2]) *Origen* deja mărturiseşte aceasta, cf. pag. 274 sq. Evr. 1, $_{1-3}$ cf. 2. Cor. 4, $_{4}$. Col. 1, $_{15 \cdot 16}$; Evr. 7, $_{25}$ cf. Rom. 8, $_{34}$; Evr. 10, $_{12 \cdot 13}$ cf. 1. Cor. 15, $_{25}$; raportul între T. V. şi cel N. ca carne şi spírit; umbră şi trup, 7, $_{16}$. 8, $_{7}$. 9, $_{9}$ sq. 10, $_{1 \cdot 14}$ sq. cf. Rom. 2, $_{29}$. 2. Cor. 3, $_{6 \cdot 7}$. Gal. 3, $_{3 \cdot 24}$. 4, $_{3 \cdot 9}$.

[3]) Afară de 10, $_{30}$ cf. Deut. 32, $_{35}$ e după Rom. 12, $_{19}$, adecă nici după originalul evreesc, nici după LXX.

cel dîntîi este: „precum e scris“, „este scris“, „zice scriptura“, sau simplu „zice“ etc., precînd la autorul acestei epistole aflăm formula „zice“, „Spíritul sînt grăeşte“ (3, $_7$), „oarecine“ (2, $_6$), etc.; uneori nu are formula de citare, ci înşiră simplu în text cuvinte din s. Scriptură, respective le espune ca cum le-ar grăí Dzeu ori Cristos — dar niciunde nu întrebuinţază formulele lui Paul. Nu să poate trece cu vederea nici împrejurarea, că textul lui Paul din LXX consună mai mult cu *cod. vatican,* iar la autorul epistolei cătră Evrei cu al *cod. alexandrin,* deci el a avut înaintea sa alt codice al LXX.

g) Paul în epistole să ţîne de datina veche: numeşte autorul, cetitorii şi salutarea; urmează apoi tema, partea dogmatică, cea parenetică, în urmă ştiri personale. Aci avem celelalte părţi, lipsesc însă inscripţia şi salutarea întroducătoare avînd proemiu ca evangelia lui Ioan, care conţîne tema. Această împrejurare a fost observată deja de *Panten* şi *Clement Alexandrinul*[1]. În urmă

h) Nu convine cu principiul lui Paul (Rom. 15, $_{20}$; Gal. 2, $_9$) să să amestece acolo, unde evangelia era deja lăţîtă, iar aici scriitorul are în vedere cetitori iudeocreştini.

Din această espunere rezultă:

a) Epistola cătră Evrei e recunoscută de opul lui Paul mai întîi în biserica alexandrină — după Origen — şi egipteană; iar în celelalte părti ale bisericii răsăritene abia dela mijlocul veacului al 4., deşi îndoielile nu încetaseră de tot.

b) Biserica apusană în cele 3 veacuri dîntîi e contra epistolei; dela jumătatea veacului al 4. începe a o recunoaşte, dar chiar Ieronim şi Augustin nu să pronunţă hotărît asupra ei.

c) Din veacul al 4. pănă în al 16. putem zice, că era

[1]) Vezi pag. 273. 274. Cel dîntîi crede, că era necuvincios ca Paul să să numiască pe sine, deoarece chiemarea lui a fost a predica păgînilor şi nu Iudeilor; al doilea zice, că din prudenţă, ca să nu înstrăineze pe cetitori, care erau preocupaţi faţă de dînsul. La aceste explicări să adaogă a lui Hug l. c. II. p. 240 sq., care zice, că avînd epistola după 3, $_{12 \cdot 22}$ mai mult caracterul unui tratat, unei omilíi, decît al unei epistole, nu să potrivia să să numiască autorul. Dar să întreabă: putut-a autorul rămînea necunoscut vreme aşa îndelungată? Paul scriind comunelor din Galatia, unde erau contrari declaraţi de ai lui, să provoacă la autoritatea sa apostolească; să nu fie îndrăznit a face aşa ceva faţă de Evrei? E drept, că epistola e mai mult un tratat, dar la sfîrşit are caracterul epistolar; de ce s'a făcut abatere numai la începutul ei?

cam generală credinţa despre provenienţa epistolei dela Paul, cînd apoi iarăş încep îndoielile[1]).

d) Autorul nu e învăţăcel nemijlocit al Mîntuitorului; a stat cu Paul în strînse legături (cuprinsul şi dispoziţia epistolei); a cunoscut unele epistole ale acestuia (cf. 10, $_{30}$); după 13, $_{23}$ era intim şi cu Timotei; în urmă trebue să fie fost un bărbat cu multă trecere la unele comune creştine, căci numai aşa a putut scrie epistola. Pare deci a fi unul dintre soţii lui Paul, şi adecă după tradiţia veche: *Luca*[2]), *Clement Romanul*[3]) ori *Barnaba*[4]), iar în timpul mai nou au crezut unii că *Sila* (Silvan[5]) ori *Apolo*[6]).

Pro şi *contra* fiecărui din aceştia s'au adus dovezi, adeverindu-să aşa cuvintele lui Origen: „*Cine a scris o, ştie Dzeu*".

[1]) Cajetan şi Erasmus o neagă lui Paul; conciliul tridentin în şedinţa a 4. din 8 Aprile 1546 pune capăt tuturor îndoielilor, dar o numără după cea cătră Filimon (cf. şi pag. 275 obs. 6.). De ce nu i-să dă locul ce l-ar merita după cuprins? Luther, Melanchthon etc. nu o atribue lui Paul; dar la începutul veacului al 17. (afară de Arminieni şi Sociniani) biserica evangelică o recunoaşte de atare pănăce Semler şi Michaelis re'nvie îndoielile.

[2]) *Clement Alex.* îl numeşte traducător, *Origen* ştie că unii îl ţin de autorul epistolei; unii îl ţin de concipientul ei la porunca şi din încrederea lui Paul. Înrudire în stil există între scrierile lui Luca şi epistola de faţă, dar după Col 4, $_{11\cdot 14}$ el era păgînocreştin, precînd autorul de aci aparţine după naştere la poporul israiltean (1, $_1$: sînt *părinţii* care au primit descoperirea T. V., 11, $_2$ *bătrînii* sînt credincioşii T. V.).

[3]) *Origen* zice, unii îl numesc prelîngă Luca de autor. Dar şi acesta e păgînocreştin; epistola lui Clement cătră Corinteni să deosebeşte în espunere de aceasta; ba Clement are reminiscenţe din epistola de faţă, adecă el a recunoscut-o de opul altui scritor.

[4]) Mai întîi *Tertulian*, apoi *Ieronim* dintre cei vechi, apoi unii în timpul mai nou. Barnaba însă n'a putut-o scrie, pentrucă epistola ce să atribue lui stă în privinţa ideilor şi a stilului mai prejos decît aceasta; nu să poate ca el să întreacă pe Paul, care cînd lucrau împreună păşeşte ca vorbitor (Acta 14, $_{12}$); apoi deşi născut în Cipru, petrecusă mai multă vreme în Ierusalím (Acta 4, $_{36\cdot 37}$. 9, $_{27}$. 11, $_{22}$) şi nu putea face erorile din 9, $_1$ sq.

[5]) Aparţînea la comuna din Ierusalím, unde petrece mai mult timp (Acta 15, $_{22}$), deci trebuia să cunoască mai bine templul de acolo.

[6]) Mai întîi îl numeşte Luther. Acta 18, $_{18}$—$_{24}$ Apolo să descrie ca un bărbat eloquent, cunoscător al scripturilor; iar fiind din Alexandría era verzat în ştiinţele de acolo, pe cari le aplică şi în învăţămîntul creştin (1. Cor. 1, $_{12}$ sq. 3, $_4$ sq.). Mai departe să zice că împrejurarea din urmă explică, de ce nu cunoaşte mai deaproape aranjamentul templului din Ierusalím, deoarece Iudeii din Egípet avînd templul lor (prin preotul Onía zîdit sub Ptolomeu Filometor, 180—145 n. d. Cr.) nu să interesau de celalalt; aşa mai uşor să explică întrebuinţarea exclusivă a LXX şi predilecţiunea pentru explicarea tipico-simbolică. Toate acestea însă sînt numai ipoteze şi nu să pot proba prin compararea cu un document autentic; nici tradiţia veche nu ştie de aceasta.

Cuprinsul[1]):

a) *Partea dogmatică* ($1,_1$—$10,_{18}$): toate descoperirile de până aci le-a întrecut cea în fíul lui Dzeu — Isus e mai presus decît îngerii (care au mijlocit T. V. cf. Acta $7,_{53}$), ce să dovedeşte şi în T. V. — să ţînem cu tăríe la învăţătura lui, căci dacă n'a putut fi călcată fără pedepsire legea mijlocită de îngeri, cum vom scăpa de pedeapsă părăsînd învăţătura predicată de Domnul, care şi acum să întăreşte de Dzeu prin minuni? — acest Domn — nu îngerii — va stăpîní în împărăţía lui Dzeu — încă nu vedem lui toate supuse, dar vedem deja începutul măririi sale; el care în moartea sa a fost mai înjosit decît îngerii, e încoronat în cer cu glorie şi mărire; în încarnarea sa s'a făcut una cu oamenii şi prin patimile sale a căştigat oamenilor (fraţii lui) mîntuirea, iar acum să preamăreşte în biserică — Mîntuitorul a trebuit să să facă om, căci n'a venit să mîntue pe îngeri, ci pe oameni de sub stăpînía morţii; întru toate s'a făcut oamenilor asămene ca aşa cunoscînd toate slăbiciunile naturii omeneşti să poată fi arhiereu substitut în înţelesul adevărat — acest arhiereu al mărturisirii noastre are mai mult preţ de ît Moisí, ca meşterul faţă de unealtă şi fíul casei faţă de slugă — cetitorii ascultînd de cuvintele psalmistului să nu fie necredincioşi ca părinţii lor în pustíe, din care cauză aceştia au murit acolo şi n'au întrat în ţara făgăduinţii — ca aceştia avem şi noi o pace dacă vom fi credincioşi, adecă pacea vecinică la Dzeu (Gen. $2,_2$. ps. $95,_{8-11}$); în aceasta să căutăm a întra prin credinţă, căci ameninţarea lui Dzeu faţă de necredincioşi să va realiza în judecată — arhiería fíului înomenit are mai multă graţie decît ceea a T. V., deoarece Isus are putere şi milă — însuşirile arhiereului pămîntean (mijlocitor între Dzeu şi oameni, cunoaşte slăbiciunea acestora, e chiemat de Dzeu) să află şi la Isus, care a dovedit acestea pe muntele olivilor şi a devenit prin ascultarea sa mijlocitor perfect fiind arhiereu după rînduiala lui Melchisedec — el ar avea să le împărtăşască în acest punct învăţături misterioase, dar să teme că nu-l vor înţelege; nu le va espune învăţăturile începătoare ale creştinizmului — aceia care după primirea creştinizmului au căzut nu mai pot fi mîntuiţi, ci vor fi judecaţi — cetitorii au meritat a fi aleşi pentru faptele lor, de aceea până la sfîrşit să stăruiască imitînd credinţa şi răbdarea celorce deja au primit bunurile cele vecinice; lui Avram s'au promis acestea de Dzeu cu jurămînt, dar s'au realizat abia în urma nădăjduirii sale; obligaţiunea promisiunii şi a jurămîntului să fie nu numai pentru Avram, ci şi pentru noi motiv de aşteptare că vom întra în sînta sîntelor lui Dzeu, în care Isus, arhiereul cel vecinic, deja a întrat — demnitatea arhierească a lui Isus să arată în toată splendoarea ei în tipul său Melchisedec, care a fost „regele dreptăţii“ şi „regele păcii“, o persoană fără trecut şi viitor; el a luat dela Avram zeciu-

[1]) Împărţirea nu trebue strict luată, deoarece în partea întiia întîmpinăm admonări, ba întreaga epistolă după tendenţă e parenetică.

ială, deşí era străin, l-a binecuvîntat, deşi acesta avea promisiunea — de aceea preoţía levitică e mai inferioară decît ceea a lui Melchisedec — demnitatea preoţíei creştine să arată şi în instituirea ei; căci dacă n'ar fi ceva mai perfect, atunci de ce s'a desfinţat ordinea lui Aron, şi de ce a trecut preoţía dela seminţía Levi la seminţía Iuda?; e un duplu progres: legea, cărei a slujit preoţía, s'a înlocuit prin ceva superior; apoi arhiereul cel nou a ajuns la demnitatea sa nu după orînduirea omenească, ci după sfatul vecinic, de aceea are o preoţíe vecinică; ordinea levitică nu putu şterge păcatul şi fu înlocuită prin ordinea ce dă speranţă vecinică — preoţía noauă e întărită cu jurămînt, ce n'avea cea levitică — purtătorii preoţíei levitice să schimbau prin moarte, iar aici e numai un arhiereu vecinic — în creştinizm avem un arhiereu fără păcat nu ca cel din T. V. — arhiereul T. N. întrece pe cel din T. V. în privinţa însuşirilor personale, a locului de jertfă şi a jertfirii — această arhieríe nu să poate împreuna cu cea levitică; realitatea eschide umbra; căci acelaş raport e între legămîntul lui Cristos cătră cel vechi ca între realitate şi umbră — deja la legămîntul cel vechi Dzeu a avut în vedere ceva mai înalt, legămîntul dragostei, care avea să şteargă pe cel existent — legămîntul vechi încă avea un loc de cult aranjat foarte bine, dar preoţii puteau întra numai în partea întîia a sanctuarului, iar în a doaua întra odată pe an arhiereul, ce arată că atunci încă nu era cu putinţă a întra la Dzeu şi adevărul mai înalt; toate erau numai simboale şi actele liturgice nu curăţau lăuntrul omului — Isus a întrat prin vărsarea sîngelui său odată pentru totdeuna în sanctuarul ceresc, care acum e pentru totdeuna deschis; dacă sîngele animalelor curăţă pe din afară, cu cît mai vîrtos sîngele lui Cristos va curăţî şi agraţia pe ceice stau sub dînsul — Isus e mijlocitorul T. N.; el a luat asupraş moartea şi prin această jertfă ne-a căştigat viaţă vecinică; testamentul însă are valoare pentru moştenitori numai după moartea testatorului, aşa a trebuit şi Isus să moară ca să poată lăsa celor chiemaţi promisiunea vieţii vecinice — la aceasta face aluziune T. V. cînd toate să îndeplinesc cu stropirea sîngelui — simboalele de aci însă s'au realizat în Isus, care n'a întrat întrun sanctuar tipic, ci în locuinţa vecinicului Dzeu — de aceea el numai odată a adus jertfa sa sîngeroasă şi n'a repeţit-o ca arhiereul T. V.; iar cînd va veni a doauaoară nu va aduce jertfă, ci va desăvîrşî pe credincioşi — repeţirea jertfelor în T. V. arată că legea era numai umbră şi nu adevăr; dacă jertfele ar fi putut înlătura păcatele, n'ar fi trebuit să să repeţască — sîngele animalelor însă nu poate curăţî, de aceea arată Mîntuitorul că Dzeu nu aşteaptă jertfe de junghiere, ci jertfa ascultării — preoţii Evreilor întruna aduceau jertfe, iar Isus aducînd odată jertfă şade de dreapta Tatălui ceresc — de aceea să şi promite Ier. 31, $_{31-34}$ un nou legămînt care va fi în veci.

b) *Partea parenetică* (10, $_{19}$—13, $_{25}$): avînd noi siguranţa, că prin sîngele lui Isus vom fi părtaşi de fericirea vecinică, să fim credincioşi celuice încă ne este credincios şi să nu cădem în iudaizm,

ci să suportăm toate suferințele; altcum timpul decizător nu e departe — căderea dela creștinizm e păcat al răutății, ce prin nimic nu să poate desvinovățî; dacă căderea dela legea mozaică să pedepsește cu toată asprimea (Deut. 17, $_2$), cu cît mai vîrtos lăpădarea de convingerea creștină — suferințele lor i-au încoronat deja, deci răbdînd să caute mîntuire în credință — celce crede să nu caute a și vedea; toți bărbații mari numiți în T. V. au ajuns la mîntuire lăpădîndu-să de cunoștința lor și primind adevărul dzeesc — prin credință aceștia au învins lumea și suportat toate suferințele — aceștia n'au întrat îndată în bunurile făgăduinții, ci au așteptat pănă în timpurile noastre, iar de noi răsplata e foarte aproape — nu numai mulțimea atîtor prototipuri, ci chiar exemplul lui Isus Cristos îndeamnă pe cetitori a fi statornici în luptă și suferinți — încă n'au luptat ei pănă la sînge și să nu uite că pedeapsa e dovada dragostei și că ei sînt fii adevărați — dela părinții trupești au primit cu supunere pedepse, deci și dela Dzeu, care pedepsește după înalta sa înțelepciune și nu ca oamenii părtinitori; să cugete la roade, nu la durerile momentului — să fie rezoluți a urma vîrtuții și a nu suferí între ei seducători — să nu piardă alegerea lor ca Esau — ei n'au primit un legămînt ca cel de pe muntele Sinai, ci s'au pus în legătură cu Dzeu și sînții lui; dacă au fost pedepsiți în T. V. ceice n'au ascultat de vocea lui Dzeu, cu atît mai vîrtos să vor pedepsî ceice acum îl hulesc; Dzeu pedepsește ca un foc mistuitor — credința lor în creștinizm s'o arate în viață prin dragoste către frați, ospitalitate, îngrijînd de cei în închisoare, de cinstea lor; să fie îndestuliți cu toate și supuși față de capii lor spirituali — Isus nu e schimbăcios, deci și ei să fie totdeuna credincioși; să nu ia parte la mîncările jertfelor jîdovești; ei singuri au o atare mîncare, la ce Iudeii nu pot lua parte, deoarece în această privință legea a făcut deosebire; corpurile animalelor, al căror sînge arhiereul îl ducea în sînta sîntelor, să ardeau afară de tabără și cetate și Iudeii nu gustau din ele; Isus a pătimit afară de cetate și deci nime nu poate lua parte la jertfa lui dintre ceice să împărtășesc de cultul iudeu, ci celce voiește a gusta din jertfa lui Isus, trebue să să despartă de iudaizm; urmînd după aceasta suferinți răbdăm ca și Isus știind bine, că nădejdea noastră nu e de față ci în viitor — să mărturisască credința lor cu cuvîntul și cu fapta cinstind și pe preoți — să să roage și pentru celce le scrie, ca cît mai curînd să-i poată vizita — le poftește pace; recomandare; știri despre Timotei; salutări.

Anza și scopul. Iudeocreștinii din Palestina nu să lăpădaseră cu totul de iudaizm. Precum Mîntuitorul și apostolii cercetau templul din Ierusalím, așa făcură și credincioșii observînd multe din legile ceremoniale ale legii vechi. Să'nțelege, că unii făceau abatere (Acta 6, $_{11-14}$), dar majoritatea credea, că legea e obligătoare și de aceea sînt contrari lui Paul pen-

tru învăţătura sa referitoare la păgînii care voiesc a trece la creştinizm. Dacă însă Paul nu a observat totdeuna hotărîrile conciliului apostolesc, apoi nu procedară altfel nici cei mai rigoroşi dintre iudeocreştinii din Palestina. Ei începură a ţînea şi mai strict la legea mozaică şi cultul levitic deosebindu-să de ceice păreau a nu face aceasta, pentrucă stăteau în intime legături cu păgînocreştinii netăiaţi împrejur; unii chiar nu mai luau parte la cultul celorlalţi (6, $_{1}$ sq. 10, $_{26-30}$). Autorul scriind între atari împrejurări fereşte pe cetitori de re'ntoarcerea la iudaizm arătînd, cu cît mai perfectă şi înaltă e descoperirea creştină faţă de cea din T. V., care era numai pregătire şi tipul acesteia; espune urmările lăpădării de creştinizm şi îi îmbărbătează a fi statornici în credinţa adevărată („cuvînt de îndemnare" 13, $_{22}$).

Limba originală e cea grecească, care era pe atunci foarte lăţită în Palestina.[1]) Expresiunea e curată, perioadele sînt conforme caracterului limbii greceşti; să află multe cuvinte compuse, al căror înţeles în limba aramaică trebuia redat prin circumscriere; există foarte multe paronomazíi,[2]) cari nu pot fi rezultatul întîmplării; în urmă să citează regulat dupa LXX, deşí poate înţelesul să deosebeşte de original.[3])

Cetitorii sînt iudeocreştinii din Palestina. Inscripţiunile manuscriptelor vechi, în traduceri şi scriitorii bisericii o numesc „cătră Evrei". Numele *evreu* să foloseşte în înţeles mai larg de urmaşii lui Avram, iar în cel mai îngust de acei Iudei, care vorbiau limba evreească (palestinenii), precînd ceice vorbiau altă limbă să numiau elenişti. Centrul celor dîntîi era Ierusalímul; de aceea *Panten, Clement Alexandrinul, Eusebie, Ieronim* etc. nu să îndoiesc, că cetitorii sînt palestineni. Aceasta să întăreşte şi din cuprinsul epistolei. Cetitorii sînt numai iudeocreştini şi nu şi păgînocreştini, şi adecă de aceia care

[1]) *Clement Alexandrinul* (l. c.), *Eusebie* (l. c. 3, 38)., *Crizostom, Teodoret* etc. au afirnat că epistola s'a scris în limba aramaică. *Origen* (Eusebie l. c. 6, 25) crede că un străin a scris ideile lui Paul; iar *Ieronim:* „Scripserat ut Hebraeus Hebraeis hebraice i. e suo eloquio dissertissime, ut... eloquentius verterentur in graecum" (De vir. illustr. 5.).

[2]) Să leagă cuvinte cari sună cam în acelaş chip d. e 5, $_{8}$: ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθεν; cf. 1, $_{1}$. 2, $_{2.3.8.10.18}$. 3, $_{13}$. 4, $_{2}$. 5, $_{1.8.14}$. 7, $_{3.9.13.19.22.23.24}$. 9, $_{10.28}$. 10, $_{29.34.35.39}$. 11, $_{27.37}$. 12, $_{24.25}$. 13, $_{14}$.

[3]) Cap. 2, $_{5}$ sq. cf. ps. 8, $_{7}$; 1, $_{6}$. 2, $_{7.9}$ cf. ps. 8, $_{5}$. 97, $_{7}$; 10, $_{38}$ sq. cf. Avac. 2, $_{4}$; 10, $_{5}$ cf. ps. 40, $_{7}$.

ţîn foarte mult la cultul mozaic, — ce nu întîmpinăm la iudeocreştinii afară de Palestina, deoarece erau prea departe de Ierusalím încît regulat să poată lua parte la cult. Altcum însă era la ceice crescuseră în Palestina (în Ierusalím sau aproape de acest oraş), care văzuseră în fiecare zi cultul pompos dela templu. Aceştia şi după trecerea lor la creştinizm nu puteau înăduşi în sine o deosebită iubire către cultul legii vechi şi toate aşăzămintele ei: sărbarea sabatului, observarea legilor în privinţa mîncărilor şi a curăţirilor. Comunele din Palestina pe timpul apostolilor conzistau mai vîrtos din Iudei şi erau foarte puţîni prozeliţi păgîni, iar păgînocreştinii netăiaţi împrejur dispăreau mai de tot şi scriind autorul către atari comune mestecate trebuia să ia în considerare pe păgînocreştini; ba fiind iudeocreştinii zeloşi apărători ai legii vechi să amintiască ne'nţelegerile ce trebuiau să fie între ei. În cap. 13, $_{12}$ să zice simplu, că Isus a pătimit afară de poartă, adecă cetitorii locuesc in acest oraş sau în apropierea lui. Mai departe cultul dela templu să înfăţişază ca existent (8, $_4$. 9, $_6$ sq. 10, $_1$ sq. $_{11}$. 13, $_{10}$ sq.); cetitorii au îndurat deja batjocuri dela conaţionalii lor [13, $_{13}$ cf. 10, $_{32}$ sq.; Acta 8, $_1$. 26, $_{10}$ sq.]; în urmă 13, $_7$ indică deadreptul comuna Ierusalím, unde Stefan şi Iacob au vărsat sîngele lor pentru evangelie.[1]]

Timpul, locul compunerii nu să pot preciza mai deaproape. Unii dintre cei dintîi învăţăcei ai creştinizmului încetaseră din viaţă [13, $_7$ cf. 5, $_{12}$. 10, $_{32-34}$]; unii învăţători ai comunei suferiseră martiriu, între care şi Iacob, fratele Domnului [cf. Gal. 2, $_9$], căci numai astfel să poate explica cuprinsul epistolei, deoarece înainte de aceasta nime n'ar fi cutezat să să amestece în cercul lui de lucrare. De altă parte există un cult regulat la templu din Ierusalím. Din acestea rezultă, că epistola s'a scris scurt înainte de începutul războiului iudeu, dar sînt semne de turburări şi revolte, situaţia e critică [10, $_{25}$. 12, $_4$ sq. 13, $_{13}$], adecă între anii 62—68 d. Cr.[2]]

[1]) Interes literar au părerile că cetitorii sînt iudeocreştinii din Alexandría, un cerc mai restrîns de neofiţi din Ierusalím, care fiind ameninţaţi cu totală eschidere dela cultul din templu începură a să lăpăda de creştinizm, etc.

[2]) Cap. 13, $_{23}$ nu poate servi drept dovadă, că Paul a scris epistola cînd scăpasă din închisoarea întîia dela Roma şi aştepta pe Timotei să vie la dînsul ca apoi să viziteze pe cetitori, deoarece noi nu ştim că Timotei să fie fost închis acolo şi, dacă întradevăr a fost, atunci scriindu-i Paul a 2. epistola amintia aceasta ca aşa să-l pregătiască pentru cele mai grele urmări ale oficiului său.

Mai puţîn hotărît e locul scrierii. *Crizostom, Teodoret, Eutaliu* etc., postcriptele din unele manuscripte zic, că s'a scris în Roma; după alte manuscripte în Italia.[1]]

§. 102. Epistolele apocrife.

Afară de epistolele tratate până aci avem: a) *epistola către Laodiceni* scrisă în limba latină, care în unele manuscripte ale Vulgatei e pusă între epistolele lui Paul, mai adese după cea către Coloseni. Ea conţîne 20 de versuri, fiind o slabă compilaţie din epistolele pauline, îndeosebi din cea către Filipeni. Originalul să poate că e latineşte; o aflăm deja in *Canonul muratoric, Ieronim* (De vir. illustr. 5). *Teodoret* (Ad. Col. 4, $_{16}$) etc. Anză la compunere a dat Col. 4, $_{16}$.

b) *Corespondenţa lui Paul cu Seneca* să aminteşte mai întîi de *Ieronim* (De vir. illustr. 12) şi *Augustin* (Epist. 153. ad Macedonium); e compusă în limba latină. În cele 14 capitle (8 scrise de Seneca către Paul şi 6 de acesta lui Seneca) să descrie filozoful păgîn ca apărătorul lui Paul, care să interesează foarte mult de persoana şi epistolele acestuia.

CAPITLUL AL DOILEA.

Epistolele catolice.

§. 103. Notiţe generale.

Următoarele 7 epistole din veacul al 4. să numesc *catolice.*[2]] Hotărît nu ştim ce însamnă numirea; mai aproape de adevăr pare a fi părerea ce să află deja la *Ecumeniu.* El zice [Prolog. in epist. Jacobi] că *catolic=enciclic,* deoarece cea mai mare parte a acestor epistole nu e adresată ca cele ale lui Paul către anumite comune sau persoane, ci către întreaga creştinătate.[3]] Şi întradevăr observăm, că epistole cu atare me-

[1]) Cuvintele din cap. 13, $_{24}$: *cei din Italia,* unii le explică: cei veniţi din Italia, refugiaţii din Italia, în care caz scriitorul nu să află în această ţară; alţii zic că e o circumscriere a gentilului = *Italieni,* adecă credincioşii italieni dela care trimite salutări.

[2]) Încă mai nainte întimpinăm această numire. *Clement Alexandrinul* (Adumbrat. in ep. Jud.): „Judas, qui catholicam scripsit epistolam" şi *Origen* care să exprimă astfel şi de epistola 1. a lui Petru, 1. a lui Ioan (Comment. in Matth. Tom. 17; in Joann. Tom. 2.; in ep. ad. Rom.); în privinţa epistolei 1. a lui Ioan serveşte de mărturíe încă *Dionisie Alexandrinul* (la Eusebie H. E. 7, 25). Despre aceste 7 epistole relatează *Eusebie* (H. E. 2, 23), şi ocupîndu-să cu Iacob, fratele Domnului, zice: „A cărui epistolă să zice a fi întîia între cele catolice."

[3]) După alţii *catolic* insamnă: *canonic,* adecă ce e recunoscut de toţi. Aici să observă însă, că cuvîntul nu are acest înţeles în literatura patristică. În urmă să zice, că dupăce evangeliile, Acta şi epistolele lui Paul să adunaseră, colecţiunea acestor epistole să numi: *a celorlalte epistole* (καϑόλου, *ceterarum epistolarum universitas),* sau prescurtat: *epistole catolice.* Înţelesul acesta al cuvîntului catolic nu să poate dovedi, şi de aceea în timpul nou nime nu mai susţîne această ipoteză. Dar nici înţelesul *enciclic* nu să poate aplica la 2. şi 3. lui Ioan. Deja *Clement Alexandrinul* crede, că adresele lor trebue luate despre biserica întreagă, căci altcum am trebui să admitem, că s'au adaus la această clasă pentrucă sînt ale lui Ioan. De ce nu să numesc catolice epistolele către Efezeni şi Evrei?

nire foarte de timpuríu să numesc astfel. *Apoloniu* [în veac. al 2.] relatează, că „Themison pentru lăţirea erezíei sale imitînd pe apostol a compus o carte catolică“. [1] *Clement Alexandrinul* [Strom. 4, 15] numeşte scrisoarea conciliului apostolesc [Acta 15, $_{23-29}$] „epistola catolică a apostolilor“; *Origen* atribue acest caracter epistolei lui Barnaba; [2] iar *Eusebie* [H. E. 4, 24] numeşte *catolice* epistolele lui Dionisie dela Corint, pentrucă erau de cuprins general.

În biserica apusană epistolele de faţă să numesc *canonice*, ce să află mai întîi la *Iuniliu* [cf. §. 2] si *Cassiodor* [cf. §. 2], iar la *Rufin, Ieronim* şi în unele cataloage ale canonului T. N. nu au numire comună. [3]

§. 104. Epistola lui Iacob.

Epistola începe cu „Iacob, servul lui Dzeu şi al Domnului Isus Cristos“. Cine e Iacob? În s. Scriptură să amintesc mai multe persoane cu acest nume. a) Fratele lui Ioan evangelistul, fiul lui Zevedei [Mt. 10, $_2$ cf. Mc. 3, $_{17}$; Lc. 6 $_{14}$; Acta 1, $_{13}$; Mt. 4, $_{21}$; Acta 12, $_1$]. Acestă însă nu poate fi autorul epistolei, deoarece după ştirile istorice moare sub Irod Agripa I., iar epistola noastră s'a scris mai tîrzíu. [4] b] Nu mult după moartea acestuia aflăm pe un alt Iacob stînd la comuna din Ierusalím în foarte mare vază, care e activ la conciliul apostolesc [Acta 15, $_3$ sq.; Gal. 2, $_9$]; mai tîrzíu încă e în fruntea credincioşilor de acolo [Acta 21, $_{18}$; Gal. 2, $_{12}$], ba şi sub Agripa trebue să fi avut mare trecere [Acta 12, $_{17}$]; iar din timpul scurt înainte de moartea lui Agripa până la prinderea lui Paul în Ierusalím [44—58 d. Cr.] să aminteşte totdeuna fără vro caracterizare mai deaproape, ce să putea întîmpla numai nefiind altul, cu care să să confunde [Acta 12, $_{17}$. 15, $_{13}$. 21, $_{18}$; 1. Cor. 15, $_7$; Gal. 2, $_{9 \cdot 12}$]. Cu oarecare siguritate să poate zice, că acest Iacob e autorul

1) Adversarul Montaniştilor, la Eusebie H. E. 5, 18.

2) Contra Cels. 1, 63: „Este scris in epistola catolică a lui Barnaba“.

3) Nehotărît rămîne cînd şi cine le-a unit întrun întreg dindu-le numele comun, deoarece Eusebie relatează aceasta ca un tapt complinit; iar împrejurarea că aceste epistole să citează foarte puţin în timpul patristic să explică din cuprinsul lor mai mult parenetic decît didactic.

4) Manuscriptele mai tîrzíi ale textului şi traducerilor îl numesc autorul epistolei.

epistolei de faţă — ce ne învaţă şi tradiţia[1]] —, care în epistola lui Iuda să numeşte fratele acestuia şi e identic cu cel din Gal. 1, $_{19}$. Părerea aceasta să întăreşte prin mărturiíle lui *Iosíf Flaviu* [Antiq. XX, 9, 1], *Hegesip* [la Eusebie H. E. 2, 23] şi *Ieronim* (De vir. illustr. 2) amintind un Iacob, care după înălţarea Domnului a fost epíscop în Ierusalím (cf. Acta 12, $_{17}$. 15, $_{13}$. 21, $_{18}$ sq.) purtînd acest ofici 30 de ani. Din tinereţele sale era nazireu vieţuind întru toate după prescriptele legii, de aceea i-să dădù numele „drept". Prin aceasta a atras pe mulţi la credinţa adevărată, dar ş-a atras şi ura preoţilor, care folosesc ocaziunea cea mai aproape a-l delătura. După moartea lui Porciu Festus (Acta 24, $_{27}$) şi scurt înainte de sosirea procuratorului roman Albinus (pela 63. 64 d. Cr.), arhiereul Ananus revoltă de sărbătoarea paştelor poporul contra lui Iacob, care e aruncat de pe tinda templului şi omorît, pela anul 63. sau 64. d. Cr. c) Iacob numit *„cel tînăr"*, fíul lui Alfeu (Mt. 10, $_{3}$. 27, $_{56}$; Mc. 3, $_{18}$. 15. $_{40}$; Lc. 6, $_{15}$; Acta 1, $_{13}$).

Acum rămîne a stabili raportul între aceşti 2 din urmă arătînd, că sînt una şi aceeaş persoană. Fraţii Domnului[2]) să numesc: *Iacob, Iose* (Iosíf) *Simon* şi *Iuda* (Mt. 13, $_{55}$); în registrele apostoleşti încă să amintesc aceste nume şi adecă, privind la Matei şi Marcu vedem, că cel dîntîi înşiră pe apostoli: *Iacob, Iuda, Simon* (10, $_{3}$. $_{4}$), pe fraţii Domnului: *Iacob, Simon, Iuda* (13, $_{55}$); iar Marcu înşiră în amîndouă cazurile; *Iacob, Iuda, Simon* (3, $_{18}$. 6, $_{3}$) indicînd nu numai asămănarea numelui, ci şi ordinea reală, sau raportul între dînşii. Tatăl celor 3 apostoli să chiamă *Alfeu,* al fraţilor Domnului Clopa, iar mama acestora María (Mt. 27, $_{56}$; Mc. 15, $_{40}$, numită mama lui Iacob şi Ioses, cf. Mc. 16, $_{1}$; Lc. 24, $_{10}$). la Ioan (19, $_{25}$), „a lui Clopa" şi era sora mamei lui Isus. Altă Maríe afară de Magdalena nu există, ce rezultă din Mt. 27, $_{61}$ şi 28, $_{1}$: deci Ioan a putut înţelege sub María lui Clopa numai pe mama fraţilor Domnului;

[1]) *Clement Alexandrinul* (Hypotyposis); *Eusebie* (H. E. 2, 23, cf. pag. 286. obs. 2.), *Ieronim* (De vir. illustr. 2), *Teofilact* (in Marc. cap. 6.) etc. îl numesc *Iacob dzeescul frate,* ce să află şi în unele subscripţiuni la mai mulţi codici; în biserica siriană, ale cărei missalii şi lecţionarii citează de autor pe Iacob, fratele Domnului.

[2]) Aceştia sînt rudenii deaproape, deci veri, fie că mama lor era sora adevărată a mamei lui Isus, fíe că după *Hegesip* (la Eusebie H. E. 2. 11. cf. 4, 22) tatăl lor, Clopa, era fratele lui Iosíf. În cazul din urmă Ioan numeşte (l. c.) pe María lui Clopa numai in înţeles impropriu sora mamei lui Isus, deoarece era cumnata ei.

iar numele Alfeu și Clopa nu cauzează greutate, deoarece חלפי să pronunță în jargonul galileean Κλωπᾶ, sau să modifică după flexiunea grecească în Ἀλφαῖος, ca חגי în Ἀγγαῖος (LXX, Agheu, 1, $_1$).

Cuprinsul (5 cap.): epistola începe după obiceiul vechi, iar adresații sînt cele 12 seminții în împrăștiere — autorul să numește servul lui Isus Cristos — să tratează mai mult în genere fără a avea în vedere raporturi personale — ispitirea are totdeuna ceva bun, deoarece conduce la perfecționare și dacă cineva aceasta nu observă să să roage după spíritul înțelepciunii avînd credință tare — răul e dela diavolul; creștinul să fie totdeuna rezolut și să urmeze adevărului cunoscut din credință, căci tot binele vine dela Dzeu — recunoscînd noi acestea vom nimicí toată mînia, căci e mai bine a pune creștinizmul în lucrare prin fapte decît numai a-l predica — între creștini să nu fie deosebiri personale așa ca cei bogați să fie preferiți celor săraci, ci dragostea aproapelui să fie cea mai înaltă datorință și semnul prin care ei pot fi cunoscuți; aceasta nu să poate înlocuí prin credință, deoarece credința fără de fapte e moartă — mulți sînt dintre ceice voiesc a fi băgați în samă pentrucă știu vorbi și deci să îmbulzesc la oficii de învățători, deșí mai ușor să păcătuește cu limba; păcatele făcute unui creștin strîcă foarte mult; noi nu putem lăuda pe Dzeu, iar pe aproapele nostru să-l osîndim; adevărata creștinătate să arată numai în iubirea de pace — nimic nu folosește, dacă ne lăpădăm de greșalele din afară fără a omorî pofta internă, și adecă: pofta după lucrurile lumii acesteia care să șterge prin smerenie; pofta a judeca pe alții și încrederea falză în sine, care să ocupă cu planuri în viitor în loc de a să mulțămí în atîrnarea sa de Dzeu — odată va vení judecata și cei bogați vor pierde toate, pentrucă au păcătuit față de cei săraci prin îngîmfare și asuprirea lor — creștinul să să încurajeze și aștepte cu încredere răsplătirea Domnului, să nu joare, să recunoască voia lui Dzeu în norocire și nenorocire — bolnăvindu-să cineva să întrebuințeze darurile bisericii, să-ș recunoască păcatele și să să roage, ce mult îi folosește — pe ceice greșesc să-i abatem dela rătăcire, căci cine face aceasta asigură sufletul său mîntuind pe al altuia.

Anza și *scopul.* Epistola nu e scrisă din vro deosebită întîmplare, ca d. e. cele ale lui Paul, ci pe atunci ivindu-să ne'nțelegeri întro comună, prepoziții să adresau ei cu scrisoare arătînd datorințele ce are să împliniască. Din cuprins vedem că în unele comune să iviseră abuzuri și rătăciri, pe cari autorul le combate îndemnînd la statornicíe și încredere în nevoi.

Limba e cea grecească (nu cea aramaică cum au susțînut unii), ce rezultă din menirea epistolei și din împrejurarea, că această limbă era atunci foarte cunoscută în Palestina.

Caracterul ei e destul de curat, să apropie foarte mult de cea din LXX, cu colorit poetic (frazeología gnomică.)

Cetitorii sînt cele 12 seminţíi din împrăştiere.[1]) Sub aceştia înţelegem Iudeii care trăiau afară de Palestina, iar cuprinsul arată că autorul nu cugetă la Iudei în genere, ci speţial la iudeocreştini (1, $_{18}$. 2, $_{1 \cdot 5}$. 5, $_{7 \cdot 8}$ etc.)[2])

Timpul, locul compunerii. Întroducerea epistolei are înţeles firesc numai dacă creştinizmul era lăţít şi afară de Palestina. În cap. 2, $_{17}$ să aminteşte numele *creştin*; după 1, $_2$ sq. credincioşii afară de Palestina sînt ameninţaţi cu goane; din 2, $_1$ sq. vedem, că între creştini să străcuraseră abuzuri; în urmă 2, $_{14}$ sq. arată că învăţătura lui Paul despre justificarea prin credinţă era deja cunoscută şi dădusă anză la răstălmăciri, deoarece Iacob vorbeşte ca cum ar fi avut înaintea sa epistolele lui Paul, în speţial cea către Romani şi Galateni: deci epistola s'a scris nu mult înainte de moartea lui Iacob. *Locul*, de unde s'a scris, poate fi reşedinţa lui, adecă Ierusalímul, sau altă comună din Palestina, ce reesă din împrejurarea, că cetitorii sînt în împrăştiere.[3])

Autenticitatea. Aluziuni la epistola de faţă aflăm în 1. Petru 4, $_8$ (cf. Iac. 5, $_{20}$), *Clement Romanul*,[4]) *Herma*,[5])

[1]) Acta 26, $_7$ vorbeşte Paul de cele 12 seminţíi; Isus la Mt. 19, $_{28}$; Lc. 22, $_{30}$ de cele 12 seminţíi ale lui Israil: aşadar e poporul care să trage dela cei 12 fíi ai lui Iacob, dar in existenţa sa ideală cf. Gal. 6, $_{16}$.

[2]) Expresiunea „în împrăştiere" să rapoartă în înţeles mai îngust la cei afară de Palestina, dar în înţeles mai larg nu să eschid cei din această ţară, ce dovedeşte cuprinsul, care să rapoartă la toţi iudeocreştinii.

[3]) După socotinţa unora epistola a fost trimisă mai întîi credincioşilor din Siria, cu care cei din Palestina erau în strînse legături, apoi altor comune. Fără temei este părerea unora, că ea s'a compus înainte de conciliul apostolesc şi ar fi cel mai vechi document în T. N.

[4]) Epist. 1. către Cor. 38 vorbeşte de înţelepciunea ce să arată în fap'ecam ca Iac. 3, $_{13}$; 30 începe ca Iac. 4, $_6$; vorbeşte de clevetire ca Iac. 4, $_{11}$; de spre justificare are aceeaş părere ca Iac., adecă prin fapte şi nu prin credinţă; cap. 10 zice: „Avram numindu-să prieten s'a aflat credincios. . . A crezut însă Avram lui Dzeu şi i-s'a numărat lui spre dreptate. Pentru credinţă şi prietenie i-s'a dat fíu la bătrîneţe şi pentru ascultare l-a adus lui Dzeu jertfă etc."

[5]) Mandat 12, 5: „Si enim resistitis illi (diabolo) fugiet a vobis confusus" cf. Iac. 4, $_7$; ibid. 12, 6: „Qui potest vos salvos facere et perdere" cf. Iac. 4, $_{12}$; Similit. 8, 6: „Nefandis verbis Dominum insectati, nomen ejus negaverunt, quod super nos erat invocatum" cf. Iac. 2, $_7$.

Irineu,[1]) *Clement Alexandrinul*,[2]) *Tertulian*;[3]) *Origen*[4]) mai întîi numeşte autorul, iar *Dionisie Alexandrinul* să provoacă la Iac. 1, $_{13}$ şi 4, $_{1}$.[5]) Biserica siriană în traducerea *Peşito* o are între cărţile canonice, ce e de mare importanţă, deoarece aceste ţinuturi sînt aproape de locul, unde s'a scris epistola. *Eusebie* o numără la colecţiunea epistolelor catolice; *Ieronim*[6]) o ţine de autentică; *Ciril Ierusalimiteanul* (Cat. 4, 33) numără toate epistolele catolice la cărţile canonice, iar dela *Atanasie* (ep. fest. 39) înainte nu lipseşte ea nici întrun canon.

Deşí existau îndoieli[7]) în privinţa epistolei, totuş Luther mai întîi o atacă deadreptul numindu-o *epistola straminea*. Lui urmară alţi protestanţi, dar în timpul mai nou toţi criticii recunosc autenticitatea şi întregitatea epistolei (s'a afirmat, că 5, $_{12}$—$_{20}$ e dela alt autor). Motivele din cari au atacat-o sînt: există contrazicere între Paul şi acest autor în privinţa învăţăturii despre justificare; cap. 2, $_{25}$ să rapoartă la Evr. 11, $_{35}$, deci s'a scris mai tîrzíu; iar şcoala din Tübingen şi aderenţii ei au mai adus şi alte dovezi interne, cari au fost combătute.

§. 103. Epistola I. a lui Petru.

Petru, numit mai nainte *Simon* sau *Simeon* (Acta 15, $_{14}$. 2. Petru 1, $_{1}$), din Betsaida (Io. 1, $_{45}$. 12, $_{21}$), fíul unui Iona (Mt. 16, $_{17}$; Io. 1, $_{43}$. 21, $_{15}$ sq.) sau Ioan, era pescar ca şi frate-so, Andrei; iar fiind căsătorit locuia la socrii săi în Capernaum (Mt. 8, $_{14}$; Lc. 4, $_{38}$).[8]) Amîndoi fraţii aşteptau pe Mesía, de aceea păşînd Botezătorul să alătură lui (Io. 1, $_{40}$);

[1]) Adv. haer. 4, 16: „Abraham sine circumcisione et sine observantia sabbatorum credidit Deo et reputatum est illi ad justitiam, et amicus Dei vocatus est" cf. Iac. 2, $_{23}$; apoi „factores sermonum" ibidem 5, 1 aminteşte Iac. 1, $_{22}$.

[2]) După Eus. H. E. 6, 14 a recunoscut-o, ba a şi comentat-o; Strom. 6 pag. 696 ed. Sylb.: „Dacă deci împliniţi legea împărătească după scriptură: iubeşte pe aproapele tău ca pe tine însuţ etc." cf. Iac. 2, $_{8}$.

[3]) Adv. Judaeos 2. „Unde Abraham amicus Dei deputatus, si non de aequitate etc." cf. Iac. 2, $_{23}$.

[4]) Tom. XIX. in Joann.: „Dacă să numeşte credinţă, fără fapte s'au aflat, căci aceasta e moartă, precum am cetit în epistola atribuită lui Iacob".

[5]) De martyrio 6. p. 32. şi c. 7. p. 33, apoi fragm. ex schol. graec. in ep. Jac. p. 200 după ediţia fragmentelor lui Dionisie făcută de Sim. de Magistris.

[6]) De vir. illustr. 2.: „Jacobus, qui appellatur frater Domini, cognomento Justus . . . . unam tantum scripsit epistolam, quae de septem catholicis est".

[7]) *Origen* l. c. o numeşte „atribuită lui Iacob"; Tom. XX. 10 in Joann. combatînd o părere să provoacă la Iac. 2, $_{20}$ cu oarecare îndoială: „Nu pot concede ceice o primesc (adecă ca apostolească), că credinţa fără fapte este moartă". *Eusebie* H. E. 3, 25 o numără la antilegomene; iar *Ieronim* l. c. continuă: „Quae et ipsa ab alio quodam sub nomine ejus edita asseritur, licet paulatim tempore procedente obtinuerit auctoritatem." *Toma a Vio* (Cajetanus) şi *Erasmus* încă s'au îndoit de autenticitatea epistolei.

[8]) Că era căsătorit rezultă şi din 1. Cor. 9, $_{5}$ — soţía sa trăieşte şi-l însoţa în călătorii.

apoi întîlnindu-să Andrei cu Isus duce și pe Petru la acesta (Io. 1, $_{41}$. $_{42}$).[1]) El a fost de față la întîia minune a lui Isus (Io. 2, $_{1}$ sq.), i-a urmat de sărbătoarea paștelor în Iudea și prin Samaria în Galilea (Io. 2, $_{13}$—4, $_{43}$). Dar petrecînd Mîntuitorul timp mai îndelungat în Capernaum Petru să ocupă cu trebile sale, pănăce întrà detot în servițul Domnului (Mt. 4, $_{18}$ sq.; Mc. 1, $_{16}$; Lc. 5, $_{1}$ sq.) și să încredință tot mai mult de puterea extraordinară a lui Isus (Mt. 8, $_{1}$ sq; Mc. 1, $_{30}$; Lc. 4, $_{38}$. 5, $_{4}$ sq). De acum înainte să desvoltă caracterul energic al lui Petru, care adese trece în zel nemoderat, în încredere de sine prea mare, altădată iarăș dovedește totală lipsă de bărbătie.[2]) La moartea Mîntuitorului întrun moment de slăbiciune să lapădă de dînsul (pedeapsă pentru încrederea de sine), dar reculegîndu-să — dupăcum i-s'a prezis — avea să întăriască pe ceialalți (Lc. 22, $_{32}$). După învierea Mîntuitorului ocupă Petru locul de frunte între apostoli. Femeile primesc poruncă la mormînt a înștința pe Petru de cele întîmplate (Mc. 16, $_{7}$); deși Ioan îl întrece, nu cutează a întra în mormînt (Io. 20, $_{6}$); lui să arată Isus mai întîi după înviere (Lc. 24, $_{34}$), iar pocăindu-să acesta îl primește iarăș între învățăcei și-l pune a paște oile și mielușeii săi (Io. 21, $_{2—19}$). După înălțare Petru îngrijește de întregirea colegiului apostolesc (*Acta* 1, $_{15}$ sq.); primește pe creștinii dintîi în biserică (ibid. 2, $_{14}$ sq.); face minuni (ibid. 3, $_{6}$. 5, $_{15}$); pedepsește pe Anania și Safira (ibid. 5, $_{1}$ sq.); întărește în Samaria comunele înființate (ibid. 8, $_{14}$ sq); eschide pe Simon din comună (ibid. 8, $_{20}$ sq.); cercetează bisericile de atunci (ibid 9, $_{32}$ sq.) și primind în sînul bisericii pe centurionul din Cezarea, Corneliu, dă desvoltării acesteia direcțiune noauă (ibid. 10, $_{1}$ sq.). Irod Agripa I. prinde pe Iacob cel bătrîn și

[1]) Cu această ocaziune Domnul îi schimbă numele în *Chifa* Πέτρος, prin ce să arată viitoarea lui chiemare, deși numele Simon să află și mai tîrzíu (Acta 15, $_{14}$. 2. Petru 1, $_{1}$).

[2]) Călătoria pe mare, cînd din cea mai mare încredere desperă (Mt. 14, $_{28}$); protestul lui contra voii lui Isus de a pătimí și mustrarea Domnului (Mt. 16, $_{22}$; Mc. 8, $_{32}$); impresia ce o face asupra lui schimbarea la față a Mîntuitorului (Mt. 17, $_{1}$ sq.; Mc. 9, $_{4}$; Lc. 9, $_{33}$); cele petrecute la plătirea dării dela templu (Mt. 17, $_{23}$); întrebarea cu ce vor fi răsplătiți pentru jertfa lor (Mt. 19, $_{27}$; Mc. 10, $_{28}$; Lc. 18, $_{28}$); smerenia și naivitatea la spălarea picioarelor (Io. 13, $_{6}$ sq.); el e aderent nedespărțit (Mt. 26, $_{33}$ sq.; Mc. 14, $_{29}$ sq.; Lc. 22, $_{31}$ sq.; Io. 13, $_{38}$ sq.); adormirea pe muntele olivilor (Mt. 26, $_{40}$ sq.; Mc. 14, $_{37}$ sq.); tăría credinții sale (Io. 6, $_{69}$ sq. și Mt. 16, $_{6}$).

pe Petru, care din urmă scapă din închisoare şi să depărtează din Ierusalím (Acta 12). Unde a mers Petru, nu ştim;[1]) dar pare, că după moartea acestui rege vine la Ierusalím unde îl aflăm la conciliul apostolesc; Paul vizitînd acest oraş întîiadată după convertire îl numără între stîlpii bisericii. După conciliul apostolesc petrece în Antiohía (Gal. 2, $_{11}$ sq.), unde Paul i-să opune, pentrucă să abătusă dela hotărîrile conciliului. Că şi după aceasta Petru a fost activ rezultă din 1. Cor. 9, $_{5}$, deşí pozitiv nu ştim unde şi în ce timp. Cei vechi amintesc lucrarea lui în Azia mică, în Corint şi Roma, dar aceste ştiri nu sînt tocmai sigure.

Origen[2]) şi *Eusebie* (H. E. 3, 4) vorbesc mai întîi de lucrarea lui Petru în Azia mică spuind apriat, că deduc aceasta din 1. Petru 1, $_{1}$, ce mai tîrzíu *Epifane* (Haer. 27) şi *Ieronim* (l. c.) etc. au primit de adevăr istoric. Că Petru a lucrat în Corint ne-o spune *Dionisie* (cf. pag. 224 obs. 2.), deşí unii afirmă, că aceasta ar fi numai deducere din 1. Cor. 1, $_{12}$ cf. 3, $_{22}$. De observat este însă, că Dionisie nu spune timpul petrecerii lui Petru în Corint: înainte sau după ce să formasă aci o partidă după numele lui. Hotărît să poate zice, că înainte de Paul n'a putut fi acolo. Dela Corint a mers la Roma (Eusebie H. E. 2, 25), unde după tradiţie a suferit martiriul, cf. Io. 21, $_{19}$ (v. 18 vedem că autorul îl înţelege despre o moarte ce deja suferisă) şi *Clement Romanul*.[3]) Din jumătatea veacului al 2. să crede Roma locul martiriului, ce poate fi numai continuarea tradiţiei din veacul 1. Astfel cred *Dionisie dela Corint, Caiu* (pag. 224 obs. 5), *Tertulian*[4]), *Origen* (l. c.), *Lac-*

[1]) Acta 12, $_{17}$ să zice simplu: „Ieşînd a mers întralt loc", ce nu necesitează a crede că a părăsît Palestina. Catolicii susţîn, că scăpînd Petru din închisoare s'a dus la Antiohía, unde a întemeiat o comună (cf. contra acestei păreri Acta 11, $_{19}$ sq.) şi că ar fi fost aci 7 ani epíscop. De aci apoi să duce la Roma, întemeiază comună şi e 25 de ani epíscop — până la moartea sa (*Eusebie*, Chron. ad an. 2. Claud., cf. pag. 226 obs. 3). *Ieronim* (in ep. ad Gal. 2.; iar De vir. illustr. 1) zice: „Simon Petrus . . princeps apostolorum post episcopatum Antiochensis ecclesiae et praedicationem dispersionis eorum, qui de circumcisione crediderant, in Ponto, Galatia, Cappadocia, Asia et Bithynia secundo Claudii imperatoris anno ad expugnandum Simonem Magnum, Romam pergit, ibique viginti quinque annis cathedram sacerdotalem tenuit, usque ad ultimum annum Neronis, i. e. decimum quartum. A quo et affixus cruci martyrio coronatus est, capite ad terram verso et in sublime pedibus elevatis, asserens se indignum, qui sic crucifigeretur ut dominus suus. Sepultus Romae in Vaticano juxta viam triumphalem totius orbis veneratione celebratur".

[2]) La *Eusebie* (H. E. 3, 1): „Petru a lăsat să să vestiască Iudeilor din împrăştiere in Pont, Galatia, Bitinia, Capadocia şi Azia; care cătră sfîrşit venind la Roma a fost răstîgnit cu capul injos, căci astfel a aflat el vrednic a pătimí. Acestea să zic de Origen în al 3. tom al comentarului său la Geneza".

[3]) Epist. 1. cătră Cor. 5: „Petru pentru zelul său n'a suferit numai unul sau doauă năcazuri, ci mai multe, şi aşa mărturisind s'a dus la locul cuvenit de mărire".

[4]) Adv. Marc. 4, 5: „Romani . . . , quibus evangelium et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt"; De praescript. 36: „Felix ecclesia — Romana —, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt; ubi Petrus etc." cf. pag. 224 obs. 6.

tanțiu[1]) etc. Din *Ignatie, Clement Alexandrinul* și *Irineu* rezultă, că Petru a fost la Roma, iar *Papía*, respective *presbiterul Ioan* zice, că Marcu a fost tîlmaciul lui Petru în Roma. Fără temei combat unii ceeace amintește mai întîi *Origen* (l. c), că Petru la dorința sa a fost răstîgnit cu capul înjos. Timpul cînd Petru a fost la Roma nu e hotărît; iar *Dionisie dela Corint* zice, că Paul și Petru a suferit martiriul deodată (*Tertulian*, Scorpiace 5.) Înainte de întîia închisoare a lui Paul la Roma n'a fost Petru acolo, ce rezultă din epistolele scrise atunci; nici cînd scrie a 2. epistolă către Timotei, ci între 1. și a 2. închisoare sau după scrierea epistolei din urmă și a suferit martiriu. Falză e părerea lui *Ieronim* (De vir. illustr. 1) care pare a fi luată din Eusebie[2]); în urmă fără bază istorică e și istorisirea, ce să află mai întîi la *Eusebie* (H. E. 2, 14) și *Omiliile clementine*, că Petru s'ar fi întîlnit în Roma cu Simon Magul.[3])

Cuprinsul (5 cap.): După salutare arată sublimitatea creștinizmului adăogînd o laudă a lui Dzeu pentru nădejdea sigură, că în urma învierii lui Cristos și noi vom fi părtași de înviere, cînd vor înceta toate nevoile acestui veac gustînd o fericire nespus de mare; acestea au fost cunoscute deja de profeții T. V., care au fost trimiși a mărturisí despre adevărul creștin. Urmează 3 rînduri de admonări:

a) Cap. 1, $_{13}$—2, $_{10}$: Dzeu s'a îngrijit foarte mult de mîntuirea cetitorilor epistolei, iar ei trebue să caute a corespunde scopului dzeesc și să fie sînți, ca așa sîngele lui Cristos să nu fie vărsat înzadar și credința lor în mîntuirea adusă de el să nu fie fără efect — între dînșii să stăpîniască dragostea, care singură corespunde adevărului neperitor al lui Dzeu — să fie curați ca fiii lui Dzeu, să nu fie răutăcioși și să caute dulceața lui Isus Cristos și nu plăcerile pămîntești; dacă oamenii i-au scos din sînul lor, apoi au aceeaș soarte ca Isus Cristos, dar ei cu atît mai tare să țînă la acesta, ca așa împreună cu el să fie primiți la Dzeu, unde au împreună cu Cristos foarte mari bunătăți, deoarece din păgîni au devenit vase alese ale grației; viețuind ei după această chiemare a lor să să feriască a întărí prin fapte clevetirile păgînilor.

b) Cap. 2, $_{11}$—4, $_{6}$: ei să împliniască datorințele lor față de autoritățile așăzate de Dzeu, dela ce nimic nu-i poate desvinovăți,

[1]) De mort. persecut. 2: „Cumque jam Nero imperaret, Petrus Romam advenit, et editis quibusdam miraculis, quae virtute ipsius Dei, data sibi ab eo potestate, faciebat, convertit multos ad justitiam Deoque templum fidele ac stabile collocavit. Qua re ad Neronem delata, cum animadverteret, non modo Romae, sed ubique quotidie magnam multitudinem deficere a cultu idolorum et ad religionem novam, damnata vetustate transire . . . Petrum cruci affixit et Paulum interfecit".

[2]) H. E. 3, 4: „Linus . . . e învederat că cel dintîi a ocupat după Petru episcopía bisericii din Roma" cf. ibid. 3, 2: „După martiriul lui Paul și Petru *Linus* a ocupat întîi episcopía"; iar din alte locuri încă rezultă că Eusebie numără pe Linus întîiul epíscop al Romei, apoi pe *Anaclet*, al 3. pe *Clement Romanul* (3, 4. 13. 14. 21) cf. *Irineu*, Adv. haer. 3, 3: „Întemeind și întărind fericiții apostoli biserica, au predat servițul episcopíei lui Linus".

[3]) *Iustin Martirul* (Apol. maj. 26) sedus de inscriptia unei statue: *ΣΙΜΩΝΙ ΔΕΩ ΣΑΓΚΤΩ* a crezut, că și în Roma Petru a combătut pe acest eretic și în amintirea acestei întîmplări s'a ridicat statua. În timpul mai nou însă s'a dovedit că *Semo Sancus* sau *Sangus* e o zeitate romano-sabină.

chiar şi dacă ar fi rău trataţi — nu e merit dacă suferă cineva fiind vinovat, iar celce pe nedrept pătimeşte să asamănă Mîntuitorului, care răbdînd toate cu ranele sale a dobîndit graţia creştină — femeile să fie ascultătoare şi retrase, iar bărbaţii să să poarte faţă de ele cu dragoste şi blîndeţe — toţi să exercite vîrtuţile creştine, îndeosebi dragostea chiar şi faţă de duşmanii lor, care astfel nu le vor strîca — fericit e celce suferă pentru dreptate; ei totdeuna cu bărbăţíe să-şi dea samă de credinţa lor fără însă a jîgni pe duşmanul păgîn, ca să nu dea anză la mustrări — celce suferă fără vină să face părtaş de meritele morţii şi învierii lui Cristos, precum s'a întîmplat aceasta cu ceice au perit prin potop, care au aşteptat venirea Domnului; ei s'au făcut acestora asămene prin botez, şi de aceea pot aştepta că vor fi primiţi cu Cristos în cer — Cristos a pătimit pentru ei, care să le fie exemplu în toate faptele lor; să uite călcările legii, săvîrşîte cînd erau păgîni — păgînii îi hulesc pentrucă nu mai iau parte la acestea, dar ei să-şi aducă aminte, că nu trăiesc pentru moment, ci vor trebuí să dea samă celuice judecă víii şi morţii; celor periţi prin potop li s'a predicat, deoarece şi cei morţi după corp trăiesc după spírit.

c) Cap. 4, $_7$—5, $_{11}$: judecata nu e tocmai departe, de aceea să veghieze în rugăciune şi exercitarea dragostei reciproce — suferinţele sînt o probă pentru fiecare creştin şi aşteptarea bunurilor vecinice; nime să le sufere însă ca făcător de rele, iar ce rabdă cineva pentrucă e creştin îl umple de bucurie, căci aşa să dovedeşte dreptatea lor şi curăţîndu-să de vină şi spiritualizîndu-să vor ajunge la siguranţă, iar păgînii păcătosi vor fi pedepsiţi — preoţii să-şi împliniască cu scumpătate oficiul dobîndind aşa cununa nevestejită, iar laicii să lucreze cu smerenie mîntuirea lor şi să să supună poruncilor dzeeşti — să părăsască grijile lumeşti; să fie statornici în credinţă, căci soartea lor nu e mai rea decît a altor creştini; suferinţa e scurtă, dar apoi să vă preamărí Dzeu în veci prin noi; acestea le scrie autorul prin Silvan încurajîndu-i şi admonîndu-i; salutare şi binecuvîntare.

Anza şi *scopul.* Din epistolă nu rezultă, că Petru să fie cunoscut pe cetitori, deşí creştinizmul era foarte lăţît — în unele comune unde lucrasă Paul (1, $_{12}$. $_{15}$. 5, $_{12}$). Dacă iudaizanţii începuseră a ataca pe Paul, apoi din cuprinsul acestei epistole vedem, că şi păgînii vorbiau de rău pe creştini, poate chiar îi şi perzecutau. Petru să vede îndemnat a întra în relaţiuni cu aceste comune scriindu-le, ceeace face mai vîrtos din motivul, că Silvan (Sila) să hotărîsă a-i vizita (5, $_{12}$. $_{13}$ cf. Acta 15, $_{22}$. 16, $_{19}$. 17, $_4$. 18, $_5$; 2. Cor. 1, $_{19}$; 1. Tes. 1, $_1$). El le arată, că pentru credinţă trebue să să aducă mari jertfe; îi îmbărbătează la luptă, ca aşa vrednici să fie de graţia lui Dzeu (5, $_{12}$).

Limba originală e cea grecească, iar *Ieronim* (Epist. 150. ad Hedibiam quaest. 11) a afirmat, că cea aramaică. Aceasta însă e greşît pentrucă citatele din T. V. sînt luate după LXX, ce nu să poate împăca cu o concepţiune în limba aramaică.[1])

Cetitorii. Epistola e adresată după 1, $_1$ cătră „nemernicii aleşi din împrăştiere în Pont, Galatia, Capadocia, Azia şi Bitinia“ [2]), sub care înţelegem pe iudeo- şi păgînocreştinii între păgîni (cf. 1, $_{14 \cdot 18}$. 2, $_9$ sq. 4, $_3$).[3])

Timpul, locul compunerii e după întîia închisoare a lui Paul la Roma, între anii 64—66 d. Cr. şi adecă după 5, $_{13}$ în Babilon (poate şi alt oraş din apropierea acestuia).[4]) La acest rezultat ajungem dacă considerăm, că *Silvan* e la autor,

[1]) Bertholdt, Einleitung p. 3076 sq. afirmă, că Silvan sau Marcu a tradus-o în greceşte; alţii cred, că Petru a dat numai materia şi a scris-o Marcu ori Silvan.

[2]) Din motivul că în adresă locul dîntîi îl ocupă Pontul, să numia epistola de faţă în biserica veche *ad Ponticos* (*Ciprian*, Testim. 3, 36, 37.; *Tertulian*, Scorp. adv. Gnost. 12).

[3]) Pentru adausul *împrăştiere* au crezut *Origen* (Eusebie, H. E. 3, 1), *Ieronim* (De vir. illustr. 1) etc., că epistola ar fi adresată numai cătră iudeocreştini. Apostolul însă n'a avut motiv a face deosebire între iudeo- şi păgînocreştini şi a coresponda apoi numai cu cei dîntîi. Expresiunea *„aleşilor“* e după Rom. 8, $_3$ sq.; Col. 3, $_{12}$; 2. Tim. 2, $_{10}$; Tit 1, $_1$ numire speţială a creştinilor, iar *„nemernici“* să întrebuinţază după Evr. 11, $_{13}$; 1. Petru 2, $_{11}$ în înţelesul: *pelerin pe pămînt.* De aceea cuvîntul împrăştiere nu are înţelesul de rînd (Iudeii afară de Palestina), ci după context creştinii între păgîni trăiesc în împrăştiere, deoarece pentru un scriitor care aparţînea poporului israiltean, centrul poporului lui Dzeu în T. N. era Palestina.

În privinţa acestor provinţe observăm: *Pontul*, situat pe malul nordostic al Mării moarte era locuit de multe popoară; la 66 n. de Cr. a ajuns sub puterea romană, desí devine atare provinţă abia sub Nero. Creştinizmul s'a lăţît prin Iudeii, care de sărbătoarea rusalelor au fost la Ierusalím (Acta 2, $_2$); mai tîrzíu poate şi din Galatia. De aici erau Aquila şi Priscila (Acta 18, $_{2 \cdot 3}$.). *Galatia* (vezi §. 90.). *Capadocia,* sudostice dela Galatia, o ţară muntoasă, foarte bogată; locuitorii erau Indogermani, care dela mijlocul veacului al 3. n. de Cr. formau un regat. Sub Tiberiu (17 d. Cr.) ş-au pierdut independenţa devenind provinţă romană. Şi aci s'a lăţît creştinizmul din Ierusalím (Acta 2, $_9$). Paul trebue să fie atins aceste locuri cînd din Antiohía merge în Galatia (Acta 18, $_{23}$), deşí să pare că mai mult au predicat aci învăţăceii lui din provinţele mărginaşe. Sub *Azia* înţelegem *Asia proconsularis* (Misia, Lidia, Caria şi Frigia). *Bitinia,* în urmă, situată nordvestice dela Propontis, avusă regi proprii, iar Nicomede III. o testă Romanilor la 75 n. d. Cr. Cine a predicat aci evangelia, nu ştim; Paul e oprit a merge în aceste locuri (Acta 16, $_{7}$—$_{9}$); iar din epistola lui *Pliniu* cel tînăr cătră Traian rezultă, că învăţătura creştină era foarte lăţîtă. Aci să află oraşele Nicea şi Calcedon.

[4]) Cînd a fost Petru în Babilon e nehotărît. De timpuríu vedem că să explică 5, $_{13}$ tropice. *Eusebie* (H. E. 2, 15) afirmă, că deja *Papía* a înţeles Roma; apoi *Clement Alexandrinul, Ieronim, Ecumeniu* şi toţi teologii catolici, din care cauză subscripţiile în multe manuscripte: *s'a scris dela Roma.* Dar noi vedem, că tradiţia aceasta nu e generală; explicarea să întemeiază pe Apoc. 14, $_8$. 16, $_{19}$. 17, $_5$. 18, $_{2 \cdot 10 \cdot 21}$, unde are înţeles fiind carte simbolică, dar nu să potriveşte întro epistolă ca cea de faţă; în urmă rămîne neexplicat, că scriind Petru dela Roma începe adresa cu cea mai îndepărtată provinţă.

care să aminteşte mai în urmă cu Paul Acta 18, $_{5}$; el cunoaşte epistola către Romani (cf. 2, $_{5}$ cu Rom. 12, $_{1}$. 2, $_{17}$ cu Rom. 12, $_{10}$. 2, $_{13}$ sq. cu Rom. 13, $_{1}$ sq.) şi Efezeni (cf. 1, $_{1}$ cu Efez. 1, $_{4}$. 1, $_{3}$ cu Efez. 1, $_{3}$. 1, $_{5}$ cu Efez. 1, $_{19}$. 1, $_{14}$ cu Efez. 2, $_{3}$. etc.); în epistolă sînt urme de goane contra creştinilor, ce s'au întîmplat în Azia mică numai sub Nero (dela 64 înainte), deşí nu să poate tăgăduí, că încă mai nainte imitînd pe Iudei începuseră păgînii a ataca pe creştini (1, $_{6}$. 2, $_{12}$. $_{19}$ sq. 3, $_{13}$ sq. $_{16}$ sq. 4, $_{1}$. $_{4}$. $_{12-29}$. 5, $_{10}$); *Marcu* e la Petru (5, $_{13}$), iar în întîia închisoare a lui Paul la Roma e la acesta (Col. 4, $_{10}$).

Autenticitatea. Biserica totdeuna a recunoscut epistola de canonică. În a 2. Petru 3, $_{1}$ să face aluziune, *Policarp*[1]) o întrebuinţază; apoi *Papía,*[2]) *Peşito, Itala; Irineu*[3]) mai întîi numeşte autorul. Lui urmează *Clement Alexandrinul,*[4]) *Tertulian,*[5]) *Origen,*[6]) *Ciprian,*[7]) *Eusebie*[8]) etc.

Faţă de aceste mărturíi îndoielile ivite la începutul veacului nostru au fost reduse la adevărata lor valoare.[9])

§. 106. Epistola II. a lui Petru.

Cuprinsul (3 cap): cetitorilor doreşte el graţie şi pace prin creşterea în cunoştinţa spirituală — ei primind creştinizmul au toate mijloacele ca să poată fi desăvîrşíţi, de aceea să să sirguiască a asigura alegerea lor prin fapte bune propăşînd tot mai mult în vîrtute — de această datorinţă a lor să-şi aducă foarte adese aminte, iar el înscris îş împlineşte datorinţa faţă de ei, ca aşa lucrarea lui

[1]) După *Eusebie* (H. E. 4, 14): „Policarp în epistola sa către Filipeni întrebuinţază mărturíi din întîia epístolă a lui Petru“ cf. 1, 1 cu Petru 1, $_{8}$. 2, 1 cu 1. Petru 1, $_{21}$. 3, $_{9}$. 5, 1 cu 1. Petru 2, $_{11}$. 7, 1 cu 1. Petru 4, $_{7}$. 8, 1 cu 1. Petru 2, $_{24}$. 10, 1 cu 1. Petru 2, $_{12}$. 5, $_{5}$.

[2]) După *Eusebie* (H. E. 3, 39): „Însuş Papía foloseşte mărturíi din întîia epistolă a lui Ioan şi a lui Petru.“

[3]) Adv haer. 4, 9, 2: „Et Petrus ait in epistola sua“ cf. 1. Petru 1, $_{8}$ 4, 16, 5: „Et propter hoc Petrus ait“ cf. 1. Petru 2, $_{16}$; cf. *Eusebie* (H. E. 5, 8) „Irineu aminteşte însă întîia epistolă a lui Ioan şi a lui Petru.“

[4]) Strom. 3. p. 473 ed. Sylb.: „Asămenea vorbeşte şi Petru în epistola sa“ cf. ibid. 4, pag. 493 etc.

[5]) Scorpiace 12: „Petrus quidem ad Ponticos: quanta enim, inquit, gloria, si non ut delinquentes puniamini, sustinetis etc.“ cf. 1. Petru 2, $_{20}$.

[6]) După *Eusebie* (H. E. 6, 25): „Petru . . . a lăsat o epistolă omologumenă.“

[7]) De bono patient. 9, 4.

[8]) Acesta o numără la omologumene; iar H. E. 5, 2 împărtăşeşte el epistola comunelor din Vienna şi Lugdunum, în care să află 1. Petru 5, $_{6}$.

[9]) Epistola nu există în fragmentul muratoric, — ce să explică din însuşirea lui; iar că *Teodor de Mopsvestia* ar fi lăpădat-o nu să poate dovedi (Leontius dela Bizanţ, contr. Nestor. et Eutych. 3, 14: „Ob quam causam, ut arbitror ipsam epistolam Jacobi et alias deinceps aliorum catholicas abrogat et antiquat“).

să nu fie întreruptă prin moartea ce aşteaptă — el predică mărirea lui Isus nu după cele auzîte dela alții, ci a fost martor ocular pe munte — mărturía lui să întăreşte de profeți — au existat profeți falşi, să vor scula însă şi învățători eretíci care pe mulți vor duce la pierzare, dar aceştia vor avea un sfîrşît tragic; Dzeu îi va judeca ca pe îngerii păcătoşi, ca lumea pe vremea lui Noe şi Sodoma cu Gomora — Lot a scăpat din lumea păcătoşilor pentrucă era drept, aşa să vor mîntuí acum cei virtuoşi arătîndu-să cu atît mai groaznică dreptatea dzeească față de cei păcătoşi — îndeosebi să vor pedepsi cei desfrînați, despretuitorii autorităților şi hulitorii sînților; îngerii nu cutează a condamna pe nime, iar eretícii hulesc celece nu înțeleg; ei au în vedere numai plăcerea şi binele lor, ca Balaam, şi ca acesta vor fi ruşînați — ei făgăduesc multe şi vorbesc de libertate, deşí sînt sclavii patimilor şi supun robiei păcatului pe ceice cred lor; mai bine le-ar fi lor dacă n'ar fi fost nicicînd creştini, căci pedeapsa atunci ar fi fost mai uşoară — le scrie deja a 2. epistolă deşteptîndu-i la adevărată vietuire, aducîndu-le aminte admonările profeților şi poruncile Domnului; să nu să amăgiască de batjocuritorii, care neagă că Dzeu guvernează lumea — celce a făcut lumea din apă şi a lăsat-o să să pustiiască tot prin aceasta o va nimici în ziua judecății prin foc; el întîrzie cu aceasta fiind îndelungrăbdător, dar cu atît mai sigur este, că va vení aceastä zi cînd nime nu o aşteaptă şi va pierí lumea întreagă — ei să aleagă ce e mai sigur şi să aştepte venirea lui Isus ca aşa împreună să poată locui pe pămîntul şi cerul cel nou, ce să vor aduce la existență; aşa învață şi Paul; să să feriască de eretíci ca să crească în grație şi cunoştință.

Cetitorii, anza şi *scopul.* Cetitorii sînt cei din întîia epistolă (3, $_{1}$), care erau în mare primejdie din partea eretícilor antinomişti (1, $_{16}$); iar anza şi scopul scrierii să indică 3, $_{17 \cdot 18}$. Autorul descrie adevărata înțelepciune, fereşte de erezíe indemnîndu-i a creşte în grația şi cunoştința Domnului nostru Isus Cristos.[1])

Timpul, locul compunerii hotărît nu să pot spune. După 1, $_{14}$ autorul e aproape de moarte; pe mulți îi neliniştește întîrzierea paruzíei (2, $_{1 \cdot 2 \cdot 20}$); cap. 2. presupune, că epi-

[1]) Eresul de aici (cf. ep. lui Iuda) e înrudit cu cel din epistolele pastorale (cf. Efez. 5,$_{6}$. Col. 2,$_{18}$) deosebindu-să numai, că gnosticii nu batjocuriau învățăturile creştine, ci afirmau că caută a le pătrunde, ascunzînd aşa speculațiunile lor; iar cei de față neagă conducerea supranaturală a omenimii, deci şi răsplătirea (3,$_{4}$ a); abuzînd de unele epistole ale lui Paul (3.$_{16}$) învățau emanciparea cărnii (2, $_{10 \cdot 13 \cdot 14 \cdot 19}$), ca aşa să dispună după plac de cei seduşi (2,$_{3}$). Din aceasta cauză să asamănă cu Balaam, care s'a încercat a seduce pe Iudei la desfrînare (2,$_{15}$); ei au fost păgîni şi trecînd la creştinizm au început viața desfrînată de mai nainte făcîndu-să pată pentru comunele creştine, în cari hulesc numele lui Cristos şi fac dezbinări (2,$_{10 \cdot 20-22}$).

stola lui Iuda era deja scrisă; după 3, $_1$ epistola de faţă e a doaua ce le-o scrie, iar întîia era deja cunoscută (cf. 1, $_1$); în urmă după 3, $_{16}$ sînt cunoscute unele din scrierile lui Paul. Epistola e compusă deci scurt înainte de moartea lui Petru întro comună, unde să afla înainte de martiriu, probabil la Roma (§ 105.)

Autenticitatea. În cele 2 veacuri dîntîi epistola nu să aminteşte apriat, ce să explică din împrejurarea, că scriitorii de atunci n'au avut ocaziune a o cita, apoi nici nu avem toate scrierile lor. Nu să poate însă nega, că aluziuni aflăm la *Clement Romanul,*[1]) *Herma*[2]) *Barnaba,*[3]) *Iustin Martirul,*[4]) *Irineu,*[5]) *Teofil dela Antiohía,*[6]) iar *Clement Alexandrinul*[7]) a comentat-o. *Origen*[8]) mai întîi numeşte autorul, deşí nu ascunde unele îndoieli; *Firmilian*[9]) (contimporanul lui) face aluziune

[1]) Epist. 1. c. Cor. 7: „Noe a predicat pocăinţă şi ceice l-au ascultat au fost mîntuiţi“ cf. 2. Petru 2, $_5$; cap. 11: „Pentru ospitalitate şi pietate Lot a scăpat dintre locuitorii Sodomei, a cărei împrejurime a fost judecată cu foc şi pucioasă. Stăpînul a arătat, că pe cei nehotărîţi îi pune spre pedeapsă şi maltratare“ cf. 2. Petru 2, $_{6}$—$_9$.

[2]) Viz. 3, 7: „Ii sunt, qui crediderunt quidem, dubitatione autem sua reliquerunt viam suam veram“ cf. 2. Petru 2, $_{15}$ şi Viz. 4, 3: „Vos estis, qui effugistis seculum hoc“ cf. 2. Petru 2, $_{20}$.

[3]) Epist. 15: „Zice aceasta, că Dl Dzeu a săvîrşit toate în 6000 de ani. Căci ziua înaintea lui e 1000 de ani. Iar el mărturiseşte zicînd: iată azi ziua va fi ca 1000 de ani.“ cf. 2. Petru 3, $_8$.

[4]) Dial. c. Tryph. 81. 82 fóloseşte 2. Petr. 3, $_8$. 1, $_{21}$. 2, $_1$.

[5]) Adv. haer. 5, 23: „Quoniam enim dies Domini sicut mille anni“ cf. 2. Petru 3, $_8$.

[6]) Ad Autolyc. 2, 13: „Cuvîntul lui luminînd ca sfeşnic în întunerec“ cf. 2. Petru 1, $_{19}$.

[7]) După Eusebie (H. E. 6, 14) a comentat epistola lui Iuda şi celelalte epistole catolice. *Fotie* (Biblioth. cod. 109) încă aminteşte de comentarele lui Clement la epistolele dzeescului Paul şi la cele catolice. *Cassiodor*: „In epistolis autem canonicis Clemens Al. presbyter, qui et Stromateus vocatur, i. e. in epistola s. Petri prima; s. Joannis prima et secunda et Jacobi (poate Judae?) quaedam attico sermone declaravit . . . Cum de reliquis canonicis epistolis magna nos cogitatio fatigaret, subito nobis codex Didymi graeco stilo conscriptus in expositionem septem canonicarum epistolarum concessus est“; iar din prefaţa scrierii sale rezultă, că el a avut înaintea sa un manuscript al Stromatelor, în care lipsiau mai multe epistole ale T. N., între cari şi a 2. a lui Petru: „Fuerunt itaque scripturas divinas V. N. que T. ab ipso principio usque ad finem graeco sermone declarasse Clementem Alex.“ (De institut. div. script.).

[8]) Omil. 7. la Iosua: „Petrus duabus epistolarum suarum personat tubis“; Omil. 4 la Levit: „Et iterum Petrus dicit: Consortes, inquit, facti estis divinae naturae“ cf. 2. Petru 1, $_4$. *Eusebie* (H. E. 6, 25): „Petru a lăsat o epistolă recunoscută. Mai există şi a doaua, dar nu e primită.

[9]) Întro epistolă către Ciprian: „Adhuc etiam infamans Petrum et Paulum beatos apostolos, quasi hoc ipsi tradiderint, qui in epistolis suis haereticos execrati sunt, et ut eos evitemus, monuerunt“ — ceeace Petru face numai în a doaua epistolă.

la amîndouă epistolele lui Petru; *Eusebie*[1]) o numără la epistolele catolice (H. E. 2, 33), dar o pune între antilegomene (ibid. 3, 25). *Canonul muratoric* nu o are, ce să explică din împrejurarea că e fragment; asămene nici *Peşito*; iar *sinodul din Laodicea* în canonul 60. o numără între scripturi. *Efrem Sirul*[2]) nu să îndoieşte de autenticitatea ei; *Didim dela Alexandría*[3]) o atribue lui Petru; *Grigorie Nazianzeanul*[4]) şi *Ieronim*[5]) o primesc în canon.

Din neamintirea epistolei la *Ciprian, Tertulian* etc. şi din unele îndoeli nu să poate deduce neautenticitatea ei; de aceea în timpul mai nou au atacat-o unii din motive interne. Să zice că lipseşte coloritul paulin din întîia epistolă; limba e mai elegantă şi aleasă, o grecească mai curată, precînd în întîia epistolă este aspră, mai mult evraizantă. La acestea să observă, că scopul, timpul scrierii şi obiectul epistolei au adus cu sine aceste deosebiri şi nu să poate afirma, că există absolută diferenţă sau contrazicere; iar de scrierile lui Paul să face amintire 3, $_{15}$. În cap 1, $_{1}$. $_{16}$. sq. 3, $_{15}$ sq. autorul să provoacă la autoritatea sa apostolească. — ce să explică din împrejurarea, că scrie contra ereticilor (vezi la apostolul Paul). Să mai afirmă, că cetitorii de aici sînt deosebiţi de cei din întîia epistolă. Noi vedem numai, că e mai mare legătură intre autor şi cetitori decît în întîia epistolă, ce e foarte firesc şi rămîne neexplicat, dacă altul şi nu Petru a scris şi pe cea de faţă. În cap 3, $_{2}$ aminteşte autorul poruncile „apostolilor vostri" (nostri?) ca cum el s'ar eschide pe sine din numărul acestora. Versul întreg este: „ca să vă aduceţi aminte de porunca apostolilor vostri (a) Domnului şi Mîntuitorului," adecă de porunca ce v-au predicat-o apostolii vostri, sau mai corect: „de porunca apostolilor vostri, ce a dat-o Domnul." Caracterul apostolesc, cuprinsul profetic şi serios al epistolei dovedesc, că nu poate fi productul unui falzificator, ci a lui Petru (1, $_{1}$. $_{14}$. $_{16}$. sq. 3. $_{1}$. $_{15}$).

§. 107. Epistola I. a lui Ioan.

Cuprinsul:

a) *Dzeu e lumină* (1, $_{1}$—2, $_{28}$): să spune cetitorilor că cuvîntul cel vecinic al lui Dzeu a venit pe pămînt ca să-i aducă la cunoştinţa spirituală ce o are el spre a putea ajunge la unire cu Dzeu — Dzeu e sînt şi cine voieşte a să uní cu dînsul trebue să să feriască de păcat; starea păcătoşiei trebue recunoscută şi să să mărturisiască păcatele — el voieşte a le întărí credinţa în graţia mîntui-

[1]) H. E. 3. 3 zice: „Întîia epistolă a lui Petru deci e recunoscută, de care să folosesc şi cei vechi în scrierile lor. Pe a doaua a omis-o ca pe una necanonică. Totuş unora pare ea folosîtoare, întrecîndu-să cu alte scrieri."

[2]) În biserica siriană şi mai apoi sînt îndoieli, ce rezultă din mărturia lui *Cozma Indicoplevstes*: „La Sirieni nu să află altele decît numai cele 3: a lui Iacob, Petru şi Ioan, căci celelalte nu le au" (Christ. topographia lib. VI).

[3]) A comentat toate epistolele catolice, deşí din acest op avem numai fragmente în limba latină sub numirea *Enarrationes*; iar în opul *De Trinitate* 2, 10 pag. 234 o numeşte catolică.

[4]) Carm. 33. v 35: „Unii zic, că epistolele catolice sînt 7, alţii iarăş cred că numai 3 pot fi întrebuinţate."

[5]) De vir. illustr. 1.: „Scripsit (Petrus) duas epistolas, quae catholicae nominantur," dar adaogă: „Quarum secunda a plerisque ejus esse negatur propter stili cum priori dissonantiam."

toare a lui Isus Cristos — pe Isus Cristos cunoaşte numai care iubeşte şi împlineşte poruncile lui — porunca lui nu e noauă; nou e numai ca noi să iubim pe aproapele nostru ca pe noi înşine, dovedind astfel că sîntem creştini adevăraţi — el scrie tuturor, să nu iubiască lumea cu plăcerile ei, ce contrazice lui Dzeu şi va trece, iar dragostea lui Dzeu ne asigură vecinicíe; sfîrşitul lumii e aproape, pentrucă mulţi s'au abătut dela Cristos — cetitorii pot deosebi între minciună şi adevăr şi ştiu că la Tatăl ajungem numai recunoscînd pe Fíul de Dzeu — ei să ţînă cele învăţate, nime să nu-i înşale, căci atunci pierd viaţa vecinică; ei nici n'au trebuinţă de o noauă învăţătură, deoarece cea veche îi poate uní cu Dzeu.

b) *Cristos (Dzeu) e drept:* ei sînt fíii lui Dzeu şi au o demnitate, de care lumea nu ştie, pentrucă încă nu să arată la ce mărire vor ajunge — noi putem nădăjduí această mărire, dacă fugim de păcat, spre a cărui înlăturare a venit el, iar păcătuind nu sîntem ai lui — după această măsură să să judece şi eretícii, îndeosebi că le lipseşte dragostea cătră fraţi — dragostea presupune vîrtute, de aceea lumea nu ne poate iubí; iar celce iubeşte e sigur că va moşteni viaţa de veci; cine nu iubeşte e pierdut asămănîndu-să ucigaşului — Isus a arătat că ne iubeşte dîndu-să pentru noi, iar noi să iubim pe fratele nostru nu numai cu cuvîntul, ci şi cu fapta — iubind noi să arătăm că sîntem fíii lui Dzeu dobîndind pacea internă, căci cum vom putea sta înaintea judecătorului, dacă conştiinţa ne mustră?; fiind conştiinţa noastră curată putem fi siguri că Dzeu ascultă rugăciunile noastre, fiindcă ţînem poruncile lui şi ne iubim între olaltă; de aceea ştim că sîntem uniţi cu el — nu fiecare învăţător să fie ascultat, ci să-l examineze: de crede el în întruparea lui Isus; iar cine nu mărturiseşte aceasta e înaintemergătorul lui Anticrist — ei sînt dela Dzeu şi lumea rea să nu-i atragă, ci să asculte cuvintele lui.

c) *Dzeu e dragostea* (4, $_7$—5, $_{17}$): Dzeu din dragoste a trimis pe Fiul său în lume; altă legătură cu Dzeu nu există decît să ne iubim între noi, căci această dragoste e din Spíritul lui Dzeu — prin întruparea lui Isus Dzeu a arătat nemărginita sa dragoste şi ne-a dat o nădejde fără frică — ei să iubiască pe Dzeu iubindu-să unul pe altul — toţi au devenit prin credinţă fíii lui Dzeu, iar dragostea frăţască urmează din cea dzeească — pe Dzeu îl iubim însă ţinînd poruncile lui, cari nu sînt grele, fiindcă noi ca fíii lui Dzeu învingem lumea prin credinţă — această credinţă e întemeiată pe arătarea lui Isus Cristos, care în botez s'a făcut învăţătorul nostru, prin sîngele său ne-a împăcat, iar lucrarea lui s'a sigilat prin revărsarea Spíritului sînt; astfel adevărul a fost mărturisit din cer de cele 3 persoane dzeeşti, iar pe pămînt prin 3 lucrări văzute — credinciosul primeşte aceste mărturii şi recunoaşte, că Dzeu ne-a dăruit viaţă în Fíul său — noi să avem totdeuna credinţa, că Dzeu ne ascultă dacă cerem după voia lui — această încredere să o întrebuinţăm şi spre mîntuirea aproapelui rugîndu-ne pentru fiecare păcătos, care încă nu e detot lăpădat, căci sînt păcate uşoare şi de moarte.

Apropiindu-să către sfîrşîtul epistolei resumează ideile ei principale: să nu păcătuiască căci sînt din Dzeu, iar lumea e dela cel rău; ei prin Fíul lui Dzeu pot cunoaşte pe acesta, care e adevărata viaţă; îndemnîndu-i zice „fíilor păzîţi-vă de idoli".

Anza şi *scopul*. Epistola e comitivă, scrierea de dedicaţie a evangeliei. Socotinţa aceasta să întăreşte prin împrejurarea, că nu să află forma epistolară îndatinată la cei vechi (autorul, adresaţii şi salutarea); să rapoartă nemijlocit la evangelie; iar autorul voieşte a combate erezía de atunci şi a îndemna pe credincioşi să ţînă la credinţa, că Isus Cristos e fíul lui Dzeu, care s'a arătat în trup, care credinţă s'o dovediască prin faptele dragostei către aproapele.[1])

Cetitorii epistolei sînt creştinii din Azia mică, care aparţîneau la sfera de lucrare a apostolului (1, $_{4 \cdot 5}$. 2, $_{1 \cdot 13 \cdot 14 \cdot 19 \cdot 21 \cdot 24 \cdot 26 \cdot 28}$. 3, $_{1}$. 5, $_{13}$). Autorul îi agrăieşte în persoana a doaua; îi admonează şi fereşte de primejdii, ce să rapoartă numai la anumite locuri. Luînd în considerare evangelia a 4. putem afirma, că epistola era menită pentru Efez şi împrejurime; iar vorbind de idoli (5, $_{21}$) eschide pe locuitorii din Palestina: deci cetitorii sînt în mare parte din păgîni.[2])

Autorul nu să aminteşte, dar biserica din timpurile cele mai vechi a atribuit-o lui Ioan evangelistul, care tradiţie pare a fi dela cetitorii dîntîi. Identitatea autorului epistolei cu cel al

[1]) Hotărît nu să poate spune caracterul ereziei. Unii au crezut, că sînt învăţători iudei sau iudaizanţi, Cerint, învăţăceii lui Ioan, gnosticii şi adecă docheţii, care negau identitatea între Isus şi Cristos, va să zică învăţau precum zice *Irineu*: „Cerinthus — subjecit, Jesum . . . fuisse — Joseph et Mariae filium —, post baptismum descendisse in eum — Christum, — — in fine autem revolasse iterum Christum de Jesu." Drept motive servesc scrierile lui *Ignatie* (ep. către Smirneni 2 sq.; Traliani 9; Efezeni 7) şi 1. Io. 1, $_{3}$. 3, $_{23}$, 4, $_{15}$. 5, $_{5 \cdot 6}$.

[2]) *Augustin* zice (mai întîi, Quaest. evang. 2, 39): „Scriptum est (1. Io. 3, $_{2}$) a Joanne in epistola ad Parthos." Lui urmează *Cassiodor*, *Beda* etc.; apoi subscripţiile la unele traduceri latine încă sună „către Parteni," presupunîndu-să iudeocreştinii din imperiul Partilor. Cuvintele lui Augustin până acum nu sînt încă explicate. Probabil este, că a înţeles rău cuvintele lui *Clement Alexandrinul*, care explicînd alegorice ἐκλεκτὴ κυρία (2. Io. 1) şi luînd τὰ τέκνα αὐτῆς în înţelesul Apoc. 14, $_{4}$ — παρθένους — zice că a 2 ep. a lui Ioan a fost scrisă πρὸς παρθένους, *ad virgines*, iar Augustin din eroare le-a raportat la 1. ep. a lui Ioan. Alţii iarăş cred, că inscripţiunea epist. 1. şi a 2. a lui Ioan era: Epistola lui Ioan, sîntul, apostolul, evangelistul, παρθένου (fecior), iubitul, celce a şăzut pe piept, teologul — care să află însă numai în cod. Guelpherbyt. la Apocalipsă, iar la epistole în nici un codice.

evangeliei a 4. rezultă din caracter, limbă şi întreaga dispoziţiune.[1])

Timpul, locul compunerii. Dacă epistola e comitiva evangeliei, atunci aceste întrebări să hotărăsc după §. 76. Dar să poate că s'a scris ceva mai nainte sau mai tîrzíu, deşí nu cu mulţi ani; iar cuprinsul arată, că e compusă în a 2. jumătate a veacului 1. creştinesc. Comunele există cam demult, încetasă deosebirea între iudeo- şi păgînocreştini, să combate dochetizmul. Mai probabilă e părerea, că epistola s'a compus în Efez (alţii Patmos) şi adecă ca enciclică, deoarece Ioan vizitează mai demulteori comunele, în cari lucrasă mai nainte.

Autenticitatea. Prelîngă motivele interne espuse avem şi mărturíile scriitorilor bisericeşti cari dovedesc fără îndoială, că Ioan e autorul acestei epistole. Dacă şi nu putem pune mult temei pe reminiscenţele la *Clement Romanul,*[2]) *Herma,*[3]) *Ignatie,*[4]) apoi vorbeşte foarte clar *Policarp,*[5]) invăţăcelul lui Ioan, iar după Eusebie *Papía*[6]) o foloseşte ca autoritate. *Itala, Peşito* şi *Canonul muratoric*[7]) o au; *Irineu,*[8]) *Clement,*[9]) *Ter-*

[1]) Mîntuirea e opul Fiului lui Dzeu care s'a făcut om 1, $_{2.7.}$ 2, $_{1.2.12.22.}$ 3, $_{23.}$ 4, $_{2.9.14.15.}$ 5, $_{1.10.12.20}$ cf. Io 20, $_{31}$; recomandă a iubí pe aproapele: 2, $_{8.}$ 3, $_{10.11.15.18.23.}$ 4, $_{7}$ şi motivează aceasta: 2, $_{9-11.}$ 4, $_{7.11.12.19-21}$ cf. Io. 13, $_{34.35.}$ 15, $_{12.}$ 17, $_{26}$; cap. 1, $_{1-3}$ desvoaltă pe Io. 1, $_{14}$; 1, $_{13}$ cf. Io. 14, $_{23.}$ 15, $_{5.}$ 17, $_{21}$; 2, $_{6.24.27.}$ 3, $_{6.24.}$ 4, $_{13-16}$ cf. Io. 15, $_{4}$; 2, $_{8}$ cf. Io. 13, $_{34}$; 2, $_{23}$ cf. Io. 8, $_{19.}$ 15, $_{23}$; 3, $_{5}$ cf. Io. 1, $_{29}$; 3, $_{8.}$ 4, $_{6.}$ cf. Io. 8, $_{44.47}$; 3, $_{13.}$ 4, $_{5}$ cf. Io. 15, $_{18}$ sq. 3, $_{16}$ cf. Io. 13, $_{34.}$ 15, $_{13}$; 4, $_{7.8.20}$ cf. Io. 13, $_{35}$; 2, $_{5.}$ 5, $_{3}$ cf. Io. 14, $_{21.}$ 15, $_{10}$; 5, $_{12.20}$ cf. Io. 3, $_{36.}$ 17. $_{3}$; 5, $_{6}$ cf. Io. 1, $_{33.34.}$ 19, $_{34}$; 5, $_{9}$ cf. Io. 5, $_{32.36}$; 1, $_{4}$ cf. Io. 16, $_{24.}$ 2, $_{11}$ cf. Io. 12, $_{35.}$ 2, $_{17}$ cf. Io. 8, $_{35}$; 2, $_{22.}$ 5, $_{1}$ cf. Io. 20, $_{31}$; 3, $_{15}$ cf. Io. 5, $_{24}$; 3, $_{16}$ cf. Io. 10, $_{15}$; 4, $_{6}$ cf. Io. 8, $_{47}$; 4, $_{9}$ cf. Io. 3, $_{16}$; 4, $_{15}$ cf. Io. 6, $_{57.}$ Vorbeşte de eretícii care neagă natura dzeu-omenească a lui Isus Cristos: 2, $_{18}$ sq. 4, $_{1-3.}$ 5, $_{10}$ — aceeaş tendenţă ca şi în evangelie. Expresiunile *lumină* şi *întunerec* 1, $_{5}$ sq. 2, $_{8}$ sq. cf. Io. 1, $_{4.}$ 3, $_{19.}$ 11, $_{10.}$ 12, $_{35.46}$; să repeţesc: *adevăr, dragoste, lume, născut din Dzeu, a rămînea în Dzeu;* 5, $_{20}$ cf. Io. 17, $_{3}$; 4, $_{9}$ cf. Io. 3, $_{16}$; 4, $_{6}$ cf. Io. 14, $_{17.}$ 15, $_{26.}$ 16, $_{13.}$ Aluziune la evangelie să face 1, $_{3.4}$ cf. Io. 1, $_{1-3}$; iar 2, $_{12-14.21.26}$ să raportă la ceva ce nu să află în epistolă ci altunde.

[2]) Epistola 1. către Cor. 31. 49.

[3]) Mand. 12, 4.

[4]) Epistola către Efezeni 11.

[5]) Ad Philipp. 7: „Fiecare nu mărturiseşte pe Isus Cristos cel venit în corp e Anticrist“ cf. 1. Io. 4, $_{3.}$

[6]) H, E. 3, 39; „Acesta (Papía) foloseşte mărturíi din întîia epistolă a lui Ioan.“

[7]) „Quid ergo nimirum, si Joannes tam constanter singula etiam in epistolis suis proferat, dicens in semet ipso, quae vidimus oculis nostris“ cf. 1, Io. 1, $_{1.}$

[8]) Adv. haer. 3, 16, 5 cf. *Eusebie* (H. E. 5, 8): „Aminteşte şi de întîia epistolă a lui Ioan aducînd mărturíi dintrînsa.“ Aşa citează Irineu l. c. 1. Io. 2, $_{18}$ sq. 4, $_{1-3.}$ 5, $_{1}$ cu cuvintele: „Et in epistola sua sic testificatus est nobis (Joannes Domini discipulus) etc“ şi: „Et rursus in epistola ait (Joann. Domini discipulus)“ etc.

[9]) Strom. 2. p. 389: „Să pare că şi Ioan întro epistolă mai mare a făcut deosebirea între păcate zicînd: de vede cineva pe frate-so păcătuind etc.“ cf. 1, Io. 5, $_{16.}$

tulian,[1] *Origen,*[2] *Dionisie dela Alexandría,*[3] *Eusebie,*[4] *Ieronim*[5]] etc.

Numai *Alogii, Marcion* si unii critici în timpul mai nou au atăcat canonicitatea epistolei. Cei dintîi au făcut aceasta din motive dogmatice, iar cei din urmă cu dovezi interne foarte slabe încît chiar aderenții lor au recunoscut, că nu pot slăbi credința bisericii.

§. 108. Epistola II. și III. a lui Ioan.

Scriitorul acestor epistole să numeşte *„bătrînul"*, sub care din vechime să înţelege apostolul Ioan, alţii zic că cel amintit de Papía.[6]] Fără îndoială trebue să recunoaştem, că un bărbat cu acest nume a compus-o, deoarece numai aşa e explicabilă tradiţia, care a luat naştere de acolo, că cetitorii dintîi fără şovăire au primit-o drept scrierea lui, predîndu-o de atare mai departe.

a) **Epistola a doaua.** *Cuprinsul:* (13 v.): salutarea îndatinată să lărgeşte aducînd aminte de adevărurile, a căror recomandare dă anză la scriere — recomandă dragostea ca ființa creştinizmului — fereşte de eretícii care neagă întruparea lui Isus Cristos — spune semnele, după cari aceşti făcători de rele pot fi cunoscuți — opreşte cu aceştia orice împărtăşire — cînd va veni la dînşii le va spune mai multe; salutare dela sora adresatei.

Anza şi *scopul.* Avînd în vedere împrejurările bisericii din acele timpuri putem zice, că turburările eretíce din Azia mică au dat îndemnul la scrierea epistolei, voind autorul a le combate şi a îndemna pe cetitori, să ţînă tare la credinţa în Cristos cel întrupat, arătîndu-o prin faptele dragostei.

[1]) Adv. Praxeam 15: „Denique inspiciamus, quem apostoli viderint. Quod vidimus, inquit Joannes, quod audivimus, oculis nostris vidimus" etc. cf. 1, 1; şi Scorpiace 12; adv. Marc. 5, 16.

[2]) După *Eusebie* (H. E. 6. 25): „A rămas dela Ioan o epistolă cu puține versuri" (în comparaţie cu cele ale lui Paul).

[3]) După *Eusebie* (H. E. 7, 25) o atribue evangelistului Ioan, care nu ş'a pus numele la început.

[4]) H. E. 3, 25 o numără la omologumene.

[5]) De vir. illustr. 9: „Ab universis ecclesiasticis eruditis viris probatur."

[6]) *Papía* aminteşte (Eusebie H. E. 3, 39) pe un presbiter Ioan. La acesta că autorul epistolelor de faţă a cugetat *Eusebie* numărîndu-le la antilegomene şi îndoindu-să de sînt ale evangelistului Ioan sau ale altuia (H. E. 3, 25). *Ieronim* zice: „Scripsit autem (Joannes) et unam epistolam... quae ab universis ecclesiasticis et eruditis viris probatur. Reliquae autem duae... Joannis presbyteri asseruntur, cuius et hodie alterum sepulchrum apud Ephesum ostenditur" (De vir. illustr. 9); ibid. 18: „Opinionem, quam a plerisque retulimus traditam, duas posteriores epistolas Joannis non apostoli esse, sed presbyteri." Părerea lui însă nu are bază în credința bisericii înainte şi după dînsul; noi vedem, că chiar *Eusebie* o numără la scrierile apostolului Ioan (Demonstr. evang. 3, 5).

Cetitorii. Epistola e adresată cătră ἐκλεκτὴ κυρία (*Curia* e numele propriu) și fiii săi.[1])

Timpul, locul compunerii. Autorul pare a vizita cît mai curînd pe adresată, salută din partea surorii acesteia, care era întrun loc cu dînsul. Ioan evangelistul a putut însă scrie numai din *Efez*, unde petrece mai mult timp, iar din adausul „bătrînul" rezultă, că a scris cînd era deja înaintat în vîrstă; cel puțin dupăce scrisesă întîia epistolă (cf. 2. Io. $_7$ cu 1. Io. 2, $_{18}$ sq.)[2])

b) **Epistola a treia** e adresată unui *Caiu*, necunoscut mai aproape.[3])

Cuprinsul (15 v.): în salutare asigură pe Caiu de iubirea lui și că să roagă pentru el ca să-i meargă bine, dupăcum merită în urma vîrtuții sale; să bucură că credința lui creștină e recunoscută — încuvințază purtarea lui cătră misionarii creștini și-l îmbărbătează a o continua — însuș s-ar fi pus în legături cu comuna, dacă nu l-ar fi împiedecat Diotrefe cel mîndru, care să poartă cu multă volnicíe; însuș îl va trage la răspundere pentru aceasta — Caiu să nu-l imiteze, ci să ducă o viață adevărată — Dimitrie e vrednic de o mărturíe bună — altele le va spune cînd va veni; salutări.

Anza și *scopul* să deduc din cuprins. Din comuna lui Caiu veniseră misionari la apostol aducîndu-i deosebite știri. El scrie întărind pe Caiu în purtarea lui adevărat creștinească și condamnă pe ceea lui Diotrefe.

Timpul, locul compunerii. Epistola pare a fi scrisă din Efez în acelaș timp (?) cu a doaua, cînd apostolul să hotărîsă a vizita comuna lui Caiu.[4])

Pentru *autenticitatea* acestor epistole există dovezi interne și esterne.

[1]) *Ieronim* înțelege biserica creștină (Ep. 11. ad Ageruchiam): „Legimus in carminum libro... una est columba mea, perfecta mea... Ad quam scribit idem Joannes epistolam, Senior Electae Dominae"). Dar din v. 13 vedem că salută din partea surorii adresatei. Alții iarăș înțeleg o comună singuratică, ce nu să poate, căci cu greu apostolul va fi întrebuințat numirea „doamnă" pentru o comună. Din cuprins rezultă, că epistola e scrisă unei persoane. *Clement Alexandrinul* zice, că *Electa* e numele propriu, ce este imposibil pentru v. 13. unde și soru-sa să numește aleasă (Adumbrat. ad 2. Joann.): „Secunda epistola, quae ad virgines scripta est, simplicissima est. Scripta est vero ad quandam Babyloniam Electam nomine, significat autem electionem ecclesiae sanctae)".

[2]) Să poate că apostolul inspecționa bisericile cînd a scris epistola de față.

[3]) Nu să poate decide, dacă Caiu e identic cu cel din Constit. apost. 7, 46, pe care Ioan l-a așăzat episcop în Pergam. În T. N. mai multe persoane au acest nume (Acta 19, $_{29}$. 20, $_4$; Rom. 15. $_{23}$; 1. Cor. 1, $_{14}$), dar nici unul nu e acest de aici.

[4]) Nu să știe, dacă Caiu și Curia au locuit în aceeaș comună.

Limba şi spíritul epistolelor vorbesc pentru Ioan evangelistul ca autor; să repeţesc învăţăturile din 1. epistolă a lui Ioan şi din evangelia lui (cf. 2. Io. $_{1}$ cu 1. Io. 3, $_{18}$; 2. Io. $_{1}$ cu Io. 8, $_{32}$. 1. Io. 2, $_{21}$; 2. Io. $_{3}$ cu Io. 17, $_{17}$; 3. Io. $_{11}$ cu 1. Io. 4, $_{20}$; 3. Io. $_{11}$ cu 1. Io. 3, $_{10}$; 3. Io. $_{12}$ cu Io. 19, $_{35}$. 21, $_{24}$ etc.); în urmă autorul (ca în 1. epistolă şi în evangelie) nu să numeşte, crezînd a fi suficientă numirea „bătrînul“ spre a împrăştia orice îndoială asupra provenienţii indicînd totodată, că e deja înaintat în vîrstă.

Irineu[1]) şi *Clement Alexandrinul*[2]) le-au recunoscut de canonice, ba cel din urmă, după Eusebie, a comentat toate epistolele catolice (pag. 299 obs 7.). *Origen*[3]) citează pe amîndouă, deşí adaogă că nu toţi le recunosc. *Canonul muratoric*[4]) aminteşte mai multe epistole de ale lui Ioan, iar *Dionisie dela Alexandría*[5]) întrebuinţază pe cele de faţă. În recenziunile mai vechi la *Peşito* lipsesc, *Efrem Sirul* însă citează toate epistolele catolice. *Eusebie* (H. E. 2, 23) le numără la epistolele catolice, dar între antilegomene (H. E. 3, 25). După Eusebie sînt ele primite în canon, deşí nici *Ieronim*[6]) nu poate retăcea unele îndoieli.

Atacurile îndreptate în timpul mai nou contra autenticităţii sînt atari, încît aderenţii cercetărilor ipercritice le-au recunoscut de foarte slabe.

§. 109. Epistola lui Iuda.

Scriitorul acestei epistole să numeşte: „Iuda, servul Domnului, fratele lui Iacob“. Acest Iacob să vede a fi fost în acele timpuri un bărbat foarte cunoscut în biserică, încît prin simpla lui amintire autorul să recomandă cetitorilor, şi după cele espuse în §. 104. e epíscopul Ierusalímului. În T. N. numele

[1]) Adv. haer. 1, 16, 3: „Ioan învăţăcelul Domnului a espus condamnarelor voind ca voi nici să nu-i salutaţi, căci celce le zice bucură-te e părtaş“ cf. 2 Io. $_{11}$; 3, 16, 8: „Discipulus Domini Joannes in praedicta epistola fugere praecepit dicens: Multi seductores etc.“ 2. Io. $_{7}$. $_{8}$.

[2]) Strom. 2. p. 389 cf. §. 107.

[3]) Cf. §. 107 adaogă: „Există încă a 2. şi a 3. Dar nu toţi cred că sînt autentice, pentrucă amîndouă n'au nici 100 de versuri“.

[4]) Cf. §. 107; apoi: „Epistola sane Judae et superscripti Joannis duae (1. şi încă alta) in catholica habentur“.

[5]) *Eusebie* (H. E. 7, 25): „Dar nici în a doaua şi a treia a lui Ioan, cari sînt scurte, el nu să numeşte cu numele, ci să scrie anonim, bătrînul“.

[6]) Ad Paullinum ep. 7.; ad Evagr. 80; vezi şi pag. 304 obs. 6.

Iuda să află mai de multeori. Acta 9, $_{11}$ să aminteşte unul în Damasc, iar ibid. 15, $_{22-32}$ un soţ al lui Paul dela Ierusalím. Cel dintîi însă nu poate fi, pentrucă nu are vrun rol deosebit în istorie, iar al doilea are conumele Barsaba. Asămene nu să poate cugeta la Iuda din Galilea (Acta 5, $_{37}$), ori la Iuda Iscarioteanul; nici la cei din genealogía dela Lc. 3, $_{26}$. $_{30}$. Rămîne deci a primi de autorul epistolei pe Iuda, care să aminteşte Mt. 13, $_{55}$. Mc. 6, $_{3}$, numărîndu-să între fraţii Domnului. Acest Iuda (cu multă probabilitate) e identic cu cel din Acta 1, $_{13}$, numit spre deosebire de Iscarioteanul (Io. 13, $_{22}$) „al lui Iacob“ (frate), iar Mt. 10, $_{3}$ *Lebeu* sau Mc. 3, $_{18}$ *Tadeu.*[1] Despre viaţa lui după înălţarea Mîntuitorului date pozitive nu avem.

Nic. Callisti (H. E. 2, 40) zice că a predicat în Iudea, Galilea, Samaria, Idumea, mai tîrzíu în Arabia, Siria, Mesopotamia şi Perzia; iar după relatările siriene (*Assemani*, Bibl. Orient. I. p. 318. III. pag. 299. 302) în Edesa, ce mărturiseşte şi *Ieronim* (în Matth. 10, 4). O parte a tradiţiei (cea apusană) susţine, că predicînd evangelia în Perzia a suferit martiriu; după alţii iarăş a murit în linişte la Edesa.

Cuprinsul (25 v.): după inscripţiune urmează salutarea îndatinată; arată autorul că îngrijirea pastorală l-a îndemnat a le scrie, deoarece au păşit unii oameni imorali — aceştia sînt deja judecaţi, pentrucă şi altora mai nainte nu le-a mers mai bine: lăpădarea îngerilor dela faţa lui Dzeu, pedeapsa cetăţilor Sodoma şi Gomora — pedeapsa acestor oameni va fi asămene, făcînd aceleaşi păcate şi-şi atribue lucruri, ce nici arhangelul Mihail nu îndrăzneşte a face — ei vorbesc ce nu înţeleg, iar boldul animalic îl întrebuinţază spre pierderea lor — ei samănă lui Cain, Bileam, bărbaţilor lui Core şi vor pierí ca aceştia — Enoh le-a prezis pedeapsa lui Dzeu, de care nu-i scapă mîndría lor — cetitorii să-şi aducă aminte de predica apostolilor, care le-au spus mai nainte, că vor păşi atari bîrfitori ai adevărului, su-

[1]) *Tertulian*: „Enoch apud Judam apostolum testimonium habet“ (De cultu femin. 1, 3); *Origen*: „In ascensione Moysi, cuius libelli meminit in epistola sua apostolus Judas“ (De princ. 3, 2) şi *Epifane*: „S'a pogorît Spiritul s. asupra apostolului Iuda, zic anume în epistola catolică scrisă de el. Iuda e însă acelaş, care să numeşte fratele lui Iacob şi al Domnului“ (Haer. 26, 11). Pentru caracterul său îl numiau „inimos“, ce să exprima prin deducere dela חָד = piept sau לֵב = inimă. V. 17 nu e dovadă contra apostolicităţii autorului, deoarece Iacob încă nu să numeşte la începutul epistolei sale apostol, iar cuvintele din acest vers arată, că autorul nu fusesă la cetitori, sau nu cel dintîi, sau că mai mulţi dintre apostoli predicaseră acolo. Iuda şi Iacob nu să numesc pe sine fraţii Domnului din smerenie, cum explică deja *Clement Alexandrinul*: „Judas, qui catholicam scripsit epistolam ,frater filiorum Josephi exstans valde religiosus, cum sciret propinquitatem Domini, non tamen dixit, se ipsum fratrem ejus esse, sed quid dixit? Judas, servus Jesu Christi, utpote Domini, frater autem Jacobi“ (Adumbrat. Opp. ed. Pott. II. p. 1007.)

puși patimii necurăției — să fie statornici în credință și rugăciune făcîndu-să așa părtași de mila lui Dzeu; față de eretíci dragostea lor să fie cu prudență evitînd toată ocaziunea, prin ce spíritul lor s'ar molipsí — atotputernicul Dzeu să să preamăriască totdeuna prin Isus Cristos. Amín.

Cetitorii, anza și *scopul.* Epistola e adresată creştinilor în genere, iar din cuprins şi istorie rezultă, că autorul s'a putut vedea îndemnat a scrie numai după moartea fratelui său Iacob.[1]) În comunele din Palestina[2]) să străcurasă un curent primejdios, contra căruia Iuda păşeşte ferind pe cetitori de învăţătorii, care abuzînd de libertatea creştină, călcau legile morale hulind și mărirea dzeească.

Timpul și *locul* compunerii. Din cuprins rezultă, că epistola e scrisă înainte de risipirea Ierusalímului și după moartea lui Iacob, adecă între 63—66 d. Cr. Între exemplele pedepsei dzeeşti cea venită asupră Ierusalímului nu să aminteşte; împrejurările descrise s'au putut iví mai vîrtos după moartea lui Iacob (antinomizmul); în urmă Petru întrebuinţază epistola de faţă. Locul, de unde s'a scris, nu să poate hotărî.

Autenticitatea să dovedeşte prin epistola a II. a lui Petru, iar cuprinsul face impresiunea unui product apostolesc. Împrejurările timpurilor dîntîi explică necitarea acestei epistole la scriitorii biserecești pănă incluzive *Irineu. Canonul muratoric*[3]) însă o are, apoi *Clement Alexandrinul,*[4]) *Tertulian,*[5]) *Origen;*[6])

[1]) După *Eusebie* (H. E. 4, 22, din Hegesip) știm, că la alegerea lui Simeon de epíscop, fratele lui Iacob și Iuda, un atare Thebutis a produs schizmă; să lățiseră unele învățături de ale lui Simon Magul (el să numia pe sine mîntuitor tăgăduind așa pe Isus Cristos, cf. 1. Io. 2, 22. 23; învăța emanciparea cărnii — antinomizm la *Irineu,* Adv. haer. 1, 22. 27; *Tertulian,* De praescript haer. 46, 2; *Epifane,* Haer. 21). Urmașul și învățăcelul său Menandru să numia nu numai mîntuitor, ci pretindea ca să să și boteze în numele lui, *Iustin Martirul.* Apol. I, 26. *Irineu,* Adv. haer. 1, 23). La aceasta să alătură Dositei cel tînăr *(Origen,* c. Celsi 6, 11).

[2]) E cu putință, că autorul s'a adresat mai întîi comunei din Ierusalím, pentrucă să provoacă la frate-so, care fusesă acolo epíscop și stătea în bună amintire.

[3]) „Epistolae sane Judae et . . in catholica habentur."

[4]) Adumbrat. p. 1007 ed. Pott. cf. *Eusebie* (H. E. 6, 14), care zice că Clement a comentat scrierile T. N. „netrecînd pe cele antilegomene; înțeleg pe Iuda și celelalte epistole catolice". Strom. 3, p. 31: „Cred că Iuda în epistola sa a vorbit de aceștia (Carpocrațiani) și de alte erezíi". Paed. 1. 3. c. 8. p. 239 ed. Sylb.: „Voiesc și voi să științi, zice Iuda, că Dzeu etc." cf. Iuda v. 5. 6. 11.

[5]) De cultu femin. 1, 3, 1: „Accedit, quod Enoch apud Judam apostolum testimonium possidet". El voiește a căștiga cărții Enoh autoritate bisericească.

[6]) Comment. in Matth. 13, 55: „Iuda a scris o epistolă etc., vezi la limbă. Comment. in ep. ad Rom. „Judas apostolus in epistola catholica dicit" cf. Iuda

Eusebie[1]) o numără la epistolele catolice, deşi o aminteşte între antilegomene. Din veacul al 4. există ea în canonul bisericii.[2]) În privinţa *limbii* zice deja *Origen*: „Iuda a scris o epistolă de puţine versuri, dar plină de cuvintele puternice ale graţiei cereşti.“

În timpul mai nou unii critici, din motive interne, au atacat autenticitatea fără a putea aduce dovezi destul de puternice, cari să zgudue socotinţa bisericii.

110. Raportul între epistola lui Iuda şi II. Petru.

Netăgăduit este raportul între epistola lui Iuda şi 2. Petru 2, $_{1}$—3, $_{3}$. În timpurile mai vechi să credea, că Iuda a împrumutat dela Petru, iar criticii moderni fără deosebire admit, că împrumutarea s'a întîmplat în chip întors. Prioritatea lui Iuda să dovedeşte prin împrejurarea, că expresiunea şi espunerea sînt originale, simple şi fireşti, iar în a 2. Petru observăm tendenţa de a uşura înţelesul prin simplificare, adausuri şi omiteri; apoi e de ne'nţeles, ca Iuda să compună din altă epistolă una noauă, mai vîrtos că aci să trec cu vederea mai multe momente caracteristice, cari să află la Petru. Locurile paralele sînt (după Credner l. c. p. 662 sq.):

Iuda:	2. Petru:
v. 3.	1, $_{10\cdot\ 11\cdot}$
4.	2, $_{1\cdot}$
5.	1, $_{12\cdot}$
6.	2, $_{4\cdot}$
7.	2, $_{6\cdot}$
7.	2, $_{10\cdot}$
8.	2, $_{10\cdot}$
9.	2, $_{11\cdot}$
10.	2, $_{12\cdot}$
11.	2, $_{15\cdot}$
12.	2, $_{13\cdot}$
13.	2, $_{17\cdot}$
16.	2, $_{18\cdot}$
17.	3, $_{2\cdot}$
18.	3, $_{3\cdot}$

6 De princip. 3, 2: „Et primo quidem in Genesi serpens Evam seduxisse describitur; de quo in Ascensione Moysi, cuius libelli meminit in epistola sua apostolus Judas, Michael archangelus cum diabolo disputans de corpore Moysi ait etc.“ Homil. 7. in Jos.: „Petrus etiam duabus epistolarum suarum personat tubis, Jacobus quoque et Judas“.

[1]) H. H. 2, 23 cf ibid. 3, 25.

[2]) Îndoielile în privinţa epistolei sau chiar lipsa ei (în *Peşito)* să explică din cuprinsul scurt şi fiindcă citează din cărţi apocrife. *Ieronim* zice: „Judas frater Jacobi parvam, quae de septem catholicis est, epistolam reliquit, et quia de libro Enoch, qui apocryphus est, in ea assumit testimonium, a plerisque reiicitur; tamen auctoritatem vetustate iam et usu meruit et inter sanctas scripturas computatur“. Noi vedem însă, că Paul şi alţi autori citează din deosebite izvoară (2. Tim. 3, $_{8}$; Evr. 11, $_{37}$), chiar profane (Tit 1, $_{12}$).

C.

Cartea profetică a T. N.

§. 111. Apocalipsa.[1])

Cuprinsul să împarte în 3 părți: După prolog (1, $_{1}$—$_{8}$), în care arată originea cuprinsului și importanța cărții, care o dedică celor 7 comune din Azia mică și descrie mărirea celuice a descoperit viziunea — în v. 9 să espune Patmos ca locul unde s'a făcut descoperirea, iar în *partea întîia* (1, $_{9}$—3, $_{22}$) să descrie arătarea Mîntuitorului preamărit între 7 sfeșnice ($_{10}$—$_{18}$) — autorul e provocat a scrie epistole de cuprins mîngăitor, îndemnător, mustrător și pedepsitor, și anume către comuna din *Efez* (2, $_{1}$—$_{7}$, *Smirna* ($_{8}$—$_{11}$), *Pergam* ($_{12}$—$_{17}$), *Tiatira* ($_{18}$—$_{29}$), *Sardes* (3, $_{1}$—$_{6}$), *Filadelfia* ($_{7}$—$_{13}$) și *Laodicea* ($_{14}$—$_{22}$).

În *partea a doaua* (4, $_{1}$—19, $_{10}$) e chiemat în ușa ce e deschisă la cer și privește mărirea lui Dzeu Tatăl între îngerii și sînții săi, care întruna îl preamăresc. De dreapta lui Dzeu vede el o carte scrisă pe toate părțile, care e sigilată cu 7 peceți, pe cari nime nu le poate deschide decît numai mielul, care stă înaintea tronului lui Dzeu avînd ranele morții, dar și semnele stăpînirii; mielul ia cartea și e preamărit de cei din cer ca și Tatăl. I. *Desfacerea celor 7 sigile.* Deschizîndu-să întîiul sigil să arată un călăreț pe cal alb, care purcede la cuceriri; la al 2. sigil unul pe cal roșu aduce războí pe pămînt; la al 3. sigil un călăreț pe cal negru aduce foamete; la al 4. moartea pe cal galbin aduce ciumă și deosebite plăgi; la al 5. sigil să înfățișază sub altar sufletele celor uciși pentru credință cerînd dela Dzeu pedepsirea dreaptă, dar li să aduce aminte îndelungărăbdarea și înțelepciunea lui Dzeu; la deschiderea sigilului al 6. să cutremură cerul și pămîntul, iar oamenii înzadar caută a să ascunde de mînia lui Dzeu — să așază 4 îngeri la cele 4 cornuri ale pămîntului și țîn închise vînturile; înainte de slobozirea acestora să sigilează în frunte 144 000 de alesi din Israíl și să arată o ceată foarte mare de fericiți, a căror soarte să descrie văzătorului de un bătrîn din cer. Deschizîndu-să al 7. sigil să face în cer liniște de $^1/_2$ de oară; să arată 7 îngeri care capătă trîmbiți. Un alt înger jertfește lui Dzeu rugăciunile tuturor sînților ca jertfă de tămîere și aruncă focul de pe altar pe pămînt drept semn, că noaue judecăți vor urma; îngerii să pregătesc a sufla în trîmbiți. — II. *Pedepsele aduse de îngerii cu trîmbiți.* Întîiul înger suflă în trîmbiță și arde a $^1/_3$ de pămînt; suflă al 2. și $^1/_3$ de mare să preface sînge pierind astfel $^1/_3$ din animalele de mare; la al 3. devine $^1/_3$ de apă pelin pierind mulți oameni; la al 4. să întunecă $^1/_3$ din corpurile cerești. Atunci strigă un vultur, ce zboară prin mijlocul cerului, vaiete pentru ceialalți îngeri cu trîmbiți. Suflă al 5. înger și să deschide adîn-

[1]) Să derivă dela *ἀπὸ καλύπτω* = *a descoperi.*

cul, din fumul ce iesă de acolo vin locuste asupra pămîntului, cari 5 luni vor maltrata pe oameni fără a-i omorî — să descriu locustele, cari stau sub un conducător numit „pierzător“ — mai urmează 2 plăgi — trîmbițează al 6. înger și e provocat a slobozî 4 îngeri ai morții; aceștia pornesc cu de 20.000 ori cîte 10.000 de călăreți și ucid $^1/_3$ de oameni fără ca rămășița să să pocăiască. Să pogoară acum din cer un alt înger puternic avînd în mîna dreaptă o carte; solía acestuia văzătorul voiește a o scrie, dar e împiedecat; îngerul amenință cu pedeapsă foarte aspră, înainte de împlinire însă mai este vreme de pocăință — îngerul dă autorului cartea ca s'o înghiță poruncindu-i-să a profeți. Primește o trestie, ca să măsure templul lui Dzeu și cele dintrînsul; numai curtea să va da păgînilor, iar cetatea va fi călcată prin $3^1/_2$ ani. Doi martori în haină de pocăință vor profeți atunci prin $2^1/_2$ ani avînd putere dzeească. Apoi îi va omorî fiara ce va ieși din adînc, iar trupurile lor vor fi neîngropate $3^1/_2$ zile, pănăce vor învia și merge la cer; atunci va fi cutremur de pămînt, 7000 de oameni vor pierí și ceialalți vor preamărí pe Dzeu. Al treilea vaiet urmează îndată. Suflînd în trîmbiță al 7. înger, cerul dă mărire lui Dzeu, findcă să vor răsplătí îndată faptele bune și rele. Înainte de judecata din urmă începe III. *Lupta cu puterile demonice.* A. începutul luptei. Pășesc 2 luptători: o femeie îmbrăcată cu soarele, luna sub picioare, 12 stele pe cap, ce avea să nască și un dracon roș ca focul cu 7 capete încoronate, care înainte și după sine aduce stricăciune — draconul pîndește ca să-i înghiță copilul, iar ea naște un copil, pe care Dzeu îl ia la sine (fuge $3^1/_2$ ani în pustíe). Cu draconul luptă Mihail; draconul e aruncat din cer pe pămînt, de ce să bucură cei din cer – draconul urmărește pe femeie care fuge pe aripi de vultur în pustíe — draconul înzadar caută a o ajunge și să hotărăște a-i pierde tot neamul. B. Lupta să continuă. Pășesc noi luptători. Din mare iasă o fiară cu 7 capete și 10 coarne încoronate, care hulește pe Dzeu și tot ce e sînt, e înzestrat cu putere satanică și adorată de fíii lumii — cine are urechi de auzît să audă; răbdarea și credința învíng — să arată a 2. fiară, face multe minuni, seduce pe oameni a să închina la chipul fiarei dîntîi puind pe toate semnul ei — numărul acestei fiare e 666 — pe muntele Sionului stă un miel cu 144.000 de fecioare — un înger zboară prin mijlocul cerului și anunță judecata — altul vestește căderea Babilonului, iar al treilea amenință pe închinătorii fiarei cu munci vecinice făgăduind sînților statornici mîngăiere cerească. C. Schimbarea luptei. Să arată executătorii pedepseler dzeești cu seceri. D. Sfîrșitul luptei. Șapte îngeri vin cu cele din urmă plăgi — aleșii laudă pe Dzeu. — Cei 7 îngeri pășesc primind 7 vase pline de mînia lui Dzeu ca să le verse pe pămînt. Vasul întîi: închinătorii fiarei sînt cercetați de bube rele; al 2. vas: marea să preface în sînge; al 3. vas: rîurile și izvoarăle să prefac în sînge, pentrucă erau pline de sîngele sînților: al 4. vas aduce pe pămînt arșiță, dar oamenii nu să pocăiesc; al 5. vas: boale vin între închinătorii fiarei, nu să

pocăiesc; al 6. vas: Eufratul seacă, spírite diavolești amăgitoare să arată seducînd pe regi la peirea lor; al 7. vas: judecata din urmă între fulgere, trăsnete și cutremure de pămînt; toate să despică, cade grindină ca un talant de grea, dar oamenii hulesc pe Dzeu. Să arată apoi autorului de unul dintre cei 7 îngeri Babilonul, adecă Roma păgînă, în icoana unei femei strîcate, plină de sîngele martirilor. Un alt înger îi vestește căderea acestei cetăți; regii și neguțătorii lumii să tîngue, iar cerul să veselește. O voce din cer anunță nunta mielului, iar văzătorul de mirare cade jos.

În partea a 3. (19, $_{11}$—20, $_{6}$) vede autorul cerul deschis și cuvîntul vecinic al lui Dzeu să arată învingător pe cal alb, încungiurat de cete îmbrăcate în alb pe cai albi. Un înger învită la ospățul de învingere; puterile demonice cu capul lor să aruncă pe 1000 de ani în iad. Martirii și sînții învie și domnesc cu Cristos 1000 de ani. După cei 1000 de ani satana e liber pe timp scurt, seduce pe Gog și Magog ca să împresore cetatea sîntă, dar foc din cer mistue pe toți și diavolul e aruncat pe veci în iad.

Sfîrșitul cuprinde: 1. eschiderea dușmanilor lui Dzeu la judecata lumii, cînd toți morții vor învia, să vor deschide cărți, și cine nu e scris în cartea vieții va fi aruncat în foc; 2. stăpînirea veci nică cu pace a lui Dzeu: un nou cer și pămînt vor fi, noul Ierusalím să va pogorî și toate durerile vor trece, cei credincioși vor avea viață vecinică, iar păcătoșii moarte vecinică. Un înger duce pe autor pe un munte înalt arătîndu-i ca mireasă a mielului noaua cetate a lui Dzeu; toate popoarăle și regii umblă în lumina ei, scot din ea viață și privesc la Dzeu care-i stăpînește în veci.

Epilogul (22, $_{15}$—$_{21}$) conține întreita adeverire a profeției: de înger, autor și Isus. Comunele sînt provocate a să folosî de ea arătînd cărții cinstea cuvenită; binecuvîntare.

Autorul să numește *Ioan* (1, $_{1\cdot4\cdot9}$. 22, $_{8}$) fără a adăoga: apostol sau evangelist, deși din mai multe locuri ale cărții rezultă, că numai acesta poate fi. În cap. 1, $_{1}$ mărturisește, că a primit dela Isus Cristos o descoperire foarte importantă, și dacă lui Paul (Gal. 1, $_{12}$) e suficientă provocarea la descoperire spre a arăta chiemarea sa la apostolie fără mijlocirea omenească, apoi trebue să admitem aceasta și la Ioan. Tot aci să numește el „servul lui Cristos“, care numire e titlul oficial (10, $_{7}$. 11, $_{18}$. 15, $_{3}$. 22, $_{8\cdot9}$ cf. 2, $_{20}$. 19, $_{2\cdot5}$. 22, $_{3}$). După 1, $_{2}$ autorul e martor ocular al evangeliei, sub ce înțelegem predica lui cu cuvîntul și înscris, exprimîndu-să aceeaș idee ca Io. 1, $_{14}$. 19, $_{35}$. I. Io. 1, $_{1}$ sq. (cf. Apoc. 22, $_{18\cdot20}$. Io. 21, $_{24}$. 3. Io. $_{12}$). Cap. 1, $_{9}$ să zice că a fost exilat pe inzula Patmos, iar biserica veche a recunoscut această exilare

numai despre Ioan apostolul (§. 66). Exilul este fapt istoric, pentrucă numai astfel înţelegem mărturiile lui *Clement Alexandrinul, Origen, Eusebie* etc. — îndeosebi Clement şi Origen, care explică Apocalipsa simbolice, iar acest loc nu; Eusebie nu îndrăzneşte a primi cartea de apostolească, dar în punctul acesta nu exprimă îndoielile sale. De importanţă este mai departe împrejurarea, că autorul scrie (cap. 1—3) cătră comunele din Azia mică, unde Ioan petrecusă şi lucrasă mai mulţi ani, şi adecă cu autoritatea unui trimis al lui Dzeu, ce un altul cu greu putea s'o facă, chiar puind cazul, că era prepozitul acestor comune. În 22, $_{9}$ îngerul Domnului să numeşte „conservitor“ al lui Ioan, iar acesta „fratele profeţilor“ — ce mai bine să potriveşte de un apostol. În urmă un neapostol n'ar fi păşit cu atîta energíe (cf. Gal. 1, $_{9}$. 1. Io. 1, $_{3}$ 4, $_{6}$) provocîndu să la autoritatea dzeească a cuvintelor sale (22, $_{18}$ sq.) şi a arăta puterea sa, ce transpiră din întreaga carte[1]).

Timpul, locul compunerii. În cap. 1, $_{9}$ să spune, că autorul a avut viziune cînd petrecea pe inzula Patmos, care după 1, $_{11}$. 19, $_{9}$. 21, $_{5}$ a trebuit îndată scrisă, cf. 10, $_{4}$; mai departe creştinii înduraseră goane (6, $_{9}$ sq. cf. 17, $_{6}$. 18, $_{20\cdot 24}$); în urmă după 17, $_{10}$ pare că Domiţian era împărat pe timpul scrierii acestei cărţi, sub care — după tradiţie[2]) — a fost exilarea apostolului Ioan[3]).

[1]) Ceice nu recunosc pe evangelistul Ioan de autor să provoacă la 18, $_{10}$,
unde „sînţii şi apostolii“ să să bucure de căderea Babilonului. Dar aci să amin-
tesc şi „profeţii“, la care autorul să numără. Cap. 21, $_{14}$ eschide pe autor din
numărul apostolilor, fiindcă nu să potriveşte cu smerenia şi modestia apostolească.
Autorul relatează însă obiectiv ce a văzut şi aceasta întîmpinăm şi la Paul,
Efez. 2, $_{20}$. Argumentul scos din deosebirea limbistică între Apocalipsă şi scrie-
rile lui Ioan să recunoaşte. Limba e în Apocalipsă mai aspră, necorectă, evrai-
zantă, iar dispoziţiunea nu respiră liniştea şi claritatea evangeliei a 4. Aici însă
trebue să avem în vedere împrejurările compunerii: Evangelia a scris-o Ioan adu-
cîndu-ş aminte de cuvintele şi faptele învăţătorului iubit, iar Apocalipsa în
stare extatică. Necorectitatea şi coloritul evraizant să explică din caracterul şi
cuprinsul scrierii, în urma cărora să apropie foarte mult de profeţía T. V., adop-
tînd feliul ei de espunere. Prin acestea să combate şi părerea, că noi am poseda
o traducere plină de erori după un original evreesc — despre ce tradiţia nu ştie.
Alogii o atribue lui Cerint, alţii iarăş „presbiterului Ioan.“

[2]) *Irineu, Clement Alex., Origen, Eusebie, Ieronim*; acest din urmă spune
apriat că în al 14. an al lui Domiţian (pag. 179 obs. 10). Faţă cu aceste mărturii
sînt de puţină importanţă relatările lui *Epifane* (Haer. 51, 12, 33) şi *Teofilact*,
cf. pag. 186 obs. 9; pag. 187.

[3]) Din motive interne au dedus unii, că exilul a fost pela 68. d. Cr., deci
Apocalipsa s'a scris în acest an sau scurt după acesta, în Patmos, Efez, sau alt.

Autenticitatea o dovedesc foarte mulți scriitori bisericești. *Papía*[1]) recunoaște Apocalipsa de carte inspirată și vrednică de crezămînt, deși nu zice apriat că e a lui Ioan[2]). *Melito dela Sardes* a scris: „Despre Apocalipsa lui Ioan[3])" — o recunoaște deci de opul acestuia. *Iustin Martirul*[4]) numește autorul; *Dionisie dela Corint*[5]) face aluziune la Apoc. 22, $_{18}$; *Herma*[6]) a împrumutat din această carte; există în *Canonul muratoric*[7]) și *Itala*. Citări și provocări la Apoc. întîmpinăm în epistola bisericii din *Vienna* și *Lugdunum*[8]); la *Teofil dela Antiohía*[9]) și *Apoloniu dela Efez*[10]). De mare importanță este mărturía lui *Irineu*[11]), care fiind din Azia mică avea informațiuni sigure despre autor; apoi existența chiliazmului, ai

unde în Azia mică, sub Nero ori Vespazian. După 11, $_{1-14}$ există templul și Ierusalímul, care dîntîi va rămînea neprofanat, iar locuitorii cetății suferind pedeapsă să vor pocăi. În cap. 6, $_{9-11}$ să amintește că creștinii induraseră goane din partea păgînilor — ce să potrivește foarte bine la Nero. Din 17, $_{6}$. 18, $_{24}$. ar rezulta, că mai mulți dintre apostoli muriseră în și prin Roma; iar 17, $_{10}$ ar dovedi fără îndoială un timp după Nero.

1) După mărturía duor episcopi din Cezarea: *Andrei* (veac. al 5.) și *Areta* (veac. al 6 ori 10.). Cel dîntîi zice în comentarul la Apocalipsă: „Nu e de lipsă a pierde multe cuvinte în privința teopnevstíei Apocalipsei, pentrucă ea e mărturisită de fericiții bărbați, *Grigorie*, adecă teologul, și *Ciril*, apoi de *Papía, Metodie* și *Ipolit*." Asămene zice și Areta în comentarul său.

2) Lumină aruncă asupra cuvintelor lui Papía o scholie foarte veche (Cramer, Catena VIII, p. 860): „Aceasta întărește tradiția părinților și a lui Papía, urmașul evangelistului Ioan, dela care avem Apocalipsa. Și Papía așa grăiește despre războí . . . . căci a fost aruncat draconul cel mare, șarpele cel bătrîn, numit satana sau diavol, și a fost aruncat pe pămînt, el și îngerii lui" cf. Apoc. 12, $_{7}$.

3) După *Eusebie*, H. E. 4, 26.

4) Dial. cum Tryph. c. 81: „Și la noi a profețit un bărbat, cu numele Ioan, un apostol, în descoperirea făcută lui, că ceice cred in Cristos vor viețuí în Ierusalím 1.000 de ani". Că Iustin a recunoscut Apoc. mărturisește *Eusebie* (H. E. 4, 18), iar *Ieronim* (De vir. illustr. 9) afirmă că ar fi și comentat-o.

5) Întro epistolă zice: „Căci am scris epistole învrednicindu-mă frații. Și acestea le-au amestecat cu neghină apostolii diavolului scoțînd unele din ele, altele adaogînd. Asupra lor este vai! Nu este deci mirare că unii s'au pus a nimicí unele scrieri domnești, dupăce și cu acestea asemenea au făcut".

6) Viz. 1, 4. 2, 3. 3, 5. 4, 1.

7) „Apocalypsin etiam Joannis... recipimus" (tocmai mai nainte e vorba de evangelistul și apostolul Ioan).

8) *Eusebie* (H. E. 5, 1): „Era și este adevăratul învățăcel al lui Cristos, urmînd mielului ori unde mergea" cf. Apoc. 14, $_{4}$.

9) *Eusebie* (H. E. 6, 24): „Avînd și altă scriere contra erezíei lui Ermogen, în care întrebuințază mărturíi din Apoc. lui Ioan".

10) În scrierea sa contra Montaniștilor; (*Eusebie* H. E. 5, 22) zice: „Folosește mărturíi din Apoc. lui Ioan."

11) Adv. haer 4, 20, 11: „Sed et Joannes, Domini apostolus, in apocalypsi etc." ibid. 5, 26, 1: „Significat Joannes, Domini discipulus, in apocalypsi etc."

cărui aderenţi tocmai să provocau la Apoc.; iar *Ipolit*[1]) a recunoscut-o; *Clement Alexandrinul*[2]) *Tertulian*[3]), *Origen*[4]), *Ciprian*[5]) etc.

Nu să poate tăgădui, că în veacul al 2. nu recunosc[6]) autenticitatea Apocalipsei *Gaiu*[7]) dela Roma. secta Alogilor, apoi lipseşte în *Peşito*. Gaiu era mare adversar al Chiliaştilor şi în polemíe uşor a ajuns a lăpăda cartea, la care aceştia să provocau ca la autoritate. Părerea Alogilor[8]) din punct de vedere critic e de puţină importanţă, pentrucă ei judecau după prejudiţii dogmatice contra Montaniştilor chiliaşti; iar lipsa Apoc. în Peşito să explică din împrejurarea, că cuprinsul ei nu era acomodat a să ceti poporului, cu care scop s'au făcut cele mai multe traduceri vechi — ce să confirmă şi prin aceea, că *Efrem*[9]) o atribue lui Ioan teologul, iar inscripţia Apocalipsei siriene lui Ioan evangelistul.

În veacul al 3. *Dionisie dela Alexandría*[10]) o atribue altui Ioan; *Eusebie* o numără la νόθα, desí mărturiseşte că din cauza recunoa-

[1]) După *Ieronim* (De vir. illustr.) a scris asupra Apoc.; după *Andrei* dela Cezarea a dovedit el autenticitatea Apoc.; iar *Ebed Jesu* afirmă că era o apologíe a acestei cărţi (Assemani, Bibl. orient T. III. P. I. p. 15).

[2]) Strom 6: „Pe cele 24 de tronuri judecînd poporul, precum să zice în Apoc. lui Ioan" cf. Apoc. 4, 4. 11, 16; Paed. 2: „Şi pe cele 12 porţi ale cetăţii cereşti, cari sămănau cu pietri preţioase, a explica cele văzute ale vocii apostolului am primit graţia" cf. Apoc. 21, 21.

[3]) Contra Marc. 3, 4: „Nam et apostolus Joannes in apocalypsi ensem describit ex ore Dei prodeuntem bis acutum etc."; ibid. 4, 5: „Habemus et Joannis alumnas ecclesias. Nam etsi apocalypsin ejus Marcion respuit. ordo tamen episcoporum ad originem recusus, in Joannem stabit auctorem;" cf. Scorpiace 12 etc.

[4]) Tom. I. in Joann.: „Grăeşte aşadar fiul lui Zebedei, Ioan: şi am văzut Acelaş Ioan în înger zburînd pe mijlocul cerului" cf Apoc. 14, 6. 7; Tom. II: „Acelaş Ioan în Apocalipsă;" Tom. XVI. în Matth.: „Ioan ... zicînd acestea în Apocalipsă;" Omil. VII. in Joann.: „Addit Joannes tuba canere per epistolas suas et apocalypsin;" la *Eusebie:* „Ce să zic de Ioan, care a şăzut pe pieptul Domnului; care ne-a lăsat o evangelie ... a scris încă şi Apocalipsa ..."

[5]) Nu numeşte pe Ioan autor, dar citează scrierea ca *divina scriptura* (Ep. 63 ad. Caecil.); *Domini tui vocem* (De op. et eleem. 14); „In Apocalypsi Dominus mandata sua divina et praecepta coelestia ad septem ecclesias et earum angelos dirigit" (De exhort. Mart. 11)

[6]) Cu doctrinile lui *Marcion* să potrivia a omite Apocalipsa.

[7]) Din cuvintele lui Eusebie (H. E. 3, 28), care citează din scrierea lui Gaiu contra lui Proclu, nu rezultă aceasta cu necesitate: „Dar şi Cerint, care pentru descoperiri scrise de marele apostol (ὁ δι' ἀποκαλύψεων ὡς ἀπὸ ἀποστόλου μεγάλου γεγραμμένων) minţînd de minuni ce i-s'ar fi făcut de îngeri, zice, că după înviere va veni împărăţia pămîntească a lui Cristos şi iarăş va stăpîni carnea cu patimile şi plăcerile ei; iar duşman fiind al scrierilor lui Dzeu, voind a seduce zice, că 1000 de ani va fi sărbătoarea nunţii."

[8]) Atribue Apoc. aceluiaş autor ca şi evangelia a 4., deşi nu apostolului Ioan. —

[9]) Opp. syr T. II. p. 332; T. III. p. 636; Opp. graec. T. II. p. 252 cf. T. III. p. 52.

[10]) Adversar al Chiliaştilor. Părerea lui nu să bazează pe tradiţie, ci e numai conjectură în urma deosebirii caracterului, dispoziţiunii, limbii etc. între Apocalipsă şi evangelia lui Ioan.

sterii generale s'ar putea număra la omologumene, iar Demonstr. evang. 8 o citează între cărțile canonice *Ciril Ierusalimiteanul* în canonul său (Cat. 4, 20) nu o are nici *Crizostom*, *Teodoret*; asămene lipsește în can. 60 al sinodului dela Laodicea. Aceste îndoieli în privința Apoc. să explică însă din cuprins și certele chiliaste, cari băntuiau biserica acestor veacuri. *Ieronim* (Ep. 129. ad Dard.) și *Iunilíu* (l. c. 1, 4) să depărtează de adevăr cînd afirmă, că în orient cartea nu are autoritate, pentrucă *Grigorie Naz.* în teoríe (Carm. 1, 1) nu numără Apoc. la canon, în praxă însă (Orat 29) o citează drept carte biblică; ba să poate dovedi, că și dela Dionisie înainte era recunoscută. *Comodian* (pela 270, Instrum. 41) cinstește Apoc.; iar cel mai vechi comentar la ea e compus de *Victorin* din Panonia. *Lactanțiu* argumentează ep. 42: „Sicut docet Joannes in revelatione"; *Metodie* citează, Conv. 6, 5, locul 14, $_1$ cu: „Acestea și fericitul Ioan"; *Andrei* dela Cezarea zice că acesta împreună cu Papía, Irineu și Ipolit mărturisesc inspirațiunea Apocalipsei (lat. LV, 559). Pentru canonicitate vorbesc *Vasile* (Adv. Eunom. 2, 14), *Grigorie dela Nisa* (Adv. Apoll. 37), *Atanasie* (Epist. fest. 39) etc. Atacurile criticei moderne nu pot fi serios luate în considerare.

§. 112. Apocalipsele apocrife.

a) *Apocalipsa sîntului Ioan teologul*, în care să vorbește de paruzíe, anticrist, înviere și întemeierea împărăției; s'a păstrat în manuscripte grecești și arabe. Cea mai veche știre o avem întro scholie la gramatica lui Dionisie Thrax din veacul al 9.

b) *Apocalipsa lui Petru*. Autorul canonului muratoric a recunoscut-o de autentică, adaogînd însă: „Quam quidam ex nostris legi in ecclesia nolunt". După *Sozomenus* (H. E. 7, 19) să cetește la παρασκευή de paști. *Eusebie* (H. E. 6, 14) o numără la antilegomene, iar ibid. 3, 3 o numește necanonică. Cuprinsul espune că ziua judecății e foarte apropiată.

c) *Apocalipsa lui Paul* istorisește ce a văzut apostolul cînd a fost răpit în cer (2. Cor. 12, $_{2-4}$.). Probabil este că s'a compus sub Teodosie cel mare. Cuprinsul descrie judecata lui Dzeu față de sufletele celor morți, grozăvenia locului celor osîndiți și mărirea Ierusalímului ceresc, a locuinții Spíritului sînt. După *Sozomenus* (7, 19) cartea era mult cetită de călugări.

d) *Înălțarea lui Paul*. Gnosticii o întrebuințau foarte mult, iar în biserica ortodoxă pare a nu fi fost recunoscută. Cuprinsul e analog cu cel de sub c.

PARTEA A DOAUA.

ISTORIA CĂRŢILOR S. SCRIPTURI.

Secţiunea întîia.

Canonul T. V. şi N.

§. 113. Noţiunea canonului.

Cărţile recunoscute de baza credinţii să numesc *canonice*, iar colecţiunea lor *canon*.

Cuvîntul *κανών* în greceasca clasică însamnă: *băţ drept, trestie, măsură;* tropic: ceeace e normativ în artă, ştiinţă sau morală (normă, regulă, cinozură, lege[1]). Gramaticii alexandrini numesc *κανών* totalitatea scriitorilor greceşti, care pentru limba lor servesc de normă la judecarea grecităţii curate.

În biserica creştină dintru început să întrebuinţază cuvîntul în înţelesul primitiv: ideia conducătoare, principiul normativ (Gal. 6, $_{16}$; *Clem. Rom.* 1. Cor. 1. 7. 41). *Canon bisericesc, canonul bisericii* (*Κανὼν ἐκκλησιαστικός* şi *κανὼν τῆς ἐκκλησίας*) nu însamnă la *Clem. Alexandr.* o propoziţie bisericească, ci principiul suprem al bisericii catolice[2]). Numai pe încetul cuprinsul lui devine mai real şi, cam dela mijlocul veacului al 3., însamnă tipul învăţăturii creştine, recunoscute de biserică contra ereticilor ca normă perfectă a credinţii şi vieţii. Aceeaş însămnare — dar în altă formă — are şi expresiunea *canonul adevărului* (*κανὼν τῆς ἀληθείας*, dela Clem. Alexandr. înainte), precînd *canonul credinţii* (*κανὼν τῆς πίστεως*, mai întîi la Policrat din Efez; Tertulian *regula fidei*) înfăţişază cuprinsul concret al canonului după partea sa didac-

[1]) Epicureii sînt cei dîntîi, care au întrebuinţat acest cuvînt în înţeles tropic. Epicur compune o scriere *περὶ κριτηρίου ἢ κανών;* Chrisip defineşte legea: *κανὼν δικαίων καὶ ἀδίκων;* iar Sextus Empiricus explică *κανών* cu *κριτήριον σαφές* (Credner, Geschichte des N. T. Kanon pag. 103).

[2]) După acest scriitor *κανὼν ἐκκλησιαστικός*, principiul bisericii, e armonía Testamentului vechi şi a celui nou, sau a profeţilor cu apostolii (Credner l. c.).

tică[1]). Cam dela anul 300 înainte hotărîrile bisericeşti să numesc *canoane*; iar dela jumătatea veacului al 4. şi decretările sinoadelor.

Scoţîndu-să cuprinsul concret al canonului bisericesc (al credinţii şi vieţii) din sînta Scriptură să numi ea *κανών*, şi anume: întregul scris să numeşte *Scriptura canonului* (*γραφὴ κανόνος*), iar singuraticele părţi *scripturi canonice* (*γραφαὶ κανονικαί, κανονιζόμεναι, κεκανονισμέναι*[2]). Numirea aceasta fu lăţită în cercuri mai largi prin can. 59. al sinodului din Laodicea şi *epistola festalis* a lui Atanasie (pela 360).

§. 114. Canonul T. V.

a) *La Iudei.* Documentele, în cari să cuprinde voia şi conducerea din partea lui Dzeu, au trebuit să să păstreze în institutele întemeiate spre simbolizarea raportului între Dzeu şi om: în temple. Popoarăle vechi aşăzau operele literare de valoare (notiţe istorice, poezíi religioase etc.) în locuri sînţite. Aceasta aflăm şi la poporul israiltean, cui prin mijlocirea lui Moisí să împărtăşesc toate datorinţele faţă de Dzeu; iar pentruca el cu atît mai uşor să le poată cunoaşte şi astfel să să acomodeze lor, să porunceşte preoţilor a depune codicele legii în cortul sînt alăturea cu chivotul (Deut. 31, $_{9 \cdot 26}$ cf. 17, $_{18}$). Moisí dispune chiar, că copiile făcute de pe lege să să înmanueze regilor (Deut. 17, $_{18}$). Nu mai puţîn pătrunşi de însămnătatea legii sînt urmaşii: *Iosua* (24, $_{25 \cdot 26}$), *Samuíl* (1. Sam. 10, $_{25}$); chiar în timpurile următoare să aduce la cunoştinţa poporului (2. Cron. 17, $_{7}$—$_{9}$); iar scriitorii să provoacă la ea. Dar nici scrierile acestora nu rămîn necunoscute, deoarece unul să provoacă la celalalt, fac aluziuni; unele (d. e. psalmii) să întrebuinţază la cultul dzeesc.

Din acestea rezultă, că foarte de timpuríu au trebuit să să adune unele cărţi, respective cuvîntări, ale bărbaţilor mai

[1]) *Irineu* circumscrie pe *κανὼν τῆς ἀληθείας* cu: adevărul vestit de biserică; pe *κανὼν τῆς πίστεως* cu: credinţa primită dela apostoli şi învăţăceii lor (Credner 20 sq.), şi; „Iar noi urmînd pe unul şi adevăratul Dzeu de învăţător avem ca *regulă a adevărului* cuvintele lui“ (Adv. haeres. 4, 35, 4). *Tertulian:* „In ea regula incedimus, quam ecclesia ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a Deo tradidit (Praescr. 37).

[2]) Mai întîi la *Origen*, Prol. in Cant. Cant. Opp. vol. III. ed. Ru. p. 36; apoi *regulares libri* in Comment. ser. in Matth. §. 117. Opp. III. p. 916.

însămnaţi pentru teocraţía T. V. (cf. Prov. 25, $_1$; 2. Reg. 22, $_8$). Necesitatea, a şti apriat numărul cărţilor îndreptăţîte a serví de norma credinţii, s'a ivit mai vîrtos după exilul babilonian. Poporului re'ntors să cetia legea, dar nu o înţelege, căci adoptasă limba aramaică. Dzeu însuş poartă grijă de el sculînd bărbaţi ca *Ezra* şi *Neemía* (îndeosebi Ezra), iar sub regele Artaxerxe pe ultimul dintre profeţi, pe *Malahía*. Dacă aranjarea cărţilor întrun întreg a început sub Ezra,[1]) apoi s'a putut încheia prin Malahía, sau scurt timp după dînsul (numărul cărţilor vezi §. 116.)

Aceasta să dovedeşte prin literatura următoare. Cartea lui *Isus Sirah* nu e primită în canon, deşi e scrisă în limba evreească, pretinde a fi profetică şi canonică (24, $_{30}$. $_{31}$), stă în mare vază la Iudei — sigur din motivul, că acesta să credea deja încheiat, iar ea mărturiseşte despre împărţirea canonului în 3 părţi (în prolog şi 44. 45), ba cunoaşte chiar şi traducerea lui în limba grecească. *Iosíf Flaviu* (Contra Apion. 1, 8) aminteşte 22 de cărţi ale Iudeilor (cf. §. 116): „Iar dela Artaxerxe până în timpul de faţă încă multe s'au scris, dar nu să ţîn a fi vrednice de asămene crezămênt (ca celelalte), deoarece lipseşte în ele urmarea sigură a profeţilor.“ Nu mai puţîn rezultă aceasta şi din principiul domnitor la

[1]) Timp foarte îndelungat era tradiţia, că canonul în forma de azi să trage dela Ezra, care să află mai întîi în cartea a 4. Ezra 14. Ezra înainte de moartea sa întreabă pe Domnul v. 19—22: „Qui autem iterum nati fuerint, quis commonebit? positum est enim saeculum in tenebris, et qui inhabitant in eo sine lumine quia lux tua incensa est, propter quod nemo scit quae a te facta sunt vel quae incipient opera, si enim inveni gratiam coram te, immitte in me spiritum sanctum, et scribam omne quod factum est in saecolo ab initio, quae erant in lege tua scripta. ut possint homines invenire semitam et qui voluerint vivere in novissimis vivant. Dzeu îl adapă cu foc ceresc v. 40—47: et accepi et bibi, et in eo cum bibissem, cor meum eructuabatur intellectum, et in pectus meum increscebat sapientia, nam spiritus meus conservabat memoriam, et apertum est os meum et non est clausum amplius. Altissimus autem dedit intellectum quinque viris, et scripserunt quae dicebantur ex successione notis, quas non sciebant, et sederunt 40 diebus, ipsi autem per diem scribebant nocte autem manducabant panem, ego autem per diem loquebar et per noctem non tacebam. scripti sunt autem per 40 dies libri 94 et factum est cum completi essent 40 dies, locutus est Altissimus dicens: „Priora quae scripsisti in palam pone, et legant digni et indigni, novissimos autem 70 conservabis, ut tradas eos sapientibus de populo tuo, in his enim est vena intellectus et sapientiae fons et scientiae flumen“ et feci sic. Sub cele 24 de cărţi (94—70) publicate de Ezra avem fără îndoială să înţelegem pe cele canonice, iar cele 70 sînt cărţi esoterice sau apocrife de cuprins apocaliptic. Tradiţia aceasta a fost susţînută şi de *Irineu, Clem. Alex., Vasile cel Mare, Crizostom, Teodoret* în biserica noastră; iar de *Tertulian, Ieronim, Augustin* în cea apusană (Strack, PRE. Art. Kanon d. A. T.)

înşirarea cărţilor, care este: raportul în care stă autorul cătră Dzeu şi teocraţíe. De aceea Tora s'a pus la întîiul loc, pentrucă este baza descoperirii dzeeşti; la al doilea loc sînt profeţii, şi la al treilea celelalte scrieri. În urmă să mai pot aduce unele legende ale Iudeilor cari, deşí nu sînt dovezi stricte, arată cel puţîn, că cărţile s. Scripturi foarte de timpuríu erau adunate întruu întreg fiind obiectul studiilor serioase.[1])

În privinţa principiului conducător la stabilirea canonului zice *Augustin:* „Neque enim sine causa tam salubri vigilantia canon ecclesiasticus constitutus est, ad quem certi prophetarum et apostolorum (T. V. şi N.) libri pertineant, quos omnino judicare non audeamus et secundum quos de ceteris literis libere judicemus“ (C. Cresc. 2, 31).

Acest canon a fost totdeuna recunoscut. LXX a mai adaus unele apocrife şi de aceea unii s'au aflat îndemnaţi a crede, că canonul Iudeilor egipteni sau al elenişţilor — numit *canon alexandrin* — era mai mare. Dar noi vedem, că *Iosíf Flaviu* citează (§. 116) numai pe cele canonice; *Filo,* deşí cunoaşte apocrifele, nu citează, nu alegorizează asupra lor, nici nu dovedeşte din ele vro învăţătură; în urmă fenomenul acesta să explică din credinţa elenişţilor, că spíritul lui Dzeu e activ şi după profetul Malahía; însuş Filo să credea pe sine înspirat.[2])

[1]) Citatul de mai nainte. 2. Mac. 2, $_{13}$ să zice că Neemía ar fi adunat întro bibliotecă: *cărţile regilor* (cărţile istorice sau prophetae priores), ale *profeţilor* (prophetae posteriores), ale *lui Davíd* (psalmii ca *pars pro toto* în loc de Aghiografe) şi *ale altora.* Iar cu privire la lucrarea *sinagogii mari* (la rabini) să zice: „*Moses* scripsit librum suum, sectionem de Bileamo et Jobum. *Josua* scripsit librum suum et octo versus in lege. *Samuel* scripsit librum suum, librum Judicum et Ruthae. *David* scripsit librum Psalmorum . . . *Jeremias* scripsit librum suum, libros Regum et Threnos. *Hiskias* et collegium ejus scripserunt JMSK i. e. Jes. Prov. Cantic. et Eccles. Viri Synagogae Magnae scripserunt KNDG i. e. Ezech. 12 Proph. Dan. et l. Esther. Esras scripsit librum suum et genealogias librorum Chronicorum duxit ad sua usque tempora,“ ceeace exprimă, că sub כתב nu avem de înţeles redactarea primitivă a singuraticelor cărţi, ci întrunirea lor în canon. De aceea şi zice Ilie Levita: „Non enim fuerant 24 libri (ante Esdram et Synagogam M.) conjuncti, sed ipsi concinnaverunt eos ac fecerant ex iis tres partes, Legem, Prophetas et Hagiographa (Praef. III. ad Massor. Hammas.).

[2]) Principiul descoperirii în teología alexandrino-iudaică e înţelepciunea, care trecînd din neam în neam produce prietenii lui Dzeu şi profeţi (C. Înţel. 7, $_{27}$). Logos, interpretatorul şi vestitorul lui Dzeu lucră şi acum ca mai nainte în fiecare înţelept şi evlavios sînţîndu-l întru profet... Deosebirea între o literatură înspirată mai veche şi una neînspirată mai noauă — cum să face în 1. Mac. 4, $_{46}$. 9, $_{27}$. 14, $_{41}$ — Filo nu o cunoaşte. Pentru dînsul numai Moisí, *marele profet,* are deosebită autoritate. Solomon şi ceialalţi bărbaţi sînţi sînt numai *învăţăceii*

b) *Canonul samarinean* conţîne numai Pentateuhul, care singur este deplina descoperire a lui Dzeu. Să mai află la dînşii cartea Iosua, dar nu cea canonică, ci o prelucrare liberă după originalul evreesc (§. 14.)

c) *La creştini.* Cărţile Iudeilor le-a primit biserica creştină de canonice. Cristos şi apostolii să provoacă adeseori la s. Scriptură;[1]) dar niciunde nu să spune apriat numărul cărţilor din canon. Astfel s'a întîmplat apoi, că întrebuinţînd creştinii mai mult LXX (în T. N. cele mai multe citate sînt după aceasta) unii scriitori ai bisericii să provoacă şi la cărţile apocrife dîndu-le un fel de autoritate.[2]) Această deosebire în citare a constatat, disputînd Iudeii cu creştinii, că canonul unora e mai mare, decît al celoralalţi. Aşa să ivi în biserică necesitatea, a şti apriat numărul cărţilor canonice, ceeace să putea face numai cunoscînd canonul Iudeilor. Între crestini cel dîntîi, care a făcut paşi în această direcţiune, e *Melito dela Sardes* (pela 172). Fiind întrebat de frate-so *Onisim* despre canonul cărţilor sînte zice, că anume a călătorit în Palestina, unde s'a convins de cuprinsul lui (numără pe cele ale Iudeilor afară de Estír).[3]) *Origen* are toate căr-

sau *prietenii lui Moisí,* cum e şi el însuş. De aci să şi explică, de ce Alexandrinenii, recunoscînd ca autoritate numai canonul palestinean, primesc şi adausurile LXX (Oehler, PRE VII. p. 255).

[1]) Aceasta rezultă din numirile *scriptură, scripturi, scripturi sînte, scrieri sînte,* apoi Mt. 5, $_{17}$. 15, $_{3}$—$_{9}$; Lc. 24, $_{44}$. Io. 5, $_{39}$; Rom. 3, $_{2}$. 2. Tim. 3, $_{16}$. 1. Petru 1, $_{10}$. 2. Petru 1, $_{19}$ sq. În T. N. nu să citează (afară de Jud. şi Ezra) Cînt. Cînt. Eclez. Estír; din contră să află urme din cărţile apocrife (la Iac. 1, $_{19}$ cf. Sirah 2, $_{11}$; Evrei 11, $_{34}$ sq. cf. 2. Mc. 6, $_{18}$—7, $_{42}$. 1, $_{3}$ cf. Înţel. lui Sol. 7, $_{26}$. 4, $_{12}$. $_{13}$ cf. Înţel. 7, $_{22}$—$_{24}$; chiar Rom. 1, $_{20}$—$_{32}$ aminteşte de înţel. c. 13—15).

[2]) *Clem. Rom.* (1. Cor. 55) citează pe *Iudit cea fericită* lîngă Estir ca exemplu de vitejíe femeiască. *Barnaba* 19, 9 e aluziune la Sirah 4, $_{31}$; iar 2. Clem. 16, 4 (ed. Gebhardt et Harnack 1876) la Tobia 12, $_{8}$. $_{9}$. În epistola lui *Policarp* cap. 10 să citează Tobia 4, $_{10}$. *Iustin Martirul* (Apol. I, 46) să provoacă la adausurile din Daníl. Acestea însă nu să pot numi citări în înţelesul strîns al cuvîntului. De acestea întîmpinăm abia dela *Irineu* înainte, care numeşte Haer. IV, 5 adausurile la Dan.: *„Daniel propheta"*, Haer. V, 35. cartea Baruh: *„Jeremias propheta"*. *Clem. Alex.* citează pe Sirah cu: *„Scriptura, scriptura dz., înţelepciunea zice, grăieşte* etc."; nu aşa adeseori, dar cu aceeaş formulă să provoacă el la înţelepciunea lui Sol. Baruh, Tobia (Herbst, Einltg. in d. heilg. Schriften d. A. T. I, 25). *Ciprian* citează cu formula: *„sicut scriptum est, scriptura divina dicit"* din Sirah, înţelepciune, Tobia, Baruh (Herbst l. c. 30.). *Tertulian* să provoacă (Exhort. ad cast. c. 2) la Sirah zicînd *sicut scriptum est;* adv. Valent. c. 2. la înţelepciunea lui Solomon cu cuvintele *„ut docet sophia non quidem Valentini sed Salomonis"*.

[3]) „Am mers la răsărit — zice Melito — şi ajungînd la locul, unde s'au vestit şi făcut şi cu totadinsul căutînd a cunoaşte cărţile T. V. puindu-le în rînd ţi le-am trimis. Numele lor sînt: *„Moisí 5: Geneza, Exodul, Lev., Num., Deut.:*

ţile canonice afară de profeţii mici, dar adaogă la Ieremía pe Baruh.[1]) În veacul al 4. să stabileşte în biserica răsăriteană prin concluze sinodale canonul cărţilor T. V. *Sinodul din Laodicea* în canonul al 60. numără cărţile canonice, adaogă însă cartea Baruh, epistolele lui Ieremía (întro carte Ieremía[2]). Dintre părinţi: *Atanasie* numeşte *„canonice* şi *tradiţionale"* pe cele din can. 60, citat mai nainte, numără însă deosebit pe Rut şi omite pe Estír[3]). *Ciril Ierusalimiteanul* convine cu sinodul din Laodicea.[4]) *Grigorie Nazianzeanul*[5]) şi *Amfilo-*

Is. Navi, Jud. Rut. Regii 4, Paral. 2, Ps. lui David; ale lui Solomon: *Parimíile* sau şi înţelepciunea, *Ecleziastul, Cînt. Cînt. Iob,* ale profeţilor: *Is. Ier. a celor 12 întro carte, Daníl, Ezech., Ezra;* din cari am şi făcut ecloge împărţindu-le în 6 cărţi." (*Eus.* H. E. IV, 26). Între cărţile acestea nu să aminteşte Neem. pentrucă Iudeii o numărau la Ezra; iar omiterea cărţii Estír o explică unii ca greşală a scriitorilor sunînd Ezra şi Estír cam asămene; alţii zic că autorităţile conzultate de Melito n'au recunoscut-o de canonică, etc.

[1]) Cele 22 de cărţi ale Iudeilor sînt acestea: care să numeşte la noi *Geneza* are la Iudei după începutul cărţii numele *Bresit* ad. la început; *Exodul: Valesmot* adecă aceste sînt numele; *Leviticul, Vaicra* şi a chiemat; *Numerii Ammesfecodim; Deuteronomiu, Ele haddebarim,* acestea sînt cuvintele; *Isus fiul lui Navi: Iosue ben Nun; Judecătorii, Rut* la dînşii sînt una *Sofetim; întîia, a doaua a regilor* la dînşii una *Samuíl:* auzît de Dzeu; *a treia, a patra a Regilor* una *Vameleh Davíd,* adecă guvernarea lui Davíd; *întîia, a doaua Paralipomene* una *Dibre Haiamím,* adecă cuvintele zilelor; *întîia, a doaua Ezra,* una Ezra adecă ajutătorul; cartea *Psalmilor: Sefer Tillim;* ale lui Salomon: *Parimíile, Mislot; Ecleziastul, Cohelet; Cînt. Cînt.: Sir Hasirim; Isaía:* Jesaia; Ieremía cu plîngerile şi epistola una Ieremía; *Daníl, Ezechíl: Jeeskil, Iob, Estír.* Afară de acestea sînt cele ale Macabeilor, cari să numesc *Sarvit Sarvanè el (Eus.* H. E. 6, 25). Aceasta însă nu-l împiedecă a apăra autenticitatea adausurilor la Dan. (istoria Suzanei contra lui Iul. African); a să provoca cu cuvintele *scripturarum auctoritate, cuvîntul dzeesc, scriptura etc.* la cărţile Macabeilor, c. înţelepciunii, Sirah, Tobia, Baruh (de Wette-Schrader, Einleitung in d. a. T. 53)

[2]) Dupăce în can. 59. acest sinod opreşte a să cetí în biserică alte cărţi decît *singur cele canonice* ale noului şi vechiului Testament urmează în canonul 60. catalogul: „cărţile T. V. cari trebue a să ceti: 1. *Facerea* lumii, 2. *Eşirea* din Egípet, 3. *Leviţii,* 4. *Numerii.* 5 *Deuteronomiu,* 6. *Isus Navi,* 7. *Judecătorii, Rut,* 8. *Estír* 9. *I. II. Regilor,* 10. *III. IV. Regilor;* 11. *I. II. Paralipomene,* 12. *I. II. Ezra,* 13. Cartea *Psalmilor 150;* 14. *Parimíile* lui Solomon, 15. *Ecleziastul* 16. *Cîntarea Cîntărilor,* 17. *Iob,* 18. *12 profeţi,* 19. *Isaía,* 20. *Ieremía, Baruh, Plîngerile şi epistolele,* 21. *Ezechíl,* 22. *Daníl.* Can. 85. apost. are altă numărare: 5 cărţi ale lui *Moisí; Isus* fíul lui Navi una, *Judec.* una, *Rut* una, *Regii* 4, *Paralip.* 2, *Ezra* 2, *Estir* una, (în unele manuscripte să numără la acest loc *Iudit* una), *Macab.* 3, *Iob* una, *Psaltirea* una, *Solomon* 3 . . . *12 profeţi* una, *Isaía* una, *Ieremía* una, *Ezechíl* una, *Daníl* una." (Pidalion pag. 71.).

[3]) *Epistola festalis* I, 961, ed. Bened. după înşirarea celor 22 de cărţi continuă: „Afară de acestea sînt şi alte cărţi, nu canonice, dar aşăzate de părinţi a să cetí celorce voesc să să înveţe cuvîntul evlaviei: *înţelepciunea lui Solomon şi a lui Sirah, şi Estír, şi Iudit şi Tobit."*

[4]) Catiheze, IV, 33; „Citeşte scripturile dzeeşti, cele 22 de cărţi ale T. V. cari au fost tîlcuite de cei 72 de tîlcuitori."

[5]) Carmen XXXIII: „Am pus cele 22 de cărţi vechi, cari la Iudei sînt opuse literilor" (din alfabet). El numără pe Rut separat, scrierile lui Ieremía nu le nu-

hie[1]) numără numai pe cele canonice, dar nici una dintre apocrife; în urmă *Epifane.*[2]) Ca mărturíi de ale apusenilor să pot aduce *Ilarie dela Pictaviu*[3]) și *Rufin;*[4]) iar *Ieronim*[5]) e cel dintîi care atacă canonicitatea tuturor cărților apocrife.

mește mai deaproape și omite cartea Estír. Omiterea acestei cărți o întîmpinăm și la alți scriitori ai bisericii: *Iuniliu* l. c. I, 3—7 nu o amintește nici între scrierile *perfectae auctoritatis*, nici între cele *mediae auctoritatis; Sinopsa* și stihometría lui *Nicefor* o numără ca antilegomenă — ceeace nu poate răsturna părerea contrară.

[1]) *Jambi ad Seleucum* (între opurile lui Grig. Naz.) e acelaș canon ca la Grigorie Naz. observînd: *„La acestea unii mai adaogă c. Estir.“*

[2]) *De mensuris et ponder.* C. 22, 23 zice, că dela Adam pănă la Iacob sînt 22 de neamuri: de aceea sînt și 22 de scrieri la Evrei și după acestea au numărat și cărțile lor 22, fiind ele 27. Dar dupăce 5 litere la dînșii să duplică fiind și acestea 27 și să îndeplinesc în 22, de aceea au făcut și cărțile, fiind 27, numai 22. Dintre acestea întîia — *Geneza — Exod — Leviții — Numerii — Deuteronomiu — Isus lui Navi — a lui Iob — a Judecătorilor — Rut — Psaltirea — întîia Paralipom. — a doaua Paralipom. — întîia a Regilor — a doaua a Regilor — a treia a Reg. a patra Reg. — Parimíile — Ecleziastul — Cîntarea Cîntărilor — cei 12 profeți — Isaía — Ieremía — Ezechíl — Daníl — întîia Ezra — a doaua Ezra* (Neemía) *Estír* — Mai este încă o carte mică numită *Chinot,* ce să tîlcuește plîngerile lui Ieremía. Aceasta să leagă de Ieremía, pentrucă întrece numărul (27). Haeres. VIII, 6 să numără cele 27 de cărți date Iudeilor de Dzeu, dar să numără ca 22 după numărul literilor din alfabetul Evreilor, pentrucă 10 cărți să pot simplifica în 5. Dar și el să ține de Alexandrineni — deși la fiecare carte amintește numele evreesc — cum să vede aceasta de acolo, că Haeres. VIII, 22 amintește: *Ieremía profetul cu plîngerile și epistolele sale și cu Baruh* (ed. Dindo.f.).

[3]) *Prolog. in Psalm. explanat.:* „Et ea causa est, ut in viginti duos libros lex Testamenti veteris deputetur, ut cum literarum numero convenirent. Qui ita secundum traditiones veterum deputantur, ut *Mosis* sint libri quinque; *Jesu Nave* sextus; *Judicum* et *Ruth* septimus; *primus et secundus Regnorum* in octavum; *tertius et quartus* in Nonum; *Paralipomenon duo* in decimum sint; sermones dierum *Esdrae* in undecimum; liber *Psalmorum* in duodecimum; Salomonis *Proverbia, Ecclesiastes, Canticum Canticorum* in tertium decimum, et quartum dec. et quintum dec.; *duodecim* autem *Prophetae* in sextum dec.; *Esaias,* deinde *Ieremias* cum *lamentatione* et *epistola:* sed et *Daniel* et *Ezechiel* et *Iob* et *Hester*, 22 librorum numerum consumment. Quibusdam autem visum est, additis *Tobia* et *Judith* 24 libros secundum numerum graecarum literarum connumerare“ (Schmid, Historia etc. pag. 168 sq.).

[4]) *Expositio in Symbol. Apost.* ca și Ieronim.

[5]) *Prologus galeatus:* „Viginti et duas literas esse apud Hebraeos, Syrorum quoque lingua et Chaldaeorum testatur... Porro quinque literae duplices apud Hebraeos sunt, Caph, Mem, Nun, Pe, Sade... Unde et quinque a plerisque libri duplices existimantur, Samuel, Melachim, Dibre Hajamim, Esdras, Jeremias cum Kinoth. i. e. Lamentationibus suis, quomodo igitur viginti duo elementa sunt... ita *viginti duo volumina* supputantur... Primus apud eos liber vocatur *Beresith,* quem nos *Genesin* dicimus; secundus *Veelle Semoth:* qui *Exodus* appellatur; tertius *Vajikra* i. e. *Leviticus;* quartus *Vajedabber,* quem *Numeros* vocamus; quintus *Elle haddebarim,* qui *Deuteronomium* praenotatur. Hi sunt quinque libri Mosis, quos proprie *Thora* i. e. Legem, appellant. Secundum *Prophetarum* ordinem faciunt, et incipiunt ab *Jesu filio Nave,* qui apud eos *Jesue Ben Nun* dicitur. Deinde subtexunt *Sophetim,* i. e. *Iudicum* librum: et in eundem conpingunt *Ruth,* quia in diebus Judicum facta ejus narratur historia; tertius sequitur *Samuel,* quem nos *Regum* I. et II. dicimus; quartus *Melachim,* i. e. Regum; qui III. et IV. *Regum*

Biserica răsăriteană şi în timpurile următoare a fost de această credinţă. Confesiunea lui *Mitrofan Kritopulos* (1625) numără numai cele 22 de cărţi întărind afirmarea sa cu Grigorie Naz., Amfilohie şi Ioan Damascen.[1]) *Ciril Lucaris*[2]) (1629 latineşte, 1633 greceşte) are aceleaşi cărţi. Amîndoauă confesiunile însă oficial n'au fost nicicînd recunoscute, ba a celui din urmă chiar respinsă la sinoadele din Constantinopol (1638), Iaşi (1642) şi Ierusalím (1672). Sinodul din Iaşi mustră pe Ciril, că a omis cărţi recunoscute de sinoadele ecumenice de canonice; iar cel din Ierusalím, spre a paraliza încîtva răul făcut prin protestantizmul lui Lucaris, primind confesiunea lui Dositei, recunoaşte unele apocrife ca „părţi genuine ale Scripturii" (γνήσια τῆς γραφῆς.)[3])

volumine continetur. Meliusque multo est, Melachim, i. e. Regum, quam Mamlachot, i. e. Regnorum dicere... Quintus est *Esaias; sextus Jeremias;* septimus *Ezechiel;* octavus liber *duodecim Prophetarum*, qui apud illos vocatur *Thereasar*. Tertius ordo *Hagiographa* possidet. Et primus liber incipit ab *Job;* secundus a *David*, quem quinque incisionibus et uno Psalmorum volumine comprehendunt; tertius est *Salomon* tres libros habens: *Proverbia*, quae illi *Misle*, i. e. Parabolas appellant; quartus *Ecclesiastes*, i. e. *Coheleth*, quintus *Canticum Canticorum*, quem titulo *Sir Hassirim* praenotant; sextus est *Daniel;* septimus *Dibre Hajamim* i. e. verba dierum, quod significantius,.. (cf. § 45); octavus *Esdras*, qui et ipse similiter apud Graecos et Latinos in duos libros divisus est; nonus *Esther*. Atque ita fiunt pariter Veteris legis libri 22 i. e. *Mosis* 5 et *Prophetarum* 8, *Hagiographorum* 9. Quanquam nonnulli *Ruth* et *Kinoth* inter Hagiographa scriptitent et hos libros in suo putent numero supputandos ac per hoc priscae legis libros *viginti quatuor*, quos etc.... Hic prologus scripturarum qua-i galeatum principium omnibus libris, quos de Hebraeo vertimus in Latinum convenire potest, ut scire valeamus, quicquid extra hos est *inter apocrypha esse ponendum*. Igitur *Sapientia*, quae vulgo Salomonis inscribitur, et *Jesu* filii *Sirach* liber et *Judith* et *Tobias* et *Pastor* (? lui Herma sau Esras graecus) non sunt in Canone. *Maccabaeorum primum* librum Hebraicum reperi, *secundus* Graecus est, quod ex ipsa ptoque phrasi probari potest". Praef. in libros Salomonis: „Fertur et πανάρετος Jesu filii Sirach liber et alius, ψευδεπίγραφος, qui Sapientia Salomonis inscribitur... Sicut ergo Judith et Tobi et Maccabaeorum libros legit quidem ecclesia, sed inter canonicas scripturas non recipit, sic et haec duo volumina leget ad aedificationem plebis, non *ad auctoritatem* ecclesiasticorum dogmatum confirmandam". Aceste 22 de cărţi, dar în altă ordine, numără el în Bibliotheca divina şi ad Paulinum (Schmid l. c. p. 165 sq.).

[1]) Cele 22 de cărţi ale T. V. sînt acestea..... numără pe Estír, Rut şi Jud. formează o carte; Plîngerile nu să amintesc, dar fără indoială le subînţelege la Ieremía... Tobia, Iudit, înţelepciunea lui Solomon, înţelepciunea lui Isus fiul lui Sirah, Baruh, ale Macabeilor....... biserica lui Cristos nicicînd nu le-a ţinut de canonice şi autentice" (Kimmel, Libri symbolici ecclesiae orientalis. 1843).

[2]) El primeşte de canonice pe cele cuprinse în can. 60. dela Laodicea. În praxă să cam abate, căci c. Tobit o numeşte scriptură; citează Înţelepciunea 1,13 cu *este scris;* consideră în urmă Suzana ca adevărată istorie (*Kimmel* l. c. 373—375).

[3]) „Urmînd canonului bisericii catolice numim sânta Scriptură pe toate acelea, pe cari Ciril fiind sprijinit de sinodul din Laodicea le numără, şi către acestea pe acelea, pe cari el neînţelepţeşte... le-a numit apocrife: Înţelepciunea lui Solomon, Iudit, Tobia, istoria bălaurului, istoria Suzanei, ale Macabeilor şi

În biserica apusană la iniţiativa şi sub conducerea lui *Augustin*[1]) în sinodul dela Hippo (393)[2]) şi Cartago (397. 419) să recunosc şi apocrifele de canonice.

Lucrul început la Hippo s'a săvîrşît în conciliul tridentin rostîndu-să anatema asupra celuice n'ar voi să primiască de canonice toate cărţile cuprinse în Vulgata, a cărei ediţie normativă e cea din 1592.[3])

Înţelepciunea lui Sirah. Iar noi socotim, că şi aceste cărţi sînt părţi genuine ale sîntei Scripturi ca celelalte, căci datina veche tradiţională, dar mai vîrtos biserica catolică, neîndoelnic a predat, că adevărate cărţi sînt evangeliile şi celelalte cărţi ale Scripturei, şi că şi acestea sînt părţi adevărate, şi negarea lor e asămenea cu lăpădarea." Din actele acestui sinod rezultă, că numai 3 apocrife să citează ca Scriptură sau sînta Scriptură: Sirah, Înţel. lui Solomon şi Tobia (Kimmel l. c.)

1) *De doctr.* II, 8: „In canonicis Scripturis ecclesiarum catholicarum quamplurium auctoritatem sequatur, inter quas sane illa sint, quae apostolicas sedes habere et epistolas accipere meruerunt. Tenebit igitur hunc modum in Scripturis canonicis, ut eas, quae ab *omnibus* accipiuntur ecclesiis catholicis, praeponat eis, quas *quidam* non accipiunt: in eis vero, quae non accipiuntur ab *omnibus*, praeponat eas, quae *plures* gravioresque accipiunt, eis quas *pauciores* minorisque auctoritatis ecclesiae tenent. Si autem alias invenerit a pluribus, alias a gravioribus haberi, quamquam hoc facile invenire non possit, aequalis tamen auctoritatis eas habendas puto.... Illi duo libri, unus, qui Sapientia, et alius qui Ecclesiasticus inscribitur: *de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur*; nam *Jesus Sirah* eos conscripsisse constantissime perhibetur, qui tamen, quoniam *in auctoritatem recipi* meruerunt, inter propheticos numerandi sunt." Contr. Gaudent. I, 31: „Hanc quidem scripturam, quae appellatur *Maccabaeorum*, non habent Iudaei, sicut legem et prophetas et Psalmos, quibus Dominus testimonium perhibet, tanquam testibus suis Luc. 24, 44, sed *recepta est abEcclesia* non inutiliter, si sobrie legatur vel audiatur." (Oehler, PRE. art. Kanon.).

2) „Item placuit, ut praeter scripturas canonicas nihil in ecclesia legatur sub nomine divinarum scripturarum. Sunt autem canonicae scripture: *Gen. Ex. Lev. Num. Deut. Jesus Nave, Judicorum, Ruth, Regnorum* libri *quator*, *Paralipom.* libri *duo, Job, Psalterium* Davidicum, *Salomonis* libri *quinque, duodecim* libri *Prophetarum, Esaias, Jeremias, Daniel, Ezechiel, Tobias, Judith, Hester, Esdrae* libri *duo, Maccabaeorum* libri *duo*." Astfel şi sinodul din Cartago cu puţine schimbări în înşirare. Inocenţiu I. (epist. ad Exsuperium): „Qui vero libri recipiantur in canone, brevis annexus ostendit. Haec sunt, quae desiderata moneri voce voluisti: Moysi libri V, i. e. Gen. Ex. Lev. Num. Deut. et Jesus Nave, Judic. I. Regnorum ll. IV, simul et Ruth, prophetarum libri XVI, Salamonis ll. V, Psalterium: Item historiarum; Job liber I, Tobi liber I, Esther I, Judith I, Machabaeorum II, Esdrae II, Paralipomenon ll. II."

Aceste hotărîri însă în această biserică n'au valoare generală, deoarece scriitori renumiţi din timpurile următoare sînt de părerea lui Ieronim. *Grigorie cel Mare* declară 1. Mac. şi Tobia de necanonice (Oehler l. c. 265); iar *Beda, Alcuin, Rhabanus Maurus* etc. până la *Cajetan* ori elimineazâ apocrifele din şirul cărţilor canonice, ori desaproabă pe ceice le pun pe o treaptă cu acestea (Keerl, Die Apokryphen d. A. T. 140—44).

3) Sesiunea a IV. din 8. Aprilie 1546: „Sacrosancta oecumenica et generalis Tridentina synodus.... omnes libros tam veteris quam novi testamenti, quum utriusque unus Deus sit auctor, nec non traditiones ipsas.... pari pietatis affectu ac reverentia suscipit et veneratur. Sacrorum vero librorum indicem huic decreto adscribendum censuit, ne cui dubitatio suboriri possit, quinam sint, qui ab ipsa synodo suscipiuntur. Sunt vero infra scripti. Testamenti veteris:

În privința bisericii siriene să observă, că ea totdeuna a recunoscut de canonice numai pe cele 22 de cărți ale Iudeilor. *Peșito* conține numai pe cele canonice; *Efrem Sirul* cunoaște apocrifele, dar nu le recunoaște de canonice (Häv. l. c. I, 1 pag. 408); în urmă episcopul *Afraates* (pela jumătatea veacului al 4.) în cuvîntările sale citează toate cărțile canonice, dar nici o apocrifă (Bleek-Wellhausen, Einleit. pag. 551).

Din cele espuse rezultă, că normativ în privința cărților recunoscute de biserică ca canonice sînt edițiile bibliei. În traducerea bibliei făcută de mitropolitul *Șaguna* să zice în precuvîntare §. 7.: „Dintre cărțile Legii cei vechi să socotesc 38 de canonicești, cari biserica jîdovească și creștinească deopotrivă așa le-au primit, și acelea sînt: Cinci cărți ale lui Moisí, Isus Navi, Judec.., Rut, 4 cărți ale Împăraților, 2 Paralipomenuri, cartea cea dîntîi a Esdrii, Neemía, Estír, Iob, 150 de psalmi ai lui Davíd, 3 cărți ale lui Solomon, Cîntarea Cîntărilor, 4 mari și 12 mici profeții.... Și celelalte cărți ale Legii cei vechi să cinstesc, însă nu asămene precum cele canonice, fiindcă este îndoială despre ele, că ar fi scrise după insuflarea Duhului sînt, și să zice de ele, că numai cu ajutorul celorlalte cărți canonice s'au alcătuit de alți bărbați cucernici și înțelepți. Acestea sînt: Înțelepciunea lui Solomon, cartea lui Iudit, a lui Tovie, Înțelepciunea lui Sirah, a doaua și a treia carte a Esdrei, trei cărți ale Macaveilor. Și așa aceste cărți să întrebuințază numai spre îndreptarea năravurilor, și spre întărirea credincioșilor în credință, iar nu spre întărirea dogmelor credinții."[1])

Sînta Scriptură în limba grecească (ediția oficială dela Moscva 1821, 4⁰) conține (după Reuss, Die Geschichte der hl. Schriften N. T's ed. 5. §. 338.) „toate apocrifele, Ezra în amîndoauă recenziunile pelîngă Neemía, la finea cărților istorice 4 cărți ale Macabeilor, profeții mici și mari înainte de cărțile poetice sau de cărțile înțelepciunii." Deosebită de aceasta e biblia rusască oficială (Petersburg

quinque Moysis, i. e. Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; Josuae, Judicum, Ruth, quatuor Regum (Sam. și Reg.), duo Paralipomenon, Esdrae primus et secundus, qui dicitur Nehemias, Tobias, Judith, Esther, Job, Psalterium Davidi cum centum quinquaginta psalmorum, Parabolae, Ecclesiastes, Canticum Canticorum, Sapientia, Ecclesiasticus, Jsaias, Jeremias cum Baruh, Ezechiel, Daniel, duodecim Prophetae minores, i. e. Osea, Joel, Amos, Abdias, Jonas, Michaeas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggaeus, Zacharias, Malachias; duo Machabaeorum, primus et secundus... Si quis autem libros ipsos integros cum omnibus suis partibus, prout in ecclesia catholica legi consueverunt et in veteri vulgata latina editione habentur, pro sacris et canonicis non susceperit, ei traditiones praedictas sciens et prudens contempserit, anathema sit" (Richter, Canones et decreta concilii Tridentini pag. 11).

[1]) Unele parimii sînt luate din cărțile apocrife.

Din acest citat vedem, că lui Solomon să atribue 3 cărți numindu-să separat Cîntarea Cîntărilor, iar în textul bibliei stă: Pildele lui Solomon, Ecleziastul lui Solomon, Cînt. Cînt. lui Solomon — așadar e o greșală, căci altcum suma e 39. Plîngerile lui Ieremía nu să amintesc, deși în text sînt puse nemijlocit după Ieremía ca carte separată. De cărțile lui Baruh (§. 8) zice: „soborul Laodicei și cel dîntîi dela Nicea au precunoscut cartea lui Baruh de canonică" (cf. can. 60 dela Laodicea, care a fost întărit prin can. al 2. din sinodul trulan și can. 1. al sinodului al 2. din Nicea); de cîntarea celor trei coconi deși lăpădată de Ieronim „poate rămînea nevătămată." În urmă înșirarea cărților în precuvîntare nu consună cu cea din text, deoarece în aceasta e pusă la fruntea apocrifelor *Tovit* (nu Tovie ca în precuvîntare); a *2. Ezra* (în înțelesul precuvîntării) lipsește, dar e adausă rugăciunea lui Manase.

1876), care are numai 3 ale Macabeilor. Numărul cărţilor în aceasta e următorul: Pentat. Iosua, Jud., Rut, 4 a Reg., 2 Paralip.; la sfîrşitul lor rugăciunea lui Manase; 1. Ezra (cea canonică), Neemía, 2. Ezra (cea grecească), Tobia, Iudit, Estír, Iob, Psalmii (151), Prov. Eclez. Cînt. Cînt. Înţelepciunea lui Solomon, Înţelepciunea lui Sirah, Isaía, Ieremía, Plîng., epistola lui Ier., Baruh, Ezechíl, Daníl, 12 profeţi mici (cum sînt înşiraţi în textul original[1]), 3 cărţi ale Macab. 3. Ezra de comun a 4. Ezra). La toate apocrifele (şi la rug. lui Manase şi la ps. 151) e adausă observarea: „tradus din greceşte", la unele încă şi notiţa „nu (să află) în textul evreesc"; iar la ultima Ezra (16 cap.) să observă: această carte nu (să află) în textul evreesc ori grecesc. Traducerile slavoane si cele ruseşti sînt făcute din Vulgata" (Strack, l. c. 446 sq.) Dar ca şi în traducerea lui Şaguna nu să deosebeşte întru nimic tiparul cărţilor apocrife de al celor canonice.

Cu toate acestea Filaret († 1868), mitropolitul Moscvei, în catihizmul său (aprobat de sîntul Sinod dirigent) numără numai pe cele canonice. *Întreb.*: Cîte cărţi sînte are T. V.? *Răsp.*: Sîntul Ciril dela Ierusalím, s. Atanasie cel Mare şi s. Ioan Damascen numără 22, ţiindu-să de numărul original, ce-l au Evreii în limba lor. S. Atanas. epist. 39. Ioan Damascen, Teol. IV, 17. *Întreb.* De ce trebue băgată în samă numărarea Iudeilor? *Răsp.* Pentrucă, precum zice apost. Paul — Rom. 3, 2 — lor li s'a încredinţat ceeace Dzeu a vorbit. *Întreb.* Cum numără s. Ciril şi Atanas. cărţile T. V.? *Răsp.* În următorul mod: Gen., Ex., Lev., Num., Deut., Iosua, Jud. şi Rut, 1. 2. Reg., 3. 4. Reg., 1. 2. Cronic. (Paralipom.) 1. Ezra şi 2, sau după inscripţia grec. c. Neemia, Estír, Iob, Psaltirea, Prov., Ecles., (Ecclesiasticus), Cînt. Cînt., Is., Ier., Ez., Dan., 12 prof. mici. *Întreb.* De ce nu să amintesc aici Înţelepciunea lui Sirah şi alte cărţi? *Răsp.* De aceea pentrucă nu să află în limba evreească. *Întreb.* Ce trebue să credem noi de aceste cărţi? *Răsp.* Atanasie cel Mare zice, că ele sînt menite de părinţi de a să cetí celorce să primesc în biserică. *Întreb.* Cum să poate hotărî mai deaproape şi împărţi cuprinsul cărţilor T. V.? *Răsp.* El să poate împărţi în următorul mod: 1. cărţi *legiuitoare*, cari sînt baza T. V.; 2. cărţi *istorice*, cari conţin mai vîrtos istorie; 3. cărţi *didactice*, cari conţin învăţătura evlaviei; 4. cărţi *profetice*, cari conţin profeţíile despre viitor şi în speţial despre Is. Cr. (Ausführlicher christl. Catechismus der rechtgl. kathol. morgenl. Kirche, tradus de Dr. Blumenthal, ca adaus la istoria bis. rus. de acelaş, Frankfurt a. M. 1872).

§. 115. Canonul T. N.

Cele dintîi urme de culegerea scrierilor T. N. întîmpinăm în 2. Petru 3, 15 sq., iar 1. Tim. 5, 18 cf. Lc. 10, 7 presupune, că evangelia după Luca era cunoscută în mai multe biserici. Din Col. 4, 16 reesă, că comunele creştine foarte de timpuríu întraseră în legături mai mult sau mai puţin intime; ce dovedeşte pentru timpurile sale şi Policarp.[2]) Aceste race porturi aduseră cu sine, că să ţinu cam acelaş ciclu al scrierilor sînte, cînd începură unii[3]) a scrie cărţi spre a da au-

[1]) Cf. 1. Cor. 1. Petru.

[2]) Fil. 13 (la Eus. H. E. 3, 26): „Mi-aţi scris voi şi Ignatie că mergînd cineva în Siria să aducă scrierile voastre; ce voi şi face, avînd timp potrivit, sau voi trimite pe altul la voi. Precum aţi dorit, v-am trimis epistolele lui Ignatie trimise noauă şi altele ce avem noi etc."

[3]) *Ieronim* (De vir. illustr. 7) istoriseşte, că unul încă trăind apostolul Ioan a compus în Azia o scriere sub numele lui Paul. În veacul al 2. şi 3. să nasc multe legende şi tradiţii despre viaţa lui Cristos şi a apostolilor (Evang. şi Acta apocrife). *Fotie* (Bibl. cod. 254) afirmă, că apostolul Ioan a fixat canonul T. N. — ce n'are temei istoric.

toritate învăţăturilor lor (2. Tes. 3, $_{17.\ 18}$); ba comunele creştine hotărîră şi asupra caracterului apostolesc al cărţilor, cari fuseseră lor scrise[1]) sau le primiseră dela altele.

Părinţii apostoleşti fac aluziune,[2]) să provoacă direct,[3]) ori au alegate[4]) din toate părţile canonului în forma actuală. După dînşii, pela începutul veacului al 2., *Papía*[5]) aminteşte evangelia după Matei, Marcu, 1. Ioan şi 1. Petru; *Claudiu Apollinaris* numai ev. după Matei (pag. 150); *Atenagora*[6]) are locuri din Matei, Ioan, 1. 2. Corinteni.[7]) *Iustin Martirul* în memoarele sale (cf. pag. 200) face aluziune la epistolele apostoleşti[8]), consideră Apocalipsa de opul lui Ioan (Dial. e Tryph. p. 308); în urmă *Teofil dela Antiohía* vorbeşte de

[1]) Io 21, $_{24}$. 1. Cor. 16, $_{21}$. 2. Tes. 3, $_{17.\ 18}$. Gal. 6, $_{11}$. Col. 4, $_{18}$. Apoc. 22. $_{18}$. Sigure erau comunele prin aducătorii scrierilor (Rom. 16, $_{2}$. 1 Petru 5, $_{12}$). *Irineu* (Adv. haer. 3, 4, 1): „Quid enim, etsi de aliqua modica quaestione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere ecclesias, in quibus Apostoli conversati sunt, et ab eis de praesenti quaestione sumere, quod certum et liquidum est?" *Tertulian* (De praescr. 36): „Age iam, qui voles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuae, percurre ecclesias apostolicas, apud quas ipsae adhuc cathedrae apostolorum suis locis praesident, apud quas ipsae authenticae literae eorum recitantur, sonantes vocem et repraesentantes faciem uniuscuiusque .. Legem et Prophetas cum evangelicis et apostolicis literis miscet et inde potat fidem". Adv. Marc. 4, 5: „Id esse ab Apostolis traditum, quod apud ecclesias apostolorum fuerit sacrosanctum. Videamus... quid etiam Romani de proximo sonent, quibus evangelium Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. Habemus et Joannis alumnas ecclesias. Nam etsi apocalypsin eius Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensus in Joannem stabit auctorem. Sic et ceterarum (scripturarum) generositas recognoscitur".

[2]) Polic. ad Phil. 3, 12. 13. cf. Hug l. c. I, 116.

[3]) *Clement Rom.* la 1. Cor.; *Ignatie* la ep. c. Efez.; *Policarp* la Fil.

[4]) Din ev. Mt., Lc., Io; Acta; ep. c. Rom., 1. 2. Cor., Gal., Efez., Fil., 1. Tim., c. Evrei, 1. Petru, 1. Io. — Cf. Barnaba 4 cu Mt. 20, $_{18}$; *Clement Rom.* 1. Cor. 13. cu Lc. 6, $_{36}$ sq. c. 35 cu Rom. 1, $_{32}$. c. 46 cu Mt. 18, $_{6}$. c. 49 cu 1. Petru 4, $_{8}$. c. 3. 9. 12. 17. 36. 47 cu ep. c. Evr.; *Ignatie* ep. c. Smirn. 6 cu Mt 19, $_{12}$. c. Polic. 5 cu Efez. 5, $_{25}$. c. Efez. 2 cu 1. Cor. 1, $_{10}$. 16 cu 1. Cor. 6, $_{9}$. 18 cu 1. Cor. 1, $_{18.\ 20.\ 23}$ sq. ep. c. Filadelf. 1 cu Gal. 1, $_{1}$. 7 cu Io. 3, $_{8}$. 8 cu Fil. 2, $_{3}$. ep. c. Rom. 3 cu 2. Cor. 4, $_{18}$. 6 cu Mt. 16, $_{26}$; *Policarp* ep. c. Fil. 1 cu Acta 2, $_{24}$. 1. Petru 1, $_{8}$ şi Efez. 2, $_{8}$. 2 cu 1. Petru 1, $_{13.\ 21}$. 3, $_{9}$, Lc. 6, $_{37}$ şi Mt. 5, $_{3.\ 10}$. 4 cu 1. Tim. 6, $_{7.\ 10}$. 5 cu Gal. 6, $_{7}$. 1. Petru 2, $_{11}$ şi 1. Cor. 6, $_{9.\ 10}$. 6 cu Rom. 12, $_{17}$ şi 14, $_{10}$. 7 cu 1. Io. 4, $_{3}$. 1. Petru 4, $_{7}$. Mt. 6, $_{13}$ şi 26, $_{41}$. 8 cu 1. Petru 2, $_{22.\ 24}$. 12 cu Efez. 4, $_{26}$ şi 1. Tim. 2, $_{1.\ 2}$. (Există şi raportări mai puţin sigure, d. e. *Clement Rom.* 1. Cor. 2 la Tit 3, $_{1}$. 29 la 1. Tim. 2, $_{8}$. 54 la 1. Tim. 2, $_{8}$. 3, $_{13}$; *Ignatie* ad. Magn. 8 la 1. Tim. 1, $_{4}$. ad Eph. 2. la 2. Tim. 1, $_{16}$ etc).

[5]) Eusebie, H. E. 3, 39. cf. pag. 297 obs. 2.

[6]) Apol. 9. 11. 27.

[7]) De resurrectione 16 pag. 202 citează 1. Cor. 15, $_{53}$ cu „după apostol", apoi 2. Cor. 5, $_{10}$.

[8]) Sigur la Gal. 4, $_{12}$; probabil la Gal. 5, $_{20}$ (în Apol. p. 40 ed. Col.). — Eusebie reproduce (l. c. 3, 26) din Iustin: „marele misteriu al evlaviei" cf. 1. Tim. 3, $_{16}$.

ev. după Ioan şi altele (ad Autolyc. 3, 12. 13. 2, 22), de ep. c. Romani şi 1. Timotei (2, 1. 2) recunoscînd şi Apocalipsa.[1])

Pela mijlocul veacului al 2. canonul lui *Marcion*[2]) e de mare importanţă. Acesta conţîne (După Tertulian, Adv. Marc. 4, 1—7) 10 epistole pauline şi 1 evangelie; alte cărţi ale T. N. n'a primit el din motive dogmatice, ba a alterat chiar textul celor recunoscute; iar *evangelia lui Marcion* este cea după Luca, dar acomodată principiilor lui eretíce.[3])

În deceniile din urmă ale acestui veac s'au compus: a) traducerea siriană *Peşito*, care conţîne: 4 evangelii, Acta, 13 epistole a lui Paul, epistola cătră Evrei, Iacob, 1. Petru, 1. Ioan. Mai tîrzíu (poate în veacul al 6.) s'au adaus celelalte cărţi.[4]) b) *Canonul* sau *fragmentul muratoric*[5]) are: 4 evang., Acta, 13 epist. pauline, cel puţîn 1 ep. a lui Ioan (1. şi încă una, de nu toate 3), Iuda, Apocalipsa lui Ioan şi Apoc. (apocrifă a) lui Petru.[6]) c) traducerea latină din acest timp numără toate cărţile T. N.

[1]) După Eusebie H. E. 6, 24, vezi pagina 314 obs. 9.

[2]) Înaintea lui, *Cerdo* are numai 10 epist. paul. (Ps. Tertul. De praescr. 51); *Tatian* compune Diatessaronul, să provoacă la Acta. 1. Cor. De ereticii din veac. 2. 3 ştim că să provoacă la evangelii, Acta şi epistolele lui Paul (*Irineu*, Adv. haer. 1, 1. 3). Aceeaş stă de Valentin şi aderenţii lui (*Epifane* Haer. XLI); de *Ofiţi*, *Basilide* şi alţi gnostici (Philosophum.).

[3]) *Irineu* cf. pag. 172 obs. 9. *Tertulian* (Adv. Marc. 4, 2): „Marcion evangelio scilicet suo nullum adscribit auctorem, quasi non licuerit illi titulum quoque affingere, cui nefas non fuit ipsum corpus evertere; ibid. 4, 1—7: „Evangelium eius (Marcionis), quod interpolando suum fecit"; „Ex his commentatoribus, quos habemus, Lucam videtur Marcion elegisse, quem caederet."

[4]) Toate manuscriptele Peşitei conţîn numai aceste cărţi, afară de unul (în biblioteca Bodley din Oxford), care are şi 2. Petru, 2. 3. Ioan şi Iuda. Mai apoi s'a găsît în Leyden (maî tîrzíu şi întrun codice din Florenţa) o Apocalipsă siriană în manuscript, edată la 1627 *de Dieu*. Traducerea celor 4 epistole catolice mai mici să deosebeşte însă de cea din Peşito, deci e făcută mai încoace; aceasta află loc şi la Apocalipsă. Hug l. c. ed. I. pag. 356 sq. afirmă, că Peşito a avut la început toate cărţile T. N. omiţîndu-să cele 4 epistole abia în veacul al 4. Părerea sa o bazează el pe mărturia lui Efrem Sirul. Michaelis, Einleit. ins N. T. I. p. 363 sq. zice, că şi epistola cătră Evrei lipsia în Peşito.

[5]) Un registru al cărţilor canonice sau de cetit, compus latineşte în apus; un fel de îndrumare pentru catehumeni. Autorul pare a fi membrul unei biserici italiene, poate chiar din Roma, a trăit în veacul al 2., deoarece la sfîrşit să zice, că scrierea lui Herma nu s'a făcut tocmai de mult sub papa Piu I. (142—57). Muratori a găsît acest fragment în biblioteca ambroziană din Mediolan întrun manuscript din veacul al 8. sau 9. şi l-a edat la 1740 în Antiq. italicae med. aevi, 3, 854.

[6]) După unii originalul e grecesc şi traducerea trebue îndreptată, şi atunci să aminteşte 1. Petru. Textul: „Apocalypsin etiam Joannis et Petri *tantum* recipimus, quam quidem ex nostris legi in ecclesia nolunt," îndreptat: Apocalypsin

Către sfîrşitul veacului al 2. şi începutul veac. al 3. aflăm colecţiuni mai complete ale cărţilor T. N. *Irineu,*[1] *Clement Alexandrinul*[2] şi *Tertulian*[3] recunosc: cele 4 evang., Acta, 13 epistole a lui Paul, 1. Petru, 1. Ioan şi Apocalipsa; au numirea *εὐαγγέλιον, εὐαγγελικόν, εὐαγγελικά, instrumentum evangelicum,* iar pentru scrierile apostoleşti (îndeosebi ale lui Paul şi Acta) *ἀπόστολος, ἀποστολικόν, ἀποστολικά, instrumentum apostolicum.*[4]

Autenticitatea epistolei către Evrei e sigură pentru aceşti 3 învăţători, dar să deosebesc cu privire la autor (§. 101); 2. Petru, ep. lui Iacob, 3. Ioan nu să amintesc, deşí să fac împrumutări din ele;[5] 2. Ioan recunosc Irineu şi Clement,[6] a lui Iuda: Tertulian[7] şi Clement.

etiam Joannis (scil. habetur). Et Petri unam (în opunere duae epistolae) recipimus." Epistola către Evrei pare a nu fi existat în canon, sau o înţelege sub epist. ad Alexandrinos (p. 273 obs. 10). Canonul conţine şi alte scrieri (§. 101), apoi e corupt şi manc: deci autoritatea lui e mărginită.

[1]) Adv. haer. 3, 11, 8 espune pe larg evangelia în 4 forme şi raportul istoric al evangeliilor (ib. 3, 1). Aci lipsesc epist. c. Evrei, Iacob, 2. Petru, 3. Ioan şi Iuda; iar pastorul lui Herma şi 1. epist. Clem. au autoritate mai canonică.

[2]) După Eusebie, H. E. 6, 14 are toate cărţile T. N. apoi epistola lui Barnaba şi Apocalipsa lui Petru; adese întrebuinţază epistola lui Clement şi păstorul (ib. 6, 13). În scrierile păstrate dela el nu întîmpinăm însă citate din ep. lui Iacob, 2. Petru şi 3. Ioan.

[3]) În scrierile sale citează: evangeliile, Acta, 13 ep. pauline, 1. 2. Ioan, 1. Petru, Iuda, Apocalipsa.

[4]) *Irineu,* Adv. heer. I, 3 zice de Valentinieni: „Nu aduc dovezi numai din (scrierile) evangelice şi apostoleşti... ci şi din lege şi profeţi," iar ibid. 3, 11, 8 numeşte cele 4 evangelii *τὸ εὐαγγέλιον τετράμορφον.* Asămenea vorbeşte *Clement Alex.* Strom. 5 §. 5 pag. 664. 6, 11. 784 şi 7, 3, 836 de o *evangelie* şi *apostol* sau *apostoli;* iar *Tertulian* (De baptismo 15) de *Domini evangelium* şi *apostoli literae;* (De pudicitia 11. 12) de *evangelium apostolicum instrumentum;* (De resurr. carnis numără la instrumentum apostolicum c. 33. evangeliile, c. 38. Apocalipsa, c. 39. Acta, c. 40 instrumentum Pauli). El le dă numire comună (ca Tora şi profeţi), deşí partea a 2. încă nu era încheiată: *Novum Testamentum* sau *N. Instrumentum* (Contra Marc. 4, 1: „Alterius instrumenti vel, quod magis usui est dicere, testamenti" numindu-l adv. Prax. 15 *novum testamentum,* şi ibid. 20 *totum instrumentum utriusque testamenti;* altcum însămnează la dînsul novum testamentum religiunea creştină, nu scrieri, cf. c. Marc. 4, 22; de pudic. 12).

[5]) *Irineu,* Adv. haer. 4, 16, 2 cf. Iac. $2,_{23}$; ibid. 5, 23, 2 cf. 2. Petru $3,_{8}$; *Clement,* Strom. 6, 18, 825 cf. Iac $2,_{8}$ şi Cohortatio 10. p. 83 cf. 2. Petru $2,_{2}$.

[6]) *Irineu,* Adv. haer. 1, 16, 3. 3, 16, 8 cf. pag. 306. obs. 1; *Clement Alexandrinul* cf. §. 107.

[7]) De habitu muliebri 2: „Eo accedit, quod Enoch apud Judam apostolum testimonium possidet"; *Clem. Alex.,* Paedag. 3, 8 pag. 280; Strom. 3, 2 pag. 515. cf. pag. 308. obs. 4. 5.

Origen este întîiul scriitor bisericesc care tratează de canonice toate cărţile T. N., pentrucă astfel l-a învăţat tradiţia;[1]) canonul lui e recunoscut pănă în veacul al 4.[2]) *Codex Claromontanus* din veacul al 3. a păstrat canonul bisericii africane din acel timp.

Epocă în istoria canonului T. N. face *Eusebie*, care împărtăşeşte rezultatul cercetărilor în Istoria sa bisericească (3, 25). El împarte cărţile T. N. în: a) *omologumene:* 4 evangelii, Acta, epistolele pauline, 1. Petru, 1. Ioan, dacă voieşte cineva şi Apocalipsa; b) *antilegomene:* epist. lui Iacob, Iuda, 2. Petru, 2. 3. Ioan; c) *notha:* Acta Pauli, păstorul lui Herma, Apocalipsa lui Petru (ibid. 3, 3), epist. lui Barnaba, Constituţiunile apostoleşti, cine voieşte Apocalipsa, după unii încă evangelia după Evrei; d) *eretíce.*[3])

[1]) *Eusebie*, H. E. 6, 22 vorbeşte lămurit de cele 4 evangelii (§§ respectivi).
Homil. 7. in Jos., opp II. ed. Ruae. p. 412: „Sacerdotali tuba primus in evange-
lio suo Matthaeus increpuit, Marcus quoque, Lucas et Joannes suis singulis tubis
sacerdotalibus cecinerunt.“ Asupra Actei să pronunţă la *Eusebie* l. c. cf. pag. 205
obs. 6. şi Homil. 7. in Jos.: „Et Lucas apostolorum gesta describens“ scil. addit
tuba canere, în care loc atribue lui Paul 14 epistole: „Novissime autem ille ve-
niens, qui dixit . . ., et in quatuordecim epistolarum suarum fulminans tubis muros
Hiericho et omnes idololatriae machinas et philosophorum dogmata usque ad fun-
damenta dejecit,“ citînd din ele în opurile sale. 1. Ioan şi 1 Petru (T. V. in
Joann. la *Eusebie*, l. c.) sînt autentice, le numeşte „epistole catolice,“ ce mai în-
tîmpinăm la ep. lui Iuda, iar la celelalte nu (cf. pag. 297 obs 6; pag. 299 obs.
8; pag. 304. obs. 2) În privinţa Apocalipsei cf. pag. 315. obs. 4. Epistola că-
tră Evrei e paulină (cf. mai sus şi pag. 274 obs. 6); la 2. Petru; 2. 3. Ioan vezi
pag. 299. obs. 8. pag. 306. obs. 4; Iacob, pag. 297. obs. 4; Iuda pag. 308. obs.
4. (Homil. 7. in Jos §. 1: „Petrus etiam duabus epistolarum suarum personat
tubis; Jacobus quoque et Judas. Addit nihilominus et Joannes tuba canere per
epistolas suas“). De observat este, că Origen intre alte apocrife a cinstit foarte
evangelia după Evrei şi *păstorul*. El păstrează numirea *evangelie şi apostol* (Hom.
19. in Jos. Opp. vol. 3. p. 264); numeşte întregul (după exemplul lui Tertulian)
ἡ καινὴ διαθήκη, începe adecă a să deosebi în T. N. evangelii, Acta, epi-
stole apostoleşti şi Apocalipsa.

[2]) Abatere face *Dionisie dela Alexandría* (după jumătatea veac. al 3), care
nu neagă inspiraţia, dar originea apostolească a Apocalipsei (pag. 315 obs. 10).

[3]) La clasa întîia să numără cele în genere recunoscute de canonice; la a
doaua cari nu au această însuşire; la a treia cele sigur necanonice; la a 4. cari
au fost compuse de eretíci, iar scriitorii bisericeşti nu le-au întrebuinţat, cum
sînt: evangelia lui Petru, Toma, Matía, etc., Acta lui Andrei, Ioan etc. Ele nu
să pot număra la notha, ci trebue lăpădate fiind ἄτοπα πάντη καὶ δυσσεβῆ.
Eusebie nu deosebeşte tocmai strict între antilegomene şi notha, căci zice: „la an-
tilegomene apărţin,“ continuă: „la notha trebue să să numere,“ şi sfîrşeşte: „toate
acestea sînt antilegomene;“ întrebuinţază unele cărţi ca antilegomene, pe cari altă
dată le numeşte notha şi viceverza. L. c. numără epistola lui Iacob la antilegomene,
iar păstorul lui Herma la notha; ibid. 2, 23 epist. lui Iac. la notha şi ibid. 3, 3
păstorul lui Herma la antilegomene. În l. n. epist. lui Iuda e între antilegomene,
ep. lui Barnaba, Apoc. lui Petru la notha, iar ibid. 6, 14 toate 3 la antilegomene

Epistola către Evrei nu să aminteşte (3, 25) vorbindu-să în general de „epistolele pauline“ ; e probabil însă că a înțeles-o, pentrucă ibid. 3, 38 o atribue lui Paul[1]), deşí nu ascunde unele îndoeli, sau o numără la antilegomene (p. 275). Astfel să poartă el şi față de Apocalipsă numărîndu-o l. c. 3, 25 la omologumene, apoi la antilegomene (pag. 315).[2])

Pe încetul cărțile controversate să primesc în canon; iar către sfîrşîtul veacului al 4. canonul bisericii orientale e fixat, ce rezultă din mărturíile lui *Atanasie,*[3]) *Efrem Sirul,*[4]) *Ciril Ierusalimiteanul,*[5]) *Grigorie Nazianzeanul,*[6]) *Epifane*[7]) şi *sinodul din Laodicea.*[8]) Îndoeli mai există în privința Apocalipsei la *Ciril,*[9]) *Grigorie Nazianz.*[10]), *Amfilohie*[11]) şi *Crizostom.*[12]) *Ieronim*[13]) afirmă că pe timpul său această carte în orient nu e recunoscută. De altă parte vedem însă, că să primesc în

(cf. ibid. 6, 13 ep. lui Iuda, Barnaba şi Clement Rom.). După acestea să poate afirma, că Eusebie imparte cărțile în omologumene, antilegomene sau notha şi ἄτοπα sau δυσσεβῆ (ibid. 3, 31: 1. scrieri sînte; 2. antilegomene, dar de mulți cunoscute în mai multe comune) şi 3. de tot falze, παντελῶς νόθα, şi străine de otodoxía apostolească]. De altă parte însă trebue constatat, că el totuş face deosebire între antilegom. şi notha, dînd celor dîntîi (cele 5 epist. catol.) întîiul rang, iar celorlalte (păstorul, ep. lui Barnaba, etc.) al doilea, ce să întăreşte şi prin împrejurarea, că ibid. 2, 23 vorbeşte de 7 epistole catolice (cel dîntîi care le-a dat această numire comună; mai tîrzíu deveni generală).

[1]) „Paul a scris evreeşte, a tradus-o Luca — după unii, Clement Romanul — după alții.“

[2]) Nu ştie unde s'o numere, pentrucă ştiea că unii o primesc de canonică, alții nu; foarte bine putea s'o pună între antilegomene.

[3]) Epist. fest. 39 numără toate cărțile canonului de azi; la ἀναγινωσκόμενα păstorul lui Herma şi Constit. apost.

[4]) Să provoacă la cărțile canonice, cf. Hug. l. c. I. 307 sq.

[5]) Cat. 4, 20 eschide Apocalipsa şi să abate de Eusebie numărînd antilegomenele la omologumene.

[6]) Carm. 33. conțîne: 4 evang., Acta, 14 epistole a lui Paul, 7 catolice (Iac. 2 Petru, 3 Ioan, Iuda), adaogă apoi „Ce este afară de acestea nu să ține de cărțile adevărate.“

[7]) Haer. 76. e de părerea lui Atanasie.

[8]) Can. 60 omite Apocalipsa. Epistolele lui Paul urmează după cele catolice: Rom., 2. Cor., Gal., Efez., Fil., Col., 2 Tes., Evr., 2. Tim., Tit, Filim.

[9]) Vezi obs. 5.

[10]) Vezi obs. 6.

[11]) Episcop în Iconiu († pela 395). Iambii compuşi pela 375 conțîn toate cărțile T. N. afară de Apoc.; unii atacă ep. c. Evrei; alții recunosc 3 sau 7 epistole catolice (Gallandi, Bibl. VI. p. 503).

[12]) Opp. ed. Montfaucon VI. 308 sq. lipsesc Apoc. şi 4 epist. cat.

[13]) Ep. 129 ad Dardanum.

canon cele *2 epistole a lui Clement Romanul* şi *Constituţiunile apostoleşti.*[1])

Cercetările teologice şi istorice hotărăsc canonul T. N. de acum înainte în biserica orientală. *Eutaliu* împărţind cărţile acestuia pentru trebuinţele liturgice nu aminteşte Apocalipsa. Registrul *codicelui alexandrinean* numără 2. epist. a lui Clement Rom., iar la cărţile canonice e adausă Psaltirea (apocrifă a) lui Solomon. *Can.* apost. 85 nu are Apoc., dar epistolele lui Clement şi Constit. apost. *Const. apost.* 2, 57 nu există epistolele catolice şi Apoc., ce întîmpinăm şi la *Cozma Indicopl.* (pela 535, Topographia Christ. V. p. 242. VII. 290). *Iuniliu* împărtăşeşte tradiţia bisericii din Nisibis afirmînd in opul său (I, 4. 6. 7), că există îndoieli cu privire la Apoc. şi imparte s. Scriptură în cărţi: recunoscute de biserica întreagă (evang. Acta, 14 epist. paul., 1. Petru, 1. Ioan; la cari unii mai adaogă: Iac., 2. Petru, Iuda, 2. 3. Ioan), trase la îndoială, şi sigur necanonice. *Stihometría lui Nicefor* (patriarh în Constantinopol, † 828; registru din veacul al 6., adaus la Chronographia brevis a acestuia) are evangeliile, Acta, 14 pauline, epistolele catolice; antilegomene sînt: Apocalipsa lui Ioan, lui Petru, ep. lui Barnaba şi evang. după Evrei. *Sinodul Trulan* (692) nu fixează canonul T. N., deşi să provoacă la registrele existente, adecă la Can. apost., sinod. din Laodicea, Atanasie, Grig. Nazianz., Amfilohie şi sinod. din Cartago. *Ioan Damascen* (De fid. orthod. 4, 17) numără la cărţile canonice Constit. apost., iar după un manuscript şi epistolele lui Clement. *Sinodul 2. din Niceea* repeţeşte hotărîrea celui trulan. Amintitul patriarh însuş a compus un registru al canonului, după care un autor mai tîrzíu a făcut *Sinopsa s. Scripturi,* care urmează întru toate lui Atanasie, cui să şi atribue (falz) opul; probabil este însă că aşa să numia autorul şi pare a fi compusă în veac. al 10. *Fotie* a urmat în Nomocanon hotărîrea sinodului trulan (4 ev., Acta—Filimon fără Apocalipsă). După *Zonaras* (pela 1120) unii numără Apoc. la cărţile canonice (Beveregius, Sinodic. I, p. 56 ad can. 85. apost.). *Alexie Aristenus* (pela 1160) are: 4 evang. Acta, 14 epistole pauline, 2 Petru, 3 Ioan. Iacob (Iuda şi Apoc. lipsesc — poate din eroare), epistolele lui Clement Romanul şi Constit. apostol. (Beveregius l. c. p. 57). Pentru *Teodor Balsamon* (pela 1200) e normativ sinodul trulan (Beveregius, l. c. 59). *Blastares* (pela 1335) are: 4 evang. 14 epist. pauline, 2 Petru, Iacob, 3 Ioan, Iuda, 2 Clement, Const. apost. şi Apocalipsa. Lipsesc Acta şi ep. către Filimon (cea din urmă fără îndoială din eroare, căci în text zice apriat 14 epist. a lui Paul, Syntagma, ed. Beveregius l. c. II.). *Nicefor Callisti* (pela 1330) numără Const. apost. la notha [H. E. 2, 45. 46]. *Ciril Lucaris* s-a dat mare silinţă a afla ceva pozitiv în privinţa canonului; iar comparînd deosebitele canoane ajunge la rezultatul: „căror noi mai adăugăm Apocalipsa“ [Confes. Christ. fidei; cf. contrazicerea cu can. 60 din Laodicea]. *Petru Movila* zice numai: „De aceea, precum Scriptura T. V. e învăţătura s. Spirit, aşa şi a T. N.“, sau: „Apostolii şi profeţii să numesc fundamente ale credinţii şi bisericii“ (cf. Confes. ortod. tradusă de B. Constantinescu, Bucureşti 1872, pag. 53. 61]. *Sinoadele din Constantinopol şi Ierusalím,* ţinute în anul 1672, nu hotărăsc ceva pozitiv, iar cel din urmă să pronunţă: „Biserica a predat de cărţi genuine s. evangelii şi celelalte cărţi ale Scripturii“ [Harduin, Acta, Concil. XI. p. 257. 279]. *Platon* în „Învăţătura ortodoxă“ [publicată la 1765 în Petersburg] nu aminteşte părţile bibliei; iar Catihizmul lui Filaret [vezi pag. 327] le înşiră: Evangeliile, Acta, Iacob, 2 Petru, 3 Ioan, Iuda, 14 epist a lui Paul, Apocalipsa. *Şaguna* în traducerea sa a bibliei cuprinde tot aceste cărţi.

[1]) Epistolele lui Clem. Rom., Ignatie, Barnaba, păst. lui Herma etc. să cetiau în biserică spre edificarea credincioşilor. Can. 85. apost. trateaza de canonice epistolele lui Clement; Origen (c. Cels. 1, 63) ep. lui Barnaba; Irineu [Adv. haer. 4, 20, 2] păst. lui Herma; iar Epifane Const. apost. [Haer. 80, 7.]. Adversarii lui Teodor de Mopsvestia afirmă: „Ipsam epistolam Jacobi et alias deinceps aliorum catholicas abrogat et antiquat“ [Leontius Byzantinus, pela 687, la Gallandi, l. c. XII, 686].

În biserica romană canonul T. N. conzistă din cele 4 evangelii, Acta, 13 epistole pauline şi Apocalipsa lui Ioan;[1]) epistola către Evrei era controversată (§. 101. Irineu, Caiu, Novaţian). Pe timpul lui Eusebie[2]) începe occidentul a o întrebuinţa (ibid. Ilarie, Ambrozie); *Optatus dela Mileve* (pela 370) şi *Zeno dela Verona* (pela 360) o trec cu vederea; *Cassiodor* nu cunoaşte vrun comentar latin la epistolă. *Filastriu* în „Liber de haeresibus" tratează Apocalipsa asămene evang. după Ioan, să îndoieşte de canonicitatea epist. către Evrei şi primeşte 7 epistole catolice.

Sinoadele din *Hippo* şi *Cartago* (cf. pag. 325) primesc în canonul T. N. 27 de cărţi,[3]) ce s'a întărit apoi prin cel din Florenţa[4]) şi dela Trident.[5])

Rufin primeşte pelîngă cărţile canonice ca eclesiastice păstorul lui Herma şi Judicium Petri [Expos. symbol apost. 37]. *Ieronim* numără în epist. ad Paulin. 4 evang. 7 epistole a lui Paul către 7 comune; a 8. către Evrei mai mulţi nu o numără, către Timotei, Tit, Filimon, Acta, 7 epistole: Iacob, Petru, Ioan, Iuda, Apocalipsa lui Ioan. La *Augustin* [De doctr. christ. 2, 8] lipseşte din eroare ep. lui Iuda. Asupra principiului la fixarea canonului să rosteşte: „In canonicis autem scripturis ecclesiarum catholicarum quam plurium auctoritatem sequatur. inter quas sane illae sint, quae apostolicas sedes habere et epistolas accipere meruerunt. Tenebis igitur hunc modum in scripturis canonicis, ut eas, quae ab omnibus accipiuntur ecclesiis catholicis praeponat eis, quas quaedam non accipiunt; in eis vero, quae non accipiunt [adecă până atunci] ab omnibus praeponat eas, quas plures gravioresque accipiunt eis, quas pauciores minorisque auctoritatis ecclesiae tenent. Si autem alias invenerit a pluribus, alias a gravioribus haberi, quamquam hoc facile inveniri non possit, aequalis tamen auctoritatis eas habendas puto" [El n'a făcut deosebire între cărţi proto- şi deuterocanonice, ci numai voia să arate

[1]) Să consideră apostolească; cf. §. 111: Canon. muratoric, Irineu, Tertulian, Victorin; Ieronim zice: „Quod si eam [ep. ad. Hebr.] Latinorum consuetudo non recipit inter canonicas, et Graecorum quidem ecclesiae Apocalypsin Joannis eadem libertate non suscipiunt" [ep. 129. ad Dardanum], etc. Despre Caiu, cf. pag. 315 obs. 7. Citatul lui nu există în cartea canonică, şi pare că a avut în vedere Apocalipsa lui Petru.

[2]) Înrîuriti de autoritatea lui Origen, cf. §. 111: Ilarie, Lucifer, Ambrozie.

[3]) „Ecclesiasticae utilitatis causa, dum in Carthaginensi urbe convenerimus in unum, a plerisque suggestum est, ea, quae in concilio Hipponensi iam dudum maturata sunt et legitime ad corrigendam disciplinam salubriter gesta et statuta noscuntur, effrenata temeritate quosdam minime custodire... Brevem vero statutorum, in quo omnia videntur esse complexa et quaedam diligentius constituta, huic epistolae subdi fecimus, ut compendio, quae decreta sunt, recensentes sollicitius observare curemus." Canon. la Mansi, Coll. Conc. III. 924: „Ut praeter scripturas canonicas nihil in ecclesia legatur sub nomine divinarum scripturarum... Novi autem testamenti: 4 ev., Acta, Pauli apostoli epistolae tredecim eiusdem ad Hebraeos una, Petru 2, Ioan 3, Iacob, Iuda, Apoc.

[4]) Bula lui Eugenie IV. din 1441, Cantate Domino, are 4 evang. 14 ep. paul. 2 Petru, 3 Ioan, Iacob, Iuda, Acta şi Apocalipsa.

[5]) Sessio IV. [8 Aprile 1546]... Testamenti novi, quatuor evangelia,... Actus Apostol... 14 epistolae Pauli apostoli... Petri apostoli 2, Joannis apost. 3, Jacobi apost. 1, Judae apost. 1 et Apocalypsis Joannis apostoli."

cum trebue judecate cărţile, a căror primire în canon era controversă). *Inocenţiu I*, întrebat fiind de episcopul Exsuperius din Toulouse dă la 405 răspunsul: „Item N. Testamenti evangeliorum libri 4, Pauli apostoli epistolae 14, epistolae Joannis 3, epistolae Petri 2, epistola Judae, epistola Jacobi, Actus apostolorum, Apocalipsis Joannis.“ Papa *Gelasius* [492—96] a emis un decret, care conţine registrul cărţilor canonice. Registrul e păstrat în 3 recenziuni. În întiia 2. 3 Ioan să atribue presbiterului Ioan, numeşte Zelot pe Iuda; a doaua omite epistola către Evrei; iar a 3. are cărţile canonului actual. *Cassiodor* împărtăşeşte l. c. 12 împărţirea scripturei după Ieronim; 13 după Augustin; iar 14 după traducerea veche: „... evangeliile, Acta, epistolele lui Petru către păgîni, Iuda, Iacob către 12 seminţii, Ioan către Parti. Epistolele lui Paul: Romani, Corinteni 2, Galateni, Filipeni, Coloseni, Evrei, Tesaloniceni 2, Timotei 2, Tit, Filimon, Apocalipsa“ [omisă e epistola c. Efezeni]. *Codex Amiatinus* [scris pela 550] are canonul de azi. *Conciliul dela Toledo* [589] a pus de normă în biserica din Spania canonul lui Inocenţiu. *Isidor Hispal.* urmează lui Ieronim; are toate cărţile canonice[1]. *Alcuin* are canonul Vulgatei. Biserica engleză recunoaşte ceeace i-a dat cea din Roma. *Joannes Sarisburensis* [pela 1170] numără epistola către Laodiceni între canonice. *Santes Pagninus* zice: „... Novi autem: quatuor libris evangelii, secundum Matthaeum, secundum Marcum, secundum Lucam, secundum Joannem; quatuordecim epistolis Pauli: epistola ad Romanos, ad Corinthios duabus, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Thessalonicenses duabus, ad Colosenses, ad Timotheum duabus, ad Titum, ad Philemonem, ad Hebraeos; Petri duabus, tribus Joannis, una Judae et una Jacobi, Actibus apostolorum libro uno et Apocalypsis Joannis libro uno“ [Isagoge ad sacras literas]. După conciliul tridentin încă mai deosebesc unii între cărţi proto- şi deuterocanonice [cari mai tîrzíu au fost recunoscute de biserică, ca şi la T. V.].

Acest canon fu recunoscut în biserica anglicană (Confessio anglicana, 1562), de protestanţii din Franţa (Confessio gallica), Boemia (Confessio bohemica, 1535) şi Ţările de jos (Confessio belgica); iar confesiunea Würtembergiană (1552) primeşte numai omologumenele.[2])

§. 116. Numirile, împărţirea, numărul cărţilor T. V. şi N.

a) *T. V.* Cărţile T. V. n'au căpătat deodată cu adunarea lor nume comun, ci timp îndelungat să numiau după părţile constitutive: *lege, profeţi şi celelalte*[3]) sau: *lege, profeţi şi psalmi* (Lc. 24, $_{44}$), pentrucă sînt cei mai de importanţă în această parte), în urmă numirea: *lege* (תורה) *cartea legii* să estindea la întregul, fiind ea baza T. V. (Io. 10, $_{34}$. 15, $_{25}$). Cîteodată partea a 3. să omite: *lege şi profeţi* [Lc. 16, $_{16}$]. Rabinii le numesc: *Cele 24 de cărţi* sau *cele 24*; *cetire* (המקרא) (Neem. 8, $_{8}$), *domus sanctuarii*, (בית מקדש); *sanctuarium*

[1]) Un codex Bobbiensis [prob. din veac. 7] numără 28 de cărţi ale T. N. adaogînd *liber Sacramentorum* [Migne, Patrol. lat. LXXII, 580].

[2]) Luther a fost contra Apocalipsei, epist. către Evrei, Iacob şi Iuda, deşi nu le lapădă de tot. Zwingli nu recunoaşte Apocalipsa, iar Calvin primeşte toate cărţile T. N.

[3]) Prologul dela Sirah, în care nu există numire comună.

Domini (מקדשיה); *scriptura, scriptum,* (כתב, מקתב, הקתוב; (Ex. 36, $_{16}$ cf. Mt. 22, $_{29}$; Io. 5, $_{39}$. 19, $_{37}$); *liber Domini,* (ספר יהוה, Is. 34, $_{16}$); *scripturae sanctitatis,* [כתבי הקדש), ce apost. Paul a tradus: *scrieri sînte* (2. Tim. 3, $_{15}$) şi *scripturi sînte* [Rom. 1, $_{2}$]. În T. N. mai întîmpinăm numirile: *scripturi* [Mt. 22, $_{29}$; Lc. 24, $_{27}$. $_{32}$. $_{35}$; Io. 5, $_{39}$; Acta 17, $_{2}$. $_{11}$. 18, $_{24}$], *scriptura* [Io. 2, $_{22}$. 7, $_{38}$; 2. Petru 1, $_{20}$;]; la scriitorii bisericeşti: *scripturi dzeeşti, cărţi sînte, scriptura inspirată de Dzeu, cărţile legămîntului* [pentrucă T. V. să bazează pe legămîntul încheiat între Dzeu şi Avram cu urmaşii săi. Gen. 15, $_{18}$. 17, $_{2}$ etc.], *scriptura divina, scripturae, paginae coelestes, divinae literae, scripturae Dei* sau *deificae, sancti codices.* Vulgata latină a tradus 2. Cor. 3, $_{14}$ ἡ παλαιὰ διαθήκη cu *vetus Testamentum* în loc de *foedus* sau *instrumentum* — ce întîmpinăm şi la scriitori, care întrebuinţează *testamentum.*[1]) Împreunîndu-să amîndoauă Testamentele s'a ivit necesitatea a le da nume comun. *Crizostom* a recomandat; *τὰ βιβλία,* scil. *θεῖα, τὸ βιβλίον, ἡ βίβλος, biblie,* [numind astfel amîndoauă testamentele, sau numai unul]; iar *Ieronim* foloseşte numirea: *bibliotheca divina, sancta.*[2])

Cărţile cuprinse în colecţiunea T. V. să împărţiră îndată la început în *lege* (תורה), *profeţi* (נביאים) şi *scrieri* (כתובים, *γραφεῖα, ἁγιόγραφα, scrieri sînte,* cf. §. 5)[2])

I. *Legea* conţine cele 5 cărţi ale lui Moisí.

II. *Profeţii* să împart în:

1. *profeţi anteriori* (cărţi istorico-profetice): *Iosua, Judecătorii, Samuíl, Regii;*

[1]) *Διαθήκη* corespunde evreescului ברית (Gen. 15, $_{18}$. 17, $_{12}$ etc.); deşí însamnă testament, care numire să folosî mai întîi despre constituţia religioasă a Israiltenilor, apoi de complexul documentelor ei; în urmă şi de economía creştină care a ocupat locul celei israiltene (Mt. 26, $_{28}$. Gal. 4, $_{24}$. Evr. 8, $_{8}$. 9, $_{15}$). La T. N. aplică mai întîi *Tertulian* (Adv. Marc. 4, 1: „Alterius instrumenti, vel, quod magis usui est dicere, testamenti"); în biserica grecească ἡ παλαιὰ καὶ ἡ καινὴ διαθήκη, prescurtare din αἱ γραφαὶ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς καινῆς διαθήκης (*Origen* De princ. 4, 1; *Augustin*, De civ. Dei XX, 4.).

Lactanţiu: „Scriptura omnis in duo testamenta divisa est" (Instit. 4, 20). Amîndoauă Testamentele să mai citează cu formula *profeţii* şi *apostolii. Augustin:* „Non te arbitror sic legi tuos libros velle, tanquam prophetarum et apostolorum, de quorum scriptis quod omni errore careant dubitare nefarium est" (Epist. 82. al. 19. 3) cf. epist. 177 al. 95, 8: „Legitimae, propheticae, evangelicae apostolicaeque literae."

[2]) *Atanasie* întrebuinţează mai întîi βιβλία în înţelesul *biblie.*

2. *profeți posteriori* (cărți profetice în înțelesul strîns al cuvîntului) care sînt:

a) *mari: Isaía, Ieremía, Ezechíl* (după LXX și Daníl).

b) *mici: cei 12 profeți.*

III. *Aghiografele* sînt: *Psaltirea, Proverbele, Iob, Cîntarea Cîntărilor, Plîngerile, Ecleziastul, Daníl, Rut, Cronicele, Ezra, Neemía și Estír.*

LXX le împarte în: (legale) *istorice, poetice* și *profetice*, care împărțire nu să razîmă pe autoritatea vrunui manuscript original; asămene și Vulgata. În cadrul acestei clasificări cărțile sînt înșirate altcum ca în original, iar creștinii țiindu-să de această orînduire numără pe Daníl la profeți, Cîntarea Cîntărilor și Ecleziastul la cărțile poetice. *Iosíf Flaviu* c. Apion. I, 8 are: 5 cărți ale lui Moisí; 13 profeți: Iosua, Jud. și Rut, 2 Samuíl, 2 Regii, 2 Cronice, Ezra și Neemía, Estír, Isaia, Ieremía cu Plîng., Ezechíl, Daníl, 12 profeți mici, Iob; 4 cărți de cuprins liric și moral: Psalmii, Proverbele, Ecleziastul, Cînt. Cînt. În urmă există împărțirea în cărți *canonice* și *necanonice* (apocrife; la protestanți proto- și deuterocanonice).[1])

Între marginile acestor împărțiri să înșiră cărțile în LXX și de părinții bisericii (care între sine iarăș nu consună)[2]) deosebit de Iudei, la care sînt 4 variante: înșirarea talmudiștilor, rabinilor, a codicilor germani și spanioli.[3])

[2]) Numirea din urmă pare a să fi fixat mai tîrzíu, deoarece nu să află nici în prol. la Sirah, nici în T. N.

[1]) Între alte împărțiri de importanță e cea făcută de Epifane (De mens. et pond. 3. 4). T. V. conține după dînsul: *Pentateuhul* sau *cartea legii, 5 cărți poetice* (Iob, Psaltirea, Proverbele, Ecleziastul, Cîntarea Cîntărilor), *cele numite scrieri,* după unii *aghiografe* (Iosua, Judecătorii cu Rut, Cronicele, 2 cărți ale Regilor = Samuíl și Regii); *Pentateuhul profetic:* 12 profeți mici, Isaía, Ieremía, Ezechíl, Daníl; apoi Ezra și Estír, cu cari să completează numărul literilor din alfabetul evreesc (Schmid l. c. 156—158). La Șaguna l. c. §. 4. *legea* conține Pentateuhul; *istoria:* Isus Navi, Judecătorii, Rut, 4 ale Împăraților, 2 Paralipomene, Ezra, Iudit, Neemía, Estír, Tovit, Iob, 3 ale Macabeilor; *înțelepciunea:* Pildele lui Solomon, Ecleziastul, Cîntarea Cîntărilor, înțelepciunea lui Solomon, înțelepcinea lui Sirah; *prorocii:* Psaltirea, 4 profeți mari, la Ieremía să adaog Plîngerile și Baruh, 12 profeți mici (Osea, Ioíl, Amos, Obadía, Iona, Mihea, Naum, Avacum, Sofonía, Agheu, Zaharía, Malahía, 3. Ezra. Între LXX și Filaret observăm oarecare deosebire (vezi pag. 327).

[2]) cf. Epifane și Ieron. §. 114.

[3]) Baba bathr. l. c. urmează după cărțile lui Moisí celelalte astfel: ordo prophetarum: Josua et Judices, Samuel et Reges, Jeremias, Ezechiel, Jesaja et 12 Prophetae. Ordo Hagiographorum: Ruth, Psalmi et Hiob, Proverbia, Koheleth, Canticum, Threni, Daniel, Esther, Esdras et Chronica. Masoreții pun pe Isaía în-

Numărul cărţilor după Talmud este 24 (cel mai vechi şi s'a născut în urma compunerii cărţilor, nu ca acomodare literilor alfabetului); iar Iosíf Flaviu (l. c.) acomodîndu-să LXX are 22 de cărţi, îmbinînd pe Rut cu Jud. şi Plîng. cu Ieremía. Mai tîrzíu acest număr să zice a fi alcătuit după numărul literilor din alfabetul evreesc. *Origen*[1]), sinodul din *Laodicea, Atanasie,*[2]) *Ilarie, Ciril Ierusal., Grigorie Naz., Epifane, Rufin* şi *Ieronim* au numai aceste cărţi (§. 114). *Epifane* şi *Ieronim* afirmă, că unii numără 27 de cărţi, care număr ar corespunde literilor din alfabetul amplificat cu finalele (ךםןףץ); iar cărţile să numără atunci: Rut deosebit de Jud. (după Ieron. Plîng. de Ier.), 2 Sam., 2 Reg. 2 Cron., Ezra, Neemía. Astfel au putut însă număra numai ceice întrebuinţau LXX. Dacă profeţii mici, Ezra, Neemía, cărţile lui Sam., Reg., Cron. să numără separat, atunci căpătăm 39 de cărţi.

b) cărţile *T. N.* să împart în *canonice* şi *apocrife*. La deosebirea între *omologumene* şi *antilegomene* cf. §. 115; la numiri, împărţire §. 70. Numărul cărţilor canonice este 27.[3])

§. 117. Inspiraţiunea dzeească a cărţilor sînte.

Sub inspiraţiune[4]) înţelegem înrîurirea Spíritului sînt la compunerea cărţilor s. Scripturi. Dacă privim mai deaproape la cuprinsul acestor cărţi ne convingem, că ele nu conţîn numai istorie, ci şi lucruri, cari omului nu-i dat a le cunoaşte, ci trebue să i-să împărtăşască de o fiinţă mai înaltă — nu-

ainte lui Ier. Motivul la înşirarea talmudică e după Kimchi: „Cum libri Regum finiantur in desolatione et Jeremias totus versetur in desolatione, et Jesajas totus versetur in consolatione et finiat in consolatione, Ezechiel vero incipiat in consolatione, copulaverunt desolationem cum desolatione et consolationem cum consolatione". Aghiografele la masoreţi urmează: Psalmii, Prov. Iob, 5 Meghilot, Cînt. Cînt. Rut, Plîng., Cohelet, Estír, Dan., Ezra, Neem., Cron.

[1]) „E cu neputinţă a nu şti, că cărţile legămîntului sînt 22, precum susţine tradiţia Iudeilor, care număr corespunde elementelor, ce să află la dînşii" (*Eus.* H. E. 6, 25).

[2]) *Epist. fest.* „Toate cărţile T. V. după numărul lor sînt 22. Căci acestea, precum am auzît, să zice a fi numărul elementelor evreeşti" (literile alfabetului).

[3]) *Origen* Comment. in Ioann. IV, 22 are pentru noţiunile: canonice, necanonice terminii dubii: γνήσιον, νόθον, μικτόν.

[4]) Expresiunea e împrumutată din Vulgata, care 2. Tim. 3, $_{16}$ a tradus cu: *omnis scriptura divinitus inspirata*. Întrucît corespunde aceasta lui θεόπνευστος până acum nu s'a putut hotărî.

mită aici spíritul lui Dzeu. Din acestea să poate defini mai aproape inspirațiunea ca *împărtășirea supranaturală a unor adevăruri din partea lui Dzeu, la a căror espunere conlucră autorii respectivi.*

Credința Iudeilor în originea supranaturală a s. Scripturi o mărturisește Iosíf Flaviu.[1]) De unde au primit-o ei, nu știm; poate că au dedus din cuprinsul cărților și caracterul autorilor. Moisí prin minuni să adeverește de trimisul lui Dzeu; autorii altor cărți sînt profeți, dintre care unora să poruncește a scrie (Ex. 17, $_{14}$. 31, $_{18}$. 32, $_{15}$. $_{16}$.; Is. 8, $_{1}$; Ier. 30, $_{2}$; Ez. 24, $_{2}$; Dan. 12, $_{4}$).

Ceeace la Iudei era dogmă au recunoscut Cristos, apostolii și biserica creștină. Mîntuitorul citează ps. 110, $_{1}$ cu: „Davíd zice în Spíritul sînt“ (ad. luminat de acesta, Mc. 12, $_{36}$ cf. Mt. 22, $_{43}$); spune că profețíile referitoare la el trebue să să împliniască (Mt. 26, $_{54}$; Lc. 18, $_{31}$, 24, $_{25}$. $_{27}$. $_{44}$; Io. 10, $_{35}$. 13, $_{18}$). Apostolii afirmă, că prin gura profeților și a lui Davíd Dzeu însuș a vorbit (Acta 1, $_{16}$. 3, $_{18}$. $_{21}$. 4, $_{25}$. 28, $_{25}$; Rom. 1, $_{2}$; Evr. 1, $_{1}$. 3, $_{7}$. etc.). Paul scrie lui Timotei, că „toată Scriptura (ad. T. V.) e înspirată de Dzeu“ (2. Tim. 3, $_{15}$. $_{16}$); iar Petru zice, că profeții au vorbit purtați fiind de Spíritul sînt (2. Petru 1, $_{19}$—$_{21}$); în urmă înspirarea o dovedesc numirile s. Scripturi (§. 116) și formula de citare la scriitorii bisericești.[2]) Reprezentanții tra-

[1]) *Contra Apionem* 1, 8: „Prin fapte dovedim noi (el combate calumniile scriitorilor romani și grecești îndreptate contra Iudeilor) cît crezămînt dăm scrierilor noastre. Căci dupăce a trecut atîta timp (aproape 4000 de ani conțîn scrierile T. V.) încă nime n'a cutezat să adaogă sau să elimineze ceva din ele, sau să le schimbe întrun mod oarecare. Căci e înăscut Iudeilor a le ținea ca învățăturile lui Dzeu și a stărui la ele și, dacă e de lipsă, a și muri pentru ele. De multeori s'au văzut prisonieri de ai nostri suferind pentru ele cele mai mari chinuri și tot chipul de moarte numai ca să nu vorbiască ceva contra legilor și a cărților, cari cu aceasta stau în strînsă legătură (cărțile profetice). Oare cine dintre Greci ar fi suferit pentru o atare cauză? Și chiar dacă ar fi primejdia ca toate scrierile să să nimiciască, nime dintre dînșii nu s'ar expune pentru un astfel de lucru“.

[2]) Mișcați, inspirați, luminați și înțelepțiți de Spíritul sînt *(Teofil, Origen)*, care i-a implut *(Clem. Rom.)*, care le-a condus și mișcat gura *(Atenagora)*, care le-a purtat mîna *(Augustin)*; fiind învățați de Dzeu *(Teofil)* au scris ei sîntele Scripturi și au mijlocit descoperirile și profețíile împărtășite lor de Spíritul *(Origen)*. Însuș Dzeu, Spíritul dzeesc a grăit printrînșii *(Iustin)*, a scris prin ei sîntele Scripturi *(Origen)*, și astfel însamnă aceeaș dacă zicem: „Ieremía grăiește“, sau „Spíritul grăiește în (prin) Ieremía *(Clement Alex.)*. Foarte adeseori întîmpinăm la părinții bisericii zicerea „Așa grăiește Spíritul sînt în scrierile dzeești, așa grăiește Spíritul sînt prin Solomon *(Ciprian)*, așa vestește Spíritul profetic prin

diției bisericești sînt: *Clement Romanul,*[1] *Iustin Martirul,*[2] *Atenagora,*[3] *Teofil dela Antiohía,*[4] *Irineu,*[5] *Clement Alexandrinul,*[6] *Tertulian,*[7] *Origen,*[8] *Ciprian,*[9] *Lactanțiu,*[10] *Eusebie,*[11] *Atanasie,*[12] *Vasile cel Mare,*[13] *Ciril Ierusal.,*[14] *Epifane,*[15] *Crizostom,*[16] *Ieronim,*[17] *Augustin,*[18] *Teodoret,*[19] *Ioan Damascen.*[20]

Moisí, prin Isaía etc." *(Iustin)*. Căteodată inspirațiunea autorilor biblici să ascrie spețial lui Logos cel dzeesc, care s'a pogorît peste dînșii *(Teofil)*, i-a însuflețit *(Iustin, Irineu)*, i-a împlut de Spíritul sînt și a grăit printrînșii.

[1]) Epist. 1. Cor. 8: „Slujîtorii grației lui Dzeu fiind plini de Spíritul s. au predicat"; 13. 14. 15. etc. să citează din T. V. cu „Spíritul s. grăiește" (ed. Gebhardt et Harnack, 1877).

[2]) Dial. c. Tryph. 7: „Erau odată, înainte de aceștia (de filozofi), niște bărbați, care purtați de Spíritul lui Dzeu preziceau lucruri viitoare, ad. profeții, ale căror scrieri să află și acum".

[3]) Legat. pro Christ. 7: „Noi avem martori pe profeți, care din descoperire dzeească au vorbit de Dzeu și de lucruri dzeești".

[4]) Ad Autolyc. 1, 19: „Profeții au prezis prin Spíritul s. celece erau viitoare, cari toate s'au împlinit".

[5]) Adv. haer. 2, 47: „Noi trebue să credem lui Dzeu, care ne-a dat adevărata cunoștință, pentrucă s. Scripturi sînt perfecte, căci le-au grăit Cuvîntul și Spíritul lui Dzeu", ibid. 3, 1. 3, 5. 3, 11 etc.

[6]) Cohort. ad gentes 1: „Însuș Dl a grăit în Isaía, Ilie, în gura profeților", cap. 8. 9. Strom. 1. 3. 4 5. 7.

[7]) Apol. 18. 19: Adv. Marc. 4, 22; De praescript. haer. 36.

[8]) Contra Cels. 5, 59: „Noi conglăsuim cu Iudeii, că cărțile s. Scripturi s'au scris sub înrîurirea Spíritului s."

[9]) De op. et ele. și De unit. eccl. zice el „loquitur in divinis scripturis spiritus sanctus et dicit — item denuo dicit".

[10]) De falsa rel. 1, 4; 4, 5: „Hotărît să știe sub care rege un profet a primit impulzul spíritului dzeesc".

[11]) In psalm. „Este cutezanță a crede, că s. Scriptură a greșit"; H. E. 3, 24. 5, 17. 28.

[12]) Contra gentes 1: „Sîntele și de Dzeu inspiratele scripturi sînt suficiente la vestirea adevărului".

[13]) Comm. in Esa. prooem. 5; in Esa. I.

[14]) Cat. 4. 33—36: „Învață cu sirguință dela biserică, cari sînt cărțile T. V. și N., nu ceti nici un apocrif".

[15]) Ancorat. 1: „Biserica produsă dintro credință crede ce cu adevărat i-s'a predicat și poruncit. Adevărat este cecace mărturisește scriptura apostolească, întreaga s. Scriptură, căci un Dzeu să predică în lege, profeți, în evangelii și apostoli".

[16]) Omilia 19. la Acta: „Gura profeților e gura lui Dzeu" etc.

[17]) Comment. in Nahum.; in Ezech. 11, 24; in ep. ad Gal. 3; in Jes. prooem.; in ep. ad Ephes. 3, 1; ad Tit. 1, 1; contra Jovian. 1.

[18]) Confess. 7, 21; De civit. Dei 18, 41; De cons. evang.

[19]) Protheor. in Psalm.: „N'am nici un folos, de toți psalmii sînt ai lui Davíd, sau pe unii alții i-au compus, deoarece este evident, că toți au scris la îndemnul Spíritului s."

[20]) De fide orthod. 1, 1: „Cele rămase din lege, profeți, apostoli și evangeliști primim, recunoaștem și nu cerem mai mult"; 4, 18: „Există un Dzeu, care să vestește în T. V. și N., cinstit în treime, zicînd Domnul: N'am venit să stric legea, ci s'o împlinesc.. Cercați scripturile, căci ele vorbesc de mine. Iar apostolu

Inspirațiunea cărților T. N. să deduce numai prin analogíe. Vestitorii adevărurilor creștine au puterea infalibilității, ceeace dovedesc cuvintele Mîntuitorului și ale trimișilor lui; au autoritate deplină împlinindu-și datorințele misionare înscris ori cu grai viu.[1])

Secțiunea a doaua.

Păstrarea și lățirea s. Scripturi.

CAPITLUL ÎNTÎI.

Istoria formei esterne a textului original.

§. 118. Modul scrierii; materialul de scriere.

a) Evreii ca și alte popoară din vechime au scris cărțile lor pe pei de animale, poate și pe pînză (papirul e foarte demult cunoscut în Egípet și sigur că să lățîsă și în Palestina), iar pergamentul să descopere abia mai tîrzíu. Deșí forma primitivă a textului T. V. nu să poate hotărî, totuș nu e imposibil ca, după obiceiul de atunci, să să fi scris pe roluri cu text continuu, fără vocale și interpuncțiune, fără împărțirea în versuri și capitle (ps. 40, $_{8}$; Ier. 36, $_{14}$ sq.; Ez 2, $_{9}$; Zah. 5, $_{1}$). Scrisoarea aceasta întrebuințată înainte și după exilul babilonian e *vechea semitică,*[2]) avînd la început multă asămănare cu a Fenicenilor și Moabitenilor, mai puțînă cu a Samarinenilor. Mai tîrzíu să aminteşte *scrisoarea cvadrată* (כתב מרבע sau אשרי cf. 2. Reg. 23, $_{39}$ unde să întrebuințază numirea Asur în loc de Babilonia sau Caldea) și să atribue lui Ezra, ceeace trebue înțeles, că lățîndu-să după exil limba caldaică tot mai mult și la îndemnul lui Ezra devenind legea tot mai cunoscută, să văzură sîliți a înlocui scrierea veche cu caractere mai estetice. Timpul cînd această noauă scriere s'a desvoltat pe deplin, nu să ştie, dar sigur nu mai

zice: Dzeu s'a descoperit mai nainte demulteori și în multe chipuri.. Prin Spíritul s deci au grăit legea și profeții, evangeliștii și apostolii. Toată scriptura e deci inspirată de Dzeu și spre toate folositoare".

[1]) Numai Apocalipsa îș revendică caracterul profetic (22, $_{18}$ sq.). La trimiterea apostolilor și ajutătorilor cf. Mt. 10, $_{20}$; Lc. 24, $_{29}$; Io. 14, $_{16}$ sq.; Acta 20, $_{16}$; 1. Cor. 2, $_{10}$; Efez 3, $_{5}$ sq., 4, $_{11}$ sq.; 1. Petru 1, $_{12}$ etc.

[2]) Urme de aceastã scriere veche să află pe pietrile cu săpături, pe monetele Asmoneilor și din timpul războaielor iudeo-romane (Gesenius, Geschichte d. hebr. Sprache §. 45).

tîrzíu decît Ieronim, deoarece acesta şi literatura talmudică cunosc, că în alfabet (cel evreesc) sînt litere, cari să pot schimba una cu alta.

Vocalele şi accentele întrebuinţate acum de Evrei sînt mult mai tîrzíi. Ieronim şi Talmudul nu le cunosc, ba şi în ziua de azi volumele sînte ale Iudeilor — conform prescriptelor tradiţionale — să scriu fără vocale şi accente. După unii s'au întrodus din veacul 7—9 d. Cr., deşí nu toate, căci unele s'au fixat mult mai tîrzíu (d. e. Cameţ-Catuf, Chibuţ abia în veacul al 12.)

b) Părţile literaturii T. N. au fost scrise de autori (Gal. 6, $_{11}$), sau dictate[1]) (Rom. 16, $_{22}$. 1. Cor. 16, $_{21}$. 2. Tes. 3, $_{17}$. Col. 4, $_{18}$).

Materialul întrebuinţat la scriere era cel de atunci, adecă papirul egiptean (*πάπυρος*), pe care negreala să aşază cu trestie. Epistolele să scriau pe cel mai fin papir.[2])

Pergamentul era cunoscut, dar nu să foloseşte adese fiind foarte scump. Constantin cel mare porunceşte lui Eusebie, ca să scrie s. Scriptură pe pei de vită bine preparate.[3]) Din veacul al 10. e în uz hîrtia de bumbac, iar din veacul al 13. cea de rufe.

Manuscriptele bibliei greceşti existente sînt scrise cu scrisoarea uncială sau maiusculă (*literae maiusculae*), fără accente, spírite, jota subscriptum, interpuncţiune, fără împărţirea cuvintelor şi a şirurilor.[4])

[1]) Ceice scriau cele dictate să numesc ταχυγράφοι *amanuenses, notarii;* alţii le mundau: καλλιγράφοι, βιβλιογράφοι, *librarii.*

[2]) Trupina plantei numită papir conzistă din multe învelituri, cari înspre lăuntru sînt tot mai fine. Peliţele să despart cu acul, să întind, îmbină cu materie lipicioasă şi să tescuesc ca să fie netede. Peliţele mai fine să numiau hîrtie augusteană în onoarea lui August; apoi vine cea liviană, după Livia, soţia acestui împărat; iar cele mai groase erau hîrtia preoţască, să întrebuinţau a scrie lucruri religioase. Cele 2 soiuri dîntîi fiind foarte subţiri negreala străbatea foarte uşor, de aceea să căptuşiră şi să numiră hîrtie claudiană. Hîrtia de papir era de puţină valoare, fără trăinicie, din care cauză nici nu s'au păstrat autografele T. N.

[3]) De vita Constant. 4, 36. Cincizeci de exemplare pentru bisericile din Constantinopol.

[4]) Biblia T. N. să lăţeşte acum cu caracterele minuscule (*lit. minusculae*), adecă litere legate una de alta, cu spírite şi accente. Această scrisoare — numită şi curzivă — e cunoscută înainte de Cristos; să foloseşte însă numai în corespondenţa privată. Codicii vechi ai T. N. sînt toţi scrişi cu litere maiuscule; din veacul al 7. să foloseşte scrierea minusculă, ajungînd din veacul al 10. în uz general. Jota subscriptum (ῃ, ῳ) până cînd era scrierea uncială să punea alăture sau să

§. 119. Împărțirea textului.

a) Textul scris fără întrerupere era greu de cetit. De aceea de timpuríu cuvintele să despart — deșí vocale nu existau — lăsîndu-să între ele loc gol; ceeace să întîmplă mai ales devenind predomnitoare scrisoarea cvadrată.[1])

Pelîngă aceasta încurînd textul să împarte după înțeles — lăsîndu-să spaț gol — în părți mai mici și mai mari, din cari apoi s'au făcut parașele Pentateuhului. Dupăcum partea următoare începe cu șir nou sau continuă în acelaș șir să numesc *deschise* (פתוחה) ori *închise* (סתומה). Manuscriptele masoretice și edițiile însămnează cu פ pe cele dintîi, cu ס pe cele din urmă. Această împărțire a textului există și la profeți și Aghiografe; s'a păstrat în tradiție, căci să amintește în Mișna, iar Ghemara[2]) deosebește parașe deschise și închise, le reduce la Moisí: sînt deci foarte vechi și poate au originea dela autorii singuraticelor cărți.[3])

Pentru scopuri liturgice Pentateuhul s'a împărțit mai apoi în 54 de parașe (פרשה=tăietură), după numărul sabatelor de peste an. Ele nu să amintesc în Mișna, Ghemara face numai aluziuni, lipsesc în volumele sinagogelor: deci sînt de origine mai tîrzíe și să deosebesc de cele tratate mai nainte;

omitea (*TYXHI, OΔΩI*); asămenea să făcea și cu spíritele (*HOI* = *οἱ*). Aristofane Bizantinul (200 n. d. Cr.) a despărțit pe (H) întrebuințînd ⊣ ca spíritul lin, iar ⊢ ca spírit aspru; dar aceste semne au rămas numai în scoalele gramaticale, până ce să introduc și în manuscriptele cu litere unciale (vatic., claromont.). Accentele, spre a indica silaba întonată, s'au aflat de Aristofane, dar până în veacul al 9. să află ele numai în școalele gramaticale. După *Epifane* (De pond. et mens. 2) pe timpul său cărțile T. V. aveau accente în traducerea grecească — *στίζειν κατὰ προσῳδίαν*.

[1]) În Pentateuhul samarinean după fiecare cuvînt e pus un punct; asămene și în traducerile grecești.

[2]) Să poruncește a fi cu cea mai mare atențiune, copiind legea, la parașe — de unde să explică și împrejurarea, că ele există în rolurile sinagogelor.

[3]) Pentru scopuri gramaticale și critice s'a împărțit textul bibliei în *sedarim* (dela סדר = *disposuit, ordinavit)*, de cari avea Estír 5, Dan. 7, Ezra și Neemía 10, Cronicele 25. La cărțile poetice începe a să scrie membrele ritmice în șiruri deosebite, *versus* (*στίχοι*, פסוקים): ½ ⅓ de vers după conceptul nostru. Acelaș nume să folosî mai tîrzíu spre a însămna periodele sau propozițiunile din cărțile prozaice, despărțite mai apoi cu două puncte (:). Aceste versuri nu erau numerizate, deși numărate.

să numesc paraşe mari, pot fi deschise sau închise şi să însămnează cu פפפ sau ססס[1]).

Cu acelaş scop şi din acelaş motiv s'au luat părţi din profeţi, numite *haftare* (הפטרה dela פטר *missa, dimissio),* cari să amintesc deja în Mişna.[2])

b) *Scriptio continua* (series continua) să întrebuinţază şi în manuscriptele T. N., fără accente, interpuncţiune[3]) şi împărţirea cuvintelor; textul să scrie în 3—4 columne pe fiecare pagină.

La anul 458 *Eutaliu*, diacon în Alexandría, împarte epistolele pauline — mai tîrzíu Acta şi epistolele catolice[4]) — în şiruri cari conţîn atîtea cuvinte, cîte să pot rostî fără întrerupere (întro resuflare). Cuvintele astfel aşăzate formară un *vers* (*στίχος*), iar modul scrierii să numí *măsura versului* (*στιχομετρία*, pentrucă fiecare rînd era măsurat pentru cuvintele ce avea să cuprindă). Anză la această împărţire au dat *cărţile stihire* (*βίβλοι στιχήρεις*) ale T. V., unde paralelizmul membrelor e foarte învederat.[5]) La sfîrşîtul fiecărei cărţi să spune numărul versurilor.[6])

[1]) Paraşele să citează cu cuvintele începătoare, sau după cuprinsul principal, d. e. paraşa 1. să numeşte: פרשה בראשית ברא, a 2. פרשה נח (Gen. 6, $_{9}$—10, $_{32}$). Chiar şi paraşele mici (însămnate cu פ sau ס) au cei trei Pe sau Sameh, dacă coincid cu pericopa din Sabat. Paraşa mare ce să ceteşte are numele *Sidra* (סדרא) zilei.

[2]) *Levita* zice: „Antiochus improbus, rex Graeciae, interdixit Jsraelitis, ne legem legerent. Quid fecerunt Jsraelitae? Sumserunt Parascham ex Prophetis etc.“ — ceeace istorice nu să poate dovedi (Carpzov, Crit. sacr. pag. 148 sq.). Datina a ceti în sinagogă din lege şi profeţi e foarte veche, cf. Acta 15, $_{21}$. 13, $_{15}$. Lc. 4, $_{16}$ — din locul din urmă rezultă că nu era fixat, ce pericopă să să cetiască la fiecare ocaziune.

[3]) *Aristotel* cunoştea semnele interpuncţiunei; *Seneca* zice ep. 40: „Cum scribimus, interpungere solemus“; iar *Aristof. Bizant.* a introdus un sistem întreg de interpuncţiune. El are punct aşăzat sus în şir (˙) = sfîrşîtul propoziţiunii = punctul nostru; aşăzat jos în şir (.) = ; a noastră; iar punctul aşăzat la mijlocul înălţimii literii (·) = coma, virgula. Sistemul acesta însă să întrebuinţà numai în şcoalele gramaticale.

[4]) Hotărît nu să ştie, de a împărţît stihometrice şi evangeliile.

[5]) Aceste cărţi sînt: Ex. 15. Deut. 32. Jud. 5. în textul masoretic, Iob, Psalt. Prov. mai nainte şi în Hexapla.

[6]) Versurile să scriu fără despărţirea cuvintelor, d. e. 1. Tim. 3, $_{14 \cdot 15}$ a împărţît Eutaliu:

ταυτασοιγραφω
ελπιζωνελθειν
εανδεβραδυνω
ιναειδης

Mai tîrzíu, spre a cruţa spaţ, să pun singuraticele versuri întrun şir, iar între ele un punct, prin ce să descoperí interpuncţiunea, deşí să desvoltă în forma de azi abia după aflarea tiparului; să întroduce la clasici de *Aldus Manutius* în veacul al 16., în T. N. de *Robert Stephanus*. Eutaliu întrebuinţază şi accente, cari să dau uitării (pag. 342 obs. 4).

Împărţirea textului în *tăieturi* (περικοπαί; ἀναγνώσματα, ἀναγνώσεις=*cetiri)* e foarte veche, deşi nu ştim unde, cînd şi cine a întrodus-o mai întîi.[1]) Cea mai veche împărţire cunoscută este a lui *Amoniu* din Alexandría (pela 230—250) care, spre a uşura compararea locurilor paralele, a compus o armoníe a evangeliilor împărţindu-le în părţi mai mici,[2]) în *capitle (κεφάλαια)*; după acestea *Eusebie* a alcătuit cele 10 canoane ale sale.[3])

Din veacul al 6. un autor necunoscut a contras mai multe capitle făcînd părţi mai mari, *titluri (τίτλοι, breves*, Teofilact şi Eut. Zigab. le întrebuinţază deja), numite astfel dela împrejurarea, că cuprinsul tăieturii să arată în puţine cuvinte în chip de titlu, ce să scrie cu coloare roşie la marginea manuscriptului.[4])

Eutaliu deodată cu stihometría împărţî textul evangeliilor,[5]) Actei şi epistolelor (Apocalipsa nu să cetia în biserică) în 57 de părţi, cari aveau să să cetiască în cele 53 de Duminici de peste an şi la 4 sărbători mari (naşterea, învierea,

---

πωςδειενοικωθεουαναστρεφεσθαι
ητιςεστινεκκλησιαθεουζωντος.

[1]) *Clement Alexandrinul* întrebuinţază cuvîntul περικοπή vorbind Strom. VII. p. 750 ed. Sylb. de μεγίστη περικοπή la 1. Cor.; *Tertulian* are expresiunea *capitulum* (Ad uxor. 2, 2; De pudic. 16); *Dionisie* dela Alex. κεφάλαιον la Eus. H. E. 7, 25.

[2]) Adecă la Mt. sînt puse locurile paralele din Mc. Lc. şi Ioan. Mt. are părţi 355, Mc. 234, Lc. 432, Io. 232., cari Eusebie le numeşte şi tăieturi (pericope).

[3]) Ele arată locurile comune la toţi evangeliştii, la 3, numai la 2, în urmă locurile ce să află la un evangelist. Can. I. Mt. Mc. Lc. Io.; can. II: Mt. Mc. Lc.; can. III Mt. Lc. Io.; can. IV. Mt. Mc. Io.; can. V. Mt. Lc.; can. VI. Mt. Mc. can. VII. Mt. Io.; can. VIII. Lc. Mc.; can. IX. Lc. Io.; can. X a) Mt. b) Mc. c) Luca d) Io.

[4]) Mt. are titluri 68, Mc. 48, Lc. 83, Io. 18. Cifrele sînt puse la margine; la sfîrşit e o *sumizare (capitulatio,* ἀνακεφαλαίωσις).

[5]) Acestea poate erau deja împărţite; Acta şi epistolele formau „*apostolul*“, iar tăieturile din evangelii „*evangelia*“.

înălţarea Dlui, rusale); înainte de ediţiunea stihometrică la Acta şi epistole a pus „espunerea capitlelor.“ [1]) Începutul fiecărei pericope îl însămnà cu *A* (*ἀρχή*) iar sfîrşîtul cu *T* (*τέλος*). De aci înainte manuscriptele T. N. menite pentru trebuinţa bisericească au la început ori la capăt însămnarea cetirilor (*συναξάριον*), sau arată ziua cînd avea să să cetiască o tăietură (*μηνολόγιον*, *kalendarium*).

Împărţirea lui Eutaliu nu fu recunoscută în biserică, ci încă din veacul al 4. să introduce în biserici (nu în toate în acelaş chip) datina a să cetí anumite părţi ale T. N. Aşa vedem că, cel puţin pentru sărbători, există regulă hotărîtă în privinţa cetirilor. Mai tîrzíu numărul sărbătorilor creşte, pericopele să scurtează, ceeace aduce cu sine o noauă împărţire a T. N., care în biserica grecească în veacul al 8. e în uz general. După această împărţire cetirile la început (începere, *зачало*) au numărul curgător; la evangelii să numără la fiecare îndeosebi; Acta, epistolele catolice şi cele pauline să consideră de o carte. [2])

Împărţirea actuală a cărţilor s. Scripturi în *capitle* şi *versuri* s'a făcut în veacul al 13. şi anume în Vulgata. Pela 1240 cardinalul *Hugo a St. Caro* (St. Cher, † 1262) compune întîa concordanţă biblică; împarte cărţile în părţi (capitle) însămnîndu-le cu numerii curenţi. Dar fiind acestea prea lungi le împarte în cîte 7 părţi numindu-le: A. B. C. D. E. F. G. Această împărţire a trecut prin *R. Isac Nathan* în cea mai veche concordanţă a bibliei evreeşti, săvîrşită la 1448, dar tipărită mai tîrzíu. Între ediţiile tipărite ale bibliei cea făcută de *Dan. Bomberg* (Veneţia, 1529) are mai întîi împărţirea în capitle. Tipograful din Paris, *Robert Stephanus* (Etienne) în ediţia greco-latină a T. N. la 1551 a numerizat mai întîi

[1]) *Τὴν τῶν κεφαλαίων ἔκθεσιν*, adecă indicări ale cuprinsului dela deosebite capitle. La epistolele pauline le-a împrumutat — cum zice — dela „un părinte foarte învăţat şi iubitor de Cristos“ (poate Teodor de Mopsvestia), iar la Acta şi epistolele catolice însuş le-a făcut. Acta avea 40 cap.; ep. c. Rom. 19; 1. Cor. 9; Gal. 12; 1. Io. 7; 1. Tim. 18 etc.

[2]) Atari cetiri are Mt. 116, Mc. 71, Lc. 114, Io. 64; Acta şi epistolele 335. Ele să scriseseră în cărţi separate (*Lectionarium*, *ἐκλογάδιον*), numindu-să celece cuprind evangeliile *evangelistar* (*εὐαγγελιστάριον*), iar celelalte *praxapostol* (*πραξαπόστολος*, *praxapostolarium*). *Andrei* dela Cezarea a împărţit Apocalipsa în 24 *λόγοι* şi 72 *κεφάλαια*.

versurile, apoi în ediţia latină a bibliei la 1555. *Sabionetta* în Pentateuhul edat la 1557 a pus la versuri numeri, iar în Psaltirea lui din 1556 are cifră tot al 5. vers.[1])

Inscripţiile cărţilor s. Scripturi sînt foarte vechi, dar nu datează dela autori, ceeace să dovedeşte mai vîrtos la T. N.[2]) din deosebirea în manuscripte[3]) şi din însuşirea lor.[4]) Numai cuvîntul *evangelie* pare a fi dela autori.[5])

Subscripţiile T. N. erau la început numai repeţirea inscripţiilor, mai tîrzíu să adaoseră din tradiţie şi după conjecturi ştiri istorice (asupra timpului, locului compunerii, etc.), cari cele mai multe sînt necorecte.[6]) Neautenticitatea lor să dovedeşte din împrejurarea, că nu să află în cele mai vechi manuscripte, în cari de multeori îşi contrazic.[7])

§. 120. Textul masoretic al T. V.

Legea era baza instrucţiunii, iar scriindu-să s. Scriptură în modul espus mai nainte este învederat, că textul uşor să putea altera. Pentruca aceasta să nu să întîmple foarte de timpuríu să iau măsuri, cari normează cum au să să copieze codicii biblici (în speţial volumele din sinagoge) nizuindu-să şi la o controlă foarte severă a manuscriptelor.[8]) Aceste mă-

[1]) Citarea înainte de aceasta să făcea după cuprinsul locului respectiv, d. e. Mc. 12, $_{26}$: „în cartea lui Moisí în rug" are în vedere Ex. 3; Rom. 11, $_{2}$: „în Ilie ce zice Scriptura" cf. 1. Reg. 19.

[2]) *Crizostom,* Hom. 1 in ep. ad Rom.: „Moisí scriind cinci cărţi nu ş'a pus numele niciunde.. dar nici Matei, nici Ioan, nici Marcu, nici Luca"; *Tertulian,* Adv. Marc. 4, 2: „Marcion evangelio, scilicet suo, nullum adscribit auctorem", cf. ibid. 17: „Ecclesiae quidem veritate epistolam istam ad Ephesios habemus emissam, non ad Laodicenos.. nihil autem de titulo interest."

[3]) Acta d. e. în manuscripte are deosebite numiri: „*Αἱ πράξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων; Λουκᾶ εὐαγγελιστοῦ πράξεις ἀποστόλων; αἱ πράξεις τῶν ἀποστόλων τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ* etc."

[4]) Autorii n'au putut scrie: „Întîia epistolă a lui Paul cătră Corinteni, întîia epistolă a lui Ioan etc."

[5]) *Crizostom*, Hom. 1. in Matth. praef.: „De aceea a numit istoria *evangelie*".

[6]) D. e. subscripţiile epist. cătră Galateni (S'a scris cătră Gal. dela Roma), 1. catră Tesaloniceni (dela Atena), 2. cătră Tes., 1. cătră Corinteni etc.

[7]) D. e. evangelia după Ioan spun unele că „s'a scris în Patmos", altele „cînd s'a fost depărtat din ţinuturile Patmosului", altele „sub Domiţian", sau „sub Traian, după 32 de ani dela înălţarea lui Cristos".

[8]) După Talmud sînt aceste măsuri următoarele: 1. să numărau versurile, cuvintele şi literile, cari să află în întreaga biblie sau în părţile ei; apoi să caută de cîteori să repeţeşte un cuvînt în întreaga biblie sau în singuratice părţi. 2. ceeace era în codicii consideraţi corecţi, iar în alţii nu, să grupa sau explica. Aşa

suri s'au păstrat prin tradiție — cel puțin Talmudul nu zice, că ele s'ar fi scris undeva — și abia mai tîrzíu s'au fixat de învățații Iudeilor, care după izvorul lucrării lor să numesc *masoreți*, iar textul stabilit de ei *text masoretic*.[1]) Pozitiv nu să știe, cînd s'a făcut aceasta: după unii din veacul al 6—9 d. Cr.; după alții mai nainte, fiindcă în cele mai vechi manuscripte ale T. V. există textul masoretic.[2])

Acești învățați adunînd materialul păstrat prin tradiție au asigurat înțelesul tradițional al textului prin vocalizarea și accentuația completată de ei și, ocupîndu-să cu critica textului, au căutat să facă uniformitate gramatico-limbistică[3]). După cuprins să împart observările masoretice în masora mare și mică[4]).

CAPITLUL AL DOILEA.

Istoria formei interne a textului original.

Autoritatea cea mare a s. Scripturi la Iudei și creștini adusă cu sine că să copià foarte adese, cu care ocaziune să străcurară greșeli în text. De aceea el în cele neesențiale a suferit unele schimbări, dar critica biblică caută a restabili cît e cu putință textul primitiv comparînd manuscriptele vechi,

d. e. să făceau consemnări din acele cuvinte, cari la cetire trebuiau înlocuite prin altele, ce să credeau a fi mai cuvincioase (Keri velo Chetib, Chetib velo Keri); iar exemple de explicare sînt punctul la consonanta ultimă a cuvîntului רְחֹקָה Num. 9, $_{10}$; Nun întors înainte de Num. 10, $_{35}$; scrierea plină și defectivă, îndeosebi așanumitele Cheri uchetib, adecă locurile, în cari nu trebue să să cetiască precum e scris, deșí consonantele nu s'au scos din text.

[1]) מָסֹרֶת, mai tîrzíu מָסֹרָה, de la מסר *tradere* însamnă tradiție (Moisí a primit învățătura pe Sinai וּמְסָרָהּ lui Iosua; מָסֹרֶת סְיָג לַתּוֹרָה, legea orală e un gard pentru Tora, adecă să îngreuiază prin prescriptele legii orale călcarea celei scrise.

[2]) Probabil este, că introducîndu-să punctațiunea a început a să scrie cele păstrate în tradiție ca notițe la marginea textului biblic, la sfîrșitul întregii biblii și a singuraticelor cărți; mai rar să compuneau scrieri separate. Cu aceasta începe perioda masorei.

[3]) Aceștia au introdus și împărțirea Pent. în 53—54 de parașe mari (dintru început erau numai cele mici) cu scopul de a să ceti Sîmbăta; apoi haftarele, în urmă cele 446 Sedarim, din cari conzistă întreg T. V.

[4]) El Levita in Buxt. Tiber. p. 194: „Scito quod Masora magna quae exstat, propemodum infinita est, et ut ego existimo, quod si omnia verba Masorae magnae, quae ego vidi, diebus meis conscriberentur et ligarentur pariter in unum librum, excederet quantitas eius quantitatem universorum bibliorum". Buxt. ibid. p. 199: „Masora magna est, quae totam criticen comprehendit, cum plena locorum Scripturae enumeratione, quam quaeque nota critica suo numero designat"; pag. 202: „Masora parva est, quae literis numeralibus, vocibus decurtatis et simbolicis, ad latus textus breviter et succincte describitur".

citatele scriitorilor bisericeşti, traducerile vechi, la T. V. şi Pentateuhul samarinean.

§. 121. Manuscriptele vechi ale s. Scripturi.

a) Cele mai vechi manuscripte nedatate din T. V. sînt din veacul al 9, iar cele datate din veacul al 11.[1]) d. Cr. Ele toate conţîn textul masoretic şi sînt de doauă soiuri: *sînte* sau *publice*, adecă volumele din sinagoge, şi *private* sau *comune*, cari iarăş să împart în scrise: *cu scrisoarea cvadrată* (caldaică) sau *rabină.*

α) Volumele sau rolurile din sinagoge conţîn Pentateuhul, sînt scrise pe pergament cu caractere cvadrate, fără vocale şi accente, cu intervaluri şi începuturi, cu cea mai mare acurateţă caligrafică şi cu corecturi după cele mai autentice exemplare. Haftarele şi cele 5 Meghilot[2]) (מְגִלָּה volum), cari deasămenea să citesc la cultul dzeesc, să scriau pe roluri deosebite.

β) Manuscriptele private sînt scrise cele mai multe pe pergament, unele pe hîrtie de bumbac sau şi pe hîrtie de rînd — sămănînd cu codicii altor literaturi — în format: *folio, cvart, octav, duodeţ.* Cerneala textului e neagră, iar în consonante şi puncte sînt alte colori. Textul e împărţit în columne; unele părţi poetice sînt scrise după versuri; şirurile şi marginile sînt bine despărţite; scrisoarea e cea cvadrată. Literile începătoare şi unele cuvinte sînt de multeori împodobite cu aur sau şi cu părţi din masora, artificios încadrate. Asămene e loc gol între singuraticele cărţi (nu însă la cărţile: Samuíl, Regii, Cronice, Ezra şi Neemía), iar înşirarea să deosebeşte după ţările în cari s'au făcut. Aceste manuscripte conţîn: sau numai textul evreesc, sau şi o traducere (mai vîrtos un targum, mai rar una arabă ori în altă limbă) în columnă separată, ca vers înteţesută în text, mai rar pusă la margine cu litere mai mici. Să mai află comentare rabine, psalmi, rugăciuni, variante, scholii, corecturi etc. puse

[1]) În timpul mai nou s'a găsît un manuscript necomplet nepunctat dela Pent. din 843; unul punctat la profeţi din 916 (Delitzsch, Gen. 62). Cele cunoscute până acum nu sînt mai nainte de timpul masoretic.

[2]) Numele şi timpurile, cînd aceste cărţi să citiau, sînt: *Cîntarea Cîntărilor* la paşti; *Rut* la rusalii; *Plîngerile* în 9. Ab (ziua surpării Ierusalímului); *Cohelet* la sărbătoarea colibelor; *Estír* la purim.

la marginea de sus şi de jos. Nici unul din aceste manuscripte nu conţîne întreagă biblia, ci numai unele cărţi.[1])

A hotărî timpul *cînd* şi patria *unde* s'a scris un manuscript e foarte greu, deoarece după prescriptele în vigoare, exemplarele cari nu să mai întrebuinţau trebuiau să să îngroape în pămînt. Cu atît mai puţin s'au putut ele cumpăra de creştini, din care cauză să şi află prin biblioteci foarte puţîne exemplare. Manuscriptele existente consună în privinţa textului, pentrucă sînt făcute după unele si aceleaşi prescripte, cari hotărăsc cum să să prepare pergamentul, cerneala ce avea să să întrebuinţeze, cum să să linieze rolurile, cît loc să fie între şiruri, cuvinte etc.

Afară de acestea mai avem şi manuscripte scrise cu scrisoarea curzivă numită *rabină* — desvoltată mai tîrzíu din cea cvadrată. Acestea sînt scrise pe hîrtie de bumbac sau de rînd, fără puncte şi masoră, avînd cîteodată o traducere arabă; conţîn foarte multe prescurtări şi, după unii, nu sînt mai vechi decît de 500 de ani.

b) La T. N. avem până acum peste 900 de manuscripte, cari nu conţîn toate cărţile, ci numai unele părţi. Mai multe au evangeliile şi epistolele lui Paul, mai puţine Acta, epistolele catolice, şi cele mai puţine Apocalipsa. Unele conţîn numai pericopele pentru scopuri liturgice (pag. 346). Codicii ce au numai textul grecesc să numesc *curaţi (codices puri),* iar la cari să află comentare, scholii sau traduceri *mestecaţi* (*cod. mixti*); cei cu traduceri să numesc *codices bilingues.* Traducerea e de regulă în limba latină *(cod. graeco-latini),* luată din Vulgata sau altă traducere înainte de Ieronim şi e pusă în columne separate, la margine sau în şir deasupra textului grecesc *(cum versione interlineari).*

Nici un manuscript al T. N. nu e volum, ci fascicul sau folio mic, cvart, chiar şi mai mic, pe pergament, hîrtie de bumbac, de mătasă şi in — după vechimea lor. Scrisoarea la cele mai vechi e uncială, la cele din veacul al 10. înainte (la unele încă mai nainte) curzivă. Cele mai vechi manuscripte

[1]) Nefăcîndu-să ele sub controla sinagogii e uşor de înţeles, că s'au străcurat greşeli atît în punctaţiune şi împărţirea textului, cît şi în privinţa literilor, anume a lui Keri în loc de Chetib; *scriptio plena et defectiva* etc. (Eichhorn, Einleitung i. d. A. T.).

n'au împărţirea cuvintelor, sînt fără accente, unele mai noaue au stihometríe, cele mai noaue şi interpuncţiune.

Singuraticii codici să însamnă (dela Wetstein înainte): cele unciale cu litere mari latine (greceşti, evreeşti: ℵ, *A*, *B*, *C*, etc. *Δ*), cele minuscule (scrise cu scrisoare curzivă) cu cifrele arabe 1, 2, 3 etc., cari iarăş să întrebuinţază pentru deosebite părţi ale T. N.: evangelii, Acta şi epistolele catolice, epistolele pauline şi Apocalipsa.[1])

Cele mai însămnate manuscripte sînt:[2])

1. *Codex Sinaiticus* (ℵ) conţîne o parte din T. V. şi întreg T. N. (unicul între manuscriptele unciale) în ordinea: evangeliile, epistolele pauline (ep. c. Evr. după a 2. c. Tes.), Acta, epist. catolice, Apocalipsa, ep. lui Barnaba (mai întîi în originalul grecesc completă) şi o parte din păstorul lui Herma (cunoscut pănă aci numai latineşte). Între cele 2 epistole din urmă e loc pentru 6 pagini. Codicele e compus în veacul al 4. de 4 scriitori, are corecturi (făcute pănă în veacul al 12.).

Tischendorf a găsît manuscriptul la 4. Februarie 1859 în mînăstirea s. Ecatarine de pe muntele Sinai; acum să află în Petersburg. Este scris pe pergament, cu scrisoare continuă, fără accente, spírite şi fără iniţiale mari. Nu să poate hotărî, de existau în original, sau corectorii (cel puţîn 7 au făcut cam 4.000 de corecturi) au adaus interpuncţiunea simplă şi sporadic întrebuinţată, capitlele lui Amoniu şi canoanele lui Eusebie. Ca la B. lipseşte împărţirea lui Eutaliu; ceva particular este că păginile sînt împărţite în 4 columne (afară de cărţile poetice ale T. V.); asămene (cf. B.) nu să află sfîrşitul la Mc. (16, $_9$ sq.), iar ἐν Ἐφέσῳ (Efez. 1, $_1$) e adaus mai tîrzíu.

2. *Codex Vaticanus* (B) să află în biblioteca vaticanului din Roma, conţîne întreaga s. Scriptură grecească, afară de unele părţi din T. N., e compus în veacul al 4. sau la începutul veacului al 5.

Din T. V. lipseşte parte mare din Gen., o parte din Psaltire, la T. N. (înşiră cărţile ca A) sfîrşitul epistolei c. Evrei (dela 9, $_{15}$ sq.), epistolele pastorale, cea c. Filimon şi Apocalipsa. Cele 4 pauline lipsesc de tot, iar Apocalipsa şi sfîrşitul ep. c. Evrei s'au adaus mai tîrzíu (în veac. al 15.). Codicele e scris pe pergament, în cvart, în 3 columne cu scrisoare continuă, unele abreviaturi; la sfîrşitul singuraticelor părţi e loc gol (de $^1/_2$ sau o literă). Originalul nu avea interpuncţiune, iar mîna a doaua (în veac. al 10. sau 11.), care a înoit cerneala ştearsă

[1]) Literile şi cifrele demulteori însamnă la aceste părţi deosebiţi codici; d. e. H însamnă la evangelii *cod. Seidelli* din Hamburg, la Acta *cod. Mutinensis*, la epistolele pauline *cod. Coislinianus* în Paris etc.; chiar acelaş codice are numiri deosebite pentru părţile acestea: 18 însamnă un codice parizian la evangelii, 113 acelaş codice la Acta, 132 acelaş codice la epistolele pauline etc.

[2]) În detail critice tratate au fost de Mill, Wetstein, Griesbach, Matthäi Alter, Birch etc.

a adaus ici-colo interpuncţiune, a pus litere mari la începutul perioadelor, accente şi spírite. La evangelii nu există împărţirea lui Amoniu—Eusebie (capitle şi titluri), ci Mt. are 170 de tăieturi, Mc. 62 (după alţii 72 sau 61), Lc. 152 şi Io. 80. Epistolele pauline formează un întreg (numai aici). După 2. Tes. urmează ep. c. Evr., dar numărarea tăieturilor să leagă de cea c. Gal., adecă aceasta sfîrşeşte cu 59, iar cea c. Evr. începe cu 60, cea c. Efez. cu 70. Acta şi epistolele catolice încă sînt altcum împărţite ca la Eutaliu. Vechimea codicelui să arată din această împrejurare, apoi că Efez 1, $_1$ lipsesc cuvintele ἐν Ἐφέσῳ, cari sînt adause la margine. E cu putinţă că manuscriptul s'a compus în Egípet, poate în Alexandría; a fost edat mai demulteori.

3. *Codex Alexandrinus* (A) compus în Egípet, probabil după jumătatea veac. al 5. conţîne întreg T. N., dar lipsesc unele părţi.

Manuscriptul e scris pe pergament, cu litere unciale, în 2 columne, fără accente şi spírite, cu scriptio continua. Cărţile să înşiră: Evangeliile, Acta, epistolele catolice, pauline (cea c. Evr. e între 2. Tes. şi 1. Tim.), Apocalipsa. La evangelii sînt capitlele lui Amoniu şi canoanele lui Eusebie, apoi titlurile, la celelalte cărţi însă nu. Lipsesc Mt. 1, $_1$—25, $_6$. Io. 6, $_{50}$—8, $_{52}$. 2. Cor. 4, $_{13}$—12, $_6$. Ciril Lucaris a adus codicele din Alexandría (de unde şi numele) la Constantinopol; la 1628 l-a dăruit regelui din Anglia, Carol I, şi să află acum (dela 1753) în muzeul britanic din Londra; are 4 tomuri în folio: 3 conţîn T. V. greceşte, al 4. T. N. Asupra timpului scrierii criticii să deosebesc, veacul al 4—10. După notiţa lui Ciril o nobilă egipteană, Tecla, în veacul al 4. l-a scris. Cărţilor T. N. urmează 1. epist. a lui Clement cătră Corinteni, fragmente din a 2. epistolă (care să află numai aici), cari după tabela pusă în fruntea codicelui să numără la canon urmînd după Apocalipsa.

4. *Codex Ephraemi rescriptus* sau *Parisiensis* (C) conţîne biblia T. V. şi N., e compus în veacul al 5. (probabil că e mai vechi decît A).

Să află în biblioteca din Paris; conzistă din 209 pag, dintre cari 62 sînt fragmente din T. V. (Iob. Prov., Ecl., Cînt. Cînt., înţel. lui Sol., Sirah), iar celelalte conţîn T. N., din care lipseşte mai $^1/_3$. Cărţile să înşiră ca A. Textul e continuu, fără accente şi spírite, paginile n'au columne; evangeliile au capitlele lui Amoniu (fără canoanele lui Eusebie); la evang Lc. şi Io. sînt puse titlurile; iar celelalte cărţi n'au nicio împărţire, nici chiar a lui Eutaliu. Interpuncţiunea era dintru început un punct, care nu să întrebuinţază regulat, iar corectorii de apoi au pus semnul crucii adaogînd accente şi spírite aspre. Ephr. rescript. să numeşte, pentrucă deasupra şirurilor s'au pus în limba grecească (din veac. al 13.) ziceri ascetice din scrierile lui Efrem Sirul. Locul scrierii pare a fi Egípetul.

Între codicii greco-latini, compuşi în occident, unde limba latină era predomnitoare, cu stihometría lui Eutaliu sînt de importanţă:

1. *Codex Cantabrigiensis* (D) la evangelii şi Acta, datează din veacul al 5. sau 6.

Teodor Beza (de aceea şi cod. Bezae) l-a găsît la 1562 în mînăstirea s. Irineu din Lyon, iar la 1581 l-a dăruit universităţii din Cambridge. Textul grecesc e aşăzat pe o pagină, traducerea latină (nu a lui Ieronim, ci alta) pe ceealaltă. După Mt. urmează Io.; lipsesc unele părţi (îndeosebi din Acta), cari au fost întregite mai apoi; are multe corecturi. Amîndouă texturile le-a scris acelaş individ

stihometrice, cu litere unciale, continuu, fără accente și spírite. Capitlele lui Amoniu să indică la margine de un autor mai tîrzíu. Unii critici afirmă, că s'a scris în Galia, alții în Egípet.

2. *CodexLaudianus* (E) conține Acta, din veacul al 6. sau începutul veacului al 7.

Arhiepíscopul din Canterbury, William Laud, l-a dăruit pela mijlocul veac. al. 17. bibliotecii bodleiane din Oxford. Textul e fără accente și spírite, are tăieturile lui Eutaliu. Fiecare pagină e împărțită în doauă: de dreapta e textul grecesc, de stînga traducerea latină. 2—3 cuvinte formează un șir. Dela cap. 26, $_{29}$—28, $_{26}$ lipsește. Unii zic că s'a compus în Alexandría, alții că în occident.

3. *Codex Claromontanus* (D), conține epistolele pauline, e compus în veacul al 6.

Acum să află la Paris. T. Beza zice că l-a găsît în Clermont, dieceza Beauvais (de unde și numele). Textul grecesc e pus pe pagină la stînga, iar traducerea latină la dreapta. Texturile sînt scrise în stihometríe, cu litere unciale, accente și spírite (poate adause mai tîrzíu). Lipsește începutul epistolei către Rom. (1, $_{1}$—$_{7}$); în traducerea latină versurile din urmă ale epistolei către Evrei; la mijloc 2 pagini (1. Cor. 14, $_{13}$—$_{22}$) s'au adaus mai tîrzíu; sînt multe corecturi. epistola c. Evr. e la sfîrșît; după cea c. Filim. urmează registrul versurilor din cărțile T. V. și N., în care (registru) Io. să înșiră după Mt., iar ep. c. Evr. nu să amintește.

O copie (tot la epistolele pauline) a acestui manuscript, făcut în veacul al 11. este *Codex Sangermanensis* (E); mai nainte era în St. Germain la Paris, iar acum să află în Petersburg.

4. *Codex Augiensis* (F), cuprinde cele 13 epistole pauline (afară de Evr., care e adausă în traducere latină), compus în veacul al 9.

Numele îl are dela Augia major (Reichenau, lîngă Constanz), să află în Cambridge (dela 1787); între cuvinte sînt puse puncte, fără accente. Traducerea latină (a lui Ieronim, ce la alt codice greco-latin nu obvine) formează columnă separată lîngă textul grecesc; lipsește Rom. 1, $_{1}$—3, $_{18}$.

5. *Codex Boernerianus* (G), are cele 13 epistole pauline (o a 14. să numește *πρὸς Λαυδακήσας*), din veacul al 9.

Teologul din Lipsca, Ch. T. Börner (1753) îl căștigasă din Leiden; acum să află în Dresden. Traducerea latină e interlineară, să deosebește de a lui Ieronim; fără interpuncțiune, dar cu accente; e scris pe pergament, și adecă literile grecești au mărimea între unciale și curzive, iar cele latine sînt curzive, stihurile au litere inițiale mari fără a să scrie în șir nou. Lipsesc Rom. 1, $_{1}$—$_{5}$. 2, $_{16}$—$_{25}$. 1. Cor. 3, $_{8}$—$_{16}$. 6, $_{7}$—$_{14}$. Col. 2, $_{1}$—$_{8}$. Filim. $_{21}$—$_{25}$.

6. *Codex Sangallensis* (*Δ*) conține cele 4 evangelii, din veacul al 9. sau 10.

Să află în biblioteca St. Gallen; lipsește Io. 19, $_{12}$—$_{25}$; traducerea latină e interlineară; mărimea literilor grecești e între unciale și curzive, fără accente, spírite și jota subscriptum; stihurile să arată prin litera inițială mare.

7. *Codex Cyprius* (K) la cele 4 evangelii, din veacul al 8. sau 9.

A fost adus la 1637 de pe inzula Cipru; acum să află la Paris; e scris pe pergament, cu litere unciale mari, cu accente (lipsesc mai adese), punct ca interpuncţiune; are capitlele lui Amoniu fără canoanele lui Eusebie.

8. *Codex Basileensis* (E) din veacul al 8. sau 9., cuprinde evangeliile.

Să păstrează în biblioteca din Basel; pe pergament cu litere unciale, accente şi spírite, cari adese lipsesc, cu interpuncţiune; mai tîrzíu au fost întregite la Luca unele goluri şi adause titlurile precum şi capitlele lui Amoniu.

9. *Codex* L la cele 4 evangelii, numit şi *Cod. regius* sau *Stephani,* din veacul al 8. sau 9.

Biblioteca din Paris îl posede; e scris pe pergament cu litere unciale, accente şi spírite, cari demulteori lipsesc, scriptio continua, în 2 columne pe fiecare pagină; interpuncţiunea să arată prin cruce şi virgul (comă); are capitlele lui Amoniu, canoanele lui Eusebie, titlurile şi cetirile bisericeşti.

10. *Codex Coislinianus H* conţîne 5 epistole (1. Cor., Gal., 1. Tim., Tit şi Evr.), din veacul al 5. sau 6.

Conzistă din 14 foi; din biblioteca epíscopului la Metz, Coislin, a trecut la Paris; mai nainte codicele să afla pe muntele Atos, unde la anul 1218 s'a întrebuinţat de pergament a lega alte cărţi; e scris greceşte cu litere unciale mari, stihometrice şi cu accente.

11. Alţi codici unciali mai sînt: *Codex T (Borgianus)* conţîne pe 13 foi Io. 6—8, din veacul al 5.; *Codex M* sau *regius Paris.* 48 conţîne evangeliile din veacul al 10. cu interpuncţiune defectuoasă şi accente; *Codex N. (Vindobonensis)* şi *Codex O,* amîndoauă au numai părţi din ev. Luca, etc.

§. 122. Textul original. Ediţiunile s. Scripturi. Poliglotele.

La copiarea T. V. se luaseră de timpuríu măsuri spre a împiedeca falzificarea. Dar avînd în vedere timpul ce a trecut până la luarea acestor măsuri (§. 120) înţelegem uşor, că textul să deosebeşte încîtva de cel primitiv, deşi nu să poate afirma, că s'au făcut schimbări din motive dogmatice ori polemice. *Iosíf Flaviu*[1]), *Origen* şi *Ieronim*[2]) dovedesc, că textul nu s'a putut falzifica înainte nici după Cristos. Erorile

[1]) Cf. pag. 5. obs. 1.

[2]) Comment. in Jes. 6: „Quod si aliquis dixerit Hebraeos libros postea a Judaeis esse falsatos, audiat *Origenem,* quid in octavo volumine Explanationum Esaiae huic respondeat quaestiunculae: quod nunquam Dominus et Apostoli, qui caetera crimina arguunt in Scribis et Pharisaeis, de hoc crimine, quod erat maximum, reticuissent. Sin autem dixerint post adventum Domini Salvatoris et praedicationem Apostolorum libros Hebraeos esse falsatos, cachinnum tenere non potero, ut Salvator et Evangelistae et Apostoli ita testimonia protulerint, ut Judaei postea falsaturi erant".

sînt cauzate prin vedere[1]), auzire falză[2]), despărţirea necorectă a cuvintelor, schimbarea sinonimelor etc.

Autografele T. N. s'au pierdut; noi posedem numai manuscripte destul de vechi, în cari s'au străcurat greşeli, şi adecă prin:

a) schimbare.

D. e. în loc de *TIEMOI* Cod. *Δ* la Mc. 5, 7 s'a pus *ΠΕΜΟΙ*; *ΔΙΩΚΟΥCΙΝ* în loc de *ΔΙΩΚΩCΙΝ* Cod. D la Mt. 10, 23 etc.

b) omitere.

D. e. *ΚΑΙΕΛΟΓΙΖΟΝΤΟ* în loc de *ΚΑΙΔΙΕΛΟΓΙΖΟΝΤΟ* Cod. A. la Mc. 11, 31; s'au omis chiar mai multe cuvinte, d. e. Cod. D. Lc. 6, 21: „ferici̦ti ceice plîngeţi acum, căci vă veţi veseli".

c) transpunere.

D. e. *ενημινουκεστιν* în loc de *ουκεστινενημιν* Cod. 69 la 1. Io. 1, 10 etc.

d) transcriere necorectă a prescurtărilor.

Cod. g. Rom. 12, 11 $\overline{KP}$ *καιρῷ* în loc de *κυρίῳ*; Cod. K. 1. Tim. 3, 16 *ΘC* cu *ΘΕΟC* în loc de *OC* etc.

e) despărţire falză a cuvintelor scrise continuu.

Cod. 225 Mt. 20, 23 *ἄλλοις ἡτοίμασται* în loc de *ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται* etc.

f) s'au primit în text observările de pe margini.

Cod. E. F. s'a adaus la Mt. 18, 29 *ειςτουςποδαςαυτου.* etc. Nu fără înrîurire asupra textului au rămas şi corecturile făcute de itacizm. d. e. Cod. A. B. D. la Rom. 2, 17 *ιδε* în loc de *ει δε*; Cod. L. la 1. Cor. 6, 20 *δει* în loc de *δη* etc.

Dar s'au făcut îndreptări şi cu întenţiune, cari sînt:

a) ortografice şi gramaticale pentruca dicţia să fie mai grecească.

Cod. k. la Mt. 1, 5 *αχας* în loc de *αχαζ*; cod. K. la Mc. 3, 18 *δαδδαιον* pentru *θαδδαιον* etc.

b) din motive exegetice s'au pus cuvinte mai înţelese.

[2]) Aşa să schimbară literile ב, כ; ד, ר; ה, ח; ו, י.

[3]) La 2. Sam. 17, 25 ישראלי în loc de ישמאלי; 1. Sam. 17, 34 זה în loc de שה etc. Unii copiători să mulţămiau cu memoria la locuri de acelaş înţeles; de aceea să schimbară cuvintele, d. e. 2 Reg. 1, 10 וידבר cu ויאמר; mai adese יהוה cu אלהים.

Cod. A. E. la Mc. 7, $_5$ ανιπτοις în loc de κοιναις; cod. D. la Mc. 12, $_{14}$ επικεφαλαιον în loc de κηνσος etc.

c) s'au modificat spre a preveni ne'nțelegeri dogmatice.

Cod. A. E. la Lc. 2, $_{33}$ ιωσηφ în loc de οπατηραυτου; cod. X. s'a omis la Mc. 13, $_{32}$ ουδεουιος, etc.

d) schimbări și întregiri după locurile paralele[1]) sau după citatele din T. V.

Cod. D. la Mc. 11, $_3$ (după Lc. 19, $_{31}$) τιλυετετονπωλον în loc de τιποιειτετουτο; cod. minusc. la Mt. 8, $_{13}$ după Lc. 7, $_{10}$ καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ εὗρεν τὸν παῖδα ὑγιαίνοντα etc.

e) adausuri din motive liturgice.

La începutul cetirilor „în zilele acelea", „în vremea aceea"; la sfîrșit „amín" sau „celce are urechi de auzit să audă"; doxologia după Mt. 6, $_{13}$. Lc. 14, $_{14}$: „Că a ta este împărăția și puterea și mărirea în veci" încă pare a să fi urzit din întrebuințarea liturgică; cod. B. L. la Rom 16, $_6$: ειδεεξεργωνουκετιεστινχαρισεπειτοεργονουκετιεστινεργον, etc.

f) emendațiuni critice, puse mai întîi la margine, apoi primite în text.

Cod. C. la Mt. 20, $_{34}$ τωνοφθαλμων în loc de τωνομματων; Cod. 22 la Mt. 27, $_9$ Ζαχαρίου în loc de Ἱερεμίου, etc.

Variantele următoare sînt de interes dogmatic; dar învățăturile bazate pe ele să confirmă din alte locuri biblice. — 1. Cor. 15, $_{51}$: „πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα" sau πάντες μὲν κοιμηθησόμεθα, οὐ πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα" sau ἀναστησόμεθα, οὐ πάντες etc." 1. Tim. 3, $_{16}$: „θεὸς (ὃς) ἐφανερώθη ἐν σαρκί etc." 1. Io. 5, $_7$ lipsește în toate manuscriptele grecești vechi, nu-l citează nici scriitorii grecești în certele cristologice: „Trei sînt care mărturisesc în cer, Tatăl și Cuvîntul și Spíritul sînt, și acești trei sînt una."

[1]) În privința aceasta zice *Ieronim* (Praef. in Ev. ad Damas.): „Magnus si quidem hic in nostris codicibus error inolevit, dum quod in eadem re alius evangelista plus dixit, in alio quia minus putaverint, addiderunt. Vel dum eundem sensum alius aliter expressit, ille qui unum e quatuor primum legerat ad eius exemplum ceteros quoque existimaverit emendandos. Unde accidit, ut apud nos mixta sint omnia, et in Marco plura Lucae atque Matthaei, rursum in Matthaeo plura Joannis et Marci, et in ceteris reliquorum, quae aliis propria sunt, inveniantur."

Clement Alexandrinul[1]) și *Origen*[2]) deja spun că ereticii[3]) au falzificat textul s. Scripturi, deși foarte de timpuríu preproziții bisericii luaseră măsurile potrivite. De aceea să simțește necesitatea a curățî critice textul T. N. Probabil este, că deja *Origen*[4]) a făcut recenziunea textului; hotărît însă știm aceasta de *Hezichiu* și *Lucian* (cf. §. 126), deși nu e cunoscut mai deaproape[5]) caracterul ei; papa *Gelasiu* (492—496) a oprit-o[6]), totuș ea să folosește pelîngă textul nerecenzat[7]).

Forma veche a textului s. Scripturi să cunoaște încîtva și din citatele în deosebite scrieri. T. V. să citează mai puțîn în cărțile religioase ale Iudeilor, în Mișna și Ghemara, al căror text diferă puțîn de cel masoretic. De mai mare importanță

[1]) Strom. IV. pag. 582.: „Fericiți, zice, cei prigoniți pentru dreptate, căci aceia fíii lui Dzeu să vor chiema;“ sau cum unii au schimbat evangeliile: „Fericiți, zice, cei prigoniți sub dreptate, căci aceia desăvîrșiți vor fi; și fericiți cei prigoniți pentru mine, căci vor avea loc unde nu să vor prigoní.“ *Dionisie dela Corint* (la Eus. H. E. 4, 23): „Unii cu ușurătate au adaus la scrierile domnești.“

[2]) In Matth. tom. XV: „Acum însă există mare deosebire între copii; fie că aceasta să întîmplă din ușurătatea scriitorilor, fie din îndrăznirea nescuzabilă de a îndrepta cele scrise, fie că îndreptînd au crezut unii să adaogă ori omită.“ Acest scriitor arată, că numele proprii îndeosebi au fost corupte (in Joann. tom. VI.); iar după Tischendorf, N. T. 7 ed. prol. p. 29 sq. textul T. N. a fost mai mult alterat în veacul 1. și al 2.

[3]) *Irineu* (Adv. haer. 4, 6, 1) zice de Valentiniani cu privire la Mt. 11, 27 și Lc. 10, 22: „Hi autem, qui peritiores apostolis esse volunt, sic describunt: Nemo cognovit Patrem, nisi Filius, nec Filium nisi Pater“; *Tertulian* (De carne Christi 19); de Arieni *Ambrozie* (De fide 5, 8 și de Spiritu s. 3, 11). Falzificarea textului să imputä mai mult lui Marcion, care după *Epifane* (Haer. XLII) „Unele capitle omite, altele schimbă;“ iar după *Irineu* (l. c. 1, 27, 2): „Apostoli Pauli literas abscidit, auferens quaecunque manifeste dicta sunt ab apostolo de eo Deo, qui etc.“ cf. *Tertulian* (Adv. Marc. 5.)

[4]) *Ieronim* (Coment. la Mt. 24, 36) amintește „codices“, iar la Gal. 3, 1 „copii“ întrebuințate de Origen, cari n'au oarecare adaus — ceeace să poate înțelege că textul lui Origen nu să abătea de cel uzitat în Alexandría. Tom. XV. in Matth. zice, vorbind de ostenelele avute cu restabilirea textului T. V.: „In exemplaribus autem N. T. hoc ipsum me posse facere sine periculo non putavi“ Asămene nu să poate dovedí, că învățăceii săi, *Pieriu* și *Pamfil*, s'ar fi ocupat cu critica T. N.

[5]) *Ieronim* numai o amintește fără a să ocupa mai în detail. Praef. in Ev. ad. Dam.: „Praetermitto eos codices, quos a Luciano et Hesychio nuncupatos paucorum hominum asserit perversa contentio, quibus utique nec in Veteri Instrumento post LXX interpretes emendare quid licuit, nec in Novo profuit emendasse, cum multarum gentium linguis scriptura antea translata doceat falsa esse quae addita sunt.“ De vir. ill. 77: „Lucianus... tantum in scripturarum studio laboravit, ut usque nunc quaedam exemplaria scripturarum Lucianea nuncupantur.“

[6]) Decret. Gelas.: „Evangelia, quae falsavit Lucianus apocrypha; Evangelia, quae falsavit Hesychius apocrypha.“

[7]) *Ieronim*, Adv. Ruf. 1, 26: „Alexandria et Aegyptus Hesychii opus amplexi sunt, Constantinopolis usque ad Antiochiam Luciani exemplaria probat.“

sînt locurile T. V. cuprinse în T. N. Dar la aceste citate și la scriitorii bisericești să observă o libertate, care ne îndreptățește numai în măsură restrînsă a le considera de controle ale textului păstrat.

Edițiunile tipărite. După aflarea tiparului s. Scriptură s'a edat mai demulteori. Exemplarele dîntîi tipărite ale T. V. samănă în privința formei foarte mult cu manuscriptele. La început lipsește titlul, iar la sfîrșît să află postscripte; sînt tipărite pe pergament, marginile foarte mari, tipurile diforme, cîteodată inițialele artificios împodobite, vocalizarea foarte neglesă. Mai întîi s'a tipărit Psaltirea (1477), apoi Pentateuhul (1482), iar întreg T. V. la 1488 în Soncino De importanță mai sînt edițiile din poliglota compluteană (textul are vocale), apoi cea făcută de Bomberg (Veneția 1525—1526), care din urmă fiind redigiată după Masora conțîne întreg aparatul masoretic și rabin. După acestea sînt făcute și edițiile tipărite până în zilele noastre.

În veacul al 15. Vulgata să tipărește mai adese, asămenea opuri clasice și scrieri de ale scriitoriilor bisericești; iar T. N.[1]) abia în poliglota compluteană (vezi mai jos), care edîndu-să ceva mai tîrzíu fu întrecută de a lui *Erasmus* dela Rotterdam, făcută la 1516 la librarul din Basel, Ioan Frobenius. Din punct de vedere critic aceasta nu e de mare folos, totuș serví de bază la edițiile următoare; chiar la cele 4 ale[2]) lui *Robert Stephanus* [dela 1546—1551]. *Teodor Beza* a cores ediția a 3. a lui Stephanus întrebuințînd materialul adunat de fiul acestuia,comparînd însuș traduceri orientale [Peșito și trad. arabă; la edițiile făcute înaintea lui să asămăna textul numai cu Vulgata) și edițà T. N. dela 1565 începînd mai demulteori. Dela 1624 librarii din Leyden, frații *Elzevir,* au tipărit de 7 ori T. N., care deși era alcătuit fără critică, totuș să răspîndește toarte mult, iar după cuvintele din prefață: *textum ergo habes nunc ab omnibus receptum* să numí *textus receptus*, și până în veacul nostru să retipări fără schimbări.

Poliglota lui *Brian Walton* [vezi mai jos], edițiile lui *I. Fell*[3]] și *I. Mill*[4]] dădură material corespunzător la restabilirea critică a textului.

[1]) Mai întîi s'au tipărit Lc. 1, $_{42}$—$_{56}$ și v. $_{68}$—$_{80}$ ca adaus la edițiunea venețiană a psalmilor din 1486. Aldus Manutius lasă a să tipărí Io. 1—6 ca adaus la poezíile lui Grig. Nazianz., în Veneția 1504; 10 ani după aceea a apărut Io. 1, $_{1}$—$_{14}$ la Tübingen.

[2]) Întîia ediție după cuvintele începătoare din prefață: „O mirificam" să numește: *editio mirifica; a 3. editio regia* (la 1550).

[3]) Oxford 1675, după textul elzevirian; sub text conține variante scoase din aparatul lui Walton și Stef. Curcellaeus (acesta adausesă la 1658 și 1675 variante la edițiile elzeviriane), din 18 manuscripte confrontate de nou, din traducerea gotică și memfitico-egipteană, etc.

[4]) Oxford, 1707 cu textul lui Stephanus, dar provăzut cu un aparat de peste 30.000 de variante. El a comparat multe manuscripte europene, din Azia și Africa de nord; toate traducerile cunoscute pe atunci și citatele părinților bisericești. —

După aceste lucrări *I. A. Bengel* [1734] păşî mai întîi cu un text recenzat, care să deosebeşte foarte mult de cel recept.[1] *I. Jac. Wetstein* [1751] a edat T. N. cu comentare istorice şi filologice.[2] Englejii *E. Wells* [1709—1719], *W. Mace* [1729] şi *Harwood* [1776] să emancipară de textul elzevirian. *I. Jac. Griesbach* rupe cătuşele în cari să afla critica editînd la 1774 T. N., în care preferă textul relativ general, inaugurînd astfel epocă noauă.[3] Între anii 1782—1788 a apărut în Riga greceşte şi latineşte [cu Vulgata] T. N. de *Chr. Friedr. de Matthäi*,[4] adversarul sistemului lui Griesbach. Pe terenul criticii T. N. vrednici de amintire mai sînt *Fr. C. Alter* în Viena, [a publicat T. N. la 1786 şi 1787]; iar *I. M. A. Scholz* a tipărit la 1830. 1836 o noauă ediţie a T. N. pe baza colaţionărilor noaue, fără ca opul lui să fi căştigat recunoştinţă generală.

După pauză mai îndelungată face epocă în istoria criticii T. N. *Carol Lachmann* († 1851)puind principiul: a restabili cît e cu putinţă cel mai vechi text, de care credea a fi cel de pe timpul lui Ieronim, deşí să poate urmări până în veacul al 3. Acestui principiu acomodă el ediţia T. N. din anul 1831. *Constantin Tischendorf* († 1874) crede că să poate reconstrui textul original; întîia ediţie a T. N. a apărut la 1841, de atunci mai demulteori.

Poliglotele. Pentruca la compararea texturilor să să observe mai nu-
bine consunarea sau deosebirea lor s'au făcut ediţii ale bibliei, limbi.
mite *poliglote*, în cari pelîngă original să află textul şi în alte sînt:
Toate au LXX, Vulgata, apoi alte traduceri. Cele mai importante

1. cea *complutează* [Complutum sau Alcala] edată de *Ximenez* abia
în 6 volume folio [s'a tipărit dela 1514—1517, dar s'a publicat lexi-
la 1520]. Volumele 4 dintîi conţîn T. V.; al 5. T. N.; al 6. un origina-
con evreesco-caldaic, pelîngă gramatică şi alte adausuri. Are La
lul evreesc, LXX, Vulgata şi targumul lui Onkelos la Pentateuh.
texturile nelatine s'a pus traducerea latină.

2. de *Antwerpen* făcută pe spesele regelui Filip II. dela 1569—
1572 în 8 tomuri folio; s'a edat în tipografia lui Cristof Plantinus
sub conducerea teologului Benedict Arias, numit Montanus (dela lo-
cul naşterii Frexenal de la Sierra). T. V. e în limba evreească, gre-
ceascǎ, latină şi siriană. Fiecare text nelatin are traducere latină.

3. de *Paris*, e mai cuprinzătoare decît cea de mai nainte şi
s'a făcut dela 1628—1645 la iniţiativa iuristului Michel le Jay, în
10 tomuri folio. Ea conţîne pe cea de sub 2. adaogîndu-să Penta-

1) A procedat cu multă circumspecţiune, pentrucă n'a primit variante cari nu existau deja în alte ediţii — dela care principiu s'a abătut numai la Apocalipsă; pelîngă altele însuş a comparat de nou 22 de manuscripte.

2) Textul este cel recept; corecturile necesare sînt puse la margine ca observări.

3) Conţine textul recept deşi cu multe deosebiri. El a amplificat aparatul critic comparînd şi făcînd excerpte şi a emendat textul de până aci după sistemul său.

4) A comparat pelîngă cele 103 de manuscripte ce să aflau în Moscva şi altele.

teuhul samarinean, T. V. în limba siriană; amîndouă Testamentele în verziune arabă. Cu texturile nelatine s'a procedat ca la 1 și 2.

4) Acestea au fost întrecute de cea din *Londra*, făcută dela 1654—1657 în 6 tomuri folio de Brian Walton, arhiepíscop de Canterbury. Conzistă din cea pariziană, recenziunea samarineană la Pentateuh, traducerea samarineană, targumul ierusalimitean în amîndouă recenziunile, traducerea etiopiană la Psaltire, Cînt. Cînt. și la T. N., în urmă traducerea perzască la Pentateuh și la cele 4 evangelii.

§. 123. Traducerile s. Scripturi.

Părăsînd Iudeii patria adoptară limba țărilor, unde să așăzară, fără a să lăpăda de legea strămoșască, baza instituțiunilor religioase și soțiale. Strînsa legătură în care era cultul dzeesc cu legea făcu, ca aceasta să să traducă în limbile respectivelor țări, deoarece generațiunile de mai tîrzíu nu înțelegeau textul evreesc; iar lățîndu-să creștinizmul devine necesitate a traduce s. Scriptură în limba popoarălor, cari-l primiau.

Traducerile existente la s. Scriptură sînt *nemijlocite* (făcute de pe original), *mijlocite* (făcute de pe alte traduceri), *literale* sau numai *la înțeles*; apoi *publice* (pentru întrebuințarea comună) și *private*. După țările în cari s'au făcut traducerile să împart în *orientale* și *apusene*.

Critica preferă pe cele nemijlocite celor mijlocite, pe cele literale celor numai la înțeles, pe cele publice celor private.[1])

§. 124. Traducerea grecească (LXX, la T. V.)

Pe timpul exilului babilonian unii Iudei au mers în Egípet (Ier. 34, $_4$ sq.) asăzîndu-să mai vîrtos în Alexandría, care mai tîrzíu este centrul științii, industriei și comerțului. Alexandru cel Mare le dă foarte multe privilegii, ceeace are de urmare, că pierzînd pe încetul conștiința națională adoptă limba grecească, din care cauză părțile bibliei, cari să citiau la cultul dzeesc, trebuiau să să traducă. Dintre aceste traduceri — deoarece la început sigur să vor fi făcut oral și numai la singuratice părți — cea mai însămnată este cea numită Septuaginta. În privința originii acesteia nu avem date pozitive,

[1]) Traducerile sînt de importanță din punct de vedere religios, limbistic, cultural, mai vîrtos însă pentru critică și exegeză. Fiind ele mai vechi decît manuscriptele cunoscute, textul lor e mai curat, să apropie mai mult de cel primitiv; ne arată chipul cum traducătorii au înțeles cuvinte și locuri cam întunecoase — tradiție mai veche pentru interpretare; în urmă înțelegerea dogmatică a unor locuri în deosebitele biserici ale creștinătății e de interes istorico-dogmatic.

fiindcă tradiţia veche să bazează pe epistola lui *Aristeas* (Aristeu), oficer în garda regelui egiptean Ptolomeu Filadelful (284—247). În epistola adresată către frate-so Filocrat zice el, că Ptol. Filadelful voind să aibă în biblioteca sa colecţiunea legilor dela toate popoarăle, la sfatul bibliotecarului Dimitrie Falereus, a trimis soli cu scrisoare şi daruri (pe Aristea şi un atare Andrei) la arhiereul din Palestina, Eleazar, cu rugămintea, să-i dee bărbaţi învăţaţi, care să traducă legea evreească. Aceştia — 72 la număr (numindu-să cu numele), din fiecare seminţíe cîte 6 — luînd cu sine un Pentateuh scris pe pergament cu litere de aur, vin la Alexandría, să aşază pe inzula Faros — nu departe de cetate — şi traduc Pent. în 72 de zile; iar săvîrşîndu-să traducerea o citesc înaintea unei adunări mari a Iudeilor, care o primesc rostînd blăstăm asupra celuice ar cuteza să schimbe ceva întrînsa. Această relatare a lui Aristeas a fost crezută de Iudei şi creştini.[1]) *Ieronim* s'a îndoit mai întîi de istoricitatea epistolei lui Aristeas, deşí nu neagă esenţa întregului;[2]) iar în veacul al 16. s'a dovedit de neautentică neputîndu-să contesta sîmburele istoric, pentrucă atunci nu să poate explica lăţirea tradiţiei. Acest sîmbure istoric este: sub Ptolomeu Filadelful s'a tradus Pentateuhul în Alexandría de învăţaţi evreeşti, care ştiau greceşte. Aceasta să întăreşte şi prin ceeace relatează Aristobul.[3]) Nu mai puţin istorică e şi relatarea, că traducerea s'a făcut

[1]) Iosíf Flaviu, iar Filo crede că traducerea s'a făcut sub înrîurirea dzeească; *Iustin Martirul, Irineu, Clement Alexandr.* cred, că fiecare a fost închis întro chilie separată (*Epifane* zice că cîte 2), iar comparînd lucrarea lor traducerile conglăsuiau.

[2]) Praef. in Pent.: „Nescio, quis primus auctor septuaginta cellulas Alexandriae mendacio suo exstruxerit, quibus divisi eadem scriptitarent, quum Aristeas et Josephus nihil tale retulerint“. *Augustin* şi a. ţin întreaga istorisire de adevărată.

[3]) Cel mai vechi filozof al Iudeilor a dedicat regelui său Ptolomeu Filometor (180—145) o scriere (explicarea legilor sînte), din carea s'a păstrat la Clem. Alex. următoarele: „În întîia către Filometor astfel scrie: Şi Plato a urmat legislaţiunea ce să află la noi şi e lămurit cum a căutat a să acomoda celor cuprinse acolo. Căci s'au tîlcuit prin alţii înainte de Dimitrie Falereus, înainte de stăpînirea lui Alexandru şi a Perşilor, cele după eşirea cetăţenilor nostri evreeşti din Egípet, şi toate arătările făcute lor, şi ocuparea ţării, şi explicarea întregii legislaţiuni. Astfel este învederat, că amintitul filozof multe a împrumutat; căci era mare învăţat ca şi Pitagora, care multe din cele predate noauă a primit în învăţăturile sale“ (Strom. I. pag. 342); *Eusebie* (Praep. evang. XIII, 12): „Iar întreaga tîlcuire a celor din lege, făcută sub regele amintit mai nainte, Filadelful, rudenia ta, s'a săvîrşit prin dărnicia cea mare a acestuia, iar Dimitrie Falereus purtînd grijă de cele trebuincioase“.

de mai mulți, deoarece — afară de Talmud care susține că numai 5 — toate mărturiile vorbesc de 72 sau 70 de traducători. Astfel dela numărul traducătorilor să numește traducerea: *Scriptura celor 70; cei 70* (ἡ τῶν ἑβδομήκοντα γραφή, sau οἱ ἑβδομήκοντα, οἱ ο', *editio septuaginta virorum*, sau *seniorum*; Ieronim: *vulgata editio*; scurtat: *Septuaginta*, LXX); iar după locul unde s'a făcut: *traducerea alexandrină*. Mai întîi s'a tradus Pentateuhul — care s'a numit în modul espus, apoi s'a aplicat la întreaga traducere — mai tîrzíu celelalte cărți ale T. V., dar astfel, că pe timpul nepotului lui Isus Sirah erau gata, deoarece în prolog amintește traducerea celor 3 părți ale T. V. în limba grecească.[1]) Cumcă nu traducătorii Pent. au tradus și celelalte cărți rezultă din diferența, ce există între ele. Cel dintîi e tradus literal, cu mare îngrijire și eleganță, ceeace la cele din urmă nu întîmpinăm.

Limba traducerii e cea alexandrină, cf. §. 4.

În privința modului de traducere e de observat: mai puțină silință s'a dat la cărțile istorice; cele profetice sînt slab traduse, iar locurile mai grele sînt greșite; Daníl e mai mult prelucrare decît traducere, de aceea în locul ei s'a folosít în traducerile grecești cea făcută de Teodoțion; Proverbele sînt binișor traduse; Psalmii sînt de tot literal, deși unii să deosebesc de original; tot astfel și Ecleziastul, prin ceeace înțelesul să întunecă; în cartea Iob locurile mai grele sînt omise. În genere să poate zice, că traducătorii nu cunoșteau tocmai bine limba; căutau să delăture ceeace credeau a fi scandalos, cum tropii și figurele îndrăznețe, expresiunile antropomorfiste etc.

§. 125. Alte traduceri grecești la T. V.

Deși LXX era în mare vază la Indeii egipteni și din Palestina, totuș din motive polemice foarte de timpuríu cei mai rigoroși îi deneagă autoritatea și să încearcă a face alte traduceri.

a) Cel dintîi între aceștia este *Acvila* (Ἀκύλας). Mai întîi îl amintește Irineu[2]); era păgîn din Pont, după Epifane[3]) din Sinope, și înrudit cu împăratul Adrian; devine creștin, dar avînd mare atragere cătră astrologíe a fost excomunicat

[1]) *Ieronim*, in Ezech. V: „Et Aristeas et Josephus et omnis schola Judaeorum quinque tantum libros Moysis a LXX translatos asserunt". *Iustin Mart.-Clement Alex., Tertulian, Origen, Epifane* etc. susțin că întreg T. V.

[2]) Adv. haer. 3, 24: „Dar nu precum zic unii dintre ceice cutează acum a tîlcui Scriptura: iată o fată va avea în pîntece fiu, precum a tîlcuit Teodoțion din Efez și Acvila din Pont, amîndoi prozeliți iudeești; căror au urmat Ebioniții zicînd, că el s'a născut din Iosíf".

[3]) De mens. et pond. c. 13—17.

din biserică şi astfel trece la iudaizm. Acum să ocupă el serios cu limba evreească hotărîndu-să a da coreligionarilor o traducere, care să corespundă mai mult textului original decît LXX, la care să provocau creştinii. Ieronim zice, că a fost învăţăcelul rabinului Achiba.[1]) Traducerea e foarte obscură, sau chiar neînţeleasă din motivul, că s'a străduit cît numai era cu putinţa, să traducă toate cuvintele originalului;[2]) cu toate acestea ea a fost bineprimită de Iudei.[3])

Un exemplu de traducere: *Ἐν κεφαλαίῳ ἔκτισεν ὁ θεὸς σὺν τὸν οὐρανὸν καὶ σὺν τὴν γῆν.*

b) Ceva mai tîrzíu a făcut o traducere a T. V., respective a cores LXX, un prozelit iudeu din Efez (după Irineu l. c.) cu numele *Teodoţion* (în unele manuscripte să află Teodot). El a tradus, după Epifane, pe timpul împăratului Comod şi anume pela 185. Ieronim zice,[4]) că a fost ebionit; Epifane[5]) că marcionit, apoi să fi trecut la iudaizm. Tendenţa

[1]) La Is. 8, 14: „Scribae et Pharisaei quorum scholam suscepit Acibas, quem magistrum Aquilae proselyti autumant."

[2]) *Origen:* „Fiind slugă dicţiei evreeşti" (ad Afric. §. 2); *Ieronim:* „Diligens et curiosus interpres" (in Os. 2, $_{18}$); „Non contentiosius ut quidam putant sed studiosius verbum interpretatur ad verbum" (ep. ad Damas.); dar şi: „Aquila autem proselytus et contentiosus interpres, qui non solum verba sed etymologias verborum quoque transferre conatus est, jure projicitur a nobis . . . quia Hebraici non solum habent *ἄρθρα,* sed et *πρόαρθρα,* ille *κακοζήλος* et syllabas interpretatur et literas, dicitque *σὺν τὸν οὐρανὸν καὶ σὺν τὴν γῆν,* quod Graeca et Latina lingua omnino non recipit" (epist. ad Pamm.) Deşí îi impută (Praef. in Iob.): „Multa mysteria Salvatoris subdola interpretatione celasse", totuş preferă el traducerea lui LXX-ei zicînd: „Jam pridem cum voluminibus Hebraeorum editionem Aquilae confero, ne quid forsitan propter odium Christi synagoga mutaverit: et ut amicae menti fatear, quae ad nostram fidem pertineant roborandam plura reperio" (ep. ad Marcell.)

[3]) *Origen* l. c. zice, că ceice nu cunosc dialectul evreesc să folosesc de această traducere ca cea mai bună; *Augustin* (De civ. Dei 15, 23): „Aquila . . . . . quem interpretem Judaei ceteris anteponunt".

[4]) Praef. in Dan.: „Theodotionem . . . ., qui utique post adventum Christi incredulus fuit, licet eum quidam dicant Hebionitam, qui altero genere Judaeus"; Praef. in Esram: „Judaeos et Hebionitas legis veteris interpretes, Aquilam videlicet et Symmachum et Theodotionem"; Praef. in Job: „Judaeus Aquila et Symmachus et Theodotio Judaizantes haeretici"; Comment in Hab. c. 3: „Theodotio quasi pauper et Hebionita, sed et Symmachus ejusdem dogmatis, pauperem sensum secuti Judaice transtulerunt. Isti Semi-christiani Judaice transtulerunt: et Judaeus Aquila interpretatus est Christianus".

[5]) De mens. et pond. c. 17: „Teodoţion din Pont, aderent al învăţăturii lui Marcion; supărîndu-să şi el de erezía sa a trecut la iudaizm lăsîndu-să a fi circumcis etc."

lui a fost să completeze ceeace era defectuos în LXX.[1]) Deosebită silinţă ş-a dat la traducerea cărtii Daníl, care mai tîrzíu înlocuieşte pe cea din LXX.[2]) Nefiind el sclavul literii traducerea a succes destul de bine.

Exemplu de traducere: Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

c) Nu mult timp după aceea face altă traducere ebionitul [Eusebie, Ieronim][3]) *Simah*. După Epifane (l. c.) a fost el samarinean trăind pe timpul împăratului Severus (ceeace să întăreşte încîtva prin împrejurarea, că Irineu nu cunoaşte traducerea, iar Origen o aminteşte). Limba e clasică, curată, evraizmele sînt încunjurate etc.; de aceea Ieronim[4]) îl laudă pentru principiile sînătoase, aplicate la traducere, cari nu l-au lăsat să fie sclavul literii, ci al spíritului din biblie.

d) Din recenziunea lui Origen vedem, că pe atunci la unele cărţi ale T. V. mai existau şi alte traduceri. Autorul şi timpul cînd s'au făcut ele sînt necunoscuţi.[5]) Origen le-a numit după locul ce-l ocupă în recenziunea sa (§ următor) cu *Quinta, Sexta, Septima* (ε', ς', φ').

Fragmentele adunate până acum conţin: Quinta şi Sexta (autorul celei din urmă e creştin, ceeace rezultă din fragmentul Avac. 3, 18: „Ai venit ca să mîntuieşti pe poporul tău prin Isus Cristo-

[1]) *Ieronim*, in Eccles. II: „LXX et Theodotion, sicut in plurimis locis, ita in hoc quoque concordant"; Praef. in Psalt.: „Simplicitate sermonis a LXX interpretibus non discordat"; Praef. in Evang.: „Inter novos (Aquil. et Symm.) et veteres (LXX) medius incedit."

[2]) *Ieronim*, Praef. in Dan.: „Danielem juxta LXX interpretes Domini Salvatoris ecclesiae non legunt, utentes Theodotionis editione, et *hoc cur acciderit nescio*. Sive enim, quia sermo Chaldaicus est, et quibusdam proprietatibus a nostro eloquio discrepat, noluerunt septuaginta interpretes eisdem linguae lineas in translatione servare; sive sub nomine eorum a nescio quo non satis Chaldaicam linguam sciente editus est liber, sive aliud quid causae extiterit ignorans: hoc unum afirmare possum, quod *multum a veritate discordet et recto judicio repudiatus sit*."

[3]) H. E. 6, 17 zice, că între mulţi tîlcuitori e şi ebionitul Simah; la Ieronim cf. pag. 363 obs 4.

[4]) Praef. in Psalt.: „Aquila, *Symmachus* et Theodotio vel verbum ex verbo, vel *sensum ex sensu*, vel ex utroque commixtum et medie temperatum genus translationis expresserunt." Comment. in Amos III: „Non solet verbum κακοζηλίαν, sed intelligentiae ordinem sequi." De aceea să laudă traducerea lui ca: *manifestius, apertius*.

[5]) După *Epifane* l. c. a găsit Origen *Quinta* în Ieriho, după *Ieronim* (Prooem. in Orig. Homil. in Cant.) în Nicopol la Acţiu, după *Epifane Sexta* la Nicopol, *Eusebie* (H. E. VI, 16 nu spune care) împreună cu alte scrieri evreeşti şi greceşti în urcioare mari. Din aceste relatări rezultă, că nici Origen nu mai cunoştea autorii traducerilor.

sul tău"]: Pentateuhul, profeții mici, Psaltirea și Cînt. Cîntărilor; iar Septima: Psaltirea și Cîntarea Cîntărilor.

e] *Versio Veneta.* În biblioteca s. Marcu din Veneția să află un manuscript pe pergament din veacul al 14. sau 15. conținînd: Pent., Prov., Rut, Cînt. Cînt., Eclez., Plîng., Ier. și Dan. Traducerea e de puțînă valoare; limba evreească e mestecată cu cea grecească, să află barbarizme, cuvinte și formațiuni neobicinuite.

§. 126. Recenziunile LXX și istoria ei.

Iudeii au cinstit foarte mult LXX, au întrodus-o chiar în sinagoge; creștinii scot învățăturile lor mai vîrtos dintrînsa (citatele din T. N. sînt luate în măsura cea mai mare după ea: Mc. Lc. ep. c. Evrei, Petru și Paul, în parte Mt. și Io.); iar în biserica grecească să consideră de singura traducere autentică.[1])

Dar această întrebuințare a adus cu sine, că prin desele copieri s'au străcurat greșeli foarte mari încît Iudeii au început — e drept că mai întîi din motive polemice — a imputa creștinilor, că nu posed adevăratul text al bibliei.

Această împrejurare a îndemnat pe *Origen* a statorí raportul textual între LXX și originalul evreesc — așadar nu a emenda textul LXX — comparînd deosebitele manuscripte. Lucrarea aceasta s'a numit *Hexapla* (*τὰ ἑξαπλᾶ*, mai tîrzíu *τὸ ἑξαπλοῦν*, *τὸ ἑξασέλιδον*; e cea mai generală numire), cîteodată și *Octapla* (*τὰ ὀκταπλᾶ*, mai tîrzíu *τὸ ὀκτασέλιδον*), precînd numirea *Tetrapla* (*τὰ τετραπλᾶ*, mai tîrzíu *τὸ τετρασέλιδον*) e mai tîrzíe, iar cea de *Eneapla* nu provine niciodată. Nu să știe sigur, de a început această lucrare uriașă în Alexandría — deci înainte de 232 — sau abia în Cezarea, și cît timp a lucrat la ea.

La recenziune a procedat în următorul mod: A făcut 9 columne, în cari a pus mai întîi textul original cu litere evreești; apoi acelaș text după pronunțarea de atunci cu litere grecești (unciale); după aceea traducerea lui Acvila ca una ce fiind literală din punct de vedere critic e de mai mare în-

[1]) Vezi §§. 113. 114. Mai exista și o direcție contrară, care vedea în orice traducere — cu atît mai vîrtos în cea de față, care să deosebia de originalul evreesc în multe puncte — un fel de profanare. Ea dădu naștere povestei, că ziua, în care s'a făcut această traducere, a fost o zi de nenorocire ca și aceea, cînd s'au închinat vițelului de aur, după care a 3. zi a fost întunerec pe pămînt. Cu toate acestea chiar Talmudul crede, că ea e inspirată. Fritzsche, PRE. art. Alexandrinische Übersetzung).

sămnătate; apoi traducerea lui Simah, care e mai aproape de original decît LXX şi Teodoţion (aceste doauă din urmă au multă asămănare una cu alta). La unele cărţi a mai adaus şi alte traduceri[1]) (vezi § premergător). Textul l-a pus *per cola*, adecă în versuri paralele şi a urmat astfel: luînd textul LXX l-a comparat cu alte traduceri şi, ceeace să afla în originalul evreesc, dar lipsia în LXX, a întregit din Teodoţion, dacă acesta nu avea din Acvila, mai rar din Simah adaogînd *steluţă* * * (asterisc) şi izvorul, de unde a împrumutat; iar dacă lipsia ceva în originalul evreesc, dar să afla în LXX, n'a şters, ci a pus un *obelus*: — ÷ însămnîndu-l astfel ca adaus neautentic. Sfîrşitul pasajului, la care să rapoartă asteriscul sau obelul să însamnă cu *doauă puncte* : sau cu *metobelus* /. ⩗. Să află în unele manuscripte ale LXX şi alte semne, necunoscute mai aproape. Aşa aminteşte numai Epifane: *Lemnişti* ÷ şi *Ipolemnişti*[2]) ÷

Acest op voluminos a fost depus în biblioteca din Cezarea Palestinei, s'a copiat numai în puţine exemplare lăţîndu-

[1]) La marginea unor manuscripte greceşti să citează ὁ Ἑβραῖος, ὁ Σύρος, ὁ Ἑλληνικός, τὸ Σαμαρειτικόν, dar nu să ştie ce însamnă.

[2]) Procedura la această operă spune Origen însuş (Comm. in Matth.): „Am aflat a vindeca cu ajutorul lui Dzeu disonanţa, ce există în cărţile scrise ale V. T. folosîndu-ne ca criteriu de celelalte ediţii; căci pentru deosebirea celor în LXX de cele scrise mai nainte am tras judecată din celelalte ediţii; ceeace conglăsuia am păstrat, iar unele ce în evreeşte nu să află le-am însămnat cu obel, necutezînd a le lăpăda cu totul.“ Mai lămurit *Ieronim*, Comment. in Tit. III: „Unde nobis curae fuit omnes veteris Legis libros, quos vir Adamantius in Hexapla digesserat, de Caesariensi Bibliotheca descriptos, ex ipsis authenticis emendare, in quibus ipsa Hebraea propriis sunt characteribus verba descripta, et graecis literis tramite expressa vicino. Aquila etiam et Symmachus, Septuaginta et Theodotio suum ordinem tenent. Nonnulli vero libri et maxime hi, qui apud Hebraeos versu compositi sunt, tres alias editiones additas habent, quam Quintam, Sextam et Septimam translationem vocant, auctoritatem sine nominibus interpretum consecutas.“ Praef. in Paralip.: „Et certe Origenes non solum exemplaria composuit quatuor editionum, e regione singula verbo describens, ut unus dissentiens statim caeteris inter se consentientibus arguatur; sed quod majoris audaciae est, in editione LXX Theodotionis editionem miscuit: asteriscis designans, quae minus ante fuerant, et virgulis, quae ex superfluo videbantur apposita.“ Cea mai mare abatere a făcut-o la numele proprii, pe cari le-a cores după pronunţia evreească de atunci, şi în text, pe care l-a ordinat dupăcum să află în original (afară de Prov.).

să mai vîrtos în excerptele făcute de *Pamfil dela Cezarea* şi *Eusebie*[1]), şi astfel ne-a rămas din el numai fragmente.[2])

Mai tîrzíu au început a face recenziuni la LXX *Lucian*,[3]) presbiter în Antiohía († 311 ca martir), şi epíscopul egiptean *Hezichiu*, cari fură bineprimite, întrebuinţîndu-să cea dîntîi în Siria şi Azia mică, a doaua în Egípet, dar nu s'au păstrat până acuma, de aceea caracterul lor nu e cunoscut mai deaproape.

Aceste recenziuni şi textul nerecenzat nu există în forma primită dela autori,[4]) de aceea e foarte greu a statori adevă-

[1]) *Ieronim*, De vir. illustr. 75: „Pamphilius Presbyter tanto bibliothecae divinae flagravit amore, ut maximam partem Origenis voluminum sua manu scripserit, quae usque hodie in Caesariensi bibliotheca habentur." În privinţa codicilor LXX, făcuţi de Eus., Pamfil din Hexapla zice el, praef. in Paralip.: „Mediae inter has (Alexandriam et Constantinopolin) provinciae Palestinos legunt Codices, quos ab Origene elaboratos Eusebius et Phamphilius vulgaverunt." Prooem. in Daniel: „.... Omnes Christi ecclesiae tam Graecorum quam Latinorum Syrorumque et Aegyptiorum hanc sub asteriscis et obelis editionem legunt." Epist. 74 ad Augustin.: „Et miror, quomodo LXX interpretum libros legas non puros, ut ab eis editi sunt, sed ab Origene emendatos, sive corruptos per Obelos et asteriscos... Vis amator esse verus LXX interpretum, non legas ea, quae sub asteriscis sunt: imo rade de voluminibus, ut veterum te fautorem probes. Quod şi feceris, omnium ecclesiarum bibliothecas damnare cogeris. Vix enim unus vel alter inveniatur liber, qui ista non habeat."

[2]) Probabil că ocupîndu-să cetatea Cezarea de Arabi (653) biblioteca a fost arsă. În timpul mai nou a început a să aduna fragmentele hexaplarice. Începutul l'a făcut *Petrus Morinus* în vet. Test. iuxta LXX ex auct. Sixti V. ed. Rom. 1587 folio; lui a urmat *J. Drusius*, Veterum inter. graec. in totum V. T. fragmenta collecta... Arnhem. 1622, 4.; *Bern. de Montfaucon*, Hexaplorum Origenis quae supersunt — eruit et notis ill. 2 T. Paris 1713; iar cea mai cuprinzătoare e cea alui *Fr. Field*, Orig. Hexaplorum quae supersunt . . . 2 Tom. Oxford 1867—74. 4.

[3]) *Ieronim*, De vir. illustr. 77: „*Lucianus* vir doctissimus — tantum in scripturarum studio laboravit, ut usque nunc quaedam exemplaria scripturarum Lucianea nuncupentur". Praef. in Paral. „Alexandria et Aegyptus in LXX suis *Hesychium* laudat auctorem: Constantinopolis usque Antiochiam *Luciani* Martyri exempla probat. Mediae inter has..." (vezi obs. 1). Epist. ad Sunniam et Fretel.: „In quo illud breviter moneo, ut sciatis aliam esse editionem, quam Origenes et Caesar. Eusebius omnesque Graeciae tractatores κοινήν i. e. communem appellant atque vulgatam, et a plerisque nunc Λουκιανός dicitur; aliam LXX interpretum, quae in ἑξαπλοῖς codicibus reperitur".

[4]) Textul recenzat de Origen să numeşte text hexaplaric, iar cel nerecenzat κοινὴ ἔκδοσις — *editio vulgata*, şi e identic cu septuaginta. *Ieron* l. c. mai nainte: „... κοινὴ i. e. communis editio, ipsa est quae et Septuaginta. Sed... pro locis et temporibus et pre voluntate scriptorum veterum *corrupta* editio est".

ratul text,[1]) iar edițiile tipărite[2]) nu reproduc totdeuna cu credință textul după manuscripte.

§. 127. Itala. Vulgata.

Lățîndu-să creștinizmul în apus s'a ivit necesitatea de a traduce cărtile sînte și în limba latină. Aceste traduceri s'au făcut dupa LXX (și adecă după κοινή care atunci stătea în mare vază) și să poate afirma, că pela sfîrșitul veacului al doilea existau deja, pentrucă *Tertulian* (la care avem cele dintîi urme ale traducerii latine), *Ciprian* și traducătorul latin al lui Irineu citează din ele. Cine și unde s'au făcut ele nu să poate ști. *Augustin* vorbește de mai multe traduceri[3]) preferind pe cea numită Itala.[4])

Prin întrebuințarea cea mare a *vechei latine* s'au străcurat în text multe schimbări și greșeli. Papa Damas I. (366—384) provoacă pe cel mai învățat bărbat al timpului său, pe Ieronim, a face emendare. Acesta începe lucrarea (la 383) cu evangeliile, apoi celelalte părți ale T. N.;[5]) o con-

[1]) Cei mai însămnați codici ai LXX sînt: Codex Alexandrinus, Codex Vaticanus și Codex Sinaiticus, cari conțîn întreaga biblie.

[2]) Cea mai veche ediție a LXX e cea din poliglota dela Complutum (Ei urmează poligl. din Antwerpen (1572); a lui *Bertram* 1586; *Wolder*, Hamb. 1596); Biblia graec. Venet. in aedibus *Aldi* et Andr. *Asulani* soceri *(Aldina)* 1518 (după care s'au făcut mai multe); Vetus Test. juxta LXX ex auct. Sixti V ed. Rom. 1587. fol *(sixtina)* după codicele vatican (Ei urmează cea din Paris cur. *I. Morin* 1628; poligl. din Londra de Walton 1657 cu variantele cod. alex. s. a.); în urmă ediția lui *Grabe:* V. T. LXX interpr. ex antiquissimo cod. Alex. Oxford 1707—20 s. a. Ca manual a edat pelîngă alții *Tischendorf* 2 volume.

[3]) De doctr. christ. II, 11: „Qui scripturas ex Hebraea lingua in Graecam verterunt, numerari possunt: Latini autem interpretes nullo modo. Ut enim cuivis primis fidei temporibus in manus venit codex Graecus et aliquantulum facultatis sibi utriusque linguae habere videbatur, ausus est interpretari“. Ea nu-i opera unui singur bărbat, ceeace să dovedește din împrejurarea, că unele cărți sînt mai bine, altele mai slab traduse, unele literal, altele nu. În manuscripte și citatele la părinții bisericești avem din ea numai fragmente. *Ieronim* cunoaște numai o traducere, care să află în manuscripte foarte coruptă. Această contrazicere să dezleagă astfel: Ieron. are în vedere numai pe Itala, iar Aug. și alte traduceri, cari nu conțîneau întreaga biblie, ci numai unele cărți.

[4]) L. c. 15: „In ipsis autem interpretationibus *Itala* caeteris praeferatur; nam est verborum tenacior cum perspicuitate sententiae.“ De unde are ea acest nume până acum încă nu să știe. Unii au crezut, că dela locul, unde s'a făcut, adecă Italia. Considerînd însă, că în cele dintîi veacuri creștine biserica africană era în floare, în Africa s'a alcătuit stilul bisericii latine, rezultă că această părere nu poate sta — și poate sub Itala avem de înțeles o recenziune făcută în Italia la vetus latina (Fritzsche, PRE art. latein. Bibelübersetzungen).

[5]) El a procedat cu multă circumspecțiune; a comparat cei mai buni codici ai traducerilor vechi; a conzultat acei codici grecești, al căror text era baza vechei traduceri latine; a schimbat numai ce era falz, unde înțelesul să alterasă.

tinuă (383) cu Psaltirea (după LXX), care laţîndu-să din Roma peste Italia întreagă capătă numirea *Psalterium Romanum* — spre deosebire de *Psalterium vetus* — şi să foloseşte pănă în ziua de azi în biserica s. Petru din Roma. La 385 îndreptează Psaltirea după textul hexaplar al lui Origen, păstrînd chiar şi semnele critice. Folosîndu-să această Psaltire mai întîi în biserica din Galia s'a numit *Psalterium Gallicanum* şi s'a întrodus în Vulgata oficială. El a mai prelucrat după Hexapla şi alte cărţi ale T. V., cum Cronicele, Ecleziastul, Cîntarea Cîntărilor, Proverbele şi Iob, dar s'au păstrat pănă acum numai cea din urmă.

Fiind el conştienţios şi cu multă iubire cătră ştiinţă văzu, că cauza nu e servită pe deplin cu emendarea. Să născu deci întrînsul dorinţa de a da bisericii sale o traducere făcută de pe original, ca astfel creştinii cu mai mult succes să poată polemiza cu Iudeii.[1]) Această operă grandioasă a săvîrşit-o între anii 390—405.

Mai întîi a tradus Samuíl şi cărţile Regilor, apoi Iob, Profeţii şi Psaltirea O boală l-a impiedecat cîtva timp dela lucru, dar cătră sfîrşitul anului 393 a început de nou traducînd (în 3 zile): Proverbele, Cîntarea Cîntărilor şi Ecleziastul; 394—96 tradusă Ezra şi Neemía, Cronicele şi Geneza; pănă la 404 celelalte cărţi ale lui Moisí; 404 şi 405 Iosua, Judecătorii, Rut, Estír, adaogînd apocrifele Tobit şi Iudit, adausurile apocrife la Dan. şi Estír; n'a tradus însă înţelepciunea lui Solomon, Isus Sirah şi cărţile Macabeilor, adecă acele cărţi cari să aflau numai greceşte; iar Tobit şi Iudit le-a tradus din limba caldaică la rugămintea prietenilor săi (ceeace rezultă din prefaţa la aceste cărţi).

Praef. in 4 ev. zice el: „Ita calamo temperavimus, ut his tantum, quae sensum videbantur mutare, corectis reliqua manere pateremur ut fuerant.“

[1]) Ad Sophron. in Psalm.: „Quia nuper cum Hebraeo disputans quaedam pro Domino salvatore de Psalmis protulisti testimonia, volensque ille te illudere per sermones pene singulos asserebat, non ita haberi in Hebraeo, ut tu de LXX interpretibus opponebas: studiosissime postulasti, ut post Aquilam, Symmachum et Theodotionem novam editionem Latino sermone transferrem“. Praef. in Pent.: „Desiderii mei desideratas accepi epistolas... obsecrantis, ut translatum in Latinam linguam de Hebraeo sermone Pentateuchum nostrorum auribus traderem.“ Tendenţa apologetică să vede din Praef. in Iesai.: „Qui scit, me ob hoc in peregrinae linquae eruditione sudasse, ne Judaei falsitate scripturarum ecclesiis ejus diutius insultarent.“ Pelîngă alţii e îndeosebi *Chromatius*, episcopul din Acvileia, care l-a îndemnat a traduce s. Scriptură din original.

Traducerea e corectă, din manuscripte evreeşti[1]), folosînd tradiţia exegetică a Iudeilor, precum şi traducerile de mai nainte (îndeosebi LXX, care avea autoritate canonică); e cît să poate de liberă — deci nu literală — dar întru nimica nu să abate de original; e cea mai bună traducere din acel timp, deşí a lucrat foarte răpede[2]) şi temîndu-să de înoiri a jertfit convingerea sa autorităţilor mai vechi.

Intenţiunea lui de a împlea un gol de toţi simţit nu e apreţiată după adevărată valoare, din contră, ceeace prevăzusă el[3]) să împlineşte. Din motivul, că să prea abate de vechea traducere şi LXX e atacat de Augustin, mai cu vehemenţă de Rufin.[4])

Timp îndelungat să foloseşte în biserica apusană traducerea veche şi a lui Ieronim. Mai întîi a fost aceasta recunoscută în biserica din Galia; iar folosînd-o Grigorie cel Mare (590—604) în comentarul său la cartea Iob, autoritatea lui a întrodus-o în întreaga biserică apusană, şi din veacul al 7. să întrebuinţază excluziv numai traducerea lui Ieronim sub numele: *Vulgata*.

Precum s'a întîmplat cu alte traduceri, astfel şi cu aceasta. Spre a delătura greşelile străcurate în text prin desele copieri, întreprinde la 801 (la porunca lui Carol cel Mare) *Alcuin* o îndreptare după textul original. În veacurile următoare să continuă corecţiunile. Mai renumiţi sînt: *Lanfranc* († 1089) precînd era abate la mînăstirea Bec în Normandia;

[1]) ... Epist. 125 ad Damas. „Subito Hebraeus intervenit, deferens non pauca volumina, quae de Synagoga quasi lecturus acceperat. Et illico habes, inquit, quod postulaveras, meque dubium et quid facerem nescientem ita festinus exterruit, ut omnibus praetermissis ad scribendum transvolarem, quod quidem usque in praesens facio."

[2]) După prefaţa la Tobit a tradus-o el întro zi, iar cărţile lui Solomon în 3 zile: „Itaque longa aegrotatione fractus, ne penitus hoc anno reticerem et apud vos mutus essem, *tridui* opus nomini vestro consecravi, *interpretationem* videlicet *trium Salomonis voluminum.*" (Praef. in l. Salom.).

[3]) Praef. II. in Job.: „Tanta est vetustatis consuetudo, ut etiam confessa plerisque vitia placeant, dum magis pulchros habere volunt codices, quam emendatos".

[4]) Între Ieronim, Augustin şi Rufin s'a născut o polemie, care de multeori era contra spíritului evangelic. Cel din urmă îl numeşte *falsarius, sacrilegus, corruptor sanctarum scripturarum,* chiar i-a supus o epistolă, în care Ieron. să fi declarat, că-i pare rău quod male hebraea volumina transtulisset. Aug. încuvinţază că T. N. să fie cores după textul original; T. V. după textul hexaplar al LXX cu semnele hexaplare, dar nu ca să să traducă din evreeşte, şi aduce ca motive: apostolii au recunoscut LXX; limba evreească e puţin cunoscută, cine aşadar poate decide în privinţa diferenţelor, ce ar exista etc... iar altădată laudă traducerea lui Ieronim (Fritzsche l. c.)

cardinalul *Nicolae* (pela 1150); *Hugo a St. Caro*, etc. În veacul al 13. încep a să compune aşanumitele *Correctoria biblica* sau *Epanorthotes*, făcute de diferite corporaţiuni (univerzităţi, etc.) cu scopul de a statori un text, care în cercul lor să fie exemplar normal. La marginea unui manuscript să adunau toate variantele din scrierile părinţilor bisericeşti, din manuscripte mai vechi, să comparau cu originalul, să examinau din punct de vedere al criticei şi să adaoga observarea, că copietorul poate folosî numai un atare exemplar. Aceste notiţe mai tîrzíu să edau separat fără textul biblic.

După inventarea tipografiei exemplarele bibliei să puteau foarte uşor înmulţî. Spre a curma odată cu greşelile — cari şi acum să făceau — şi cu coruperea textului, biserica apusană s'a văzut îndemnată la conciliul tridentin a decreta Vulgata de traducere autentică a bibliei hotărînd totodată să să corigă.[1]) Ediţia întîia coresă s'a făcut la 1590 sub Sixt V. Dar încurînd s'a observat, că nici aceasta nu corespunde aşteptărilor, şi astfel revăzîndu-să a doauaoară s'au edat la 1592 sub Clement VIII sub titlul: *Biblia sacra Vulgatae editionis Sixti V. P. M. iussu recognita et edita*, al cărei text mai corigîndu-să s'a edat la 1593 şi 1598. Textul clementin e cel oficial al Vulgatei, după care trebue să să facă toate ediţiile, fiind interzis a face vro schimbare.

Vulgata de acum conţîne: cărţile protocanonice traduse de Ieronim din limba evreească sau caldaică (afară de Psaltire), apoi Tobit şi Iudit; din Itala (deci traduse din greceşte) revăzute de Ieronim: Psaltirea (Ps. gallicanum); şi în urmă tot din Itala, dar nerevăzute de Ieronim: toate cărţile deuterocanonice afară de Tobit şi Iudit.

§. 128. Targumurile sau parafrazele caldaice (la T. V.).

După exilul babilonian să cetia la cultul dzeesc legea întro limbă ne'nţeleasă de mulţi. De aceea să ivi necesitatea a ceti o propoziţie sau un vers în limba evreească, iar altul

[1]) Vezi pag. 325 obs. 3. „Insuper eadem ss. Synodus (în aceeaş sesiune) considerans, non parum utilitatis accedere posse ecclesiae Dei, si ex *omnibus Latinis editionibus quae circumferuntur s. librorum*, quaenam pro authentica habenda sit, innotescat, statuit et declarat, ut haec ipsa vetus et vulgata editio, quae longo tot saeculorum usu in ipsa ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus, praedicationibus et expositionibus pro authentica habeatur, et ut nemo illam rejicere quovis praetextu audeat vel praesumat.... decrevit et statuit, ut posthac s. Scriptura, potissimum vero haec ipsa vetus et vulgata editio quam emendatissime imprimatur."

sau însuş cetitorul traducea, mai corect zis, parafraza în limba poporului. Mai tîrzíu au început a să şi scrie aceste traduceri, cari nefiind literale, ci mai mult circumscrieri ale textului, căpătară numirea de *targumuri*[1]).

Nici un targum nu cuprinde întreg T. V., ci numai unele părţi; iar la cărţile Ezra, Neemía şi Daníl nu există deloc. Dintre cele scrise s'au păstrat:

1. *Targumul lui Onkelos la Pentateuh.* Persoana acestui traducător mai deaproape nu e cunoscută. Limba e aramaică, curată; în părţile poetice parafrazează mai tare, altcum e mai mult literal[2]).

2. *Targumul lui Ionatan*[3]), fíul lui Uziel, la *profeţii anteriori* şi *posteriori*. După Talmud acesta a fost învăţăcelul lui Hilel, deci a trăit înaintea lui Onkelos. Deoarece în Talmud să citează locuri din targumul de faţă ca traducerea rab. Iosíf au dedus unii, că prepozitul academíei din Pumbedita, rab. Iosif ben Chija, care a trăit pela începutul veacului al 4., a prelucrat şi redigiat targumul început de Ionatan, învăţăcelul lui Hilel. Limba targumului, care stătea la Iudei în mare vază, samănă cu a lui Onkelos, dar parafrazează mai mult. Cărţile profetice sînt traduse mai puţin literal decît cele istorice.

3. *Targumul ierusalimitean la Pentateuh* (întreg, Pseudo— Ionatan; mai există un al doilea numai la unele părţi) să atribue lui Ionatan (de sub 2), dar limba barbară, multele

[1]) Cuvîntul תַּרְגּוּם însamnă *traducere*, מְתוּרְגְּמָן, מְתַרְגֵּם traducător să deduc dela verbul asirian ragâmu=a vorbi, rigmu cuvînt, vorbă şi targumânu= vorbitor, care vorbeşte pentru altul (Volck, PRE art. Thargumim.)

[2]) Din ceeace să relatează în o parte a tradiţiei evreeşti rezultă, că el a fost prozelit, învăţăcelul şi prietenul lui Gamaliel, şi a murit nu mult timp înainte de surparea Ierusalímului sub Tit. Întrun loc al Talmudului babilonian să vorbeşte de un atare Onkelos ca traducător; dar din locul paralel în Talmudul ierusalimitean rezultă, că aici e mai mult vorba de עֲקִילַס (§. 125. a); mai departe numele אוּנְקְלוֹס şi עֲקִילַס să schimbă foarte adeseori unul cu altul.

[3]) „Tradunt Rabbini nostri: octoginta discipuli fuere Hilleli seniori, quorum triginta digni erant, super quos habitaret Schechina, ut super Mosem praeceptorem nostrum p. m.; triginta autem digni propter quos sol consisteret, sicut propter Josuam filium Nun, viginti denique inter illos medii; maximus omnium fuit Jonathan, filius Usielis etc.“ Despre talentul lui de a traduce să zice: „Paraphrasin prophetarum scripsit J. f. U. ex ore Haggaei, Sacharjae et Malachiae, tum commota est terra Jsraelis ad quadringentas parasangas, egressa est filia vocis et dixit: quis ille qui revelavit secreta mea filiis hominum? Constitit Jonathan filius Usielis super pedes suos et dixit: Ego sum ille, qui revelavit secreta tua coram filiis hominum“ (Volck PRE. art. Thargumim).

legende și fabule întrețesute, întrebuințarea lui Onkelos arată, că autorul a trăit mai tîrzíu, probabil că în jumătatea a doaua a veacului al 7. d. Cr.

Targumurile la Aghiografe sînt făcute de autori necunoscuți. În privința caracterului literar ele samănă foarte mult cu cel ierusalimitean și sînt:

a) *1 Targum la Psaltire, Iob și Proverbe;*

b) *1 Targum la cele 5 Meghilot* din timpul după Talmud;

c) *2 Targumuri la cartea Estír,* dintre cari unul e ierusalimitean;

d) *Targum la Cronice,* ierusalimitean.

§. 129. Peșito și alte traduceri siriene.

Biserica siriană foarte de timpuríu a început a fi în creștinizm un factor însămnat; iar viața creștinească desvoltată acolo produsă bărbați, care îmbogățiră cu roadele spíritului literatura națională. Astfel de rod e și traducerea s. Scripturi, care primindu-să de biserica siriană ca autentică să numește *Peșito* (פשיטתא = simplă[1]). T. V. s'a tradus (probabil) pela mijlocul veacului al 2. d. Cr. de iudeocreștini din originalul evreesc (fără întrebuințarea LXX); conține dintru început numai cărțile canonice, iar apocrifele s'au tradus și adaus mai tîrzíu — Efrem însă le cunoaște. T. N. e tradus din grecește, poate deodată cu

[1]) Numele acesta să amintește mai întîi în veacul al 10. (nu abia la Bar Hebraeus cum susțin unii) și anume zice un scriitor sirian, Moisí Bar Kephas († 913): „Trebue să să știe, că în limba siriană există 2 traduceri a'e T. V.: una Peșito, în care citim noi, s'a tîlmăcit din evreește în sirienește; ceealaltă, a celor 72 s'a tîlmăcit din grecește în sirienește pe timpul regelui Abgar. Căci zice Iacob dela Edesa † 708): Apostolul Agheu și credinciosul Abgar au trimis oameni la Ierusalím, în Palestina, și au tradus T. V. din evreește în limba siriană. Iar pe ceea a celor 72 a tradus-o din grecește în sirienește Paul, episcopul de'a Tela Mauselat". Mai presus de toată îndoiala este, că Toma dele Heraclea (Charkel) și Iacob dela Edesa nu cunosc numirea aceasta, care e femininul dela פשיט și trebue adaus subst. fem. טפכתא *versio,* cea simplă, adecă cea comună, „în care citim noi" care să citește de toți (Bar Hebr.) și e opusă celorlalte traduceri, cari să vede că existau. Alții explică numirea cu *literalis,* adecă consună întru toate înțelesului literal în opunere cu explicarea alegorico-mistică. În privința timpului cînd s'a făcut traducerea Bar-Hebraeus amintește la Sirieni 3 tradiții: după una s'a făcut ea pe timpul lui Solomon și Hiram; după a doaua de preotul Asa, care a fost trimis din Asiria la Samaria; în urmă, că pe timpul apostolului Adeu (Tadeu) și a regelui Abgar din Edesa. Sigur este, că s'a făcut înainte de Efrem, deoarece o folosește ca pe una recunoscută în biserica întreagă; ba unele expresiuni nici nu le mai înțelege (Nestle, PRE. Syrische Bibelübersetzungen).

T. V., sau cătră sfîrşîtul veacului al 2. ori începutul veacului al 3., nu cuprinde 2. Petru, 2. 3. Ioan, Iuda şi Apocalipsa[1]).

Muzeul britanic posede fragmente din o traducere siriană la evangelia după Mt., Lc., Io. şi cele 4 versuri din urmă ale evangeliei după Mc.; au fost descoperite în mînăstirile din deşărtul Nitrei şi, după unii critici, traducerea să fie mai veche decît Peşito.

În veacurile următoare această biserică devine pradă Nestorianizmului şi Monofizitizmului, ai căror aderenţi, voind a rupe orice legături cu ortodoxía, nu recunosc Peşito de traducere autentică, ci fac la ea deosebite recenziuni. Recenziunea monofiziţilor să numeşte *carcafică* sau *versio montana* (probabil dela muntele Sigara, unde aveau o mînăstire).

Corepíscopul *Policarp*, la porunca epíscopului său Filoxen (Xenajas) dela Ierapol (Mabug, în Siria, 488—518), traduce la 508 din greceşte T. N. şi Psaltirea (unii cred că întreg T. V., sau cel puţin încă Isaía). *Toma dela Charkel* a revăzut la 617 T. N., precînd petrecea în Alexandría, în care formă s'a păstrat traducerea filoxeniană.[2]) În acelaş timp şi tot în Alexandría traduce *Paul dela Tella* (în Mesopotamia) — la îndemnul patriarhului monofizitic din Antiohía, Atanasie — cea mai mare parte a T. V. după textul hexaplar al LXX, păstrînd chiar semnele critice şi să numeşte: *Hexapla siriană.* Identică cu aceasta e traducerea, care — după Abulpharagius — o întrebuinţează pelîngă Peşito Sirienii apuseni, numită după exemplul lui Pococke *versio figurata.*[3]) Patriarhul nestorian *Mar Abba* († 552) încă să fi tradus s. Scriptura din greceşte, pare însă că n'a fost primită de biserică. *Iacob dela Edesa* (pela începutul veacului al 8.) a făcut o recenziune la T. V. din Hexapla siriană şi din Peşito, din care s'au păstrat în 2 manuscripte dela Paris: Pentateuhul şi

[1]) Cf. pag. 329. obs. 4. T. V. e tradus de mai mulţi, iar T. N. numai de un autor.

[2]) Conţine şi cele 4 epistole catolice, dar nici un manuscript nu are Apocalipsa.

[3]) Abulpharagii (Bar-Hebraeus, mafrian iacobin, † 1286) Historia dynast. ed. Pococke, Oxon. 1663, pag. 180: „Syri occidentales duas habent versiones: *Simplicem*, quae ex Hebraico in Syriacam translata est post adventum Domini Christi, tempore Addaei Apostoli, vel ut alii dicunt, tempore Salomonis filii Davidis et Hirami, et *Figuratam, secundum Septuaginta*, e Graeco in Syriacum tra-ductam, longo post Incarnationem Salvatoris intervallo“.

qaníl. În urmă traducerea *ierusalimiteano-siriană* (sau palestino-siriană) la perícopele evangelice, ce să află în Vatican; pare a nu fi făcută înainte de veacul al 8., iar codicele — după subscripţiune — s'a compus întro mînăstire din Antiohía la anul 1031.

§. 130. Alte traduceri ale s. Scripturi.

1. Traducerea *samarineană la Pentateuh* e făcută din originalul evreesc în idiomul samarinean, care după fiinţa sa e caldaic; să ţîne strîns de original circumscriind numele lui Dzeu, delăturînd antropomorfizmele şi antropopatizmele ca şi targumurile. Cine şi cînd s'a făcut, nu să ştie.[1])

2. Traducerile *egiptene*. Lăţîndu-să creştinizmul în Egípet s'au făcut pela sfîrşitul veacului al 3. şi începutul veacului al 4. traduceri din LXX (numai Daníl e după Teodoţion) şi la T. N. Una e în dialectul Egípetului de sus (numit *sahidic* sau *teban*), alta în cel al Egípetului de jos (numit *coptic*, *memfitic* sau *basmurean*). Traducătorii sînt necunoscuţi şi avem pănă în ziua de azi numai fragmente, sau şi numai unele cărţi.

3. În veacul al 4. creştinizmul pătrunde în sudul Egiptului prin misionarii *Frumenţiu* şi *Edeziu*. În dialectul vorbit aci [numit Geez, în Europa limba *etiopiană*] încurînd s'a tradus întreaga biblie [T. V. după LXX]. *Crizostom* vorbeşte de traducerea evangeliei după Ioan [Omil 1. la Io.].

4. Traducerea *armeană*. Pela 390 patriarhul *Isac* cu secretarul său *Miesrob* [Mesrop, † 441; care a compus şi alfabetul armean] a început a traduce cărţi din s. Scriptură după Peşito. Sinodul din Efez [431] trimite patriarhului un exemplar al bibliei greceşti, şi deoarece nime nu era în stare a

[1]) Tradiţia mai tîrzíe a Samarinenilor afirmă, că ar fi opera arhiereului Natanail († pela 20 n. d. Cr.); în tot cazul ea pe timpul lui Origen există, fiindcă să provoacă la ea. În Europa a fost mai întîi cunoscută prin un codice, pe care *della Vale* l-a adus la Roma în anul 1616 dimpreună cu un codice al Pent. samarinean. I. Morinus adaogînd traducerea latină l-a tipărit în poliglota din Paris, de unde a trecut apoi în cea dela Londra.

La părinţii bisericeşti din veacul al 3. şi 4., precum şi în manuscripte, ce conţîn LXX cu fragmente din Acvila, Simah şi Teodoţion, să află scholii sau fragmente din o traducere a Pentateuhului sub numele τὸ Σαμαρειτικόν, din ceeace deduc unii, că exista o traducere grecească făcută de pe Pent. samarinean, iar alţii să îndoiesc de aceasta.

traduce din grecește, s'au trimis 3 bărbați la Alexandría spre a învăța această limbă. La traducere au lucrat Mesrop și 2 învățăcei (*Ioan Ekelensis*, *Iosif Palnensis*, care fuseseră trimiși la Alexandría împreună cu istoricul armean *Moisí dela Chorene)*; e făcută din grecește [T. V. din LXX], dar liber și pare că Pešito încă a fost conzultată.

5. Traducerea *georgică*. Între 320—330 învățătura creștină să lățește din Armenia în părțile sudice ale Caucazului, în Georgia [în limba rusască Gruzia]. S. Scriptură e tradusă în veacul al 6., s'a tipărit însă abia la anul 1743 în Moscva, de aceea s'a și revăzut după traducerea slavonă; s'a mai tipărit la 1816.

6. *Goții* încă capătă s. Scriptură în traducere prin epíscopul *Ulfila* [† 388]; s'au păstrat numai fragmente.

7. Traducerile *arabe*. Cele dîntîi urme de traducere în această limbă sînt din veacul al 10. [de aceea de puțînă importanță pentru critică] și s'au făcut din original, LXX ori Pešito. Cea mai veche și de importanță este a lui *R. Saadia Gaon* [† 942, de naștere din Faium, vechiul Pitom în Egípet] făcută din original la întreg T. V.; dar s'au tipărit numai fragmente. Autorii altor traduceri la deosebite cărți sînt necunoscuți[1]. La T. N. între traducerile nemijlocite vrednice de amintit sînt ceea la *cele 4 evangelii;* nu să știe cînd și cine a făcut-o; la *scrierile apostolești* [Acta, epistolele pauline, catolice și Apocalipsă], tipărită mai întîi în poliglota dela Paris, apoi în cea dela Londra; traducătorul e deosebit de cel al evangeliilor.

8. Traducerile *perzești* sînt fără valoare critică. Pentateuhul e tradus în veacul al 16. de *Iacob Ben Iosíf Tavus*[2]*)*, s'a tipărit în Constantinopol la anul 1546, apoi în poliglota dela Londra. Traducerea e literală [samănă cu Acvila], delătură antropomorfizmele și antropopatizmele, urmează mai vîrtos lui Onkelos și Saadia. O traducere nemijlocită a cărților lui

[1]) În veacul al 11. a tradus un iudeu cartea Iosua și 1. Reg. 12—2 Reg. 12, 18. De importanță este și traducerea profeților mari și mici după LXX din veacul al 10.; apoi Pentateuhul edat de Erpenius (veacul al 17) numit Arabs Erpenii, care e tradus de un iudeu în veacul al 13. în dialectul vulgar arab după textul masoretic.

[2]) Numele Tavus însamnă păun, ca nume propriu=frumos, și nu Tusensis, dela orașul Tus în Corasan, unde exista academie jîdovească.

Solomon s'a descoperit nu demult în manuscriptele din Paris. Există 2 traduceri la evangelii — din original şi din Peşito [reproduse în poliglota dela Londra].

9. Traducerile *slavone*[1]) sînt făcute în dialectul numit slavona bisericească (vechea slavonă, vechea bulgară). Apostolii Slavilor, *Ciril* şi *Metodiu* au tradus s. Scriptură — probabil că numai evangeliile şi apostolul, deoarece cele mai vechi manuscripte conţîn numai acestea. Cel mai vechi manuscript e din anul 1056, numit ostromirean, cuprinde evangeliile; iar biblia întreagă să află mai întîi în cel din Moscva din anul 1499. *Constantin Constantinovici Ostrovschi,* voevod în Chiev, înfinţază tipografie în Ostrog, în care să tipări la 1581 întreaga biblie după manuscriptul din 1499. De atunci s'a retipărit mai demulteori, la 1653 etc. în Moscva. Impărăteasa *Elisabeta* porunci la 1751 ca biblia să să îndrepteze. Acest text recenzat e baza altor retipăriri. [Moscva 1751, 1756 etc.] La Petersburg s'a tipărit mai demulteori ediţiunea stereotipă a bibliei slavone din anii 1816—1824.

§. 131. Traducerile romîne.

S. Scriptura e tradusă şi în alte limbi: germană, franceză etc.

Pentru noi sînt de interes traducerile romîne; ele sînt:

1. *Psaltirea lui Coresi* făcută din limba slavono-sîrbească şi tipărită dimpreună cu textul sîrbesc la Braşov în anul 1577.

2. *Tetraevangeliu,* tipărit în Braşov la 1580.

3. *Pălía* (*παλαιά*), adecă vechea Scriptură, tipărită în Orăştie la 1582; e tradusă din limba evreească, grecească şi sîrbească, dar s'au păstrat numai 2 cărţi ale lui Moisí [Geneza şi Exodul].

4. Întreg T. N. s'a tipărit în Alba Iulia la anul 1648 sub mitropolitul *Simeon Stefan* pe spesele principelui Gheorghe Rákóczy [Racoţi]. Traducerea a făcut-o în parte ieromonahul *Silvestru* comparînd textul grecesc, latin şi slavon; iar după moartea lui însuş mitropolitul o continuă şi îndreaptă.

Psaltirea tradusă de acelaş *Silvestru* să tipari în Alba-Iulia la 1651.

[1]) Şi aceste traduceri sînt fără preţ pentru critică.

5. *Psaltirea* în versuri a mitropolitului *Dositei* tipărită în Uniev (Polonia) la anul 1673, dupăce lucrasă la ea 5 ani; apoi Psaltirea în proză în limba romîno-slavonă, tradusă după textul grecesc şi latin al LXX, tipărită în Iaşi la anul 1680.

6. Mai întîi s'a tipărit biblia întreagă la anul 1688 în Bucureşti pe spesele domnitorului de atunci. Încă la an. 1662 *Nicolae Gramaticul,* agent al principelui Valahiei, Grigorie, tradusă din LXX T. V., iar T. N. din ediţiunea grecească vulgară (κοινή) şi o trimisă spre tipărire în Valahía. Domnul ţării romîneşti *Ioan Şerban Basarab Cantacuzin,* — cerînd învoirea bisericii mari din Constantinopol — aşază comisiune din cei mai învăţaţi bărbaţi greci şi romîni. Între cei dîntîi îndeosebi să aminteşte arhiereul *Gherman Nisis,* iar între Romîni fraţii *Şerban* şi *Radu Grecean.* Tipărirea s'a săvîrşit sub îngrijirea epíscopului de Huşi, *Mitrofan.* Din prefaţă rezultă, că această comisiune numai a cores traducerea lui Nicolae Gramaticul. Traducerea e greoaie, chiar ne'nţeleasă. Cu toate acestea să întrebuinţază foarte mult şi 100 de ani după aceea cu greu să căpăta un exemplar. De aceea

7. *Samuíl Micul* (Clain) a început a corige ediţia de Bucureşti, dar T. V. a fost silit să-l traducă de nou după LXX. Dupăce a fost îndreptată (s'au adaus la margini notiţe din textul evreesc, locurile paralele şi titluri cari arată pe scurt cuprinsul fiecărui capitlu) s'a tipărit în Blaj la anul 1795.

8. Biblia de Blaj fu retipărită la 1819 în Petersburg de soţietatea biblică rusască. Înainte de retipărire s'a cores limba, adaus unele propoziţii cari lipsiau în a lui Clain şi s'au omis adausurile făcute la corecţia de atunci.

9. La episcopía din *Buzău* biblia întreagă s'a tipărit între anii 1854—1856 sub epíscopul *Filotei* (s'a edat cea dela Blaj.)

10. Epíscopul *Andrei Şaguna* a tradus biblia dela 1856—1858 după LXX întrebuinţînd ediţiile de mai nainte.

11. Soţietatea biblică pentru Britania etc. încă a tradus s. Scriptură în limba romînă.

Adaus.

§. 132. Tratarea ermineutică a s. Scripturi.

a) *La talmudişti şi rabini.* După încheierea canonului T. V. învăţaţii jîdoveşti îl explică, îndeosebi Tora pentru cuprinsul legis-

lativ și ceremonial. Această explicare să numí *Midraș* și să împarte în *Halaha* (regulă) și *Hagada* (grăit, vorbit[1]), cari sînt întreaga lucrare științifică a acestor învățați, fie că scot înțelesul textului (cea dintîi), fie că cuprinsul, respective înțelesul aflat, era baza speculațiunilor noaue (a doaua). Cea dintîi conține legea și obiceiurile, învățătura, a doaua celelalte producte științifice rezultătoare din cugetarea liberă de cuprins istoric, mitic, etic, parabolic etc. Această interpretare însă, care scotea toate dogmele și credințele Iudeilor din s. Scriptură, îndeosebi din Tora, izvorul a tot adevărul și învățătura dată oamenilor de Dzeu, n'a putut să să mărginiască numai la înțelesul literal, ci să deducă multe prin alegoríe și acomodație. Astfel s'au născut 2 feluri de interpretare: *înțelesul propriu* și *dedus*. Cel dintîi iarăș e *literal* și *figurativ, mistic;* al doilea să scotea prin concluziune logică, prin combinațiuni arbitrare dîndu-să cuvintelor chiar si contra contextului deosebite însămnări, cari să deduceau din poziția și topica lor, din scrierea defectivă ori plină, din forma deosebită a literilor, din valoarea numerică a literilor etc. Pelîngă această intepretare științifică însă să lățî studiul sîntei Scripturi si din punct de vedere practic pentru viața religioasă a Iudeilor. Din veacul al 10. să desvoltă la rabini explicarea *gramatico-istorică* lăpădîndu-să cu totul cea alegorică sau indicîndu-să ea numai ca literatură pelîngă cea dintîi. La o înțelegere adevărată a s. Scripturi nici ei n'au putut ajunge din cauza, că n'au primit pe acela, în care s'au realizat toate cele cuprinse întrînsa (mai vîrtos s'a dovedit aceasta la profețíile mesianice).

b) *La eleniști.* Talmudiștii și rabinii cu dogmele și învățăturile lor farisaice stau încă pe baza descoperirii dzeești, iar eleniștii — mai vîrtos în Alexandría — familiarizîndu-să cu sistemele filozofíei păgîne încep a o părăsî. Ei caută a aduce în consonanță descoperirea dzeească, dată prin Moisí și profeți, cu adevărurile filozofice. Cel mai bun mijloc pentru această împăcare s'a crezut a fi interpretarea alegorică a s. Scripturi, ale cărei începuturi să află la Aristobul (aderent al filozofíei aristotelice, pela 180 n. de Cr.); s'a continuat apoi de Terapeuți, Eseni, Iosif Flaviu, ajungîndu-ș culmea în Filo. Acesta, deși recunoaște înțelesul literal sau istoric în cele mai multe locuri ale Pent., totuș susține, că trebue totdeuna căutat cel mai înalt sau mistic, care e ascuns sub alegoríe.[2])

1) הלכה, *iteratio,* dela הָלַךְ a urma un precept, a fi aderentul unei păreri sau partide; הגדה *dicta, sermones,* dela נגד a vorbi, povesti, opiniona.

2) După această interpretare persoanele Genezii sînt numai *modi* ale sufletului, d. e. Adam e omul josnic senzual, Cain e iubirea de sine, Abel temerea de Dzeu, Enos e icoana speranții, Enoh a pocăinții, Noe a dreptății. Avram e simbolul sufletului, care să încumințește prin creștere, Isac a aceluia cum este dela natură, Iacob a aceluia cum devine prin exercit. Sara e simbolul vîrtuții generice, Rebeca a răbdării, Lea a vîrtuții ce urăște; Iosif e simbolul îngrijirii politice, Faraon reprezentă mintea opusă lui Dzeu, Moisí să numește cuvîntul profetic *per*

c) *La creştini.* După exemplul apostolilor cei mai vechi scriitori ai bisericii să ocupă cu s. Scriptură a T. V. În polemía contra Iudeilor şi seduşi prin gnoza alexandrină cu alegoría sa au identificat ei înţelegerea literală a Iudeilor cu cea istorico-teologică căutînd astfel prin alegoríe să scoată înţelesul mai adînc al s. Scripturi. Gnosticii din contră accentuau foarte mult înţelesul literal, ca aşa să poată lăpăda s. Scriptura de tot, ori cel puţîn s'o prezenteze ca un op a lui demiurg. Contra lor s'au ridicat apologeţii creştini, dintre care unii afirmau, că Dzeu e acelaş în T. V. şi în cel N.; iar alţii mergînd mai departe susţîneau chiar, că învăţăturile T. N. ar fi cuprinse în T. V. Deşí rămîn adevărate cuvintele lui *Augustin*: „Novum Testamentum in vetere latet, vetus Testamentum in novo patet", totuş nu trebue să credem, că întreg cuprinsul dogmatic al T. N. să află în T. V. Aceasta ar fi o fuziune a amîndurora; ar contrazice chiar scopului, care îl urmăreşte fiecare dintrînsele.

Cele dintîi lucrări exegetice în înţelesul strîns al cuvîntului la T. V. şi N. au ieşît din teología alexandrină, al cărei reprezentant principal e *Origen* compuind scholii, comentare şi omilíi la cele mai multe cărţi ale s. S. Acomodîndu-să el deosebirii acestei şcoale între *credinţă* (a primi nemijlocit şi a ţinea adevărul) şi *cunoştinţă* (a cunoaşte sigur şi fără îndoială cele crezute), a deosebit în s. Scriptură doauă înţelesuri: *literal* şi *spiritual* împărţînd pe cel din urmă în *moral* şi *profetic* aşa, că corespunzător trihotomíei platonice a naturii omeneşti în corp, suflet şi spírit, s. Scriptură are 3 înţelesuri: *literal*, *psihic* (tropic şi etic) şi *pneumatic* sau *alegoric*.

Deşí autoritatea lui Origen era foarte mare, totuş vedem că să naşte opoziţie contra alegorizării exagerate. În Antiohía Siriei să întemeiază şcoala *istorico-exegetică* combatînd alegorizarea şi accentuînd înţelesul literal sau istoric *(Crizostom, Teodoret)*, care în Teodor dela Mopsvestia rătăceşte în extremul contrar, deoarece el neagă absolut înţelesul mai adînc spiritual. Direcţia şcoalei antiohene devine în biserică predomnitoare, lucrînd mai mult pentru explicarea limbistică şi istorică *Ieronim*, iar *Augustin* alegorizează foarte mult, de aceea şi pătrunde mai adînc în spíritul s. Scripturi. Din veacul al 6. încetează în biserică lucrarea independentă. Scriitorii să mărginesc a face numai excerpte din lucrările exegetice ale înaintaşilor, numite *catene* (catenae, *σειραί*.)

Reformaţia dă impulz la interpretarea istorico-teologică scoţînd Luther din s. Scriptură adevărurile religioase, iar aderenţii lui o explică filologice, istorice, dogmatice şi practice. Calvin o explică istorice şi psihologico-teologice. Precum dogmatizmul ortodoxíei luterane în veacul al 17. vede cuprinse în s. Scriptură toate dogmele bisericii (un fel de repertoriu de *dicta probantia)*, astfel şi raţionalizmul

eminentiam. Chiar obiecte devin simboale. Egípetul e simbolul corpului, Canaan al pietăţii, turtureaua al înţelepciunii dzeeşti, porumbul al sufletului omenesc, oaia a sufletului curat, fiind cea mai curată dintre animale etc.

în veacul al 18. începe a tăgăduí cuprinsul miraculos descompuindu-l întrun agregat de mituri istorice, filozofice etc., explicînd profețíile ca *raticinia post eventum* sau ca presimțiri nesigure. Noauă epocă pentru exegeză începe în veacul nostru (pela 1830). Recunoscîndu-să originea dzeească a cărților s. Scripturi să caută în explicare partea teologico-istorică și critică.

În biserica romană după era catenelor vine conciliul tridentin, care pune capăt tratării mai serioase a s. Scripturi. *Consensus patrum* e maxima la exegeză, adecă exegeții să mărginesc a preda înțelesul istoric, moral și alegoric, dupăcum s'au moștenit dela predecesori, sau fac scurte notițe despre înțelesul istoric. Abia în timpul mai nou au început unii a urma încîtva principiilor maï liberale ale protestanților.

Vitregitatea timpurilor venite asupra bisericii ortodoxe a împiedecat orice desvoltare spirituală încît azi, deși în unele biserici particulare (grecească și rusască) s'au făcut ceva, ea nu să poate măsura cu celelalte doauă părți ale creștinătății.

CUPRINSUL.

ERORI DE TIPAR.

Pag. 13 șirul 18 de sus în jos cetește *complet* în loc de eomplet.
„ 17 „ 3 „ „ „ „ „ *absolută* în loc de obsolută.
„ 17 „ 10 de jos în sus șterge un ca.
„ 53 „ 14 de sus în jos „ „ cei.
„ 79 obs. 2 cetește *Abarbanel* în loc de Abarbenel.
„ 96 cetește ᾿Αισμα ᾀσμάτων, vezi și pag. 97 obs. 3.
„ 107 șirul 12 de jos în sus cetește *numără* în loc de număra.
„ 129 obs. 1 cetește ῥομφαίαν în loc de ρομφαίαν.
„ 138 șirul 6 de sus în jos cetește *și*.
„ 138 „ 7 „ „ „ „ „ οἱ în loc de oi.
„ 139 „ 16 „ „ „ „ îndreaptă Irineu în loc de Ireneu.
„ 139 cetește *evangelia d. Mt.* în loc de evangelía d. Mt.
„ 139 obs. 5 cetește ᾿Ιουδαῖος în loc de ᾿Ιουδαῖς.
„ 154 șirul 7 de jos în sus cetește ὅτι în loc de ὂτι.
„ 161 obs. 4 cetește κεντυρίων.
„ 199 obs. 1 îndreaptă 1876 în loc de 1872.
„ 202 îndreaptă §§. 81—86 în loc de 81—84.
„ 208 obs. 4 îndreaptă Aboth în loc de Abotb.
„ 291 îndreaptă §. 105 în loc de §. 103.
„ 314 obs. 10 îndreaptă 21 în loc de 22.
„ 355 p. e cetește ἄλλοις în loc de άλλοις.
„ 364 șirul 4 de jos în sus cetește ζ′ în loc de φ′.
